

مختصر منتخب ماورخان

مرآة العالم شایخ اوردیزب

جلد دوم
مشتمل بر تذکرہ ہامی شایخ و خطاطان و شعراء وغیرہ

تصحیح و مقدمہ و حواشی

ساجدہ مس - علوی

~~80976~~

v/2

80976

انتشارات ادارہ تحقیقات پاکستان

شمارہ ۵۵

جملہ حقوق محفوظ

تشکر

ادارہ تحقیقات پاکستان متروکہ اوقاف بورڈ
حکومت پاکستان کی مالی امداد کا ممنون ہے
جس کی وجہ سے ادارے کے لیے تصنیف و تالیف
کا کام آسان ہو گیا ہے۔

چاپ اول : نومبر ۱۹۷۹

قیمت : ۳۵ روپے

مطبوعہ : ظفر سنز پرنٹرز ، کوہر روڈ ، لاہور

فہرست رموزیکہ در حواشی این کتاب بکار ہر دہ شدہ است

رک	= رجوع کنید
قب	= (مخفف قارب یا قابل) مقابلہ کنید
لسخہ اصل :	نسخہٴ مخطوطہٴ مرآة العالم در موزہ بریتانیہ Add. 7657
آ :	نسخہٴ عکسی مخطوطہٴ مرآة العالم در ایندیا آفیس نمبر ۱۲۴
پی :	نسخہٴ خطی مرآة العالم در دانشگاه پنجاب لاہور
سآ :	نسخہٴ خطی مرآة العالم در مجموعہٴ آذر در دانشگاه پنجاب لاہور
آذر :	آتشکدہٴ آذر، بخش اول و دوم لطف علی بیگ
	آذر با تصحیح و حواشی حسن سادات ناصری
	تہران ۱۳۳۶-۴۸ ش
آئین :	آئین اکبری ابوالفضل نولکشور، لکھنؤ ۱۸۶۹ م
ایتہ ہرمان :	Ethe, Harmann, <i>Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office</i> , vol. I, Oxford, 1903
	— <i>Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pashtu Manuscripts in the Bodleian Library</i> , Parts I and II, Oxford, 1889.
ایوانو :	Ivanow, Wladimir, <i>Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection</i> , Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1926.
بدایونی/بداؤنی :	منتخب التواریخ عبدالقادر بن ملوک شاہ بدایونی
	کلکتہ ۱۸۶۵-۶۹

- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literatur*, weimer-Berlin, 1898-1936.
(Includes Supplements.)
- Browne, E. G., *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV, Cambridge, 1928-1951. : براؤن
- Blochet, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliotheque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936. : بلوشے
- Abu'l Fadl 'Allāmī, *Ā' in-i Akbari*, Eng. tr., vol. I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927. : بلاخن
- منتخب اللباب جلد اول خانی خان کلکتہ ۱۸۶۹ : خانی
- واقعات عالمگیری عاقل خان رازی : رازی
- لاہور ۱۹۳۵/دہلی ۱۹۳۵
- ریحان نستعلیق اعنی رسالہ در علم خط، عبداللہ چغتائی : ریحان
- لاہور ۱۹۴۱
- Rieu, Charles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895. : ریو
- Ahmad, Zubaid *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946. : زبید احمد
- Storoy, C. A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey*, vol. I, part II, London, 1939. : سٹوری
- Sarkar, Jadunath, *History of Aurangzeb*, 5 vols., Calcutta, 1912-1925. : سرکار
- تاریخ ادبیات ایران رضازادہ شفق : شفق
- تہران ۱۳۲۱
- تاریخ ادبیات در ایران دو جلد ذبیح اللہ صفا تہران س ۱۳۳۶-۳۸ : صفا
- طبقات اکبری مولانا نظام الدین احمد بن : طبقات
- مجد مقیم الہروی
- لکھنؤ ۱۸۷۵
- راہنہای صنایع املاسی، م س دیمانہ : عبداللہ فریار
- مترجم عبد اللہ فریار
- تہران ۱۳۳۶

Abdul Muqtadir, *Catalogues of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankepore* 6 vols. Patna, 1908-1939. : المقتدر :

Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935. : فاروقی :

فرحة الناظرین : فرحة :

محمد اسلم حفیظ اللہ انصاری
نسخہ خطی دانشگاه پنجاب لاہور
عمل صالح المعروف شاہجہان نامہ سہ جلد : کتبو :

محمد صالح کتبو کلکتہ ۱۹۲۳-۴۶
لاہور ۱۹۶۷-۷۲

تاریخ محمد شاہی معروف بہ نادر الزمانی خوشحال چنہ : محمد شاہی :

نسخہ خطی در کتابخانہ عموی لاہور

مآثر عالمگیری مستعد خان ماقی کلکتہ ۱۸۷۱ مستعد خان

Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language, Preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, London, MDCCCLII.* : مورلی :

Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscript, preserved in the Kapurthala State Library, Lahore. 1921.* : میترا :

التایکہ مؤلف مرآة العالم بجای اساسی فرمانروا ہان دودمان
مغایہ ہکار ہر دہ است

- ۱ - حضرت فردوس مکانی (برای بابر بادشاہ)
- ۲ - جنت آشیانی (برای ہمایون بادشاہ)
- ۳ - عرش آشیانی (برای اکبر بادشاہ)
- ۴ - جنت مکانی (برای جہانگیر بادشاہ)
- ۵ - فردوس آشیانی ، اعلیٰ حضرت ، (برای شاہجہان بادشاہ)
صاحبقران ثانی
- ۶ - خدیو دین پناه ، خدیو گیہان پناه ، (برای اورنگزیب عالمگیر)
حضرت جہانبانی ، ظل الہی وغیرہ -

—:0:—

فہرست مطالب

(جلد دوم)

- ۴۰۷ پیرایش سوم : . . . . نمود اول : در ذکر مشایخ کرام این عہد فرخ مہد
 ۴۰۷ والمستغنی عن التوصیف الشیخ عبداللطیف
 ۴۰۸ شیخ برہان شطاری و برہانپوری
 سید شیر محمد قادری برہانپوری ، سید فیروز ، مجمع المکارم . . . میر
 ۴۰۹ سید قنوجی الجشتی
 ۴۱۰ ملا ثناء بدخشی
 ۴۱۱ ملا خواجہ
 ۴۱۲ مشایخ نقشبندیہ
 ۴۱۳ شیخ محمد معصوم
 ۴۱۴ شیخ محمد یحییٰ ، شیخ داؤد گنگوہی
 ۴۱۵ میر سید جعفر احمد آبادی
 ۴۱۶ سید نعمت اللہ ، شیخ بایزید ، شیخ پیر محمد لکھنوی
 ۴۱۷ شیخ عبدالرحمان ، شیخ پیر محمد سلون
 ۴۱۸ شیخ محمد اشرف شطاری ، شیخ عبدالملک ، سید عبدالفتاح
 ۴۱۹ شیخ محمد ماہ ، شیخ دولای کجراتی ، سید فاضل ، محمد خویشی
 ۴۲۰ شیخ بایزید افغان قہوری
 نمود دوم : در ذکر علمای نامی از زمان . . اکبر بادشاہ تا عصر
 ۴۲۱ خدیو دین پناہ . . . مولانا عبدالقادر سہرندی
 ۴۲۲ مولانا عبداللہ ولد شیخ شمس الدین . . . مخدوم الملک
 ۴۲۳ قاضی صدرالدین قریشی عباسی جلندھری
 ۴۲۴ شیخ سعداللہ لاہوری ، شیخ عبدالنبی
 ۴۲۵ قاضی نظام بدخشی ملقب بقاضیخان
 ۴۲۶ شیخ معین نبیرہ معین واعظ ، شاہ فتح اللہ

ز

۴۲۷	شیخ مبارک ناگوری
۴۲۹	شیخ فیضی
۴۳۰	شیخ ابوالفضل ، ملا عبدالقادر بدائونی
۴۳۲	مولانا میرک شطرنجی
۴۳۳	مولانا یزدی ، مولانا علاءالدین لاری
۴۳۴	شیخ الہداده لنگر خانی
۴۳۵	شیخ احمد فیاض ، سید صدر جهان پھانی
۴۳۶	شیخ منور لاهوری ،
۴۳۷	مولانا جمال تلموٹی
۴۳۸	مولانا میر گلان محدث
۴۳۹	قاضی نوراللہ شستری ، مولانا محمد فاضل کابلی
۴۴۰	مولانا عبدالسلام ، قاضی نصیرالدین
۴۴۲	قاضی محمد اسلم
۴۴۳	مولانا یوسف لاهوری ، شیخ عبدالحق دہلوی
۴۴۵	قاضی محمد خوشحال ، مولانا عبداللطیف سلطانپوری
۴۴۶	حکیم میر ہاشم گیلانی ، ملا محی الدین عرف ملا سومن
۴۴۷	ملا عبدالحکیم سیالکوٹی
۴۴۸	حاجی محمد سعید ، . . . میرگ شیخ ہروی . . .
۴۴۹	شیخ نورالحق ، ملا عوض وجیہ
۴۵۰	قادر خان خواجہ ، قدوہ علماء کرام شیخ نظام
۴۵۱	قاضی عبدالوہاب . . . .
۴۵۲	حاجی احمد سعید ، شیخ سلیمان منیری
۴۵۳	شیخ عبدالعزیز اکبر آبادی
۴۵۴	میرزا محمد زاہد ، ملا محمد یعقوب
۴۵۵	مولانا عبداللہ ، قاضی خلیل الرحمان
۴۵۶	قاضی محمد حسین جونپوری ، ملا قطب ہانسی
۴۵۷	سید علی اکبر محمد اللہ خانی ، ملا حامد جونپوری
۴۵۸	ملا محمد اکرم . . . .

افزایش - محتوی برصہ نمود

ت

ابن مقله ، ابوالحسن علی بن هلال . . ابن بواب ، یا قوت مستعصمی خطاط ،
 خواجه میر علی تبریزی ، میر عبدالحی ، مولانا سمیع ، مولانا معروف بغدادی ،
 مولانا سلطان علی ، مولانا زین الدین محمود ، سلطان مجد نور ، سلطان
 مجد خندان ، مولانا هجرانی ، مولانا سلطان علی قاینی ، مولانا علی شیر مشهدی ،
 حافظ خواجه هروی ، مولانا درویش مجد باغ شهری ، خواجه عبدالله مروارید ،
 خواجه مجد مومن ، خواجه اختیار ، ملا درویش ، مولانا میر علی ، مولانا
 خواجه محمود ، میر دوری ، خواجه ابراهیم حسین ، اشرف خان میر منشی ،
 مجد یوسف ، میر عباد ، ملا علا بیگ تبریزی ، ملا عبدالباقی تبریزی ،
 مولانا مجد حسین زرین قلم ، ملا علی رضای عباسی ، میر خلیل باخرزی ، میر
 عبدالله الترمذی ، میر مومن ، میر مجد شریف ، مجد مراد کشمیری ، میرزا
 مجد حسین شکسته نویسنده ، تهور خان ، امانت خان ، ملا معز ، مجد نصیر ،
 آقا ترابا ، آقا رشیدا ، ملا مجد امین مشهدی ، اعتماد خان ، کفایت خان ، میر
 سید علی خان ، حاجی قاسم ، حاجی عبدالله ، سعید امرد ، میر مجد باقر ، حاجی مجد
 اسماعیل ،

۴۹۴ نمود دوم — در بیان بعضی از عجایب و غرایب
 ۵۱۶ نمود سوم — در ذکر برخی از آثار این خاکسار . .
 ۵۱۹ برخی از آثار عمارات خاکسار
 خاتمه - نمود چهارم در ذکر شعرا

باب الالف -
 ۵۲۵ - ۵۴۶
 اسدی طوسی ، اوستاد ابوالفرج ، ازرقی ، ابو العلاء گنجوی ، انوری ، ادیب ضابر ،
 ابن یمین ابواسحاق اطعمه ، آذری شیخ ، آصفی ، آگهی خراسانی ،
 اهلی خراسانی ، الف ابدال ، امیدی طهرانی ، اقدم مشهدی ، ابوتراب بیگ ،
 احمد قزوینی ، اشکی قمی ، امیر ، الفقی ، احسن الله ظفر خان ، آشنا ، ابو سعید ،
 اظهاری ، ادهم ، استغنا ، اسیری لاهوری ، آصف قمی ، اشرف صفا هالی ،
 افسری شیخ کمال ، اعجاز اکبر آبادی

باب الباء
 ۵۴۷ - ۵۵۴
 پدرشاشی ، بساطی سمرقندی ، بنانی هروی
 بیگسی غزنوی ، پیروی ساوی ، بی بدل خان گیلانی ، برهمن ، باقر خان نجم ثانی
 بیگانه ، بیدل ، بیخود ، بقائی سهارنپوری

باب التا
 ۵۵۵ - ۵۶۱
 تدروی ابهری ، تومنی ، تقی الدین شستری ، تقی بلبانی ، تجلی شیرازی ، تحسین

- باب الشاء
 ۵۶۳ -- ۵۶۲ ثنائی مشہدی ، ثانی خان ہروی ، ثاقب
 باب الجیم -
- ۵۶۸ -- ۵۶۴ جمال الدین عہدالرزاق ، جلال بیگ بقائی ، جہالی دہلوی ، جدائی ،
 جعفر (الہ وردیخان) ، جعفر
 باب الحاحا -
- ۵۷۰ -- ۵۶۹ حیاتی گیلانی ، حکیم حاذق ، ہشمتی
 باب الیخا -
- ۵۷۳ -- ۵۷۱ خواجوی کرمانی ، میر خلیل موسوی ، میر خوند شاہ
 باب الدال -
- ۵۷۵ -- ۵۷۴ داعی شیرازی ، دانہی ، دوانی
 باب الذال -
- ۵۷۶ ذوالفقار سیستانی ، ذہنی
 باب الراء -
- ۵۸۴-۵۷۷ حکیم رودکی ، رشید وطواط ، رازی ، رہائی ہروی ، رفیعی کاشی ،
 حکیم رکنای کاشی ، رضی دانش ، رفیع حسن بیگ ، رونق ، رامبخ
 باب الزاء -
- ۵۸۷ -- ۵۸۵ زکی ، زلالی خنسماری ، زینبخان گوکہ ، زینتی ہاوی
 باب الیمین -
- ۵۹۹ -- ۵۸۸ سوزنی ، سلمان ساوجی ، سام میرزا
 سبحانی نجفی ، سلطان (علیقلی خان) سقا درویش ، سلطان نجد مہلکی
 سکندر بیگ ، حکیم سرمد ، سرخوش ، سلیم ، سروری ، مالک یزدی ، سیادت
 لاپوری ، سلوکی
 باب الشین -
- ۶۰۴ -- ۶۰۰ شاہ کبیر جامہ ، شاہی ، شجاعی ، شکیبی صفہانی
 حکیم شفائی ، ملا شیریں ، شیدائی فتحپوری ، شادمان
 باب الصاد -
- ۶۱۰ -- ۶۰۵ صوفی مازندرانی ، صبوحی ، صیرنی ، میر صابر صفہانی ، صالحی زواری ،
 میر صیدی ، صایب تیریزی ، صاحب ، صہبائی ،
 باب الضاد -
- ۶۱۳ -- ۶۱۱ ضمیری ، ضیاءالدین ، ضیائی ، ضمیر

- باب الطاء -
 ۶۱۴ -- ۶۱۶ طالب اصفهانی ، طارمی ، طالب آملی ، طغرای مشهدی
- باب الظاء -
 ۶۱۷ -- ۶۱۸ ظہیر قاریابی ، ظہوری
- باب العين -
 ۶۲۰ -- ۶۲۹ عنصری ، عمادفقیہ ، عراقی ، عسجدی ، عبید زاکانی ، عیدی ابرقوہی ، عارفی
 ہروی ، عاملی گور ، عشقی خان ، عرفی شیرازی ، عتابی ، عبدالنبی
 فخرالزمانی ، علی ، عاصی ، عرشی ، عارف لاهوری ، علوی
- باب الغین
 ۶۳۰ -- ۶۳۷ غضاری ، غیاثا ، غروری کاشانی ، غزالی مشهدی ، مرزا غازی
 ترخان ، غزنوی ، غریب ، غنائی ، غنی ، غافل
- باب الفاء -
 ۶۳۸ -- ۶۴۵ فردوسی طوسی ، فغانی ، فغفور ، فارسی ، فنائی ، فیضی ، فدایی ، فسونی ،
 فروغی ، فانی ، فطرت
- باب القاف -
 ۶۴۶ -- ۶۴۹ قطران ، قمری ، قاسم الوار ، قراری گیلانی ، قاسمخان ، قدمی مشهدی ،
 قیصر
- باب الکاف
 ۶۵۰ -- ۶۵۹ کمال اسماعیل ، کمال خجند ، کاتسی نیشاپوری ، کاران میرزا ، کاهی
 میان کالی ، کلیم ، کاظم منشی ، کامل ، کرامی ، کیفی
- باب اللام -
 ۶۶۰ -- ۶۶۱ لطف اللہ نیشاپوری ، لسانی
- باب المیم -
 ۶۶۲ -- ۶۷۰ مجدالدین ہمگر ، معزی ، مانی شیرازی ، مکتبی ، میرم سیاہ ، محتشم
 کاشی ، ملک قمی ، محوی ، مرشد ہزدجردی ، مسیحانی کیرانوی ،
 منیر لاهوری ، ماهر ، موهب ،
- باب النون -
 ۶۷۱ -- ۶۷۸ نزاری قہستانی ، نوائی ، نوید نیشاپوری ، نوری سفیدونی ، ناسی ، نظیری
 نیشاپوری ، میرزا نظام ، نصیرای ہمدانی ، نوعی خہوشانی ، نسبتی ،
 نقی کمری ،

ل

- باب الواو - ۶۷۹ -- ۶۸۴
 وحشی بافقی ، ولی دشت بیاضی ، واله ، وحیدی ، وحید ، وحدت رضی الدین ،
 وحدت شیخ عبدالاحد ، واصل ، واعظ قزوینی ، واضح ، وامق کلانوری
- باب الہا - ۶۸۵ --- ۶۸۹
 ہاتفی ، ہلالی استر آبادی ، ہلالی قزوینی ، ہدایت اللہ ، ہمدانی ،
 ہاشم قندھاری ، میر ہاشم کشمیری ، ہادیخان .
- باب الیاء - ۶۹۰ --- ۶۹۱
 یحییٰ محزونی ، یحییٰ کاشی
- ۶۹۲ اختتام
 ۶۹۳ کیفیت وفات بختاور خان
 ۶۹۷ فہرست کلمات و مصطلحات نادر ترکی و مغولی و ہندی
 ۷۰۵ فہرست مناصب
 ۷۰۷ منابع
 اشاریہ --- فہرست اسماہ رجال ، ضمیمہ اسماہ رجال - فہرست اسماکن و
 ۸۰۷ --- ۷۲۱ اعلام جغرافیایی ، فہرست کتب و مجلات
 ۸۰۸ غلطنامہ

پیرایش سوم مشتمل بر دو نمود و یک افزایش
نمود اول : ” در ذکر مشایخ کرام ابن عہد فرخ مہد“

بر ضمیر عرفان پذیر اخوان صدق و صفا و خاطر فیض مظاہر اصحاب فنا و بقا پوشیدہ مباد کہ حضرت ظل الہی ، خلافت پناہی را بنا بر سعادت فطری و مناسبت معنوی بمجالست ارباب حال و مکالمہ [با] اصحاب فضل و کمال رغبت تمام است و ہموارہ مشایخ کبار و علمای گرامی مقدار و فقرای ریاضت دثار و درویشانِ ہر دیار بدرگاہ عظمت و جاہ رسیدہ از ادراک فیض صحبت خدیو خدا آگاہ سعادت ملازمت بادشاہ دین پناہ بہرہ ور و کامیاب میگردند و ہیچ گاہ محفل اقدس از حضور فقرای صاحب حال و درویشان با فضل و کمال خالی نیست ۔ اگر این کم فرصتِ بسیار شغل بذکر جمعی کہ بخدمت اشرف رسیدہ اند ، پردازد عمر دراز و فرصت بسیار میباید ۔ چون مؤلف این نسخہ طریق ایجاز و اختصار پیش گرفته بتحریر جمعی از مشاہیر مشایخ عظام ، مجملی از احوال عزیزان کرام می پردازد ۔

والمستغنی عن التوصیف الشیخ عبداللطیف رحمة الله

از علوم دینی و معارف یقینی بہرہ وافی داشت و در امر معروف و نہی منکر مبالغہ مینمود و مبلغ قلیل از وجہ حلال بہمرسائیدہ بدان تجارت میکرد و از کسب بلا شبہ ، آنچه حاصل میشد ، بمصارف ضروریہ صرف مینمود و بغیر زوجہ محترمہ خادمہ دیگر نداشت و کم کسی را نزد خود راہ دادی و اکثر در زاویہ مسدود داشتی و فتوح و نذور نگرفتی و طریقتہ پیری و مریدی در میان نبود ۔

- ۱ - نیز رک بہ کتب و ۳ : ۳۰۰ عالمگیر نامہ : ۵۵۵ ریاض الاویا : ۲۹۸ - ۲۹۹
مرآة جهان نما : ۵۵۳ ب مآثر عالمگیری بامداد اشاریہ (بذیل شیخ عبداللطیف
ابوالفیاض و میان عبد اللطیف) تذکرہ علمائے ہند : ۱۳۲ و مفتاح : ۲۶۰ -
فرحتہ : ۲۵۴ الف تحفۃ الکرام ۲ : ۲۴ -

جمعی که بایشان مخصوص بوده اند ، آنها را یاران می نامیدند - خدیو حق جو قبل از جلوس در برهانپور بمنزل آن عزلت گزین تشریف برده ، صحبت معنوی داشته اند و شیخ هم از بی تعیینی برای امور دینی بخدمت حضرت می آمد و آنچه از شعار مستقیم شیخ فرا گرفته بودند ، تا حال مرتسم خاطر فیض مظاهر است و او در سنه هزار و شصت و شش هجری داعی حق را اجابت نموده در حویلی خود ، واقع بلده برهانپور ، مدفون گردید و وقت رحلت وصیت کرد که در محوطه مرقدش باز نباشد تا مردم قبر پرست نشوند و تاریخ فوتش 'آه ازان شیخ کامل' و 'متون دین افتاد' یافته اند ، میرزا خان نیره خاندان از

۱۰۶۶ ۱۰۶۶

ارادتمندان خاص ایشان بوده و شیخ عبدالعزیز را که بفرزندی تربیت نموده ، درین عهد هایون بمنصب عمده و عنایت خطاب خانی سرفراز است و از علم و صلاح و شجاعت بهره تمام دارد و الحال آن مکان فیض بدو متعلق است و دیگر متعلقان و یاران آن مغفور را نسبت خاصی در حضور پرنور است -

شیخ برهان شطاری و برهانپوری^۲

روح [الله] روحه^۱ در ترک علایق و درک حقایق و کسب فضایل یگانه بود و خرقه^۲ خلافت از شیخ عیسی سندهی^۳ داشت و شیخ عیسی مرید شیخ مجد لشکر و او خلیفه^۴ شیخ مجد غوث^۵ گوالیاری بود - خدیو خدا پژوه را در ایام شاهزادگی مکرر بآن برهان اهل طریقت ، ملاقات دست داده (برگ ۴۴۸ ب) بود و خان همه دان عاقلخان که دران آوان مرید شده بود ، ملفوظات ایشان مرتب نموده ، به 'ثمرات الحیات' موسوم ساخته ، آن ستوده سیر منتصف شعبان سنه هزار^۶ و هشتاد و سه که سنین عمر از هشتاد متجاوز بود ، در برهانپور مرحله پیمای سفر واپسین گردید -

- ۱ - در فرحته : ۳۵۴ ب تاریخ فوتش ۱۰۶۰ ه نوشته شده که درست نیست -
- ۲ - او بسن هفتاد سال در گذشت : ریاض الاولیا : ۲۹۸ - ۳ - نیز رک به ریاض الاولیا : ۱۹۹ ، خافی ۲ : ۵۵۳ - ۵۵۵ و فرحته : ۳۵۳ - ۴ -
- پی : 'هندی' - ۵ - برای احوالش رک به بدایونی : ۲ : ۳۴ ، مفتاح : ۱۷۳ و خزینة لاصفیاء : ۲ : ۲۳۲ - ۲۳۴ - ۶ - خافی : ۲ : ۵۵۵ سنه بیست و دوم عالمگیری نوشته که ۱۰۸۹ ه میشود -

سید شیر محمد قادری برہانپوری

متقی و متورع است و نسبت ارادت بسلسلہ قادریہ دارد و حضرت ظل الہی قبل از جلوس بر اورنگ خلافت با سید نظر عنایت خاص داشتند و او در خلوات بار می یافت و در بعضی اسفار رفیق رکاب نظر انتساب می بود ، اواخر عمر در بلدہ برہانپور اقامت گزید و بدولت بادشاہ حق آگاہ اوقات بفراغ خاطر میگذرانید ، در ۱۱۰۲ھ عالم گذران را پدرود نمود .

سید فیروز

درویش مرتاض و از اہل مجاہدہ است - خدیو خدا طلب در بلدہ خجستہ بنیاد اورنگ آباد اکثر شبہای جمعہ پیش سید کہ در باغ متصل دولت خانہ میبود ، تشریف بردہ ، صحبت معنوی میداشتند - والحال ہم در آنجا سکونت دارد و از سر رعایتها و تلافیهای حضرت اعلیٰ خاقانی مرفہ میگذارند و متاعل شدہ -

مجمع المکارم و مرجع الاکارم میر سید قنوجی الجشتی سلمہ اللہ تعالیٰ

اعلیٰ حضرت فردوس آشیانی [در] اواخر ایام سلطنت خویش ، سید را از بلدہ قنوج کہ مولد و منشای ایشان است بخواہش و اعزاز تمام طلبیدہ و بتقریب خویش اختصاص دادہ بودند - بعد ازان کہ آنحضرت بریاض رضوان خرامیدند ، ظل سبحانی سید را از مستقر الخلافہ اکبر آباد بکمال توقیر و احترام طلب حضور فرمودہ ، بشرف تقرب و مجالست اقدس ، بلند پایگی بخشیدند و حضرت خاقانی ، مصنفات حجۃ الاسلام امام محمد غزالی قدس سرہ ، علی الخصوص کتاب افادت آیات 'احیاء العلوم' و فتاویٰ عالمگیر شاہی کہ در زمان سعادت نشان تألیف یافتہ و دیگر کتب سلوک را در ہفتہ سہ روز با سید مذاکرہ میفرمایند و دوام آن سید عالی مقام بدرس طلب و افادہ طلاب اشتغال دارند و در انجام مرام طبقات انام مساعی جمیلہ بکار میبرند - و مہین پور ایشان سید امجد بخدمت احتساب اردوی

- ۱ - نیزک رک بہ ریاض الاولیا : ۲۶۶ - ۲۰۲ بظاہر این اضافہ مستعد است (چنانکہ او در آخر سیرۃ العالم : ۹۷ ب ادعا میکند) بختاور در ۱۰۹۶ھ در گذشتہ بود -
- ۳ - نیزک بہ کتب ۳ : ۲۶۶ ، عالمگیر نامہ : ۱۰۶۲ ، ریاض الاولیا : ۳۳۸ ،
- ابجد العلوم : ۹۳۴ و تذکرہ علمای ہند : ۲۱۵ - ۲۱۶ در سنین پانزدہ جلوس عالمگیری [۱۰۸۲] رحلت نمود فرحہ : ۳۵۵ الف - ۴ - مولوی محمد امجد قنوجی از اکابر فضلا و اعظم علمای قنوج ، شاگرد رشید مولوی علی اصغر قنوجی ←

معلى كمال استقلال دارد و خلف ديگر سيد عبدالكريم بخدمت لايقه مخصوص است و
بدرس كتب متداوله مشغول -

ملا شاه بدخشي

از خلفای قدوة عرفان میان شیخ^۳ میر قادری قدس سره بود - شعاع عارفانه
داشت و اشعار موحدانه میگفت و دایم منبسط بود و داراشکوه مهین پور فردوس
آشیانی اعتقاد مفرطی باو داشتند و ملا یکچند پیش از انتقال پیرروشن ضمیر ،
زمستان بلاهور و تابستان بکشمیر میگذرائید ، بعد ازان بموجب اشاره آن
رهنمای سرگشتگان وادی طلب ، در کشمیر رحل اقامت انداخت و باعانت و امداد
نواب فلک احتجاب بیگم صاحب و داراشکوه عمارات عالیه طرح نمود و مکانهای
روح افزا و سیرگههای دلکشا ساخت - فردوس آشیانی یکبار بمنزل او تشریف
فرموده اند و بکمال اعزاز و اکرام باو ملاقات نموده و در نظم و نثر بگانه بود
و متاهل نه شده بود ، از شعاع اوست (برگ ۴۴۰ الف) :

← ، کثیر الدرس و التالیف بود ، حاشیه صدر در علم حکمت از توالیف شهره
اوست ، تاریخ وفاتش معلوم نه شد ، تذکره علمای هند : ۱۸۳ -
۱ - سید عبدالکريم نیز کتب متداوله در مدرسه گزرانیده بود هنگامیکه بلده
برهانپور مطرح رایات عالمگیری گشت بخدمت امانت تحصیل جزیه بلده
مذکور تعیین شده ، دران کار ضبط و دیانت مافوق و سختی و تقید زیاده
بکار برده ، پس ازان بخطاب سید شریف خانی نامی گردید - مآثر الامراء :
۳ : ۶۰۸ - ۶۱۰ - ۲ - نیز رک به بادشاهنامه : ۱ : ۳۳۳ ، ۲ : ۷۵۴ ،
کنبو : ۲ : ۳۵۶ ، ۳ : ۲۸۴ - ۲۸۶ ، عالمگیرنامه : ۳۷۰ ، ریاض الاولیاء :
۳۳۷ - ۳۳۸ ، خانی : ۱ : ۵۴۹ ، ۲ : ۷۸ فرحة : ۲۵۵ ب ،
ریاض العارفین ۱۶۱ ، ۱۶۲ ، مفتاح : ۱۱ - ۳ - 'ولادت با سعادت میان
میر در قصبه سیوستان از مضافات تهته وقوع یافته ، بسال هزار و چهل و
چهار خلع خلعت عنصری نموده و مرقد مطهر ایشان در موضع غیاث پور
که نزدیک بعالم گنج لاهور یعنی خان بیاعان غلات واقع است ، مقرر گردید
کنبو : ۴ : ۲۷۸ - ۲۸۱ نیز رک به بادشاهنامه : ۱ : ۳۲۹ : سفینه الاولیاء :
۷۰ - ۷۳ خانی : ۱ : ۵۴۹ و خزینة الاصفیاء : ۱ : ۱۵۴ - ۱۵۹ -

آن ابروی کجش را تیغ خمیده گفتم^۱   زان تیغ اشارتی کرد 'بالای دیده' گفتم^۲
و تاریخ جلوس میمنت مانوس حضرت شاهنشاهی، چنین در سلک نظم کشیده :
صبحی دل من چون گل خورشید شکفت   حق پیدا شد [و] غبار باطل را رفت
تاریخ جلوس شاه اورنگ مرا   ظل الحق گفت الحق این را حق گفت

۱۰۶۹

اواخر عمر از کشمیر بلاهور آمده سنه چهارم جلوس والا ازین سرای فانی
بعموره جاودانی رخت کشید و هانجا مدفون گردید - در سال ششم جلوس والا که
حضرت خاقان بسیر خطه^۳ دلپذیر کشمیر تشریف بردند و بمکانهای سیرگاه او
از آنجمله یکی که تهانه باشد، تفرج فرمودند، مؤلف این اوراق نیز در ركب
فیض انتساب بود - از جمله منظومات ملا این رباعی بعرض اقدس رسانیده و پسند
طبع دشوار پسند آمد و در بیاض خاص ثبت گردید :

ای بند بهای، قفل بردل هشدار   وی دوخته چشم، پای در گل هشدار
عزم سفر مغرب و رو در مشرق   ای راه رو بست بمنزل هشدار

ملا خواجه^۴

مرید میان میر، موطنش بهار و منشأ اش لاهور بود، در کمال فضل بوارستگی
بسر میبرد و در پیرامون تاهل نگردید و بی [تعلق^۵] و تکلف تنها بکوچه و
بازار میگردید - خواجه دربار خان که باین پیشین الحال هم بخدمت نظارت محل
بادشاهی، در کمال فهمیدگی مواظبت دارد، بمؤلف این کتاب [نقل] نمود که
اعلیحضرت فرودس آسیایی نوبتی در لاهور بمنزل داراشکوه تشریف برده بودند،
به بنده فرمودند که هنگام معاودت بزاویه^۶ ملا شده، بدولتخانه خواهیم رفت،
تو پیشتر رفته خبر بگیر - خان مذکور بمنزل ملا که [از] حیره شکسته بیش نبرد
رسید و شنید که ملا همین زمان بدر رفته، خان دمی چند در آنجا توقف نموده
بود که سواری حضرت نمایان شد، پیش رفته ماجرا بعرض رسانید، فرمودند اینجا
باش هرگاه ملا بخانه بیاید سلام ما گفته این مصراع^۷ [بخوان] :

ع : طاقت مهان نداشت خانه بمهان گذاشت

ملا چون بکلبه^۸ خویش آمده مصراع شنید، گزارش کرد که حضرت غریب

۱ - سآ : 'بودم' - ۲ - سآ : 'کنم' - ۳ - اصل : 'ملان خواجه' نیز رک به
بدشاهنامه : ۱ : ۳۳۳، کنبو: ۳: ۲۸۹ - ۲۹۰، ریاض الاولیا : ۲۱۹ فرحة :
۳۵۵ الف وب - ۴ - سآ : 'تعیش' - ۵ - در جمیع نسخها : 'خواهی خواند' -

نوازی فرمودند ، لیکن من عمداً خود را کناره کشیدم ، تا حضرت تصدیق نکشند و از دست مردم سوی ریش من سلامت ماند ، فردا جواب این پیغام خواهم داد . روز دیگر ملا تنها و پیاده رفت ، زیر هدف که در آن اوقات در عام و خاص نصب میکردند ، ایستاده شد . خان مذکور ملا را شناخته بعرض مقدس رسالید و بادشاه خوشوقت شده زود از خاص و عام برخاسته ملا را در خلوت طلبداشته صحبت مستوفی داشتند و بکرات بهمین دستور می آمد .

مشهور است که علامی سعیدالله خان^۱ در اوان بی تعلقی و کسب علوم بخدمت ملا آمد و رفت داشت ، روزی ملا بر زبان راند که وزیر بادشاه هند را بطلبید ، حاضران متحیر شدند که کرا میخواهد . گفت ، ملا سعیدالله را میگویم و از مردم که با ایشان صحبت داشته اند ، مسموع شده که روزی جماعت فقرا جمع شده (برگ ۴۹ ب) نشسته بودند و گفت و گوی وحدت وجود درمیان آمد ، هر کس موافق دانش خود حرفی میزد و ملا خواجه درمیان ایشان ساکت بود یکمرتبه برخاسته درمیان آتشی که آنجا افروخته بودند ، نشست ، ساعتی توقف گزید و بعد از آن برخاسته بیرون آمده گفت ، جواب اینصورت - مردمان دیدند که هرگز اثر آتش به پارچه او نرسیده بود و او در اوایل جلوس بادشاه حق آگاه که سنه یکهزار و شصت و هشت مطابق اول سال جلوس باشد ، روزی بسیر باغ فیض بخش لاهور رفته بود ، در آنجا دو سه مرتبه گفت مرا میطلبند و همدران اوقات داعی حق را لبیک گفته متصل مقبره پیر خود مدفون گردید .

مشایخ نقشبندیہ

شیخ محمد سعید^۲ مرید والد خود شیخ احمد سرهندیست^۳ قدس سره ، فاضل و

1. Anything elevated or placed high; a lofty building. Steingass.

۲ - برای احوالش رک به بادشاهنامه : ۲ : ۲۱۹ ، ۷۵۴ ، کنبو : هر

سه جلد بامداد اشاریه و منتخب اللباب جلد اول و دوم بامداد

اشاریه بزمی انصاری : احوال و آثار علامی سعیدالله خان - ۳ -

فرزند دوم شیخ احمد است ، ولادت ایشان در حدود سال هزار و

پنج هجری شهر شعبان بوده - زبدة المقامات : ۳۰۸ - ۳۱۵ و عالمگیرنامه :

۲۹۳ - ۴ - نیز رک به توزک جهانگیری : ۲۷۲ ، ۲۷۳ ، ۳۰۸ ،

زبدة المقامات ۱۲۶ - ۳۰۰ - برای شرح احوالش و دیگر منابع - رک ←

متورع بود ، پیوسته بارشاد خدا طلبان و درس علوم دینی اشتغال مینمود و در سنه چهارم جلوس هایون بیایه سریر خلافت مصیر رسیده باقسام تعظیم و احترام مخصوص گردیده و در اثنای معاودت عازم بوطن اصلی شد . ولد ارشد آن مغفور شیخ عبدالاحد مشهور بمیان گل که بعلو فطرت و صنای قریحه معروفست ، تاریخ رحلتش [از] 'قیل ادخلوها بسلام آمین' یافته و مهین فرزند ایشان شیخ محمد فرخ بنضایل و فواضل سمت امتیاز دارد و مکرر بملازمت اقدس رسیده مشمول عواطف شد .

شیخ محمد معصوم

مرید و جانشین پدر بزرگوار خویش شیخ احمد قدس سره است ، صاحب مقامات علیه و احوال سنیه بود و از تصانیفش سه جلد مکتوبات است ، که بسی اسرار غریبه و نکات عجیبه و علوم بدیعه دران اندراج یافته ، بنا بر استدعای بادشاه دین پناه چند بار بارگاه عظمت و جاه رسیده ، باقسام [تجلیل] و تکریم مخصوص گشت و در سنه هزار و هفتاد و نه ازین دار پر ملال به نزهت سرای وصال انتقال نمود . تاریخ رحلتش : ع 'رفته ز جهان امام معصوم'

۱۰۷۹

Yhanon Friedman, Shaykh Ahmad Sirhindi, an outline of his thought and a study of his image in the eyes of posterity, Montreal 1971.

- و آردو دائره معارف اسلامیه ۲ : ۱۲۶ - ۱۳۰ -
- ۱ - برای شرح احوال شیخ عبدالاحد رک به نزهته الخواطر : ۶ : ۱۳۵ و خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۶۲ - ۲ - القرآن : ۱۵ : ۴۶ ، در خزینة الاصفیا : ۶۳۹ و تذکره علمای هند : ۱۹۸ تاریخ رحلتش ۵۱۰۷۰ داده شده و عمرش هشتاد سال نوشته شده - ۳ - برای احوالش رک به خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۶۳ - تاریخ فوتش یکهزار و یکصد و چهل و چهار نوشته شده - ۴ - نیز رک به زبدة المقامات : ۳۱۵ - ۳۲۶ ، فرحة : ۳۵۶ ب ، مفتاح : ۲۷۳ ، خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۳۹ - ۶۴۲ و تذکره علمای هند : ۲۱۲ - ۵ - پی : 'بتجیل' مآ : 'بتجمل' ، اصل : تجیل -

یافته اند - از جمله پسران آن مرحوم شش' مخدوم زاده بفضایل و کمالات
صوری و معنوی اشتهار دارند و نزد حضرت ظل الهی بغایت [معزز] اند -
شیخ صبغةالله ، شیخ محمد اشرف ، شیخ محمد صدیق ، شیخ محمد لقشبند شیخ عبدالله ،
شیخ سیف الدین^۴ و خلفا و مریدان این سلسله علیه در اقطار و اکناف عالم از
حیطه^۵ شمار بیرون اند -

شیخ محمد یحیی^۶

این شیخ احمد مرهندی قدس سره بتقوی و صلاح اتصاف دارد و اکثر اوقات
بدرس علوم متداوله مشغول میباشد ، مکرر بدرگاه سلاطین پناه رسیده ، مورد
مراحم و اعطاف شاهنشاهی شد -

شیخ داؤد کنگوهی^۶

از فرزندان شیخ عبدالقدوس^۶ و جانشین والد ماجد خود

۱ - آ : 'سه' - ۲ - برای شرحش رک به خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۶۰ - ۶۶۱ ، تاریخ
رحلتش در این کتاب یک هزار و یکصد و سی و شش نوشته شده - ۳ - 'این
هر سه بزرگوار شیخ عبدالله و سیف الدین و [اسم سومین نوشته نشده] بانعام
خایفه^۷ الهی ممتاز بوده باعزاز و احترام بسر بردند - در عهد فرخ میر انتقال
کردند و احدی در عهد بهادر شاه انتقال کرد ، رحمهم الله فرحة :
۳۵۶ ب - ۴ - طبق تذکره علمای هند : ۸۴ ، در سال هزار و نود و هشت
هجری وفات یافته ، برای شرحش رک به فرحة : ۳۵۶ ب ، نزهته الخواطر :
۵ : ۱۶۰ و خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۴۶ - ۶۴۷ - ۵ - نیز رک به
زبدة المقامات : ۳۲۴ ، صاحب خزینة الاصفیا : ۱ : ۶۳۷ اسمش عبدالحی
و تاریخ وفاتش ۱۰۷۰ هـ نوشته است - ۶ - نیز رک به : خزینة الاصفیا
۱ : ۴۸۳ - ۴۸۵ ، نزهته الخواطر : ۵ : ۱۴۴ - ۷ - شیخ عبدالقدوس
کنگوهی از مریدان کاملین ، شیخ محمد بن شیخ عارف بن شیخ احمد عبدالحق
چشتی صابری است - بقول صاحب اخبار الاخیار و سفینة الاولیاء و
سیر الاقطاب و شجره چشتیه در سال نهصد و چهل و پنج در گذشت
(خزینة الاصفیا : ۴۱۶ - ۴۱۸) - طبق میرالمآخرین : ۲۳۶ در سال
نهصد و پنجاه بساط زندگی در نوشت و طبق مفتاح التواریخ : ۱۰۵ در سنه
نهصد و چهل و دو فوت کرد ، آیین اکبری : ۳ : ۳۸۷ برای بیشتر شرحش
رک به تذکره علمای هند : ۱۳۰ -

شیخ محمد صادق بود، و بسامع و وجد شغف تمام داشت و در اثنای تواحد گریه های شور انگیز نمودی و در حضار مجلس درد و سوز سرایت کردی، مکرر بخدمت فردوس آشیانی و حضرت خاقانی خایفة الرحمانی رسیده مشمول عواطف گردیده بود - در سنه پنجم جلوس والا از دار محنت به نزهتگاه جنت رحلت نمود، رحمة الله علیه -

میر سید جعفر احمد آبادی

مرید و جانشین والد بزرگوار خود (برگ ۴۵۰ الف) میر سید جلال بخاری صاحب فضل و کمالات و نقاوة دودمان عز و جلال است، کتابی محتوی بر احوال سادات عظام تألیف نموده که موسوم بروضات است - این چند بیت از اشعار ایشانست :

راز ما در زمانه افتاده است	بزمها را فسانه افتاده است
میکنند یار هر چه میخواستند	دور گردون بهانه افتاده است
ای صفا در میان ماه رخان	شاهد ما یگانه افتاده است
جز من که گرفته ام دو زلفش	کس در شب تار مار نگرفت

بحضور ساطع النور رسیده بگونه گون عنایات مخصوص شده، بوطن معاودت نموده، بر جاده ارشاد طالبان استقامت دارد و خان جلیل القدر رضویخان برادر

۱ - 'شیخ محمد صادق گنگوهی صادق متخلص، در سنه اثنی و خمسین و الف در گذشت و این مصرعه در تاریخ وفات اوست 'قطب آفاق رفت از عالم'

۱۰۵۲

(مفتاح التواریخ : ۲۴۶) در خزینة الاصفیا : ۱ : ۴۷۵ - ۴۷۶ سال فوتش : ۱۰۵۸ مسطور است - نیز رک به نزهة الخواطر ۵ : ۳۷۷ - ۲ - نیز رک به مآثر الامراء : ۳ : ۴۵۱ فرحة : ۳۵۷ الف - ۳ - برای شرحش رک به اخبار الاخیار : ۱۶۴ ، بادشاهنامه : ۱ : ۳۳۱ ، کنبو : ۳ : ۲۷۵ - ۲۷۸ ، خافی : ۱ : ۵۴۸ ، مآثر الامراء : ۳ : ۴۴۷ - ۴۵۱ ، تذکره علمای هند : ۱۶ ، مفتاح : ۲۵۱ - ۴ - سآ : 'گوی' - ۵ - 'دهم ذیحجه سنه یکهزار و هشتاد و پنج هجری (۱۰۸۵) ازین رباط غرور بسرای سرور انتقال نمود، ریاض الاولیا : ۲۱۱ -

ایشان صدرالصدور خلیفه زمانه است و باخلاق حمیده موصوف و باوصاف پسندیده معروف و مورد عواطف شاهنشاهی و مطرح انظار خلیفه الهی است -

سید نعمت الله

بوفور علم و دانش و جودت طبع انصاف داشت ، مولد او قصبه نرنول است ، در اثنای سیاحت باحمد آباد رفته و میر سید جلال در حدائق سن پیش سید تلمذ نموده و بعد به ولایت بنگاله رسیده اقامت نمود . شاه شجاع باو طرفه اعتقادی داشت و اکثر بمنزل او رفته استناده مینمود ، بعد از آنکه شاه شجاع با عساکر فیروزی مآثر محاربات نموده ، دل از مملکت بنگاله برگرفت . در آن اوقات سید را با پادشاه گیتی ستان مکاتبات و مراسلات انفاق افتاد و او در نظم و نثر قدرت تمام داشت و در سنه هزار و هشتاد و دو :

ازین مرحله آنچنان رو بتافت که جوینده از وی نشانی نیافت

شیخ با یزید سهارنپوری

عالم و متورع و فاضل و متشرع است و خرقه خلافت از شیخ محمد معصوم سهرندی قدس سره یافته ، همواره در وطن بدرس طلبه و ارشاد طلاب اشتغال دارد و بملازمت اقدس رسیده بهره ور گردید -

شیخ پیر محمد لکهنوی

بفضل و کمال و بی تعلقی و وارستگی اشتهار داشت و مرید شیخ عبدالله ژنده پوش ، از متوطنان نواحی کوه لبنان بود و پیوسته ژنده پوشیدی و از اسباب دنیا

- ۱ - نیز رک ریاض الاولیاء : ۳۵۱ ، مرآة الخیال : ۱۹۳ - ۱۹۶ و مفتاح التواریخ : ۲۷۴ - ۲ - در مرآة الخیال : ۱۹۶ ، تاریخ رحلتش 'هزار و هفتاد و هفت' نوشته شده - صاحب مفتاح التواریخ : ۲۷۴ ، علاوه ازین ۱۰۷۲ بحواله مخبرالواصلین یکهزار و هشتاد نوشته ، در فرحة : ۳۵۸ الف : ۱۰۷۲ است - ۳ - 'در سنه یکهزار و یکصد و ده (۱۱۱۰) رحلت نمود ، فرحة : ۳۵۹ الف و نیز رک به نزهة الخواطر : ۵ : ۸۸ - ۴ - نیز رک به عالمگیرنامه : ۸۸۱ ، ریاض الاولیاء : ۱۹۵ ، فرحة : ۳۵۹ الف و ب ، نزهة الخواطر : ۵ : ۹۶ ، مفتاح : ۳۵ ، خزینة الاصفیا : ۱ : ۴۸۲ - ۴۸۳ و تذکره علمای هند : ۳۴ - ۵ - خزینة الاصفیا : ۱ : ۴۸۲ 'بستان'

چیزی با خود نداشتی ، نسبت ارادت بسلسله چشتیه داشت و شیخ باشاره پیر خود در قصبه لکهنو مقیم بود و بدرس علوم دینی و تکرار کتب سلوک اشتغال مینمود ، و همانجا وفات یافت - عزیززی تاریخ فوتش [از] 'بخدا بیوست' یافته -

۱۰۸۰

شیخ عبدالرحمن

باخلاق ستوده و صفات و اطوار حسنه و بذل و ایثار اتصاف داشت و مکرر بحضور لامع النور رسیده ، کتابی محتوی بر احوال مشایخ متقدمین و متاخرین موسوم بمرات الاسرار تالیف نموده ، بنا بر کمال ارتباط به مؤلف اوراق ، جلدی از آن فرستاده بود ، در قصبه دینتهی^۲ و طنش که از توابع سرکار لکهنو است ، برکنار نهرگومتی عمارت مرغوبه طرح انداخته ، اوقات بسر میبرد . در سنه یکهزار و نود و چهار که مراحل عمرش قریب بصد رسیده و والده اش بدو ماه پیش از شیخ گذشته بود ، (برگ ۴۵ ب) بمنزل عقبی جا گرفت و در همان مکان ساخته خود مدفون گردید .

شیخ پیر محمد سلون

ریاضت بسیار کشیده و بصحبت مشایخ رسیده و اکثر سکنه آن نواحی باو اعتقاد دارند - الان در قصبه سلون^۳ بارشاد طالبان و خدمت درویشان قیام دارد و غایبانه آن عزیز دوران را بوساطت محب الفقراء طریق ارسال نیاز ناجات بخدمت بندگان حضرت مفتوح است -

۱ - 'وفاتش در سال هشتادم از صدی یازدهم بوقوع آمده ، مرقد شیخ پیر محمد بر بلندی لب دریای گومتی' مفتاح : ۳۵ - مؤلف خزینة الاصفیا با مفتاح اتفاق دارد - ۲ - نیز رک به فرحة : [۳۶۲ الف] و نزهة الخواطر : ۵ : ۲۱۳ - ۳ - ساو آ : 'دینسی' و فرحة : ۳۶۲ الف : امیثهی - ۴ - مؤلفین مآثرالکرام : ۱ : ۲۱۷ و مفتاح : ۲۸۶ تاریخ رحلتش ۱۰۹۹ هـ نوشته اما در خزینة الاصفیاء : ۱ : ۴۸۰ سال ۱۰۷۴ هـ مرقوم است ، نیز رک به بادشاهنامه : ۱ : ۴۳۴ و ریاض الاولیاء : ۱۹۵ - خاقی خان : ۲ : ۵۵۹ راجع به سید سعدالله نبیره اش مفصلا نوشته است - ۵ - قصبه سلون از مضافات الہآباد ، مآثرالکرام : ۲ : ۲۱۷

شیخ محمد اشرف شطاری لاهوری

بصلاح و تقوی آراستگی دارد و بعلم دعوات امما از دیگر مشایخ و فقراء ممتاز است و مرید شیخ فرید کهروال^۲ بود و شیخ فرید ارادت بشیخ محمد غوث گوالیاری دارد. مکرر حسب الطلب بدرگه دولت و جاه رسیده مشمول عواطف خلیفه^۳ دوران شده و از پیشگاه فضل و احسان مبلغ معتدبه یافته و دیهی بطریق مدد معاش بنام فرزندانش مقرر شد. در دارالسلطنت لاهور مسجدی عالی نزدیک بحوبلی خود احداث نموده هانجا اقامت دارد و بارسال نیاز نایجات بدرگه معالی خود را یادده میباشد،

شیخ عبدالملک

مرید و جانشین والد خود شیخ فرید کهروالست، بزهد و تقوی و علم و فضل انصاف دارد. برفاقت شیخ محمد اشرف مکرر بملازمت بادشاه خدا آگاه مستعد شده، کامیاب مطالب گشته والحال در بلده سهرند اقامت^۴ دارد.

سید عبدالفتاح گجراتی^۵

پیر نورانی بود و از کمالات انسانی نصیبه^۶ فراوان داشت. چون از کمالات سید در محفل مقدس مذکور میشد و بعرض اقدس رسید که او مثنوی مولوی روم را خوب میداند، او را از گجرات باعزاز تمام طلبیدند و سید بحضور مورد النور، مدتی شرفیاب صحبت مقدس بود و رخصت انصراف یافته بوطن رسیده، صحبت خدا پرستی معمول میداشت. سنه یکهزار و هشتاد و نه بجوار رحمت حق پیوست^۷.

۱ - در خزینة الاصفیا : ۱ : ۱۹۶ ، شرحش مفصل تراست. طبق خزینة 'وفات وی بقول معتبر در سال یکهزار و یکصد و سی و هفت هجری است و مزار پرانوار در لاهور است' ، مؤلف فرحة : ۳۶۲ ب ، تقریباً از روی مرآة العالم ، نقل نموده فقط این اضافه کرده 'در سلطنت الخلیفه رحمانی (کذا) انتقال نمود' .
 ۲ - مآ : ۶۵۸ الف 'کهر حال' - ۳ - 'در بلده سهرند سی و پنج عالمگیری انتقال نمود' فرحة : ۳۶۲ ب - ۴ - در ریاض الاولیاء : ۳۰۰ ، بختاور خان احوالش با تفصیل نوشته و اشاره به ارتباط خود با این عالم نموده .
 ۵ - در ریاض الاولیا تاریخ رحلتش ۱۰۹۰ هـ مرقوم است و مؤلف متأثر الکرام : ۱۰۱ این اضافه نموده : 'بیست و چهارم ذی الحجہ ۱۰۹۰ تسعین و الف به رحمت حق پیوست - عمر گرامی نود سال ، خوابگاه احمد آباد' .

شیخ محمد ماه جونپوری^۱

بفضایل صوری و معنوی ا تصاف دارد و در سلسله ارادت بسططان المشایخ قدس سره [داشت] و در انصرام مطالب پاشکستگان زوایای فقر و عزلت سعی وافر میکند - اگرچه بادراک سعادت حضور پر نور مستعد^۲ شد، لیکن نیاز نایجات بدرگاه آسمانجاء فرستاده، بصدور مناشیر علیه شرفیاب و افتخار اندوز گشته، الحال در بلده جونپور اقامت دارد -

شیخ دولای گجراتی^۲

بخدمت مجذوبی میان سید انام فایض شده و از نوال او بهره وافی یافت و از مشاهیر آفاق گشت، خرد [و] بزرگ سکنه^۳ پنجاب را باو طرفه اعتقاد یست و خوارق بسیاری ازو منقول و مردم کثیر از مطبخ او راتبه خواراند و باوجود عدم اسباب دخل، خرج بسیار داشت و اقسام وحوش و اصناف طیور گرد او جمع آمده و فیل و شتر و شیر و ببر و دیگر جانوران فراهم آورده، راتبه^۴ آنها مهیا داشت و عمارات عالی ساخته و مابین گجرات و لاهور پل^۵ طولانی احداث نمود -

سید فاضل گجراتی^۳

بورع و تقوی موصوف و بنهی و منکر و امر معروف مقید - مکرر بدرگاه خلافت پناه رسیده، بصنوف عنایات خلیفه الرحمانی ممتاز گردید - و الحال در گجرات خرد (برگ ۴۵۱ الف) سکونت دارد، و تخم نصیحت در قلوب اهل ارادت^۶ میگرد -

محمد خویشی^۷ کنجاهی

در آن قصبه^۸ [کنجاه] باآگه دلی و هشیار^۹ سری بسر میرد و اشعار فارسی

- ۱ - 'از فرزندان شیخ قدس سره شیخ محمد بن عیسی تاج - - است'، ریاض الاولیاء :
- ۳۳۱ - ۲ - سآ : 'مستعد' - ۳ - در خزینته الاصفیاء : ۲ : ۱۰۲ اسمش
- شیخ دولای دریای گجراتی مرقوم است - در ریاض الاولیاء : ۲۳۴ سال رحلتش
- ۱۰۸۳ ه داده شده اما مؤلف خزینته با اشاره به مخبر الواصلین ۱۰۸۵ ه می
- نویسد و در فرحة : ۳۶۳ الف ۱۰۸۸ ه مرقوم است - نیز رک به مرآة آفتاب نما
- : ۱۲۲ ب - ۴ - فرحة : پل طولانی بر نهر ڈیک احداث نموده -
- ۵ - فرحة : ۳۶۳ ب 'سید فاضل خان گجراتی' - ۶ - سآ : 'رافت' - ۷ -
- پی : 'خویشی' - ۸ - سآ : 'نیاز' -

و هندی او خالی از درد و سوزی تیسست - از وارداتِ طبعِ اوست :
 آشوبِ دردِ خاطرَم از فی سرشته اند بی برگی بهار من از دی سرشته اند
 هر کس که آید از در من مست میرود گویا که خاکِ در گهم از می سرشته اند

شیخ با یزید افغان قصوری^۱

از مریدانِ شیخ آدم بنوریست^۲، به ترک و تجرید موصوف و بزهد و اتقا^۳
 مشعوفست از غایتِ بی تعلقی در کوچه و بازار مستورالعوره، سروپا برهنه
 میگردد و از امر معروف [و] منکر و نهی خود را مقصر نمیدارد و در دارالخلافت
 شاهجهان آباد اوقاتِ او بمواعظ و نصایح و انجاحِ مہاتِ اربابِ حوایج مصروف
 میگردد و در روزهای جمعه از ادراکِ اقدس استسعاد حاصل کرده ملتسماتِ محتاجین
 میگذرانده و از یمنِ مکرمتِ بادشاه دین پناه به برآمدِ مطالبِ آنها ذخیره آخرت
 می اندوزد^۴ -

—:0:—

- ۱ - مآ : 'آمد' - ۲ - نیز رک به ریاض الاولیاء ۱۸۵ - ۱۸۶ ، خانی : ۲ :
 ۵۵۱ - ۵۵۲ ، مرآة آفتاب نما : ۱۲۹ الف ، فرحة : ۳۶۴ الف - ۳ -
 در خزینتہ الاصفیا ۱ : ۶۳۰ - ۶۳۵ ، احوالش مفصلاً نوشته شده ، راجع به
 تاریخ رحلتش مینویسد 'در مدینه منوره بتاریخ سیزدهم ماه شوال سنہ یکہزار
 و پنجاه و سه بوقوع آمد و مزار پر انوار وی نیز در جنت البقیع است' -
 ۴ - آ : 'القطاع' - ۵ - مآ : 'می گزائید' - ۶ - در عهدِ عالمگیر بخلد
 برین شتافت ، رحمة اللہ علیہ ' فرحة : ۳۶۴ الف ، 'نہم جہادی الاول سنہ
 یکہزار و نود و پنج قریب نخاس سرِ راهِ موضع شاه ڈھورہ مدفون شد' ،
 مرآة آفتاب نما : ۱۲۹ الف -

نمود دوم

در ذکر علمای نامی از زمان عرش آشیانی اکبر بادشاه تا عصر

خدو دین پناه خلدالله ملکه و سلطانہ

چون احوال اعیان فضلاء مثل افضل خان و سعدالله خان و دانشمند خان و اعتماد خان عرف شیخ عبدالقوی که داخل وزراء و امراء بوده اند، در ضمن واقعات مندرج است، بهان اکتفا نموده اسامی صدر را درین نمود ثبت ننموده -

۱ - مولانا عبدالقادر سهرندی

از فحول علماء بود و مولانا عصام الدین اسفراینی^۲ که تصنیف اطول نمود، بخدمت مولانا فرستاده، برکنار کتب متداوله^۳ قدیمه حواشی او موجود است و سی گویند که ملا حسن چلبی^۴ محشی مطول که بهندوستان آمد و با مولانا صحبتها داشت معتقد کمال او گشت -

---

۱ - مآ : 'صدر' - ۲ - سهرند را سابقا مرهند می نوشتند و اسم باسحق بود، از آنکه تا سهرند شامل سلطنت غزنویه و بتصرف سلاطین غزنوی بود، بعد آن که فرمانروایان هندوستان فرمان بری سلاطین مغول نمودند، شاهجهان فرمود که نام این مقام را سهرناد می نوشته باشند - خافی ۱ : ۴۰۲، مولانا عبدالقادر سهرندی استاد مخدوم الملک مولانا عبدالله سلطان پوری بود - ۳ - پی : 'عصام الدین اسفرائی' برای مولانا عصام الدین ابراهیم بن عرب شاه صاحب اطول (شرح تلخیص المفتاح) رک به براکمن ۱ : ۳۲۶ و ۲ : ۹۴۵ - ۴ - ظاهرا مراد از ملا حسن چلبی بن محمد شاه متوفی ۸۸۶ هـ - ۱۳۸۱ (براکمن ۱ : ۲۲۹) است - اگر این درست است به سهرندی ملاقاتش ممکن نبود که در عهد اکبر (۹۶۳ تا ۱۰۱۴) بوده -

۲- مولانا عبدالله ولد شیخ شمس الدین سلطانپوری مشہور
بمخدوم الملک'

از اعظام فضلاء بود و مولانا در خدمت مولانا عبدالقادر سہرندی تلمذ نمود ،
آباء کرام او از طرف ملتان بسلمانپور رسیدہ ، در آنجا سکونت گرفتہ بودند . [در]
ترویج قواعد شریعت غرا دقیقہ ای از دقائق فرو گذاشت نمی نمود . شیر شاہ او را
بصدرالاسلام و حضرت جنت آشیانی بشیخ الاسلام و حضرت عرش آشیانی بمخدوم
الملک ملقب ساختند . هیچکس از اہل فضل نزد سلاطین ، رتبہ عزت او نیافتہ ،
حاشیہ بر شرح ملا و منہاج العابدین در سیر پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و ائمہ و
رسالہ کشف الغمہ از تصانیف اوست . چون مزاج بادشاہ عصر از فضلاء منحرف
شد ، اورا بمکہ معظمہ اخراج نمودند . در آن وقت شیخ ابن حجر مکی صاحب
صواعق محرکہ در مکہ بقید حیات بود ، استقبالش نمودہ احترام بسیار بجا آورد و در
غیر موسم در کعبہ وا نمودہ تا او زیارت بجا آورد . بعد از چندگاہ خبر
باغیگری ہای میرزا محمد حکیم وغیرہ را شنیدہ بطمع ریاست معاودت ہندوستان
نمودہ ، باحمد آباد رسید . در نہصد و نود و یک باشاہ شاہ [موسوم] از عالم
فنا بعالم بقا رحلت نمود . و مردم بطریق اختفا در جالندھر آورده دفن نمودند ،
صاحب [منتخب التواریخ] بدائنی می نویسد [۲ : ۲۰۳] کہ مخدوم الملک فتوی
داده کہ درین ایام بحج رفتن فرض نیست ، چون وجہ پرسیدند (برگ ۴۵۱ ب)
گفت کہ : 'راہ مکہ منحصر در عراق و دریا است' و در راہ عراق ناسزا از
قزلباش باید شنید و در راہ دریا عہود و قول از فرنگی گرفتہ زبونی باید کشید و
در آن عہد نامہ صورت مریم و عیسی علیہما السلام تصویر کردہ اند کہ حکم
یت پرستی دارد ، پس ہر دو طریق ممنوع باشد و چندان خزاین و دفاین پدید شد
کہ قفل آنرا بکلید وہم نتوان کشود . از آنجملہ چند صندوق خشت طلا از
گورخانہ مخدوم الملک کہ بہ بہانہ اموات دفن کردہ بود ، ظاہر شد . ہمہ

- ۱ - این ترجمہ بیشتر از بدایونی : ۳ : ۷۰ پیعد ماخوذ است . برای شرح احوال
مخدوم الملک ، رک بہ طبقات : ۲ : ۴۵۶ باثر الامراء : ۱ : ۵۴۹ و ۳ : ۲۵۲ ،
تکملہ براکامن : ۲ : ۶۱۳ و ضمیمہ اورینٹل کالج میگزین ماہ اوت و نوامبر
۱۹۵۲ - ۲ - وی از ہایون بادشاہ 'خطاب مخدوم الملک و ہم شیخ الاسلام
یافتہ بود' بدایونی : ۳ : ۷۰ - ۳ - ہی : 'سیاحت' - ۴ - اصل : مسموم -
۵ - بدایونی : ۳ : ۷۲ سال رحلتش . ۹۹ ہ نوشتہ است -

داخلِ خزنهٔ عامره گردید و پسران او چند گاه در شکنجه بودند و آنچه نزد مردم ماند، ماند - والله اعلم -

۳- قاضی صدر الدین قریشی عباسی جلندهری

شاگرد مخدوم الملک است، دانشمند متبحر و معتد اهل تصوف بود و قوت حافظه بمرتبه ای داشت که هر کتابی^۱ را که یکبار مطالعه کردی، در ذهن وقادش منقش^۲ می شد، عندالحاجت صفحه صفحه آن از بر می خواند - در مجلس عرش آشیانی معزز و محترم و ملازم رکاب سعادت بود و باوجود کمالات علمی درویش مشرب و فقرا دوست بود و وسعت مشرب بحدی داشت که عوام الناس گمان الحاد باو می بردند - در هر که شیوه تجرید یافتی، اگرچه بظاهر مبتدع بودی بملازمت او رفتی و از روی اعتقاد دست بسته ایستادی و سخنش را حجت دانستی - در تاریخ بداونی [۳ : ۸۴] مسطور است که مبتدعی بصورت مجذوبی برو گذشت، قاضی دست بسته بر عادت خویش پیش او بتعظیم ایستاد، او از روی تهنیت گفت که خضر^۳ با ماست، قاضی در پای او افتاد که مرا بنا، مبتدع گفت بواسطه کتخدائی دختر نگرانی دارم، آن موقوف بر هفتصد تنگه است - بعد فراغ این کار خضر را بتو ملاقات دهم و قاضی فی الحال هفتصد تنگه باو داد - این شخص بعد از دو روز آمده قاضی را بدریا برد - خود طویل قامت بود و قاضی کوتاه قد، در آبی که تا بخلق [برد] رفته بایستاد و گفت بیا خضر اینجاست، قاضی گفت من آب بازی نمیدانم، گفت ترا بخضر دلالت کردم اگر نتوانی آمد گناه من چیست؟ و ازین قبیل حکایت بسیار ازو نقل می کنند - قاضی را هنگام اخراج فضلاء از حضور عرش آشیانی، خدمت قضای بهروج داده، بدر ساختند^۴ و او با پسر خود قاضی شیخ محمد بدآنجا رفته بعالم عقبی رسید و پسرش با اولاد آنجا توطان گزید^۵ -

- ۱ - 'صه' گرور زر از خزانه او برآمده، طبقات ۲ : ۳۵۹ - ۲ - بدایونی : ۳ :
- ۸۴ بعدش افزوده : 'ثم الاهیوری' نیز رک به طبقات ۲ : ۴۶۰ - ۳ - پی :
- 'کتابی که' - ۴ - پی : 'منتقش' - ۵ - در جمیع نسخ : 'فتانی'، تصحیح
- قیاسی - ۶ - بدایونی : 'خضر دایم با ماست' - ۷ - بدایونی : ۲ : ۲۷۷ ،
- 'در زمانیکه اکابر لاهور را نامزد در اطراف کرده، هر یکی را در شهری بمنصبی منصوب گردانیدند، او را قاضی بندر بهروج از ولایت گجرات ساخته
- فرستادند، در همانجا بجوار رحمت حق پیوست' - ۸ - در این ترجمه صاحب
- مرآة العالم از بدایونی استفاده کرده است اما کاملاً از آن کتاب نه گرفته است -

۴ - شیخ سعدالله لاهوری

از فرزندان مولانا فتح الله دانشمند ، کسب علوم در خدمت والد خود شیخ ابراهیم و بعد از فوت پدر در پیش شیخ بایزید دیپالپوری نموده ، توطن لاهور اختیار نمود و شیخ را در بعضی اوقات هنگام درس کتب سلوک حالتی رو میداد که غفلت ازین عالم حاصل می گشت و دو روز سه روز در همان مکان تقرر داشت و نماز و اکل و شرب در میان نبود ، چون بحالت صحو^۲ می آمد از خادم تعداد اوقات قضا پرسیده ، غسل نموده بادای صلو^۳ می پرداخت و باز بر مسند افاده متمکن می شد و گاه از غلبه روی حال بسوی مقابر [بدر] می رفت و در قبر کهنه دراز می کشید و پارچه^۴ بر رو انداخته مشغول می گشت - عرش آشیانی (برگ ۴۵۲ الف) در ایامی که شیخ زمن شده بود ، طلب نمودند و در پالکی انداخته بردند - بادشاه قالیچه انداخته ، نشسته با او صحبت داشته و بعضی کلمات استفسار نمودند و شیخ جواب داد - یکی از آنجمله این بود که وصول بحق سبحانه ، چگونه شود ، گفتند که چنانچه فقیر را در خدمت حضرت بادشاه فرمودند که واضح تر بگوئید ، بعرض رسانید که این فقیر هر چند باهل دول که وسایط اند توصل می جست ، در خدمت نمی رسید ، یا بمجنبت میرسید - همچنین حال بنده ہوسائل است ، در ہارگاہ^۵ حضرت حق جل ذکره ، اما وقتیکہ طلب از آجانب شود ، زود بمقصود واصل میگردد و بعد از رخصت بادشاه فرمودند کہ ازین مرد بوی سلف می آید - کرامات و خوارق عادات او شهرت تمام دارد ، تاریخ تولدش لفظ 'ذاکر' [۹۲۱] و سنین حیاتش اسم 'حکیم' و [۷۸] مجموع این دو [۹۹۹] تاریخ وفاتش می شود -

۵ - شیخ عبدالنبی

از اولاد امام اعظم ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ و نبیرہ شیخ عبدالقدوس گنگوہی بود - در علوم نقلیہ خصوصاً در حدیث سند عالی داشت - در زمان عرش آشیانی اعزاز و احترام فوق الحد یافت ، چنانچه یک دو مرتبہ کفش^۶ او [او] پیش^۷

- ۱ - 'او قرینہ در روز گار نداشت' بدایونی ۳ : ۵۲ و بقول صاحب طبقات ۲ : ۶۱ وی بروش ملامتہ سلوک می نمود - ۲ - مآ : 'صحوفتی' - ۳ - آ : 'پرچہ'
- ۴ - مآ : 'درگاہ حق سبحانہ' - ۵ - نیز رک بہ طبقات ۲ : ۴۵۹ و بدایونی ۳ : ۷۹ - ۸۳ و مآثر الامراء ۲ : ۶۰ تذکرہ علمای ہند : ۱۳۴ ، بختاور شرح احوال عبدالنبی را از بدایونی نگرفته است - ۶ - بدایونی ۳ : ۸۰ ، 'کفش پیش ہای او می نهادند' (یعنی بادشاه) - ۷ - مآ : 'پیش او بادشاه'

بادشاه هم ماندند و بجهت استماع علم حدیث بخانه شیخ می رفتند و پیاپی بلند صدارت رسیده باوجود افاده علوم باشغال^۲ ماسله^۱ چشتیه مواظبت داشت و حبس نفس را بمرتبه ای رسانده بود که تا یک پھر حبس نفس نموده ، بذکر قلبی مشغول می گشت . بادشاه مبلغی جهت فقرا و شرفاء حرمین حواله او نموده بدان سمت رخصت فرمودند و اخراجش بدین نبط بظهور پیوست ، بعد از چند گاه که بوطن معاودت نمود باو حساب کردند و مطالبه برو بر آورده ، در کچه ری محبوس ساختند و اوباشی چند بشارت در مجلس در آمده بخدمه او را بعالم بقا و آخرت رسانیدند و این قضیه در نهصد و نود و دو بظهور پیوست^۳ .

۶- قاضی نظام بدخشی ملقب بقاضیخان؛

در طریقت مرید شیخ حسین خوارزمی و در علوم نکتسبی شاگرد مولانا عصام الدین ابراهیم است - اعتبار صوری بمرتبه ای داشت که در بدخشان داخل امراء بود . چون بھند آمد در ملازمت حضرت آشیانی اعتبار و مراتبش^۴ بیشتر شد و خطاب^۵ غازیخانی یافت . تصانیف معتبر دارد ، اول کسیکه اختراع سجده پیش بادشاه کرد او بود و ملا^۶ عالم کابلی بحسرت می گفت دریغ که من مخترع این امر نشدم ، بسن^۷ هفتاد سالگی در سنه نهصد و نود^۸ رحلت کرد .

- ۱ - طبقات : 'حضرت خلیفه' الهی اورا نوازش کرده ، صدرالصدور ساختند و مدت دو سال واثق فایق مہات صدارت کل ممالک محروسه بود^۲ . ۲ - پی :
- 'اشتغال' - ۳ - بدایونی اشاره بہ قتلش نکرده فقط می نویسد 'وفات شیخ در ۹۹۱ ه بود' . مؤلف نزہتہ الخواطر : ۲۱۹ - ۲۲ ہم با بدایونی اتفاق دارد .
- ۴ - ترجمہ اش در بدایونی ۳ : ۱۵۳ مغصل تر و در طبقات ۲ : ۴۶۵ مختصر تر است از مرآة العالم ، نیز رک بہ بادشاہنامہ ۱ : ۳۳۵ ،
- مآثر رحیمی : ۳ : ۱۹ براکامن ۱ : ۴۲۸ نزہتہ الخواطر ۴ : ۳۸۱ ،
- زبیر احمد : ۳۲۲ ، در مآثر رحیمی اسمش 'غازی خان بدخشی' مسطور است
- ۵ - پی 'امرایش' - ۶ - 'اورا اول قاضی خانی بعد ازان غازی خانی خطاب دادند' بدایونی . ۷ - 'عالم کابلی عارف تخلص ملای شیرین ادای خوش طبعی موزون حرکاتی بود ، چون مولدش گل بہار نام دیہی از توابع کابل بود ، چندگاہ تخلص خود بہاری میساخت' برای تفصیل رک بہ بدایونی : ۳ :
- ۲۷۰ - ۲۷۲ - ۸ - در جمیع نسخہ ہا 'پس از' تصحیح از روی بدایونی . ۹ -
- 'قاضی در ۹۹۲ ه در اودہ در گذشت' بدایونی ۳ : ۱۵۳ در نزہتہ الخواطر
- ۴ : ۳۸۱ سال رحلتش ۹۹۳ ه مرقوم است .

۷ - شیخ معین نبیره معین واعظ صاحب معارج النبوت

سلکی بود بصورت بشر ، چند گاه بحسب فرمان اکبر بادشاه بامر قضای لاهور اشتغال داشت - گویند هرگز بالزام حقی امر نکرده ، اگر مدعی الحاح بر فیصل قضایا می نمود ، او بالحاح و زاری میگفت که شاها با یکدیگر صلح کنید که من در میان ماخوذ نشوم و شرمنده نباشم و نیز می گفت که شاها هر دو دانا اید و تنها من نادان را با دو دانا کار افتاده ، پس مرا شرمنده درگاه الهی مسازید و با یکدیگر فهمیده دفع مناقشه نمایید و از مدد معاش خود (برگ ۴۵۲ ب) که کافی بود ، صرف کاتبان می کرد و کتب قیمتی نویسانیده بطالبعلمان می بخشید - در مدت عمرش کار این بود ، هزاران مجلد ازین قبیل بمردم بخشیده باشد و در سنه نهصد و نود و پنج رحلت نمود -

۸ - شاه فتح الله شیرازی

شاگرد میر غیاث الدین منصور شیرازیست ، در علم الهیات و ریاضیات و طبیعیات و سایر اقسام علوم عقلی و نقلی و طلسمات و نیرنجات و جتر افعال ، نظیر خود نداشت - بر حسب فرمان طلب حضرت عرش آشیانی از پیش عادلخان بفتحپور رسید^۳ و حسب الحکم خانخانان و حکیم ابوالفتح باستقبال رفت ، بملازمت آوردند و بمنصب صدارت امتیاز یافت و بادشاه برعایت علم و حکمت و تدبیر و مصلحت در تربیت او فوقی و فرو گذاشتی نکرده ، دختر خرد مظفر خانرا در

- ۱ - نیز رک طبقات ۲ : ۴۶۸ و بدایونی ۳ : ۹۶ و ۲ : ۲۷۷ - نزهته الخواطر ۴ : ۳۳۲ ، تذکره علمای هند : ۲۲۸ - تقریباً همه عبارت ذیل از بدایونی ماخوذ است - در بدایونی معراج النبوت نوشته شده - ۲ - نیز رک به طبقات ۲ : ۴۵۷ و بدایونی ۲ : ۳۱۵ بیعد و ۳ : ۱۵۴ ذخیره الخوانین : ۱ : ۱۹۴ - ۱۹۵ و مآثر الکرام ۱ : ۲۳۶ - ریاض العارفين : ۲۹۱ بیعد ، مفتاح التواریخ : ۱۹۳ نزهته الخواطر : ۴ : ۲۵۴ ، از سادات شیراز بود ، اعلم العلمای زمان است ، مدتها مقتدای حکام و اکابر فارس بود ، بدایونی ۳ : ۱۵۴ - ۳ - یعنی علی عادل شاه دکنی ۹۶۵ تا ۹۸۷ هـ - ۱۵۵۷ تا ۱۵۷۹ م 'در سنه نهصد و نود موافق بیست و شش الهی از دکن بملازمت رسیده ، مشمول مراسم خسروانه گشت ، طبقات ۲ : ۴۵۷ - ۴ - مظفرخان تربتی (یعنی خواجه مظفر علی) که اولاً دیوان بیرم خان بود بعد آن بحضور اکبر رسیده ترقیها کرد ، رک به مآثر الامراء ۳ : ۲۲۱ - ۲۲۷ -

حباله نکاح او آورده و باجه خود گردانیدند و بخطاب عضدالملک ممتاز فرموده در منصب وزارت با راجه تودر مل شریک ساختند^۲ - شمه^۳ احوالش از تاریخ بدایونی (۲ : ۳۱۵) بتحریر در می آید که دنیا دوستی بمرتبه ای داشت که بتعلیم اطفال امراء مقید بود و هر روز بمنازل مقربان رفته ، نخست از همه غلام حکیم ابوالفتح خانرا و وقتی پسر شیخ^۴ ابوالفضل و امرا زاده های دیگر هفت و هشت ساله بلکه خردتران را معلم صبیانی می کرد و تفنگ بر دوش و کیسه دارو در میان بسته پیاده در جاوی بادشاه می دوید و شان علم را بر خاک میزد و عمل پهلوانی^۵ چنان میکرد که هیچ رستم نکند - سال نهصد و نود [و هفت^۶] در کشمیر تب محرق پیدا کرد ، چون خود طبیب حاذق بود ، معالجه بخوردن هریسه نمود و هر چند حکیم علی دران هنگام منع میکرد ، ممتنع نشد و متقاضی اجل گریبان گیر او گشته کشان کشان بدارالبقا برد - در تحت سلیمان که کوهیست در نزدیکی شهر ، پهلوی قبر سید عبدالله خان چوگان بیگی^۷ مدفون شد و 'فرشته بود' تاریخ

۹۹۷

یافته اند و ملک الشعراء شیخ فیضی مرثیه برای او گفته ، بیت آخرینش اینست :
شهنشاه جهانرا در وفاتش دیده پرخم شد

سکندر اشک حسرت ریخت کافلاطون [ز] عالم شد

۹ - شیخ مبارک ناگوری^۸

- ۱ - از روی بدایونی ۳ : ۱۵۵ گرفته شده اما خود بدایونی خطابش عضدالدوله نوشته است ، اورا این خطاب در ۴۹۹۳ دادند ۲ : ۳۴۳ - ۲ - 'بمرتبه امارت و مصاحبت و منصب سه هزاری رسید' - ذخیره الخوانین : ۱ : ۱۹۴ - ۳ - نسخه بی واژه 'شیخ' ندارد - ۴ - سهویست از صاحب مرآة العالم از آنکه بدیوانی (۲ : ۳۱۶) گفته است - در رسوخ اعتقاد پهلوانی کرد که هیچ رستم نکند - ۵ - تصحیح از روی بدایونی و از روی ماده تاریخ که خود صاحب مرآة العالم درج نموده است - ۶ - برای سید عبدالله خان چوگان بیگی که در کشمیر در همین سال فوت شد رک به بدایونی ۲ : ۲۶۸ - ۷ - برای شرح حالش رک به آئین اکبری : ۳ : ۲۳۶ تا ۳۵۲ ، طبقات ۲ : ۴۷۲ و بدایونی ۳ : ۷۳ و مآثرالکرام ۱ : ۱۹۷ ، خلاصته التواریخ ۴۳۴ ، نزهةالخواطر ۵ : ۲۲۰ - تذکره علمای هند : ۱۷۴ -

از علمای کبار روزگار، اول حال در تقوی و ریاضت بسیار ممتاز و در امر معروف و نهی منکر بجد بود آخر بطوری مشغوف^۲ شده که یکدم [بی] استماع نغمه آرام نمی گرفت و سالک اطوار مختلفه و اوضاع متلونگه گردید - چند گاه در عهد سلیم شاه هم صحبت علانی^۳ مهدوی بود و باین طریق مشهور شده، از دست مخدوم الملک و شیخ عبدالنبی و غیره تعبها کشید و در اوائل^۴ عهد عرش آسمانی، چون جماعه نقشبندیه استیلا داشتند، نسبت^۵ خود باین سلسله درست کرد و چند گاه منسوب بمشایخ همدانی^۶ بود، آخرها که عراقیه دربار را فرو گرفتند، برنگ ایشان سخن میگفت^۷ - بهر حال پیوسته بدرس علوم اشتغال داشت و قرأت عشره قرآن مجید را یاد گرفته بود و پیشتر بادشاه اعزاز بسیار یافت - در آخر عمر ضعف بصر پیدا کرد و منزوی شد و تفسیری نوشت مانند تفسیر کبیر مشتمل بر چهار جلد مسمی به 'منبع نفایس العیون'^۸ و در سنه هزار و یک^۹ در لاهور رحلت کرد، در بداونی (برگ ۴۵۳ الف) می آرد که شیخ مبارک تذکره ای بخط خود که ذکر آن در سنه^{۱۰} جلوس اکبر شاهی گذشت، در باب اجتهاد بادشاه و افضلیت ایشان بر جمیع مجتهدین نوشت و شیخ عبدالنبی و مخدوم الحاک را چون احادالناس

- ۱ - در جمیع نسخها: 'امرای کبار'، 'علمای'، از بدایونی ۳: ۷۳ گرفته شده -
- ۲ - آ: ۵۴۸ ب 'بجد' - ۳ - سآ: 'مشغوف' - ۴ - پی: 'علانی' بداونی (۳: ۷۴) شیخ علانی - برای شرح حال شیخ علانی (مهدی بیانه) بن حسن بنگالی رک به بدایونی ۱: ۲۹۴ - ۴۰۹ و آئین اکبری: ۳: ۳۳۴ -
- ۳ - ۳۳۶ - ۵ - مآثر الامراء (۲: ۵۸۵) 'در عهد آغاز اکبری (که امرای چغتای بیشتر در عرصه بودند)' (بجای آنچه در متن است) - ۶ - در جمیع نسخه ها 'نسب' تصحیح از روی بدایونی - ۷ - متبعین جناب علی همدانی ۹ - ۸ -
- ۸ - در مآثر الامراء (محل مذکور) بعدش افزوده است، 'چنانچه بتشیع اشتها یافت' (پس مراد از عراقیه اهل تشیع آن دیار است) - ۹ - در پایان عمر با آنکه باصره از کار رفته بود به قوت حافظه تفسیر بقید قلم آورد، مآثر الکرام
- ۱: ۱۹۸ - ۱۰ - زیادت از روی بدایونی ۳: ۷۴ در مآثر الامراء (۲: ۵۸۵) نام کتاب منبع العیون و در مآثر الکرام ۱: ۱۹۸ منبع عیون المعانی -
- ۱۱ - آئین اکبری: ۳: ۳۵۲ 'بیست و چهارم امرداد ماه الهی هفدهم ذیقعد سال هزار و یک بریاض قدس خرامیدند' - ۱۲ - آ: ۵۴۹ ب '۲۴' -

53678

(53676)

گرفته آوردند و آنها بکره گواهی خود بران نوشتند^۲ و شیخ^۳ در ذیل آن نوشت که: 'این امریست که از سالها منتظر آن بودم'^۴ -

۱- شیخ فیضی^۵ پسر شیخ مبارک ناگوری

بانواع فضایل و اقسام کمالات اتصاف داشت - در زمان اکبر بادشاه بمدارج دولت و جاه ارتقا نموده ، از ندماء و مصاحبان آن بادشاه ملک بارگاه^۶ بود ، از جناب سلطان خطاب ملک الشعرائی داشت - در آخر حال بواسطه موافقت وزن کلمه^۷ علامی که خطاب شیخ ابوالفضل برادرش بود ، فیاضی تخلص کرد و صد و یک کتاب تصنیف کرده و از جماعه تالیف او تفسیر بی نقطه مسمی 'بسواطع الالهام' بر مراتب فضل و کمال او حجتی است ساطع و مثنوی نل دهن و دیوانش بر کمال قدرت او در سخنوری و نکته دانی دلیلی است قاطع ، ازوست :

نل گفت که ای طبیب نادان   رنجم   مفزای   بامدادان
آگاه نی تب درون را   لشر^۸   چه زنی رگ برون را
چه دست می بری^۹ ای تیغ عشق، گر دادست   'بیر زبان ملامت گر زلیخا را
تو ای^{۱۰} کبوتر بام حرم چه میدانی؟   طپیدن دل مرغان رشته بر پارا
در سنه هزار و چهارم مرض ضیق النفس مبتلا شده ، از مضایق دنیا بفسحت آباد
عقبی رخت هستی^{۱۱} کشید و 'فیاض عجم' تاریخ فوتش گردید^{۱۲} و بعضی بطریق

۱۰۰۴

هجوا^{۱۳} نیز تاریخها گفته اند -

- ۱ - رک به بدایونی ۲ : ۲۷۲ - ۲ - یعنی شیخ مبارک ، رک بدایونی محل مذکور -
- ۳ - بختاور خان از بدایونی استفاده کرده است اما کاملاً از آن نقل نه کرده است -
- ۴ - ترجمه اش در طبقات ۲ : ۴۸۶ و بدایونی ۳ : ۲۹۹ ببعده و مآثر الامراء
- ۲ : ۵۸۴ - ۵۹۰ و مآثر الکرام ۱ : ۱۹۸ و ۲ : ۱۵ مفصل تر است از
- مرآة العالم ، نیز رک به ذخیره الخوانین : ۱ : ۶۴ - ۶۷ مفتاح التواریخ ،
- ۲۰۰ ، اے - دی - ارشد ، رساله^{۱۴} دکترای در کتابخانه دانشگاه پنجاب
- و مقدمه^{۱۵} انشای فیضی از همین دانشمند - ۵ - 'ملک بارگاه بود' در نسخه
- بی و آ مسطور نیست - ۶ - سآ : 'ناخن' - ۷ - در اصل : 'زنی' - ۸ - از
- غزلی مت غیر از غزل سابق (چه دست الخ) - ۹ - واژه 'هستی' از نسخه آ
- گرفته شده ، ۱۰ - در مآثر الامراء تاریخ ولادتش ۹۵۴ داده است پس
- عمرش در حدود پنجاه بود - ۱۱ - بدایونی شمش تا ازینها در ترجمه اش آورده
- و مفتاح التواریخ ، ص ۲۰۱ برینها افزوده -

۱۱- شیخ ابوالفضل برادر خرد شیخ فیضی

بکمال فضل و دانش موصوف بود و بمتانت عقل و رزانت رای معروف ، در ایام اکبر بادشاه باقصی مراتب جاه و جلال ترقی نموده ، وزیر و مشیر بالاستقلال بود و 'اکبر نامه' و 'عیار دانش' و ترجمه کتاب 'مها بھارت' و مجموعه مکتوبات^۱ از جمله تصانیف اوست و آن صاحب فضل و دانش از دکن با معدودی بطریق ایلمغار روانه درگاه آسپانجہ بود ، در اثنای راه لاله (کذا) برسنگدیو^۲ بندیلہ باشاره جهانگیر بادشاه کہ در الہ آباد بودند^۳ ، سر راه او گرفته بہ تبغ تیز پیکرش را ریزه ریزه گردانید و بسبب انحراف از مراتب دین متین^۴ کہ بین الجمهور مشہور است ، بعضی تاریخ قتلش بطریق تعمیه چنین در رشتہ تحریر کشیده اند :
تبغ اعجاز نہی اللہ سر باغی برید -

۱۰۱۱

در اوایل عہد اکبر بادشاه ، شیخ مخدوم الملک ہرگاہ شیخ ابوالفضل را میدید میگفت^۵ کہ چہ خطاها کہ در دین ازین بر نخیزد -

۱۲- ملا عبدالقادر بدایونی

جامع معقول و منقول بود ، با فضیلت علمی طبع نظم و سلیقہ انشاء عربی و فارسی

- ۱ - لیزرک بہ آئین اکبری : ۳۲۵ ببعد - مفتاح التواریخ : ۲۰۵ و خلاصتہ التواریخ ۴۳۴ - ۴۳۶ ، طبقات : ۲ : ۴۵۸ ، مآثر الامراء : ۲ : ۶۰۸ - ۶۲۲ ، تذکرہ علمای ہند : ۴ - ۵ ، ذخیرۃ الخوانین : ۶۷ - ۷۷ ، ابوالفضل (احوال و آثار) از ظہور الدین - ۲ - تاریخ تالیف ۱۰۰۴ ہ - ۳ - ملخص انوار مہیلی از حسین بن علی الواعظ کاشفی تاریخ تکمیل ۹۹۶ ہ - ۴ - دیباچہ رزم نامہ : دیباچہ ترجمہ فارسی مها بھارت سال تالیف ۹۹۵ ہ
- ۵ - مکاتبات علامی کہ بعد از رحلت ابوالفضل خواہر زادہ اش عبدالصمد تدوین دادہ - ۶ - شاید تصحیف 'راجہ بیر سنگھ دیو' است - رک بہ توزک جهانگیری - مقدمہ ص ۱۰ - ۷ - آ : 'می بودند' - ۸ - پی 'زیر و زبر' - ۹ - پی 'مبین' - ۱۰ - بدایونی (۳ : ۷۲) ، 'بتلامذہ خویش می گفت' - ۱۱ - در تاریخ بدایونی ۳ : ۱ - ۱۶ بعنوان 'نبذی از احوال مؤلف کتاب' یعنی ملا عبدالقادر (بیشتر از روی بیانات خود بدایونی) در تاریخ مذکور ←

و نجوم و حساب و وقوف در نغمه^۱ ولایت^۲ و هندی بهرتبه^۳ کمال داشت و قادری تخلص او بود ، کسب علوم در خدمت شیخ مبارک ناگوری کرده و چهل سال هم صحبت شیخ فیضی و شیخ ابوالفضل پسران شیخ مذکوره بوده ، اما چها که بحال اینها نپرداخته - در مؤلف خود مینویسد که اگرچه حقوق^۴ اینها بر ذمه من بسیارست ، لیکن از حمیت دین متین حق پوشی نتوانستم کرد . بعد از آن [بسفارش جلال خان قورچی بدایونی] بملازمت عرش آشیانی رسید ، [بسبب خوش الحانی بخدمت امامت روز چارشنبه - بدایونی] ممتاز گردید و حسب الحکم آن بادشاه جمجاه رزمنامه که عبارت از مهابهارت باشد و انتخاب (برگ ۴۵۳ ب) جامع رشیدی و بحرالاسرار^۵ و ترجمه راماین که بیست و پنج هزار اشلوکست بعبارت سلیس و مناسب نوشته و یکصد و پنجاه اشرفی و ده هزار تنکه^۶ میاه انعام یافته و تالیف تاریخ بدآونی نموده و بیعجابا^۷ ، بعضی احوال چهل ساله^۸ آن بادشاه بقید قلم آورده و تا حیات خود مخفی میداشته ، در زمان جهانگیر بادشاه که این خبر بمسامع ایشان رسید ، اولاد او را طلبداشته مورد اعراض ساختند و آنها گفتند که ما [خرد مال بودیم ، خبری نداریم و محاکمه نوشته دادند اگر نزد ما بهم رسد ، سیاست کردنی باشیم - در مؤلف خویش می نویسد که تا سال سی و هشت جلوس عرش آشیانی ماخذ اکثر آن طبقات اکبر شاهی تالیف میرزا

← مرتب کرده است که خیلی مفصل است و در آن ترجمه ایرا که مرآة العالم دارد نیز آورده است بر ص ۱۲ ، اختلافات آن متن را در حواشی و در متن به علامت ت نوشته شد نیز رک به طبقات : ۲ : ۴۶۸ مفتاح : ۱۹۹ ، تذکره علمای هند : ۱۳۰ دایرة المعارف اسلام : ۱ : ۵۵۵ ، تاریخ ادبیات ایران از هرمان ایتة بامداد اشاریه -

۱ - ت : 'ولایتی' : نیز رک برای هنرهای ملا به مکتوب فیضی که باکبر شاه درباب او نوشته و منقول است در تاریخ بدآونی ۳ : ۳۰۴ - ۲ - 'اگرچه حقوق الخ' حاصل عبارتی است که بدایونی در ۳ : ۳۰۵ آورده است - ۳ - اصل : الاسماء ، تصحیح از روی ت بدایونی (۲ : ۳۳۶ و ۳۶۶) گفته است که ترجمه کتاب راماین را که در عرض چهار سال نوشته بود ، در ۹۹۷ تمام ساخته و این که بر ترجمه بحرالاسرار ده هزار تنکه مرادی انعام یافت و اسپ بدو بخشیدند ، رک به بدایونی ۲ : ۴۰۲ ، اما ذکر انعام یک صد و پنجاه اشرفی در بدایونی پیدا نه شد - برای تفصیل آثارش رک به آردو دایرة معارف اسلامیة ۴ : ۱۴۴ - ۴ - ت : رعایت وقت (بجای و بی محابا) -

نظام الدین احمد است که فقیر نام و تاریخ آن را لظامی یافته و چون در سال سی

۱۰۰۱

و نه میرزای متوده میر مجمع فضایل و هنر در سن چهل و پنج سالگی از عالم بیوفا گشت ، سوانح دو سال را از پیش خود ابراز نموده - این حقیر حسن اخلاق ازو مشاهده کرده وجه دینی باو داشته ، در تاریخ فوت او گفته 'گوهر بی بهاز دنیا رفت'

۱۰۰۳

و قادری در تاریخ گویی قدرت تمام داشت ، از نتایج طبع اوست :
 بجای راستان شد خان اعظم ولی در رغم شاهنشاه کج رفت
 چو پرسیدم ز دل تاریخ اینسال بگفتا : میرزا کوکه بچ رفت

۱۰۰۲

و تاریخ ریش تراشیدن شیخ فیضی و ابوالفضل بعد از مرگ پدر 'موتراش چند'

۱۰۰۳

یافته و بداونی می نویسد که هر چند شیخ مبارک را بحسب امتدادی برمن حق عظیم است ، لیکن چون او و پسرانش را غاو در وادی تغییرملت بهم رسید ، آنجهت سابق نماند و چون قادری با شیخ ابوالفتح گجراتی ، داماد میر مید مجد جونپوری که بمهدویت اشتهاار داشت ، اختلاط و اعتقاد تمام پیدا کرده تلقین ذکر ازو گرفته بود ، ظاهرا برین قاعده ازین راه اورا نیز متهم بمهدویت می داشتند ، چنانچه از تالیف او ظاهر می گردد -

۱۳ - مولانا میرک شطرنجی

فاضل مستعد بود و با عبدالمومن خان و عبدالله خان^۲ مصاحبت مینمود و شطرنج با او می باخت - ازین جهت^۴ ملقب بشطرنج شده بود ، روزی در وقت باختن شطرنج لطیفه از زبان مولانا برآمد که موافق مزاج خان نبود ، حکم کرد که اپنی مولانا ببرند و بعد از وقوع این واقعه بلاهور آمده ، ملازمت عرش آشیانی

۱ - ت : 'این هم از' (بجای از) - ۲ - بدایونی راجع به شطرنجی نه نوشته و در طبقات اکبری ذکری از میرک شاه دارد که شرح حصن الحصین در ۹۵۶ ه نوشته شاید که وی مراد است - ۳ - عبدالله خان اول (۹۴۶ - ۹۴۷) و عبدالله خان دوم (۹۹۱ - ۱۰۰۶) - ۴ - پی : 'سبب'

نمود و مطرح عنایات گشت و بجر احانِ هنرور^۱ حکم شد که این عیب مولانا را بپوشند و آنها بینی را چنان راست کردند^۲ که غیر از خطی ظاهر نبود - چند گاه در لاهور بافادۀ علوم عقلیه قیام داشت و مردم ازو مستفید می شدند - بعد ازان که عبدالله خان و عبدالمومن در گذشتند بوطن معاودت نمود -

۱۴ - مولانا محمد یزدی

از تلامذۀ مولانا^۲ میرزا جان بود ، در مذهب امامیه تعصب و تصلب داشت^۴ - بهندوستان آمده^۵ ملازمت عرش آشیانی نمود و معزز و محترم گشت - چون صورت مجلس را مشاهده نمود ، بمقتضای 'الناس علی دین ملوکهم' با شیخ ابوالفضل موافقت نمود و تعصب مذهب خود را از دست داد - میگویند چون دید که روز بروز طرح تازه میشود بماشات را با شیخ متعسر^۶ دید ، از وضع خود پشیمان شد و رخصتِ حرمین گرفت - پیش از رسیدن بسورت در بعضی از منازل قطاع الطریق در راه برو تاخت آوردند - مولانا با تمامی همراهان و آنچه همراه داشت غایب شد^۷ -

۱۵ - مولانا علاء الدین لاری ولد کمال الدین^۱ حمین

از تلامذۀ مولانا جلال^۲ دوانی ، شافعی المذهب بود ، از وطن مهاجرت

-
- ۱ - پی 'هنر پرور' - ۲ - پی : 'ساختند' - ۳ - کذا ایضا در طبقات ۲ : ۴۶ ، برای حبیب الله میرزا جان الشیرازی المحقق الباغندی رک به براکلن ۲ : ۴۱۴ و تکمله براکلن ۲ : ۵۹۴ - ۴ - برای تفصیل رک به بدایونی ۲ : ۲۱۱ و ۲۵۹ - ۵ - وی در ۹۸۴ بهند آمده : طبقات ۲ : ۴۶۰ و بدایونی : ۲ : ۲۱۱ - ۶ - سآ : 'متغیر و مدار' - ۷ - با بدایونی ۲ : ۲۷۶ و ۳ : ۷۹ مطابقت ندارد ، وی گفته است که در (۹۸۷) ملا محمد یزدی راقاضی القضاة جونپور مقرر کردند او در صوبه^۸ جونپور رفته فتوی بوجوب خروج و بغی بر پادشاه داد - او را بتقریبی از آنجا طلبیدند و در راه موکلان بادشاهی در آب جون غرق ساختند - در مآثر الامراء ۱ : ۴۷۲ نوشته شده که میرزا محمد را در سال ۲۳ بصدارت جونپور فرستادند - ۸ - نیز رک به طبقات ۲ : ۴۵۸ و بدایونی ۳ : ۲۳۷ و ۲ : ۵۵ ، بقولش می آخوند خانزمان بود از پیشش به آگره آمد و اشتغال بدرس علوم نموده و بحج رفت و در آن سفر فوت شد در ۵۶۹ ه و این با مرآة العالم اختلاف دارد - وی صاحب حواشی بر شرح عقائد نسفی است ، برای حکایتی راجع ←

نمود ، با کبر آباد آمد و خبر او بعرض آشیانی رسید ، با احترام او را طلبیدند . از آنجا که ترفعا و علو در طبیعت داشت ، ملازمت کرده طرف راست متوجه شد و در ایستادن تقدم بر خان اعظم نمود . میر توزک آمده بمولانا گفت که شما در جرگه فضلای ایستاده شوید . این مقوله بر طبعش خورد ، گفت که : اگر عالمی بر جهال تقدم کند چه می شود ؟ معلوم شد که اینجا علم را عزت نیست ، همچنین گفته از مجلس بر آمده باز نیامد . پادشاه از آنجا که توجه بحال فضلاء داشت و این مرد غریب درین ملک افتاده بود ، چهار هزار بیگمه در سنبهل بطریق سیورغال با و مرحمت نمودند و او در سنبهل رفته اقامت گزید و بافاده علوم متوجه شد . در آنجا رخت هستی بر بست .

۱۶ - شیخ الہدای لنگر خانی

از فضلای مقرری اکبر شاهی بود و تقوی بہرتبہ کمال داشت کہ مشہور بہنتی گشته بود و از هیچ کم عطیہ و ہدیہ قبول نمی کرد . امراء و ملوک در خدمتش می رسیدند لیکن صحبت بآنها کم می داشت . بعضی امراء بہت امتحانش

← باین کتاب رک بہ بدایونی ۳ : ۷۶ ، بلا خمن (ترجمہ آیین اکبری : ۵۴۰۴) بظاہر آنچه راجع بہ ملا علاءالدین نوشتہ است از مرآة العالم اخذ نمودہ است و آنچه در تذکرہ علمای ہند ص ۱۴۱ دارد از بدایونی مأخوذ است . ۹ - مآ : 'علی' - ۱۰ - مآ : 'مولانا کمال الدین' ۱۱ - برای ملا جلال الدین دوانی ، رک بالفوائد البہیہ طبع قاہرہ ۱۳۲۴ ، ص ۸۹ - The Encyclopaedia of Islam, 2 : 174 - اصل - ترفہ ، تصحیح قیاسی است . ۲ - پی : 'تقدیم' - ۳ - اصل : لشکر خانی ، تصحیح از طبقات ۲ : ۴۶۱ و بدایونی ۳ : ۱۵۴ ، طبق بدایونی : این کلمہ منسوب است بہ محلہ از لاہور (رک برای محلہ لنگر خان بہ Sayyid Muhammad Latif, Lahore it's History, Architectural Remains and Antiquities, Lahore 1956-57 (Reprint) p. 93 - داد گاہ عالی این زمان و رئیس ادارہ محاسبات در حدود محلہ لنگر خان سابق واقع است . بدایونی اضافہ میکند : عمرش قریب بہشتاد است . بختاور شرحش مفصل تر از بدایونی نوشتہ است . نیز رک بہ تذکرہ علمای ہند : ۲۶ و نزہتہ الخواطر ۵ : ۸۳ -

شبها زر در صحن خانه اش می انداختند - علی الصباح متعلقانش در خدمت شیخ می بردند و او بخانه امراء رفته بعد از تفحص می رسانید - قوت شیخ و فرزندانش (برگ ۵۵۴ الف) از اجرت چند آسیا بود که در خانه نصب نموده بودند و زنان محله آمده اس مینمودند -

۱۷ - شیخ احمد فیاض امیثوی وال

از فحول علماء کرام^۳ و صاحب نقوی و ریاضات^۴ بود - در کبر سن بر بستر بیماری ، در یکسال قرآن را حفظ کرد و اکثر کتب متداوله در ذکر داشت ، اگر شاگرد غلط کردی از یاد گفتی -

۱۸ - سید صدر جهان بهانی

و آن دیهی است از توابع قنوج ، سیدی فاضل خوش طبع و اکثر عمر او در اردوی اکبر شاهی گذشته و کسب کمالات در خدمت شیخ عبدالنبی نموده و بسعی شیخ چندین سال مفتی ممالک محروسه بود و بعد از آنکه همراه حکیم هم بایلچیگری عبدالله^۵ خان والی توران رفته^۶ برگشته آمد ، بمنصب صدارت سرانراز

۱ - بدایونی و طبقات ۲ : ۴۱۱ : احمدی ، بدایونی که بصحبتش رسیده ترجمه اش را مفصل تر دارد نیز رک نزهته الخواطر ۴ : ۳۱ و تذکره علمای هند : ۱۴ - ۲ - بدایونی : 'انبیثوی وال' - ۳ - پی : 'کبار' - ۴ - پی : 'ریاضت' - ۵ - پی : 'اکثر' - ۶ - بدیوآنی ۳ : ۱۴۱ در ترجمه اش بعضی کلمات ذم آمیز نوشته است ، در مآثر الامراء ۳ : ۳۴۸ ، ترجمه اش مفصل تر است - نیز رک به نزهته الخواطر : ۵ : ۱۷۸ و تذکره علمای هند : ۹۲ - مآ 'بدنهانی' آ : 'بهانی' - ۷ - بدایونی این اسم نه برده است - ۸ - در رمضان ۹۹۴ هجرت عزا پرسی سکندر خان پدر عبدالله خان (ثانی) جانب ماوراءالنهر روانه گشتند (بدایونی ۲ : ۳۵۴ ، عبدالله خان مذکور بعد پدرش در ۹۹۱ تحت نشین شد) و همین طور گفته است صاحب مآثر الامراء : ۱ : ۵۶۴ که سید را و دیگران را برای پرمش فرستادند ، اما در مآثر الامراء ۳ : ۳۴۹ ، مسئله انحراف دینی اکبر هم در میان بود ، بقولش سید بهانی در سال ۳۱ بتوران رفت و به سال ۳۴ مراجعت کرده بکابل رسید ، در مآثر ۲ : ۳۹۲ گفته شده که سید با دو پسر در دین الهی داخل شد -

گشت و در عهد جهانگیر بادشاه نیز مرتبه امارت داشت و سید مصطفی ولد مرتضی خان مرحوم نبیره آن مغفور که تاریخ فوت و سنین عمرش استفسار کرده، نشان داد که در سنه هزار و بیست رحلت نمود و صد و بیست سال^۲ عمر داشت.

۱۹ - شیخ منور^۴ لاهوری

از تلامذه خاص شیخ سعدالله و خواهرزاده او می شد، بدعاء جد و اوستاد در بیست سالگی از تحصیل علوم فارغ شد و بر مسند درس و افاده متمکن گشت و قرآن مجید با قرأت مبع محفوظ او بود و قوت حافظه بمرتبه ای داشت که اکثر تفاسیر در ذکرش بود خصوصا تفسیر بیضاوی - چون صیت فضیلتش بسمع عرش آشیانی رسید او را طلب نموده در ملک فضلی یگانه^۵ سعادت منسلک گردانیدند و پپایه عزت و احترام رسید - شرح مشارق الانوار در حدیث و شرح بدیع البیان و شرح ارشاد قاضی، از تصانیف اوست - در هنگام اخراج علماء در قلعه گوالیار بحبس افتاد، در سنه هزار و یازده هجری هانجا برحمت حق پیوست - شیخ کبیر ولدش فاضل مستعد بود و کتب عقلیه و نقلیه باقتدای درس می گفت، در سن هزار و بیست و شش هجری در احمد آباد بعالم بقا خرامیده در مزار فایض الانوار [خانداش]^۶ در زمره خدام مدفون گردید -

- ۱ - عنایات و مهربانی های جهانگیر بر سید مذکور در چند جا در توزک جهانگیری نوشته شده، رک به ترجمه^۷ اردو آن کتاب بامداد اشاریه - ۲ - سآ : هشت -
- ۳ - مؤلف مآثر الامراء با این تاریخ اتفاق دارد و می نویسد : صد و بیست عمر داشت، اصلا در عقل و حواس فتوری راه نیافت، اگر چه مؤلف مرآة العالم از بدایونی استفاده نموده است اما بدایونی مال رحلت سید صدر نه نوشته است و این اضافه بختاور خان است - ۴ - در طبقات ۲ : ۶۱ و بدایونی ۳ : ۵۲ و ۲۷۷ : مذکور است که چون علمای لاهور را حلای وطن کردند شیخ را به مالوه فرستادند و صدارت آن صوبه بدو تفویض گشت -
- ۵ - در جمیع نسخ 'خانه اش' - ۶ - بدایونی : ۳ : ۱۰۶ - ۱۰۸ شرحش مفصلا نوشته است، اما راجع به مال رحلتش اشاره ای نه نموده است -

۲۰ - مولانا جمال تلہٹی

فاضل مدقق و شاگرد شیخ اسحاق^۱ و شیخ سعد اللہ^۲ بود، باوجود کمالات علمی مشرفی عالی از فقر داشت و اعتقاد او بحضرت قدوة المشایخ شیخ علی ہجویری ہمرتبہای بود کہ زیادہ ازان متصور نباشد۔ ہر روز تا دوازده سال بزیارت مرقد منورش میرفت اگرچہ باد و باران می شد۔ نقل کردہ کہ دو روز طعام میسر نشد بنا بر قلق و اضطراب از خانہ برآمدہ، بہ باغ^۳ خانخانان رقتم، در زیر درخت توت شاخ بدست گرفتہ ایستادم و پیش ازین دو ماہ موسم توت گذشتہ بود، ناگاہ شاخی از درخت جنبید، نظر کردم، دیدم شخصی نورانی بر شاخ نشستہ فرمود کہ جمال! توت میخوری؟ گفتم: بلی، شاخ را افشانند، توت بر زمین ریخت، از زمین چیدہ خوردم، باز فرسود دیگر میخوری؟ باز شاخ را جنبانید، توت دیگر افتاد، آنرا نیز خوردم و از اضطراب جوع بر آمدم، فرمود کہ خدمت ما بسیار نمودہ ای، پنج روپیہ^۴ تو کردیم و از نظر غایب شد۔ معلوم کردم کہ روح مطہر شیخ علی ہجویری بود، از آنروز مردم از امراء و شاگردان و غیرہم ہدایا می فرستند، حساب می کنم، روزی پنج روپیہ می شود۔

۱ - بدایونی (۳ : ۱۰۵) کہ ترجمہ اش را دارد می گوید کہ تلہ محلہ ای بود در لاهور، بوقت تالیف تاریخ بدایونی (حدود ۱۰۰۴ هـ) عمر مولانا جمال میان پنجاہ و شصت بود۔ نیز رک بہ طبقات ۲ : ۴۶۳ - ۲ - ظاہرا مراد از شیخ اسحاق کا کو لاهوری (متوفی ۹۹۶ هـ) است، برایش رک بہ ۳ : ۵۱، بدایونی در ۹۹۵ ہ بخدمتش حاضر بود۔ ۳ - مقصود مؤلف شاید شیخ سعد اللہ لاهوری (متوفی ۹۹۹ هـ) باشد یا شاید شیخ سعد اللہ بنی اسرائیل تلمیذ شیخ اسحاق کا کو مترجم در بدایونی : ۳ : ۲۵۳ - ۴ - بدایونی این واقعہ نہ نوشتہ است۔ ۵ - شاید این همان باغ است کہ در سکینتہ الاولیاء بنام باغ عبدالرحیم خان مذکور است رک بہ ضمیمہ اورینٹل میگزین نوامبر ۱۹۵۰ م بذیل فوائد متفرقہ ص ۶، عدد ۱۷، نیز رک بہ ۱۵۵ : Latif، Lahore - این کتاب ذکری از باغ مہابت خان دارد و چون او ہم ملقب بخانخانان شد ممکن است باغ او نیز بیاغ خانخانان موسوم بود۔

۲۱ - مولانا میر کلان محدث

نواسه^۲ مولانا خواجه کوهیست ، اکتساب علوم حدیث در خدمت حضرت سید^۳ میرک شاه محدث ولد میر جمال الدین محدث نموده بود ، در عهد اکبر بادشاه از هرات با والد خود بهندوستان آمد و عرش آشیانی را با مولانا اعتقادی بهم رسیده بود ، جهانگیر بادشاه پیش او تلمذ نمود و مردم ازو کسب علم حدیث کردند (برگ ۴۵۴ ب) و چون خواجه^۴ عبدالشهید^۵ بهندوستان آمده از خدمت مولانا درس حدیث درخواست فرمود ، مولانا بتواضع پیش آمده التماس نمود که مرا در سلک مریدان خود در آورید و تلقین طریقه^۶ خواجه^۷ نمایید . و بعد از تواضع طرفین مولانا درس حدیث فرمود و خواجه تلقین طریقه^۸ خواجه^۹ ها رخ نمود . بعد از فراغ مولانا کتاب مشکوة را که بتصحیح چندی از محدثین رسیده بود ، بخدمت خواجه^{۱۰} گزرائید و عرض کرد که اعز اشیاء نزد فقیر همین بود ، و خواجه خرقه حضرت خواجه احرار قدس سره را بر آورده باو عطا فرمود^{۱۱} . مولانا در اکبر آباد از دار فنا بدار بقا رحلت کرد^{۱۲} .

- ۱ - نیز رک به طبقات ۲ : ۴۶۶ و بدایونی ۳ : ۱۵۱ ، توزک جهانگیری (آردو) بامداد اشاریه ، مآثرالکرام ۳ : ۸۹ و تذکره علمای هند ص ۲۳۰ - قاضی محمد اسلم قرابت دار او بود - ۲ - نبیره - ۳ - رک به ترجمه^۴ سید میرک شاه و سید جمال الدین عطاءالله - ۴ - رک به بدایونی ۲ : ۱۷۰ و توزک جهانگیری (آردو) ۱ : ۸ - ۵ - وی خلف رشید خواجه محمد عبیدالله معروف به خواجه خلف حضرت خواجه ناصرالدین عبیدالله احرار (متوفی ۵۸۹۶ هـ) است - هیجده یا بیست سال در هند ماند و قریب ارنجال عازم سمرقند شد و آنجا در ۹۸۲ هـ وفات یافت - نیز رک به طبقات ۲ : ۴۷۲ و بدایونی ۳ : ۴۰ - ۶ - بدایونی در شرح میرکلان محدث راجع به خواجه عبدالشهید چیزی نه نوشته است - ۷ - از خواجه احرار در متن خواجه ناصرالدین عبیدالله مراد نمی تواند شد ، ازانکه ولادت خواجه عبدالشهید چند سال بعد وفات ناصرالدین واقع شد - ظاهرا پدر خواجه عبدالشهید مراد است و کلمه ای از متن افتاده - ۸ - در ۹۸۱ هـ بعمر هشتاد - بقول بدایونی (محل مذکور) اما مآثرالکرام ۱ : ۲۰۷ 'در ۹۸۳ هـ' در عمر صد سالگی دارد - در ابجد العلوم : ۹۰۴ 'و توفی بها ۹۸۳ هـ مدفون با گره' .

۲۲ - قاضی نور الله شمس‌تبری^۱

از فضیلتی مقرر بود، و مذهب امامیه داشت و بر تقیه عمل مینمود -
و باوجود که در اصول و فروع خود او را مهارست تمام بود، کتب فقه حنفیه را
مطالعه می کرد، بوسیله^۲ حکیم ابوالفتح بملازمت اکبر بادشاه رسید - و چون
شیخ معین قاضی لاهور، بضیع قوی از کار باز ماند، قاضی نور الله را بآن
عده منصوب گردانیدند و او بوجه احسن قضایای شرعیه را مطابق مسائل حنفیه^۳
فیصل می داد - در زمان جنت مکانی^۴ بعد از عزل برکاب پیوست، روزی کلمه ای
از زبانش برآمد که موافق مزاج بادشاهزاده نبود او را چند کوره^۵ خاردار زده،
بعالم اخروی رسانیدند^۶، صاحب تصانیف^۷، متعدد^۸ لایقه است -

۲۳ - مولانا محمد فاضل کابلی^۷

اصالش از اردستان^۸ و از فرزندان عین القضاة^۹ همدانی است و بسمرقند رفت
در خدمت مولانا صادق^{۱۰} حلوائی تلمذ نموده، از آنجا بلاهور آمده، توطن اختیار

-
- ۱ - نیز رک به طبقات ۲ : ۶۸۴ بدایونی ۳ : ۱۳۷ و تذکره ریاض العارفین :
۳۹۶ - ۳۹۷ ، تذکره علمای هند : ۲۴۵ ، مفتاح : ۲۲۰ ، نزهته الخواطر
د : ۴۲۷ - ۲ - پی 'حنفیه' - ۳ - سال جلوس جهانگیر
۱۰۱۴ هـ بود - ۴ - تازیانه - شلاق - ۵ - وفات قاضی نورالله در ۱۰۱۹ هـ
واقع شد ، ریاض العارفین : ۴۰۶ ، مدت عمرش هفتاد سال برای شرح
وجوه گذشته شدنش از قلم پادشاه جهانگیر : توزک جهانگیری (آردو)
۱ : ۱۵۳ - ۶ - برای مصنفاتش رک به تکمله^{۱۱} براکلمن ۲ : ۶۰۷ و
مواضع دیگر در آن کتاب بامداد اشاریه - ۷ - در کنبو : ۳ : ۲۹۶
اسمش مولانا محمد فاضل بدخشی مرقوم است - نیز رک به پادشاهنامه ۱ :
۳۴۰ ، حکایتی در مآثر الامراء ۱ : ۴۸۸ راجع باو مذکور است - ۸ - در
عراق عجم ، ۳۴ فرسنگ از اصفهان در شمال مشرق : نزهته القلوب ص ۵۱
و ۶۸ - در آ روستاق - ۹ - یعنی ابوالفضائل عبدالله بن محمد المیانجی الهمدانی
متوفی ۵۳۳ هـ صاحب زبده الحقائق (نفحات الانس : ۴۷۵) - ۱۰ - وی سمرقندی
بود ، بهند آمد و بعد چندی بچچ رفت و در ۹۷۸ بقصد مراجعت بوطن به ←

کرده ، ملازمت جنت مکانی نمود و صدارت صوبہ پنجاب باو مرحمت شد و بعد ازان خدمت میر عدلی عسکر بر او قرار یافت و تا ابتدای سلطنت حضرت صاحب قران ثانی ، بخدمت مذکورہ قیام داشت ، بعد ازان استعفای کرد و بلاہور آمدہ برجادہ ہای درس متمکن گشت - سنہ ہزار و پنجاہ بعالم جاودانی خرامید ، مرقدش در مزار بی بی حاج و تاج است -

۲۴ - مولانا عبدالسلام لاهوری

از فضیلائی متبحرین بودہ ، استفادہ از خدمت شیخ اسحاق و شیخ سعد اللہ و قاضی صدرالدین و شاہ فتح اللہ شیرازی نمودہ و در فقاہت ید طولی داشت - قریب پنجاہ سال بر مسند افادہ متمکن بود ، و در آخر عمر کہ پسر خرد خود را بیضاوی درس می گفت ، و حاشیہ بر بیضاوی نوشت ، می فرمود سخنان بسیار بر کتب متداولہ داشتم و بر اہل فضل عرض کردہ بودم ، و در معرض قبول افتادہ بود ، لیکن از کثرت درس فرصت نیافتم کہ در قید تحریر در آورم - الحال کہ سن [او] قریب بنود سالگی رسیدہ ، و قوای ضعیف گشت ، و قوت حافظہ نماندہ ، ہم از خاطر برآمدہ ، (؟) و تاسف می نمود ، در سن احدی جلوس صاحبقران ثانی از عالم فانی بعالم جاودانی خرامید -

۲۵ - قاضی نصیرالدین برہالپوری

از مشاہیر فضیلائی عصر بود و کسب علوم پیش پدر نمودہ کہ قاضی

← کابل رسیدہ و بوقت تالیف ہدایونی آنجا بود - صاحب دیوان است رک بہ طبقات ۲ : ۴۵۸ و ہدایونی ۳ : ۲۵۶ و تحفۃ الکرام ۲ : ۳۱۲ -

۱ - 'بعد ازان استعفی کرد بلاہور آمدہ برجادہ ہای درس متمکن گشت' از آگرفتہ شدہ ، نسخہ اصل ندارد - ۲ - یعنی مقبرہ معروف بہ بی بی پاکدامنان (رک بہ تحقیقات چشتی ص ۳۱۲) - ۳ - نیز رک بہ بادشاہنامہ ۱ : ۳۴۲

مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۸ ، مآثر الکرام ۱ : ۲۳۶ و تذکرہ علمای ہند : ۱۲

نسخہ پی شرح عبدالسلام ندارد - ۴ - ۵۱۰۳۷ - ۵ - 'مآثر رحیمی' ۳ : ۲۰ و توزک جهانگیری (اردو) ۶ : ۲۸۷ ، ۳۱۰ ، 'تحفۃ الکرام' ۲ : ۲۳ ترجمہ اش مفصل دارد ، نیز رک بہ مرآة جهان نما : ۵۵۲ ب کہ شرح پسرش قاضی عباس (متعاقق بعہد عالمگیری) : ۵۵۳ ب ہم دارد و تذکرہ علمای ہند

سراج الدین نام داشت - روزی عبدالرحیم خانخانان بدیدن قاضی سراج رفت و مقدمات علمی مذکور شد و ملا^۲ شکر الله که آخر مخاطب بافضلخان گشته بود ، دران ایام تازه از شیراز رسیده ، با خان مسطور بسر میبرد ، (برگ ۴۵۵ الف) نیز دران مجلس حاضر بود و قاضی نصیرالدین که دران هنگام شانزده^۳ ساله بود ، در هر مقدمه دخل بجا نموده ، مطالب را بوجه احسن تقریر میکرد ، خانخانان بر جودت طبع و دقت فکر او تحسین نموده ، آخر بتدریج صحبت^۴ قاضی با خانخانان خوب بسر آمده ، با شیخ علم الله که عالم علمای آن عصر بوده ، خسر قاضی میشد ، نیز در آن مجلس تشریف فرموده افاده و افاضه مینمود و قاضی با شیخ مذکور مذاکره و مباحثه نموده اکثر اوقات غالب می آمد و شیخ ازین معنی بغایت آزرده بود و چون قاضی هر حدیث را بر قیاس ترجیح میداد ، بلکه از فجوای کلام او انکار قیاس معلوم میشد و حدیث 'علمای امی کانبیاء بنی اسرائیل' را موضوع میگفت ، شیخ علم الله باوجود نسبت دامادی فتوی کشتن و سوختن قاضی داد و در آن باب محضری نوشته ، غیر از شیخ محمد فضل الله و شیخ محمد عیسی سندهی که از اعظام مشایخ^۵ آنجا بودند همه علماء و فضلاء بر آن مهر درند و در خلاف^۶ قاضی اتفاق نمودند و بسبب آنکه خانخانان معاون قاضی بود و قاضی هم جوابهای مسکت میداد و شیخ محمد فضل الله و شیخ عیسی مهر نکرده بودند ، رفع این مقدمه شد و محضرتی بقاضی^۷ نرسید - چون بعد از طول مدت در^۸ مستقرالخلافة اکبر آباد بوسیله^۹ آصف خان ملازمت جنت مکانی نمود ، از کمال مهربانی قاضی را در آغوش کشیده و باقسام تفقد^{۱۰} نواختند و چند روز بحضور معزز و محترم مانده ، بواسطه^{۱۱} آصف خان رخصت معاودت حاصل نموده به برهانپور رفت^{۱۲}

- ۱ - از روی تحفة الکرام ، اما در مآثر رحیمی ۳ : ۲۰ نامش شیخ سراج محمد است - ۲ - برای شرحش رک به مآثر رحیمی ۳ : ۲۷ و بادشاه نامه ۱ : ۳۳۹ ، کنبو : ۳ : ۲۹۶ - ۲۹۷ و مآثر الامراء ۱ : ۱۴۵ او خطاب افضل خان از جهانگیر یافت - ۳ - آ : 'هیجده ساله' - ۴ - پی : 'بصحبت' - ۵ - پی : 'شیخ عیسی سندهی' - ۶ - کلمه 'مشایخ' از آ گرفته شده - ۷ - سآ : 'خلافت' - ۸ - برای جزئیات این واقعه رک به تحفة الکرام ۳ : ۲۴ - ۹ - آ : 'به' - ۱۰ - پی : 'از اقسام' - ۱۱ - در مآثر رحیمی محل مذکور گفته است که بتوجه خانخانان وی بیچار رفت و مدتی در حرمین ماند و با علما و قضای آنجا بمباحثه مشغولی گشته ، در اواخر ۱۰۶۴ به بیجاپور ←

و بقیه^۱ عمر در مرضیات ایزدی صرف نموده ، در سنه هزار و سی و یک ره نورد
مفر آخرت گردید^۲ -

۲۶ - قاضی^۱ مجد اسلم

مولدش شهر هرات است ، از اولاد مولانا خواجه کوهی بود و هنگامیکه
عبدالله خان ازبک والی ماوراءالنهر محاصره هرات نمود و ایام محاصره به نه ماه
کشید ، والد ماجد قاضی و اهل قرابت و قربای او و خلقی کثیر به سبب تعفن
هوا و قحط غریقی بحر فنا گردیدند ، قاضی سیزده چهارده ساله ماند - بعد از فتح
هرات اکابر بخاری مثل سیر صدرالدین مجد و اخوند ملا میر به سبب قرابت ، قاضی را
همراه آوردند ، تا ایام حیات آن دو بزرگ در حرز تربیت آنها بود و اشتغال
بکسب علوم داشت بعد از آن در ابتدای سلطنت جنت مکانی بلاهور آمد و در
خدمت شیخ بهلول^۲ تلمذ نموده ، باکبر آباد رفته ، ملازمت جنت مکانی کرده ،
بسبب قرابتی که بمولانا میر کلان محدث داشت ، مورد توجهات و تملقات
بادشاهی گشت و منصب قضای کامل بر او مقرر شد ، چند سال بخدمت مأموره
قیام داشت و چون بتدین و تورع اشتیاق یافت ، جنت مکانی آنجا طلب نموده ،
خدمت قضای عسکر باو مرحمت نمودند و مورد عنایت ساختند - وقتیکه صاحبقران
ثانی بر تخت سلطنت متمکن گشتند ، قاضی را بر همان خدمت مقرر داشتند ، تا سی
سال قضای عسکر بکمال تدین نمودند و همیشه الطاف بادشاهی شامل حال او بود ،
بمنصب هزاری و پانصد^۳ رسید ، در سال هزار و شصت هجری آسیبی بپایش رسید ،
استعفا از خدمت^۴ نموده بکابل^۵ که وطن اوست ، رفت - در سیور غال کابل و جز آن
که زیاده بر^۶ ده [هزار] روپیه حاصل دارد ، در انعام داشت و در آنجا در ابتدای

← رسید والجال (۱۰۲۵) دران دیار گوشه گیر و فارغ البال و قائم اللیل و
دائم الصوم است -

- ۱ - مؤلف مرآة العالم از مآثر رحیمی چیزی نه گرفته است - در مرآة جهان نما :
۵۵۲ ب سال رحلتش ۱۰۳۰ مرقوم است - ۲ - برای شرحش رک به
بادشاهنامه : ۱ : ۳۴۳ ، کنبو : هر سه جلد بامداد اثناریه - مآثر الامراء ۳ :
۸۹ و ۶۶۶ و مآثر الکرام ۱ : ۲۰۶ ، نزهة الخواطر : ۵ : ۳۵۷ - ۳ - در
مآثر الامراء نوشته شده که 'شیخ' از مشاهیر علمای آنجا است - ۴ - 'و پانصد'
نسخه پی ندارد - ۵ - کلمات 'از خدمت' آ گرفته شده - ۶ - آ : 'به لاهور
رفت' - ۷ - سآ : 'بما و هجده هزار روپیه' -

ہزار و شصت و یک از دار فنا بدار بقا رحلت نمود ، در لاہور مدفون گشت^۱۔

۲۷۔ مولانا یوسف لاہوری^۲

از فضلاء مدققین بود و در خدمت مولانا جلال الدین^۴ تلمذ نموده ، ملا عبداللطیف سلطانپوری در خدمتش استفادہ نموده و در اوایل حال درس می گفت۔ بعد ازان چند گاہ نوکری اختیار نمود و آخر ترک کردہ بلاہور آمد۔ (ہرگ ۴۵۵ ب) و قریب دوازده سال بر مسند افادہ متمکن گشت^۵ و جمع^۶ مثل سعداللہ خان وغیرہ در خدمتش از تحصیل فراغ حاصل نمودند۔

۲۸۔ شیخ^۷ عبدالحق دہلوی

پسر شیخ سیف الدین دہلویست کہ صاحب مقامات رفیعہ و درجات منیعہ بود۔ شیخ عبدالحق بعد از تحصیل علوم حفظ قرآن مجید نمود ، در سال نھصد و نود و شش رھگرای سفر حجاز گشت و در آنجا پیش محدثان عالی ایستادہ ، تصحیح کتب احادیث نمود و در بعضی معاملات از حضرت سیدالبشر صلی اللہ علیہ وسلم

۱۔ 'و در لاہور مدفون گشت' ، در نسخہ پی مسطور نیست۔ ۲۔ مؤلف مآثرالامراء اگرچہ شرحش مفصلاً نوشتہ است اما در بعضی جا ہان عبارت نقل کردہ است کہ در مرآة العالم است۔ ۳۔ نیز رک بہ بادشاہ نامہ ۲ : ۳۴۲۔ ۴۔ مولانا جہال (بجای مولانا جلال الدین) در بادشاہ نامہ (محل مذکور)۔ ۵۔ قریب پنجاہ سال بافادہ پرداخت ، ہشتاد مرحلہ از زندگی نوردیدہ انتقال نمود بادشاہ نامہ۔ ۶۔ و 'جمع' تا 'نمودند' نسخہ های پی و سآ ندارد۔ ۷۔ شیخ ترجمہ خود را در آخر اخبارالاکھیار ص ۳۸۹ و در تذکرہ مصنفین دہلی نوشتہ است۔ رک بہ مجلہ تاریخ حیدرآباد دکن : ۱ ، بخش ۳ و ۴ کہ فہرست مصنفات شیخ ہم دارد کہ بشمول ۷۰ رسائل بہ ۱۱۹ می رسد۔ نیز رک بہ بادشاہ نامہ ۱ : ۳۴۱ و کنبو : ۳ : ۲۹۵ - ۲۹۶ و خافی ۱ : ۲۳۹ و ۵۵۱ ، برای عبارت لوح مزارش کہ بر شرح احوالش مشتمل است ، رک بہ مآثرالکرام ۱ : ۲۰۰ و مفتاح ۲۴۶ کہ نقلی از همان لوح مزارش و بعضی زوائد دارد و حیات شیخ عبدالحق محدث دہلوی از خلیق احمد نظامی۔ برای تلامذہ و اولاد و اساتذہ شیخ رک بہ مجلہ برہان مارس ۱۹۵۴۔ نیز رک بہ توزک جہانگیری (آردو) ۲ : بامداد اشاریہ ، نرہة الخواطر : ۵ : ۲۰۱ و مرآت آفتاب نما : ۱۱۲ ب ،

استماع حدیث نموده ، بیشتر علوم دینی میسر شد و با شیخ عبدالوهاب^۲ جانشین شیخ علی متقی رح که در مکه معظمه بر مسند ارشاد ممکن داشت ، صحبت های شگرف داشته ، خلافت یافت و بعد حصول سعادت بدهلی آمد و از حضرت خواجه باقی بالله که در آن زمان بدهلی تشریف آورده بودند ، بعد اشارت از روح مقدس حضرت شیخ عبدالقادر جیلانی قدس سره العزیز اخذ طریقه^۳ نقشبندیه نمود . مجدد صادق دهلوی مؤلف کلمات الصادقین که شرف همعصری آن دو بزرگوار داشت ، در تالیف خویش مینویسد که خواجه^۴ باقی با شیخ صاحب کمال ، کمال تواضع داشتند - اواخر حال شیخ پای بدامن آرامیدگی پیچیده^۵ و بدرس علم حدیث و تلقین طالبان و تصنیف دیگر کتب نافع که قریب بصد خواهد بود ، اشتغال داشت و از جمله تصانیف او شرح سفرالسعادت و شرح مشکوه عربی و فارسی و اخبار الاخیار و ترجمه تاریخ مدینه سکینه باعث انتفاع مستفیدان است و باوجود این کمالات ظاهری و باطنی در ایام جوانی بنظم اشعار نیز ذوق تمام داشت و حقی تخلص میکرد - در محرم سنه نهصد و پنجاه و هشت تولد نموده ، در سنه یکهزار و پنجاه و دو رحلت فرمود - شیخ اولیا تاریخ تولد ، فخرالعالم تاریخ وفات^۶ ، علمای امتی کاتبیاء بنی

۹۵۸

۱۰۵۲

اسرائیل^۸ - نیز از انتقال آنصاحب^۹ کمال خبر میدهد -

- ۱ - پی : 'بشر' - ۲ - پی : 'متر' آ : منتشر - ۳ - برای شیخ عبدالوهاب رک به اخبار الاخیار : ۲۶۱ - ۴ - مجد صادق دهلوی برای وی رک به ریو : ۱۸۹۶ و سوری ۲ : ۵۶۷ ، شاید وی مولانا صادق کشمیری مت صاحب طبقات شاهجهانی ، نسخه ای از کلمات الصادقین دربانکی پور موجود است - ۵ - برای شرح احوال خواجه باقی بالله رک به اخبار الاخیار و خزینة الاصفیا ۱ : ۶۰۵ و مفتاح : ۲۰۷ (وی در ۱۰۱۲ هـ بعمر ۴۰ رحلت فرمود) - در مرآت آفتاب نما ' ۱۲۹ الف نوشته شده ، بیست و پنجم جهادی الاخر در سنه ۱۰۱۲ وفات نمود متصل قدم شریف دفن شدند - برای بیشتر منابع رک به آردو دائره معارف اسلامیه ۳ : ۹۸۲ - ۹۸۳ - ۶ - در نسخه های دیگر : 'کشیده' - ۷ - پی : 'کاتبیاء امتی بنی اسرائیل' - ۸ - مرآة آفتاب نما : ۱۲۲ ب 'وفات وی بتاریخ بیست و سوم شهر ربیع الاول ، سنه یکهزار و پنجاه و دو' - ۹ - آ : 'تاریخ شیخ عالیقدر از دار بی مدار است و شان علم او از معانی این الفاظ صدق الآثار نمود' -

۲۹ - قاضی محمد خوشحال

وطن در حوالی کابل داشت ، اوایل حال جهت اکتساب علوم بلاهور آمد و در خدمت شیخ بهلول و شیخ محمد یحیی برادر زاده شیخ منور تلمذ نمود و علوم نقلیه را استناد کرد - بعد ازان از لاهور بر آمده به بخارا رفت و در خدمت مولانا یوسف قرا باغی تلمذ نموده در سنه هزار و چهل و یک باکبر آباد آمد و متوجه حرمین شریفین گشت - بعد از ادای مناسک حج و زیارت مرقد مبارک حضرت رسالت پناه صلعم و زیارت اماکن متبرکه مراجعت بهندوستان نمود و در اکبرآباد ملازمت صاحبقران ثانی نمود و منصب قضای دهلی بر او مقرر گشت - تا وقت استعفای قاضی محمد اسلم از خدمت قضا ، او قاضی دهلی بود ، بعد از آن بخدمت قضای عسکر امتیاز یافت - هنگامی که حضرت خلافت پناه ظل الله بر تخت سلطنت متمکن گشتند قاضی عسکر شد و قاضی خوشحال را قاضی لاهور گردانیدند - چند سال خدمت قضای آنجا بجا آورد و از حسن سلوک و از تدبیر او خواص و عوام راضی بودند و چون بیک اجل در رسید ندای 'یا ایتهای النفس المطمئنة ارجعی الی ربک' راضیه مرضیه نموده روحش بعالم علوی پرواز نمود -

۳۰ - مولانا عبداللطیف سلطانپوری

در معقولات و منقولات مهارت تمام داشت - اکثر علوم را نزد ملا جمال لاهوری خوانده و معقولات را در خدمت شاه فتح الله شیرازی استناد نموده بود ، بمدد بخت در زمره ملازمان حضرت فردوس آثمیانی صاحبقران ثانی منخرط شده بآموزگری حضرت ظل سبحانی اعلی خاقانی مد ظلّه افتخار داشت - راقم حروف متکرر از زبان دربار بادشاه نصفت پناه ، اصغاء نموده که از همه معلمان [حق] ملا عبداللطیف بر دست همت ما بسیار است و چیزیکه خوانده ایم از او خوانده ایم ، استادان دیگر رعایت خاطر نموده چنانچه باید ، متید و بجد نمی شدند و او در این

- ۱ - نیز رک به کتب: ۳ : ۸۷ ، ۱۴۲ ، ۱۷۷ ، ۳۸۶ - ۲ - پی و ما : 'الشکر' -
- ۳ - القرآن ۸۹ : ۲۷ - ۴ - برای وی رک به بادشاهنامه : ۱ : ۳۴۴ و فرحة ص ۷۵ (که سببی ست بر ترجمه متن مرآة اعمال) و مفتاح : ۲۳۱ و تذکره علمای هند : ۱۴۲ : نزہة الخواطر ۵ : ۲۴۷ مرآة جهان نما : ۵۵۳ ب - ۵ - در کتب: ۳ : ۳۰۰ مسطور است که او بمنصب تعلیم شاهزاده داراشکوه مقرر گشت - ۶ - آ : 'مکرر' -

امر مداهنه و مساهام نمی کرد و ملا او آخر عمر نابینا شد و چندا دیه بطریق سیور غال از حضرت فردوس آشیانی یافته بدرس مشغول بود - در سنه هزار چهل و دو برحمت حق پیوسته - مرقدش در کنار دریاچه سلطانپور واقع است - حضرت ظل سبحانی هنگام عبور از سلطانپور بکرات برای فاتحه اش تشریف فرموده ، هواماند هایش رعایتها نموده اند - زهی بادشاه توفیق پناه که نظر بادای حقوق ، با اینهمه عروج مدارج آسمانی ، خاک نشینان کوی مسکنت را باین نوازشهای دلنواز بنوازد ! اللهم حسن عاقبتہ و ابد سلطنتہ !

۳۱ - حکیم میر هاشم گیلانی

بکثرت دانش و وفور فضل و قوت حافظه و حدت فهم امتیاز داشت - و دوازده سال در حرمین کسب علوم نموده و بهندوستان آمده ، فن طب و اقسام ریاضی را نزد حکیم علی گیلانی خوانده ، و چون ذکر فضیلت و کمالات او مکرر مذکور محفل قدس فردوس آشیانی شد ، باعزاز تمام در سلک ملازمان انتظام بخشیده ، بتعلیم حضرت جهانبانی مقرر نمودند و هنگامی که فردوس آشیانی حضرت اعلیٰ خاقانی را بنظم و نسق صوبه دکن رخصت نمودند ، میر مذکور همراه بود - و در اورنگ آباد سنه هزار و شصت و یک که عمرش از هشتاد گذشته بود ، جهان فانی را پدرود نمود - اولاد و احفاد او بمناصب مناسب مرفرازی یافت

۳۲ - ملا محیی الدین عرف ملا مومن

سولد و منشاء او بلده بهار است ، در سن نه سالگی حفظ قرآن مجید نموده و در هفده سالگی بخدمت مولانا عبدالله پدر بزرگوار خود از تحصیل علوم فارغ شد و چندی (برگ ۴۵۶ الف) در بلده مذکور بدرس علوم دینی اشتغال داشت ، بعد ازان بادرک ملازمت حضرت فردوس آشیانی شرف اندوخت و حضرت نظر بر وفور کمالاتش نموده بتعلیم حضرت ظل سبحانی خلیفه الرحمانی امتیاز بخشیدند

- ۱ - آ : 'روپیه' - ۲ - مرآة جهان نما با مرآة العالم مطابقت دارد ، اما از مصراع تاریخ و فاتش (آفتاب علم را آمد کسوف) ۱۰۳۶ هر سی آید رک به مفتاح :
- ۳۳۲ و تذکره علمای هند (محل مذکور) همین ۱۰۳۶ را اختیار نموده است
- ۳ - نیز رک به بادشاهنامه : ۱ : ۳۴۵ مرآة جهان نما ۵۵۳ ب و فرحة ص
- ۷۵ - ۴ - آ 'جدت' - ۵ - پی : 'دارند'

و دوازده سال بآن خدمت سرفرازی داشت و چون شاه حیدر نبیره شیخ
وجیدالدین گجراتی بحضور رسید ، دست انابت بدامن ارادت او زده ، پس از چندی
از حضور مرخص گشت و بوطن رفت و بریاضات و مجاهدات مشغول شد
و بسن هشتاد و چهار سالگی در سنه احد جلوس میمنت مانوس حضرت ظل سبحانی،
برحمت حق پیوست و هانجا مدفون گشت - تاریخ وفاتش استاد الملة والدین یافته اند.

۱۰۶۸

۳۳ - ملا عبدالحکیم سیالکوٹی

در عصر حضرت فردوس آشیانی^۲ چون هنگامه^۱ دانشوران رونق گرفت
و بازار فضل گرمی و رواج پذیرفت ، ملا از انعام و عطایای آنحضرت دامن امید
گرائبار گردانید و چند دین برسم سیورغال یافت و هرگاه بدرگاه می آمد بمرحمت
نقود نامعدود کامیاب می گشت و دوبار بزر سنجیده شده مبالغ گرانمند یافت و در
فنون علوم بنام نامی آنحضرت مصنفات مفیده برداخته و از تصانیفش حاشیه^۱ بیضاوی
و حاشیه مطول و حاشیه^۲ خیالی و غیره بغایت مشهور است^۳ و در مدارس علماء
و فضلاء مذکور ، تاریخ تولدش لفظ 'حفظ' گفته اند ، مدت عمرش هشتاد^۴ سال

۹۸۸

رسیده بود که دوازدهم ربیع الاول سنه هزار و شصت و هفت در سیالکوٹ رحلت
نمود^۵ .

- ۱ - سآ : 'بود' - ۲ - رک به بادشاهنامه ۱ : ۱ : ۳۴۰ و کتب و جلد دوم و سوم
بامداد اشاریه و مآثرالکرام ۱ : ۲۰۴ و مآثر الامراء ۲ : ۳۲ و فرحة ص
- ۷۳ و تذکره علمای هند : ۱۱۰ و براکاتین بامداد اشاریه و - ۳ - پی :
- 'فردوس مکانی' و این برای بابر بادشاه بکار برده میشود و این جا مقصود مؤلف
شاهجهان بادشاه است نه که بابر - ۴ - سآ : 'کثیر' - ۵ - مؤلف فرحة از
مرآة العالم گرفته است اما این افزوده است : حاشیه^۱ خیالی و حاشیه^۲
میر قبطی و حاشیه^۳ شرح مطابع و مراح الارواح و حاشیه^۴ عبدالغفور و تکمله^۵ اش
و حاشیه^۶ شرح اشارات و شرح حکمة العین بغایت مشهور است^۷ در
مآثرالکرام بیشتر تفصیل داده شده - ۶ - پی : 'هفتاد و یک سال' که
مغلوپ است - ۷ - ایجد العلوم : ۹۰۲ - ۹۰۳ 'توفی فی سن ۱۰۹۷'
در فرحة : ۱۰۶۸ ۵ سال رحلتش نوشته شده ، اما مؤلف مآثرالکرام با
مرآة العالم اتفاق دارد .

۲۴ - حاجی محمد سعید

فاضل مدقق و متورع بود ، مشربی عالی از فقر داشت ، اکثر پوشش او دستاری خرد و دو چادر بود ، گاه آن چادرها را مانند درویشان رنگه^۲ می ساخت ، از کمال تورع از خانه پدر نمی خورد ، با آنکه مالش از وجه نوکری بود ، بعد از فوت پدر که مال بطریق ارث باو منتقل شده و وجه شبهه از میان برخاست ، در آن تصرف نمود و علی الفور جهت ادای مناسک حج متوجه^۳ حرمین شریفین و زیارت مرقد منور شد و بدان عطیه مستسعد گردیده معاودت بوطن نمود و برجاده^۴ درس قرار گرفت - صاحبقران ثانی هر چند او را طلب فرمودند و مولانا عبدالحکیم و سعد الله خان را فرستادند قبول ملازمت نمود ، حاشیه بر چند جزو بیضاوی نوشته که مستعدان روزگار می شوند -

۳۵ - جامع الفضائل میرگ شیخ هروی برادر زاده قاضی اسلم^۲

در آغاز تمیز و عنفوان شعور از خراسان بهندوستان آمد و اکثر متداوله را نزد ملا عبدالسلام لاهوری که او فاضل معززی بود ، تلمذ نموده و باز بهند^۴ آمده ، برهنمونی بخت^۵ و یآوری طالع در سلک ملازمان اعلیحضرت فردوس آشیانی^۶ انتظام یافت و بتعلیم بادشاهزاده داراشکوه و دیگر بادشاهزادهها فرق افتخار بر افراخت و اواخر سلطنت آنحضرت بمنصب دو^۷ هزاری رسیده بود و در عهد معادت عهد حضرت جهانبانی خلدالله پیاپی^۸ سه هزاری منصب فایز گردیده^۹ از

- ۱ - وی بهاری است و در فرحة ص ۷۸ بذیل ترجمه پسرش حاجی احمد سعید مذکور و بظاهر آن ترجمه از همین کتاب (مرآة العالم) ماخوذ است - ۲ - پی : 'رکه ، سا' زنگه - ۳ - برای وی رک به بادشاهنامه ۱ : ۳۴۴ و ۷۵۵ مرآة جهان نما : ۵۵۱ ب ، مآثر الامراء ، ۳ : ۵۱۸ و خانی ۱ : ۵۵۱ و تحفة الکرام ۲ : ۱۹۰ - ۴ - 'و باز به هند آمده' در نسخه های سا و پی نوشته نشده - ۵ - در پی 'بخت' بتکرار آمده - ۶ - آ : ۵۵۵ ب 'آرام' نمود و هر ناصیه^{۱۰} جبین او هویدا بوده کلاه - ۷ - صاحب مآثر الامراء ۳ : ۵۱۹ می نویسد 'در سال بیست و هشتم بدیوانی بیگم صاحب و افزونی پانصدی ذات پنجاه سوار بمنصب دو هزاری دو صد سوار بلند پایی یافت ، پس تر پانصدی دیگر اضافه یافت' نیز رک به کنبو جلد دوم و سوم بامداد اشاریه - ۸ - مآثر الامراء : 'در آخر سال دوم بخدمت صدارت کل اختصاص گرفت -'

تغیر سید هدایت الله قادری بخدمت صدارت کر سرفراز و صدر آرای محفل مباحثات و امتیاز شد و در سنه هزار و هفتاد و نصد ای ارجعی را شنیده رواند موطن اصلی گردید و مجد نعی متبنی آن مرحوم جوان مستعد و قابل است .

۳۶ - شیخ نورالحق خلف شیخ عبدالحق دهلوی

فاضل محدث و عالم متبحر بود ، (برگ ۴۵۶ ب) بر سی جزو صحیح بخاری شرحی وافی^۱ نوشته و معضلات^۲ و مشکلات احادیث را حل^۳ ساخته و در تقویت مذهب امام [ابو] حنیفه رح جهد بلیغ نموده و در نظم و نثر وحید زمان بود این رباعی از آن مربع نشین مسند^۴ کمال مشهور است :

از شیوه^۵ همدمان این دور خلاف رمزی گویم اگر نگیری بگراف
چون شیوه^۶ ساختند پیوسته بهم دلها همه بر غبار رودا همه صاف
در سنه هزار و هشتاد و سه که سنین عمرش بنود رسیده بود ، عزیمت سفر آخرت نمود^۷ .

۳۷ - ملا عوض وجیه

وطنش اخصیکت است و در بلده^۸ بلخ در حوضه^۹ درس میر عوض تاشقندی کتب درس خوانده ، بر اکثری از هم سبقان فایق گشت و مدتی در آن دیار و بلخ

- ۱ - در مآثر الامراء سال رحلتش هزار و هفتاد و یک مذکور است اما در تحفة الکرام
- ۲ - نوشته شده . ۲ - نیز رک به مآثر الکرام : ۲۰۱ - ۲۰۲ فرحة : ۵۸ و
- تذکره علمای هند ۲۴۶ و ستوری ۲ : ۳ : ۴۴۱ و زبید احمد باسداد اشاریه
- ایجاد العلوم ۹۰۱ ، نزهة الخواطر ۵ : ۴۲۴ - ۳ - کسه^{۱۰} 'وائی' نسخه پی ندارد
- ۴ - پی : 'مفصلات' - ۵ - نسخه اصل 'طی' تصحیح از دیگر نسخه ها
- کرده شد - ۶ - پی : 'مسند نشین' - ۷ - در ریاض الاولیاء : ۴۶ -
- ایجاد العلوم ، مآثر الکرام و تذکره علمای هند سال رحلتش هزار و هفتاد و سه
- نوشته شده - ۸ - 'الوجیه' در تکلمه براکمن ۱ : ۷۶۰ (بجای وجیه) نیز رک
- به کتب ۳ : ۳۰۱ مرآة جهان نما : ۵۵۴ الف ، مآثر عالمگیری باسداد
- اشاریه و خانی ۲ : ۸۰ و فرحة : ۷۷ - حاشیه ازو در برلین موجود است
- بلسله شروح و حواشی عقائد نسفی (تکلمه براکمن محل مذکور) - ۹ -
- گرفته از 'در بلده' تا 'فایق گشت' نسخه پی ندارد .

به افاده علوم اشتغال داشت، برهنمونی بخت سنه هژدهم جلوس بدرگه اعلی حضرت فردوس آشیانی رسیده مورد عنایات و نوازش خسروی گردید و در ژمره ملازمان انتظام یافته، بخدمت افتای اردوی گیهان پوی ممتاز شده بود، در آن عهد سعادت عهد بمنصب هزاری رسیده یکچند خدمت احتساب^۲ عسکر اقبال داشت و همچو او هیچ کس این خدمت را بحفظ شرایط و جد و کد سر انجام نداده، از دولت بادشاه فضلاء^۳ پناه اسباب جمعیت و فراغ خاطر آماده و مهیا داشته، بدرس علم دینی مشغول بود و سر آمد فضلاء بود، در سنه یکهزار و هشتاد و هشت بعالم عقبی خرامید^۴۔

۳۸ - قادر خان خواجه

از اولاد سید برکه که صاحبقران انارالله برهانه، باو اعتقاد داشتند و تا نفس واپسین از همراهی آنحضرت جدائی نگزید، از ماوراء النهر آمده بشرف ملازمت حضرت فرووس آشیانی اعلی حضرت در سنه جلوس مستسعد گردید و آن ملکی صفات درین سعادت عهد بعد از تغیر ملا عوض وجیه تا انقضای عمر خدمت احتساب داشت^۵۔

۳۹ - قدوه علماء کرام شیخ نظام^۶

به پرهیزگاری و خدا پرستی موصوف و به تبجر علوم و فرط معلومات

۱ - پی: 'تدریس نمود' سآ: 'به تدریس اشتغال داشت' - ۲ - 'در همین ابتدای سال ملا عوض وجیه را که از فضلاء مشهور توران بود و پانزده هزار روپیه از عهد اعلی حضرت سالیانه داشت، منصب هزاری دو صد سوار عطا فرموده خلعت خدمت احتساب عنایت نموده، جمعی از منصبداران واحده همراه او مقرر کردند و امر نمودند که رواج خرابات خانه و قمار بازی و بت پرستی علانیه برطرف سازد، خانی ۲: ۸۰ - ۳ - پی: 'دین پناه' - ۴ - مؤلف مآثر عالمگیری: ۱۵۶ راجع به رحلت عوض وجیه در وقایع غره شوال ۱۰۸۸ ه نوشته است - ۵ - 'در سال هفتم عالمگیری از انتقال قادر خان (میر مجد زاهد) بخدمت احتساب اردوی پادشاهی اعزاز اندوخت، مآثر الامراء ۳: ۹۱ - ۶ - در تحفة الکرام ۲: ۲۵ فرحة ص ۷۳ و تذکره علمای هند ۲۴۲ اخبار الاخیار: ۵۵، شرحش نوشته شده، بظاهر مأخذ اصلی آنها مرآة العالم ست نیز رک به عالمگیرنامه: ۱۰۸۷

مشهور و معروف بود و در انبجاق^۱ مرادات^۲ طبقات^۳ ازام مساعی جمیلہ^۴ مصروف می نمود و کسر نفس و تواضع با صغیر و کبیر سجیہ^۵ مرضیہ^۶ او بود. اکثر کتب متداولہ را در برهانپور^۷ نزد قاضی نصیرالدین برهانپوری خوانده، قریب چهل سال باشد کہ در خدمت حضرت^۸ قیام داشت^۹، از کورنش و تسایم و دیگر تکالیف نوکری معاف، بغایت معزز و محترم بود. فتاوی عالمگیر شاهی بحسن سعی و اہتمام شیخ مذکور تالیف یافتہ^{۱۰} و سن شریفش^{۱۱} با آنکہ از ثمانین متجاوز شدہ حوامس و قوای او بر جا بود^{۱۲}. در سنہ یکہزار و نود و دو بسرای آخرت شتافت.

۴. قاضی^۱ عبدالوہاب نبیرہ^۲ شیخ طاہر^۳ ساکن پتن گجرات

در علم فقہ و اصول مہارت تمام داشت^۴ و در عصر حضرت فردوس آشیانی مدتی خدمت افتای پتن گجرات کہ مولد اوست، داشت، خدیو خدا آگاہ در اوائی کہ بانتظام مہام صوبہ^۵ دکن مامور بودند، قاضی بخدمت شتافتہ رعایت و احترام یافتہ و از ابتدای جلوس معلی بخدمت جلیل القدر قضای عسکر فیروزی مآثر در کمال استقلال و غایت نفاذ حکم و نہایت اعتبار و اقتدار اشتغال نمود^۶ و خدمت قضا مدۃ العمر چنانچہ از قاضی مسطور متمشی شد، از پیشینیان کسی را استقلال نشد. در سنہ یکہزار و ہشتاد و شش رہگرای واپسین سفر گردید^۷.

-
- ۱ - سآ : 'اند' - ۲ - ہی : 'انہاج' - ۳ - ہی : 'مرات' - ۴ - سآ : 'مزاحم' -
  - ۵ - سآ : 'جمیلہ دارند' - ۶ - سآ : 'خواندہ' - ۷ - 'حضرت' از آ آ گرفتہ شدہ - ۸ - سآ : 'دارند' - ۹ - رک بہ مقالہ بر فتاوی عالمگیری در ضمیمہ مجلہ اورینٹل کالج : اوت و نوامبر ۱۹۵۳، صفحہ ۲۶ -
  - ۱۰ - ضمیر 'ش' از آ آ گرفتہ شدہ، نسخہ اصل ندارد - ۱۱ - ہی : 'برجاست' -
  - ۱۲ - نیز رک بہ عالمگیرنامہ و مآثر عالمگیری ہامداد اشاریہ، مرآة جهان نما : ۵۵۴ الف، مآثر الامراء ۱ : ۲۳۵ - ۲۴۱ و فرحۃ : ۷۷ - ۱۳ - مآثر الامراء : ۲ : ۵۷۴ نجد طاہر بوہرہ (بجای طاہر) کہ ترجمہ اش در اخبار الاخیار : ۲۷۲ و مآثر الکرام ۱ : ۱۹۴ - ۱۴ - سآ : 'داود' - ۱۵ - کلمہ 'صوبہ' از سآ گرفتہ شدہ - ۱۶ - سآ : 'دارد' - ۱۷ - 'در سر آغاز سال نوزدہم ہیزدہم رمضان سنہ ۱۰۸۶ ہ در شاہجہان آباد داعی اجل را لبیک اجابت گفت' -
  - مآثر الامراء ۱ : ۲۳۷ -

۴۱ - حاجی احمد سعید^۱

موطنش بهار است و از فضیلتی کبار، اکثر متداولات پیش والد خود، مولانا محمد سعید خوانده، بخدمت بسیاری از افاضل رسیده و کسب علوم^۲ نموده، (برگ ۴۵۷ الف) و بمساعدت طالع و مدد روزگار در سلک ملازمان حضرت فردوس آشیانی منتظم شده مدتی خدمت افتای عساکر نصرت اثر سرانجام داد و اواخر ایام سلطنت آنحضرت بحجابت خوندگار روم و شرفای حرمین معظمین مستمع شد^۳ و درین عهد مورد مراحم و عنایات گیهان خدیو گشت^۴، در سنه یکهزار و هشتاد و هفت راه آخرت پیمود -

۴۲ - شیخ سلیمان منیری^۵

از ایام بادشاهزادگی در خدمت خدیو جهان امتیاز اندوز و معزز است و از کمال راستی و درستی و دیانت و امانت در خاطر مقدس جا دارد - هر روز سه بار مستغیثان ممالک روز افزون و داد طلبان این کشور وسیع را جوق جوق از نظر اقدس گذرانیده حقیقت هر یکی را بعرض والا میرساند و در احقاق حق و انجام^۶ مطالب مظلومان کوشش فراوان و سعی بسیار میکند و بخدمت داروغگی عدالت محکم اردوی معلی نیز افتخار دارد و باوجود کثرت مشاغل شبها بدرس طلبه^۷ علوم می پردازد، درینولا بخطاب فضایلخان اختصاص یافته خدمت داکچوکی^۸ و خفیه نویسی از تغییر قابل خان منضم بخدمات سابق دارد، باکمال محرمیت است -

۱ - ترجمه اش در فرحة ، ۷۸ بظاهر بر متن مرآة العالم مبنی است نیز رک به عالمگیرنامه و مآثر عالمگیری بامداد اشاریه - ۳ - آ : 'علم' - ۳ - بجای آنچه در متن است ، فرحة 'و در عهد عالمگیر بادشاه بمنصب هزاری سرافراز شده' - ۴ - بمنصب هزار و پانصدی سرفراز بالفعل بخدمت دیوانی سرکار عالی ملکه جهان و مالکه دوران بیگم صاحب امتیاز دارد، مرآة جهان نما : ۵۵۴ ب - ۵ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۵۵۴ ب و فرحة : ۷۹ (از مرآة العالم ماخوذ است) - ۶ - پی : 'انواج' - ۷ - مؤلف مآثر عالمگیری ۱۹۱ این را در وقایع سال ۱۰۹۱ ه نوشته است - برای بیشتر شرح رک به همین کتاب بامداد اشاریه -

۴۳ - شیخ عبدالعزیز اکبر آبادی

کسب فضایل پیشرو والد خود مولانا عبدالرشید که از فحول علماء بود
 نموده و در عنفوانِ شباب از پایهٔ تحصیل بدرجهٔ تدریس عروج نمود و در وطن
 خود هنگامهٔ افادهٔ گرم داشت تا آنکه بوساطت مجموعهٔ قابلیت همت خان و
 جامع این اوراق، گہلات شیخ در قدسی محفل مکرر مذکور شد، بعضی رسائل و
 مسوداتش از نظر فیض اثر گذشت - خدیو جهان شیخ را بحضور طلبیده مورد
 انواع عاطفت فرمودند و بمنصب عمده و خدمت عرض مکرر امتیاز بخشیدند و در
 اندک مدتی هفت صدی دو صد سوار شده و بتوجهات روز افزون امتیاز حاصل
 نموده بود - سنه هژدهم جاوس حضرت جهانبانی که حسن ابدال محط سرادقات جلال
 بود و شیخ از حضور پرنور رخصت گرفته، بلاهور آمده این غزل خود را ہراقم
 صحیفۂ اقبال نگاشته بود :

ز درد دل چه نگارم کہ جوش بیتابیت ز شوق جان چه نویسم کہ نامۂ میابیت
 شب فراق خیال کہ ریخت خون دلم ؟ کہ باز اشگ گلایی و دیدہ عنایت
 چگونه شرح دهم حال دل کہ بیتابم ز یاد تاب رخس دل کتان و مہتابیت
 نشسته ایم درین بحر ناخدا چکند بکشتیمی کہ ز یک قطرہ آب گردابیت
 نماز صورت راز دلم نہان عزت کہ دیدہ صفحہ تصویر رنگ یخوابیت
 گوہر [ہای] اشعار عربی و فارسی و ہندی کہ از آن محیط فضل بساحل
 تازہ ادائی و رنگینی مضمون رسیدہ ہمہ آبدار و آویزہ گوش مستعدان روزگار
 است و در سنہ یکہزار و ہشتاد و نہ در عین جوانی جهان نا پایدار را بدرود
 نمود، اگر عمرش وفا میکرد خیلی پیش می آمد - سعدالدین پسر کلانش جوان
 شایستہ و مورد انظار تربیت است -

- ۱ - نیز رک بہ مرآة جهان نما برگ ۵۵۵ ، الف ، مآثر عالمگیری : ۹۸ - ۹۹ ،
- فرحہ : ۷۹ (کہ ماخوذ از مرآة العالم است) و نزہة الخواطر ۵ : ۲۲۶ -
- ۲ - پی : 'انور' - ۳ - سآ : 'الطاف' - ۴ - 'اول و عملہ بمنصب چہار صدی
 ہفتاد سوار و مکرمت خلعت و پنج سر اسپ و شمشیر و جمدہر و برچی و
 پالکی با ساز و اسباب اعزاز اندوخت و روز چہارم کہ برای عرض مکرر آمد
 باضافہ صدی و سی سوار و خدمت داروغگی عرض مکرر از تغیر لطف اللہ خان
 افتخار اندوز شد، مآثر عالمگیری : ۹۹ - ۵ - آ : 'سی' - ۶ - اصل : 'گوہر این' -

۴۴ - میرزا محمد زاهد

خلف قاضی محمد اسلام کابلی ، در اکثر علوم علی الخصوص در کلام و حکمت از همسران افضل و اعلم است . افکار صحیح و خیالات بلند از حواشی که بر شرح موافق و دیگر کتب درسی تحریر نموده ، بر اهل فطرت و ذکا ظاهر می گردد و بسیاری از طلبه بمیان صحبت و تربیت او از حسیض شاگردی باوج اوستادی صعود نموده اند و درین عصر هایون مدتی بخدمت احتساب اردوی گیتی نورد امتیاز داشت . درین ایام بخدمت صدارت کابل که وطن مالوف اوست ، اشتغال دارد . محمد حکیم برادرش که بخدمت صدارت دارالسلطنت لاهور ممتاز بود ، درین روزها بعالم بقا رحلت نمود .

۴۵ - ملا محمد یعقوب

فاضل دانشمند و صاحب فطرت عالی و ذهن بلند داشت . علوم عقلی و نقلی را درس گفته و بر کتب درسی حواشی مفید نوشته ، میا بر تفسیر قاضی بیضاوی حاشیه مرقوم نموده که اهل استعداد و ارباب فهم را از حواشی دیگر مستغنی و بی نیار گردانیده ، درین ایام بخدمت میر عدلی حضور پرنور سر افراز است و بدرس اشتغال دارد .

۱ - در مرآة جهان نما : ۵۵۵ الف اسمش ملا زاهد کابلی مسطور است نیز رک به بادشاهنامه ۱ : ۳۴۳ ، مآثر الامراء : ۳ : ۹۱ - مآثر الکرام ۱ : ۲۰۶ ، و فرحة ص ۸۰ و تذکره علمای هند ص ۱۸۷ و زبید احمد (بامداد اشاریه) ابجد العلوم : ۹۰۳ - ۲ - فرحة : 'مرزا سلیم کابلی' - ۳ - سآ : 'موافقت' فرحة : 'شرح موافقت و ملا جلال' - ۴ - پی و سآ و آآ : 'گیهان' - ۵ - در مآثر عالمگیری : ۵۱ تعیین شدن او بخدمت احتساب در ذیل وقایع ذی الحجج ۱۰۷۵ ه نوشته شده ، در مآثر الکرام ۱ : ۲۰۹ سال وفات میر زاهد بروایت محمد اسلام خان فرزند زاده او ۱۱۱۱ ه اما در تذکره علمای هند : ۱۸۸ و ابجد العلوم : ۹۰۳ سنه ۱۱۰۱ ه دارد - ۶ - کنبو ۳ : ۳۰۱ اسمش 'مولانا محمد یعقوب لاهوری' دارد نیز رک به مرآة جهان نما ۵۵۵ الف و ب ، مآثر عالمگیری بامداد اشاریه و فرحة : ۸۱ که تلخیص ترجمه در مرآة العالم است -

۴۶ - مولانا عبداللہ خلیف ملا عبدالحکیم سیالکوٹی

باقتنای علوم و تحقیق دقایق ممتاز بود و بحفظ کلام مجید و قلمت اختلاط بارباب دول و رغبت طبع بانزواء و گوشه نشینی بر والد ماجد خود مزیت داشت ۲ - (برگ ۴۵۷ ب) و بنا بر اوصاف باین اوصاف ، مورد مراحم بی پایان خدیو گیهان پناه بود و یکسال و چند ماه پیش از آنکه مرحله پیمای ملک بقا گردد ، زمان نزول لوای ظفر انتہاء در بلده اجمیر بمزم تفویض خدمت صدارت ازین ممر کہ رضوی خان صدر بسبب آزار مزمن در دارالخلافت ماند و همراه رکاب سعادت نتوانست بود ، طلب حضور شد ، در بلده مذکور رسیده زیاده بر سابق ، بعنایات متدبہ اختصاص یافت ، مؤلف مجموعہ مطابق حکم کرامت شیم بنا بر ربطی کہ بآن جامع کہالات داشت ، پیام صدارت رساند ، بر زبان صدق بیانش گذشت کہ الحال کہ سنین عمر بستین رسیده ، وقت ترک نوکری ست نہ اختیار نوکری ، در همان اثنا رضوی خان درگذشت و امر صدارت بہ قلیچ خان عرف عابد خان مفوض گشت و مولانا بعد از چند روز باعزاز تمام رخصت انصراف یافته ، بوطن رسید - شب جمعہ سنہ بیست و ششم از جلوس معلی مطابق سنہ ہزار و نود و چہار ہجری بآزار نقوہ رخت بدارالامن عاقبت کشید - طبع اقدس ازین واقعہ متاثر شد و حرفی کہ آن سبک روح در عدم قبول نوکری گفتہ بود بیاد اقدس آمد و مواضع مدد معاش کہ بعد از والد بآن بقیۃ السلف بحال مانده بود درین وقت بر فرزندانش بحال ماند -

۴۷ - قاضی خلیل الرحمان

از علم و صلاح با نصیب است و سالہا خدمت قضاء قصبہ بکپھر [سنگھڑہ؟]

- ۱ - آ : 'ملا' ۲ - برای وی رک بہ مرآة جهان نما ۵۵۶ ب ، مآثر عالمگیری : ۱۴۸
- و ۲۲۰ ، فرحۃ ص ۷۴ ، تحفۃ الکرام ۲ : ۹۸ و زبید احمد بامداد اشاریہ - ۳ - فرحۃ : ' از تصانیفش حاشیہ ہدایہ بغایت مشہور است' - ۴ - آ : 'دین پناه'
- ۵ - 'یکسال و چند ماہ' از آ گرفته شدہ - ۶ - ترجمہ مفصلی ازو در مآثر الامراء ۳ : ۱۲۰ نوشتہ شدہ ، تفویض صدارت بار دوم باو در
- ۱۶ جہادی الاخر ۱۰۹۲ واقع شد ، مآثر عالمگیری : ۲۰۷ - ۷ - پی :
- 'شش' - ۸ - اصل : 'عافیت' - ۹ - در فرحۃ : ۸۲ نامش قاضی عبدالرحمن است -
- برای شرحش نیز رک بہ مرآة جهان نما ۵۵۵ ب - ۱۰ - رک برای این موضع ←

من مضافات سرکار گورکھپور کہ مولد اوست ، داشت . چون حقیقت فضیلت و تدین قاضی بعرض اقدس رسید بقلاوڑی بخت بدرگاہ آمانجہا آمدہ بمنصب سرافراز گردید و در اندک مدت بخدمت فوجداری گورکھپور و دیوانی خالصات سرکار مذکور فرق اعتبار افراخت . والیحال بخدمت مرجوعہ قیام دارد و دقیقہ از جزورسی و حسن سلوک فرو نمی گذارد .

۴۸ - قاضی محمد حسین جونپوری^۱

از علم و فضل بهره ور^۲ بود^۳ ، مدت ها خدمت^۴ قضای بلادہ جونپور داشت و در اوایل این عہد ہایون مہد بمنصب سرافرازی یافتہ بقضاء الہ آباد ممتاز شد و بکچند بدان امر قیام نمودہ . چون قاضی با مؤلف کتاب محبت مفرط داشت و بر حقیقت دیانت و راستی قاضی اطلاع تمام حاصل بود ، مکرر این مراتب بعرض اقدس رسانید تا در سنہ ہفتم جلوس میمنت مانوس حسب الحکم والا بحضور ساطع النور آمد و مشمول عوطف شاہنشاهی شدہ باضافہ^۵ منصب و خدمت احتساب عسکر اقبال خلعت امتیاز پوشیدہ و در رفع منامی و قمع آلات ملامی و ترویج احکام دینیہ ، فراوان کوشش بکار بردہ و ربعی از فتاوی عالمگیر شاہی باہتمام او زینت اتمام یافتہ^۶ .

۴۹ - ملا قطب ہانسی^۱

از مخلصان زبده متورعان شیخ عبداللطیف برہانپوری است و از مخصوصان سعادت خان مرحوم و بنا بر سابقہ قدم خدمت خدیو گیہان بمراحم شاہنشاهی

← بہ پرگنہ های سرکار گورکھپور در آیین اکبری (ترجمہ جیٹ ۲ : ۹۳) در محل مذکور آن را مگھر نوشتہ است .

۱ - برای ترجمہ اش رک بہ مآثر عالمگیری : ۹۴ و ۹۸ ، مآثر الامراء ۱ : ۵۹۸ و فرحتہ : ۸۲ (کہ از مرآة العالم رونویس کردہ شدہ) - ۲ - در تسجہ های دیگر : بهره مند - ۳ - پی - 'بودند' - ۴ - مآ : 'در خدمت' - ۵ - 'در مستقرالخلافت منہ میزدہم جلوس والا مسافر شہرستان عدم گردید' مرآة جهان نما ۵۵۵ ب - ۶ - ہانس شعبی است از جاٹ ساکن در جیند و لدھیانہ و ملتان و منگمری رک بہ -

Glossary of Castes and Tribes of the Punjab and North West Frontier Province : ii, p. 324.

اختصاص دارد و بالعام چهار لک دام سر افراز گردیده و دیهی را بقطب آباد موسوم ساخته و مسکن قرار داده ، هر گاه بحضور ساطع النور (برگ ۴۵۸ الف) میرسد ، از عطایای خسروانه بهره مند می شود^۱ - خلف رشیدش شیخ محمد سعید از فنون علم و حفظ و سپاهگری با نصیب است و مورد قربیت بادشاهی شده ، بخدمت فوجداریه^۲ معزز^۳ می گردد^۴ -

۵. سید علی اکبر سعدالله خانی^۵

در اکثر فنون دانش ورزیده ، بر غوامض و دقائق علوم آگهی دارد در علم فقه نیز^۶ مستحضر است و به ترتیب و تالیف فناوای عالمگیری^۷ مامور و بعنایات خلیفه^۸ دوران امتیاز دارد -

۵۱. ملا حامد جونپوری^۹

در عنفوان شباب از وطن بر آمده اکثر متداولات^{۱۰} را نزد میرزا محمد زاهد کابلی خوانده ، بعضی علوم در خدمت دانشمند خان^{۱۱} و میر محمد زاهد استفاده نموده ، در وقت اعلیحضرت در ملک روزینه داران او انتظام داشت ، درین عهد فرخ مهد

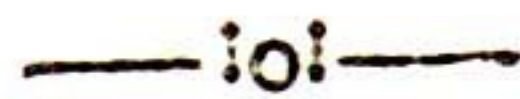
---

۱ - 'سنه پنجم جلوس والا در دارالخلافة برحمت حق پیوست' مرآة جهان نما : ۵۵۵ ب - ۲ - سآ : 'مقرر' - ۳ - پی : 'گردید' - ۴ - 'مدتی بتعلیم پادشاهزاده محمد اعظم مفتخر بود' مرآة جهان نما : ۵۵۶ الف ، در شال ۱۷ عالمگیری (۱۰۸۵) قاضی عبدالوهاب قاضی القضاة بوجه امتیلائی مرض در حسن ابدال مجاز گردید که بدارالخلافة برود و سید علی اکبر قاضی لاهور نائب قاضی القضاة شد (قب مآثر عالمگیری ص ۱۴۳ ، در همین کتاب ص ۱۸۸ شرحی از واقعه قتل او هم دارد بذیل ۱۰۹۱ در فتنه و آشوبی که در لاهور واقع شد) نیز رک به فرحة : ۸۳ که ترجمه اش مفصل تر از متن دارد - ۵ - آ و پی : نیک - ۶ - سآ : 'عالمگیر شاهی' - ۷ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۵۵۶ الف ، تحفة الکرام ۲ : ۲۳ ، فرحة : ۸۴ - (قدری مختصرتر از متن مرآة العالم) نزهة الخواطر ۶ : ۶۰ - ۸ - از 'اکثر' تا 'خوانده' نسخه های پی و سآ ندارد - ۹ - برای وی رک به کتب : جلد سوم بامداد اشاره و فرحة : ۷۰ -

بمنصب و قرب منزلت افتخار یافته ، داخل مؤلفین فتاوی عالمگیری است و بتعلیم
کوکب برج سعادت بادشاهزاده محمد اکبر امتیاز دارد و حاوی جمیع کمالات است -

۵۲ - ملا محمد اکرم ولد ملا یحیی لاهوری

فاضل مقرری ، متداولات را بارها درس گفته و برکتب درسی مکرر عبور نموده ،
بحلم و اردباری و صلاح و پرهیزگاری اتصاف دارد^۲ و درینولا بمعلمی بادشاهزاده
کامگار محمد کام بخش سرافرازست و بعنایت خلیفه^۳ الهی مفتخر و ممتاز و به ترتیب
و تالیف ربعی از فتاوی عالمگیری مامور بود^۴ ، اواخر سال یکهزار و نود و
چهار^۵ در اورنگ آباد که سنین عمرش متجاوز از هفتاد بود پا بعالم^۶ بقا نهاد ،
ملکی بود در صورت^۷ بشر ملا عبدالحکیم میالکوتی می گفت که در لاهور بفضیلت
پسر ملا یحیی کسی نمی رسید -

- ۱ - در مرآة جهان نما : ۵۵۶ ب اسمش محمد اکرام لاهوری مرقوم است - ترجمه
مختصرش که در فرحة ص ۸۴ نوشته شده ، از مرآة العالم ماخوذ است -
۲ - پی : 'داشت' - ۳ - آ : 'حضرت خلیفه' - ۴ - در مرآة جهان نما :
۵۵۶ ب ' و به ترتیب و تالیف - - مامور بود' در ترجمه^۶ شیخ وجیه الدین
گوپاسو مرقوم است - ۵ - در اصل یکهزار و نود و دو ، تصحیح از روی
آ و پی - ۶ - آ : 'روبعالم' - ۷ - پی : 'بصورت' -

افزایش محتوی بر سه نمود

نمود اول در ذکر خطاطان

بر ضمیر مهر تنویر مطالعه کنندگان صحیف آفرینش و نقوش خوانان لوحه دانش و بینش روشن است که صنعت کتاب و اختراع خط بقول جمعی بآدم ابوالبشر منسوبست و گروهی مخترع و مبدع این امر شگرف ادریس علیه السلام را میدانند و طایفه‌ای خط عبری را بآدم صغی نسبت میکنند و "خط معقلی" را بادریس منسوب میدانند. از عروه بن زبیر و عبدالله بن عمرو عاص مرویست که آدم علیه السلام قبل از وفات بسیصد سال چون برای هر طایفه از اولاد لغتی تعیین میکرد و صفائح بسیار همچو الواح از گل بساخت و مناسب هر لغتی خطی ابداع نمود و اصول لغات ایشان بر بن ثبت کرده، از ملاحظه اینکه زود ضایع نشود و دیر بماند، آن الواح را در آتش پخت. صحیفه‌ای که بر او لغت عرب بود، در طوفان نوح غرق شد و اثری از آن نماند و لغت عرب در میان قوم [نوح] مطموس و مدروس بود، تا بعهد اسمعیل و هر گاه آنجناب در مکه معظمه مکونت گرفت و بتشریف رسالت و خاعت کرامت مشرف گردید، شبی بخواب دید که در کوه بوقبیس گنجی مدفونست. چون بیدار شد و طلعه روز ظاهر گردید، آنحضرت کمر تفحص بست و در اطراف کوه طواف میکرد و در تفتیش گنج ریخ میکشید، و عزیمت درست نمود که از پا نه نشیند تا آنرا بدمت نیارد. پس آن صحیفه دریافت، بس طویل و عریض بود. و نقشهای غریب بر آن مرقوم، (برگ ۴۵۸ ب) در حیرت افتاد و جبین نیاز بر خاک عجز سوده، از درگاه عالم الغیب انکشاف این امر مسألت نمود. حق تعالی جبرئیل را فرستاد تا او را از آن آگاهی داد و بر لغت و خط واقف گردانید و جمعی که بقدم عالم قایل اند و انسانرا بالنوع قائم میدانند، میگویند که این اعجوبه خلقت یعنی خط بی سر و بن است نه او را ابتدائیت نه انتهائی و در هر زمانی گروهی طرز خاص و روش تازه در نقوش حروف آن اختیار کرده اند و در هر عصری طایفه بحسب شعور

۱ - نسخه پی کلمات 'علیه السلام' ندارد.

و بقدر دانش مخترع یک قسم خطی شده ، آنرا رواج داده اند مانند خط ۱- عبری
 ۲- سریانی ۳- هندی ۴- یونانی ۵- معقلی ۶- کوفی ۷- عربی ۸- حبشی ۹- مغلی
 ۱۰- کشمیری ۱۱- خطائی و غیر آن اقسام خط و انواع کتابت که در اطراف
 جهان و اکناف عالم رواج یافته و دارد ، تعداد و احصای آن متعسر بل متعذر
 است و جز علم قدیم جمیع اقسام آن را احاطه نمیتواند نمود ، چنانچه بر آگاه دلان
 خبرت گزین و جهان نوردان غرایب بین این معنی سمت وضوح دارد و از جمیع
 خطوط مشهوره خط عربی لطیف و شیرین تر است -

از کلبی^۲ روایت کنند که خط عربی را سه کس وضع کرده اند ، یکی
 سرامر بن^۴ مره دوم اسلم بن مدره^۵ سوم عامر^۶ بن جدره - سرامر وضع صورت
 حروف کرد ، اسلم فصل و وصل آنرا تعیین نمود و عامر معجم گردانید -

از عبدالله بن^۷ عباس منقولست ، اول کسیکه وضع لغت و خط عربی کرد ،
 اسمعیل بود و گروهی بر آنند که خط عرب را قومی از طسم^۸ وضع کردند
 و ایشان در زمان شعیب^۹ ملوک^{۱۰} مدین بودند و پیشوایان آنها را ابجد ، هوز ،
 حطی ، کامن ، سعفص ، قرشت ، نام بود ، اول اسامی مهتران خود را تصویر
 کردند - بعد ازان جهت حروفی که زیاده ازان یافتند ، ترکیب دیگر ساختند یکی
 ثغد دوم ضطع و ابو جعفر طبری^{۱۱} از زید بن ارقم و ضحاک نقل کرده^{۱۲} که ابجد ،
 هوز ، کامن ، سعفص ، قرشت ، اسامی شش روز است که قادر مطلق آسمان و زمین
 را دران ایام آفریده و در سواف ایام خط مشهور و رایج میان عرب ، معقلی بود

-
- ۱ - برای شرح این خطوط : رک به سبک شناسی ۱ : ۸۶ - ۹۵ - ۲ - پی : 'خط'
 ۳ - در سبک شناسی : ۱ : ۹۲ این روایت به ابن عباس منسوب است - ۴ -
 مرآة العالم : 'سرامر' ، تصحیح از سبک شناسی کرده شده ، سبک شناسی : ۱ :
 ۹۲ 'سرامر بن مره و اسلم بن مدره و عامر بن جدره - - آن خط را جزم
 نام نهادند' - ۵ - در مرآة العالم 'صدر' ، تصحیح از سبک شناسی - ۶ -
 در مرآة العالم 'عامره' تصحیح از سبک شناسی - ۷ - ملک الشعرا این روایت
 را از ابن هشام نوشته است - ۸ - رک به ارض القرآن ۱ : ۱۲۴ تا ۱۲۶ -
 ۹ - رک به حافظ ابن حجر عسقلانی و لغات القرآن : ۳ : ۲۸۴ ، ارض القرآن :
 ۲ : ۸ - ۱۰ - نسخه اصل 'ملک' - ۱۱ - پی : 'طبری از بدین رقم و ضحاک'
 نسخه اصل : 'راه از مدین ارقم' تصحیح از او کرده شده - ۱۲ - پی : 'درد'

پس ازان خط کوفی استخراج کردند و ابن خط [که] حالا در ممالک عرب و غیر آن متعارف ، جمعی با سیرالمومنین علی کرم الله وجهه ، نسبت کنند و گویند از فواید آنحضرت است که با عبدالله بن عباس هنگام تعلیم فرمود : ”یا عبدالله وسع ما بین السطور واجمع ما بین الحروف و ارع المناسبه فی صورها و اعظ کل حرف حقها“ و بعضی از مبتدعات ابن مقله می دانند و آنچه در عربستان و ایران و توران و روم و هندوستان میان دانشوران مشهور است و بر صحیفه^۱ بیان اساسی آن‌ها مثبت و مذکور ، هشت خط است بدین تفصیل ثلث ، توفیق ، محقق ، نسخ ، ریحان ، رفاع ، تعلیق ، نستعلیق^۲ -

و بعضی از دانایان این فن شش خط اول از مخترعات ابن مقله بشمارند و میگویند این دیده و در دانش آموذ بفروغ دیده وری از خط معقلی و کوفی و غیر آن استنباط و اختراع نموده ، هر حرفی را طرز نیکو و وضع خاص قرار داده و هر نوشته که موافق آن طرز و مطابق آن روش باشد آنرا خط خوب گویند و باعتقاد جمعی خط نسخ را یاقوت مستعصمی ابداع نموده و طایفه برانند که چون یاقوت آن خط را بکمال رسانیده بود ، با او نسبت کردند و خط تعلیق را که از رفاع و توفیق مستنبط شده ، جهاتی از مستخرجات خواجه تاج‌الدین سلمانی که در هر شش خط مهارت تمام داشت و در فن کتابت و انشا علم امتیاز می افراشت ، می شمارند و برخی بخلاف آن اعتقاد دارند - خط نستعلیق^۳ که از نسخ و تعلیق ترکیب یافته ، اکثری از مخترعات خواجه میر علی تبریزی که در زمان صاحبقران میر تیمور گورگان بخوشنویسی شهره آفاق و در صنعت کتابت یگانه خراسان و عراق بود ، می [دانند] و نستعلیق در اصل نسخ و تعلیق [بود] بکثرت استعمال نستعلیق شده -

و معلوم رقوم خوانان نخته^۴ آگهی است که هیچ یک از مستخبران خبیر و تاریخ‌دانان روشنضمیر متصدی ذکر خطاطان نشده و مذکور این

۱ - بهار در سبک شناسی ، پا ورقی ص ۴ و نوشته است اول کسی که زیر و زبر اختراع کرد ابوالاسود معاصر علی بن ابیطالب بود که نقطه های برای نشان دادن حرکت وضع کرد ، آنهم در خط کوفی - ۲ - برای شرح این خطوط رک به سبک شناسی ۱ : ۵۵ بعد - ۳ - برای تفصیل رک به سبک شناسی ۱ : ۹۷ - ۴ - اصل : 'داند' ، تصحیح قیاسی -

جادو رقمان که بخامه^۱ سحر کارا نگه ربای دیده و ران فضیلت گستر و بقلم مانی رقم ، نظر فریب دانایان هنر پرور الد ، در مؤلفات خویش ذکر نه کرده و در بعضی کتب که ذکر چندی از آن فرقه بطریق اجمال [آمده است] متفرقه و پراکنده مرقوم است و احوال اکثری که در عهد خود نوبت خوشنویسی اواخته و لوای شهرت و علم بلند آوازی افرخته اند ، در هیچ کتاب مذکور نه گشته و جامع این اوراق پریشان المستعان بفضل الرحمان بختاور خان بتفحص تمام و تصفح مالا کلام برخی از احوال خطاطان که باین صنعت شگرف جلا بخش دیده دیده وری و رونق افزای بازار هنر پروری اند ، مطاع شده درین شگرف نامه مذکور ساخت و از درازی سخن و طول کلام اندیشیده ، بمجرد تحریر اساسی بعضی اکتفا نموده^۲ . . . . که این قلیل فرصت باوجود کثرت مشاغل چقدر کوشش و جهد بکار برده و چندین کتب متقدمین و متاخرین جلوه گاه ظهور نظر تفحص بوده :

آن^۳ را که ز شهر آشنائی ست داند که متاع ما کجائی ست
و منه التوفیق و هو یهدی الی سواء الطریق -

ابن مقله

و هو ابو علی محمد بن علی بن حسن^۴ بن مقله

از علمای اعلام و وزرای عظام بود و در ایام دولت و آوان کامرانی نسبت بعلم و فضلا سلوک طریق رعایت می پیمود - در سنه سیصد و ده بفروغ دیده وری خطی که از مشاهده آن بصر بصیرت جلا یافتی در سلک اختراع منظم^۵ گردانید و بخامه^۶ سحر کار مانو^۶ نگار خط نسخ بر خطوط خطاطان جهان و کتاب آفاق کشید و بقول اکثری از هشت خط مشهورشش خط از مخترعات اوست و در سنه سیصد و بیست بوزارت مقتدر^۷ بالله که هژدهم از خلفای عباسی است ، کامیاب

- ۱ - پی : 'سحر ساز' - ۲ - در اصل 'بلا فصل' نوشته ، ظاهراً جمله ای ازینجا افتاده است - ۳ - اصل : 'آنکس' تصحیح قیاسی است - ۴ - و فیات : ۲ : ۶۱ 'الحسین' در ترجمه و فیات و مرآة العالم اختلافی هست - برای شرحش رک به رساله^۸ خط و سواد : ۲۳ ب ، خلاصه التواریخ : ۹۲ ب ، پیدائش خط و خطاطان : ۹۰ ، تذکره الخطاطین : ۳۰ ، تذکره خوشنویسان : ۲۲ - ۲۳ ، کارنامه بزرگان ایران : ۱۳ خطاطی اسلامی : ۱۹ برای دیگر منابع نیز رک به اردو دائره معارف اسلامیة : ۱ : ۷۱۱ - ۵ - آ : 'منتظم' - ۶ - پی : 'معنی' - ۷ - جعفر المقتدر بالله عباس (۲۹۵ - ۳۲۰ هـ ق) -

شده رایت اقتدار بر افراشت (برگ ۵۹ ب) بعد از قتل مقتدر قاهر عباسی نیز او را یکچند وزیر و مشیر گردانید و پس از خلع قاهر راضی^۱ عباسی او را بوزارت برگزید و او مثالی از زبان خلیفه به^۲ بحکم ما کافی نوشته او را ببغداد طلبداشت - این رایت^۳ ، که در آنوقت امیرالامرا بود ، مکتوب مزور را بگرفت و چون خلیفه بطلب او راضی نبود ، این مقله را مواخذه کرد - این مقله برین انکار نموده ، چون مکتوب ظاهر شد ملزم گشت و راضی در سنه سی صد و بیست و شش دستش^۴ برید و در بعضی از مولفات^۵ علمای تحریر بنظر این حقیر رسیده که خلیفه بعد از قطع ید این مقله بغایت پشیمان گشت و بر التیام جراحات او همت گماشت و اطبا را بمداوای ریش دست او مامور ساخت و این مقله پس از آن قلم را بر ساعد بسته کتابت میکرد و بکنایت از خلیفه وزارت میخواست و این رایت راتق و فائق مهات خلیفه بود و باین مقله عداوت داشت بر اراده^۶ او مطلع گردید^۷ ، زبانش نیز ببرید^۸ و در حبس کشید و در سنه^۹ سیصد و بیست و هفت ، در آن حبس عمرش پایان رسید و از غرایب این مقله که بعضی از مورخان مرقوم قلم غرابت رقم گردانیده اند آنکه او وزیر سه خلیفه شد و در مدت عمر سه مصحف مجید نوشت و او را سه بار اتفاق سفر افتاد و پس از وفات سه بار مدفون شد -

-
- ۱ - ابو منصور محمد القاهر نوزدهمین خلیفه از بنی عباس (۳۲۰ - ۳۲۲ هـ ق) - ۲ - ابوالعباس احمد راضی بیستین خلیفه از بنی عباس (۳۲۲ - ۳۲۹ هـ ق) - ۳ - بی : 'بحکم ما کافی' او با - بحکم رایتی هم موسوم بود برای شرحش رک به آردو دائره معارف اسلامیہ ۴ : ۴۲ - ۴۶ - ۴ - بی : 'ابن راتی' ، ۵ - 'چون دستش را بریدند ، دخترش را تعلیم داد' ، خلاصه التواریخ : ۹۲ ب - ۶ - رک به و فیات : ۲ : ۶۱ ، 'در بعضی از مولفات - - الخ' شاید صاحب مرآةالعالم از حبیب السیر ۳ : ۲ : ۵۷ نقل نموده است - ۷ - در و فیات نوشته شده که زبان ابن مقله بحکم برید که از منسوبان ابن رایت بود - ۸ - در دایرة المعارف مولد شریفش هنگام عصر در روز پنج شنبه بیست و یکم شوال سنه دویست و هفتاد و دو و وفاتش روز یک شنبه دهم شوال سنه سیصد و بیست و هشت اتفاق افتاد ، تذکره خوش نویسان : ۲۲ - ۲۳ - ۹ - مرآة آفتاب نما : سیصد ، در و فیات ذکر دو تا هست -

ابو الحسن علی بن هلال المشهور بابن بواب^۱

در زمان^۲ القادر بالله عباسی که بیست و پنجم خلیفه است نقوش امتیاز بر صحایف^۳ روزگار می نگاشت و هر شش خط را که ثلث و توقیع و محقق و نسخ و ریحان و رقاع باشد بتسمی نوشت که مزیدی بران متصور نباشد و بروایت اکثری در سنه چهار صد و سیزده رقم وجود او از جریده حیات بکزلک ممات سترده شد^۴ .

یاقوت مستعصمی^۵ خطاط^۶

نامش^۷ شیخ جمال الدین اصلش از جزایر ، در بغداد نشو و نما کرده در وقت

۱ - ابوالحسن علاء الدین علی بن هلال مشهور بابن بواب ملقب به قبله الکتاب ، کتاب پیدایش خط و خطاطان : ۱۰۹ در دایرة المعارف اسلام : ۲ : ۳۶۸ - ۳۶۹ نوشته شده که او را ابن ستری هم می گفتند نیز رک به تذکره خوشنویسان : ۲۳ ، خلاصة التواریخ : ۹۲ ب ، برای تفصیل آثارش : کارنامه بزرگان ایران : ۲۴ رساله خط و سواد ۲۳ ب ، خط و خطاطان : ۴۴ ، مجالس المومنین : ۴۵۶ - ۲ - احمد القادر بالله ، بیست و پنجمین خلیفه بنی عباس (۳۸۱ - ۴۲۲ هـ ق) - ۳ - پی : 'صحیفه' - ۴ - در تذکره ها دو تا تاریخ رحلتش نوشته شده ، مؤلفین کارنامه بزرگان ایران و کتاب ریحان بر سال ۴۲۳ هـ اتفاق دارند - اما نویسندگان تذکره خوش نویسان و سنگلاخ ۴۱۳ هـ نوشته اند ، در دایرة المعارف اسلام : ۲ : ۳۶۸ - ۳۶۹ هم هر دو تاریخ ۴۱۳ هـ / ۱۰۲۲ م و ۴۳۳ هـ / ۱۰۳۲ م نوشته شده - ۵ - نسخه پی کلمه 'مستعصمی' ندارد - ۶ - 'و قبله الکتاب خواجه جمال الدین یاقوت علیه الرحمة شاگرد ابن بوابست اما به از هر دو (ابن بواب و ابن مقله) نوشت و اصول ابن مقله را نمود و صاف تر ازو نوشت ، نقل است قلم ابن مقله و ابن بواب هر دو جزم بوده ، اما خواجه یاقوت شاه مردان کرم الله وجهه را در خواب دید که فرمودند قلم را محترف کن و محترف قط بزن ، چون چنان کرد ، خط او صاف تر شد ، - - - خواجه عبدالله صیرفی طیب الله مرقده صاف تر از خواجه یاقوت نوشت ، اما در اصول با او نرسید ، رساله خط و سواد : ۲۳ ب نیز رک به پیدایش خط و خطاطان ۵۱ ، تذکره الخطاطین : ۲۵ ، تذکره خوشنویسان : ۲۳ - ۲۴ خطاطی اسلامی : ۳۹ - ۷ - در نسخه پی و سآ - شرحش مختصر است -

مستعصم که سی و هفتم از خلفای عباسی است^۱ می بود و بعضی گویند در سلک خدام خلیفه انتظام داشت. باعتقاد برخی از اهل تاریخ خط نسخ را او ابداع نمود و هر شش خط مشهور را که اسامی آن سبق ذکر یافته خوب می نوشت و بمرتبگی کمال رسانیده^۲ و هرگز کسی غلط در کتاب او نیافته، خلیفه بسبب تشیع او را محبوس نموده سه سال در زندان بود از غایت جلد نویسی چهار صد قرآن توجیه نوشت و خلاصی یافت. گویند روزیکه مستعصم را گرفتند و لشکریان قتل عام می نمودند یاقوت گریخته بالای مینار رفته مشق می کرد، چون کاغذ آخر شده بود بر دامن جامه^۳ خود می نوشت. در چنین حال یکی از دوستان هم گریخته بالای مینار آمد گفت چه دماغت که در چنین وقتی که قتل عام می شود تو مشق می کنی. یاقوت جواب داد چه بیندماغیست که تو داری، کشتنی ها کشته می شوند. ثقات نقل می کنند که آن پارچه تا حال در کتابخانه^۴ پادشاهان ایران هست. اکثری از دانایان فن خط بر آنند که شش خط مذکور را مانند یاقوت هیچکس از متقدمان و متاخران ننوشته، عمر یاقوت از صد و بیست سال زیاده^۵ بود، در سنه ششصد و نود و هفت در زمان سلطنت غازان^۶ خان در دارالخلافه بغداد کتاب عمرش بسجل اختتام . . . رسید و شاگردانش بسیار اند.

۱ - عبدالله المستعصم بالله، سی و هفتمین و آخرین خلیفه از بنی عباس که در برابر حمله^۷ هلاکو خان مغول پایتخت خود بغداد را از دست داد و بفرمان هلاکو کشته شد (۶۴۰ - ۶۵۶ ه ق) - ۲ - هر روز دو جزو قرآنی کتابت مصحف می کرده و هفتاد بیت عربی جهت خلیفه مقرر داشته و سی بیت جهت وزیر و نود کس را سر خط می داده و بغایت سریع الکتابت بود هر مصحف که نوشته قید کرده که مصحف چندین است، سیصد و شصت و چهارمین را مؤلف این نسخه بخط او دیده، خلاصه التواریخ: ۹۲ ب - ۳ - نمونه خطوط خوش: ۴ - یاقوت عمر دراز کرده قریب یکصد سال زیسته است، در سنگلاخ: ۲۵ عمرش هشتاد و دو سال نوشته شده در خلاصه التواریخ: ۹۲ ب سن او از نود متجاوز و تذکره الخطاطین: ۲۵ عمرش هشتاد و دو سال و در کتابخانه شاهنشاهی عمرش قریب یکصد سال نوشته شده - ۴ - (۶۹۴ - ۷۰۳ ه ق) - ۵ - در مرآة آفتاب سال رحلتش نصد و نود و هفت، تذکره خوشنویسان: ۲۳ - ۲۴ ششصد و نود و هشت و در ریحان: ۶۹۱ ه نوشته شده، طبق مهدی بیانی: 'بسال ۶۹۶ یا ۶۹۷ یا ۶۹۸ در بغداد در گذشته و در جوار قبر احمد حنبل بجاک سپرد شده است' نمونه خطوط خوش: ۴ -

اما آنانکه بخوشنویسی در اطراف جهان و اقطار عالم شهرت دارند ، شش
کس اند اول شیخزاده مهروردیست او شیخ^۱ احمد نام داشت و از خویشان
شیخ شهاب الدین مهروردی بود دوم مولانا یوسف^۲ مشهدی سوم مولانا مبارک
شاه زرین قلم چهارم ارغون کابلی^۳ ، پنجم میر یحیی ، ششم میر سید حیدر^۴ ،

خواجه میر علی تبریزی^۵

از دانایان فنون دانش و ادب بود و در عهد صاحبقران امیر تیمور^۶ گورگان
در مضاف فضل و صنعت خط قصب السبق از همگنان می ربود و اکثری از
ماهران این فن بر آنند که آنجناب خط^۷ نستعلیق از نسخ و تعلیق اختراع نموده و
بعضی از متاخرین برین معنی انکار کرده^۸ ، می گویند (برگ ۶۰ الف) بسا
خطوط نستعلیق که پیش از زمان صاحبقران مرقوم نموده اند ، بنظر در آمده و
می تواند که قبل از میر علی تبریزی دیده و روان آگاه بابداع خط نستعلیق جلا
افزای تماشائیان این نقش نگه ربا شده باشند ، اما چون میر مذکور این خط را
بکمال رسانیده و این اعجوبه بحمل روش نو و حلی^۹ طرز جدید آراسته ، بر طالبان
جلوه داد^{۱۰} ازین جهت باو منسوب ساختند - بهر طریق نستعلیق را از متقدمان
کسی برابر میر مذکور ننوشته و از شاگردان او صیت خوشنویسی دو کس

- ۱ - او احد شیخ نام داشت . . . مهروردی بود 'نسخه های پی و سآ ندارد -
- ۲ - مرآة آفتاب نما و خلاصة التواریخ : یوسف شاه مشهدی - ۳ -
- خلاصة التواریخ : ۹۲ ب 'ارغون کابل' - ۴ - پی 'سید حیدر'
- خلاصة التواریخ : نصرالله طبیب ، بلاخمن : ۱۰۶ ، 'حیدر گنده نویس' -
- ۵ - نیز رک به رساله خط و مواد : ۲۴ الف و خلاصة التواریخ ۹۴ در کارنامه
بزرگان ایران : ۴۵ وفاتش در حدود ۸۵۰ ه نوشته شده - نیز رک به
بلاخمن : ۱۰۸ - ۶ - ۷۷۱ - ۸۰۷ ه ق - ۷ - در پی 'حق' ، بجای 'خط' -
- ۸ - مجد شاهی : 'و حالانکه ، مثلا ابوالفضل' - ۹ - اصل : علی ،
تصحیح از پی - ۱۰ - 'یک نمونه عالی از کارهای اولیه میر علی نسخه'
کتب های و همایون خواجهوی گرمانی است که تاریخ استنساخ آن ۷۹۹ ه
(۱۳۹۶ - ۱۳۹۷ م) است و در موزه برتیا نیا محفوظ است ، راهنمای صنایع
اسلام : ۸۲ - ۸۳ -

عرصه گیتی را فرو گرفت - یکی مولانا جعفر^۲ که در عصر مرزا شاهرخ^۳ بود و دیگری مولانا اظهر که کمالتش اظهر^۴ من الشمس است -

میر عبدالحی^۵

در صنعت کتابت و انشایی همتا بود و در هفت قلم مهارت تمام داشت - بادشاه شهید سلطان ابو سعید^۶ گورگانی ، از فضل و کمال او آگهی یافته ، بتقریب خودش عتر امتیاز داده بود و خدمت دارالانشاء کانی باو مفوض داشته اعزاز و اکرامش می نمود - گویند خط تعلیق را کسی مانند او ننوشته^۷ -

۱ - واژه 'عرصه' از آ آ گرفته شده ، نسخه اصل ندارد - ۲ - مؤلف رساله^۸ خط و سواد : ۲۳ ب مینویسد 'خواجه میر علی تبریزی - - - خط نسخ و تعلیق را اختراع نموده و مولانا جعفر قدس سره به ازو نوشت' - ۳ - شاهرخ تیموری : (۸۰۹ - ۸۵۰ ه ق) فرزند تیمور و دومین پادشاه معروف گورگانی - ۴ - 'و مولانا جعفر قدس سره به ازو (میر علی تبریزی) نوشت ، لیکن مولانا اظهر رضی الله عنه در برابر مولانا جعفر حکم مولانا عبدالله صیرفی دارد نسبت بخواجه یا قوت (یعنی) اگر چه صاف تر از مولانا جعفر نوشته ، اما در اصول به او نرسیده' رساله خط و سواد : ۲۴ الف ، در خلاصه التواریخ : برگ ۸۴ نوشته شده 'میر علی تعلیم به پسرش عبدالله داد و عبدالله را صورت خط آن چنان نبود که شهرت یابد ، مولانا جعفر را تعلیم کرد و اظهر پیش جعفر خط نوشت و اظهر من الشمس شد' ، برای بیشتر شرح خواجه میر علی تبریزی و شاگردانش رک به نمونه خطوط خوش : ۱۲۳ - ۱۲۴ ، تذکره خوشنویسان : ۴۲ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۷۷ ، کارنامه^۹ بزرگان ایران : ۴۵ ، راهنمای صنایع اسلام : ۵۷۱ ، تذکره الخطاطین : ۴۵ و خط و خطاطان : ۲۰۷ - ۵ - نیز رک به رساله خط و سواد : ۲۴ الف ، خط و خطاطان : ۶۴ و ۲۵۲ و تذکره دولت شاه : ۴۱۲ ، حبیب السیر ۳ : ۳ : ۲۰۰ - ۶ - ابو سعید تیموری : (۸۵۵ - ۸۷۲) یکی از پادشاهان مشهور گورگانی ایران و بعد از میرزا شاهرخ تنها پادشاهی بوده که وحدت سیاسی حکومت تیموری را در ایران حفظ کرد - ۷ - بعضی از تذکره نویسان راجع به فن او چنین مینویسند : 'منشی سر دفتر و در خوش نویسی سر آمد روزگار بود ، تربیت یافته^{۱۰} شاگرد سلطان اویس بوده امت' ←

مولانا میمنی

از مصاحبان و ندیمان سلطان میرزا بایسنغر بن شاهرخ بود و غرایب فراوان و نوادر بسیار ازو بظهور می نمود - مشهور است که روزی در میدان نیشاپور حضور اکابر و جمهور ، در مدح مرزای مذکور دو هزار بیت بدیبه گفته و نوشته و تخم حیرت و نهال تعجب در اراضی خاطر سخنوران و خوشنویسان کشت و معارف و اعظام نیشاپور درین باب منشور مرقوم نمودند و چند سطور ازان منشور درین مقام مسطور می گردد که :

مولانا میمنی در حضور اکابر و اصاغر بلده مذکور از هنگام طلوع آفتاب تا وقت شام ، صد و بیست مکتوب لطافت اسلوب که هر یک ازان محتوی بود برده سطر ، بقید کتابت آورد چنانچه ارباب انشاء و بلاغت و اومتادان فن خط و کتابت بر آن آفرین و تحسین کردند -

در سنه هشتصد و بیست و پنج^۲ وقتیکه طبقات ازام از خواص و عوام ، حاضر بودند در چهار بحر از خمسه عارف سامی^۳ شیخ نظامی دو هزار بیت در غایت فصاحت و کمال بلاغت در سلک نظم کشیده ، بخط نستعلیق بر وجهی که پسند طبع کاتبان بی نظیر بود ، مرقوم نموده با آنکه طایفه ای از نغمه سرایان و جمعی از خوانندگان دران مجلس بودند و نقاره و نفیر می نواختند ، اصلا ازان اصوات مختلفه فتوری در حواس او راه نیافت و نماز ظهر و عصر را بجمع آداب و همه شرایط ادا نمود -

← تذکره خوشنویسان : ۳۸ ، اکنون به ازو پیدا نه شد و خط تعلیق که در قدیم نوشته اند اصلا لطافتی و نزاکتی نداشته ، تا آنکه تاج سلمانی پیدا شد و بنزاکت و رعنائی نوشت و خواجه عبدالجیبی در زمان سلطان ابو سعید ثانی گورگان پیدا شد و تعلیق را بغایت لطیف نوشت ، خلاصه التواریخ : ۹۵ -

۱ - برای شرحش رک به لطیف نامه فخری : ۳۳ تذکره دولت شاه : ۱۲ که بیانش اختلافها دارد با مرآة العالم و مالنمه پارس : ۱۳۶۵ قمری ۱۳۲۵ شمسی در مقام تاریخچه ادبیات از سعید نفیسی صفحه ۳۰ ، تذکره خوشنویسان : ۴۷ ، ریحان : ۱۸ پیدایش خط و خطاطان : ۱۹۱ ، کتاب خط و خطاطان : ۶۷ ، ۷ ، ۲ ، حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۱۷۴ - ۲ - پی : 'مشهد' این واقعه در روز چهارشنبه ۲۸ جمادی الاول ۸۲۵ ه و وقوع یافت - ریحان : ۱۸ - ۳ - در نسخه پی : سیامی (بجای سامی)

لا جرم این بیت نقش لگین آن یگانه^۱ اعصار بود :

یک روز بمدح شاه پا کیزه سرشت سیمی دو هزار بیت گفت و بنوشت
مولانای مذکور جوع بسیار داشت ، منقولست که لوبتی دو کس از ظرفا
بر اینکه مولانا هشت من خرما بوزن خراسان میتواند خورد ، گرو بستند و خرما
را بخدست مولانا بردند - اتفاقاً در آن روز مولانا بمرض ثقل و آزار مبتلا داشت
و صاحب فراش بود ، چون سبب آمدن عزیزان معلوم نمود ، گفت خرما را نزدیک تر
آرید و دست از زیر لحاف بر آورده شروع در خوردن کرد - بعد^۲ از آنکه همه
تناول نمود (برگ ۴۶۰ ب) پرسید که یاران شما خرما را با استخوان شرط کرده
بودید ، یا بی استخوان ؟ گفتند : خرما را کسی با استخوان نمی خورد - گفت :
من باری با استخوان خوردم تا میان شما بهیچ وجه نزاع نماند -

مولانا معروف^۳ بغدادی

در فن خط و انشا بیمثل و بی همتا بود و اوایل حال با سلطان جلایر
بسر می برد ، بسببی ازو رنجیده خود را باصفهان رسانید ، به سکندر مرزا ابن
عمر شیخ مرزا معرفت بهمرسانید و مرزا مقدم او را مغنم شمرده ، در
اعزاز و اکرام او بسیار کوشید و در آن اوقات قصیده^۴ غرا در جواب سلمان
ساوجی که مطلعش مرقوم میگردد ، در سلاک نظم کشیده ، بنام نامی میرزا
موشح گردانید :

ز ترک چشم تو هر تیر غمزه کامد راست درون سینه نشست آنچنانکه دل می خواست
و میرزا آن یگانه^۱ زمان را در کتابخانه جا داده ، مقرر کرد که هر
روز صد بیت کتابت نماید و او بموجب فرموده عمل میفرمود - اتفاقاً در آن اوقات
جناب مولانا پانزده روز علی الاتصال کتابت نه کرد و آن قاعده^۲ مقرر بجا نیامورد ،
پس از آن که میرزا سبب پرسید ، گفت اراده آنست که در یک روز هزار و پانصد
بیت نوشته آید - بنا بر آن میرزا در میدان اصفهان مجلسی در غایت زینت و تکلف
آراسته باحضرار خاص و عام امر نمود و مولانا بحضور اکابر و اعیان از صبح تا

۱ - پی : 'پیش' - ۲ - پی : 'و گفت بعد' - ۳ - برای شرحش رک به
تذکره الخطاطین : ۱۷۰ ، خط و خطاطان : ۲۲۷ و پیدایش خط و خطاطان :
۲۳۵ و بلاخمن : ۱۰۷ -

روح هزار و پانصد بیت در غایت خوبی^۱ و نهایت لطافت مرقوم نمود و ابواب تعجب و حیرت بر روی خرد و بزرگ کشود -

مولانا سلطان علی^۲

متاخران متفق اند بر آن که 'نستعلیق را کسی برابر او ننوشته و بر خط اکثر خوشنویسان قلم لسخ کشیده و از مصاحبان و ندیمان امیر علی شبر بود و از مواید احسان آن محسن الزمان بحظ اوفی رسیده ، در کتاب خانه او کتابت مینمود و بنظم اشعار رغبت داشت و درین فن رایت مهارت می افراشت - این مطلع از اشعار آن بی مثل روزگار است :

گل در بهار ازان رخ گلگون^۳ نمونه ایست چون اشک من که از دل پر خون نمونه ایست و در ایام حکومت سلطان حسین^۴ میرزا سنه نهصد و ده کاتب قضا نام او را از جریده^۵ احیا پاک ساخت^۶ و مولانا اگرچه شاگردان بسیار داشت ، لیکن ازان جماعت پنج^۷ کس درین خط نام بر آوردند و هر یک بطرز خاص و روش تازه

- ۱ - 'غایت خوبی و' در نسخه های دیگر نیست - ۲ - برای شرحش رک به خلاصه التواریخ : ۹۴ - ۹۵ ، خط و خطاطان : ۱۹۷ تذکره خوشنویسان : ۴۸ ، حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۴۴ ، تحفه سامی : ۶۹ و مجالس المومنین و لطایف نامه فیخری : ۵۷ ، بلاخن : ۱۰۸ پیدایش خط و خطاطان : ۱۵۹ ، نمونه خطوط خوش : ۱۲۵ 'در موزه میتروپولیتن نسخه ای بخط او موجود است و آن دیوان میر علی شیرنوائی است که تاریخ آن ۹۰۵ هـ (۱۴۹۹ - ۱۵۰۰ م) است ، راهنمای صنایع اسلام : ۸۲ - ۳ - نسخه اصل 'لیکو' تصحیح از نسخه پی کرده شده - ۴ - سلطان حسین بایقرا تیموری (۸۷۲ - ۹۱۱ هـ ق) آخرین پادشاه مشهور گورگانی ایران - ۵ - مؤلف پیدایش خط و خطاطان : ۱۵۹ مینویسد که 'سلطان علی مشهدی در نهصد و نوزده در هرات وفات یافت' در نمونه خطوط خوش : ۱۲۵ : 'بهنگام مرگ او بمشهد بازگشته تا بسال ۹۲۶ بسن هشتاد و پنج سالگی در گذشته و در جوار مزار حضرت رضا مدفون گردیده است' در حبیب السیر تاریخ رحلتش طبق پیدایش خط و خطاطان یعنی ۹۱۹ هـ است ، اما در تذکره الخطاطین : 'فوت آن بزرگوار در سنه نهصد و نه یا پانزده در مشهد مقدس اتفاق افتاد' - ۶ - در بلاخن : ۱۰۸ اسامی شش تا شاگردان برده شده -

بدلربانی گروهی مخصوص گشت اول :

مولانا زین الدین محمود

نیسا پوری است و بعضی برانند که نستعلیق را بعد از سلطان علی کسی به ازو ننوشته و از ندمای میر علی شیر بود و در سنه نهصد و هژده بطوفان عدم و سیلاب فنا خط هستی او از صفحه عالم محو گردید . دوم :

سلطان محمد نور^۱

است ، او نیز از ملازمان و مجلسیان امیر علی شیر بود و خط شناسان آن زمان اتفاق داشتند که هیچکس نستعلیق^۲ خفی را نزدیک باو نمیتواند نوشت . سوم

سلطان محمد خندان^۳

است و او اکثر اوقات در خدمت امیر مذکور می گذرانید و از فرط انساب

۱ - مؤلف حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۴۸ مینویسد 'مولانا زین الدین محمود ایام دولت شاهی بواسطه بعضی ضروریات جلای وطن اختیار کرده از دارالسلطنه هرات قدم در طریق مهاجرت نهاده ، روی بصوب ولایت سیستان و قندهار آورد و حالا در قندهار مشمول حکام بوده بفراغت اوقات میگذراند و طلبه را از نتایج طبع انقاد خویش مستفید ساخته و اسم افاده بظهور میر ساند' نیز رک به خط و خطاطان : ۱۹۷ ، خلاصه التواریخ : برگ ۹۴ - ۲ - 'سلطان محمد بن نورالله اصلا از شارخت و در شهر هرات نشوونما یافته و از تربیت یافتگان و مجلسیان امیر علی شیر نوایی و از خوشنویسان دربار سلطان میرزا بایقرا . . . وی بحسن محضر و لطف محاوره معروف بوده و گاهی شعر می سروده است . سنین عمر وی ۶۳ بوده است و تاریخ وفاتش را بسال ۵۹۴ ذکر کرده اند ، نمونه خطوط خوش : ۱۲۷ - ۱۲۸ - در حبیب السیر : ۳ : ۳۵۰ ذکر می از مولانا سلطان محمد بن مولانا نورالله استاد نسخ تعلیق آورده است که غالبا مراد از عمین کاتب است . ۳ - و 'در طرز نستعلیق مشهور آفاق و در حسن خط طاق است' تذکره خوشنویسان : ۲۵ 'نسخه زیبای نظامی مورخ ۱۵۲۴ م ۵۹۳۱ ، که در موزه میتروپولیتن است از کار های او است' راهنمای صنایع اسلام : ۶۲ ، ۸۳ نیز رک به خط و خطاطان : ۲۲۷ ، حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۵۰ ، خلاصه التواریخ : ۹۴ - ۴ - 'باوجود حسن خط بلطف طبع موصوف است او بصحبت اهل عیش و طرب مشغوف و حالا در بلده فاخره ←

و کثرت ضحک خندان لقب یافته بود و در نی نوازی نیز نظیر نداشت (برگ ۴۶۱ الف) و در سنه نهصد و پانزده لوای عزیمت بصوب دارالملک عقی افراشت - چهارم مولانا مجد قاسم است ، پنجم مولانا علاءالدین^۲ مجد است^۳ -

مولانا هجرانی^۴

در ملک مشاهیر خوشنویسان نستعلیق انتظام داشت و بقلم جادو رقم ، خط امتیاز بر صحایف لیل و نهار می نگاشت و از ندمای امیر علیشیر بود و بتبعیت و تتبع آن امیر روشنضمیر بنظم اشعار میل مینمود . از منظومات اوست :

جفا و جور که آن سرو گگذار کند ز عشق او نکنم ترک گو هزار کند
و در سنه نهصد و بیست و یک منشی تقدیر بر خط وجود او قلم کشید -

مولانا سلطان علی قاینی^۵

از مجلسیان امیر علیشیر بود و نستعلیق را خوب مینوشت و یکچند به تربیت و تعلم یکی از فرزندان سلطان حسین بایقرا افتخار داشت و در سنه نهصد و چهارده نقش وجود او از تخته^۶ هستی مندرده شد -

← هرات توطن دارد و گاهی همت بر کتابت نسخ شریفه می گارد ، حبیب السیر ۳ : ۳ : ۳۵۰ نیز رک به تذکره خوشنویسان : ۲۵ برای بیشتر شرحش رک به خط و خطاطان : ۲۰۰ ، خلاصه التوریک : برگ ۹۴ ، بلاخن : ۱۰۸

۱ - بلاخن : ۱۰۸ اسمش مجد قاسم شادی شاه - ۲ بلاخن : ۱۰۸ : اسمش مولانا علاءالدین هروی و در حواشی بحواله^۷ مکتوبات^۸ علاءالدین مجد هروی^۹ نوشته است - ۳ - طبق بلاخن اسم ششمین شاگرد مولانا عبدی نیشاپوری است - ۴ - رک به تذکره خوش نویسان : ۲۵ - ۵ - سلطان علی قاینی از اجلاء خوش نویسان عهد خویش بود و در متودگی اخلاق و فضایل از هم عصران پیش جسته و با مولانا عبدالرحمن جامی صاحب نفحات الانس و سایر تالیفات نفیسه معاصر بود و هر چه مولانا بجهت ملوک و امراء خاصه سلطان حسین بایقرا تالیف می نمود ، وی بخط خوش می نگاشت^{۱۰} : پیدایش خط و خطاطان : ۱۶۰ نیز رک به خط و خطاطان : ۱۹۹ :

Qayin is a Persian town, south east of Khurasan, near the frontier of Afghanistan. It is spelled Ghayan on our maps. Blochmann, p. 108.. footnote No. 5.

مولانا علیشیر مشہدی

از مشاہیر خطاطان زمان سلطان حسین بایقراست ، بصفائی خط و طرز
ایکوازا اکثر خوشنویسان نستعلیق ممتاز بود و امیر علیشیر خط او را بر اکثر
خطوط ترجیح می نمود -

حافظ خواجه هروی

از فضل و هنر فراوان بهره‌ای داشت و سوای نستعلیق هفت قلم را بیابید
اعلیٰ رسانیده ، از مخصوصان امیر علیشیر بود و منصب امامت و خطابت مسجد
جامع و پیش نمازی امیر کبیر باو تعلق داشت - این [از] منظومات اوست!
شکل هلال ابرویت از چشم تر نرفت ماهی زغیر بحر دمی سوی بر نرفت
در نهد و بیست و چوار بدارالقرار انتقال نمود -

مولانا درویش محمد باغ شهری

بأنواع فضایل و تصنیف رسایل مشهور بود و تعلیق^۳ را خوب می نوشت ،
اکثری از دانایان این صنعت^۴ او را بر مولانا عبدالحیی تفضیل می دهند - با امیر
علیشیر مربوط بود و آن صاحب نصاب سخن نصابی جمع کرده و دیوان ترکی در
سلک ترتیب کشیده و بکسب دیگر فصایل نیز کوشیده و این معما باسم قاسم
از اشعار اوست :

چون مه من بنگرد در قمر آسمان پایه مه بشکند پاش ببوسد روان

خواجه^۵ عبدالله مروارید

بیانی تخلص می داشت ، چون پدرش محمد کرمانی را یکی از سلاطین تیموری

۱ - نیز رک به تذکره خوشنویسان : ۲۵ - ۲ - بلاخمن : ۱۰۷ پاورقی
نمره : ۶ مینویسد 'مولانا درویش محمد دوست میر علی شیر بود ، اما بعد
ازان در ملازمت شاه جنید شاه چند صفوی (۱۴۷۰ - ۱۵۰۵ م) در آمد
و شرح مولانا در مآثر رحیمی : ۷۵ میتوان یافت ، اما در مآثر رحیمی هیچ
جا ذکر مولانا درویش نیست - ۳ - نیز رک به تذکره خوشنویسان : ۲۴ -
۴ - در نسخه های دیگر : 'صناعت' - ۵ - برای شرح رک به لطایف نامه :
۱۷۸ ، تذکره دولتشاه : ۵۱۵ ، فیخری چهار غزل ازو در تحفة الحیب
آورده است - نیز رک به تذکره خوشنویسان ۲۵ - ۲۷ ، پیدایش خط و خطاطان : ←

به بحرین فرستاده بود او در وقت معاودت لولوی چند آبدار نزد آن شهر یار آورد، این لقب یافت و جال حال خواجه بلالی فضل و حلی کمال آراستگی تمام داشت و در هفت قلم اوستاد بود، در عنفوان شباب بخدمت سلطان حسین بایقرا رسیده صد [ر] صدارتش بفر وجود او زینت یافت و در اندک روزگار بمرتبہ امارت رسیده، بجای امیر علی شیر مهر بر مناشیر زد و پس از فوت سلطان کنج انزوا گزیده بکتابت مصحف مجید موفق گردید و چون شاه اسماعیل صفوی خراسان را مسخر ساخت، خواجه را از زاویهٔ خمول بر آورده رقم قبول بر ناصیهٔ احوالش کشیده، او از ملازمت استعفا نموده، بنظم وقایع شاهی سامورا گردید و خواجه در سنه نهصد و سی و دو از زاویهٔ عزلت بکنج لحد رخت کشید و از تصانیف او دیوانی موسوم بمونس الاحباب و تاریخ شاهی و منشآت و خسرو شیرین شهرت دارد، از اشعار اوست:

ترسم آنجا که حدیث رخ نیکو گذرد که بتقریب مبادا سخن او گذرد
فکن ای بخت یکره استخوانم گرد دیوارش
که (برگ ۴۶۱ ب) غوغای مگان سازد ز حال من خبردارش
و پسرش:

خواجه مجد مومن

بفضایل نفسانی اتصاف داشت و در هفت قلم استاد بود، یکچند بفرمان شاه اسماعیل [بعلمی] خلفش مام میرزا افتخار می نمود، و از شاه طهماسب آزرده شده بدارالامان هندوستان شتافت و دران دیار فی سنه نهصد و چهل و

← ۱۹۸ و خط و خطاطان : ۶۹ ، حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۳۳۱ ، کارنامه بزرگان ایران : ۵۵ -

۱ - پی : 'نامور' - ۲ - پی : 'تصنیف' ۳ - 'از آثار خطوط وی قطعاتی در کتابخانه های ایران و اسلامبول موجود و مجموعه منشآتش متداول است' کارنامه بزرگان ایران : ۵۵ - ۴ - آقای مولوی شفیع در تحقیق خود نوشته است که اسم صوابش عبدالمومن است، اما در حبیب السیر : ۴ : ۳ : ۱۱۷ - ۱۱۸ که ماخذ همعصر است اسمش خواجه مجد مومن مسطور است نه عبدالمومن - ۵ - اسمعیل اول صفوی (۹۰۷ - ۹۳۰ هـ ق) - ۶ - پی : 'داشت' - ۷ - طهماسب اول : صفوی : (۹۳۰ - ۹۸۴ هـ) - ۸ - در پیدایش خط و خطاطان : ۲۲۸ ، سال رحلتش ۹۱۶ هـ و در کتاب ریحان : ۹۰۵ نوشته شده ، برای بیشتر شرحش رک به حبیب السیر : ۳ : ۴ : ۱۱۷ ، تذکره خوش نویسان : ۱۰۱ ، خط و خطاطان : ۷۶ -

هشت وفات یافت ، گویند وقت توجه بهند غزلی گفته بود که این دو بیت از آنست :

بس که گردون همچو خود میخواست سر گردان مرا
عاقبت کرد از غمت سر گشته دوران مرا
بسکه خون پالاست چشم بی تو خواهد شد خراب
شهر مستی دمبدم از موج این طوفان مرا

و خواجه عبدالله صیرفی مولانا شیخ محمود و مولانا عبدالله هروی که بطباخ مشهور است و مولانا ابابکر هروی هر یکی ازین نادره کاران مانی نگار هفت خط را که ثلث و تویق و محقق و نسخ و ریحان و رقاع و تعلیق باشد ، بغایت خوب نوشتند و این هفت قلم را بدرجه عالی رسانیده و بخوشخطی بلند آوازه گردیدند -

خواجه اختیار

در خط تعلیق شهره روزگار و منشی الممالک سلطان حسین میرزا بود و بسبب

۱ - 'خواجه عبدالله صیرفی طیب الله مرقدہ صاف تر از خواجه یاقوت نوشت ، اما در اصول با او نرسید' رساله خط و سواد : ۲۳ ب در خلاصه التواریخ مسطور است 'عبدالله صیرفی در زمان سلطان ابو سعید خان (۷۱۶ - ۷۳۶ هـ) و امیر چوپان سلدوز (طبق حبیب السیر : ۳ : ۱ : ۱۲۱ المتوفی ۷۲۸ هـ) بوده و عمارت (این مسجدی بود از بنای حسن کوچک چوپانی (متوفی ۷۴۱) رک به دایرة المعارف اسلام بذیل تبریز ۴ : ۵۹۲ استاد و شاگرد که در تبریز است کتابه صیرفی نوشته و این صیرفی شاگرد سید حیدر جلی نویسنده است و از شاگردان صیرفی آنانکه مشهور شدند حاجی محمد بند روز و معین الدین تبریزی و شمس الدین محمد مشرقی هستند - ۲ - 'مولانا و استاذنا [و] مخدومنا المسمى بعبدالله الهروی المشتهر بطباخ طاب الله ثراه و جعل الجنة شواه اصول خواجه یاقوت را با صفای خط خواجه عبدالله صیرفی جمع کرده ، نسخ ایشان را بسیاری از استادان بر نسخ خواجه یاقوت ترجیح کرده اند' رساله خط و سواد : ۲۳ ب نیز رک به خلاصه التواریخ : ۹۳ - ۳ - در مرآة أفتاب تما برین ها نام حافظ فوطه هروی را افزوده - ۴ - 'در شعر گویی مسابقت از امثال ر بوده و از تصانیف او مختار الانوار است - - الخ تحفه ساسی : ۳۰ - ۳۱ ، از آثار شیوای وی قطعات و رساله های متعددی موجود است ، از جمله مجموعه منشاتی در کتابخانه سلطنتی تهران است که بطرز زیبایی تذهیب و تزئین شده است - کارنامه بزرگان ایران : ۱۱۲ ، نیز رک به نمونه خطوط خوش : ۱۱۰ ، بلاخمن :

قرابت امیر علیشیر کمال عزت و اعتبار داشت -

ملا درویش^۱

در خط تعلیق اوستاد است ، با خواجه اختیار منشی معاصر بود ، چون خواجه^۲ مذکور با امیر علیشیر قرابت داشت ، کار ملا رونق نمی گرفت - از عسرت چندی بترکستان رفته آنجا نیز کشایشی نیافت و مدتی بوضع قلندری بسر میبرد و در آوان ظهیر دولت صفویه بخدمت شاه اسماعیل شتافته در جرگه^۳ منشیان منسلک گردید و رونقی در کار او پدید آمده بود که پیک اجل مراحل زندگی او طی نمود -

مولانا میر علی

دراصل از سادات هرات است ، اما در مشهد مقدس نهال قابلیتش نشو و نما یافته^۲ ، خطوط بی نظیرش روشنی بخش و جلا افزای دیده وران است و اشعار دلپذیرش قابل تحسین نکته منجان و سخن پروران انامل کوامل او رقم نسخ بر رقاغ استاذان قلم کشیده و قلم مانی رقمش ، نقوش غریبه بر صحایف روزگار مثبت گردانیده ، اکثری او را از شاگردان مولانا زین الدین می دانند و میگویند که از خطوط مولانا سلطان علی مشهدی نیز استفاده نمود و از بعضی کتب معلوم میگردد که او شاگرد مولانا میر سلطان علی است و بیمن صحبت و تربیت او سر دفتر خوشنویسان آفاق شده و درین فن یگانه و طاق گردیده و از حدت فهم و اضاعت ذهن و فروغ خاطر تغیر روش پیش نموده دخلهای نمایان کرد و تصرفات یادگار گذاشت^۳ و گروهی خط او را بر خط استاذش سلطان علی ترجیح میدهند و طایفه

۱ - 'درویش عبدالله در زمان حسین میرزا در تعلیق نویسی سرآمد روزگار گشت و بغایت نازک و رعنا و پیچان و نمکی نوشت و بدو مسلم است ، و شاگردان او میر منصور منشی و خواجه جان (اختیار؟) است' خلاصه التواریخ : ۱۱۵ لیز رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۲۶ - ۲ - آ : 'پذیرفته' 'در هرات' کسب دانش و هنر کرد و بدربار سلطان حسین با یقرا راه یافت و عنوان 'سلطانی' و 'کاتب السلطانی' یافت - تا سال ۹۱۱ ه که تاریخ مرگ سلطان حسین بایقرا است در هرات می زیست و پس از آن تا سال ۹۱۹ که شاه اسمعیل صفوی هرات را فتح کرد ، گاهی در هرات و گاه در مشهد روزگار می گذرانید' کارنامه بزرگان ایران : ۸۴ - ۳ - طبق مؤلف راهنمای صنایع اسلام : یکی از کارهای او که اکنون موجود است ، نسخه ایست از ←

خط اوستاد را بوجهی بر خط میر علی و خط میر علی را بوجهی دیگر بر خط اوستاد ترجیح میدهند و میر علی در سنه نهصد و بیست بسبب انقلاب و طغیان حوادث از خراسان در زمان شاهی بیگ خان بماوراءالنهر شتافته ، عزت تمام یافت و در سنه نهصد و بیست و چهار ازین سرای ناپایدار بدارالقرار ارتحال نمود و این اشعار آبدار ازان یگانه روزگار است :

عمری از مشق دو تا بود قلم همچون چنگ تا که خط من بیچاره بدین قانون شد
طالب من همه شاهان جهانند [و] مرا در بخارا جگر از بهر معیشت خون شد
سوخت از غصه دروغ ، چکنم چون سازم که مرا نیست ازین شهر ره بیرون شد
این بلا بر سرم از حسن خط آمد امروز و که خط سلسله پای من مجنون شد

(برگ ۴۶ الف) مولانا خواجه محمود

شاگرد بلا واسطه ملا میر علیست. خطهای خفی و جلی او بسیار عالیست گاهی

← از یوسف و زلیخای جامی که بتاریخ ۱۹۳۰ - ۱۵۲۳ - ۱۵۲۴ تحریر شده ، این کتاب بی شک درهرات نوشته و در بخارا مصور و مذهب شده است ، برای دیگر آثارش رک به کارنامه بزرگان ایران : ۸۴ ، فهرست بانکی پور ۲ : ۷۹ - ۱ . 'وفات میر علی را بتفاوت سالهای ۹۲۴ ، ۹۲۵ ، ۹۴۰ ، ۹۵۱ ، ۹۵۷ ، ۹۶۶ ، ۹۷۶ ه نوشته اند ، ولی ظاهرا اصح اقوال تاریخ ۹۵۱ میباشد ، زیرا که شیخ حسن مستخلص به 'نثاری' که خود بخارایی و مدت ها در هرات زیسته ، در تذکره خود موسوم به 'مذکر احباب' که ۲۳ سال پس از مرگ میر علی تالیف کرده ، تاریخ وفات میرزا ۹۵۱ دانسته ، نمونه خطوط خوش : ۱۲۹ : برای بیشتر شرحش رک به خط و خطاطان : ۲۰۹ کارنامه بزرگان ایران : ۸۴ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۷۳ ، بلا خمن : ۱۰۸ ، تحفه سامی : ۲۶۶ و خلاصه التواریخ ۹۴ - ۲ - یعنی محمود اسحق (= محمود شهابی) 'خواجه محمود هروری ولد خواجه اسحق میاوشانی است که از هرات بولایت سمرقند و بخارا افتاده و در آنجا نشوونما کرده و شاگرد قرار داده مولانا میر علی است و همه کس را سخن آنست که او بهتر از اسیر علی است' خلاصه التواریخ : ۹۵ نویسنده تذکره خوشنویسان : ۸۳ از مرآة العالم نقل کرده مننه نه صد و شصت هجری تاریخ رحلتش می نویسد - خهسه نظامی و هفت پیکر بقلم وی نوشته در کتابخانه برتش میوزیم موجود است نیز رک به عالم آرای عباسی : ۱۲۴ -

قطعه و کتابت خود را بنام ملا میر علی میکرد و مردم کمتر می شناخته اند ،
ملا میر علی طیبته در حق او قطعه گفته :

خواجه محمود آنکه^۱ بکچندی بود شاگرد این فقیر حقیر
بهر تعلیم او دلم خون شد تا خطش یافت صورت تحریر^۲
در حق او نرفته تقصیری لیک او هم نمی کند تقصیر
می^۳ نویسد هر آنچه از بد و نیک جمله^۴ را می کند بنام فقیر^۵

مولانا محمد^۶ حسین تبریزی و مولانا حسن علی مشهدی و میر معز کاشی و
میرزا ابراهیم اصفهانی و میر احمد مشهدی و مولانا شاه محمد نیشاپوری ، هر یکی
ازین جادو رقمان مانی نگار ، بعد [از] مولانا میر علی خط نستعلیق را بطرز خاص
نوشته مقتدای گروهی گشتند و بدلفریبی جمعی مخصوص شدند و دیگر خوشنویسان
و خطاطان که در ایران و توران در زمان سلاطین گورگالیه نوبت خوشنویسی
نواخته اند و در ایام شاهان صفویه رایت مهارت درین صنعت افراخته ، اگر امامی
و احوال آنها نوشته شود ، سخن دراز گردد و این مختصر از مطولات بگذرد ،
ناچار بهمین قدر اکتفا^۷ نمود و چندی را از خطاطان که در هندوستان و عراق
کوس خوشنویسی نواخته و مینوازند ، درین جریده مذکور میسازد .

میر دوری^۸

سلطان با بزید نام . در ملک ملازمان عرش آشیانی انتظام داشت و از جناب
سلطنت ، بخطاب کاتب الملکی فرق عزت می افراشت . طبع نظم داشت و اشعار
آبدار بر صحایف روزگار می نگاشت و آخر عمر توفیق حج یافته ، بحجاز شتافت و
بزیارت حرمین محترمین فایز شده ، داعی حق را لبیک اجابت گفت ، ازوست :
که در درون جانی که در دل حزینی از شوخی که داری بکجا نمی نشینی^۹
و از شاگردان میر مذکور :

- ۱ - پی : 'قطعه در حق او گفته' - ۲ - تاریخ عالم آرای : 'اگرچه' - ۳ - این
بیت در تاریخ عالم آرای نیست - ۴ - خلاصة التواریخ : 'هر چه خود می
نویسد از بد و نیک' - ۵ - خلاصة التواریخ : 'همه را' - ۶ - برای جواب
خواجه محمود رک به عالم آرای عباسی : ۱۲۴ - ۷ - رک به عالم آرای
عباسی : ۱۲۴ بعد - ۸ - آ : ۵۶۳ الف 'اختصار' - ۹ - برای ترجمه اش
رک به بدایونی ۳ : ۲۲۷ ، مؤلف مرآة العالم از همین کتاب استفاده نموده
است - ۱۰ - بدایونی : ۲ : ۲۲۷ پیشتر انتخاب اشعارش داده است .

خواجه ابراهیم حسین

که از ملازمان اکبری بود ، خط نستعلیق را به کمال رسانیده بخوشنویسی شهرت داشت و در عین جوانی ازین منزل فانی بمنزلهات جاودانی رخت کشید و قادری' بدائونی در تاریخ این رباعی منظوم گردانید :

بر موجب حکم بادشاه کونین در ماه صفر خواجه ابراهیم حسین
چون کرد سفر ز عالم پر شروشین تاریخ شدش خواجه ابراهیم^۲ حسین

[۱۰۰۱]

اشرف خان میر منشی^۳

از سادات حسینی مشهد مقدس است و در سلک امراء عرش آشیانی انتظام داشت و در هفت قلم اوستاد . در فن شعر و صنعت انشاء بی همتا بود و احوال

۱ - بدایونی (۳ : ۲۲۸) ببعده ترجمه خواجه را نوشته است و گفته ' یکی از شاگردان میر در خط و از مصاحبان فقیر خواجه ابراهیم حسین احدیست که وی از مصاحبانش است و از بزرگ زادگان بلده بلوط و خویشان نزدیک شیخ عبدالرحمن لاهوری بلوطی است که در مقتدای و ولایت مشربی در زمان خود شهره روزگار بود ، او از عالم غرور در عین جوانی بدار سرور رفت و دلهای احباب را کباب ساخت و فقر را در یک سال بتفاوت اندک ایام مصیبت او و هم مصیبت میرزا نظام الدین احمد رسید - ۲ - پی : ' ابراهیم ' ، بدایونی : ' ابراهیم ' - در صورت ابراهیم ، سال رحلتش ۱۰۰۲ میباشد - ۳ - ' اشرف خان میر منشی از افاضل وقت بود ، نام یگانه عصر مجد اصغر است و از سادات عرب شاهی بود و هفت خط را خوب می نوشت ، در زمرة امرای کبار انتظام داشت ، طبقات : ۳۸۲ مؤلف تذکره خوشنویسان : ۸۶ از همین کتاب نقل نموده است - بدایونی : ۳ : ۱۸۱ مینویسد ' اشرف خان - - - در هفت قلم استاد خوشنویسان عالم است و در سلک امرای معتبر داخل بود ، اسم شاعری بروحیف است ، بلاخن در آئین اکبری : ۴۲۳ - ۴۲۴ نوشته است که مجد اصغر سبزواری بود و طبقی مرآة العالم و مآثر رحیمی او از سادات مشهد بود ، ابوالفضل او را سبزواری گفته است و در سال بیستم ۹۸۳ در گذشت ، بلاخن نوشته است که مؤلف مرآة العالم سال رحلتش ۹۷۳ نوشته است که مغلوب است - اما در چهار نسخ مرآة العالم در جایی تاریخ رحلتش نوشته نه شده ، شاید پیش بلاخن نسخه دیگر بود -

آن صدر نشین مسند سخنوری در اکبر نامه و طبقات اکبری مفصل مذکور است و درین جریده نیز بجای خود مرقوم و مسطور - از اشعار اوست :

یا رب تو مرا بآتش قهر مسوز در خانه دل چراغ ایمان افروز
این کسوت بندگی که شد پاره ز جرم از راه کرم برشته عفو بدوز
و از شاگردان او که درین دیار بخوشنویسی شهرت داشت ،

محمد یوسف

بود ، او در عنفوان شباب سنه نهصد و هفتاد اسیر سر پنجه گرگ اجل گردیده^۲ و تاریخ وفاتش^۳ را میرزا علاء الدوله صاحب تذکره^۴ شعرای زسان اکبری این قطعه را منظوم ساخت :

قطعه

محمد یوسف آن^۵ مصر سلاحت
پی تاریخ او گفتا عزیزی
برفت از دهر اشک از دیده ریزان
کجا شد یوسف مصر ای عزیزان

۹۷۰

میر عماد

شاگرد^۶ ملا محمد حسین تبریزی است ، خط او را بر خط^۷ اوستادش ترجیح میدهند (برگ ۶۲) اکثر قطعه و خط خود را بنام اوستاد میکرد ، اگرچه خط خود را بنام اوستاد کردن عیب است ، ازین جهت که بهتر از اوستاد مینوشت ، این را معیوب نداشته اند^۸ . شاه عباس صفوی بسبب گمان تسنن یا تصوف که

- ۱ - در محمد شاهی ندارد ، ذکرش در هر سه جلد اکبر نامه موجود است رک به فهارس کتاب طبع کلکته نیز به طبقات : ۳۸۲ ، مآثر الامراء : ۱ : ۷۳ - ۷۵ ذخیره الخوانین : ۱ : ۲۱۱ - ۲ - مآثر الامراء (۱ : ۷۵) : خلعت (بجای کسوت) - ۳ - نسخه اصل : 'هشتاد' این با مصرعه تاریخ مطابقت ندارد اغلباً این سهو کتابت است - تصحیح از روی محمد شاهی کرده شده - ۴ - پی : تاریخ وفاتش را اشرف خان یافته ، ع 'کجا شد یوسف مصرای عزیزان' - ۵ - اصل : این تصحیح قیاسی - ۶ - در نسخه پی 'شاگرد' بتکرار آمده است - ۷ - 'میر عماد پایه' هنر و خوشنویس نستعلیق را جای نهاد که دست هیچکس ، چه در مدت دو قرن قبل از او ، چه در طی نیم قرن زمان ←

در حق آن یگانه، عصر داشت، روزی بر زبان گذرانید که کسی نیست مرا از دست این مرد خلاص کند، یکی از صوفیان عالی این سخن شنیده بمجرد بر آمدن میر از مجلس سرش از تن جدا ساخته بخدمت شاه آورده، بر حقیقت مطلع شده، افسوس بسیار نمود و ازان کرده پشیمان بود اما:

[ع] دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست

ملا علا بیگ تبریزی

در نسخ و ثلث از اوستادانست و خط او با خط یاقوت بمنزله خط میر عباد است یا خط ملا میر علی -

ملا عبدالباقی تبریزی

در هفت قلم اوستاد بود و بعضی او را تفوق می دهند بر ملا علی [علاء؟]

← خوشنویسی او و چه در طول چهار قرن بعد از او تا این زمان، بآن جایگاه نرسیده است - - - از آثار خطوط میر بمقدار بسیار در کتابخانه ها و مجموعه های خصوصی ایران و کشور های بیگانه موجود و آنها عبارت از قطعات منفرد رساله ها و جزوها و مرقعات، کتابها و یک کتیبه که در تکیه 'میرفندرسکی' در تخت 'پولاد' اصفهان هنوز بجا است این آثار گران بهای میر از قلم غبار تا شش دانگ و تاریخ تحریر آن ها بین سالهای ۹۸۷ - ۱۰۲۴ است، کارنامه بزرگان ایران: ۱۸۸ نیز رک به تذکره خوشنویسان: ۹۲، راهنمای صنایع اسلام: ۸۳ پیدایش خط و خطاطان: ۱۶۳، خط و خطاطان: ۲۱۱، خطاطی اسلامی: ۳۹ - ۴۰ -

- ۱ - همه تذکره نویسان برین اتفاق دارند که میر عباد بسال ۱۰۲۴ هجری بمقام مقصود بیگ قزوینی کشته شد - ۲ - علاء الدین - - - از خوش نویسان دوره شاه طبریا سپ تا زمان شاه عباس صفوی است که خط نسخ و مخصوصاً ثلث را بحد کمال رسانیده - - - صاحب گستان هنر بسال ۹۸۸ که ویرا در تبریز دیدار کرده بسیار خوش محضر است، ولی اکنون از آن آثار فقط یک کتیبه سرور مقام معروف صاحب الزمان و دیگری لوحه ای در مسجد جامع تبریز که تاریخ ۹۷۲ دارد، موجود است - - - وفاتش را نقل نه کرده اند و از آثار تاریخ دار وی تا سال ۱۰۰۱ که در قزوین نگاشته است بیش ندیده ام، نمونه خطوط خوش: ۹ نیز رک به کارنامه بزرگان ایران: ۱۵۷ پیدایش خط و خطاطان: ۲۰۳، کتاب خط و خطاطان: ۷۳ - ۳ - بعضی از اوقات را در بغداد گذرانیده است و هنگامیکه بنای مسجد سلطانی اصفهان به پایان رسید، شاه عباس بزرگ او را ←

بیگ ، بعضی ملا علی [علاء؟] بیگ را به ازو می دانند و حق آن است که هر دو در رتبه خود استاد اند و از خوشنویسان عهد شاه عباس ماضی بود.

مولانا محمد حسین زرین قلم کشمیری^۱

در خط نستعلیق ید بیضاء می نمود ، عرش آشیانی بر کلمات او مطلع شده در سلک ملازمان منسلک ساختند و بتعلیم شاهزادگان پایه عزت و اعتبارش بر افراختند . خوشنویسان هند و نقش طرازان این کشور وسیع که عمر گرامی درین تصویر خاص صرف کرده اند بر این معنی اتفاق دارند که نستعلیق را در هندوستان برابر او کسی ننوشته و آن نادره عصر در سنه هزار و بیست ازین دار ملال به نزهت گاه بی زوال انتقال نمود^۲ .

ملا علی رضای عباسی^۳

از اهل صفاهانست سابقا ثلث را خوب مینوشت ، چون شاه عباس ماضی را

← با صنفان خواند و باقی بعضی کتیبه های مسجد را بخط زیبای خود نوشت که هنوز باقی است . وفات وی بسال ۱۰۳۹ اتفاق افتاد ، کارنامه^۴ بزرگان ایران : ۲۰۴ نیز رک به نمونه خطوط خوش : ۹ ، خط و خطاطان : ۶۳ .

۱ - 'ملا میر حسین بهره از علوم رسمی دشت و از خدمت مولانا میر علی کسب خط نستعلیق نمود بانکه مدتی کمال این فن حاصل کرد [و] بی نظیر وقت شد مفاخر بتوران و ایران می بردند و سلاطین کتابه می نوشتند [کذا] ملا محمد [مراد] زرین قلم [که] از مشاهیر خوشنویسان است شاگرد اوست بعضی بیگ واسطه می گویند والله اعلم' : واقعات کشمیر : ۱۰۹

'شاگرد مولانا عبدالعزیز ، از استاد گذرانیده مدات و دوایر او متناسب هم اند و کار آگهان او را پایه ملا میر علی برگیرند ، آئین اکبری (نولکشور) ۱ : ۱۳۰ ، نیز نمونه خطوط خوش : ۱۴۳ ، تذکره خوش نویسان : ۷۸ ،

۲ - تذکره نویسان دیگر هم برین تاریخ اتفاق دارند - ۳ - 'از آثار خطوط ثلث وی کتیبه های سر در عالی قاپوی قزوین و سر در ورودی و گوی زیر گنبد و داخل گنبد مسجد شیخ لطف الله و سر در ورودی مسجد شاه اصفهان که تاریخ ۱۰۲۵ دارد ، هنوز باقی است و نماینده بهترین کتیبه های ثلث می باشد - از خطوط نستعلیق وی قطعات متعدد موجود است ، حیاتش تا ←

با میر عہاد بسببی کہ بالا ذکر یافت سوء مزاجی بہر رسیدہ بود ، ملا علی رضا را کہ بخدمت کتاہداری و [تقریباً] اختصاص داشت ، تربیت نموده ، بجای رسانید کہ مرقعی از خط ملا میر علی و خط او جمع نموده کہ ہان ترکیبی کہ ملا نوشتہ بود ، او ہم نوشت و تمام مرقع بہمین دستور مجلد شدہ کہ دو صفحہ قرینہ اولین خط ملا است و دو ہمین خط ملا علی رضا ست ۔ داد خوشنویسی دادہ ۔

میر خلیل باخرزی

نستعلیق را خوب می نوشت ، فاما اصلاح بسیار میکرد ۔ میگفت خوشنویسان دیگر بقلم می نویسند و من بقلم تراش ، در مشق استاد نگرفته و از روی خط ملا میر علی^۱ وغیرہ استادان قدیم مشق می نموده ۔

میر عبداللہ الترمزی^۲

از اولاد شاہ نعمت اللہ ولی ۔ خط نستعلیق را بغایت صاف باصول و اسلوب می نوشت^۳ از حضرت عرش آشیانی و جنت مکانی بخطاب مشکین قلم و تخلص وصفی افتخار اندوز و مباحی بود چنانچہ خود میفرماید :

وصفی تخلص من و مشکین قلم خطاب
این نامہا ز شاہ و شہنشاہ یافتم
و باوجود کثرت اسباب تعلق با آزادی می زیست ۔ منظومات بسیار دارد و اشعار عاشقانہ^۴ او اہل حال را بوجد می آرد و نسبت ارادت بشیخ فیض اللہ سہارنپوری کہ در سنہ یک ہزار و بیست و چہار رحلت نموده ، داشت و شیخ مذکور از خلفای شیخ نظام نارنولی بود و آن میر صافی ضمیر در سنہ ہزار و بیست و پنج رخت بعالم دیگر کشید ۔ پنج مثنوی و یک دیوان دارد ، از واردات طبع اوست :

- ← ۱۰۳۸ ہ معلوم است و مال وفاتش معلوم نیست ، کارنامہ بزرگان ایران : ۱۹۷ نیز رک بہ عالم آرای عباسی : ۲ : ۵۱۹ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۸۰ ، نمونہ خطوط خوش ۱۴۶ خط و خطاطان صفحہ ۲۰۷ ۔
- ۱ ۔ نسخہ اصل : 'تقریب' تصحیح قیاسی ۔ ۲ ۔ 'ملا میر علی' نسخہ پی و سآ ندارد ۔ ۳ ۔ پی : 'الترمذی' ندارد ۔ ۴ ۔ 'شاگرد شاہ غیاث و مولانا راقمی است و بہفت خط مینویسد و در سلک احدیان داخل است ، خویشی از جانب والدہ بہ میرزا نظام الدین احمد دارد' بدایونی ۳ : ۳۸۳ ۔

ای داده خیزی تند تو رونق عتاب را افزود گونه گونه بدل اضطراب را
 فی حرف با کسی ونه گوشی بحرف کس برهم (برگ ۶۳ و الف) زدی شعارسوال وجواب را
 و پسرش میر صالح بعلم و دانش آراستگی داشت و نستعلیق را خوب
 مینوشت و کشفی تخلص میکرد ، در ابتدای حال بفقیر و قناعت در زی درویشان
 میگذرانید و آخر عمر فردوس آشیانی بخواهش تمام او را بمنصب سرفراز ماختند و او
 پیاپی امرائی رسیده ، در سنه هزار و شصت و یک روانه شهرستان عدم گردید -
 نقل است که روزی فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه ازان معارف آگاه
 پرسیدند که من شما چند است؟ گفت پنجسال ، بادشاه متعجب شده از حقیقت این
 سخن استفسار کردند - گفت : عمر همانست که در سعادت بندگی و خدمت
 حضرت صرف شده و بادشاه ازین لطیفه خوش وقت شده ، بعزید عنایت و التفات
 پیاپی قدر و منزلت او افزودند و او صاحب تصانیف است و از مؤلفات او مناقب
 مرتضوی مشهور و سخنان آن کتاب افادت مآب در محفل دانایان و دانشوران
 مذکور [از] اشعار او است :

نظر به بیکسیم کن که قطره آبی بکام من ندهد کس بغیر چشم ترم
 تاریخ فوتش ازین مصراع مستفاد می گردد. ۳ ع

میر صالح برفت از عالم

۱۰۶۱

برادرش ۴ :

میر موسی

عرشی تخلص ، بعلم و فقر مهارت ۶ تام داشت و خط نستعلیق ۷ چند صفحه
 بتقلید خط ملا میر علی بنامش نوشته ، بشاه شجاع گذرانیده و شاه شجاع بامعان
 نظر و تامل اهل آن هنر ، خط ملا تصور کرده دو هزار روپیہ انعام فرمود -

۱ - برای شرحش رک به کنبو ۳ : ۳۴۴ - ۳۴۵ - ۲ - آ : 'ورزی' - ۳ - آ
 'میشود' - ۴ - مجد شاهی : 'برادر او میر موسی عرشی تخلص می کرد' - ۵ -
 برای شرحش نیز رک به قسمت شعرا بدیل عرشی ، کنبو ۳ : ۳۴۴ - ۳۴۵ و
 مرآة جهان نما : ۵۶۳ الف - ۶ - پی : 'مهارت' - ۷ - آ : 'در فن
 شعر و خط نستعلیق مهارت تمام داشت ، بر جودت و بخشش دیوان ترتیب
 داده او دلیلی است آشکار' -

بعد از آن میر ظاهر ساخت که خط من است ، شاه شجاع بسیار پسندیده ، زیاده بر تحقیق منجیده ، از روی مهربانی هزار روپیه و سراپا بران افزود . میر عرفان پذیرا از مشرب علم تصوف ، تر زبان بود و اوایل حال بوجد و سماع نیز میلان داشت و در عهد اعلیحضرت فردوس آشیانی ، سلیمان شکوه را تعلیم خط میداد . درین آوان جمعیت نشان ، بوظیفه ای از سرکار جهان مدار اعظم ، مظهر آفریدگار منعم موظف بوده ، اوقات بقناعت و انزوا^۲ میگذرانید . در سنه یک هزار و نود و یک [که] سنین عمرش بنود رسیده بود ، برحمت حق پیوست عزیز تاریخ فوتش 'سید عرشیان میر مومن' یافته ، از اشعار اوست :

۱۰۹۱

کشادِ غنچه اگر از نسیم گلزار است کلید قفل دل ما تبسم یار است
بیا بچشم تر ما جمال خویش بین که همچو آینه^۳ آب^۲ راست گفتار است
بچشم خویش نگر گر دل تو آگاه است که این دریچه گذرگاه جلوه^۴ شاه است
بنالد در شب غم [می توان] بدوست رسید که شمع وادی مطلب فتیله^۵ آه است

میر محمد شریف

همشیره زاده^۱ میر عبدالله ، خط نستعلیق را خوب مینوشت و از حضرت جنت آشیانی خطاب کاتب السلطانی یافته و میر عبدالله او را بجای فرزند تربیت نموده ، وقت رجعت جانشین خود ساخته بود و او باوجود کمالات ، گمنامی پیشه^۲ خود کرده ، در ملک فقر نام آوری داشت و وجه قوت از کسب دست پیدا کرده^۳ وجه مغیشت خود می کرد . در سنه یکهزار و پنجاه و چهار راقم احوال اعمال نامه عمرش بسر آورد .

محمد مراد کشمیری^۴

از خوشنویسان عهد حضرت جنت مکانی است و تا اوایل زمان سلطنت حضرت

۱ - پی : 'او اهل' - ۲ - کلمات 'و انزوا' نسخه پی ندارد - ۳ - محمد شاهی : 'و آب'
در آهم مثل محمد شاهی است . ۴ - آ : میگرد - ۵ - ملا محمد مراد زرین قلم
سوداگر بود و مایل بخط نستعلیق شد ، در مشق آن خون جگری خورده و
باسلاح سیر حسین (یعنی ملا محمد حسین کشمیری) که در آنوقت از خوشنویسان
روزگار (- - -) رسانید . در انداک زمانی فوقیت بر اقران حاصل کرد (ه) ، ←

فردوس آشیانی نیز بود خطش در رتبه قریب (برگ ۴۶۳) بخط ملا حسین کشمیریست.

میرزا محمد حسین شمس‌الکتاب نویسنده

صفاهانی الاصل است پدرش میرزا شکرالله^۲ ، در زمان شاه طهماسب مستوفی‌الملک بود و در عهد شاه اسمعیل ثانی بمنصب اعتمادالدوله امتیاز داشت . تعلیق را بمرتبه^۱ اعلی می نوشت . لیکن هر چند سعی نمود ، خطش رتبه^۱ ملا درویش نیافت . مخترع (شمس‌الکتاب^۳ تعلیق^۴) گشته ، دران یگانه^۵ آفاق شده و منظور نظر عنایت حضرت جنت مکانی بود.

تهور خان

در ملک امرای جنت آشیانی و اعلی حضرت فردوس آشیانی انتظام داشت و خالی از سودای نبود و نستعلیق جلی را بغایت خوب مینوشت و نکات ازو سر میزد و نقلهای رنگین و حکایات شیرین ازو نقل میکنند ، روزی مجلسی بیاراست

← یگانه^۱ وقت شد . شلغمی می نوشت بخلاف آقا رشید که او دران وقت در ایران طرز بادامی داشت . بالجمله آوازه کمال ملا محمد مراد بمساع شاهجهان بادشاه رسید ، داخل کتاب (کذا) نویسان دربار شد . چنانچه کتابه^۱ اکثر عبارات دولت خانه^۲ باغات پادشاهی بخط مولوی است . الحق عجب سحر آفرینی و طرفه تازگی و شیرینی در تحریر که گویا تصویر است بکار برده ، از جناب بادشاه مخاطب بزرین قلم شد ، واقعات کشمیر : ۱۳۵ نیز رک به کنبو ۳ : ۳۴۴ ، و تذکره خوشنویسان : ۱۰۰ -

۱ - او در زمان حضرت اعلی (شاه عباس) بجانب هند رفته در سلک ملازمان و منشیان فرمانروای هندوستان منساک گردیده ، در آن سواد اعظم خط ممات بر صحیفه^۱ زندگی نگاشت ، تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۲۶ ، در تذکره خوشنویسان : ۱۰۳ . مال رحلتش یکهزار و شش هجری نوشته شده . برای شرح شاگردانش رک به کنبو ۳ : ۳۴۶ - ۲ . نسخه اصل : 'سیف الله' تصحیح از روی تاریخ عالم آرای عباسی و تذکره خوشنویسان کرده شده ، ۳ - در اصل 'مخترع' - - - کرده ، تصحیح قیاسی - ۴ . آ 'گشت' و پی : 'گردید' - ۴ - نیز رک به توزک جهانگیری (آردو) جلد اول و دوم بامداد اشاریه ، آثار الامراء ۱ : ۴۸۴ - ۴۸۶ -

و مردمانرا بضيافت طلبید، آقا رشیداکه در خط نستعلیق او هم رشد کمال دارد، در آن انجمن حاضر بود و جمیع اعزه در ایوان خانه نشسته گرم حرف بودند که خان یکبارگی بحجره در رفته، بعد از ساعتی شمشیر علم کرده بر سر آقا رسید که شنیده ام که تو از شاگردی من انکار می کنی. رعب تمام بر آقا استیلا یافته بالحاح گفت: - خانم آخر چه می فرمائی؟ گفت در حضور اعزه بگوامی اینان خطی باعتراف شاگردی بنویس. آقا بگفته اش [به] کام ناکام خط اعتراف بر نگشت و از ستم ظریفیش امان یافت.

امالت خان

برادر علامی افضل خان^۲، نسخ خط او خط نسخ بر خطوط نسخ نویسان روزگار کشیده، مشاهده صورت آن نظر و دیده وران معنی آفرین را جلای بصر می افزود و کتابه گنبد آسمان رفعت مقبره مهده علیا مریم مکانی ممتازالزمانی^۳ نگاشته کلک جواهر سلک اوست و در سنه هزار و چهل و هفتم هجری فردوس آشیانی در جایزه آن بانعام فیل و عنایت خلعت، آن نادره عصر را ممتاز فرموده بودند و آن خان سعادت نشان رباط عالی بنای و باغ روح افزای نزدیک بدارالسلطنت لاهور ساخته و بر دروازه سرا بخط نسخ کتابهای نگاشته که بصر بصیرت از تماشای آن حظ وافر می رباید و او در سنه هزار و پنجاه ازین رباط فانی بسرای جاودانی رحلت نمود [و] در باغی که نزدیک سرای خود ترتیب داده [بود] مدفون گردید.

ملا معز

از شاگردان ملا عبدالباقی تبریزیست - هفت قلم را خوب مینوشت، از خوش نویسان زمان شاه عباس ثانی است، شاگرد او:

محمد نصیر

در ثلث و نسخ و رقاع خوشنویس است - نستعلیق را هم سابقا خوب می نوشت و درین خط اول شاگرد میر سید علیخان جواهر رقم بود - در خط نسخ اوستاد بادشاهزاده والا تبار محمد کام بخش است و اعیان دربار راغب سمجیت او -

۱. آ: 'طلبداشته' - ۲. برای شرح 'افضل خان علامی ملا شکرالله شیرازی' رک بد مآثر الامراء: ۱۴۵ - ۱۵۰ - ۳. یعنی روضه ممتاز محل آگره -

آقا ترابا

اصفهانى است شاگرد مير عماد . . . . . مشق کرده و در اوایل گاهی فکر شعر نیز میکرد و در اواخر پدرش^۱ شیخ یحیی قسم داده بودش که شعر مگو که نامشروع است و این چند بیت ازوست :

تا که عشقت بدلم رنگ وفا ریخته است   شوق وصل تو بجان آب بقا ریخته است
هیچ دردی بتر از علت بیدردی نیست   درد نایاب بود ورنه دوا ریخته است^۲

آقا رشید

شاگرد و همشیره زاده میر عماد ، بفنون دانش و خوش ذاتی آراستگی داشت ، از خط نستعلیق بقلم مانی رقم رقم دلپذیر و نقوش نگاه فریب بر صحیفه^۳ دهر می

- ۱ - پی : 'ترابای' 'ابو تراب اصفهانی مشهور به 'ترابا' ابتداء از شاگردان ملا فایضی بوده و از اوستاد در گذشته و در زمره شاگردان میر عماد در آمده ، مریدی وی اختیار کرده و مدت ده سال در خانه وی مجاور و بمشق خط مشغول بوده ، تا بمقام خلافت میر رسیده است ، ظاهرا ترابا در تعلیم دستی قوی داشته است که گویند شاگردان وی همگی خوشنویس میشده اند . ترابا شعر می گفته و سی ساخته و در سبک شعر تتبع قدما کرده است . هنگام قتل میر عماد تنها کسی بوده که اقدام بکفن و دفن میر کرده و مرثیه ای در مرگ وی سروده است - تاریخ وفاتش در ۱۰۷۲ هـ در اصفهان و مقبره اش را در مسجد لبنان تعیین کرده اند ، نمونه خطوط خوش : ۱۴۹ -
- ۲ - پی ، 'مدارس' - ۳ - در آ بعد ازین اشعار : در خط نسخ اوستاد بادشاهزاده محمد کام بخش است ، که در احوال محمد نصیر هم نوشته شده - ۴ - محمد شاهی 'رشید' دکتر مهدی در نمونه خطوط خوش در کتابخانه شاهنشاهی : ۱۴۹ مینویسد 'عبدالرشید دیلمی که در هندوستان بنام 'رشید آقا' و 'آقا رشیدا' و 'آقا' معروف بوده و خود 'عبدالرشید' و 'رشیدا' رقم میکرد پس از قتل میر از اصفهان به هندوستان مهاجرت نمود و ملازمت شاهجهان را اختیار کرد و در دربار این پادشاه قربت و مکاتبت یافت و استاد خط شاهزاده داراشکوه شد ، برای بیشتر شرحش رک به کتب ۳ : ۳۴۴ تذکره خوش نویسان : ۹۵ ، پیدایش خط و خطاطان : ۱۵۷ ، کارنامه بزرگان ایران : ۲۳۶ خط و خطاطان : ۱۹۶ خطاطی اسلامی : ۴۰ -

نگاشت و در عهد حضرت فردوس آشیانی بهند آمده در سلک ملازمان آنحضرت انحراف یافت و از جوهر کردانی در خدمت آن بادشاه افاضل پناه ترقی کرده همواره بخدمات لایقه ممتاز بود و در عهد سعادت مهد که بکبر سن رسیده ، بخدمت بیوتاتی مسنقرالخلافة اکبر آباد سر افزای دارد و در غایت رفاهیت اوقات بسر میبرد .

ملا محمد امین مشهدی

در نستعلیق از شاگردان آقا رشید است (برگ ۴۶۴ الف) در هفت قلم دیگر نیز مهارت داشت - بادشاهنامه حضرت فردوس آشیانی بگایت خوب نوشته بعنایت و صله سر افزای یافته -

اعتقاد خان

که الآن در عهد سعادت مهد بحسب شرافت سیادت و مناصبت اسمی بخطاب اشرفخان شرف امتیاز دارد . بجامعیت جمیت جمیع کلمات نفسانیه موصوف و باحتوای فضایل انسانیه معروف ، رآبه خطوط نسخ و شکسته ، تعلیق و نستعلیق بدرجه کمال رسانده ، نقوش عواطف بر الواح خواطر اصاغر و اکابر می نگارد و

- ۱ - محمد شاهی : 'به ترقی رسیده' - ۲ - کلمه 'اوقات' از آ گرفته شده در مرآة جهان نما ۵۶۳ ب سال رحلتش ۱۰۸۱ ه نوشته شده در مرآة جهان نما : ۵۶۳ ب سال رحلتش ۱۰۸۱ ه نوشته شده - طبق نویسنده کارنامه بزرگان ایران 'از آثار این استاد بمقدار زیاد در ایران و هند موجود است' - اما در خطاطی اسلامی نوشته شده که آثارش کمیاب و بغایت پرارزش است - ۳ - اشرف خان میر محمد اشرف پسر کلان اسلام خان مشهدی است ، هنگامیکه پدر عالیقدرش ناظم دکن بود ، او از جانب والد بحراست بلده برهانیپور می پرداخت ، چون آن خان مغفرت نشان ودیعت حیات سپرد ، مشار الیه باضافه پانصدی دو صد سوار بمنصب هزار و پانصدی سوار مورد مرحمت بادشاهی گردید - در سال بیست و هفتم (شاهجهانی) بخطاب اعتقاد خانی چهره ناموری بر افروخت (مآثرالامراء : ۱ : ۲۷۲ - ۲۷۴) نیز رک به مرآة جهان نما : ۵۶۴ الف -
- ۴ - آ : 'اشرف خانی' ، 'در سال چهارم (عالمگیری) بمناسبت اسم بخطاب اشرف خانی بلند نامی گرفت' مآثرالامراء : ۱ : ۲۷۳ - ۵ - گرفته از 'بجامعیت - الخ' ، صاحب مآثرالامراء : ۱ : ۲۷۴ با یک کمی رد و بدل از مرآة العالم نقل نموده است -

بشمول عنایات خلیفة الرحمانی و وفور مهربانی حضرت ظل سبحانی مسند خانمسانی سرکار فلک اقتدار ، بذات ملکی ملکاتش زیب و زینت دارد - از بس که ذایقه اش چاشنی گیر نعمت تصوفست ، مثنوی مولوی را انتخاب نموده ، بشغف مطالعه آن شیرین کام است و بصلاح و عبادت و پرهیزگاری و تفاوت ، ذخیره اندوز حسن اختتام -

کفایت خان

ولد مقیم خان نمبره^۲ میرزا محمد حسین شکسته نویس ، بکفایت و کردانی یگانگه^۱ زمان است و بخوشنویسی بینظیر دوران ، خط تعلیق و شکسته^۱ تعلیق را درین عصر کسی برابر اونقواند نوشت و امروز در سلک امرای عظام انتظام دارد^۴ .

میر سید علیخان^۵

بفضایل نفسانی و کمالات انسانی اتصاف دارد و از موطن خود تبریز به هندوستان

- ۱ - 'نهم ذی القعدة سال سیم (۱۰۹۷ هـ) که پنج روز از فتح بیجاپور گذشته بود شمع زندگی آن شرافت نشان خاموش گشت' ، مآثر الامراء ۱ : ۲۷۴ - ۲ - طبق مؤلف خلاصة المکاتیب : ۱۰ الف 'بهندوستان در زمان خلافت حضرت جلال الدین محمد اکبر بادشاه خط نستعلیق رایج گشت - - - - - و منشیان دانشور از خط تعلیق و نستعلیق خط آسیر که آن را شکسته هم نامند ، استخراج کردند - - - - - در زمان وزارت علامی فهاسی سعدالله خان بمکتوب نگاری بیشتر رایج گشت ، این نوع خط را چندر بهان برهمن منشی شاهجهانی و محمد جعفر المخاطب بکفایت خان دیوان تن عالمگیری و شیخ احمد سهرندی بکمال رسانیدند ، در مرآة الاصطلاح : ۸۳ الف نوشته شده 'اقسام شکسته بسیار است ، در هندوستان کفایت خان و اشرف خان این خط را خوب نوشتند ، چنانچه قطعه های ایشان سرمشق اهل این فن است' -
- ۳ - در جمیع نسخه ها 'نیمه' نوشته شده تصحیح از روی تذکره خوشنویسان ۱۰۵ کرده شده - ۴ - 'رحلات خان مغفرت نشان محمد جعفر کفایت خان دوم شهر رمضان هزار و نود و پنج هجری - - - در شاهجهان آباد بوده' ، تذکره خوشنویسان : ۱۰۵ - ۵ - نیز رک به نمونه خطوط خوش : ۱۵۱ و تذکره خوشنویسان : ۵۶ -

فیض نشان رسیده ، از امداد بخت دولت بندگی این درگاه کیوان جاه اندوخت و خط نستعلیق را بکمال رسانیده شاگرد پدر خود ، مجد مقیم است که او شاگرد میر عماد بود و خان مسطور، در آوان بادشاهزادگی بتعلیم حضرت جهانبانی ممتاز^۱ شد - همدران عهد مخاطب بجواهر رقم گردید و فی الواقع کلک جواهر ملکش قلم تزئیف بر صحایف خط خطاطان آفاق کشیده و قلم سانی رقم او نقوش دیده افروز و رقوم جلا بخش بر صحیفه^۲ روزگار مثبت گردانیده - جادو رقمی که بخامه^۳ - محرکار نگه ربای خوشنویسان دیده دور و نظر فریب دانایان هنر گستر گشت - آن سید حسب^۴ بمنصب هزاری و خطاب خانی و داروغگی کتابخانه اعلی سر افراز^۵ و بعنایت خدیو خدا آگاه امتیاز داشت - پدرش آدم^۶ شگفته خوش صحبت جامع کمالات انسانی و ملکات نفسانی بود ، پیش از او مرحله پیمای زندگی گردید و آخرهای عمر مرضی از نوع سودا تا مدت یک سال برو طاری شد که بافراط خنده ، بی اختیار از هوش میرفت ، تا در زمانی که خطه^۷ فیض بنیاد اورنگ آباد [از] نزول موکب کیتی پیا رونق داشت جهت استعمالج بدارالخلافت شاهجهان آباد رخصت یافت و بدانجا رسیده^۸ ، اوایل من بیست و هفت جلوس به عالم عقبی شتافت - این ار اشعار^۹ آن صاحب طبع است :

نفسی^۷ سوخته فریاد خموشی دارم   ناله^۸ ای در گرو سرمه فروشی دارم
عشقبازان تو از دل خون بدامان میکشند   هر نفس برمیننه طرح صد گریبان میکشند
در شب غم سوختم داغ میمه^۹ مستانه (؟)   کز موادش سرمه در چشم غزالان میکشند
من نه آن برقم که خاشاکی ز من بیند زیان   خارها از آتشم بیهوده^۹ دامان میکشند
خوش آن روزیکه شوقت میکشید از دیده طوفانها   جنونم سکه بر زنجیر می زد در بیابانها

حاجی قاسم

شاگرد ملا فتح الله شیرازی ، خط نسخ را غایتا باسلوب و متانت^{۱۰}

- ۱ - پی : 'افتخار اندوختند' - ۲ - آ : 'حشمت' - ۳ - نسخه اصل : 'سرفرازی داشت' تغییر از دیگر نسخه ها - ۴ - 'آدم شگفته خوش صحبت جامع کمالات انسانی و ملکات نفسانی بود' فقط در نسخه اصل - ۵ - در نسخه اصل 'بعنایت خدیو خدا آگاه ممتاز است' اغلباً سال رحلتش اضافه^۶ مستعد خان است - ۶ - پی : 'این اشعار ازوست' - ۷ - مجد شاهی : 'نفسم' - ۸ - مجد شاهی : 'ناله ام' - ۹ - پی : 'بیدود' - ۱۰ - 'سناهی' .

مینویسد - در عهد بادشاهزادگی ، بادشاه خدا آگاه تعلیم این خط از او گرفته اند -
پسرانش میرزا محمد و عبدالله خط نسخ را از پدر کسب نموده برتبه رسانیده اند
و منظور نظر حضرت خلیفه الهی اند -

حاجی عبدالله

ثلث و رقاع خوب مینویسد . خصوصاً در نسخ طور یاقوت را بجایی رسانیده
که مسلم الثبوت است و در جلد نویسی طی قلم دارد - چنانچه یک مرتبه در
خدمت بادشاهزاده والا گهر ستوده شیم محمد معظم شاه عالم از لاهور عازم
شاهجهان آباد بود ، در پانزده روز عرض راه ، قرآنی بغایت خوب نوشته از نظر
عالی گذرانید -

سعید امرد

درویش مشرب است ، نسخ را خوب می نویسد ، شاگرد کسی نیست ،
در عراق و ماوراءالنهر بخوشنویسی شهرت داشت . بهندوستان جنت نشان آمده
در اوایل جلوس میمنت مانوس به بندگی سر افراز شده ، بنوشتن مصاحف و کتب
مامور بود ، اکنون گوشه عزلت گرفته در طلا نویسی ید بیضا دارد -

میر محمد باقر

ولد میر زین العابدین از مردم ایران دیار ، جوان مستعد خرد یاور است
(برگ ۴۶۴ ب) و بی مبالغه در خط نستعلیق همسر ندارد - بیاضی موسوم بگلشن
فطرت و دیگر سفاین ترتیب داده جامع این صحیفه بدیع اکثر بخط آن هنرور
است - باید دید که چگونه نهال کمال را دران گلشن نگه فریب نشانده و چسان
شاهد هنر را دران انجمن سراپا زیب بر صدر دلبری جاداده -

۱ - آ : 'جوانان اهل اند' - ۲ - 'شاه عالم' نسخه پی ندارد - ۳ - بظاهر وی
محمد سعید انصاری است - ۴ - پی : 'سرفراز اند' - ۵ - 'میر باقر خوش نویس
عالمگیر بود ، خط این عزیز بسیار شیرین و دلچسپ و مضبوط بنظر در آمد ،
و بادشاه را خط میر مذکور بسیار پسند آمد ، چنانچه در اکثر رقعات خود
ذکر نموده و به اوستادی والا جاه و غیره سر افراز فرمود ، تذکره
خوشنویسان : ۵۹ - ۶ - بیاضی مرتبه بختاور خان در موزه دهلی موجود است
ظاهراً این بیاض را پس از تألیف مرآةالعالم ترتیب داد -

حاجی محمد اسماعیل

جوان مستعد و خطوط نسخ و تعلیق برآبہ مینویسد ، توفیق حج دریافتہ ،
و وضع صلاح و شکستگی حال ، اصلاح و درستی بخش مآل او گردیدہ ، در زمرہ
بندگان درگاہ کیوان بارگاہ انتظام دارد ۔ با راقم این نامہ اقبال اخلاص مند طبعش
بر شعر گفتن نیز مایل است و این چند بیت از واردات قریحت آن "غافل"
تخلص آگاہ دل است ۔

مایہ عیش دو عالم دل پر درد بس است وز بد و نیک جہان یک نفس سرد بس است
از نشان قدم عشق جبین باز نگیر آبروی رخ آئینہ دلان گورد بس است
غم رفیق [و] درد یار و مایہ سودای جنون

غافل شوریدہ سر را خوش بسامان یافتم

—:0:—

در بیان بعضی از عجایب و غرایب

زرف نگهان دوربین که بدیده اعتبار، جلال بدایع مصنوعات و عجایب مخلوقات را تماشائی اند، بهتر شناسند که غرایب جهانِ بوقلمون و نوادر بسیط ربع مسکون بچندانست که محاسبان وهم و خیال بتعداد احصای آن نتوانند پرداخت :

از حد افزون عجایب قدرت او   وزحصر برون غرایب قدرت او
چشم خرد و دیده^۱ جان خیره شود   در شمعش^۲ عجایب قدرت او
دست قدرت بخامه^۳ ارادت چندان   نقوش عجیبه و رقوم غریبه بر
لوحه^۴ امکان و تخت^۵ هستی نگاشته که نظارگیان را در دیده^۶ تفکر سرمه^۷ تحیر
میکشد و صاحب نظری که غشاوه^۸ غفلت از بصر بصیرت برداشته، بکحل الجواهر
تحقیق جلا افزای چشم بینش است، لیکو میداند که هر ذره از ذرات عالم
مشمول بر چندین عجایب و غرایب است و در هر فردی از افراد موجودات
لطایف فراوان و نوادر بسیار ودیعت نهاده^۹ دست قدرت و حکمت :

گر شاب خراب و شیخ تائب^{۱۰} بینی   در هر که نظر کنی عجایب بینی
گر دیده^{۱۱} اعتبار روشن باشد   در هر ذره بسی عرایب^{۱۲} بینی
و اگرچه غرایبی که منقدمان و متاخران در توالیف خود مرقوم قلم غرابت
شم نموده اند و در وسعت آباد قدرت الهی هزاران هزار مثل آنصورت امکان
دارد، لیکن بعضی از نوادر بلاد و خواص^{۱۳} هندوستان و خراسان مطابق واقعه
و موافق نفس الامر بنظر تحقیق در نمی آید و در برخی ازان اگر مستخبر خبیر^{۱۴}
مستطلع صافی ضمیر راه تردد پوید و سلوک جاده^{۱۵} انکار نماید شاید و معهدا بسیاری
از عجایب و ظرایف که در اکثر مصنفات پیشینیان در حیز تحریر و قید کتابت
در آمده، سمت تکرار و صورت اشتهار پذیرفته :

مکرر گرچه سحر آمیز باشد   طبیعت را ملال انگیز باشد
و از کثرت شیوع و شدت شهرت نه گویند گان را چراغ عبرت و ندرت در

۱ - پی : 'طائب' - ۲ - پی : 'عجائب' - ۳ - آ : 'خواص اشجار' - ۴ - مآ :
خبیر خرد -

کاشانه' ضمیر می افروزد و نه شنوندگان را گوش کشوده موجب تعجب و مزید حیرت میگردد بلکه در رنگ سایر اندانیهای فسون آمیز، منتج گران خواب غفلت شده دیده' تفکر را از تماشای آثار قدرت و شؤن حکمت می پوشد'. (برگ ۴۶۵ الف) بنا برآن مؤلف این نگارین نامه اضعف' عبادالرحمن، بختاور خان، برخی از عجایب زمان که به دیده' تحقیق و تفتیش ملاحظه نموده یا از مردم صادق' القول شنیده، درین جریده' معتبره ثبت نمود و ابواب حیرت و طرق تعجب بر روی تماشائیان' این طلسم خانه' نگه ربای نظر فریب کشود جهت فصل مطالب غریبه لفظ بدیعه قرار یافت -

فریاد حافظ اینهمه آخر بهرزه نیست بس قصه' عجیب و حدیث غریب نیست' (بدیعه) عزیززی نقل کرد که بیلده' دهلی در مکتبی که نزدیک حویلی سر براه خان کلال بود، عبور فقیر' واقع میشد و بر سر جمعی از سنی قدان شمشاد خرام و سمن بران گل اندام که آن دبستانرا بحضور خود رشک گلستان جنان و غیرت' افزای روضه' رضوان داشتند، طایفه' از نظارگیان بدانجا رسیده گچین گشن و جمال بودند و دران اوقات بازار تماشا طرفه رواهی داشت و هنگامه' نظاره بسیار گرم بود. روزی جوانی شیرین زبانی بمکتب وارد شده، عنان اختیار از دست او رفت و از گمذاران نگه ربا خار اضطراب بدامن دلش آویخت و خار شوق [حسنش] تلواسه و اضطراب بر بسترش ریخت :

باز دل جای گل دیوانگی بوکرده است دیده ام از گریه آبی تازه در جوکرده است و آن دلشده جزو چند از 'قران السعدین' صاحبقران کشور سخنوری امیر خسرو دهلوی بدست گرفته بدبستان می آمد و بیهانه' سبق خواندن آیات حسن و جمال از رخسار خوبان با غنچ و دلال مطالعه میکرد و کودکان دبستانی او را والد و شیدا دانسته اداعای غریب و حرکات عجیب' نسبت باو ظاهر میساختند و آن مجروح تیغ محبت را نشانه' سهام هزل کرده زیر تیر باران نگاه می گرفتند و هر گه کسی از وطن و جایش [سی پرسید] جواب میداد که در حوالی شهر

- ۱ - مآ : 'مزید موجب' ۲ - مآ : 'نویسد' ۳ - پی : 'شعف الانسان' ۴ - پی : 'صاحب القول' ۵ - آآ : 'همنشینان' ۶ - 'فریاد حافظ این همه آخر بهرزه نیست' هم قصه' غریب و حدیثی عجیب هست' دیوان خواجه . . . حافظ شیرازی : ۴۵ - ۷ - مآ : 'امر' ۸ - پی : 'عبرت' ۹ - پی : 'عجیب مینمود' و در نسخه مآ : 'عجیب بسبب باو ظاهر ساخته'

چهار باغی و از ساقی روزگار لبریز باده نشاء ایاغی دارم و بران تیره روزگار چند روز برین وتیره گذشت - روزی معلم که بیرون گرد شهرستان علایق بود و در کوچه^۱ درد مندی و عاشقی ، پای امید در گل و دست حیرت بر دل داشت ، بطریق طبیب^۲ بآن نوسبق درسگاه عشق و محبت گفت که اهل مکتب میل گلگشت گلستان تو دارند و هوای تفرج باغ و بستان تو در سرشان افتاده ، چه شود اگر یارانرا بمنزل و مکان خود بری و زمانی بساط نشاط و انبساط گستری - جوان از این مقوله اظهار مسرت و شادمانی نموده^۳ گفت فردا روز آدینه است اگر قدم رنجبه فرمایند و کلبه^۴ احزان مرا بقدم فرحت لزوم یوسفستان نمایند از الطاف بی اکناف و عنایت بیغایت بعید نباشد :

گر قدم رنجبه کند یار^۳ بویرانه^۴ ما گل خورشید دمد از چمن خانه^۱ ما

روزی دیگر اوستاد با کودکان پری پیکر و غلمان حور نژاد بعزم تماشای منزلگاه جوان قدم در راه نهاد و یاران همراه ره نورد صحرای انبساط شدند - جوان در اثنای راه سه نی پاره از دوکان چوب فروش بچهار دام خریده مصدور اداهای بوالعجب گردید و چون از شهر یک گروه مسافت طی شد و اثری از باغ و عمارت ظاهر نگشت ، یکی از ستم ظریفان از منگدلی آن عالی گهر را زیر سنگ باران سلاست گرفت و گرد سرزنش بر فرق حال او ریخت و آن صافی نها هیچ غبار آلود ملال (برگ ۴۶۵ ب) نمیشد و بمصقله^۵ نیاز زنگ کسالت از مرأت خاطر رفیقان می زدود تا آنکه صحرای وسیع بنظر درآمد ، جوان پیش شده از آن سهچوب پاره ، دو تارا بجای دو بازو در زمین خلائیده ، یکی را بر بالای هر دو گذاشته صورت دروازه نمودار ساخت و رفقا را در میان آن در آورده رهنمای شهرستان حیرت گردید - دروازه کلانی پیدا شد و معموره^۵ طرفه ظاهر گشت - دربانان و حارسان که در میان دروازه نشسته بودند و ابواب دخول و خروج بر روی جهانیان بسته ، جوانرا دیده پیش دویدند و شرایط خدمت و آداب بتقدیم رسانیدند و از دروازه گذشته رسته بازاری در غایت تزئین مرئی گشت و عمارات عالی و منازل رفیع و امکانه^۵ منزه و مصفا آن قدر دیده شد که مهندسان تخته^۵ خاک و محاسبان دفتر خانه^۵ افلاک ، از تعداد و شمار آن بعجز گرایند^۵ ، یاران بهر مقام دلکشا و عمارات روح افزا که میرسیدند مفتون آنجا شده دل به بر آمدن نمیدادند

۱ - پی : 'طبیعت' - ۲ - پی 'و نمود' - ۳ - پی : 'دوست' - ۴ - آ : 'بکاشانه' -
۵ - پی 'گرایید' مآ : 'گزرانیدند' -

و چون بافسون و افسانه و نیرنگیهای جاودانه، رفیقان را ازان منازل نظر فریب گذرانیده، بباغی رسانید و دران گلشن همیشه بهار هر طرف عمارتوهای پر نقش و نگار بود، جوان یارانرا بمنزل دلکشا و مکانی حیرت افزا:

زهی صفای عمارت که در تماشایش بدیده باز آورده^۱ نگاه از دیوار آورده بساط نشاط گسترده:

بتعریف آن جای مینو مثال زبانِ زبانِ آوران گشت لال
 خادمانِ حور نژاد و غلامان^۲ پری پیکر یک طرف صف کشیده و آلاتِ مسرت و ادواتِ سرور بهجت آماده ساقیان خورشید رخسار جام نشاط در دست بپا ایستاده، بخار بخور بدماغ هوا بیچیده و شمیم مشکبوی عطر مغز فلک را معطر گردانیده فواکه و تفقلات از حدِ شمار افزون و خواستها از دایره قیاس بیرون، آنچه در اندیشه بگذرد، موجود و پیدا و هر چه دل میخواهد همه آماده^۳ و مهیا:

آن شاه که قبله گاه ارباب صفاست همچون رخ خویش طرفه بزمی آراست
 آماده دران بزم طرب بی کم و کاست از خواستهها هر چه دل و جان میخواست
 و یاران دران مکان عشرت^۴ و انبساط داد عیش و نشاط داده خانمانان را
 مطلق فراموش ساختند - جوان دانست که رفیقان ازان منازل مینو مشاغل باختیار بر نخواهند آمد - حیلها ساخته و نیرنگیها پرداخته ایشانرا بفر نهج خواه ناخواه از آن جا بر آورده و از دروازه شهر گذرانیده و به نی پارهها رسانیده خود چون پری از نظرها غایب گشت - یاران بخود آمده و افاقت یافته و سالها حیرت زده بوالعجبیهای قدرت بودند و مدت العمر یاد آن مکان بهشت نشان کرده طریق حسرت می پیمودند -

(بدیعه) قاضی ابراهیم تهتهوی که از افاضل زمان بود، نقل کرده که روزی گذر فقیر بمنزل میرگ شیخ که اواخر عمر عهد سعادت مهد بادشاه دین پناه خدمت صدارت کل داشت، اتفاق افتاد و دران هنگام مجلس او از علمای اعلام و اکابر اکرام مملو بود و آرامتگی تمام داشت. ناگاه شخصی لباس فقر در بر و عمامه ابر بر سر وارد شد - میرگ شیخ در احترام او مراتب افراط بتقدیم رسانید و آن عزیز ساعتی نشسته مرخص شد و وقت رخصت جناب میرگ قیام نموده در

۱ - مآ' به نشیمن دلکشا و مکان طرب افزا' - ۲ - بی: 'نگردی' - ۳ - مآ: 'غلامان' - ۴ - مآ: 'هم آباد' - ۵ - مآ: 'عزیمت' -

غایت تعظیم و تکریم و داع کرد ، (برگ ۴۶۶ الف) و حضار این همه توجه و احترام صاحب مجلس نه درخور حالت و مرتبه او دانسته از حال او استفسار کردند ، میرگ شیخ گفت این عزیز از علوم غریبه آگهست و از عزایم باخبر و جنیان او را مسخراند و فرمانبر - فقیر این سخن را از آن بزرگ شنیده زود از مجلس برخاسته و در راه خود را بخدمت آن عزیز رسانیده نیازمندی تمام ظاهر گردانیدم - آن عزیز از منزل خود نشان داده بر زبان آورد که اگر روزی غریب خانه را بشرف قدم مشرف [سازید] بخاطر جمع و فراغبال صحبت داشته آید - فقیر رخصت شده و بعد از سه چهار روز بامید آنکه شاید از عجایب و غرایب چیزی دیده و شنیده شود ، بخانه اش شتافتم و او خبر فقیر شنیده از بالا خانه که خلوتکده اش بود ، فرود آمده گرم [گرفت] و التماس کرد که بنده کاری دارد و شما بر بالا خانه رفته بنشینید بعد از ساعتی بخدمت شما رسیده مستفیض خواهد گردید -

فقیر چند زینہ کہ بالا رفته [دیدم] [کہ] جمعی از ارباب عایم نشستہ اند و در بر روی اغیار بستہ ، فقیر را دیدہ قیام نمودند و استقبال کردہ بتعظیم تمام در صدر مجلس جا دادند و از آن جماعہ سه چہار کس کتابہا در دست داشتند - شخصی از آن میان کتاب مطول در میان آورد - اتفاقاً در آنروزہا طالبعلمی کہ پیش فقیر در مطول تکرار میکرد برملا سعدالدین بحث داشت و اعتراض قوی میکرد - آن شخص مطول پیش آورده [در] همان بحث وارد [شد] - طالبعلم مذکور سخن آغاز کرد و فاضلی از ایشان مجیب شدہ ، سخن بطول انجامید و فقیر نیز مناسب مقام سخنان ذکر کرد از ہر علم بتقریبات مشکلات مذکور شد و حرفہای بلند و تحقیقات ارجمند از آن جماعہ استماع نمودہ آمد - قریب بیکپاس مجلس بامتداد کشید - ناگاہ صاحب خانہ پیدا شد و این جماعت از جای خود برجستہ قصد استقبال او کردند - فقیر از کمال شوق و نیازمندی از ہمہ بیشتر شیخ را دریافت - شیخ گفت خیلی تصدیق کشیدید و مدتی انتظار بردید - گفتم باری از صحبت این عزیزان حظ وافر اندوختم و از انوار صحبت ایشان چراغ مقصود افروختم - شیخ گفت کدام عزیزان؟ بنده کہ عقب نگاہ کرد هیچکس را ندید ، قوت واہمہ مستولی شد و اعضا بلرزہ درآمد و طرفہ حالتی دست داد و قریب بود کہ طایر روح قفسِ قالب را تھی کند ، شیخ خندہ زنان فقیر را در آغوش عاطفت کشیدہ قدری آب طلبیدہ و نفسی بران

۱ - سآ : 'گردانند گاهی دارد شما' -

دمید و بر سر و روی بنده پاشید و از وسوسه‌ها نجات بخشید :
 هر که او در صحبت مردان رسید اینچنین بسیار دید است و شنید
 (بدیعه) هم - قاضی مذکور حکایت کرد که در اوقاتی که بنده در معلمی
 سلیمان شکوه نیره^۱ اعلیحضرت فردوس آشیانی لقید داشتم ، روزی شیخ ناظر که
 اعجوبه^۲ زمان و نادره^۳ دوران بود ، بمکتب خانه شرف ورود فرمود ، بنده
 بسطان اشارت کرد که از شیخ چیزی طلب نماید - سلطان از راه نیاز درآمده
 التماس تبرک کرد - شیخ تبسم فرموده دست دراز نمود و از زیر فرش چند
 سنگریزه^۴ خردا خرد برداشته در هر دو دست گرفته و دو سه مرتبه گردانیده ،
 اتفاقاً سنگپاره ها در دست او بعضی عقیق آبدار^۵ و چندی لعل شاهوار و برخی
 مرجان و بعضی مروارید غلطان^۶ شده بود و غریب تر آنکه یگان یگان بسر
 موی ریش سفته بسطان داد - و ابواب حیرت و تعجب بر روی حاضران کشاد .
 (بدیعه) یکی از چیلہ های عمده^۷ این دولت خداداد که از زمان عرش
 آشیانی^۸ درین سلسله^۹ علیه سعادت (برگ ۶۶ ب) اندوز بندگی بود نقل میکرد که
 من با گلرخی میمبری سری داشتم و همواره^{۱۰} تخم آرزو و هوای او در مزرعه^{۱۱}
 دل میکاشتم و چنان دل باو تعلق گرفته بود که اگر ساعتی دیده^{۱۲} غم دیده از
 مشاهده^{۱۳} جمال او محروم میگرددید چون مرغ نیم بسمل میطپید و اکثر باهم
 میبودیم و باختیار از یکدیگر جدا نمیشدیم - ناگاہ ضرورتی پیش آمد و یار غمگسار
 عزیمت وطن خویش کرد :

ز رفتن تو من از عمر بی نصیب شدم سفر تو کردی و من در وطن غریب شدم
 و دران ایام محنت^{۱۴} فرجام بسبب چوکی شبی در غسلخانه معلی بودم ، چون
 نزدیک دو پاس از شب بگذشت و مردم مست نشای خواب شده چادر غفلت
 بر رو کشیدند و چوکیداران و حارسان بجا و مقام خود آرمیدند :
 طوفان هموم جوش میزد سیلاب جنون خروش میزد
 دیده ز سرشک خونفشان شد غم آمد و یار مهربان شد

۱ - در پی واژه 'خورد' یک مرتبه نوشته شده - ۲ - سآ : 'براندازد' - ۳ - آآ :
 'نامفته و مکان های و هویش قیمت سر موی' - ۴ - سآ : 'درین سلسله
 علیه سعادت اندوز بندگی بود نقل میکرد که من در نیاز 'حوالی بعهدہ
 اعلیحضرت فردوس آشیانی ما حکمرانی شمری شدی داشتم - همواره تخم
 آرزو - - -' - مندرج است که در نسخه پی و آ نوشته نه شده - ۵ - پی :
 'محبت' -

چون طاقت طاق شد ناگه دری از غیب کشودند و روی شاهد مراد نمودند یعنی آن نور باهر شیخ ناظر ، در صحن دولتخانه ظاهر شد، چپ و راست نگاهی کرد و استشام رایحه ورد نموده رو بطرف من آورد و بنده از جا برجسته با استقبال شتافتم و راهی بکعبه مقصود یافتم و بر حال زار و دل فگار رحم نموده ، فرمود، خوش باش که مطلوبت همین زمان حاضر شود و دیده شوقت ناظر گردد و بنده ازین مژده حیرت افزا دیده جست و جو باطراف و جوانب کشودم و بیای نگاه طریق احتیاط ملاحظه نموده می بینم که از مطلع در دولت خانه خورشید رخساری طلوع نموده میل این ذره خاک نشین دارد و شیخ چند قدم پیش رفته و دست آن مهر سپهر حسن و جمال که دل ذره مان در هوای وصال او بود و دیده خون پالا فرش راه خیال او گرفته ، پیش فقیر آورد و خود بگوشه رفته چون پری از نظرها نهان گردید و آنماه اوج عشرت^۳ چند ساعت نور افزا دیده سرور و بهجت بود سده را وداع نموده در های محنت و اندوه بر روی روزگار کشود و بعد از چند روز که آن ماه شب افروز از وطن باز آمد شمه از ماجرای حیرت افزای آن شب بتقریبی در میان آوردم ، متحیر شده گفت ، چه میگوئی؟ و از چه راه افترا و خلاف می پویی؟ من در وطن و تو درینجا :

ع بین تفاوت ره از کجاست تا بکجا

ازین مقوله طرفه حیرتم دست داد و عقل طریق تعجب و راه حیرانی
پیمودن گرفت :

عقل حیران که اینچه بازی بود   بهر حیرت چه کار مازی بود
دل بدریای حیرت افتاده   رشته عقل را ز کف داده
(بدیعه) مننه نهم جلوس وقتیکه فردوس آشیانی از دولت آباد ، عزیمت دارالخلافه داشتند و معتمد خان مؤلف اقبالنامه جهانگیر که در عهد آن بادشاه علین آرامگاه خدمت بخشیدگی داشت ، نه ساله دختر زیبا منظر با پسر عجیب پیکر از نظر مقدس گذرانیده (برگ ۶۷ و الف) بعرض رسانید که این اعجوبه در دو نیمه سالگی پستان بر آورد و در هفت سالگی بی آن که بمردی بمقارنت بسته باشد ، حامل گردید و در هشت^۴ سالگی پسری زائید . حاضران ازین خبر تعجب اثر

۱ - پی : 'نموده' - ۲ - آ : 'پنهان' ، سآ : 'غایب گشت' - ۳ - سآ : 'حسن و عشرت' - ۴ - صلاح کار کجا و من خراب کجا - بین تفاوت ره کز کجاست تا بکجا ، دیوان حافظ : ۳ - ۵ - سآ : 'دهم' -

دستخوش حیرت و حیرانی گردیده بکمال قدرت ایزدی ایمان تازه گردانیدند -
 (بدیعه) سنه بیست و چهارم جلوس فردوس آشیانی در یکی از مواضع بهار
 چار گهری روز باقیانده، باد تند وزیدن گرفت و از هیجان گرد و غبار هوا
 پرده^۱ ظلماتی بر رو کشید و روز روشن شب تار گردید، بعد ازان رعد در خروش
 آمد و باران بشدت تمام باریدن گرفت و در قطعه^۲ زمینی که طول مقدار هشت
 یگهه و عرض دو یگهه داشت، پارچه های گوشت، بوزن دو دام و یک نیم
 دام بارید و بعضی از سکنه^۳ آنجا ازان گوشت قدری پختند و خوردند -

(بدیعه) در عهد فردوس آشیانی در دارالخیر اجمیر زنی از قوم بافنده،
 دختری زائید که روی و سر و چشم و بینی مانند شیر داشت، و باقی اعضای
 او بصورت آدمی بود -

(بدیعه) سنه هزار و شصت و سه از روی واقعه نویس بعرض فردوس آشیانی
 رسید که ششم ربیع الاول سال مذکور در قصبه^۴ ایلچپور^۱ ماده گاوی گوساله
 زائید که دو سر داشت و یکچندی زنده مانده سقط شد -

(بدیعه) در پرگنه^۲ اتاوه درخت ایم خشک شده بود - مردم هر چند قصد
 بریدن آن کردند، میسر نیامد و تبر و تیشه و دیگر آلات قطع و قمع^۳ بران کار
 نمی کرد و اینمعنی دران نواحی شهرت یافته مردم بسیار برای تماشا می آمدند
 و هر روز هجوم طرفه و ازدهام عجیب میشد و جمعی از غایت جهالت و فرط
 ضلالت^۴ کمر بندگی بسته صبح و شام پرستش آن مینمودند - چون این مقدمه بعرض
 اقدس اعلی رسید گرز [برداری] را تعیین نمودند که درآن جا رفته درخت مذکور
 را آتش در داد -

(بدیعه) در نواحی اورنگ آباد زنی از قوم برهمن مسلمان شده در سلک
 ازدواج سیدی انتظام یافت و پس از چندی حامله شد - وقت وضع حمل در عرض
 یک پهر یک پسر و چهار دختر زائیده و یک دختر ازان زنده مانده باقی همان
 ساعت بمهد عدم غنودند -

(بدیعه) در نواحی کشمیر زمانی که حسین بیگخان، خویش علیمردانخان
 اسیرالامراء حکومت آن جا داشت، تله^۵ برف که طول و عرضش بیست
 ذراع و ارتفاع و پری آن ده^۶ گز بود از هوا افتاد -

۱ - پی: 'ایلچپور' - ۲ - آ: 'به آنجا نهاده بعد ازان لشکری در آن نواحی'
 ۳ - پی: 'ذلالت' - ۴ - آ: 'سی گز' پی: 'نوهزار گز' -

(بدیعه) در سنه هزار و شصت و دوم جلوس بعرض حضرت فردوس آشیانی رسید که در موضع هایون عمله پرگنه گوالیار در مزرع شخصی طویل حسمی کشته افتاده و سرش بریده برده اند - آن بادشاه انجم سپاه معتمدی فرستاد که آن لاش را بنظر احتیاط دیده بیاید - فرستاده آمده بعرض رسانید که شخصی سه و نیم ذرع بادشاهی دراز و یک و نیم عریض ، در یکی از مزارع کشته اند و سرش پیدا نیست و در زمینی که آن نعش افتاده ، قریب یک بیگنه زمین نشیب و فراز شده ، گویا دو فیل باهم جنگ کرده اند -

(بدیعه) در شهر مبارک رمضان سنه هشتم جلوس حضرت خاقانی ظل سبحانی در تالابی که متصل قلعه کلبانی کده واقع صوبه دکن است ، از جوف هوا ستاره کلان در رنگ شعله آتش افتاده و بمجرد افتادش آب تالاب بیرون رفت و آن آب تا دوپهر در جوش بوده خروش میزد -

(بدیعه) سید پریشان حالی ، کثیرالعیالی از مواقع قصبه پانی پت تونیق انزوا یافت (برگ ۶۷ ب) و راه تردد و معی بر خود مسدود گردانیده پیوسته طریق توکل بقدم همت سپردی و در کنج فراغت و گوشه قناعت باهل و عیال و اطفال بسربردی ، از قضا اوایل محرم سنه هشتم جلوس والا ، سه چهار روز از قسم ماکولات در خانه سید چیزی موجود نشده ، با عیال و اطفال بفاقه گذرانیده و روز عاشورا سید مذکور در حالی که دل از آتش جوع کباب و خانه طاقت و توانائی از سیلاب گرسنگی خراب داشت ، مضطرب نشده بقرات مصحف مجید مشغول بود و دخترش با دل بریان و چشم گریان از دست فاقه بی پا شده پیش پدر آمد - ناگاه دید که از زیر گوشه طیلسان که سید بر دوش داشت ، دود بر می آید و بوی طعام بمشام امید میرسد - اینمعنی را به پدر ظاهر کرد ، سید متعجب شد و ملاحظه نموده دید که چهار رکابی پلاؤ گرم است که طباخ قدرت برای تسکین جوع گرسنگان آماده نموده ، سید بدرگاه کارساز مسجدهات نیاز بتقدیم رسانید - و طعام غیبی را باطفال و عیال قسمت نموده تناول فرمود و از همان روز پنج و نیم آثار برج سفید و پنج آثار گندم از جوف هوا در خانه او

۱ - مآ : 'نعش' - ۲ - پی : 'لاش' - ۳ - مآ : 'هفتم' - ۴ - آ : 'دل را برجای جان نهاده' - ۵ - پی : 'دو دخترش' - ۶ - آنچه آثار معنی سیر وزن در اشتها دارد ، در کتاب لغات عربی و فارسی باین معنی اصلا بنظر نیامده ظاهرا ایجاد بعض هندوستان فارسی تراشست ، چون شهرت گرفته حکم اصطلاح پیدا کرده (اندرج) -

می بارید - چون عمدةالملکی جعفر خان ابن سخن و این حقیقت را بعرض پادشاه دین پناه رسانید ، حکم مقدس بنفاذ پیوست که مجد اسحق چیلہ در آن جا رفتہ بارش گندم و ہرنج را برای العین مشاهده نموده بعرض والا رساند و چیلہ مذکور بمقصد شتافتہ و آنچه دیدہ بود معروضداشت - خدیو [خدا] آگہ تعجب نمود و بر حال سید مذکور رحم فرمودہ بانعام مبلغی و عطایای روزیہ اورا خوشوقت ساختہ و غریب تر آن کہ روزی کہ روزیانہ مقرر شد وظیفہ غیبی سمت انقطاع پذیرفت -

(بدیعہ) بعرض اقدس رسید کہ در ملک فرنگ نزدیک ولایت پرتگال غریب سانحہ رویداد و طرفہ حادثہ واقع شد - چند روز متصل و متوالی ستارہ دمدار در ہوا نمودار شدہ بر زمین افتاد و آن ناحیہ بسبب سقوط ستارہ تاریک گشتہ و ہوا را ظلمت فرو گرفت و در شب و روز فرق محسوس نمیشد و تا سہ روز حال بدین منوال بود ، غریب از نهاد خلاق برآمد و مردم در ظلمت حیرت فروشدند و چارہ کار نمیدانستند - پس از سہ روز کہ آفتاب امید از مکنہ آجا از مشرق آرزو طلوع نمود و پردہ ظلمانی از میان برداشتم شد و روشنایی روز پدید آمد ، شخصی غریب خلقت عجیب ہیئت کہ دست و پا مانند آدمی و گردن و بال و گوش همچو اسپ داشت ، ظاهر شد و طول قامتش شش ذرع و عرض سہ ذرع بود ، چلقہ ہزار میخی در بر و ترکش یکی بر کتف و دیگری بر روی سینہ و کہان در دست داشت و ہر تیر کہ از شستہ وی جستی از سہ چہار آدمی بر آن گذشتی ، روز بہلاک و قتل مردم پرداختی و شب در کویہ رفتہ ناپدید شدی و اہل آن جا ہر چند اورا تیرو تفنگ زدند و سایر اسلحہ را کار فرمودند بر او ہیچ کارگریامد - در پانزدہ روز سہ ہزار و ہفتاد و دہ نفر فرنگی کشتہ شہرہا ویران ساخت - فرنگیان از مقابلہ و مقاتلہ او عاجز شدہ از جادوگری کہ در فن شعبدہ و نیرنگ مہارت کامل داشت ، چارہ جو گشتند و او خندقی ترتیب دادہ بزور افسون آن قوی ہیکل را در آن جا انداخت و مردم اورا مقید ساختہ بحیلہای بسیار اساس حیاتش را در انداختند و حاکم فرنگ شبیہ آن (برگ ۶۸ الف) دیو صورت دد سیرت را بحضور لاسع النور ارسال

۱ - پی : 'جمدةالملکی' بجای 'عمدةالملکی' آ و سآ : جملةالملکی' - ۲ - سآ : 'لاہور' - ۳ - سآ : 'چهل صدها' - ۴ - پی : 'شصت' - ۵ - آ : 'در آن جا کوی عظیم بود در آجا لشکری آرامتہ زدند' -

داشته بود و مؤلف کتاب آن را دیده و مردم آندیار در حق او چیزها می گفتند - بعضی میگفتند و گمان میداشتند که ابن عفریت منظر از نوع راکسس است که در جزیره لنکا سکونت دارند ، بسی درینجا فتاده خویشتن را بکشتن داده و گروهی بران بودند که ابن دیو نهاد از قوم جن است ، باین هیکل متحمل گردیده ، خود را بقتل رسانید و جمعی نقل میکنند که باخبر متواتر بما رسیده که در یکی از جزایر آدمیان باین هیئت و ترکیب و درازی قامت و تنومندی سکونت دارند و صفات حیوانی بر آنها غالب است - این بهایم سیرت مباء مربرت از آنها بود ، بتقریبی درینجا رسیده ، مقتول گردید :

هر کس بر حسب فهم گمانی دارد

(بدیعه) والی عدن تحف و هدایای آن سرزمین بطریق پیش کش بدرگه خواقین پناه حضرت ظل سبحانی فرستاد - از آن جمله گورخری بود که نقاش ازل به بدایع نگاری قام تقدیر از سم تا دم او بی تفاوت کم و بیش خطهای سیاه و سفید بطرز لهریه بر پوست آن کشیده گوئی اوستاد جادونگاری بقلم پرکار هر خطی را به پرکاری درست کرده صنعت دستی برای حیرت نظارگیان وانموده ، از غایت غرابت و ندرت او بادی الحال هیچکدام را اعتقاد نبود که خطوطش اصلی است - همه گمان داشتند که عملی و جعلی خواهد بود ، آخرها که مدتی ماند و اصلا فتوری در نقش و رنگ نشد ، همه را بر صنعت صنایع قدیم یقینی جدید حاصل آمد -

(بدیعه) مننه نهم جلوس والا در پرگنه^۱ ملکی متعلقه صوبه بهار شعله^۲ آتش که بطول و عرض مقدارش (?) گز بادشاهی بود ، ظاهر شده مانند گردباد باهتزاز آمده تا شمش کروه راه حرکت کرد و درین مسافت آنچه درخت وغیره بود سوخته متحرق گردید -

(بدیعه) مننه نهم جلوس معلی دوازده شخص که هر یک چهارده گز پانزده^۲ گز قد داشت و بعضی بصورت انسان بودند و برخی مانند فیل و چندی روی و گردن مثال اسب داشتند و [بر] پیشانی یکی از آنها مارهای کلان پیچیده بود ، از قلعه کالنجر برآمده راه صحرا گرفتند و رعایا که قلبه رانی میکردند که آنها را مشاهده نموده راه حیرت پیمودند -

۱ - حیوانی که شبیه به نسناس است - ۲ - سآ : 'یازده'

(بدیعه) چهاردهم محرم سنه دوازدهم جلوس معلی در نواحی قلعه مندران بشدت زلزله در قطعه زمینی شگافی که پنجاه ذرع طول و دو گز عرضش ، پدید آمد و هر چند ممکنه آن جا ریسمانهای دراز پان صد گزی و ششصد گزی را سنگ ها بسته در آن انداختند سنگ بر زمین نه نشست و عمق آن معلوم نشد - پس از چند روز بی سبب ظاهری آن شگاف فراهم آمده زمین یک لخت گردید .

(بدیعه) چهار دهم جهادی الثانی سنه دوازده جلوس والا در موضع میگون سرکار مانکپور صوبه اله آباد گردبادی بومر سیده سر بفلک کشیده ، بحرکت در آمده ، باندک زمانی بشکل جاموس کلان متمثل گشت - پس از زمانی شبیه قیل ظاهر شده قصد تالاب کلانی که دران جوار بود ، کرده بیکدم همه آب تالاب در کشیده بصورت منار نمودار گشته ، قطعه باغ چودهریان را که در آن جا واقع شده بود ، خراب ساخت و درختان را از بیخ و بن بر کشیده باز هئیت گرد باد شده از نظرها غایب گردید (برگ ۶۸ ع ب) -

(بدیعه) سنه هزار و هشتاد هجری در موضع لادلی پور متعلقه سرکار جونپور هنگام شام بی آنکه ابر و سحاب ظاهر شود ، صدای رعد پیدا شده باد و صاعقه پدید آمد و از جوف هوا شوری و غریوی بگوش ممکنه آن جا رسیدن گرفت - پس از ساعتی گلهای رابیل با آنکه موسم نبود ، بر موضع مذکور در رنگ باران بارید و توده توده گلهای بران کل زمین ریخت و روز دیگر اعیان و حاکم آن نواحی که آن گلها را ملاحظه کردند ، بسیار خوشبو بود و از گل در رنگ و بو و مشابهت هیچ تفاوت نداشت -

(بدیعه) از واقعه دارالسلطنت لاهور بعرض خدیو دین پناه رسید که یار محمد کودک پسر محمد شفیع ساکن موضع شفیع پور سهنیاار عمده پرگنه پتاله بی بکرم الله تعالی همین که از مادر متولد شد کلمه طیبه بر زبان رانده ، تا چهار ماه بعد ازان حق الله را ورد زبان داشت والحال که از عمرش ششم ماه میگردد اسم الله ذکر اوست -

(بدیعه) یکی از امرای این عهد سعادت مهد نقل کرده که اواخر ایام سلطنت فردوس آثمیانی بتقریبی سفر کابل پیش آمد - در آن بلده رسیده [به] درویشی که از دنیا و اهل آن کناره گرفته در کناره آن شهر فیض بهر زاویه داشت ،

۱ - ما : 'ساعتی' - ۲ - پی : 'رائیل' - ۳ - پی : 'پتاله' - ۴ - پی : 'حق تعالی' - ۵ - آ : 'شهر' -

اتفاق ملاقات افتاد و بسی عجایب و نوادر از مشاهده نموده شد. از آن جمعه باندرون حجره تنگ که عبادت گاه او بود، برد. دیدیم که حجره وسیع شد و آن مضیق، فسحت فراوان بهم رسانید و باغ دل کشا و فضای نزهت پیرا بهم رسید و اکابر و اماجد صدر آرای محفل شدند و اصناف سازندگان و اقسام خوانندگان ظاهر گشتند و اشخاص بسیار از هر نوع دران انجمن غرایب نشیمن جلوه ظهور نمودند. و لحن داؤدی بر کشیدند و نوازندگان سازها را کوک کردند و غلمان حور رخسار و ساوه‌های پر نقش و نگار مجمرها در دست گرفته، گاهی از بخار بخور و زسانی از شمیم عنبر بیز کاکل عطر آمیز شام آرزو و دماغ امید مجلسیانرا معطر میساختند و زهره جبینان خورشید، رخسار و ناهید نوایان شیرین گفتار، ترکان غمزه و فوج کرشمه را بتاراج و کالای جان و غارت متاع ایمان سر میدادند و تماشاخانان بیدست و پا شده، سر میدادند و تمام روز این مجلس پر ساز و سوز برپا و این هنگامه هوش ربا گرمی افزا بود و هنگام شام درویش مذکور دست فقیر گرفته، بیهان^۱ تجدید وضو ازان بزم نگاه فریب بر آمده بدر خردی رسید و چون درون آمدیم دیدیم که همان زاویه و حجره تنگ درویش است، نه از مجلس اثری و نه از مجلسیان خبری:

دل حیران تلاش کرد بسی   نکشاد این طلسم هیچ کسی
حجره تنگ از چه وسعت یافت   مهر رخشان چگونه در شب تافت

(بدیعه) شیخ مجد بقا سهارنپوری که اکثر با مؤلف میبود و همواره بقدم صدق راه صداقت می پیمود، نقل نمود که وقتی هوس خلوت گزینی در سر افتاد و خواهش دعوت اممی از اسماعی حسنی^۲ در سویدای دل جا گرفت و در دهلی کهنه نزدیک بمقبره ملک یار پیران رحمة الله، عزیز باغی دلکشا و نشیمنی مصفا داشت، فقیر باو ظاهر کرد که کاری پیش آمده، اگر اذن شود چند روز درین بستان سرای (برگ ۶۹ الف) بسر برده آید. آن عزیز مصر اعلیت اظهار مسرت نموده چهار دیوار باغ را باختیار فقیر گذاشت و بنده در و دیوار بنگه را که در وسط باغچه واقع شده بود، بآب دریا شست و شوداده و شرایط را رعایت نموده شروع در کار کرده، در اثنای قرأت بسی اسور نادر از نهانخانه غیب بیارگاه شهود جلوه ظهور مینمود. از آنجمله روزی فقیر بطریق معهود بر مصلا نشسته و در خلوت را بروی آشنا و بیگانه بسته، مشغول سبحة گردانی بود که شخصی از

۱ - ما: 'سرویا بیدست و پا پاشیده' - ۲ - پی: 'جستی'، آ: 'حسین' -

بیرون در کوفت و فقیر او را مغل وقت تصور کرد و لب بجواب نکشادم و مهر سکوت بر دهان نهادم - آنمردود سه مرتبه فریاد کرد ، جواب نشنید ، گفت میدانم که در اجابت بر روی من و انخواهی کرد ، من خود فتح باب نیامم و از شکاف تخته^۱ در ، که عقل دور اندیش دخول باد را از آن جا مجال میشمردا ، دست بدرون فرستاده زنجیر وا کرده ، در آمد و او خود عزیزی بود که فقیر گاهی در ایام عرس و هنگام زیارت سلطان المشایخ ، قدس سره ، او را میدیدم و از گلشن صحبتش گلهای انبساط میچیدم ، بر گوشه^۲ مصلا^۳ نشسته ، استفسار احوال نمودم و در اینحال سبحة دراز هزار دانه [که] فقیر در دشت داشتم ، [از] درازی و کلانی بشگفت آمد ، آن را از داست فقیر گرفته بر مصلا گذاشت و چوب پاره سیاه دو وجبی که در دست حق^۴ پرست [بود] بر سبحة زد - سبحة ناگاه باژدها متمثل شده و صورت مار جانگزا گرفت و بجنبش در آمد و سر را بلند کرد - از کاسه^۵ چشمانش برق میجست و از تنور دهانش شعلهها بر میخاست - فقیر را غریب حالی روداد و طرفه^۶ حالتی پیش آمد و از بیم و ترس نزدیک بود که روح از بدن مفارقت کند ، عقل و هوش زایل گردد ، درویش تغییری در ناصیه^۷ حال من مشاهده نمود ، بهمان چوب پاره اشاره کرد تا اژدها در حرکت آمده از شکافی که در دريوار غربی بنگله^۸ که از افراط باران بهمرسیده بود ، بدر رفت :

ع خیالیست پنداشتم یا که خواب

و عزیز مذکور بآستین اشفاق و کرم ، گرد بیم و غباز غم از خاطر فاتر زدوده فقیر را مورد گونان گون مراحم فرمود و پس از زمانی برخاسته از همان شکاف دیوار با تنومندی و جسامت در رنگ برق و باد گذشته ، از آن راه که رفته بود ، سبحة در دست باز آمد و آن را بر مصلا^۳ فقیر گذاشته و اظهار بعضی رموز و اسرار نموده فقیر را وداع کرد -

(بدیعه) قریب یازده فرسخ سمت جنوب از معموره کشمیر نظیر دره ایست وسیع و دران حوض کلانی واقع شده و در وسط حوض قطعه^۹ منگی است مربع که در میان مقدار کاسه ، قعری دارد ، در نصف اخیر خرداد ماه قبل از طلوع آفتاب

۱ - سآ : 'می داند' - ۲ - در جمیع نسخها 'مصلا^۳ فقیر' نوشته شده ، کلمه 'فقیر' زاید است - این تصحیح قیاسی است - ۳ - کلمه 'حق پرست' در نسخدهای دیگر نوشته نه شده - ۴ - سآ : 'مکانه' -

عالمتاب ازان قعر کاسه مانند که اصلا درزی و شکافی دران پیدا نیست و قطره های آب مثل عرق که بر روی انسان از اثر حرارت نشیند ، پیدا میشود و هرگاه از اجتماع قطرات آن کاسه لبریز میگردد و بقدرت الهی آب به تندی و جلدی جریان می یابد و حوض کلان در ساعت پر میشود و بمجرد این که حوض مملو شد ، در آن واحد آب از نظر غایب میگردد - (برگ ۶۹ ب) و در حوض و کاسه اثری از آب نمیمانند - بعد از زوال آفتاب تا هنگام غروب برین منوال گاهی دوبار گاهی سه بار آب ظاهر میشود و قریب بیکماه آن مکان طلسم بنیان بر این نمط گاهی پر آب و گاهی خشک است و یازده ماه از تری و رطوبت اثری ندارد و هندوان دران ایام بر آن حوض جمع آمده غسل میکنند - عظیم مجمعی میشود و طرفه ازدهامی میگردد و جای سیر و مسرت و مقام تماشا و محل حیرتست و هنوز کشمیر این مکان بیمثل و نظیر را سند براری میگویند -

(بدیعه) هم در نواحی کشمیر مقامیست شگرف و جائیست حیرت افزا ؛ در گوه دالانی کنده اند و [صفه] مطبوع ساخته در ایام تموز و شدت حرارت از سقف سنگین آن صفه طلسم آئین قطره قطره در رنگ عرق میچکد و بمجرد رسیدن بر زمین آن قطره یخ می بندد و صورت عضوی از اعضای انسان ازان مرتاب میشود و در عرض هفده هژده روز ازان قطرات یخ بسته شکل انسان تمام و کمال موجود و مهیا میگردد و دست و پا و روی و چشم و بینی و گوش و سر و موی و انگشت و ناخن در آن صورت آبی نمودار میشود و آن شکل اندک اندک آب میشود و در عرض هفده هژده روز اثری ازان تمثال نمیمانند :

کس نمیدانست سر کار او   عقل حیران شد ز کار و بار او

(بدیعه) بتاریخ چهارم شعبان سنه هفتم جلوس سعادت مانوس بعرض خدیو خدا آگاه رسید که در ولایت چین زنی تاج العالم^۲ نام حکومت دارد و اکثر اوقات بر عهدی فیل سوار شده لشکر را کورنش میدهد و جز پدر و شوهر حکم او بر همه کس در کمال نفاذ است و طلب امرا و سپاه [و]^۳ آدمیان [تنخواه دار]^۴ و وجه هر آدم از وجه زراعت و کشت کار مقدار دو روپیه در ماه میدهد و در آن ملک تمام سال باران میبارد و همیشه درخت یک شاخ انبه پخته دارد و شاخی میوه خام و شاخی گل کرده و شاخی دیگر شروع بهار نموده و نزدیک بندر چین کوهیست - چون جهاز نزدیک آن میرسد آواز مهیب ازان مانند صدای قوپ بر می خیزد و سکنه^۵ آن دیار بسبب اعتدال هوا بیمار نمی شوند و محتاج طبیب

۱ - آ : 'ظاهر' - ۲ - مآ : 'باغ انعام' - ۳ - اصل : 'بر' - ۴ - اصل : 'تنخوا' -

و استعمال دوا نمیگردند و اگر حیانا احدی گرفتار آزاری میشود ، در حوالی شهر لهریست دران غسل میکند همه آزارها و رنجها بآب داده صحیح و سلامت میگردد و هر سال طلای بسیار ازان آب بر می آید و بجزانه حاکمه آن جا عاید میگردد و در آنولایت اصلا مگس و زاغ و سگ و زغن و کنجشک نیست .

(بدیعه) مشهور است که کافور غیر از جزیره چین جایی دیگر نمیشود و ازان جا باطراف دیگر میبرند و از زمینی که کافور حاصل میگردد جاعه سکونت دارند که آدم میخورند و از شهر چین تا مقام و منازل آدم خوران ، پنج روزه راه ست و آنها با یک دیگر اقوام و خویشند و قری و مواضع آباد کرده اند . چون در موضعی شخصی بیمار میشود او را بجاعه که قرابت قریبه دارند و رویه دیگر آباد اند میفرستند و اگر گاهی در فرستادن مریض اندک درنگ واقع میشود آن گروه پیغام میفرستند که در میان ما اگر کسی بیمار خواهد شد (برگ ۷۰ الف) بزودی [نخواهم] فرستاد و آن طایفه ازین ملاحظه بمجرد آن که سرکسی درد کند همان لحظه او را میفرستد و آن مردم بیمار را [پاره پاره] نموده در میان خودها بخش میکنند و سر بکلانتر موضع تعاقب دارد و استخوانهای کله را در ریسمان کشیده بدر خانه می آویزند و ابن آدم صورتان دد سیرت باهم قمار میبازند و دست و پا و گوشت اعضا گرو می بندند و هر گاه پای میدهند ، دست و پای یک دیگر میبرند و گوشت بمقدار گرو که بسته اند از نشستگاه یا از اعضای دیگر میبرند و میخورند و حاکم و اعیان آن جزیره روزی معین دارند که دران روز گوشت آدم خوردن واجب میباشند و در آن روز شخصی را غافل میگیرند ، بمجرد گرفتن دست بر دهنش بند میکنند که نفس او بر نیاید و اگر حیانا فریاد کرد و یا حرف بزد او را رها کرده دیگربرا بهمان نهج میگیرند و آن شخص را کشته اعضای او را در آشنا میکنند و جگرش را در طعاسی که حاکم تناول میکند ، داخل میسازند و در آن ولایت رسهی غریب است و کارهی عجیب . از آن جمعه آن است که پسران و دختران باهم نرد عشق میبازند و خود را باختیار هدف تیر بلا می سازند و اول آن دو مشتاق باهم ملاقات میکنند ، کوتوال حاضر شده آن تاریخ ثبت میناید و تاشش ماء هیچ کس مزاحم احوال در جای وصال نمیگردد ، بهر قسم

۱ - نسخه اصل : 'گرفت و اعضا' این تصحیح بصورت 'گوشت اعضا' قیاسی است . ۲ - پی : 'کرد' .

که میدانند کام میرانند و پس از شش ماه عسس هر دو را گرفته پیش حاکم میبرد او حاکم قتل میکند و در میدان وسیع در حالی که عاشق و معشوق روبروی یک دیگر اشعار خوانان می آمده باشند، از عقب سنگباران میکنند و سکنه آن خطه حکایت شگرف دارند و نقل نادر بر زبان می آرند که عقل دوربین در رد و قبول آن راه تردد می پوید، میگویند در ایام پیشین سیدی از نجف معلی در آن سرزمین رسیده بسیاری را در دایره متابعت و حلقه ارادت خود کشید و حاکم آن جا نیز حلقه اطاعتش در گوش جان آویخته از متابعان او گردید و پس ازان که حاکم مذکور بملک عقبی شتافت و سید در حکومت آن ولایت استقلال یافت، روزی در ایوان بار نشسته بود که صدایی از کوه برخاست. سید متعجب شده از کیفیت آن استفسار نمود - دانایان معروضداشتند که این کوه بجاعت پریان تعلق دارد و هر گاه جهازی متوجه این بندر میشود، این قسم صدا از کوه می آید و در حوالی کوه چشمه ایست مصفا پر [تهیج] پریان در آن جا حاضر شده پیرهنهای خود را که دو بال دارد و بقوت آن میتوانند پرواز کرد، فرود آورده و برهنه شده در آن چشمه در می آیند و از غسل فراغ یافته بمنازل و مقام خود میروند - سید بر این مقوله اطلاع یافته روز دیگر هنگام آمدن پریان بر سرچشمه تنها رفته، پنهان شده معاینه نمود که فوجی از پریان غسل میکنند - قصد جامه های ایشان نمود - پریان سرعت کرده پیرهنهای خود گرفته طیران نمودند مگر یک پیرهن که در دست سید افتاد، یک کس را ازان گروه دید که در آب مانده التماس پیرهن خود میکند و الحاح مینماید - سید پری را بزور گرفته در خانه آورد و پیراهن را در صندوق آهنی پنهان ساخته او را در ملک ازدواج کشید - (برگ ۷۰ ب) مدتی گذشت و چند فرزند از او بوجود آمدند - سید بشکار رفته بود پری با پیر زنی که بمحافظت او می پرداخت، عجز و الحاح بسیار نموده مبلغی خطیر باو داده التماس کرد که یک بار ازان پیراهن را نماید - پیره زن خیال بست که پری فرزندان بهمرسانیده و با سید موانست و الفت تمام گرفته اگر پیرهن باو نموده شود باکی نیست و صندوق کشوده جامه بر آورد - پری پیراهن از دست او ربوده و در بر کرده پرواز نمود و بر بام قصر نشسته و رو بفرزندان کرده گفت جانان مادر چکنم، مرا فراق شما ضروری شد، مدتی در قید پدر شما بودم و انتهاز فرصت مینمودم، امروز

۱ - اصل: 'او را' - ۲ - پی: 'مضبوط' -

قادر مطلق مرا مخلص داد و در مقصود بروی من کشاد ، سلام من به پدر خود خواهید رسانید و پریده از نظرها غایب گردید و پیر زن از ترس بیخود شده بود که مید رسیده با فرزندان شریک در لاله و فغان گردید و آن فریاد و شیون سودی نه بخشید و دران نزدیکی از غایت حزن و اندوه رخت هستی بدارالسلام کشید۔ (بدیعه) در ملک مندی تالابی است عظیم معروف بهراول بغایت عمیق و وسیع ، تخمینا دور آن نیمکروه باشد و میان آن بر روی آب از گل دو پشته واقع شده ، بعرض و طول هفت و هشت ذرع و دران پشته‌ها نی بسیار رسته ، درخت های و اشجار بانبوه دمیده و دو درخت خرما نیز سر بعیوق کشیده ، هر گاه حاجتمندی بصدق دل و صفای باطن کنار تالاب رسیده بحاجتی و مرادی بحضرت قاضی الحاجات ملتجی میگردد ، بقدرت ایزدی هر دو پشته از جای خود روبسوی آن نیازمند بر روی آب همچو کشتی روان شده ، نزدیک ساحلی که [حاجتمندان] در آن جا ایستاده ، می‌رسند و توقف مینمایند و ملتجی بر مرادی و نیتی که دارد بخاطر آورده ، رشته سرخی که متعارف اهل هند است و آن را "چله" گویند و بیری بران درختها می بندد و نیازی که از نقد و جنس و اغذیه و اطعمه با خود دارد بران پشته‌ها میگذارد ، بحکم قادر مختار پشته‌ها معاودت نموده باز بمکان اصلی متمکن میگردند و حاجتمند بمشیت ایزدی بمراد خویش کامیاب و فایز میگردد و اگر احیانا صورت حصول مدعا در پرده اختفا باشد ، پشته‌ها از جای خود حرکت نمی کنند۔ اگرچه آن تالاب جلا بخش دیده عبرت بین مؤلف نگشته لیکن تعجب افزای چشم هزاران هزار نظار گیان دور و نزدیک و نیازمندان اطراف و اکناف گردیده و صیت صحت این مقوله از شایبه شبه در گذشته است۔

(بدیعه) واردان ملک جگرو لداق به بیان این نقل شگرف بدینگونه سامعه افروز گشته اند که دران کوهستان کرمی بهم می رسد ، بغایت خرد ، از نیرنگی تقدیر در انگشت پای انسان می چسپد و می‌گزد و هر چند آن را بدست یا بزنبور بقوت هر چه تمام تر دور میکنند و جدا میسازند انفصال نمی پذیرد و آنا فانا بزرگتر و بلیده تر می‌گردد۔ چنان که انگشت آدم را فرو برده در طرفه العین مقدار موشی کلان گشته ، پای انسانرا از حلق میگذراند و فی الفور برابر سگی جثه بهم می رسانید و در لحظه از سگی کلانتر شده تا کمر انسان را فرو میبرد۔ هر چند آن را می برند و میزنند۔

۱ - پی : 'طوری'۔

اصلا اسلحه و حربه بر او کار نمیکند و در اندک فرصتی برابر شیر میشود و آدم را درست خورده ، زود بصحرا و کوه دویده از نظرها غایب میگردد .

(بدیعه) دیده‌وران جهانگرد بگزارش این اعجوبه غریبه بدین نوع مستمانرا تعجب افزوده اند که در کوه لاهل غلیواری بر فراز هستی می آید که در هنگام جوش هستی ، خود را بر سنگها می‌الد و آن چه هستی از و منفصل گشته ، بر سنگ منجمد و بسته میشود ، مشک خالص میشود که از مشک معروف بمراتب لطیف تر و خوشبو تر بود . گویند خوشبوی آن بحدیست [که] در جائیکه مشک متعارف یکتوله بکار رود از آن یک ماشه کفایت میکند .

(بدیعه) در کوهستان کنگره جانوری بهم می رسد بشکل و هیئت مگ ، رویش سیاه و رنگش سرخ موسوم 'بکوی'! بغایت قوی و توانا و دلیر و قوت و زور بمرتبه ایست که شیر ژبان باوجود قوت و شجاعت مشهور پیش آن کم تر از شغال است و فیل دمان نزد (برگ ۴۷۱ الف) آن گربه مثال و جمله وحوش و دد را صید خود میسازد و هیچ یکی را تاب مقاوت و طاقت منازعت آن نیست . اکثر شکارش شیر که از کشتنش سیر نمیکردد و پلنگ و ببر و خرس است و هر گاه آن فیل زور شیر شکار ، به بیشه در می آید جمله ددان آنجا را بزور طعمه خود میسازد و از وحشت آن جمله وحوش ناگزیر رو بگریز می نهند . چون آن جانورها خواهند که شکار کنند دو تا فراهم آمده یکی از یک سر جنگل در می آید و دنبال صیدی می افتد و صدای سهمناک بر می آرد و دیگری بر سر راه کمین میکند و منتظر صید میباشد . جمیع وحوش آن بیشه از صدای مهیب آن سباع هلاک اندیشه میگریزند . هرگاه صیدی نزدیک بکمین گاه میرسد آن درنده باز صدا میکند تا آن دیگر که در کمین است خبردار گشته دمار از نهاد آن نخچیر بر می آرد و هرگاه دنبال شیر و ببر و پلنگ می افتد ، شیر وغیره با این قدرت و توانایی از هیبت آن شیرکش گریخته بر درخت بلندی میروند و آن جانور نر و ماده زیر آن درخت بنوبت می نشینند اگر یکی بطلب طعمه میروند ، دیگری در زیر درخت استقامت می ورزد و شیر را امان نمیدهد که تواند از شجر فرود آمده بدر رفت و روز و شب از شکار خود خبردار میباشد و شیر از ترس آن عرصه اجل از درخت بزیر نمیتواند آمد ، تا وقتی که بغلبه جوع و عطش از غایت ضعف و عدم طاقت همچو برگ ،

۱ - پی : 'لامل' - ۲ - سا : 'سخن' .

خشک گشته از درخت می افتد و آن ددان^۱ جانگزا چشانش را کشیده میخورند -
 بعده^۲ شکش را دریده جگرش را غذای خود میسازند و به بیشه^۳ دیگر می شتابند -
 (بدیعه) از اکثر مردم کوهستان کالگره که بصدق مقال اتصاف دارند
 شنیده که پیش ازین در ملک راجه کلوا باز [طیفور] با هفت دست باز بلند پرواز ،
 بقید دام در آمد - میر شکاران بازهای مذکور را با بند و بار طلا و نقره بآئین
 گزین آراسته پیش^۴ راجه در آوردند - چون بازهای [دیگر] دیده افروز راجه
 گردیدند از آن جا که باز طیفون (برگ ۷۱ ب) در نهایت خوبی و زیبایی بود
 آن چنان صورت دلکش از زمان مهد تا این عهد جلا بخش دیده راجه نشده ، از
 مشاهده جمال آن های هایون بال بغایت منسبط گردید و بخاطرش رسید که چنین
 طایر زیبا و طلعت دلربا حیف است که امیر دام بلا و گرفتار بند و بار زر و نقره
 و طلا باشد ، بهتر آن است که آن شهباز بلند پرواز را رها باید فرمود - بازهای
 دیگر را برسم معهود حواله^۵ قوشجیان نمود - فی الحال بند های باز را سر داد و
 باز طیفون بر بام عمارت نشست - راجه ازین واقعه [به] شگفت آمد و رو به قدماء
 آورده پژوهش این حال نمود و گفت که آیا موجب نرفتن باز چیست و
 منکشف این راز کیست - یکی از ندیمان خردمند و همنشینان هوشمند باین کلام
 صایب التزام تسکین بخش و حیرت زدای خاطر راجه گردید که بدستیاری عقل
 دوربین و مدنگاری خرد خورده دان چنین بخاطر رسید که این شاهبازیست که با
 چندی از رفقای بدام بلا گرفتار گشته ، چون راجه این را رها کرده و رفیقانش
 در بند بلا مبتلا ماندند و بغیر استخلاص رفیقان رستگاری خویش نمی پسندد ، اگر
 راجه خواهد که نقاب شبه از چهره این مقوله بردارد بفرماید تا بازهای دیگر را که
 همراه این گرفتار شده اند ، خلاص کنند - در ساعت بفرموده راجه قوشجیان بازها
 را سر دادند ، خلاص شدن بازها همان بود و به پرواز آمدن باز طیفور همان - راجه
 و سایر نظارگیان از مشاهده این امر غریب در شگفت باز مانده و بر فهم و
 فراست و کیاست آن ندیم دانشور و خردمند خرد پرور تحسین و آفرین
 کردند -

(بدیعه) در کوه جنبه^۶ جانوری بهم رسید [موسوم]؛ هکوکلا رنگش سبز و
 چشانش سرخ ، برابر کبوتر و بمثابه^۷ هریل در الحان و آهنگ به نی نوازی مشهور
 و همسنگ ، گویائی و ترانه های او اهل حال را بوجد می آرد و صاحب نشاط را

۱ - پی : 'الحادزان' - ۲ - پی : 'بنظر' - ۳ - پی : 'جنبه' - ۴ - اصل : 'موسم'

چهره عیش می افروزد و لغمه سرایش هر که گوش میکند ، غم و اندوه فراموش میسازد و در زمستان و هوای سرد کمتر می سراید و قابستان که ایام مستی و جوش است ، شکر فشانی و دلربائیها مینماید - ظاهرا شعرای هند که لغمه خوش آواز دلکش را بلجن کوکلا تشبیه میدهند ، عبارت و کنایت از همین طایر است ، نه کویبل مشهور و معروف - عزیززی آن مرغ خوش الحانرا نزد این نیازمند فرستاده بود ، الحبق لغمه هوش ربا و آراز روح افزا داشت و بغایت مطبوع -

(بدیعه) در کوهستان کانگره جانوریست بهیئت و رنگ کوتاه پاچه لیکن از کوتاه پاچه کلانتر و باصطلاح کوهیان مسمی به بچه ، در هنگام شدت سرما و طغیان برف جانوران مذکور گاه در غارها میخزند و برف در غارها را مسدود می سازد و هنگامیکه بر در غارها برف میباشد ، جانورهای مذکور از غلبه جوع پشم و مویهی یکدیگر را غذا میکنند و همان سد رمق آنها میگردد دو هر گاه برف بر طرف میشود ، از غارها بر آمده باطراف و اکناف منتشر میشوند -

(بدیعه) در حدود بهدر واه و جمون کوهیست مرتفع (برگ ۷۲ الف) و عالی که از غایت بلندی دم مساوات بفلک برین میزند و بر قلدهاش تالایست وسیع و عمیق معروف 'بناسک کند' که آفتاب عالم گرد کولابی بدین طول و عرض معاینه نه نموده و هر چهار طرفش چهار جوی تند رو ، بجوش و خروش از فراز کوه به نشیب آورده جبال سد راه را درهم شکسته و دو جوی ازان بدریای راوی پیوسته و دو دیگر بچناب آمیخته و آب آن تالاب صاف تر از باطن روشنندان صفت آگین است و شیرین تر از سخنان نکته سنجان بلاغت آئین و اطراف آن اشجار بلاشمار برعنائی و زیبائی قامت کشیده و بیکپا ایستاده خوان الوان نعلای ایزدی بروی واردان آن سر زمین کشاده و طایران خوش الحان بران درختان آرام گاه ساخته ، بجوش زبانی شکر سرانی ربانی گردید [ه] فرحت افزای خاطر سیاحان میگردند - از شگفتیهای تقدیر آن که از غره ماه مهر ، کبکان بسیار از جبال اطراف بر اشجار کنار تالاب فراهم آیند و تا دهم ماه مذکور از حد و عد افزون جمع میشوند و از یازدهم تا پانزدهم آن ماه از درختان به پرواز آمده قهقهه کنان در آب می افتند و غریب تر آن که باز از آن ورطه هلاکت بر نمی آیند - معلوم نیست که باعث غرق شدن مرغان چیست و جادب آنها در قعر آب

۱ - اصل : 'بهدواره' تصحیح از پی -

کیست - متفحصان هوشیار هر چند بتفتیش این خیال پی برده اند، راهی نیافته، منزل خاموشی گزیده اند.

(بدیعه) در سرحد ملک کلور دریاچه ایست موسوم برتررب، بر کنار آن از زمین دو فواره آب بارتفاع سه قد آدم میجوشد - از یکی، آب بسردی تمام گویا یخ بسته و محلول گشته ظاهر میشود و از دیگری آن چنان گرم است که اگر دست دران [نهند] از جوش آتش پر آبله میگردد و در هر دو فواره فاصله یک ذرع است و مابین آن حوضی است مربع چهار ذرعی که دو ناودان آب از آن فوارهها درو در می آید، طرفه تر آنکه دو ناودان که طرف فواره سرد داشت، ازو همچنان آب گرم میریزد که اگر برنج در پارچه بسته، سه مرتبه دران غوطه دهند، پخته میگردد و میزابی که جانب فواره گرم است از آن نوعی آب سرد می افتد که از غایت برودت هنگام غسل اندام بلرزه در می آید و ناودانی که مابین هر دو میزاب واقع است، ازو آب مانند گرمابه نه چندان گرم نه سرد در حوض میرود و همچنین آب حوض مرقوم معتدلت و آبش طرف دیگر از راه میزابی چند که مقابله ناودانهای مذکور داشته اند، همیشه جاریست و عجب تر آنکه در روزی معین دو درم نقره مسکوک چون دران حوض اندازند، اگر نقد خالص باشد در آب فرو رود و اگر قلب بود، از موج آب بیرون می افتد و متصل آن حوض حوضی خرد است که آب بگرمی تمام مانند آبی که بآتش میجوشانند، درهم میجوشد و از میان فواره که در وسط حوض واقعست، دانههای سنگین گرد و مدور و درخشان برمی آیند و آنمکان را اهل هند 'من کرن' گویند یعنی دانه ساز، چنانچه دانه چند از آن مکان طلبیده فقیر معاینه نموده و منبع آب آن فوارهها (برگ ۷۲ ب) معلوم نیست که در کجاست و بر آمدن آب گرم و سرد و دانههای مرقوم چه وجه دارد و از مدتها این عجوبه بر جاست و هیچکس از آغاز و انجام آن اطلاع ندارد و مشتاقان جهال بیمثال واجب متعال که در هر ذره از ذرات کائنات مشاهده انوار لایزال مینمایند در تماشای چنین صورت نظر بر این معنی دارند:

در هر بن موکه می نهی گوش   فواره فیض اوست در جوش

نمود سوم

در ذکر برخی از آثار این خاکسار صائمه^۱ عما شالده^۲

چون نزد دانای با خبر و بخرد دانشود ثابت و مقرر است که گذاشتن آثار در دنیا سبب یاد آوری و در عقبی وسیله^۳ رستگاریست لهذا این امیدوار رحمت پروردگار که بامداد موهبت ربانی و عنایت حضرت ظلسبحانی بتأسیس آثار که بعضی از آن تعلق بجان و دل دارد و برخی نسبت بآب و گل موفق گشته جهت تذکار نیک آثار شکر نعمای الهی و ادای خیر بنای [کذا] ستایش آلاهی ایزدی بتحریر کیفیت و نگارش خصوصیت آن می پردازد که :

نخستین تالیف منجمله توالیف این نحیف موجز نسخه ایست که متضمن وقائع چهار معرکه^۴ تسخیر چهار دانگ هندوستان بر دست ظفر پیوست خدیو آفاق ستان و وقوع جلوس میمنت مانوس در سنه هزار و شصت و هشت^۵ بر صیل فهرست (کذا) مجملی از احوال انبیای عظام و خلفای کرام و عرفای با احترام و سلاطین با نام و حکماء و شرفاء و شعراء بر نگاشته و نامش از لفظ چار آئینه و تاریخش از کلمه^۶ 'آئینه بخت' نقاب مقصود برداشته -

۱۰۶۸

و از آنجمله این کتاب افادت انتساب است ، اگرچه از هر خرمنی خوشه ای و از هر سفره توشه ای بر اندوخته ، لیکن بر متفحصان علم اخبار هویدا است که این مجموعه جامع مطالب مفیده شتی است و چون محتوی بر ذکر غرائب واقعات خدیو عدالت گستر و جلالیل شایل بادشاه دین پرور است ، ترجیح و مزیت آن بر کتب دیگر مقرر است -

و از آنجمله است انتخاب حدیقه^۷ چمن آرای نکته سرایی حکیم سنائی^۸ و موجزی از کلیات فرید اعصار شیخ عطار و مثنوی مولوی معنوی ، چون این

۱ - پی : 'هزار و شصت' - ۲ - اصل : 'آئینه' ، رک به سثوری ۲ : ۱ : ۱۳۲ و مقدمه - ۳ - پی : 'ثنائی' -

هر سه بزرگوار بنا بر اتحاد مشرب سه جان بکتن و [سه] قالب یک پیرهن اند و کلام معارف نظام اینان در کشف حقائق و بیان رموز دقائق از دیک هم واقع شده ، منتخبات مصنفات ایشان را فراهم آورده مجموعه ای ترتیب داده و تاریخ آنرا بدینگونه در سلک نظم کشیده :

این نادر مجموعه معنی که بصورت سر جوش خمی پر زمی دلکش نابست چون گشت تمام از مدد طبع سخن یاب تاریخ شد 'این لب لباب از سه کتابست'

۱۰۸۴

و از آنجمله انتخاب کتاب افاضت انتساب روضة الاحباب که بایهای این لیازمند در تصحیح روایات و اتقیح قضایا و حکایات مساعی جمیله بکار برده مطالب منی و مقاصد عظمی منتخب نموده ، به 'روضه احباب نبی' که تاریخ

۱۰۸۷

اتمام آن انتخاب غرائب آیات است ، موسوم گردید .
و از آنجمله است منتخب تاریخ الفی که ملا احمد تتوی بامر عرش آشیانی اکبر بادشاه تالیف کرده و از زمان سعادت توامان حضرت رسالت مرتبت صلی الله علیه و سلم (برگ ۷۳ الف) تا عهد آن بادشاه جم منزلت احوال هزار سال بتحریر آورده ، فی الواقع مجموعه ایست متضمن نوادر قصص و حکایات و محترمی بر بسی بدایع و نکات باشاره این اقل العباد آن انتخاب شده و بر سالکان این وادی طریق آسانی کشوده و تاریخ اتامش بخاطر رسیده :

چون انتخابکی ست ز تاریخ احمدی تاریخ جمع آن شد زآن 'انتخابکی'

۱۰۸۴

و از آنجمله است بیاض مسرت پیرا و مجموعه دلکشا مشتمل بر نکات روح افزا و نقلیات غمزدا و لطایف ارجمند و معارف بلند و شعرهای رنگین و نثرهای شیرین و تذکره شعرای و منتخب ساقی نامها و دواوین متقدمین و متأخرین و منظومات و مثنویات سخنوران بلاغت آیین و مؤلفات مشایخ عظام و رسائل صوفیه گرام و منشآت هر چیده و لطایف پسندیده و اندرز نامهای

۱ - برای تفصیل روضة الاحباب رک به فهرست مخطوطات کتابخانه بودلین :

۱ : ۷۵ - ۲ برای احمد تتوی و تاریخ الفی رک به مثنوی ۲ : ۱ : ۱۱۸

بعده و فهرست مخطوطات کتابخانه بودلین : ۱ : ۴۵ - ۳ - پی : 'اقل الکائنات' -

۴ - رک به مثنوی ۲ : ۱ : ۱۳۲ و مقدمه -

باستانی و نسخ اخلاق حاویان فضایل نفسانی باتفاق سخن منجان مرتب ساخته و روی هر ورق را بنگار چهار گانه ابیات خواجه حافظ شیرازی زیب چهار ابروی خورشید جبینان بخشیده و وسمه تسمیه سواد اعظم که هم نام است و هم تاریخ اتمام بر ابروی آن رشک شاهدان کشیده و در آن سواد اعظم آنچه از جنس خاص سخن و قماش شعر و کالای نکات خواهند ، همه مهیاست و آماده و هر چه از آثار لطایف و ظرایف و فواکه حقائق و معارف طلبند ، بر طبق عرض نهاده ، خوشنویسان این زمان سعادت اقتران که بخط نگارین ایشان صحایف روزگار تزیین پذیر است ، آن سفینه بیقرینه را بقلم جواهر رقم مرقوم نموده اند و نور نظر صاحب نظران افزوده و از انجمله است ریاض الاولیاء بر چهار چمن :

اول : مبنی بر مناقب خلفای راشدین رضوان [الله] علیهم اجمعین -
دوم : متضمن مکارم ائمه معصومین الطیبین الطاهرین و اولاد مشاهیر ایشان ،
سوم : ملخص تذکره الاولیاء و نفحات و رشحات مشتمل بر احوال اولیای
غیر هند -

چهارم : منتخب اخبار الاخیار و دیگر کتب مخبر آثار مشاهیر مشائخ
عظام هند و چون طالبان تفحص گرامی احوال سعادت اشتغال این گروه با شکوه
را در کتب مبسوط یافت مطلب سد راه طلب بود ، بنا بران خادم العرفاء برسم
اساسی اینان^۲ به ترتیب حروف تهجی طریقی بکلک سهولت و آسانی کشوده و کل تاریخ
آن را با بیاری طبع از غنچه نامش شگفتانده .

و از مساعی مشکور فقیر ترتیب یافتن کتاب فتاوی مت که فقاہت مآب
ابوبکر اکبر آبادی فراوان کتب عالم فقه را برای استخراج مسایل مفتی بها ،
جلوه گاه انظار تصفح ساخته بعبارت لایقه عربی تالیف فروده و در آن ملتقط
ابواب استکشاف مسائل معمول بها از راه سهولت بر روی طالبان کشوده
و مسمی بنام این نیازمند مؤلف کتاب نموده -

و ازین قبیل است مجموعه خلاصه الخانیه که فضیلت مآب ملا محمد نافع متضمن
مسائل مذهب حنفیه و شمائل حضرت نبویه علیه و علی آله اکمل التحیات ، بعبارت
فارسی مرتب ساخته ،

و ازین نوع است رساله همدم بخت که فضیلت (برگ ۷۳ ب) و حکمت
انتساب حکیم عبدالله بنگارش نبذی از مطالب علمیه موجز وافی حکمی و مقاصد

۱ - پی : 'تسمیه' - ۲ - پی : 'ایشان' -

عملیہ مختصر کافی [در طی] آن چند ورق بتجدید قانون بلاغت و ایجاد رسوم تحریر فارسی عبارت پرداختہ و بہمدی طبع بخت یاور تاریخ آن را با نام ہمد ساختہ ، دلالت کنندہ^۱ این امور مستحسنہ بمقتضای الدال علی الخیر کفائلہ امیدوار است کہ این منافع عام ذخیرہ^۲ اخیرہ^۳ خاص برای نیازمند درگاہ بیابند گردد .

برخی از آثار عبارات خاکسار

گرچہ آثارگلی^۴ را در پی میل^۵ فناست پیش دانا عرض آن کردن ہانا از خطاست لیکن چون این بیمقدار موفق بتعمیر بقاع خیر گردیدہ ، برای ادای شکر بدکر آن می پردازد کہ این نیازمند در جای دلکش و فضای خورم (کذا) و خوش نواحی شہجہان آباد سمت فرید آباد سرای حصین و محوطہ^۶ دلنشین طرح انداختہ بختاور نگر موسوم ساختہ ، اگرچہ سخن منجان بلاغت شعار^۷ اشعار بسیار و تاریخ [های] آبدار در وصف آن مکان و بنا و اتمام گفتہ اند ، لیکن بنگارش چند تاریخ^۸ منتخب می پردازد - سرخوش جام سخندانی ، مجد افضل سرخوش بطریق تعمیہ^۹ تاریخ اتمام چنین گفتہ :

در ہایون عہد عالمگیر شاہ	زیب تخت و تاج و فخر دین و داد
بہر تعمیر سرای دلکش	خان بختاور کف ہمت کشاد
در نقش ^{۱۰} از گلشن و مسجد فزود	آبروی دیگر از تالاب داد
چون شد این معمورہ ^{۱۱} دلکش بنا	دھر ، بختاور نگر نامش نهاد
خواست طبع سرخوش جام سخن	سال اتمامش ز فیض بامداد
شاد و خورم زو بر آمد 'راہ رو'	گفت 'بختاور نگر آباد باد'

۱۰۸۲ = ۴۱۲-۱۴۹۴

۴۱۲

چنانچہ بر لوحہ^{۱۲} پیش طاق نقش یافتہ و سخن سرای بلاغت شعار فصاحت انتہا شیخ^{۱۳} مجد بقا تاریخ بنا : 'بنا نہادہ مرایی برای ہر دو سرا' یافتہ و بر زبان

۱۰۸۸

این نیاز مند ع : 'منزل امن و راحت مقصود' و کلمہ^{۱۴} 'سرای آباد خیر' گذشت و

۱۰۸۹

۱ - یعنی تاریخش از مادہ 'ہمد بخت' حاصل می شود کہ = ۱۰۹۱ ہ است -
 ۲ - در نسخہ اصل 'کای' نوشتہ شدہ ، تصحیح از نسخہ پی - ۳ - پی : 'آثار' -
 ۴ - پی : 'دثار' - ۵ - نسخہ پی این شعر ندارد - ۶ - برای مجد بقا بن غلام مجد
 سہارنپوری رک بہ ستوری ۲ : ۱ : ۱۳۱ -

بخاطر یکی از سخنوران 'سرای عاقبت آباد کرده' رسیده' -

۱۰۸۱

و آن سرای دلکشا مبنی است بر یکصد و چهل حجره^۱ وسیع و پیش هر حجره ایوان مطبوعه^۲ ترتیب یافته و پیش ایوانهای، چبوتره^۳ گچی دراز پهناور مرتب گشته، درمیان ضلع شرقی و غربی آن دالان کلان که بر چند حجره و مکان با جمیع لوازم ضرور اشتغال دارد و از پیش او دیوار کشیده شده و حکم حویلی علیحده پیدا کرده و جهت نزول و آسایش مسافران عیالدار تعمیر پذیرفته و جانب ضلع غربی آن مسجد در کمال صفا و نزهت و غایت استحکام و متانت تأسیس پذیرفته و در صحن آن حوض ده در ده عمارت شده و از غرائب اتفاقات آنکه تاریخ بنای آنمقام با احترام از عدد 'ان المسجد خیر البنا' ظاهر می گردد

۱۰۸۳

و در پیشانی دروازه نقش یافته و متصل مسجد یکطرف چاه پخته^۴ بسیار آب و دیگر جانب حمام مرتب گشته و در وسط سرا چوکی بطول چهل و دو گز بادشاهی و بعرض چهل ذراع واقع شده و محتویست برسی و پنج حجره و سی و سه ایوان که پیش حجره‌های عمارت پذیرفته و راه مسجد و حمام بجانب غربی این چوک برآمده و طرع جنوبی و شمالی چوک، رسته^۵ بازاریست بعرض بیست گز متضمن شصت و چهار حجره که پیش هر حجره ایوانی تعمیر یافته و در چهار کنج سرا بروج مستحکم و مشید ترتیب پذیرفته (برگ ۷۴ الف) و دو^۶ دروازه^۷ سرا یکی بسمت شمال و دیگر جانب جنوب در کمال رفعت و رصانت واقع شده بسنگ مرخ زیب و استحکام گرفته^۸ و پیش هر یکی ازین دروازه رسته^۹ بازاریست عریض و طویل و مشتمل بر دکاکین بسیار و حجره‌های فراوان، اقسام محترفه در آنجا سکونت دارند و اصناف مردم دران منزل امان آباد شده و روز بروز آبادی در تزايد دارد:

خدایا تو این منزل خوب را   مقام خوش و جای مرغوب را
زگرد حوادث رخس دور دار   چو دلهای^{۱۰} آباد معمور دار

۱ - از سادہ های تاریخ این سرای ۱۰۸۱ و ۱۰۸۲ و ۱۰۸۸ و ۱۰۸۹ برمی آید چنانکه خودش گفته است (دوتا) ازینها تاریخهای بناست و (دوتا) تاریخهای اتمام و درین تاریخها تفاوت یک سال پیدااست که جایز داشته اند - ۲ - ہی: 'بهرکه برابر آمده' 'آ'چوک سرا' - ۳ - حرف 'دو' در نسخہهای دیگر نوشته نه شده - ۴ - 'نشو و نما ازین جا برخاسته' - ۵ - یک دو از اصل افتاده است درین محل در نسخہ ہی -

و نزدیک آن سرا باغیست نزهت پیرا، صفای طبیعت افزا، در شانزده
یکهه آراستگی یافته :

صد هزاران گل شکفته درو   سبزه بیدار و غنچه خفته درو
هر گل تازه اش بصد رنگی   بوی هر گل رسیده فرسنگی
یکی از گل چینان شاخسار سخندانی تاریخ آن را این چنین یافته :
بختاور خان خوش سرشتی   پرداخته باغ چون بهشتی
تاریخ از آن، خرد چنین یافت   'بد به چه مشابها بهشتی'

۱۰۸۷

شمالی باغ غارقی عالی مرتب گشته و عزیزی تاریخ آن چنین گفته :
خان جم مرتبه بختاور خان   منزلی ساخت منزله ز خلل
عقل میگشت پی تاریخش   آمد از غیب ندا. 'باغ محل'

۱۰۸۱

و طرف شمالی معموره مذکور تالابی پخته، زینہ دار بسیار آب در زمین
سنگلاخ بسعی خارا تراشان چابک دست صورت اتمام پذیرفته و برای تاریخ
اتمامش این لولوی آبدار از عمان خاطر بساحل نطق افتاده :

منبع فیض آمد آن سر چشمه آب بقا
'منبع الفیض' ار شود تاریخ آن ، باشد روا'

۱۰۸۳

و بجانب غربی معموره مزبوره مقدار نیمکروه کوهچه ایست که چشمه آبی
ازان جوشیده و بسبب آنکه دران کوهچه قرار گاه آب نبود، متنفسی ازان انتفاع
نمیگرفت و بچنداری نفع آن عاید نمیگشت و در ایام تموز و هنگام حرارت سکنه
آن حواشی و دیگر دواب و مواشی از کمی آب بسیار آزار میکشیدند و از منبع
آب بمسافت نهصد گز زمین مسطح و هموار، در کوهچه واقع شده و مانند
حوض کلان بی آب مینمود. این نیازمند در آن جا بند عریض و طویلی بسنگ و گچ
در غایت متانت و رصانت بسته و آن برکه از افزونی آب و بسیاری عمق حکم دریاچه
بیدا کرده و هنگام طغیان آب از بالا چادر آبی در کمال لطافت میریزد. تاریخ
آن بطریق تعمیه بخاطر دریا مقاطر یکی از سیاحان بحور نکته دانی چنین رسیده :

اصل : 'مشابه' - تفاوت این تاریخ ها نیز ظاهراً مربوط به تاریخ بنا و تاریخ اتمام
میباشد - ۲ - آ : 'بجا' -

‘از چشمه’ بخت آب روانی بر گیر’

$$۱۰۸۰ = ۲۷۰ - ۱۳۵۰$$

و از چشمه مار ضمیر عمان نظیر شخصی از شناوران لجه سخنوری ابن تاریخ آبدار تراویده :

مکرر ‘بگو’ چشمه سلسبیل’

$$۱۰۸۰ = ۵۴۰ + ۵۴۰$$

و مابین سرای بختاور نگر و فرید آباد رود آبی جاریست که هنگام طغیان بقالب^۲ دریا روانی میکند و واردان شاهراه غربت از آنجا بی سببانه بساحل مقصود نمیتوانستند رسید - بنا بر آن پلی حصین احداث نموده گذرگاه خیر راه صراط مستقیم خود اندیشیده تاریخ آن معبر جهان، راه نورد ملک سخندانی چنین یافته اند :

جهان پرور و عادل و نام جو

بدور شهنشاه اورنگ زیب

(برگ ۴۷۴ ب)

دل بخت ور خان فرخنده خوی

ز حق یافت توفیق تعمیر پل

بگفتا ‘گذر گاه عالم’ بگو

چو تاریخ آن جسم از پیر عقل

۱۰۸۷

و از بناهای این حقیر معموره ایست مسمی به بختاور پوره^۳ که در جوار کوتله^۴ قدم محترم حضرت مفخر موجودات، انتظام بخش سلسله کائنات علیه افضل التحیات واقع شده و آن گل زمین را بسبب جوار قدم مبارک سید ابرار صفا و نزاهت بر اماکن دیگر مزیت ثابت است و این اقل العباد در آن مکان پُر فیض مسجدی مطبوع طرح انداخته و در صحن آن حوض ده در ده ساخته و عزیزی تاریخ اتمام [بنای ؟] آن معبد با احترام عجب مسجدی با فیض یافته و بر خاطر روشن رای پرتو این تاریخ غترا یافته :

‘فاعبدوا لله’ مخلصین له -

۱۰۸۵

و دیگری گفته :

۱ - پی : ‘لکر’ - حروف ابجد ‘چشمه’ سلسبیل’ را دو مرتبه جمع کنیم و میشود

۱۰۸۰ - ۲ - پی ‘بقالب آب طغیانی’ - ۳ - در دایرة المعارف اسلام : ۱ :

۱۵ : ۹۵۴ نوشته شده که بختاور پوره تا حال نابود نه شده و این حالا

موسوم به بستی نبی کریم است - ۴ - پی : ‘لله (بجای الله)’ -

بختاور خان بعمونِ فضلِ معبود   مسجد بقدم رسول برپا فرمود
تاریخ بنای آن ، خرد ثبت نمود   'اندر قدم رسول شد جای مسجد'

۱۰۸۶

و نکته سنجی تاریخ اتمام آن را چنین در سلاک نظم کشید :
ساخت نزدیک قدمگاه رسول   خانِ بختاورِ باهمت و جود
قدسیان سال بنایش گفتند   'جامعِ رحمتِ ربِ معبود'

۱۰۸۶

و در اضلاع جنوبی و شمالی و شرقی حجرات و ایوانها جهت بودن امام و مؤذن و مدرس و طلبه علم خانقاه طریق بنا یافته و در وسط حقیقی این محوطه^۲ خارج از صحن مسجد متصل حوض آن بی بنیاد برای خویش آخرت خاله ای بنیاد نهاده و بجهت خرج ضروریات مسجد و خدمه^۳ آن مقام و مدرس و طلبه^۴ علم که هر کدام بوظیفه^۵ در خور موظف اند، کتره تاسیس یافته و اخراجات مسطوره وقف نموده شد و تاریخ بنای آن مکان دلکش 'بقعه^۶ خوش' مرقوم گشته -

۱۰۸۳

و از عبارات این خیر خواهِ خلائق پلی است که حوالی دارالخلافت شاهجهان آباد بر [شاه نهر؟] تعمیر یافته ، چون مترددین و عابرین را از آن نهر عبور مشکل بود ، علی الخصوص وقت طغیان آب و موسم برشگال میا هنگام عبور موکب معلی و هجوم ازدحام خاص و عام آزار بسیار میکشیدند و بسیاری رخت بموج خیز حوادث میدادند ، این احقر برای رضای خدا و رفاه کافه^۷ برابرا پلی در غایت استحکام بنا نمود :

بهر آن خیر بنای محکم   'جسر خیر' آمده ، تاریخ علم

۱۰۷۳

و متصل جسر مذکور مسجدی مصفا ساخته و محضر و باغچه پرداخته و بندگان حضرت ظل سبحانی هنگام ذهاب و ایاب شکار در آن مسجد دوگانه^۸ شکرانه میگزارند و چون بموجب حکم والا مدفن حافظ جمیل پیش امام حضرت اعلی خاقانی که مرد مغتنم و عزیزالوجود بود و حافظ موسی لاهوری که بخدمت امامت و تعلیم حفظ قرآن بادشاهزاده والا گهر مجد کام بخش امتیاز داشت پیش همان

۱ - پی : 'بهمت' - ۲ - پی 'محاوطه' -

مسجد واقع شده فاتحه میخوانند -

و در اعزآباد سه گروهی شاهجهان آباد باغی فرح افزا مشتمل بر عمارت دلکشا در کمال نضارت و صفا ترتیب یافته و تاریخ آن : 'بهشتی بروی زمین آمده' [۱۰۹۲] رقم گردیده -

و در نزدیکی (برگ ۷۵ الف) باغ فیض بخش واقع دارالسلطنت لاهور مابین دو نهر باغی مرتب نموده و ابواب فرح و انبساط بر تماشائیان کشوده و تاریخ بنای آن 'باغ عجب' بر صفحه دهر مرقوم شد -

۱۰۷۸

و در محوطه مقبره شمع انجمن کمال ، چراغ بزم افروز وجد و حال ، شیخ نصیرالدین چراغ دهلوی قدس سره مسجدی اساس نهاده و ابواب ثواب بر روی خود کشاده ، بندگان حضرت که بمزار نور نثار حضرت خواجه قطب الدین قدس سره ، تشریف میبرند ، وقت مراجعت ، فاتحه بر مضعع شیخ بزرگوار میخوانند ، در آن مسجد صلوة ظهر میگزارند - تاریخ بنای آن مقدس جا از قدسی کلام 'فول وجهک شطر المسجد الحرام' ، ظاهر میگردد -

۱۰۷۷

و بتعمیر دیگر عمارات که بجهت سکونت سوای ابنیه مذکور پرداخته و مبلغ گرانمند صرف آن ساخته ، بتفصیل کیفیت و کمیت آن خود را در معرض عرض آوردن مناسب ندید ، بنای امید را محکم بدارد که اگر چندی دیوار نا پایدار عمر را پایی و کاخ بی بنیاد را بقایی باشد بتعمیر دیگر عمارات جان و دل و محلات آب و گل برضای خالق عز و جل ثواب اندوز ازل گردد -

—:O:—

خاتمه

نمود چهارم در ذکر شعرای بلاغت النبا

بر خاطر فیض مآثر نخلبندان حدایق معانی و ضمیر سجنجل لظیر گلچینان ریاض سخندانی پوشیده نیست که چون حضرت بیچون بدو نوع^۲ انسان و ابتدای سلسله آدمیان بوجود سعادت آمود ذات نبی و شخص صفی فرموده در بدایت این نسخه^۳ جامع که مرآت عالم و آینه^۴ احوال طوایف بنی آدم است، ذکر مآثر احوال کرده بمشکواة انبیا علیهم الصلوٰة والسلام که صدر آرایان بارگاه احدیت و پرده گزینان جلاباب بشریت اند، آیین پیشطاق و آینه^۵ چهره^۶ رواق این اوراق ساخت و از آنجا که تناسب اجزای کلام و اتساق ابتدا بانتهادر براءت مرام از محسناتست و زمره شعرای بلاغت انبا را هم از جهت اخذ معانی بتلقی روحانی با وحی آسمانی و الهام ربانی مناسبتی است ظاهر و هم از حیثیت بلاغت گستری با گزین معجزه عطیه^۷ پیغمبری نسبتی است باهر و هانا نظر باین نسبت واقع شده که 'الشعراى تلامذة الرحمن' و بهمین اعتبار ملک الکلام شیخ نظامی گفته :

پیش و پسی بست صف کبریا^۸   پس شعراء آمد و پیش انبیاء
از^۹ بر ایزد سخن آمد نخست   مکه^{۱۰} هستی بسخن شد درست^{۱۱}

و لهذا این خوشه چمن خرمن الطاف یزدان مجد بختاور خان خاتمه^{۱۲} کتاب را بتحریر برخی از احوال بهجت اشتغال شعرای شیرین مقال و ترقیم نقلهای رنگین و نگارش اشعار و منظومات این سخن طرازان فصاحت قرین، آرایش داد و اسامی و تخلصات این ناموران بر ترتیب حروف تهجی مرقوم نمود.

—:o:—

- ۱ - پی : 'آثار' - ۲ - کلمه^{۱۳} 'نوع' نسخه پی ندارد - ۳ - در جمیع نسخه ها :
- پیش و پس بارگه کبریا^{۱۴} تصحیح از روی مخزن الاسرار ص ۴۱ - ۴ - در نسخه^{۱۵} پی این شعر نوشته نه شده - ۵ - آ : 'اینکه معنی - - - شد درست'
- ۶ - در آ : علاوه بر دو شعر مزبور شعر زیرین نیز موجود است :
- ز آفرینش نه زاد مادر کس   هیچ فرزندی خوبتر ز سخن

باب الالف

اسدی طوسی: - اسدی طوسی در عهد سلطان محمود غزنوی، استاد زمره سخنوران خراسان بود، و گویند چون او را بنظم شاهنامه تکلیف کردند ضعف و پیری را بهانه ساخته از ارتکاب این امر خطیر استعفا خواست. از منظوماتش 'مناظره شب و روز' در رسایل او مسطور است و بر السنه سخن فهان مذکور و گرشامپ نامه از نتایج طبع اوست و این شعر متین در صفت نا همواری زمین از ان کتاب کمیاب است:

درین شیب بالا و نرم و درشت ز ماهی شکم بینی از ماه پشت

و اسدی در سنه چهار صد و نه بعالم سرمدی شتافت -

اوستاد ابوالفرج: مداح سلطان مسعود و ولدش (برگ ۴۷۵ ب) سلطان

ابراهیم غزنوی بود، در مدح سلطان ابراهیم گفته:

زهی بیازوی شمشیر کامگار ترا شبیه نقش عزیز و نظیر عقل عدیم

- ۱ - درباره او مجمل التواریخ و القصص ۳، ۲ رک به تذکره الشعراء ص ۶۶ مجالس المومنین: ۲: ۵ مرآة الخیال: ۲۰، شمع النجم: ۳۲ مجمع الفصحاء ۱۰۷، شعر العجم ۱: ۱۸۱ هرمان ایته باسداد اشاریه، تنقید شعر العجم ۱۵۲ نیز رک به لغت نامه ۲۲۶۵ -
- ۲ - پی 'منظوماتش او' - ۳ - در مجمع الفصحاء: ۱۰۷ مال رحلتش ۵۴۶۵ نوشته شده و صفا هم در گنج سخن: ۱: ۱۶۲ با این تاریخ اتفاق دارد - ۴ - منتخب الاشعار: ۱۱ الف 'ابوالفرج بن مسعود رونی مداح، ابو علی سمجور بوده است، اما در آتشکده، ۱: ۴۲ است که ابوالفرج سجزی مداح آل سمجور بوده است نه ابوالفرج رونی' نیز رک: مجمع الفصحاء: ۷۰ در مولد و وفات او اقوال تذکره نویسان مختلف است و او مدح ابوالمظفر ابراهیم بن مسعود (۴۵۱ - ۴۹۲) و مسعود بن ابراهیم بن مسعود (۴۹۲ - ۵۰۸) کرده است -
- ۵ - علاءالدوله مسعود سوم پسر ابراهیم (۴۸۱ - ۵۰۸) آقای سعید نفیسی در تعلیقات لباب الالباب: ۷۱۴ مال جلوس او ۴۹۲ نوشته است - آقای قزوینی در تعلیقات چهار مقاله در مقاله دوم: ۱۱۵ - ۱۹۹ بحشی مفصل راجع به تاریخ رحلت سلطان ابراهیم و جلوس مسعود بن ابراهیم کرده است -
- ۶ - ظهیرالدوله ابراهیم: (۴۵۱ - ۵۴۸۱) - ۷ - نسخه اصل و آ: 'کاسگران' تصحیح از روی دیوان - ۸ - در دیوانش 'نظیر نفس عزیز و شبیه فصل عدیم' -

اسیر بوده او بی نفس چوسنگ صدف یتیم کرده او بی عقب چو در یتیم
 [در] منتخب التواریخ [۱ : ۳۷] مسطور است که مسقط الراس استاد
 قریده رون از توابع لاهور است - درین زمان اثری از ان نمانده ابوالفرج در سنه
 چهار صد و هشتاد و دو از زندان دنیا فرج یافته بنزعت آباد عقبی شتافت -

ازرقی : در قواعد شعر باهر و در قوانین حکمت کامل ، مداح و معاصر
 سلطان ابراهیم غزنوی بوده و در چهار مقاله مسطور است که روزی طغانشاه
 سلجوقی نرد میبخت و چندانکه سه شش میخواست ، سه یک می آمد ، سلطان
 متغیر و ملول شد ، ازرقی این رباعی بدیهم گفته و بسمع سلطان رسانیده مطرح
 انوار عواطف گردید :

گر شاه سه شش خواست سه یک زخم افتاد^۲ تا ظن نبری که کعبتین داد نداد

- ۱ . نسخه اصل و آ : 'حلق گدو' و در منتخب التواریخ : 'حلق گلو' نوشته
 شده ، 'سنگ صدف' از مجمع الفصحاء گرفته شده - ۲ - در باره او رک به :
 مجمع الفصحاء : ۷۰ عوفی : ۴۱۹ مرحوم قزوینی در تعلیقات چهار مقاله در
 مقاله دوم ص ۱۱۵ نوشته است که امین احمد رازی در تذکره هفت
 اقلیم نیز او را در فصل شعرای لاهور عنوان میکند - ۳ - سعید نفیسی
 در تعلیقات لباب الالباب جلد دوم ص : ۷۱۴ مینویسد 'رحلت وی را
 برخی از تذکره نویسان در ۴۸۴ و برخی دیگر در ۴۸۹ نوشته اند ،
 ولی قطعاً پس از ۴۹۲ در گذشته زیرا که قصایدی در مدح مسعود بن ابراهیم
 غزنوی دارد که در ۴۹۲ به تخت نشسته است' نیز رک به تعلیقات
 چهار مقاله : ۱۱۵ مجمع الفصحاء : ۱ : ۷۰ ، عوفی : ۴۱۹ ، راحة الصدور :
 ۵۷ ، ریحانة الادب : ۵ : ۱۵۳ ، سخن و سخنوران : ۱ : ۳۵۷
 دیوان ابوالفرج که در پایان آن آقای محمد علی ناصح شرح حالش نوشته است -
 ۴ - بی : 'فرج' - ۵ - درباره او رک به : ریاض الشعراء : ۹ تذکره الشعراء :
 ۸۲ آذر : ۳ : ۷۴۳ مخطوطات ایندیا آفیس : ۱ : ۲۴۸ و در ذیل نمره ۹۰۹
 مجمع الفصحاء : ۱ : ۱۳۹ مجالس النفایس : ۳۲۵ ، آنشکده : ۲ : ۷۴۱ - ۷۴۲ ،
 ریحانة الادب : ۱ : ۶۲ ، مقدمه دیوان ازرقی - ۶ - رک : چهار مقاله :
 ۶۹ تا ۷۱ - ۷ - در جمیع نسخه ها : 'نقش افتاد' تصحیح از روی دیون :
 ۱۲۰ و چهار مقاله : ۷۱ -

آن زخم^۱ که کرد رای شاهنشاه^۲ یاد در خدمت^۳ شاه روی بر خاک نهاد چون مدوح او را بسبب عارضه^۴ ای قوت مبائثرت ساقط شده بود ، کتاب الفیه^۵ شلفیه بنظم آورد و مصور کرد و مشاهده آن حرارت غریزی قوت گرفت .
ابوالعلا^۶ گنجوی : استاد خاقانی^۷ و فلکی^۸ است در زمان منوچهر شروانشاه ملک الشعرا بود - منقولست که چون ابوالعلا دختر خود را بخاقانی داد فلکی از استاد رنجیده پا بدامن عزت کشید و استاد بیست هزار درهم باو عطا نمود که این بهای چهل کنیز ترکیه است که بمراتب به از دختر ابوالعلا باشند - گویند خاقانی وقتیکه بدولت رسید با استاد کم التفاق مینمود و استاد ازو رنجیده و هر دو در نکویش همدیگر هجوهای رکیک گفته اند و ابراز آن درین مختصر مناسب ندیده باین بیت که استاد در حق شاگرد فرموده اکتفا نموده آمد :

عمری بچشم خویشتن از روی^۹ مردمی جا دادمش که باشد از اغیار نا پدید
از آهیده نخل قدش پرورش گرفت چندانکه همچو سرو و گل^{۱۰} از ناز سرکشید
چون طفل اشک عاقبت آنشوخ شوخ^{۱۱} چشم از چشم من برآمد و بر روی من دوید
انوری : ملک الشعراء سلطان منجر^{۱۲} سلجوقی بود در مدح او گفته :

- ۱ - در جمیع نسخه ها : 'شش چون نگریمت خست حضرت شاه' تصحیح از روی چهار مقاله ص ۷۱ - ۲ - نسخه اصل : 'از هیبت' تصحیح از روی دیوان : ص ۱۲۰ - ۳ - برای تفصیل رک به عوفی : ۳۱۰ - ۳۱۱ - ۴ - 'بسیاری از صاحبان تذکره و حاجی خلیفه در کشف الظنون تالیف کتاب مند باد نامه و الفیه و شلفیه را بازرقی نسبت داده اند و این خطای محض است' چهار مقاله : ۲۱۹ (تعلیقات) - ۵ - درباره او رک به تذکره الشعراء ۸۰ حدایق السحر : ۴۲ ، شمع انجمن : ۶۶ ، مجمع الفصحاء : ۱ : ۸۱ ، مجالس النفایس : ۳۲۸ ، هرمان ایته ۱۱۳ ، ۱۱۵ ، ۱۱۶ - ۶ - آقای سعید نفیسی در تعلیقات لباب الالباب : ۷۰۵ تا ۷۰۷ برای تفصیل شرح خاقانی اسامی همه مجلهها کتابها داده است - ۷ - درباره او رک به حواشی آتشکده آذر : ۱ : ۱۹۸ - ۲۰۴ ، مقدمه دیوان فلکی که آقای هادی حسن تحقیقات خوبی در احوال و آثارش کرده - ۸ - در جمیع نسخهها 'عین' تصحیح از آتشکده : ۲۰۵ - ۹ - پی : 'شاخ' - ۱۰ - پی : 'شوخی بیوفا' - ۱۱ - درباره او رک به راحة الصدور : ۱۹۸ مجالس المومنین : ۵۱ نشتر ←

گر دل و دست بحر و کان باشد   دل و دست خدایگان باشد
 شاه منجر که کمترین خدمش   در جهان پادشاه نشان باشد
 در جهانی و از جهان بیشی   همچو معنی که در بیان باشد
 در سنه پانصد و نودا و نه در بلخ فوت شد و در مقبره احمد خضرویه
 مدفون گردید و کلمه^۲ 'ییمثل' از تاریخ رحلت آن عدیم المثال خبر میدهد -
 ادیب صابر : از ندمای سلطان منجر بود و انوری او را بر خود ترجیح
 میداد و با رشید و طواط منازعه و معارضه داشت . در سنه پانصد و چهل^۳ و شش
 آن غواص دربای معانی بحکم السز^۴ حاکم خوارزم غریق بحر عدم گردید -
 گویند رشید و طواط نوبتی هنگام هیجان سرما و طغیان بارش و برف عزیمت
 ملاقات ادیب نمود و بدرش رسیده از دربان شنید که او در خانه نیست - رشید این

← عشق : ۱۰ ب ، ریاض الشعراء : ۲۰ ، تذکره حسینی ۲۸ ب ، منتخب الاشعار :
 ۹ الف تذکره الشعراء : ۹۷ ، خزانه عامره : ۸ - ۱۱ ، مرآة الخیال
 ۴۲ ، عوفی : ۳۳۴ ، تاریخ گزیده ۳۰۷ ، ۳۷۰ ،
 ریاض العارفین : ۲۸۶ ، تعلیقات سعید نفیسی بر لباب الالباب : ۶۸۴ -
 ۶۸۵ و این جا سعید نفیسی راجع به منابع دیگر برای انوری ذکر نموده
 است ، آتشکده آذر : ۱ : ۲۱۳ - ۲۵۴ گنج سخن : ۱ : ۳۱۶ ، برون : ۲ :
 ۳۶۵ - ۳۹۰ ، شفق : ۱۷۶ - ۱۸۲ ، سخن و سخنوران از فروز انفر :
 ۱ : ۳۵۶ - ۳۸۶ ، مجالس النفایس : ۳۲۴ ، شعر العجم ۲۷۷ - ۲۸۵ ،
 تنقید شعر العجم : ۲۲۵ - ۲۹۶ - ۱۲ - ۵۱۱ - ۵۵۲
 ۱ - سعید نفیسی در تعلیقات عوفی : ۶۸۵ مال فوتش : '۵۸۵' گنج سخن
 : ۱ : ۳۱۶ 'مال رحلتش ۵۸۳' سخن و سخنوران : ۳۵۶ -
 ۳۸۶ با اشاره به هفت اقلیم '۵۸۳ ه' ، صاحب تنقید شعر العجم :
 ۲۱۸ هم باین تاریخ اتفاق دارد - ۲ - پی : 'بدو کلمه' در مال رحلتش مؤلف
 تضاد را بکار برده است - ۳ - در مجمع الفصحا : ۳۱۴ تذکره الشعراء :
 ۵۷ ، سخن و سخنوران ۱ : ۲۵۰ - ۲۵۴ تاریخ فوتش ۵۴۲ ه و دهخدا :
 ۱۰۸۴ ، با مرآة العالم موافقت دارد - نیز رک به لباب الالباب : ۳۲۹ و
 تعلیقات ، ۶۸۴ ، تاریخ گزیده : ۳۶۸ ، مخزن الغرایب : ۱۷۹ ب دیوان
 ادیب صابر بتصحیح ع - قویم و ایته : ۱۰۵ ، ۱۰۸ ، ۱۲۰ - ۴ -
 علاءالدین اتسز خوارزمشاه : (۵۵۲۲ - ۵۵۵۱)

بیت در سلاک نظم منظم گردانیده بسمع حاضران رسانید :
آنکس که برون رود درین روز غیر از زن غر بگو دگر کیست
و ادیب سر از غرفه که مشرف به دهلیز خانه بود ، بر آورده و رو برشید
کرده این بیت فی النور خواند :

من در حر مسرای خویشم پیداست که در برون در کیست
ابن یمین محمود : در عهد سربداران معزز و محترم بود ، این قطعه از
واردات طبع اوست :

دو قرص^۲ نان اگر از گندم است اگر از جو سه^۳ تای جامه اگر از کهنه است و گر از نو
چهار گوشه^۴ دیوار خود بخاطر جمع که کس نگوید ازینجای بنخیز و آنجا رو
هزار بار نکو تر به نزد ابن یمین ز فر مملکت کیقباد و کیخسرو
در سنه هفتصد^۵ و چهل و پنج مرحله پیمای جاودانی گردید (هرگ ۷۶ الف)
ابو اسحق اطعمه حلاج شیرازی^۶ : از ندمای سلطان سکندر بن سلطان عمر
شیخ بن امیر تیمور^۷ بود - ریش دراز داشت - گویند نوبتی آن نکته دان بعد از
چند روز ببزم سلطان حاضر شد - شاهزاده پرسید مولانا کجا بودید ، گفت ای
سلطان عالم یک روز حلاجی میکنم و سه روز پنجه از ریش میچینم و او جهت^۸

- ۱ - درباره او رک به : آذر : ۱ : ۳۷ ، گنج سخن : ۲۱۸ ، ریاض العارفین :
- ۲۷۹ مجمع الفصحاء : ۲ : ۲ لغت نامه : ۳۶۴ - ۲ - در جمیع نسخه ها
- 'دو تای' نوشته شده ، تصحیح از روی آتشکده : ۱ : ۳۸ - ۳ - 'دو' -
- ۴ - فقط صاحب نشتر عشق : ۱۴ الف با مرآة العالم اتفاق دارد - در حواشی
- آتشکده : ۱ : ۳۷ و گنج سخن : ۲۱۸ و شفق : ۳۱۹ مال رحلتش : ۵۷۶۹ -
- براون : ۳ : ۲۱۵ هم با اشاره به مجمل تاریخ فوتش بتاریخ هشتم جمادی الثانیه
- مال ۵۷۶۹ ۳۰ ژانویه ۱۳۶۸ م نوشته است - نیز رک به مجمع الفصحاء : ۲ :
- ۲ ، تذکرة الشعراء ۱۸۵ ، مجالس النفایس : ۱۴۲ ، هرمان ایتنه ۲۰۹ - ۲۱۰
- بامداد اشاریه و مقدمه دیوان ابن یمین بقلم استاد سعید نفیسی ، رساله^۹
- رشید یاسمی درباره ابن یمین و زندگانی و آثار او ، شعر العجم ۲ : ۲۶۷ -
- ۵ - نیز رک به تذکرة الشعراء : ۴۰۸ - ریاض العارفین : ۷۱ مرآة
- آفتاب نما : ۱۵۴ الف ، ایتنه : ۱۸۸ مقاله سعید نفیسی 'تاریخچه ادبیات'
- سالنامه پارس ۱۳۶۵ هـ ق - ۶ - میرزا اسکندر بن میرزا عمر شیخ بن
- امیر تیمور از ۸۱۲ هـ تا ۸۱۷ هـ ۱۴۰۹ - ۱۴۱۵ م در اصفهان و فارس
- حکومت داشته - ۷ - پی : 'مزیت' -

مزید اشتهای شاهزاده در الوان اطعمه رساله منظوم ساخته - از وصت :
 لرگس که شبیه است بچشم خوش دابر گویند که دارد طبقی سیم پر از زر
 در دیده اسحق نه زر دارد و فی سیم شش نان تنک دارد و یکصحن مزعفر
 در منہ هشتصد و بیست و هفت از خوان الوان نعمت دنیوی دست کشیده
 میل نعم اخروی نمود .

شیخ آذری : در اسفرائن نشوونما یافته و در مدح سلطان شاهرخ میرزا
 قصاید غرا دارد . بعد از آن دست از همه باز داشته ، بخدست شاه نعمت الله ولی
 رسید و از فیض صحبتش بهره مند گردید . دوبار پیاده بچج رفت و کتاب
 'سعی الصفا' در مکه معظمه تالیف نمود و از حجاز عزیمت دیار ملک هند کرد و

- ۱ - اسم این رساله 'کنزالاشتها' است رک به ایتہ : ۱۸۸ علی اصغر راجع به این رساله و دیگر آثار ابواسحق شرح مفصلی در 'از سعدی تا جامی' ۳۶۴ تا ۳۶۹ داده است - ۲ - در جمیع نسخدها 'طبقی طبق' نوشته شده ، تصحیح از روی تذکره الشعراء : ۳۶۸ کرده شده - ۳ - سعید نفیسی در سالنامه پارس ۱۳۶۵ هـ ق ، ۱۳۲۵ هـ ش ، ۸۳۰ یا ۸۳۷ هـ - ایتہ ۱۸۸ ، ۸۲۷ هـ یا ۸۳۰ هـ نیز رک به هفت اقلیم : ۱ : ۲۵۷ تا ۲۵۹ مرآة الخیال : ۶۲ ، تذکره حسینی : ۵۲ ب ، مجمع النفایس : ۳۸ مرآة آفتاب نما : ۱۵۴ الف و از سعدی تا جامی : ۳۶۲ - ۴ - صاحب مرآة آفتاب نما : ۱۵۱ الف مخزن الغرایب : ۱۶ ب آتشکده آذر : ۲ : ۴۴۳ ، نیز رک به تذکره الشعراء : ۴۴۸ ، حواشی آتشکده : ۲ : ۴۴۳ - ۴۵۷ ، خزانه عامره : ۲۲ ، حبیب السیر جزو سوم از جلد سوم : ۱۷۳ ، مفتاح التواریخ : ۱۲۱ ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۱ الف - ۵ - اسفرائن - اسفرائین (اسپرائین) و آن شهر است مشهور در خراسان از نواحی نیشاپور اسفرائین از اقلیم چهارم است ، طولش از جزایر خالدهات صاد و عرض از خط استوا لولج شهری وسط است و در مسجد آنجا کاسه بزرگست . از روی دورش دوازده کز خطاطی و از آن بزرگ تر کاسه پیش ازین کسی نساخته و بر جانب شمال آن شهر قلعه ایست محکم آنرا در صملوک خوانند و قریب پنجاه دیه از توابع اسفرائین است و هوایش معتدل است (نزہة القلوب ۱۸۶) ۵ - شاهرخ تیموری (۸۰۹ - ۸۵۰ هـ ق) - ۶ - برای تفصیل سعی الصفا رک به ریو : ۲ : ۲۴۵ ، حسن سادات ناصری در آتشکده : ۲ : ۴۴۵ ←

در گلبرگه سلطان بهمنی را دریافت و جهت کتابه عمارتی که سلطان دران اوقات طرح انداخته بود، این دو بیت گفت و در پیش طاق دروازه مسطور شد :

حبذا قصر هایون که ز فرط عظمت آسمان پایگه اول این درگاه است
 آسمان هم نتوان گفت که ترک ادب است قصر ملطان جهان احمد بهمن شاه است
 و سلطان هزار بسته قماش که زیاده به پنجاه هزار دینار قیمت داشت ،
 بشیخ صله داد و او در چندگاه بهند بود و عزیمت خراسان نمود و در هشتاد و دو
 سالگی سنه هشتصد و شصت و شش داعی حق را لبیک گفته در اسفراین
 مدفون گشت .

آصفی^۳ : پدر آن آصف دیوان نکته منجی خواجه نعیم الدین نعمت الله در
 عصر سلطان ابو سعید^۴ وزیر با جود و تدبیر بود و آصفی ملازمت سلطان اختیار
 نکرده ، بفرغت و قناعت روزگار میگذرانید و در بلده هرات سنه نهصد و بیست
 از دست ساقی اجل باده ممات چشیده . از اشعار آبدار اوست .

پای مجنون نه همین سلسله سودا داشت هر که دیوانه شد این سلسله را در پا داشت
 آگهی^۵ خراسانی : گویند در ایام سلطان حسین بایقرا نشانی بنام خود نوشت

← بحواله بزرگ اسفراینی نوشته است که این کتاب در مناسک حج و تاریخ
 کعبه نوشته شده ، برای شرح دیگر آثارش رک به حواشی آتشکده آذر : ۱ :
 ۴۴۵ - ۴۴۸ و ریو : ۳۵۶ برای مثنوی مرآة ، ۲ : ۱۶۱ برای
 جواهر الاسرار و مفتاح الاسرار ، خزانه عامره : ۲۲ و تذکرة الشعراء : ۴۴۸ .
 ۱ . دوازده هزار بسته قماش ، نشتر عشق : ۱۱ الف - ۲ - 'از هند باسفراین
 رفته چهل سال بسجاده عبادت و قناعت متکا زده بفقیر و فاقه گذرانید' تذکره
 حسینی : ۲۷ الف و مخزن الغرایب : ۱۶ ب - ۳ - برای شرح احوالش
 رک به مجالس النفایس : ۵۸ ، بابرنامه (الکلیسی) : ۱ : ۲۸۶ ، حبیب السیر : ۳ :
 ۳ : ۲۴۶ ، تحفه سامی : ۹۷ ، مرآة الخیال : ۸۱ سفینه خوشگو : ۱۰ الف ،
 تذکرة الشعراء : ۵۱۷ ، تذکره حسینی . ۳ الف و مرآة آفتاب : ۱۴ : ۱۵۲ ب
 ۴ - (۸۵۵ - ۸۷۲ هـ ق) - ۵ - در تحفه سامی : ۹۷ تاریخ رحلتش . ۹۲ هـ
 مسطور است اما در بیشتر تذکره های دیگر ۹۲۳ هـ نوشته شده - ۶ -
 در جمیع نسخه ها 'برپا' تصحیح از تحفه سامی : ۹۸ کرده شده - ۷ -
 صاحب تحفه سامی : ۱۱۷ مینویسد 'منشی فاضل بود و در شعر بقصیده
 گونی مایل ، اما خبائث بر مزاجش غالب بود و حطام دنیوی را طالب' ←

و مهر پادشاه و دیگر متصدیان بقلم موی تقلید کرد و بادشاه بر اینمعنی اطلاع یافته بنا بر رعایت اهل فضل قلم عفو بر جریده جرمش کشید و آگوی درین حادثه جانکاه از اهل هرات رنجیده 'شهر آشوبی' در جواب 'بحرالابرار' امیر خسرو در ملک نظم کشیده اولش اینست :

عرصه 'شهر هری رشک بهشت' انور است در گهش را شعشه^۱ خورشیدگل میخ ز راست و چون برای ملا احمد طبسی^۲ که با احمد اتون شهرت داشت و در ابتدا معلم شاه اسمعیل صفوی بود ، از شاه رنجیده بروم رفته ، اظهار تسنن نموده گفت : احمد اتون گهی شیعی گهی سنی بوده چون غایبوازی که شش ماه ماده و شش ماه نراست ازین جهت ملا باو عداوت کرده فرصت نگاه میداشت . وقتیکه امیر خان ترکان حاکم هرات گردید ، ملا خاطر نشان خان نمود که او هجو شما و جمیع اهالی هرات کرده ، خان بیرحم مغلوب قوت غضبی شده ، به تیغ (برگ ۴۷۶ ب) ییداد دست راست و زبان راست گفتار او^۳ برید و آن زبانان هنگام بریدن دست و زبان این مطلع گفت :

از دست احمد طبسی روز ماجرا دست بریده من و دامان^۴ مرتضی منقولست^۵ که بعد از آن او گویا شد و لکنتی که سابق داشت ، زایل گشته بود و بدست چپ خط به از اول می نوشت و او چهار سال و یک روز [بعد ازین] در قید حیات بود . در سنه نهصد و سی و دو راه آخرت پیمود .

← صاحب مجالس النفایس : ۱۴۲ - ۱۴۳ مینویسد 'از جانب پدر نبیره مولانا جلال الدین مجد قاینی است و صاحب کمالی مولانا اظهر من الشمس است و مولانا آگوی نیز بر اکثر علوم و فنون صاحب وقوف است ، بتخصیص در اسلوب شعر و حالا از شعرای قدیم که نام استادی بر ایشان اطلاق میتوان کرد یکی او مانده ، اما او را مهوی غریب شد که قصیده ای در مذمت امرای روزگار و اکابر خراسان گفت و بعضی از مردم والی ملک را بر آن داشتند که قطع زبان او کرد' . سفینه^۶ خوشگو : ۶ الف ، مؤلف مرآة العالم از تحفه سامی : ۱۱۷ استفاده نموده است . اما در تحفه بتفصیل نوشته شده ، نیز رک به مجالس النفایس ۱۴۲ - ۱۴۳ .

۱ - در جمیع نسخه ها : 'شهر' نوشته شده ، تصحیح از روی تحفه سامی : ۱۱۷ کرده شده . ۲ - پی : 'شمسه' . ۳ - در نسخه های دیگر 'طبسی' نوشته شده . ۴ - کلمه 'او' در دیگر نسخه ها نوشته نه شده . ۵ - پی : 'من امان' . ۶ - پی : 'گویند' .

اهلی خواسانی: در حالی که در عشق فریدون حسین بایقرا ابتلاء
 بهرسانیده، موی ژولیده بر سر گذاشت - غزلی گفته که مطلعش اینست:
 موی ژولیده که بر سر من ابتر دارم سایه دولت عشق است که بر سر دارم
 چون در کفانداری سهم نداشت، جوانان^۳ او را چون قبضه از دست یکدیگر
 میکشیدند و آخر بواسطه آنکه قاستش از غلبه پیری مانند کمان خم گشته بود،
 گوشه گیر شده در سینه نهصد و شصت^۴ و شش از کفانخانه جهان چون تیر وارست
 و از کشمکش بیامود^۵ -

الف^۶ ابدال: از ندمای سلطان یعقوب^۷ آق قوینلو بود و بعد از فوت

۱ - مؤلف مرآة العالم شرح اهلی از تحفه سامی: ۱۰۷ باختصار گرفته است - 'اقلیم
 و جودش خالی از سلطنت خسرو عشق نبوده' در حواشی نوشته شده 'اهلی
 ترشیزی که بعنوان تورانی و خراسانی نیز معروف است، بسبک هندی شعر میگفت
 و نثری مصنوع و مطمئن داشت - سخنش چنگی بدل نمیزند' آتشکده: ۱: ۳۶۵
 برای تفصیل مثنویش سحر حلال، رک به ریو: ۲: ۲۴۳، ولیدیمیر هم شرح
 مفصل داده است - رک به فهرست مخطوطات ایشیاتک سوماتی بنگال - نیز
 رک به مجالس النفایس: ۸۰، مجالس المومنین: ۵۴۰، هفت اقلیم: ۱: ۲۷۰،
 سفینه خوشگو: ۱۹ الف و شمع انجمن: ۲۴ - ۲ - پی: 'که من' - ۳ -
 در جمیع نسخه ها 'چون جوانان' نوشته شده، 'چون' زاید است تصحیح
 قیامی - ۴ - سادات حسن ناصری در حواشی آتشکده: ۱: ۲۶۵ وفاتش را
 بسال ۵۹۳۴ نوشته است، صاحب هفت اقلیم: ۱: ۲۷۰ 'پادشاه شعرا بود اهلی'

۹۴۲

تاریخ رحلتش نوشته است و در دیگر تذکره ها هم و در تاریخ ادبیات
 ایران (شفق) ۳۷۳ گنج سخن: ۲۱ و ایته: ۱۲۵ و ریو و ولیدیمیر هم
 سال رحلتش: ۹۴۲ نوشته شده - ۵ - پی: 'نیا سود' - ۶ - 'اصلش از بلخ'

۱۵۳۵، ۱۵۳۶ م

بوده، تخلص مطیعی، اما در آخر تخلصش را باسم مذکور قرار داد، ندیم
 شیوه و شیرین کلام بود و ظرایف او با سلطان یعقوب در آذربایجان شهرت
 تمام دارد - بعد از وفات پادشاه مذکور در صفاهان می بود، اهاجی و
 هزلهای که گفته مشهور است، تحفه سامی: ۱۱۱ - ۷ - (۸۸۳ ۸۹۶ ه) -

سلطان مذکور در اصفهان اقامت نموده ، در زمانیکه شاه اسمعیل صفوی بر اصفهان مستولی گردید و اکثر سکنه را جهت تحصیل زر در شکنجه کشید حبشی^۱ المشهور بگزالدین که از هزالان و ملازمان شاه بود ، الف ابدال را گرفته زر میطلبید و هر چند او را کتک میزد ، میگفت الف هیچ ندارد و چون ابن اطفیه در مجلس شاه مذکور شد طلب حضور نموده فرمود برای ما هم چیزی گفته ای ، او این مطاع خواند :

تاج شاهی که شرف بر سر قیصر دارد هر که این تاج ندارد ، آن بی سر داد
شاه گفت از بیم جان خوشامد میگوئی ، او در بدیهه گفت :
دارم حکایتی و نه جای خوشامد است^۲ شاهی چنین بمعرکه هرگز نیامد است^۳
شاه او را نوازش فرموده وظیفه برای او مقرر کرد و او مدتی دران بلده فارغ البال بوده ، سنه نهصد و سی و یک سفر آخرت نمود -

امیدی^۴ طهرانی : در زمان شاه اسمعیل صفوی سر آمد شعرای ایران بود -
در عنفوان شباب بشیراز شتافته در سلک تلامذه^۵ جلال دوانی انتظام داشت و در اکثر علوم مستعد گردید و مولانا امیدی تخلصش قرارداد و امیدی آخر ببلده^۶ طهران مقیم شده^۷ باغی طرح انداخت و 'باغ امید' موسوم ساخت و هنوز نهال امیدش بشمره^۸ مراد بارور نگشته که از صرصر مهات گشن حیاتش پژمرده^۹

۱ - در جمیع نسخه ها : 'هی مشهور' ، تصحیح از تحفه سامی : ۲ - پی :
'امت' - ۳ - پی : امت' - ۴ - مؤلف مرآة العالم در شرح
امیدی از تحفه سامی : ۱۰۱ و میخانه : ۱۲۶ استفاده نموده است
برای بیشتر شرحش رک به حبیب السیر : ۴ : ۳ : ۱۱۵ -
۱۱۶ مجمع الفصحا : ۲ : ۷ ، خزانه^{۱۰} عامره : ۲۴ ، سفینه خوشگو : ۱۳ ب
کنج سخن : ۲ : ۶ ، منتخب الاشعار : ۹ الف ، شمع انجمن : ۳۰ ، نگارستان
سخن : ۱۴ ، مفتاح التواریخ ۱۴۳ و براون : ۴ : ۲۳۰ - ۵ - پی : 'شد'
۶ - صاحب سفینه خوشگو : ۱۳ ب مینویسد 'در سال نهصد و بیست و
سه در صحبت و درمیش خان (؟) بخراسان رفته و بعد دو سال رخصت
حاصل کرد و به ری آمد ، هنوز از رنج راه نیاسود ، بسعی شاه قوام الدین
درجه^{۱۱} شهادت یافت ، از زبان خودش این مصرعه تاریخ یافته
'آه از خون ناحق من آه' ، در میخانه : ۱۲۸ نوشته شده که 'افضل نامی

گردید - این چند بیت از ساقی نامه^۱ آن سبوحکش میخانه^۲ مانی مرقوم میگردد :

بیا ساقی آن آفتاب منیر   که در سایه پرورد دهقان پیر
بر آور ز برج خم لعل فام   که عمر آفتابست بر طرف بام
بمن ده که شد روزگرم سیاه   خلاصم کن از گردش مهر و ماه
اقدس^۳ مهدی : از مجلسیان شاه عباس بود ، از سن شریف سی^۴ و
شش مرحله طی نموده ، بعالم قدس خرامید و در قزوین مدفون گردید - ساقی
نامه^۳ دارد در غایت عذوبت و سلاست ، ایراد چند بیت از آن نشه افزای باده
کشان بزم سخنوری گردد - (برگ ۴۷۷ الف) :

دلا صبح شد خیز و بشکن خار   چو نرگس سر از خواب غفلت بر آر
زعشرت دل می پرستان شگفت   گل باده بر روی مستان شگفت
خروشیدن چنگ و گلبانگ عود   گره از دل شیشه می کشود

← فوت آن مرحوم این چنین یافته ع 'آه از خون ناحق من آه' . سایر تذکره

۹۲۵

نویسان بر همین تاریخ اتفاق دارند اما براون : ۴ : ۲۳ . دوتا ریخ نوشته
است ، ۵۹۲۵ یا ۵۹۳۸ ، در حبیب السیر ۳ : ۴ : ۱۱۵ - ۱۱۶ سال

۱۵۱۹ م ۱۵۲۳ - ۱۵۲۴

رحلتش ۵۹۲۹ مسطور است و نوشته شده 'روز دیگر هر چند حکام آنولایت
تفحص و تفتیش نمودند ، نه از قاتل خبری شنیدند و نه بر جریمه^۵ مقتول
مطلع گردیدند' در تحفه سامی : ۱۰۱ نوشته شده 'در شهر سنه خمس و
عشرین و تسعمایه (۹۲۵) جمعی بر سر او ریخته بقتلش رسانیدند ، بعضی مردم
این امر شنیع نسبت بنور بخشیه کرده اند' -

۱ - 'تولد آن بابل گرار معانی در شهر سبزوار واقع شده و لیکن در مشهد مقدس
بسن رشد و تمیز رسیده' میخانه : ۱۸۶ برای بیشتر شرح احوالش رک به
همین کتاب : ۱۸۷ - ۱۸۹ ، سفینه خوشگو : ۴۷ الف ، مخزن الغرایب :
۲۰ الف ، نشر عشق : ۴۴ ب و منتجب الاشعار : ۹ ب - ۲ . در حواشی
میخانه : ۱۸۹ آقای شفیع بحواله^۶ تهی کاشی (سپرنگر ۴۴ نمره ۶۲۲) تاریخ
وفاتش ۱۰۰۲ هـ نوشته است - ۳ - برای 'ساقی نامه' رک به میخانه :
۱۸۹ - ۱۹۴ - ۴ - میخانه : 'مستی'

ابو تراب^۱ بیگ : فرقتی تخلص داشت^۲ و در ایام سلطان محمد خدا بنده^۳ و والدش شاه عباس رایت سخن طرازی می افراشت و ملازمت ملاطین اختیار نکرده ، بفرغت گذرانید . در سنه هزار و هفت در صفاهان چراغ عمر آن روشنی افزای بزم سخنوری خاموش گردید^۴ . ازوست :

ساقی بده آن باده که ماه^۵ شب تار است آن باده که گلگونه^۶ رخسار بهار است
آن باده که چون قطره^۷ باران بهاری شوینده^۸ گرد از رخ گلهای عذار است
آن می که زبس روشنی از سینه^۹ معشوق^{۱۰} چون شعله فالوس عیان در^{۱۱} شب تار است
احمد قزوینی^{۱۲} : از اولاد امام نجم الدین عبدالغفار است که کتاب حاوی در مذهب شافعی تصنیف اوست . و احمد غرایب وقایع عالم و بدایع موانع اشخاص^{۱۳} بنی آدم را در قید کتابت آورده مؤلف خود را بنگارستان موسوم ساخته ، بزیارت حرمین الشریفین مشرف گردیده ، عازم هندوستان بود . در راه داعی حق^{۱۴} را لبیک اجابت گفته احرام طواف کعبه اخروی بست . از اشعار اوست :

- ۱ - نیز رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۶۳ ، میخانه : ۳۲۳ ، مجمع النفایس :
- ۲ - ۷۰۴ ، سفینه خوشگو : ۱۵۲ الف ، تذکره حسینی : ۳۲ ب و تذکره نصرآبادی :
- ۳ - ۴۹۷ - ۲ - 'آغاز حال تخلص خود کاسی نوشت و من بعد آن فرقتی نامید'
- نشر عشق : ۴۰۲ الف - ۴۰۳ الف برای بیشتر تفصیل تخلصش رک به سرو آزاد : ۳۷ ، دیوان او در کتابخانه موزه بریتانیه محفوظ است . برای ترجیع بند او رک به میخانه : ۳۲۴ تا ۳۳۱ - ۳ - (۹۸۵ - ۹۹۵ هـ) - ۴ - در تاریخ رحلتش هیچ اختلافی بنظر نیامده ، در همه تذکره ها بجز مرآة العالم سال رحلتش : ۱۰۲۶ هـ نوشته شده ، رک به منابع مزبور - ۵ - مرآة العالم 'ماه' ندارد ، از میخانه : ۳۲۴ گرفته شده - ۶ - میخانه : ۳۲۴ 'مستان' دارد بجای 'معشوق' - ۷ - در جمیع نسخه ها 'که اندر' نوشته شده ، کلمات 'عیان در' از میخانه : ۳۲۴ ، گرفته شده - ۸ - صاحب نشر عشق :
- ۸ ب مینویسد 'قاضی احمد غفاری، نسبش باقا نجم الدین عبدالغفار قزوینی میرسد فاضل ذکی الطبع بود آخر حال از وزارت استعفا نموده ، بزیارت بیت الله رفت' - ۹ - برای شرح نگارستان رک به بدایونی : ۳ : ۱۸۵ و نشر عشق : ۸ ب - ۱۰ - 'در آخر حال دست از وزارت پادشاهزادگان عراق بازداشت و استعفا نموده ، متوجه زیارت بیت الحرام گردیده و آن سعادت را در یافته ، از بندر دابل بهندوستان می ←

پس از عمری نشیند گر شبی در پیشم آن بد خو
 طپد دل در برم ترسم که ناگه زود بر خیزد
 اشکی قمی^۱ : در شعر خیالات خوش داشت ، تتبع آصفی میکرد - در آگره
 رخت حیات برباد پای^۲ اجل بست - این اشعار از اوست :

از بس که سنگ بر سر زد بیتو سینه چاک
 آنسنگ در کف او گردیده^۳ مشت^۴ خاکی
 بسی سنگ از غمت بر سر من دلتنگ خواهم زد
 اگر دستم رود از کار سر بر سنگ خواهم زد

اسیر^۵ : موسوم بمیرزا جلال صاحب فضل و کمال بوده ، صبیبه^۶ شاه
 عباس ماضی در نکاح داشت ، بعد از فوت شاه چون شاه صفی سریر آرای سلطنت
 گردید ، از حمیتی که داشت ، مقرر کرد که او از زوجه^۷ خود جدا باشد -
 وقتیکه شاه بقزوین رفت ، زوجه اش در آنجا اقامت داشت ، شاه برای هر یکی از
 مقربان منزلی مقرر کرد و بمیرزا گفت که در جائیکه خوش آید ، فرود آیند -
 میرزا از راه طیبیت بعرض رسانید که اگر جایی به از خانه باشد حکم شود آنجا
 فرود آیم شاه خنده کرد و رخصت خانه اش داد - اشعار آن یگانه^۸ روزگار است :

← آمد ، ناگه دست فنا - - - بعالم کشید و این واقعه در سنه خمس و سبعین
 و تسعمایه (۹۷۵ هـ) بظهور انجامید ، بدایونی ۳ : ۱۸۵ ، در نشتر عشق ۹۲۵
 و در شمع انجمن : ۵۷ سال رحلتش ۹۶۵ هـ نوشته شده -
 ۱ - لیزرک به بلاخمن : ۶۶۷ ، سفینه خوشگو : ۵۶ ب نشتر عشق ۲۴ ب و
 مخزن الغرایب : ۲۱ ب شمع انجمن : ۵۸ ، مؤلف مرآة العالم از بدایونی : ۳ : ۱۸۶
 نقل نموده است ، اما در بدایونی انتخاب اشعارش بیشتر داده شده - ۲ - در
 آگره فی سنه نهصد و هشتاد و دو در سرای نادرالملک منصوربخانه سید جدایی
 ترمذی وفات یافت ، نشتر عشق ۲۴ ب - ۳ - در جمیع نسخه ها 'آمد'
 تصحیح از شمع انجمن و مخزن الغرایب - ۴ - در مرآة العالم : 'مشک'
 واژه 'مشت' از مخزن الغرایب و شمع انجمن گرفته شده - ۵ - 'میرزا جلال
 ولد میرزا موسی مهرستانی من افعال اصفهان ، ایشان از اجله و اعظام سادات
 در پاکی نسب و ظهور حسب کالشمس فی نصف النهار مشهور و معروف اند'
 تذکره نصر آبادی : ۹۵ برای بیشتر شرح احوالش رک به کلمات الشعراء :
 ۳ : مرآة الخیال : ۸۲ ریاض الشعراء : ۱۶ ، تذکره حسینی : ۳۲ ب ،
 سرو آزاد : ۵۳ و مرآة آفتاب^۹ : ۱۵۲ ب

بیاض دیده کشودم کتاب گل خواندم بنام 'شوق تو هر شب نمی معنائیست
 هوا زموج رطوبت' سفینه' غزلست چمن زلاله و گل مطلع خوش الشائیست
 در سنه هزار و چهل آفتاب عمرش بمغرب فنا فرو رفت'.

الفتی' : مخاطب قلیچ خان از امرای کبار عرش آشیانی و جنت مکانی بوه
 و بفضل و کمال اتصاف داشت - وقتی که بانتظام امور صوبه لاهور مامور بود ،
 هر روز یک پهر بدرس علوم و افاده طلاب اشتغال داشت - از منظومات اوست :
 تا ز عارض آفتاب من نقاب انداخته ذره سان خورشید را در اضطراب انداخته
 کشته' آن نرگس مستم که در عین خار عالمی را کشته و خود را بخواب انداخته
 سنه فوتش از تعداد حروف 'الموت جسر' بوصل الحیب الی الحیب'

۵۱۰۲۳

ظاهر میشود -

۱ - پی : 'پیام' - ۲ - پی : 'طراوت' - ۳ - در گنج سخن ۳ :
 ۱۰۶۱ ، تاریخ تولدش ۵۱۰۲۹ و تاریخ رحلتش ۱۰۶۹ ه نوشته

م ۱۶۵۸

م ۱۶۱۹

شده اما ایتہ : ۱۹۹ و مؤلفین شمع انجمن : ۲۶ و سرو آزاد : ۵۳ سال
 رحلتش ۵۱۰۴۹ نوشته اند - ۴ - 'قلیچ محمد خان از امرای کبار حضرت عرش
 آشیانی بوده ، وطن ایشان از نواحی کابل است و در عهد دولت حضرت
 جهانگیری نیز به قرب و حالت و عزت ممتاز بود - سالهای دراز صاحب
 صوبه' لاهور بود ، تا یک پاس روز بدرس علم فقه و تفسیر و حدیث در
 مدرسه قیام داشت - در سنه الف هجری جونپور جاگیر ایشان بود ،
 (ذخیره الخوانین : ۱ : ۱۷۲ - ۱۷۶) نیز رک به بلاخمن : ۳۵ و ۳۸۱ ،
 طبقات : ۳۸۳ ، مآثر الامراء : ۳ : ۶۹ - ۷۴ نیز به بدایونی : ۳ : ۱۸۸ ،
 سفینه خوشگو : ۱۰۸ ب ، نشتر عشق : ۲۷ ب و شمع انجمن : ۵۹ درین تذکرهها
 شرحش از حیث شاعر نوشته شده - ۵ - بلاخمن : ۳۸۱ مینویسد که قلیچ خان
 بعمر هشتاد سالگی بتاریخ دهم رمضان ۵۱۰۲۲ در پشاور در گذشت - بوقت

م ۱۶۱۳

رحلت او بمنصب شش هزاری پنجهزار سوار بود ، در توزک جهانگیری
 (از سید احمد) س ۱۲۳ هم همین تاریخ نوشته شده ، اما در مآثر الامراء : ۳ :
 ۷۲ این عبارت عربی نوشته شده که از ان سال ۱۰۲۳ ه بر می آید -

احسن الله! : مخاطب بنظر خان بمرود و مردمی و شعراء و ظرفا نوازی مشهور بود و زمانیکه بنیابت پدر خود خواجه ابو الحسن^۲ خدمت صوبه کابل داشت ، صایب تبریزی از ایران نزد خان آمده قصاید و غزلها (برگ ۴۷۷ ب) بنام او انتظام داد و رعایتها^۳ یافت - این ایات از آنجمله است :
خانخانرا به بزم و رزم صایب دیده ام^۴ در سخا و در شجاعت چون ظفرخان تو لیست
خان توئی کز تو زر برند بخوان^۵ خانی دیگراں بیک خانی است
از اشعار اوست :

جهان جوان شد و عقد بهار می بندد   بهار پای چمن در نگار می بندد
مسافران چمن لارمیده در کوچ اند   شگوفه میروود و شاخ بار می بندد

۱ - 'نواب ظفر خان از امرای عهد شاهجهالیست - بعد عزل نواب نعل خان در سنه هزار و شصت و سه هجری (۱۰۶۳ هـ) بایالت سند معزز گردیده ، شش سال بماند ، آخرین حکام عهد صاحبقران ثانی وی بوده ، چنانچه بعد عزل او قباد خان از جانب عالمگیر حاکم تنه شد - 'مشکین باغ' که اکنون زمین ویرانه ایست ، ساخته^۶ اوست' مقالات الشعراء : ۳۸۰ برای بیشتر شرحش رک به مآثر الامراء : ۲ : ۷۵۶ - ۷۶۳ کنبو (سه جلد) بامداد اشاریه - سرو آزاد : ۹۶ - نشتر عشق : ۳۹ الف و ب ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۳ الف ، منتخب الاشعار : ۱۲ الف - ۲ - خواجه ابوالحسن تربتی ملقب برکن السلطنة ، تربت الکافی است از خراسان ، قطب الدین حیدر (که مظهر آثار غریبه و اسور عجیبه بوده و حیدریان بوی منسوب اند) از آنجاست - خواجه در عهد عرش آثمیانی بخدمت وزارت شاهزاده دانیال و دیوانی دکن اختصاص داشت - چون جنت مکانی سریر آرای سلطنت شد ، خواجه از دکن حضور طلب گردید - خواجه در سال ششم ۱۰۴۲ هـ در سن هفتاد سالگی مرحله پهای عقبه گردید - (مآثر الامراء : ۱ : ۷۳۷ - ۷۳۹) - ۳ - 'میرزا صایب تبریزی چون از ایران بکابل رسید از گرم جوشی و دریا بخشی او دل بسته گردیده مدتها بهمراهی خان مذکور در هندوستان بسر برد - - - و او انتخاب اشعار شعرای (نه با وی رابطه^۷ اخلاص داشتند) بخط هر کدام نویسانیده ، بر پشت هر ورق صورت آن معنی سنج مصور ساخت' مآثر الامراء : ۲ : ۷۶۱ - ۴ - در نسخه پی ضمیر 'ام' نوشته نه شده - ۵ - آ : 'چون' -

وفاتش سنه هزار و هفتاد و سه در لاهور اتفاق افتاد و در مقبره پدر خود مدفون گردید۔

آشنا^۲: ولد ظفر خان عنایت خان خطاب داشت۔ گویند اعلیٰ حضرت فردوس آشیانی اورا جهت ملاحظه اوضاع و اطوار سرمد برهنه فرستادند، اورا دید و این بیت بدیبه گفته بعرض آن بادشاه انجم سپاه رسانید:

بر سرمد برهنه کرامات تهمت است کشفی^۳ که ظاهر است ازو کشف عورتست و آن خان سخندان ترک منصب کرده در کشمیر بسر میبرد۔ در سنه هزار و هفتاد و هفت دامن از صحبت آشنا و بیگانه بر چیده رخت هستی بنهانخانه^۴ عدم کشید^۵۔ ازوست:

بنشین بگوشه ای اگر آزرده ای زخلق پای شکسته تو بجای نرفته است
ابو سعید^۶: برادر زاده نورجهان بیگم و آصفخان بود که بمیرزائی شهرت

- ۱۔ جمیع تذکره نویسان بر این تاریخ رحلتش اتفاق دارند۔ ۲۔ 'میرزا محمد طاهر آشنا' تخلص از بطن بزرگ خام بنت ملکه بانو همشیره کلان ممتاز محل زوجہ سیف خان کہ ظفر خان در عقد ازدواج داشت، است، در زمان اعلیٰ حضرت بمنصب هزار و پانصدی سر بر افراخته بخطاب عنایت خان امتیاز یافت و بداروغگیهای حضور (کہ جزبخانه زادان معتبر نسزد) مامور میشد۔ در اواخر آن عهد بداروغگی کتاب خانه فایز گشته، مآثر الامراء:
- ۲: ۷۶۲-۷۶۳ نیز رک مرآة جهان نما: ۶۰۹ الف کلمات الشعراء: ۵، سرو آزاد: ۹۶، نشتر عشق: ۲۹ ب و مرآة آفتاب نما: ۱۵۳ الف۔
- ۳۔ پی: 'کشف'۔ ۴۔ 'چون پسر آن پدر بود کہ بمزاج روزگار آشنائی نداشت، در خطه کشمیر گوشه نشین گشته، مال ششم عالمگیری بیست و چهار هزار روپیہ سالیانه او معین شد۔ در سنه ۱۰۸۱ هـ رحلت کرد، مآثر الامراء: ۲: ۷۶۲۔ سایر تذکره نویسان برین تاریخ رحلت اتفاق دارند۔
- ۵۔ میرزا ابو سعید، نبیره اعتقادالدوله برادرزاده نور جهان بیگم است۔ در رعنائی و میرزائی شهره آفاق بود، چون خطش شبیه بخط اعتقادالدوله بود، در ایام وزارت بیشتر بر فیوض و برات او دستخط می کرد و در سال بیست و دوم جهانگیری حکومت تته فرق عزت بر افراخت۔ در سال بیست و سوم حسب الالتماس بیگم صاحب از پیشگاه خلافت و جهانبانی بفوجداری اجمیر و منصب دو هزارى ذات و هشت صد سوار بر نواخته شده، رخصت تعلقه یافت۔ مآثر الامراء: ۳: ۵۱۳-۵۱۵۔

داشت و آخر بمرض داء الثعلب ابتلاء بهمرسانیده منزوی شد و در اوایل عهد سعادت مهد خدیو خدا آگاه رخت بزاویه^۱ لحد کشید - شغف تمام بانتخاب دواوین فصحا داشت و اشعار بسیار منتخب نموده و سفینه ترتیب داده ، 'خلاصه' کونین^۲ نام نهاده ، ازوست :

یکبار اگر خندد جان بهر نثار آرم باری چه نثار آرم گر بار دگر خندد
اظهري^۳ اعمی : معاصر و معارض شیدا بود ، بواسطه^۴ آنکه شیدا در اشعار او دخل میکرد و در مجلسی که او میبود ، شعر خود نمیخواند - وقتی جمعی از سخن فهان در جمعی جمع آمده اظهري را تکلیف کردند که از منظومات خود بخواند ، گفت زرد گوشی^۵ خود درینجا حاضر نیست ، گفتند همه^۶ مخلصان شما حاضر اند - این مطلع و مقطع خواند :

دیده را بر رخ زیبای تو حیران کردم عشق داند که باین دیده چه احسان کردم
خواه با اظهري و^۷ خواه به بیگانه نشین من همین شرم ترا بر تو نگهبان کردم
شیدا گفت مخدوم خوب گفته اند مثل هند^۸ (؟) است زن نابینا را خدا نگهبان (؟)
در سنه هزار و چهل و چهار ازین رباط بیدار بدارالقرار انتقال نمود -

ادهم^۹ : تخص میرزا ابراهیم پسر میرزا^{۱۰} رضی ارتمانی^{۱۱} است که از اعظام سادات ایران و فاضل نمایان بود و بقوت^{۱۲} ذهن و جودت طبع گوی فصاحت از اقربان می ربود ، اما خالی از سودای نبود - گویند نوبتی در محفل اعتدالدوله

۱ - پی : 'دارالثعلب' چون بمرض داء الثعلب ابتلا بهم رسانید ، نمی توانست بکارها پرداخت - در سال بیست و شش به تقرر چهل هزار روپیه سالیانه بار دیگر در اکبرآباد منزوی گشته ، مآثر الامراء : ۳ : ۵۱۵ - ۲ - درباره او رک نشتر عشق : ۲۶ الف وب که اشاره به تذکره های دیگر احوال وی را نوشته - نیز منتخب الاشعار : ۱۱ ب - ۳ - کنایه از مردم منافق و مذبذبین باشد - ۴ - نسخه اصل حرف 'و' ندارد از صبح گلشن گرفته شده - ۵ - پی : 'منه' - ۶ - نیز رک به ریاض الشراء : ۱۷ ، تذکره حسینی : ۳۳ الف ، سرو آزاد : ۸۴ نشتر عشق : ۱۸ الف - ۱۹ الف و تذکره نصر آبادی : ۳۵۹ - ۷ - پی : 'میر' - ۸ - 'ارتیمان من توابع همدان است' سرو آزاد : ۸۴ برای میرزا رضی ارتیمانی رک به سفینه خوشگو : ۱۸۲ ب ، مجمع النفیس : ۲۳۴ ، نشتر عشق : ۲۰۴ ب ریاض العارفین : ۱۲۹ و منتخب الاشعار : ۵۵ ب - ۹ - 'فکرش بطرز ایهام بسیار سایل بود ، آن طرز پخته ساخته ، دیوان و مثنوی و ساقی نامه دارد' سفینه خوشگو : ۱۹۱ ب

خایفه، سلطان مشهور بنگ میخورد، خایفه بیدماغ شده گفت 'ای دیوانه برابر من بنگ میخوری' او گفت 'در برابر نواب' - در عهد حضرت فردوس آشیانی از عراق بهندوستان آمد، لطیفه‌های او بالفعل میان جمهور مشهورست و بر السنه و افواه مذکور، دیوانی دارد در غایت لطافت و سلاست، ازوست: (برگ ۷۸ الف)

زاهد زمی ناب نخواهم گذشت زین گوهر نایاب نخواهم گذشت

هر چند که این آب گذشت از سر ما ما از سر این آب نخواهم گذشت

در دارالخلافت شاهجهان آباد سنه هزار و شصت از خاکدان دنیا به نزهت آباد عقبی رخت کشید.

استغنا^۳: نخاص، عبدالرسول کشمیری نزد شاه شجاع خیلی تقرب داشت و بغایت قابل و مستعد است. آخر بملازمت ظل الهی رسیده مصدر خدمات گردید و بتقرب عرض مطالبی برای نیازمند گفته آورد:

۱. در نسخه پی این اشعار اینطور نوشته شده:

زاهد زمی ناب نخواهم گذشت هر چند که این آب گذشت از سر ما

زین گوهر نایاب نخواهم گذشت تا از سر این آب نخواهم گذشت

۲. در کلمات الشعراء: ۳: و سفینه خوشگو: ۱۹۱ الف سرو آزاد:

۸۴ و شمع انجمن: ۴۱ هم تاریخ رحلتش ۱۰۶۰ ه است. اما صاحب

ریاض الشعراء: ۱۷ ب چند تا واقعه از زندگانش نقل نموده نوشته است که

در زمان عالمگیر بادشاه فوت کرد. مؤلف نشر عشق هم با والہ داغستانی

اتفاق دارد - ۳ صاحب نشر عشق: ۲۹ الف و ب مینویسد 'اسمش

میرزا عبدالرسول، چندی در جناب شاهزاده شجاع بن شاهجهان ملازم بود

و پاره بحضور اورنگ‌زیب عالمگیر اعزاز یافته. . . . و نپذی بخدمت

بخشیگری شاهزاده محمد اکبر بن عالمگیر سرفرازی داشته، اگرچه از شعرای

متاخرین است، مگر دیوان او چندان شهرت ندارد' صاحب فرحة الناظرین:

۳۷۲ ب شرحش از مرآة العالم نقل نموده است، اما تاریخ رحلتش اضافه اوست،

'در سنه یکهزار و هشتاد و دو رخ ازین منزل فای برتافت' نیز رک به

مرآة جهان نما: ۶۰۹ ب، کلمات الشعراء: ۹ نشر عشق: ۲۹ الف و ب،

منتخب الاشعار: ۱۰ ب و شمع انجمن: ۲۹.

ای خان بلند قدر ، اکسیر سخن   قربان زمان تو خوانین زمن
تا خاطر آشفته دران جمع شود   یکبار بگو حرف پریشانی من
از اشعار اوست :

فلک چرا کمر احتساب می بندد   مزای باده پرستان خار خواهد داد
اسیری^۱ لاهوری : با پسری مری داشت ، نوبتی معشوق دست زیر عارض
گذاشته ، بخواب رفت ، چون بیدار شد نقش پنجه بر صفحه^۲ رخسار ظاهر بود ، او بدیهه
این مطلع نظم نمود :

دست بزیر روی خود مانده شبی بخواب شد   عارضش از نشان آن پنجه^۳ آفتاب شد
آصف^۴ قمی : از ولایت بهندوستان آمده^۵ ، در لباس قلندران میگذرانید و شاهد
مضامین تازه را کسوت نظم میپوشانید و در اوایل این عهد سعادت مهد آن قلندر^۶
سفر آخرت اختیار نموده^۷ ، دیوان^۸ آن آصف دیوان سخنوری محتوی بر سه هزار
بیت است ، از اشعار اوست :

شعله ایم اما ز دود دل سیم پوشیم ما   چون چراغ لاله میسوزیم و خاموشیم ما
اشرف صفادانی^۹ : نامش محمد سعید بود از ایران آمده یکچند در هندوستان
مانده باز بوطن^{۱۰} رفت ازوست :

هر چند از جلای وطن گشت معتبر   آخر سری بسنگ^{۱۱} کشد تیغ آبدار

-
- ۱ - نیز رک به مرآة جهان نما . ۱۰ الف - ۲ - فرحة : 'او' بجای 'آن' - ۳ -
آصفی قمی نژاد ، نامش محمد قلی ، از قوم ترک بود ، نشتر عشق : ۲۱ الف ،
در فرحة : ۳۷۱ : آصف عمر - ۴ - در زمان شاهجهان بادشاه بهندوستان آمد
کلمات الشعرا : ۶ و مرآة آفتاب نما ؛ ۱۵۳ الف - ۵ - اصل : 'قلندر آن' ،
تصحیح قیاسی - ۶ - 'و در اوایل - - اختیار نموده' نسخه های پی و آ ندارد
۷ - 'دیوان آن آصف دیوان سخنوری محتوی بر' نسخه های پی و آ ندارد -
۸ - در عهد عالمگیری بهندوستان آمد کلمات الشعراء : ۷ 'چند سال قبل ازین
بهندوستان رفته بواسطه^۹ پرهیزگاری بتعالیم پادشاهزاده صبیح پادشاه عدالت
شعار اورنگ زیب (زیب النساء بیگم) تعیین شده ، مدتی درین امر مشغول بود
درین سال باصفهان آمده چند نوبت بمسجد لبنان آمده ، از صحبت ایشان
فیض بردیم' تذکره نصرآبادی : ۱۸۱ - ۹ - 'در سنه ثلث و ثمانین و الف
(۱۰۸۳) به اصفهان معاودت نمود' ، سرو آزاد : ۱۱۷ مؤلف تذکره
بینظیر : ۱۵ و حسن سادات ناصری در حواشی آنشکده : ۲ : ۸۶۶ بحواله^{۱۱} ←

این دو مطلع از اشعار اوست :

از تغافل^۱ های^۲ پی در پی مگر یادش کنم   ها زخم چندان بیختم^۳ خود که بیدارش^۴ کنم
جلوه^۵ نازش^۶ رسایی داد بیداد مرا   گوه تمکینش دوبالا کرد فریاد مرا
افسری شیخ کمال^۷ : نام داشت در ملک تازه گویان این عصر انتظام
دارد و ده هزار^۸ بیت در قید نظم در آورده و فتوحات و بدایع واقعات حضرت
خلیفه الهی دران درج کرده و قصاید و رباعیات برجسته برای این جامع اوراق
گفته یک رباعی و چند بیت از قصیده بهاریه^۹ او درین جریده مرقوم میگردد :
ای بخت بنامت^{۱۰} ز ازل کرده^{۱۱} قرآن   نسامت بقران بخت بختاور خان
آنی که ز گرداب گرمی می بسند
در بندگی دست جوادت (برگ ۴۷۸ ب) همان^{۱۲}

سحر که نقش طرب تازه کرد دست بهار ز^{۱۳} راه عید بجعد بنفشه رفت غبار
چه اتفاق خوشست آنکه دست بر دستند^{۱۴} بهار و عید چو رنگ^{۱۵} حنا و دست نگار

← حزین و مؤلف نتایج الافکار سال رحلتش ۱۱۱۶ هـ نگاشته اند . نیز رک به
مرآة جهان نما : ۶۱۰ ب نشتر عشق : ۲۵ الف ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۳ ب
و نزن الغرایب : ۲۳ ب - ۱۰ - پی : 'نشد' .

۱ - این شعر نسخه پی ندارد - ۲ - در آتشکده : ۲ : ۸۶۸ و تذکره
نصرآبادی : ۱۸۱ ، این شعر اینطور نوشته شده -

از تغافل^۱ های پی در پی بخود یارش کنم   ها بیختم خود زخم چندانکه بیدارش کنم
۳ - آ : 'سخت خود' - ۴ - مرآة آفتاب نما : ۱۵۳ ب 'پندارش کنم' -
۵ - در نسخه اصل : تقدیم و تاخر مصرعتین این شعر است ، تصحیح از
روی تذکره بینظیر : ۱۵ کرده شده - ۶ - پی : 'سازش' - ۷ -
در فرحة الناظرین : ۳۷۳ الف اسمش شیخ کمال الدین مسطور است و صاحب
صبح گلشن : ۲۹ اسمش شیخ کمال دهلوی برده است میگوید 'خلیفه' میر سید محمد
است که از مشایخ کبار شهر کالپی بوده ، علم و فضل و فقر و تصوف را
علی وجه الکمال کسب نموده - ۸ - 'ده هزار بیت که در مدح بختاور خان
گفته در قید نظم در آورده فتوحات و بدایع واقعات خلد مکان را دران مدح
نموده' فرحة الناظرین : ۳۷۳ الف - ۹ - پی : 'بناخت' - ۱۰ - در فرحة :

ای که بگرداب گرمی بندد   در بندگی دست جوادت همان

۱۱ - در فرحة : 'ز راه عید بخور بنفشه رفت غبار' - ۱۲ -
در فرحة : 'دست بردارند' - ۱۳ - پی : 'حورنک' -

مزد که از طرب جشن عید بر خیزد ز خامه زمزمه^۱ فی بدست خامه گذار
 بسیط خاک پر از گل شد آنچنانکه دگر ز آب گل نرسد کشتی نظر بکنار
 چو گل ز باد صریر قلم شگفته شود اگر کشتی بمثل نقش غنچه بر دیوار
 بیباغ مرغ چمن شعر عید میخواند چو من بزمگه^۲ خان آسمان مقدار
 فروغ ناصیه^۳ بخت خان بختاور که روی دولت او راست چرخ آینه دار
 چنین که همت او کار خلاق میسازد زیان ندارد اگر آسمان شود بیکار^۴
 چنان بعهد تو نو شد طریق همواری که سطح آب نگردد ز موج نا هموار
 اعجاز اکبر^۵ آبادی : ناسخ مجد سعید است و در سخن طرازی طرز جدید
 دارد - فضیلت را با شاعری جمع کرده ازوست :

شب که از حیرت نفس دزدیدن فریاد بود ناله^۶ زنجیر مجنون جوهر فولاد بود
 شکستم رنگ دل آینه دار بی نشان جستم دری بر روی خود واکردم و محو تماشایم
 دل غمدیده را اسباب راحت میدهد^۷ کلفت فتد از مرهم کافور گل در چشم داغ من
 گذر افتد بسوی دشت اگر دیوانه^۸ ما را گذارد در فلاخن اضطراب جاده صحرا را

—:o:—

۱ - پی : 'بزم گهی' - ۲ - پی : 'بیکار' - ۳ - در شمع انجمن : ۱۰ امش
 شیخ مجد سعید مولوی مسطور است - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۱۰ ب ،
 کلمات الشعراء : ۴ مرآة الخیال : ۳۸۲ در نشتر عشق : ۴۲ ب مال رحلتش
 یک هزار و یکصد و هفده مسطور است - ۴ - کلمات الشعراء : 'میشود'

باب الباء

بدر شاشی^۱: در زمان سلطان محمد شاه تغلق^۲ [منصب] ملک الشعرائی^۳ داشت و بنام سلطان قصاید غرا پرداخته و شاهنامه را که محتوی برسی و پنجهزار بیت است منظوم ساخته^۴، از اشعار اوست:

بجز دهان تو در عین آفتاب که دید که ذره^۵ شفقی مطلع ثریا شد

بساطی سمرقندی^۶: در اوایل حصیری تخص میگرد. وقتی مولانا عصمت بخاری باو گفت، حصیر لایق بساط بزرگان نیست، ترا بساطی تخص قرار باید داد. گویند شبی در محفل سلطان خلیل ابن سلطان میرنشاہ، این بیت از او^۷:
دل شیشه و چشمان تو هر^۸ گوشه برندش مست اند مبادا که بنا که^۹ شکنندش
مذکور شد. سلطان بغایت خوشوقت شده مجلس نشاط آراست و بساط انبساط گسترده، باحضر بساطی امر نمود و او را بگونهگون تفقدات نواخته دو هزار^{۱۰} دینار باو بخشید. در سنه هشتصد و پانزده بساط حیات را نوردیده رخت بخلوتگاه عدم کشید^{۱۱}. ازوست:

- ۱ - شیر چاچ یا شاش همان است که امروز به شهر جدید تاشکند تبدیل یافته، از سعدی تا جامی: ۱۳۴، برای شرح احوال بدر شاشی و دیگر منابع رک به آردو دائره معارف اسلامیہ: ۴: ۱۵۹-۱۶۱-۲ (۷۲۶/۵ ۴۱۳۲۵-۰۴۱۳۵۱/۵۷۵۲) ۳- در صبح گشن: ۵۶ و مفتاح التواریخ: ۸۸ نوشته شده که او از سلطان محمد تغلق خطاب فخر زمان یافت. ۴ - 'و از شعرائی مشهور در زمان سلطان محمد (سلطان محمد عادل بن تغلق شاه) بدر شاشی مذکور است که شاهنامه بنام او گفته، قریب بسی هزار بیت' بدایونی: ۱: ۲۴۱-۵ - برای بساطی نیز رک به مجالس النقایس: ۱۸۸، تذکره الشعراء: ۳۹۳-۳۹۸، مجمع النقایس: ۳۹، خزانه عامره: ۱۴۷: مخزن الغرایب: ۳۴ ب و منتخب الأشعار: ۱۸ الف و سالنامه پارس ۱۳۶۵ قمری: ۲۵-۶-آ: 'ازوست'. ۷ - نسخه اصل 'تو' ندارد. از دیگر تذکره ها گرفته شده. ۸ - آ: بنا که'. ۹ - در مجمع النقایس، خزانه عامره، شمع انجمن، مخزن الغرایب، تذکره حسینی 'یکهزار دینار' نوشته شده. ۱۰ - 'در هژدهم رجب المرجب ←

گفتمش یک بوسه زان لب ده زکوة حسن را
گفت خاموش ای گدا بر حسن کی باشد زکوة

بنائی^۲ هروی : از مجلسیان سلطان یعقوب آق قوینلو بود ، چون برادرش
یوسف اسیر سر پنجه^۳ گرگ فنا گردید از قضا یعقوب نیز دران نزدیکی رخت
بدارالآخرت مهات کشید . بنائی غزلی گفت که مطلعش اینست :

← سنه اربع و عشر و ثانیامیه (۸۱۴هـ) در ری بجوار رحمت ایزدی واصل
گشت . بیست و هشت سال عمر یافت ، تذکره الشعراء : ۳۹۷

۱ - در اصل : 'هیچ' تصحیح قیاسی - ۲ - در مجمع النقایس : ۴ - اسمش مولانا کمال الدین
بنای مسطوراست حبیب السیر : ۳۰۳ : ۳۰۷ . مینویسد ، مولانا بنائی در فضای سخن
آرانی بچوگان نظم و نثر تفوق از شعرای زمان می ربود ، در زمان استیلای
شیبانی خان بر خطه^۴ سمرقند در ملازمتش بسر میبرد و چون پادشاه افاضل نواز
را آن فتح میسر شد ، قدم از سر ساخته بدرگاه سپهر اشتباه آمد ، اما امیر قاسم
قوچین رعایت طریق حزم نموده آن جناب را بشهر سبز فرستاد ، و در
صفحه ۳۴۳ همین جلد اینطور نوشته شده و 'در اواسط زمان خاقان منصور از
امیر نظام الدین علی شیر رنجیده بعراق رفت ، و مدتی بملازمت سلطان یعقوب
میرزا پرداخت - - - و اشعار آبدارش بر السنه و افواه طبقات انام مذکور و
مولانا بنائی در اواخر اوقات حیات دیوان خواجه حافظ شیرازی را در تتبع و
در آن غزلیات بلاغت آیات حالی نخاص فرمود' - صاحب تحفه سامی : ۹۸
مینویسد ، 'مولدش هرات است ، در خوشنویسی و خوش خوانی مشهور بود و
در علم موسیقی و ادوار که از اقسام ریاضی است ، رسایل دارد و ظرایف
و لطایف در طبعش بمرتبه ای بود که نسبت بمیرعلیشیر که نزاکت مزاجش
از آن مشهورتر است که احتیاج بتعریف داشته باشد ، سخنان میگفت ،
صاحب مجمع النقایس : ۴ مینویسد ، نقل است که سلطان یعقوب حسن بیگی ←

نه از یوسف نشان دیدم نه از یعقوب آثاری

عزیزان ، یوسف ارگم شد چه شد یعقوب را باری!

گویند او قصیده‌ای در مدح امیر کبیر علیشیر گفته بود ، چون صلہ موافق
خواهش نیافت ، از امیر رنجیده همان بنام سلطان احمد میرزا که قرابت قریبه سلطان
حسین میرزا بایقرا داشت ، کرد و امیر ازین صورت بستوه آمده بازار او کمر
بست و بنائی از بی توجہی امیر مطلع گردیده ، این قطعہ در سلک نظم
کشید :

دخترانی کہ بکر فکر منند هر یکی را بشوهری دادم

آنکہ کابین نداد و عنین^۴ بود زو گرفته بدیگری دادم

و چون بواسطہ^۵ عدم میل بتاعیل بعنیت^۶ شهرت داشت ، بغایت آزرده شد
و بہدم^۷ اساس حیات بنائی همت گماشت و او ناچار وداع خاتمان گفته بماوراءالنہر

← از پیش سلطان حسین بایقرا استدعا نمود کہ از هر گونه عنرمندی کہ در سرکار
بود ، شخصی قادر ماهر استاد ارسال فرمایند ، میرزا بجای همه بنائی را فرستاد ،
چہ او در جمیع فنون کامل بود ، صاحب نشتر عشق : ۷۵ ب تا ۷۷ الف
مینویسد 'گویند مثنوی بہرام و بہروز کہ مردمان منسوب بہ حکیم مثنائی می
کنند . . . طبعزاد آن والا نژاد است'. برای بیشتر شرح احوالش رک بہ بابر نامہ
(انگلیسی) ۱: ۲۸۶ و ۳۴۳ ، حبیب السیر ۳: ۳۰۷ و ۳۴۳ ، تحفہ سامی : ۹۸
سفینہ خوشگو : ۱۰ ب ، مجمع النفایس : ۴ تذکرہ حسینی : ۵ ب ، منتخب الاشعار :
۱۶ الف نشتر عشق ۷۵ ب ۷۷ الف خزانه عامرہ : ۱۴۹ ، ایتہ در فیہرست مخطوطات
کتابخانہ ایندیا آفیس بہرام و بہروز و باغ ارم را آثار بنائی ہروی نوشتہ است .
۱ - در نسخہ اصل 'باری' نوشتہ شدہ ، تصحیح از تحفہ سامی : ۹۸ کردہ شدہ ،
۲ - در جمیع نسخہ‌ها 'و غنی' نوشتہ شدہ ، تصحیح از خزانه عامرہ و
سفینہ خوشگو کردہ شدہ . ۳ - پی : 'بغایت' . ۴ - پی : 'بعدم' .

شتافت^۱ و در بلده قرشی منه نهصد و هژده بنای آن بانی مہانی سخنندانی
منہدم گردید^۲.

بیکسی^۳ غزنوی : از ندمای ہمایون بادشاہ بود ، گویند چون اعلیٰ حضرت
رحلت نمود ، اعیان دولت و ارکان سلطنت بجهت مصالح ملک ، فوت آن بادشاہ
اسلام از طبقات انام پوشیدہ داشتند و چون چند روز ازین واقعہ در گذشت و
خبر وفات آنحضرت در افواہ افتاد ، عوام بہم بر آمدند و در شہر شورشی شد .
اعظام امراء چنان مصلحت دیدند کہ بلباس آنحضرت مولانا را کہ مشابہتی بآن
بادشاہ جم جاہ داشت مخلم ساختہ ، بر بالای ایوان کہ نشیمن آنحضرت بود ، رو
بجانب دریا مردم نمودند . (برگ ۷۹ الف) و طوایف انام کورنش کردہ از قلق
و اضطراب بقدری اطمینان یافتند و مولوی پس از رحلت آنحضرت عزیمت حجاز
نمودہ بزیارت حرمین الشریفین مستسعد شدہ ، بہندوستان آمد و یکچند در آنجا بسر
برده ، عازم وطن بود ، در بلده پيشاور^۴ و بنگش روانہ^۵ موطن اصلی گردید .
اوراست :

در دیر و کعبہ جز بہ تو مایل نبوده ام   ہر جا کہ بودہ ام ز تو غافل نبوده ام
پیروی^۶ : ماوی^۶ در شعر پیروی آصفی میکرد و در فن تصویر بینظیر بود

۱ . رک ب مجالس النفايس : ۳۳۲ - ۳۳۳ - ۲ . 'در خزانه عامرہ و شمع
انجمن : ۷۹ و نشتر عشق : ۷۷ الف تاریخ رحلتش ثمان و عشرین
و تساہیۃ (۹۲۸) مسطور است . اما در تحفہ ساسی : ۹۹ و
سفینہ خوشگو : ۱۰ ب ، تاریخ فوتش ۵۹۱۸ مسطور است کہ طبق
مرآة العالم است . ۳ - سفینہ خوشگو : ۴۲ ب نیز رک بہ بدایونی ۳ : ۱۹۲ ،
مخزن الغرایب : ۳۷ الف و شمع انجمن : ۸۲ - ۴ - در بدایونی و
سفینہ خوشگو : سال رحلتش نہصد و ہفتاد و سہ نوشتہ شدہ . ۵ - در
بلاخین : ۶۷۰ اسمش امیر بیگ نوشتہ شدہ نیز رک بہ سفینہ خوشگو :
۱۱۶ الف و تذکرہ حسینی : ۵۴ الف مؤلف مرآة العالم شرح پیروی از
بدایونی : ۳ : ۱۹۶ با یک کمی رد و بدل گرفتہ است . ۶ - ساوہ از اقلیم
چہارم است و شہرکی اسلامی طولش از خزایر خالدات و عرض از خط استواء
ہوای آنشہر بگرمی مایست اما درستست و آبش از رودخانہ مزدقان و
قنوات (زہت القلوب : ۱۴۸)

و از صورت بمعنی گرائیده و نسخه صورت و معنی در سلک نظام کشیده که اولش اینست :

خداوند از معنی تنگدستم   بیخشایی که بص صورت پرستم
 طفل اشکم بره یار سر خویش نهاد   خوش یتیمان درین ره قدمی پیش نهاد

بی بدل خان گیلانی^۲ : سعید^۳ نام داشت و در عهد جهانگیر بادشاه بهندوستان آمده در سلک ملازمان آنحضرت انتظام داشت و در عهد فردوس آشیانی بوسیله^۴ معامله فهمی و کاردانی بخطاب بی بدل خانی رسیده ، مدتها خدمت داروغگی زر گر خانه سرکار معلی داشت و تخت مرصع که کیفیتش در احوال خجسته مآل حضرت فردوس آشیانی مندرجست ، باهتمام او صورت اتمام یافته و در جلدوی آن او را بزر منجیدند و دیگر رعایتها نمودند - از نتایج طبع بی بدل اوست :

آنی که سریرت آمان پایه بود   بر ملک جهان عدل تو پیرایه بود
 تا هست جهان^۵ تو نیز خواهی بودن   زیرا که همیشه ذات با مایه بود

برهن^۶ : موسوم بچندربهان از حسن خط و انشاء بهره تمام داشت و در خدمت حضرت فردوس آشیانی و بندگی آنحضرت ظل سبحانی مصدر خدمات بود

- ۱ - پی 'از معنی' - ۲ - در عهد جهانگیری و شاهجهانی - - - - - خدمت داروغگی زر گرخانه و در اقسام فنون مثل حکاکی و خاتم بندی و خوشنویسی و تصویر کشی و صنایع و بدایع شعری بی همتا بود و از شعرای نامدار وقت خود بود - - - - - صاحب دیوان کلان است 'سفینه خوشگو' : ۱۶۵ الف ، مؤلف اقبالنامه^۷ جهانگیری در مقدمه : ۱۹ ذکرش در شعرای عهد جهانگیری نموده است نیز رک به مآثر الامراء ۱ : ۴۰۵ - ۴۰۸ - ۳ - در فرحة : ۳۷۳ ب 'سعدی نام داشت' اما این ترجمه از مرآة العالم نقل نموده است - ۴ - در اصل 'بر ملک و جهان' تصحیح از مآثر الامراء : ۱ : ۴۰۸ - ۵ - در مآثر الامراء : ۱ : ۴۰۸ 'خدا' بجای 'جهان' مسطور است - ۶ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۱۸ ب ، کلمات الشعراء : ۱۸ مرآة الخیال : ۱۸۸ مجمع النفایس : ۹۱ الف ، مخزن الغرایب : ۴۱ ب - نشتر عشق . ۹ ب - ۹۱ ب فرحة الناظرین : ۳۷۳ ب که بیشتر از مرآة العالم ماخوذ است و مرآة آفتاب نما : ۱۵۴ ب نیز به مقاله ای از قلم سید عبدالله در مجله السنه شرقیه بابت ماه اوت ۱۹۲۸ م : ۲ - ۱۲ -

و دیوان و منشآت او مشهور و سخنان او در محفل نکته منجان مذکور است - ازوست :

هر خم و پیچی که شد ، از تاب زلف یار شد دام شد ، زنجیر شد ، تسبیح شد ، زنا شد از مرهم راحت نشنیدیدست ندایی عمریست که داغ دل من پنبه بگوش آمدت باقر خان^۲ نجم ثانی : در زمان جنت مکانی و فردوس آشیانی از امرای صاحب اقتدار بود و در همت و شجاعت نامدار - گویند بشنیدن آواز کرنا ازین راه که رستم می شنید محظوظ بود و نقار خانه بس بتکلف آرامته داشت - روزی حکیم رکنا بدیدن او رفت - در حضور حکیم کرنا سردادند - حکیم گفت که نواب سلامت رستم گاه گاه سرنا^۳ هم می شنید - عنذوبت گفتار^۴ او نظم و نثر را شیرینی دیگر بخشیده و دیوانی مرتب دارد :

سوی چمن خرام و بریز^۵ آبروی گل تا بعد ازین نگه نکند کس بروی^۶ گل آن غنچه نیست کز حسد روی چون مهت^۷ گردیده است غصه گره در^۸ گلوی گل

۱ - برهن در ابتدای منشآت راجع به تالیفات متعدده خود اشاره نموده است ، مثلا چهار چمن ، گلدسته - تحفة الانوار - نگار نامه - تحفة الفصحاء - مجموعة الفقراء و علاوه ازین منشآت و دیوان نیز رک مقاله در مجله السنه شرقیه - ۲ - برای شرح احوالش رک به توزک جهانگیری (اردو) بامداد اشاریه ، مآثر الامراء : : : ۴۰۸ ، ۴۱۲ مجمع النفايس : ۴۱ و برای رحلتش به کنبو : ۲ : ۲۰۵ و

Sayyid Hasan Askari 'Mirza Muhammad Baqir Najm-i-Thani Arshi Presentation volume ed: Malik Ram and M.D. Ahmad, Delhi, 1965, pp. 101-122

۳ - اصل : 'سور باهم میشد' تصحیح از روی سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب مؤلفین سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب و صبح گلشن : ۵۱ از مرآة العالم استفاده کرده اند و شاعرانوز خان در مآثر الامراء این واقعه کرنا که نوشته است عبارات آن هم از مرآة العالم متفاوت نیست - ۴ - کلمه 'گفتار' در پی و آ مسطور نیست - ۵ - سفینه خوشگو : ۱۶۷ ب : 'بریزی' - ۶ - در مآثر الامراء : ۱ : ۴۱۲ 'سوی گل' - ۷ - نسخه اصل 'مهت' تصحیح از مآثر الامراء - ۸ - در مآثر الامراء کلمه 'بر' بجای 'در' -

باقر اگر رودا بگلستان بغیر دوست خارش بدیده گر نظر افتد بروی گل بیگانه: شاگرد صایب ابوالحسن نام داشت ، بسیار نازک خیال بود ، صایب اکثر میگفت که آن آشنا بیگانه وضع رسائی داشت ، اما بسبب خیال بندی ضایع کرده است ، ازوست :

آشیان در بیضه^۱ عنقا عہارت کرده ایم از سواد اعظم نازک خیالان دور تر
بر شیشه^۲ دل خورد^۳ ز نیرنگ تو سنگی هر پارہ این شیشه صدا کرد برنگی
بیدل^۴ : موسوم بہ عبدالقادر (برگ ۷۹ ب) دیوانی ترتیب داده و مدتی ملازم سرکار بادشاہزادہ خجستہ شیم محمد اعظم بودہ - ازوست :

صفحہ سادہ ہستی خط نیرنگ نہداشت تیرگی کرد نظرہا رقمی پیدا شد
عرصہ^۵ آفاق ہای جلوہ یکنالہ نیست فی گرہ از تنگی این شیشه^۶ پیدا میکند

بیخود^۷ : جامی نام داشت - دیوانی قریب پانزدہ ہزار بیت مشتمل بر قصاید و غزلیات و مقطعات ترتیب داده - قصہ^۸ 'حسن و دل' بفرمودہ نامدار خان نظر کردہ 'بحسن نامدار خانی' موسوم ماختہ و تاریخش از نام کتاب حاصلست و در فن

۱۰۸۱

- ۱ - در سفینہ خوشگو : ۱۶۷ ب کلمہ^۹ 'روی' بجای 'رود' مرقوم است -
- ۲ - برای شرح احوالش رک بہ مجالس النفایس : ۴۸ ، کلمات الشعراء : ۱۰ ، مجمع النفایس : ۴۸ نشتر عشق : ۸۸ الف ، منتخب الاشعار : ۱۹ الف و صبح گاشن : ۷۴ - ۳ - در پی 'خود زد' - ۴ - برای احوالش رک بہ کلمات الشعراء :
- ۱۴ ، مرآة الخیال : ۳۶۱ - ۳۷۹ - سرو آزاد : ۱۴۸ ، خزائن عامرہ :
- ۱۵۲ - ۱۵۳ ، فرحۃ الناظرین : ۳۷۳ ب و ۳۷۴ الف ، مرآة آفتاب نما :
- ۱۵۴ ب ، تذکرہ نصر آبادی ۴۵۱ مجمع النفایس : ۵۶ ، ریاض الشعراء :
- ۵۳ ، نشتر عشق : ۹۲ الف ، تذکرہ حسینی : ۵۷ ب ، تذکرہ بینظیر : ۲۹ روح بیدل از عبدالغنی و بیدل از عباد اللہ اختر

Abdul Ghani, Life and works of Abdul Qadir Bedil
Lahore, 1960.

- ۵ - کلمات الشعراء : ۱۴ 'بیشہ' - ۶ - در مرآة جهان نما : ۶۷۳ ب : 'بیخود
یکتہ رائے' حتماً کسی دیگر است - برای شرح احوال محمد جامی بیخود
رک بہ کلمات الشعراء : ۱۱ تذکرہ حسینی : ۵۵ الف و مجمع النفایس : ۹۰ ،
مخزن الغرایب : ۴۱ الف -

تاریخ یابی دستگاہی تمام داشت - تاریخ ولادت پسر خان عظیم الشان اسد خان جنین یافته :

'زبرج اسد رو نمود آفتاب' - تاریخ وفاتش از مجمع رنگین او

۱۰۶۸

'جاسی از جام حمد' بیخود شد، ظاهر میشود -

۱۰۸۴

بقائی^۲ مہارنپوری : موسوم بشیخ بقا سر خوش نشاء بقا و فنا و در ماہر عاوم علی الخصوص در فن تاریخ و سیر و نظم و نثر بیہمتا بود و در زمرہ منتظان^۴ روشناس^۵ بادشاہ زمان و خدیو دوران امتیاز داشت و با مسود اوراق جہتمند و در اہتمام و انصرام این شگرفنامہ ممد و معاون نیازمند بود، از اشعار اوست :

رویش کہ از حرارت می شعلہ تاب شد مرغ نگاہ بر سر مرگان کہاب شد
قدت از سرو خوش بالامت گفتیم بہالایت کہہ حرف راست گفتیم
در ۱۰۹۴ کہ بخدمت بخشیکری و واقعہ نگاری سہارنپور قیام داشت از عالم
فنا بعالم عقبی پیوست -

—:۰:—

۱ - پی : 'منجیح رنگین' - ۲ - آ : 'ہمہ' - ۳ - برای شرح احوال و آثارش
رک بہ ایلیت : ۷ : ۱۵۰ - ۱۵۵ - درباره نویسنده مرآةالعالم آرای مختلف
ہست ، بعضی آنرا بجای ممد بختاور خان بہ ممد بقا منسوب کردند - درین ضمن
رک بہ مقدمہ^۶ این کتاب - ۴ - پی : 'منتظان' - ۵ - در جمیع نسخہ ہا
'پروشناسی' -

باب التا

تدروی^۱ ابهری^۲ : [بیرم خان] خانخانان میبود - در بحر خسرو (و) شیرین مثنوی شیرین گفته^۳ - این چند بیت در صفت محبوبه از آنجاست :

رخش آئینه گردن دمنده ^۴ عاج	پری-رویوان بدان آئینه محتاج
کفش چون آفتاب آئینه ^۵ نور	شعاع آفتاب انگشت آن حور
بچشم عقل فرق آن شکر لب	شهابی بود رخشان در دل شب
ندانستم غلط گفتم ^۶ شهابی	میان سنبلستان جوی آبی
ز نافش آرزو ببرد ^۷ امید	بچاه نما امیدی مانده جاوید
هوس گردید گردش گاه بیگاه ^۸	چو صید تشنه بر پیرامن چاه
فراز بینی آن نخل مقصود	مقوس ابروان ^۹ و سمه آلود
دیده بر خلاف رسم و آئین	دو برگ موسن از یکشاخ نسرين
هرج عصمت آن در نا سفت	دو ماه نو شده با یکدگر جفت

توسنی^{۱۰} مسمی بمنوهر : ولد رای لونکر^{۱۱} مکهاوت از طفولیت در ظل

- ۱ - نیز رک به بدایونی : ۲ : ۲۰۲ - ۲۰۴ ، سفینه خوشگو :
 ۳ الف و صبح گاشن : ۸۳ - ۲ - ابهر : بخشی حاصلخیز
 از شهرستان زنجان - مرکز آن قصبه ابهر در دره وسیعی در جنوب
 غربی زنجان در چند کیلومتری راه شوسه طهران به زنجان و تبریز قرار
 گرفته و در قدیم مرکز ارتباط راههای کاروانی شهرستانهای مرکزی ایران
 با آذربایجان بوده است - ۳ - در اصل 'و مثنوی' حرف 'و' زاید است تصحیح
 قیاسی برای تفصیل این مثنوی حسن یوسف که در بحر خسرو و شیرین
 گفته رک به فهرست ایندیا آفیس : ۱۶۹ - ۴ - بدایونی : 'کردم' - ۵ - پی :
 'بیژه امید' - ۶ - نسخه اصل 'ناگاه' - تصحیح از پی و آ - ۷ - نیز رک به
 سفینه خوشگو : ۹۳ الف و ب ، مجمع النقایس : ۸۷۱ و مخزن الغرایب :
 ۵ الف صاحب نشتر عشق : ۱۰۹ الف مینویسد 'اول از شعرای هند است که
 بادشاه اورا ملقب بمیرزا نمود' صاحب مخزن الغرایب : ۵ الف مینویسد
 'شیخ عبدالقادر بدایونی و تقی الدین اوحدی صاحب تذکره کعبه عرفان ویرا
 دیده و بسیار ستوده، - ۸ - برای شرحش رک به بلاخن : ۵۵۴

تربیت عرش آشیانی اکبر بادشاه، نشوونما یافته و بخطاب مرزای نامور گردیده - در طبقات اکبری مسطور است کہ چون آنحضرت در سنہ بیست و سوم جلوس خویش بعزم زیارت روضہ معینیہ، دامت برکاتہا، باجمیر تشریف آورده، وقت مراجعت بنواحی انبر' سر رسیدند، بجای شهر کهنہ کہ از سالہا ویران مطلق بود، بنای شہر و قلعہ فرمودند و دیوارہای قلعہ و دروازہهای باغ بامراء تقسیم نموده، در اتمام عمارت آنقدر تاکید فرمودند کہ در مدت بیست روز عمارتی کہ در سالہا اتمام می یافت ساختہ شد و بعد ازان از تمام پرگنات آن صوبہ جمععی رعایا و اصناف محترمہ طلبداشته دران حصار آباد گردانیدند و چون این زمین از قدیم تعلق بہ لونکران (برگ ۸۰ الف) داشت بنام مرزا منوہر مسطور پسر مشار الیہ بمنوہر لگر موسوم گردانیدند، الی یومنا ہذا باولاد او متعلق است و بمناصب سر افرازند - سلیقہ نظم نیکو داشت - ازوست :

شربت آشاما میا در بزم ما دردی کشان
کز جگر در کف کباب و خون دل در ساغر است
توسنی' سر دہ سمند' شوق در میدان عشق
میرسی ایمن بمقصد رہبرت چون اکبر است

در سنہ بیست و سوم جلوس والا کہ خطہ' دارالخیر اجمیر مہبط مرادق جاہ و جلال بود، بندگان حضرت ظل سبحانی اعلیٰ خاقانی خلداللہ ملکہ، نبیرہ زادہ' اورا از منوہرپور طلبداشته و بدولت اسلام فرق عزت اورا بر افراشته بشرف ازدواج بادشاہزادہ والا گھر مجد کام بخش رتبہ' اعتبار او بفرقدین رسانیدہ اند و آن نیک اختر بمنوہر پوری مشہور است -
تقی الدین' شستری' : ملازم عرش آشیانی اکبر بادشاہ بود، از علوم

- ۱ - پی : 'انبر' دارد - ۲ - اصل : 'توسن' تصحیح از روی منتخب التواریخ : ۳ : ۲۰۲ - ۳ - در نسخہ اصل 'کمند شوق' تصحیح از پی و آ - ۴ - صاحب مرآة العالم از بدایونی : ۳ : ۲۰۶ نقل نموده است - در جمیع نسخ شستری مرقوم است - اما بدایونی 'شوشتری' مینویسد - تقی الدین شستری یک شاعری بود و عہدیدار دو صدی بود و بعد ازان در صفحہ ۵۸۴ نوشتہ شد کہ یکی از عقیدتمندان دین الہی اکبر بادشاہ بود - او در سال سوم جهانگیری (۱۰۱۷) خطاب مورخ خان یافت، بلاخمن : ۲۱۹ - در تورف جهانگیری : ۶۹ در وقایع سال سوم -

عقلی و لقلی و طبع نظم نصیبه^۱ وافر داشت - ازوست :
 گر دست ندهدم^۲ که برویت نظر کنم باری دهان بیاد لبث پر شکر کنم
 تقی بلبانی^۳ : آن عندلیب بستان سخنذانی در اوایل سلطنت جهانگیر
 بادشاه بهندوستان آمده^۴ هنگامه^۵ سخنسرانی گرم میداشت و تالیفی مشتمل بر احوال
 شعرای متقدمین و متاخرین بعرفات و عرصات موسوم ساخته^۶ - از اشعار اوست :

خطی که منشی حسنت ز مشکتاب نوشته برات جزیه خوبی بر آفتاب نوشته
 تجلی شیرازی^۷ اردکانی^۸ : ملا علی رضا نام در ساک ملازمان مصاحبان
 علیمردانخان^۹ امیرالامراء انتظام داشت^{۱۰} و شعرای زمان در سخن آفرینی مسامش

(۱۰۱۷) ترقیم یافته 'ملای تقیای شستری که به فضیلت و کمالات آرامته بود -
 و علم تاریخ و انساب را خوب میدانست بخطاب مورخ خانی سرفراز گردید -
 لیز رک به صبح گلشن : ۸۸ - مخزن الغرایب : ۴۴ ب - ۵ - و 'دارالملکش
 (خوزستان) شهر شستر است - تستر در تلفظ شستر خوانند و از اقلیم صوم
 است ، طولش از جزایر خالدهات و عرض از خط استوا - هوشنگ پیشدادی
 ساخت و خراب شده بود - ارد شیر بابکان تجدید عمارت آن کرد ، بر ظاهر
 شهر قلعه ایست محکم 'نزهت القلوب : ۱۶۸ -

- ۱ - آ : 'نصیبه کمال' - ۲ - در صبح گلشن : ۸۸ 'نمی دهد' بجای
 'ندهدم' نوشته شده - ۳ - برای شرح احوالش رک به تذکره
 نصر آبادی : ۳۰۳ ، مجمع النفایس : ۹۹ ، ریاض الشعراء : ۵۵ و تذکره
 حسینی : ۵۸ الف ، مخزن الغرایب ۴۳ ب و مرآة آفتاب نما : ۱۵۲ الف و
 نشتر عشق : ۹۷ الف 'بلبن دهی است از کازرون شیراز' مجمع النفایس : ۹۹ -
 ۴ - در نشتر عشق : ۹۷ الف و صبح گلشن : ۸۸ مسطور است که تقی در سنه
 هزار و پنج وارد هند شد و در همین دو تذکره سال رحلتش ۱۰۳۰ ه است
 ۵ - سعید نفیسی در سالنامه پارس ۱۳۶۸ ق ۱۳۲۸ ش : ۳۳ مینویسد که
 در سال ۱۰۲۳ در هند تذکره ای بنام عرفات العاشقین تالیف کرده -
 ۶ - برای شرح احوالش رک به کمالات الشعراء : ۱۹ ، تذکره نصر آبادی :
 ۱۶۸ - ۱۶۹ ، سرو آزاد : ۱۱۵ - ۱۱۶ و مخزن الغرایب : ۴۴ ب نشتر
 عشق : ۹۹ الف و ب و ریو : ۷۳۸ (در ضمن ذکر مشنویش معراج الخیال)
 ۷ - اردکان بخشی از شهرستان شیراز در استان هفتم (فارس) - ۸ - برای احوالش
 رک به مآثر الامراء : ۲ : ۷۹۵ - ۸۰۷ - ۹ - بنابر مجمع النفایس : ←

میداشتند . آخرها یکی از مقربان شاه ایران گشت و بفوز عظیم رسید - اوراست :

خیالش چون شود خمیازه فرمای بر و دوشم لبالب میشود چون هاله از مهتاب آغوشم
 حدیث سوختن چون بشنوم غزم بجوش آید تو گوئی از پر پروانه باشد پرده گوشم
 فغانم بیتو شبها دل خراشد مرغ و ماهی را بچشم صبح چون داغست کاندازد میاهی را
 روشن از فیض بیاض گردنت صبح بلور وز فروغ عارضت نو آورد نور آستین
 ماهی دریای مهتابیست کاید در نظر چون کی از ساعد میمین خود دور آستین

تحسین : از شعرای این زمان بهجت نشان ، آیت نسبش بکمال عبید [خجند؟]
 میرسد ، اشعارش سزاوار تحسین و منظوماتش روان و شیرین است - از مشرب
 عذب فقر چاشنی دارد . و جوان شایسته و قابل و بهمین عنوان مقرر بوساطت
 این راقم شرف ملازمت سراسر سعادت حضرت ظل الهی خلدالله ملکه فایز شده
 و مشمول عواطف گردیده بود ، اما در عالم جوانی ازین جهان فانی رفت - قصاید
 و غزلیات بنام اقل الانام پرداخته . از آنجمله است :

قصیده

بتاب مهر ز بس نرم شد دل کهسار توان کشود رگ سنگ را به نشتر خار
 چو نخل طبع بگلشن ز تاب آتش مهر بجای آب دود شعله در رگ اشجار
 ز تاب مهر زمین و زمان چنان گرمست که از نسیم با آتش پناه آرد خسار
 ز بسکه لعل ز گرمی گذاخت در دل سنگ بسان آبله پر خون بود دل کهسار
 درین هوا چه کند کس کجا پناه برد مگر بدرگه پر فیض خان فیض نثار

← ۱۰۰ تجلی در عهد مجد اورنگ زیب بادشاه وارد هندوستان گشت و
 ابراهیم خان ولد امیرالامراء علیمردان خان تلمذ او نمود نه علیمردانخان
 چنانکه مؤلف مرآة العالم ادعای میکند - از متأثرالامراء این هم باثبات
 میرسد که امیرالامراء در ۱۰۶۷ شاید (قبل از وارد شدن تجلی در هند)
 در گذشت -

- ۱ - 'در شهور سنه ۱۰۷۲ پادشاه شاه عباس ثانی محلی از محال اردکان را بسیورغال
 او را عنایت فرمودند' ، تذکره نصر آبادی : ۱۶۸ - ۱۶۹ -
- ۲ - در کلمات الشعراء : ۱۹ کلمه 'داغیست' بجای 'داغست' نوشته شده -
- ۳ - در آ : 'فواره نور' و نسخه اصل 'فواره نور نوآرد' تصحیح قیاسی - ۴ -
- در پی : 'در آستین' - ۵ - آ : 'نخل شمع بگلشن'

چو باد صبح پناهی بدرگوش بردم چه در گهی که بود مرجع صغار و کبار
 فروغ چهره اقبال خان بختاور که رای او زر خورشید عقل راست عیار
 جهان شگفته ازو چون زمی دل مخمور زمانه خرم ازو چون گل از نسیم بهار
 بعهد روشنی رای تو عجب نبود که کار سرمه کند در حریم دیده غبار
 خیال جاهش اگر بگذرد بخاطر مور (برگ ۴۸۰ ب)

شود وسیع مسکانش چون گنبد دوار

کرم طبعاً دریا دلا توئی که بود کف تو خانه ویران فقر را معمار
 گهی که پایه قدر ترا رقم سازند سپهر، نقطه صفر است در میان شمار
 بهار گلشن خلق تو آنچنان خوشبوست که هست ریشه نخلش تمام زلف نگار
 نسیم خلقت اگر در چمن گذار کند دهان غنچه شود چون مسیح در گفتار
 اگر ز خلق تو گویم بمهر گردابش ز بوی مشک شود نافه آهوی تاتار
 مهابت تو مگر در کمان کشید خدنگ که گشته خانه گردون تمام روزنه دار
 دل عدو ز کفایت چو سنگ سقنطیس کشد خدنگ ترا سوی خویش در پیکار
 ز هفت قبه افلاک بگذرد تیرت چنانکه از دل عاشق خدنگ غمزه یار
 سزد که حجله نشینان باغ فیض کنند ز نعل اسپ تو در دیده ها چو سرمه غبار
 سبک آگی که زند دست بر عنانش بشوق مدام نصرت و اقبال از یمین و یسار
 بزیر زین مرصع تراست شب بدیزی جو برق گرم عنان و چو ابر خوش رفتار
 مصوران جهان پیکرش بصد آهن اگر بصفحه دیوار بر کشند نگار
 ز چشم شان بجهت صورتش پری آما ز نقش ساده بیابند صفحه دیوار
 سخن شناسا! آن شاعرم بملک سخن که جان در آرم در جسم شعر از گفتار
 تم ز نور معانی ز بسکه لبریز است چو شمع رگ بر گم گشت مطلع انوار
 ستاع خانه اهل سخن، سخن باشد بغیر مدح و ثنا نیست تحفه ام در بار
 بطالعی که خدا داد در ازل شادم نه عرفیم که بنالم ز بخت در بازار
 چو عندلیب خوش الحان بگلشن معنی همیشه مدح تو تحسین میکند تکرار
 چو مدحت تو نگوید بگو چه کار کند دل ثنای طراز و زبان شکر گذار
 پس از نگارش مدحت ز خامه ام حوران کنند پاک سیاهی بزلف عنبر بار
 همیشه تا که بیباغ جوان اثر باشد ز لاله و گل نسرین و سرو و بید و چنار
 نهال عمر تو در باغ دولت و دانش مدام خرم و سرسبز باد همچو بهار

۱ - پی: 'خورم' - ۲ - پی: 'دهان غنچه شود چون ناف آهوی تاتار' - ۳ - پی: 'گشت' - ۴ - پی: 'باغ خلد' - ۵ - پی: 'جم' - ۶ - پی: 'غزلیخوان' - ۷ - آ 'بیدوسرو'.

قصیده آخر

خنده از یاد لبش چون سر کند مینای من
مست ییباکم من و بارم بدوش دیگر نیست
پرز اعجاز است گوئی شیشه می در کفم
ذکر من ورد زبانهای اسیران گشته است
عزت از فیض جنون دارم بهر زندان روم
زاهدان سخت دل تر دامن صهبا شدند
حسن من رویان ز بخت تیره ام رونق گرفت
عندلیب بی نیاز گاشن عشق خودم
عزم میر گاشن مدح خدیوی کرده ام
میشدی با صد زبان خاموش چون گل در چمن
خان بختاور مرید شاه بیهمتای من
مطلع انوار معنی مظهر فیض سخن
گو باعجاز ثنائیش مدعی در هر نفس
ای سپهر جود و دریای سخا، کان کرم
نقد معنی شاهدِ شانِ ترا زبید نثار
میکشد هر لحظه چشم سرمه از خاک درت
باطنم فرق محبت ماست بر درگاه تو
من کیم تا مصرعه مدح ترا موزون کنم (برگ ۴۸۱ الف)

پایهات عالی تر از فکر فلک پیهای من

از کلام جانفزایت چون توان گفتن سخن
دارم امیدی که گویم وصفی از اوصاف تو
تا یکی تحسین ثنا خوانی بیا آئین بگو
تا گل خورشید خندانست در باغ سپهر
بسکه شیرین است می چسپد بیهم لبهای من
کز زبان آور بود هر سوی بر اعضای من
بر دعا آمد زبان کلک معنی زای من
ز ابر احسان تو بادا رونق گلهای من

غزل

در خاک فرو برده خیال لب یارم
بافت بر آید چو کنی سنگ مزارم

۱ - حرف 'تا' از آ گرفته شده - ۲ - اسعه پی : عالیست - ۳ - پی :
'می بندد و' -

چون برق در رفته ز هر عضو قرارم
 از داغ دل سوخته آئینه یارم
 پرواز بیال تو کند مشت غبارم
 واسوختگی کرد گل از عیش بهارم
 آغوش کشا یار در آید بکارم
 بر گردش افلاک زند خنده وقارم
 جز مدح و ثنایش نبود پیشه و کارم

بی طاقتم بیتو ازین بیش چه باشد
 خاکستر من عکس پذیر غم عشق است
 از خود نروم تا نکشد جذب^۱ شوق
 چو لاله درین باغچه داغست دل عیش
 قاصد چه خوش آن مزده رسانیده که امروز
 چون کوه ز تمکین زده ام پای توکل^۲
 ورد تو دعا گوئی خان تا شده تحسین

—:0:—

۱ - پی : 'جزیه' - ۲ - پی : 'پای تو در گل' - ۳ پی : 'زنده' -

باب الثاء

ثنائی^۱ مشهدی : با ابراهیم^۲ میرزا ولد شاه طهاسپ^۳ میبود - بعد ازین کوکب حیات آن نیر فلک سلطنت بمغرب فنا فرو رفت و شاه اسمعیل^۴ ثانی از حضیض زندان باوج جهانبانی عروج نمود - ثنائی بخدمتش رسیده قصیده تهنیت جلوس گزرائید که مطلعش اینست :

هر تخت جم سکندر گیتی ستان^۵ نشست یوسف ز چه بر آمد و بر آسمان نشست شاه قصیده را ازو شنیده از روی اعتراض باو گفت ، چون نام من درین قصیده نیست ، هانا این قصیده را بنام ابراهیم میرزا گفته [ای] بنا بران ثنائی از آنجا فرار نموده بدارالامان هندوستان آمده بشرف ملازمت اکبر بادشاه مشرف گردیده منظور انظار عنایات بادشاهی گشت و قصاید غرا در مدح آن بادشاه سریر آرا

- ۱ - برای بیشتر شرحش رک به آتشکده آذر مع حواشی : ۲ : ۴۶۳ و تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۳۱ ، بدایونی ۳ : ۲۰۸ - ۲۱۱ آئین اکبری : ۳۰۲ ، مآثر رحیمی : ۳۵۴ - ۳۸۱ ، میخانه : ۱۶۶ بعد ، سفینه خوشگو : ۶۰ الف تذکره حسینی : ۵۹ ب - ۶۰ الف مجمع النفایس : ۱۱۹ - ۲ - صاحب مرآةالعالم ابراهیم میرزا ولد شاه طهاسپ نوشته است - که درست نیست - او داماد طهاسپ بود ، در تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۵۲ در ذکر اسامی بنات شاه طهاسپ اول مذکور است 'گوهر سلطان بیگم که در حباله' نکاح سلطان ابراهیم میرزا ولد مرحوم بهرام میرزا بود ، بعد ازان در صفحه ۹۳ 'سلطان ابراهیم میرزا ولد بهرام میرزا که داماد شاه جنت مکان و عمدةالملک دولت ابد قرین بود' - - - 'در سنه ۹۸۴ بحکم شاه اسمعیل با دیگر شاهزادگان شهید شد' آتشکده ۱ : ۵۱ نیز رک به تاریخ عالم آرای عباسی ۱ : ۱۴۹ - ۱۵۰ و براون ۴ : ۹۸ - ۱۰۰ - ۳ - برای شرح رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۳۳ - ۱۰۵ - ۴ - برای احوالش رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱۳۶ - ۱۵۸ - ۵ - نسخه اصل 'نشان' تصحیح از روی میخانه : ۱۶۵ -

گفته در لاهور سنه الف مسافر شهرستان عدم گردید^۱ - از تصانیفش دیوان و
سکندر نام^۲ و ساقی نامه مشهور است - ازوست :

مثل عکس اگر^۳ جرعه^۴ زان چشده^۵ چنان جذب عشقش گریبان کشد
که از قید آهن جهد چون شرار نهد روی بر^۶ پای آئینه دار

ثنی خان^۷ هروی : از امرای همایون بادشاه و اکبر بادشاه بود - در علم
صرف رساله منظوم ساخته^۸ و دیوان ترتیب داده - در وقتیکه او را به همراه افواج
جهت استیصال علیقلیخان زمان بیلااد شرقی فرستادند باکبر بادشاه عریضه نوشته
و این بیت دران مندرج ساخته بود :

ای شهسوار معرکه آرای روز رزم از دست رفت^۹ معرکه پا در رکاب کون

ثاقب^{۱۰} : از سخن منجان این زمان سعادت اقترانست - ازوست :

زبسکه طاعت آلوده با^{۱۱} گناه کم بسجده همچو نگین نامه را سیاه کم

—:0:—

- ۱ - 'بتاریخ سنه نهصد و نود هجری از دار فنا بعالم بقا در هندوستان خرامید و در
دارالسلطنة لاهور مدفون گشت' - میرزا باقر ولد میر عربشاه مشهوری که
خالوزاده خواجه موسی الیه بود نعلش خواجه را از لاهور بمشهد مقدسه^{۱۲}
رضویه نقل نمود و در آن آستانه مدفون گشت' - مآثر رحیمی ۳ : ۳۵۴ بعد
طبق تحقیق آقای شفیع سال رحلتش ۵۹۹۶ است رک به میخانه : ۱۶۲ :
- ۲ - دو نسخه مثنوی 'سد سکندر' در کتابخانه^{۱۳} بودلین محفوظ است رک برای
تفصیل به مخطوطات این کتابخانه : ۱ : ۶۶۱ - ۳ - نسخه اصل 'گر'
تصحیح از روی میخانه : ۱۶۸ - ۴ - نسخه پی 'چشند' - ۵ - نسخه پی :
'پر' - ۶ - نیز رک به بدایونی ۳ : ۲۰۶ - ۲۰۷ ، ذخیره الخوانین ۱ :
۲۳۰ ، مآثر الامراء : ۱ : ۵۰۵ ، مخزن الغرایب : ۴۵ ب و نشر عشق :
۱۱۱ ب - ۷ - بدایونی مینویسد که رساله در تصوف منظوم کرده
۸ - در نسخه اصل 'رفته' تصحیح از مآثر الامراء : ۱ : ۵۰۵
۹ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۳ ب ، کلمات الشعراء : ۲۱ ، مجمع النفایس :
۱۲۰ ، تذکره بینظیر : ۵۲ ، مخزن الغرایب : ۴۹ ب و نشر عشق : ۱۱۳
الف - ۱۰ - نسخه اصل 'بس' تصحیح از روی کلمات الشعراء : ۲۱ -

باب الجیم

جمال الدین^۲ عبدالرزاق اصفهانی : مداح خاندان صاعديه و معاصر خاقانی^۳ و
 ائیرالدین^۴ اخسیکتی بود . او راست :
 گفتم سخنت شکسته و ش چون آید با آنکه همه چون در مکنون آید
 گفتا که ازین دهان تنگی که مراست نشکنمش^۶ چگونه بیرون آید

- ۱ - آ : 'حرف الجیم' - ۲ - نیز رک به تذکرة الشعراء ۱۵۶ ریاض الشعراء : ۷۱ ،
 مجمع النفايس : ۱۲۷ ، ریاض العارفين : ۲۹۲ و مجمع الفصحاء : ۱ : ۱۷۷ دکتر
 رضا زاده شفق در تاریخ ادبیات ایران خود : ۱۸۹ - ۱۹۶ مفصلاً نوشته
 است و میگوید 'وفات جمال الدین را ۵۸۸ نوشته اند' علامه بدیع الزمان
 فروزانفر در سخن و سخنوران : ۲ : ۲۲۱ هم مینویسد 'بعضی وفات او را
 بسال ۵۸۸ میدانند و مؤلف شاهد صادق در سنه ۶۰۰ فرض کرده است -
 ظاهراً سخن اول بصواب نزدیکتر باشد' - برای بیشتر شرحش رک به تعلیقات
 سعید نفیسی بر مجلد دوم لباب الالباب : ۵۳۵ و سخن و سخنوران : ۲ :
 ۲۱۰ - ۲۴۹ - راحة الصدور : ۷ ، ۳۷۳ ح ، ۳۷۴ ، ۴۶۹ ، ۴۷۷ ،
 ۴۸۳ - ۴۸۴ و صفا : ۲ : ۷۳۱ - ۷۴۰ - ۳ - برای احوالش رک به
 مقدمه دیوان خاقانی بکوشش حسین نجفی ، صفا : ۲ : ۷۷۴ تا ۷۹۴ ،
 شفق ۲۰۵ - ۲۲۵ حواشی آنشکرده آذر : ۱۴۹ - ۱۹۵ - سخن و سخنوران
 ۲ : ۳۰۰ ببعده - برای دیگر منابع رک به آردو دائره معارف اسلامیه ۸ :
 ۷۲۳ - ۸۲۴ - ۴ - برای شرح احوالش رک به تذکرة الشعراء :
 ۱۳۵ مخزن الغرایب : ۷ الف ، منتخب الاشعار : ۱۳ الف ریاض العارفين :
 ۲۸۰ ، شمع انجمن : ۶۷ ، سخن و سخنوران ۲ : ۱۹۸ و صفا : ۲ : ۷۰۷ -
 ۷۱۵ - ۵ - حرف 'که' از آ گرفته شده - ۶ - در مرآة العالم 'نشمکش'
 تصحیح قیاسی -

جلال بیگ: بقائی تخلص داشت، اما از عمر نابرخورداری رسوایی تخلص آورده زود بملک فنا رفت، چون پدر خود را زهر داده بود بفرمان اکبر بادشاه از کشمیر بلاهور آمد تا کوتوال او را بقصاص رسانید - طبع نظمی داشت - او راست (برگ ۴۸۱ ب):

تا غمزه خونریز تو غارتگر جانست چشم اجل از دور بحسرت نگرانست
 جالی دهلوی^۲ کنبو: از ندمای سلطان سکندر بن^۳ بهاول بود، بعد از فوت او اکثر اقالیم را سیر کرده بطواف حرمین محترمین استسعاد یافته در هرات بخدمت مولوی جامی^۴ رسیده بهره یاب گردیده و آخرها در هند بملازمت هایون بادشاه میگذرانید و کتاب سیرالعارفین^۵ از مؤلفات اوست و در سنه اثنی و اربعین^۶ و تسعایه ازین دار غرور بسرای سرور رحلت نموده و 'خسرو هند بود' تاریخ فوت آن ستوده

۹۴۲

اطوار است - از اشعار اوست:

ما را ز خاک کویت پیرا هنیست بر تن و آنهم ز آب دیده صد چاک تا پدامن

- ۱ - صاحب سفینه خوشگو: ۴۹ ب مینویسد 'بقایی ولد یادگار بیگ حاتی جوانی خوش فکر بود - در عنفوان جوانی خبطی بر مزاجش زد و بجنون کشید - پدر را زهر داده بود - معذات اکبر شاهی بسیاستش رسانید' - نیز رک به بلاخن: ۶۶۴ طبقات اکبری: ۴۰۵ و سفینه خوشگو: ۴۹ ب -
- ۲ - نیز رک به اخبارالاخیار: ۶۳ سفینه خوشگو: ۱۲ الف - ۱۳ الف، ریاض الشعراء: ۶۱ تذکره حسینی: ۶۲ الف، منتخب الاشعار: ۲۸ الف، مجمع النفایس: ۱۳۱، خزانه عامره: ۱۷۷، سر زمین هند: ۶۷ و مرآة آفتاب نما: ۱۵۵ الف - ۳ - برای شرحش رک به تاریخ فرشته: ۱:
- ۱۸۸ - ۱۷۹ - ۴ - برای شرح احوالش رک به 'جامی' و مقدمه بر دیوان کامل جامی از هاشم رضی و از سعدی تا جامی - ۵ - برای تفصیل این کتاب و دیگر آثارش رک به ریو: ۱: ۳۵۴ - ۶ - در سفینه خوشگو سال رحلتش ۹۲۵ نوشته شده، اما طبق مؤلف نشتر عشق: ۱۳۱ الف: 'دهم ذیقعدہ ۹۴۲ نهصد و چهل و دو جالی جلال خود ازین سرای بیجهال نهفت' علاوه ازین مؤلفین شمع انجمن: ۱۰۶ سر زمین هند: ۶۷ خزانه عامره: ۱۷۸ و مفتاح التواریخ: ۱۵۰ بر ۹۴۲ اتفاق دارند -

شیخ^۱ گدائی . خلف او در عهد^۲ حضرت عرش آشیانی ہوسیلہ بیرم خان
خانخانان منصب صدارت ہند یافت^۳ - چند مال مرجع اکابر و افاضل بود ، نقش
صوت^۴ ہندی خود می بست و میخواند^۵ . در سنہ نہصد و ہفتاد و شش بعالم
آخرت شتافت . از اشعار اوست :

گہی جان منزل غم شد گہی دل غمت را میبرم منزل بمنزل
مشو غافل ز حال درد مندی کہ از یاد تو یکدم نیست غافل

جدائی^۶ : تخلص میر سید علی مصور است کہ در زمان اکبر بادشاہ از نوادہ
روزگار بود و قصہ^۷ امیر حمزہ را در شانزدہ جلد تمام کردہ - ہر جلدی برابر
صندوقی و ہر ورق بطول یک گز و در ہر صفحہ صورت امیر حمزہ و دیوان
تحریر نمودہ - از اشعار اوست :

صبحدم ، خار ، دم از ہمدمی گل میزد ناخنی در دل صد پارہ بلبل میزد
حسن بتان کعبہ ایست عشق بی پایان^۸ او سر زنش ناکسان خار مگیلان او

جعفر^۹ : مخاطب بالہ وردیخان عالمگیر شاہی دیوانی ترتیب دادہ ، این بیت
ازو مشہور^{۱۰} است :

کمتر ز قاشقی نتوان بود در طلب صد تیشہ میخورد کہ رساند لبی بلب

- ۱ - صاحب مرآة العالم از منتخب التواریخ : ۳ : ۷۶ - ۷۷ استفادہ نمودہ است .
بدایونی مفصل تر نوشتہ است نیز رک بہ نشتر عشق : ۴۹۵ الف صبح گلشن
۳۴۶ ریو : ۱ : ۲۵۴ و مقالہ ای برگدایی از سید یاسین خان در مجلہ
دانشکدہ السنہ شرقیہ شمارہ : اوت : ۱۹۳۴ : ۹۰ - ۹۷ - ۲ - آ : 'او
صحبت فاضل روزگار در یافتہ' - ۳ - او بحایت بیرم خان تا ۹۶۸ ۵ صدر بود
بلاخمن : ۲۸۲ - ۴ - نسخہ اصل 'صورت' تصحیح قیاسی - ۵ - آ :
'می گفت' - ۶ - نویسنده مرآة العالم از منتخب التواریخ : ۳ : ۲۱۱
استفادہ نمودہ است - در تذکرہ نصرآبادی : ۲۰۸ احوالش مفصل تراست - نیز
رک بہ سفینہ خوشگو : ۵۳ الف طبقات اکبری : ۴۰۲ ، تذکرہ حسینی :
۶۴ و ب نشتر عشق : ۱۲۴ ب - ۷ - پی : 'بیابان' - ۸ - صاحب مآثر الامرء :
۱ : ۲۲۹ - ۲۳۲ احوالش مفصل تر نوشتہ ، مؤلف فرحۃ الناظرین : ۳۷۴ ب ،
شرحش از مرآة العالم گرفتہ - ۹ - آ : 'اوراست' -

در سنه هزارا و هشتاد و یک در صوبه‌داری اله آباد عازم دارالملک عقبی گردید -

جعفر^۲ : پسر زین العابدین^۳ نبیره آصف خان^۴ جعفر که ذکرش با اشعار او در ضمن وقایع عرش آشیانی و جنت مکانی مرقوم است - بعد منصب دولت عزلت دریافته با کبر آباد سکونت گرفته و از زمان حضرت فردوس [آشیانی] بسالیانه موظف است و در عهد سعادت مهد باضافه (?) سر افزای یافته اشعار برجسته دارد ، ازوست :

نوشت^۵ در نظر نو در آمده^۶ گیتی
و گرنه کهنگی عالم کهن باقیست
درین^۷ که کوهکن از ذوق داد جان چه سخن
همین که تیشه بسر دیر^۸ زد سخن باقیست
هزار بلبل شوریده خاک شد جعفر
هنوز رسم خود آرایسی چمن باقیست
بین^۹ که ظاهر و باطن تجلی یار است
کسی که دیده ندارد بفکر دیدار است
نمی دهند به هر بوالهوس ریاست عشق
کسی که باب مر دار گشت مردار است

در سنه ۱۰۹۴ رخت بعالم باقی کشید و در فراهم آوردن جانوران هر موسم رغبت تمام داشت . چنانچه قریب دویست بلبل جنگی جمع^{۱۰} کرده . میان این و

۱ - طبق مؤلف مآثر الامراء : 'سال دوازدهم سنه ۱۰۷۹ (هزار و هفتاد و نه هجری) در اله آباد بساط حیات در پیچید' - ۲ - رک به مرآة جهان نما : ۶۳۵ ب ، مآثر الامراء : ۱ : ۱۱۳ و فرحة الناظرین ۳۷۴ ب که از مرآة العالم ماخوذ است - ۳ - برایش رک به بلاخمن : ۴۵۳ ، مآثر الامراء : ۱ : ۱۱۳ ، تذکره نصر آبادی : ۶۰ ، مجمع النفایس : ۲۱۰ و سفینه خوشگو : ۱۱۳ الف - ۴ - برای شرح احوالش رک به بلاخمن : ۴۵۱ ، توزک جهانگیری : ۱۰۸ ، ذخیره الخوانین : ۱۸۷ ، مآثر الامراء : ۱ : ۱۰۷ - ۱۱۳ ، تذکره نصر آبادی : ۵۳ ، مجمع النفایس : ۱۳۷ و سفینه خوشگو : ۱۱۲ الف - ۵ - آ : و پی 'نوشت' - ۶ - آ : 'درآید' - ۷ - آ : 'که' ندارد - ۸ - پی : 'بسر بزود' تصحیح از روی مآثر الامراء : ۱ : ۱۱۴ - ۹ - پی ابن دو شعر ندارد - ۱۰ - آ : 'جمع می کرد' -

زاهد خان^۱ کوکه و میرزا شامی پسر سیف خان اختلاط^۲ تمام بود و اعلیٰ حضرت
فردوس آثمیانی اینها را سه یار^۳ می نامید^۴ -

—:O:—

۱ - برای شرحش رک به مآثر الامراء : ۲ : ۳۷۰ - ۳۷۳ - ۲ - در مآثر الامراء :
۱ : ۱۱۳ راجع به اختلاط در میان هر سه دوست نوشته شده اما بجای
میرزا شامی میرزا ساقی مسطور است و در بلاخمن : ۴۵۳ اسامی دو یار
او زاهد خان کوکه و شفیع نوشته شده - ۳ - در اصل 'سه پایه' تصحیح از
روی مآثر الامراء و بلاخمن : ۴۵۳ کرده شده - ۴ - پی : 'نامند' -

باب الحاء

حیاتی گیلانی^۱ : یکچند با خانخانان میبود و حکیم ابوالفتح اورا در سلک ملازمان اکبر بادشاه منسلک گردانیده و او در برعالمپور مسجد عالی ساخته که بمسجد ملا حیاتی مشهور است - از اشعار اوست : (برگ ۴۸۲ الف) -

هر^۲ آن خاری که در راه تو کارند بآب روی خندان تازه گردان
بهر سخن که کنی خویش را نگهبان باش ز گفتمنی که دلی نشگند پشیمان باش

حکیم^۴ حاذق^۵ : پسر حکیم^۶ است و او در عهد حضرت فردوس آشیانی
بسفارت ولایت توران بدستور پدر خویش رفته بود ، حرفهای غریب ازو نقل
میلنند . قراردادش بود که دیوان اورا با کمال زینت در مجلس او بر رحل طلا

- ۱ - آ : 'حرف الحاء' - ۲ - برای شرح احوالش رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۷۳۸ ،
بدایونی : ۳ : ۲۱۹ ، بلاخن : ۶۴۴ ، ببعده ، میخانه : ۵۳۵ - ۵۳۷ ، تذکره
نصر آبادی : ۳۱۳ ، سفینه خوشگو : ۱۲۹ ب - ۱۳۰ ب ، مجمع النفایس
۱۶۸ مخزن الغرایب : ۷۸ الف ، نشتر عشق : ۱۴۵ ب ، منتخب الاشعار :
۳۹ الف و شمع انجمن : ۱۲۴ - ۳ - پی : 'بر' - ۴ - پی : 'حکیم صادق' -
۵ - طبق مآثر الامراء : ۱ : ۵۸۷ 'ولادت او در فتحپور میگری بعهد عرش
آشیانی واقع شده و هنوز حدیث السن بود که پدر در گذشت . . . سال سی
و یکم سنه ۱۰۶۸ هزار و شصت و هشت بساط هستی در پیچید -
صاحب مرآة العالم فوتش را در سنه ۱۰۸۰ . . . نوشته ، اما چهار نسخه
مرآة العالم که پیش بنده هست ، در جایی راجع به تاریخ رحلتش
اشاره ای نیست ، بلاخن : ۵۳۰ هم همینطور نوشته است که نسخه
مرآة العالم که پیشش است سال رحلتش ندارد - نیز رک به مآثر رحیمی : ۳ :
۸۴۵ - ۸۵۵ - سفینه خوشگو : ۱۷۷ الف مآثر الکرام : ۳ : ۹۱ - ۹۳ ،
مجمع النفایس : ۱۶۲ ، مخزن الغرایب : ۸۱ ب ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۶ الف
نشتر عشق : ۱۴۹ الف و ب و شمع انجمن : ۱۲۷ - ۶ - برای شرحش
رک به بدایونی : ۳ : ۱۶۸ -

گذاشته میخواندند . ازوست :

در پرده^۱ خاک نغمه‌ها هست بسی   آنکه شنوی که گوش بر خاک نهی
یک نفس و اینهمه بار ملال   یک قفس و این همه مرغ خیال

حشمتی^۲ : با شیدا^۳ مشاعره داشته ، چون شیدا الفاظ غیر مکرر در شعر
بتلاش می آورد ، روزی گفت که شما جای شکسته بند هم آورده اید ، گفت
کردن شما بشکند شکسته بند بیارم و این بیت ازو مقبول طبایع است :

موی سرکردم سفید و هیچ کارم سر نشد
دست و پای میزنم اکنون که آب از سرگذشت
به پیری سعی کن گر^۴ در جوانی رفت کار از دست
زری گم گشته در آتش ز خاکستر^۵ شود پیدا

—:o:—

- ۱ - لویسنده کلمات الشعراء : ۳۱ مینویسد 'دراکبر آباد یکشب با وی اتفاق صحبت افتاده بود با شیدا صحبت داشته ، دیوان ضحیم بطرز قدیم دارد' ، تذکره‌های دیگر ذکر و احوالش ندارند - ۲ - برای احوالش رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۱۴۸۷ - ۱۴۹۷ ، تذکره نصر آبادی : ۴۴۴ کلمات الشعراء : ۵۶ ، سفینه خوشگو : ۱۷۷ ب ریاض الشعراء : ۱۸۳ ، سرو آزاد : ۸۳ ، نشتر عشق ۲۶۸ الف - ۲۷۱ الف و منتخب الاشعار : ۸۰ ب - ۳ - آ : حرف 'که' بجای 'گر' - ۴ - هی : 'بخاکستر' -

باب الخا

خواجوی^۲ کرمانی : از مریدان شیخ علاءالدوله سمنانی بود^۳۔ اورا نخلبند شعراء گفته اند۔ در برابر پنج گنج^۴ شیخ علیہ الرحمۃ بنظم آورد، ازوست :
پیش صاحب نظران ملک ملیان باد است بلکه آنست ملیان کہ ز ملک آزاد است
هر زمان مهر فلک بر دگری می بندد چه توان کرد کہ این سفله چنین افتاد است
وفاتش در سنہ ہفتصد و چهل و دو واقع شد۔^۵

- ۱۔ در آ : 'حرف الخا' نوشته شده۔ ۲۔ برای بیشتر شرحش رک بہ حبیب السیر ۳ : ۲ : ۲۴ میخانہ : ۷۱ - ۷۴ ، مقدمہ دیوان خواجو کرمانی بتصحیح احمد سہیلی خوانساری ، تذکرۃ الشعراء : ۲۷۷ ، آتشکدہ : ۲ : ۶۱۹ - ۶۲۰ ، نشتر عشق ۱۸۰ الف و ب و مقالہ در آردو دائرہ معارف اسلامیہ ۹ : ۱۴ - ۲۰ - شفق : ۳۱۱ - ۳۱۸ و براون ۳ : ۲۲۲ - ۲۲۹ - ۳ - صاحب میخانہ : ۷۳ نوشته است کہ خواجو کرمانی بعد از شش سال رحلت علاءالدولہ سمنانی در ۷۴۲ هـ فوت شد۔
۴۔ خمسہ برطرز نظامی گنجوی نوشت یکی ازان ہای و ہایون است کہ ایوانو در فہرست کتابخانہ ایشیاتک سوماتی بنگال : ۲۳۸ نمبر ۵۷۶ مینویسد کہ خواجوہای و ہایون را در بغداد در سال ۷۴۳ هـ تالیف نمود ، ریو در موزہ بریتانیہ مینویسد کہ ہای و ہایون در بحر اسکندر نامہ نظامی نوشته شدہ مثنوی دیگر روضۃ الانوار است در بحر مخزن الاسرار۔ عبدالمقتدر در فہرست کتابخانہ بانکی پور مینویسد کہ روضۃ الانوار در ۷۴۳ هـ نوشته شد ریو ۶۲۱ ب مینویسد کہ این مثنوی مشتمل است بر بیست مقالہ و بنام شمس الدین محمود منسوب شد و از دیگر مثنویات نوروز و گل در بحر خسرو شیرین ، کمال نامہ در بحر ہفت پیکر و گوہر نامہ در بحر خسرو و شیرین نوشت۔
۵۔ در میخانہ : ۷۳ و تذکرۃ الشعراء : ۲۷۷ و مجمع النقایس : ۱۸۹ ہم سال رحلتش ۷۴۲ نوشته شدہ اما صاحب حبیب السیر ۳ : ۲ : ۲۴ مینویسد ←

میر خلیل موسوی : از نجبای ایران و بنی عم سادات خان بود ، داخل سلازمان بادشاهی گردیده اکثرها در دکن میگذرانید ، و هانجا باده پهای رحلت گردید و با جامع این اوراق ربطی بلیغ داشت ، شکسته خوش مینوشت و بیاض او بدست این گلدسته بند گلهای معانی آمده که آنرا 'بریاض خلیل' نامیده و خوشگوار بود - ازوست :

دلرا برای عشق چو باری گرفته‌ای^۲   با پیش نه که دست بکاری گرفته‌ای
 یابی اگر شمم خطی در دماغ عقل   دیوانه شو که دست نگاری گرفته‌ای
 آبرو جو ازان گل که درو شبنم نبست   آنکه تر دامنی آرد بچمن محرم نیست
 چون خلیل از لب رحمت شنوی حرف دعا   نمک از شوره لبی ریز اگر مرهم نیست
 میر خوند شاه : مؤلف تاریخ روضة الصفا^۳ . بمرض سوء القینه در سنه ثلاث
 و تسع سایه^۴ وفات یافت - خوند میر از مصاحبان فردوس مکانی بابر بادشاه بود و

خمسه که در برابر پنج گنج نظامی در سلک نظم النظام داده بغایت نیکو واقع شد و آن کتاب را در سنه اربعین و سبعه^۵ (۵۷۴۴) با تمام رسانیده .
 ازین باثبات میرسد که او در ۷۴۲ رحلت نکرد ، در گنج سخن : ۲ : ۲۰۳ تاریخ ولادتش ۶۸۹ هـ / ۱۲۹۰ م و تاریخ رحلتش ۵۷۵۳ / ۱۳۵۲ م و ریو : ۶۲۱ ب : ۲ : ۲۰۵ - ۲۱۵ تاریخ تولدش پنجم شوال ۶۷۹ هـ تعیین میکند ، بعد ازان راجع به تاریخ رحلتش مینویسد که تقی اوحدی کاشی سال فوتش ۷۴۵ هـ نوشته است ، اما آن مغلوپ است زیرا که او تا ۷۴۶ هـ بقید حیات بود ، او در ۵۷۵۳ در شیراز در گذشت .

۱ - کلمات 'اکثرها' نسخه پی ندارد - ۲ - در نسخه اصل در هر دو شعر حرف 'ای' نیست از آن گرفته شده - ۳ - برای تفصیل این کتاب رک به ریو : ۳ : ۸۸۵ - ۴ - 'در ماه رمضان سنه اثنی و تسعمایه بواسطه عرض مرض سوی القینه از آن مقام بشهر مراجعت نموده بر بستر ناتوانی افتادند و مدت ده ماه صاحب فراش بوده ، در دوم ذیقعد سنه ثلاث و تسعمایه از محنت آباد جهان بریاض راحت افزای چنان انتقال فرمودند ، وفات آنحضرت در سنه شصت و شش سالگی دست داد و دفنش در مزار شیخ بهاءالدین عمر اتفاق افتاد' حبیب السیر ۳ : ۳ : ۳۳۹ نیز رک به براون ۳ : ۴۳۲ - ۴۳۴ و

Abdul Ghani, A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court. I : 96.

در سخن سرایی و الشا طرازی گوی مسابقت از همسران میربودا - کمالات او
از تصانیفش که حبیب السیر و خلاصه الاخبار و دستورانوزراء است
هویدا است -

—:0:—

۱ - ریو : ۳ : ۸۸۵ مینویسد که خوندمیر در هرات در سنه ۸۷۹ یا ۸۸۰
متولد شد و او در گجرات در ۹۴۱ ه در گذشت - آخرین آثارش همایون نامه
است که در آن تا ۹۴۰ ه وقایع همایونی است - برای شرحش رک به
بابر نامه (انگلیسی) ۲ : ۴۶۳ و مقدمه رجال حبیب السیر از عبدالحسین
نوابی ، همایون نامه (ترجمه انگلیسی) بامداد اشاریه و

Abdul Ghani, History of persian Literature. . . . : 1 : 96

۲ - برای تفصیل این کتاب رک به ریو : ۳ : ۸۸۵ - ۳ - رک به ریو : ۱ : ۳۳۵ -

باب الدال

داعی^۲ شیرازی : با شاه نعمت الله^۳ ولی مصاحب بود ، کایاتش^۴ قریب چهل^۵ هزار بیت است ، او راست :

بمنزلی نرسد هیچ نیاز پروردی دوی^۶ دل میبرد^۷ هر که آورد دردی
چو باد خاک تو خواهد به هر طرف بردن مهل که از تو نشیند بخاطری دردی

دانه^۸ : دانه^۹ قریه ایست از توابع نیشاپور ، او در آنجا بر زراعت قناعت کرده ، خرمن جمعیت داشت ، ناگه دهقان قضا نخم پراگندگی در مزرعه^{۱۰} دلش پاشید^{۱۱} و محصل قدر گریبان جانش بدبار هند^{۱۲} کشید و او برای الفتی شاعر که در اثنای چوگان بازی ضرب چوگان بر بینی خورده (برگ ۴۸۲ ب) این قطعه گفته :

الفتی بس که شعر بد میگفت   نیک زد باطن لوندانش
چرخ چوگانی از قضا بشکست   پشت بینی بجای دندانش

- ۱ - در آ : 'حرف الدال' نوشته شده - ۲ - نیز رک به مجمع النفایس : ۲۰۴ ، تذکره حسینی : ۹۰ الف ، ریاض العارفین : ۱۱۹ و لغت نامه (د) : ۹۹ مجمع الفصحا : ۲ : ۱۸ - ۳ - برای بیشتر شرحش رک به 'از معدی تا جامی' : ۵۲۶ - ۵۳۳ ، ریو : ۶۳۴ و گنج سخن ۲ : ۲۶۱ - ۴ - برای تفصیل آثارش رک به ایته ۱۹۲ - ۱۶۴ - ۲۳۶ - ۲۸۳ بنا بر وی همه آثارش را در ۵۸۶۵ پایان رسانید ، مشنوی گنج روان در ۸۴۱ هـ چهل صباح در ۵۸۴۳ هـ و چار چمن در ۵۸۴۲ هـ و کتاب چشمه زندگانی در ۵۸۵۶ هـ و عشق نامه هم در ۵۶ هـ منظوم ساخت و برای بیشتر شرح آثارش رک به لغت نامه دهخدا (د) : ۹۹ - ۱۰۰ - ۱۰۱ - طبق محقیق دهخدا در لغت نامه عده اشعارش ۱۳۶۵۸ است نه چهل هزار ۶ - نسخه اصل : 'وای' - ۷ - پی : 'میرد' - ۸ - نیز رک به بدایونی : ۳ : ۲۲۹ و سفینه خوشگو : ۱۰۸ ب - ۹ - 'دهی' است از دهستان زیر خان بخش قدمگاه شهرستان نیشاپور واقع در ۸ هزار گزی باختر قدمگاه جلگه است و معتدل و دارای ۱۸۰ سکنه آب آن از قنات است و محصول آنجا غلات و شغل سردش زراعت است ، لغت نامه دهخدا : (د) : ۱۹۳ - ۱۰۰ - پی : 'پاشد' - ۱۱ - پی : 'سند' -

دوائی : نامش حکیم عین‌المک از گیلان^۲ بوده و با خان^۳ اعظم از مکہ^۴ منظمہ بہند آمدہ مدتی در خدمت اکبر بادشاہ میبود ، بلطف خصایل و حسن شہیل و در ہنر کجالی اوستاد بود ، ازوست :

ز ابر غم نہ ژالہ بر من دلتنگ میبارد ز تاثیر حوادث بر سر من سنگ میبارد
دوایی از در احسان او کفر است لومیدی^۵ کہ ابر فیض او فرسنگ در فرسنگ میبارد

—:0:—

-
- ۱ - برای شرحش رک بہ بلا خمن : ۵۳۷ ، ۶۱۲ ، بدایونی ۳ : ۱۶۴ - ۱۶۵ و سفینہ خوشگو : ۷۵ الف - ۲ . در سفینہ خوشگو و بدایونی و بلاخمن اورا شیرازی نوشتہ اند ، فقط خان آرزو در مجمع‌النفایس اورا گیلانی نوشتہ است .
- ۳ . برای شرح احوالش رک بہ بلاخمن : ۳۴۳ - ۳۴۷ و مآثرالامراء : ۱ :
- ۶۷۵ - ۶۹۳ - ۴ - صاحب مآثرالامراء : ۱ : ۶۸۴ بحوالہ بدایونی مینویسد کہ او در ۱۰۰۲ ہجری رفت ، اما از جایی تصدیق نشد کہ دوایی با اعظم خان آمد یا نہ . ۵ - در نسخہ اصل منظمہ^۶ 'لومیدی' بامصرعہ ثانی نوشتہ شدہ تصحیح از بدایونی : ۳ : ۲۳۰ -

باب 'الذال

ذوالفقار^۲ سیستانی : با خاقانی و کمال اصفہانی مشاعرہ داشت ، قصیدہ دارد مصنوع کہ ازو دوایر استخراج کردہ میشود . سلمان وغیرہ تتبع او کردہ اند ، اوراست : زہی نھاد شریعت خلاصہ^۳ ایجاد ز بندگی تو کردہ سعادت استسعاد نہ روزگاری و باشی مسلم از حدثان نکرده کاری و ہاشمی منزہ از اصداد ذہنی :^۴ ہا عادلشاه^۴ بیجاپوری بسر میبرد ، وقتی ظہوری و ملک قمی در برابر مخزن کتابی تصنیف کردہ یک شتر بار زر از عادلشاه گرفتند او این رباعی گفتہ :

رباعی

در مدح و ثنایت ای شہنشاہ دکن معذورم دار گر نگفتم مخزن
مپسند ز بہر یک شتر زر گیرم خون دو ہزار بیت را بر^۵ کردن
عادلشاه در صلہ^۶ این رباعی ہانقدر زر کہ بآنها دادہ بود ہا و نیز^۶ عنایت کرد -

—:0:—

- ۱ - آ : حرف الذال - ۲ - مؤلفین مجمع النفایس : ۲۱۶ و مخزن الغرایب : ۱۰۸ الف ، آتشکدہ : ۱ : ۱۹۵ سفینہ خوشگو : ۸۳ الف ، تذکرہ نصر آبادی ، اورا شیروانی نوشتہ اند ، علاوہ ازین تذکرہ ہا برای شرح احوالش نیز رک بہ خزائن عامرہ : ۲۲۵ و مجمع الفصحاء ۱ : ۲۱۹ -
- ۳ - نیز رک بہ سفینہ خوشگو : ۸۳ الف ، مجمع النفایس : ۲۱۸ ، مخزن الغرایب : ۱۰۸ ب و نشتر عشق : ۲۰۱ ب - ۴ - ابراہیم عادل شاہ (۹۴۱ - ۹۶۵) برای احوال مفصل فرمانروایان عادل شاہی رک بہ تاریخ فرشتہ و راجع بہ ابراہیم عادل شاہ رک بہ ہمین کتاب : ۲ : ۲۶ تا ۳۴ ،
- ۵ - در مجمع النفایس : ۲۱۸ این مصراع : خون دو ہزار بیت بدور کردن است - ۶ - پی : 'باو نہا' -

باب الرءاء

حکیم رودکی: از مادر نایبنا زاده اما چنان زکی و تیز فہم بود کہ [در] ہفت سالگی قرآنرا حفظ کردہ و قرأت بیاموخت و شعر گفتن گرفت و بواسطہ حسن [صوت] در مطربی افتاد و عود بیاموخت و نصر بن احمد سامانی اورا تربیت کرد۔ در زمان اسلام پیش ازوشاعری کہ صاحب دیوان باشد نشان ندادہ اند۔ کلیلہ دمنہ^۳ منظوم از تصانیف اوست و گویند اشعار او ہزار ہزار^۴ و سیصد [یک لک و سیصد] بیت بودہ است:

زمانہ پندی آزاد وار دادہ مرا   زمانہ را چونکو بنگری ہمہ پند است
ز روز نیک کسان غم مخور دلا زنہار   بسا کسی کہ بروز تو آرزو مند است^۶

۱۔ برای شرح رک بہ محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی از آقای سعید نفیسی در سہ جلد نیز گنج سخن: ۱: ۱، صفا: ۳۷۱ تا ۳۸۸ با کاروان حلہ ۱۔ ۱۰ مجلہ دانش کدہ ادبیات شمارہ ۳ و ۴، مال ششم شمارہ مخصوص رودکی، تاریخ بیہقی: ۶۱، ۲۳۹، ۵۹۹، تاریخ گزیدہ: ۳۰، مرآة الخیال: ۳۸ تعلیقات چہار مقالہ: ۷۶ تا ۷۸، ۱۵۷ تا ۱۷۴، ۲۲۰ تا ۲۲۲ ریحانۃ الادب: ۲: ۹۸ - ۱۰۰ خزائن عامرہ: ۲۳۰ و دیگر تذکرہ های معروف - ۲۔ برای شرح رک بہ محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی: ۳۰۴، مدت حکومتش ۳۰۱ - ۳۳۱ - ۳۔ برای شرح این منظومہ رک بہ محیط زندگی - - - رودکی: ۴۲۵ - ۵۴۳ - ۴۔ راجع بہ عدہ ابیاتش رک بہ محیط زندگی - - - رودکی: ۴۲۲ - ۴۲۵، تاریخ ادبیات ایران از ہرسان اتم ترجمہ از شفق: ۲۵ - ۲۶ - ۵۔ مجمع الفصحاء: ۱: ۲۳۷ 'آزادہ وار' - ۶۔ در مجالس النقایس: ۳۳۶ ہمین شعر: بسا نیک کسان آرزو مخور زنہار بسا کسا کہ بروز تو آرزو مند است در لبب الالباب: ۲۴۹ و مجمع الفصحاء: ۱: ۲۳۷ مصرعہ اول شعر ثانی اینطور نوشتہ شدہ 'بروز نیک کسان گفت غم مخور زنہار' در گنج سخن: ۱: ۸۔

زمانہ پندی آزاد وار دادہ مرا   زمانہ را چونکو بنگری ہمہ پند است
بروز نیک کسان گفت تا تو غم مخوری   بسا کسا کہ بروز تو آرزو مند است

رشیدالدین وطواط: بسبب آنکه کوتاه قامت و حقیر جثه بود، اورا وطواط که مرغیست کوچک و آنرا فراشتوک نیز خوانند، میگفتند، نقل است که رشید روزی در مجلس ملک اتسز خوارزمشاه با علما مناظره و مباحثه میکرد و دواتی در پیش داشت، سلطان دید که مردی حقیری بحث و جدال بحد افراط رسانیده، از روی طیبت گفت که دوات بردارید تا معلوم شود که از پس پرده دوات که سخن میکند، رشید برخاست و گفت المرء باصفر به قلمه و اسانما سلطان بر فضل و کیاست او اطلاع یافته در اعزاز او مبالغه نمود. قصیده دارد مصنوع قریب بهفتاد بیت، از آنجا است:

ای منور بتو نجوم جلال   وی مقرر بتو رسوم کمال
حضرت تو معول دولت   مساحت تو مقبل اقبال
در سنه پانصد و هفتاد و هشت فوت کرده^۴ -

۱ - برای شرحش رک به تاریخ جهانکشیای جوینی: ۲: جوینی راجع به رحلتش می نویسد 'شب نهم جهادی الاخرة سنه اهدی و خمسین و خمسایه گذشته شد'. ۲ - انسان از دو چیز کوچک شناخته میشود، یکی قلبش و دیگر زبانش - ۳ - در جمیع نسخها 'بتور' مسطور است درین حرف 'ر' زاید است. این تصحیح قیاسی است - ۴ - در پی 'پانصد و هفت' مسطور است - در نشتر عشق: ۲۰۳ الف، مجمع النفایس: ۲۲۴، مرآة آفتاب نما: ۱۵۷ الف، تذکره حسینی: ۹۶ ب، تذکره الشعرا: ۱۰۰، مجمع الفصحاء: ۱: ۲۲۳، مرآة الخیال: ۴۳، همین تاریخ رحلتش نوشته شده، همه تذکره نویسان مینویسند که در خوارزم در گذشت، اما در مجمع الفصحاء: ۱: ۲۲۳ مسطور است که در خبوشان در گذشت، تقریبا همه تذکره نویسان اتفاق دارند که مدت حیاتش نود و هفت سال است، اما صاحب نشتر عشق: ۲۰۳ الف مینویسد که در عمر نود سالگی در سنه پانصد و هفتاد و هشت در خوارزم انتقال کرد شفق: ۱۸۶ مینویسد در حوالی سال ۴۸۰ در بلخ تولد یافت، در سخن و سخنوران: ۱: ۳۴۵ - ۳۵۶: یاقوت حموی و جلال الدین سیوطی وفات اورا در سنه ۵۷۳ مینویسند و ظاهرا قول یاقوت بواسطه قرب عهد ارجح است لیز رک به تاریخ بیهقی ۲: ۱۴۰۵، محالس النفایس: ۳۴۹ - ۳۵۰، ریحانة الادب: ۲: ۷۸، مقاله از قلم آقای شفیع در مجله دانشکده السنه شرقیه: نوامبر ۱۹۳۴ ص ۱ - ۸ - و صفا: ۶۲۸ - ۶۳۶

رازی^۱: در روزگار دولت سلطان محمد ملکشاه^۲ بود، صاحب نامه آل سلجوقی مینویسد که سلطان (برگ ۴۸۳ الف) بوقت عزیمت مازندران در ولایت ری نزول کرد و لشکریان او در مزارع اهالی چهار پایان گذاشتند و بیرسمی و بی ضبطی میکردند. رازی این ابیات [ب] سلطان نوشته فرستاد^۳:

شاهها سپاه تو که جو مور^۴ است و چون ملخ بر گرد دخل دانه دهقان نشسته است
باران عدل بار که این خاک سالهاست تا بر امید وعده^۵ باران نشسته است
سلطان لشکریان را منع و زجر کلی فرمود -

رهانی^۶ هروی: از نبایر شیخ زین الدین^۷ خوانیست منظومات رنگین و اشعار متین دارد، در اوایل ایام سلطنت عرش آشیانی جلال الدین اکبر بادشاه از خراسان به هندوستان رسیده مثنوی 'منظور انظار' را که در برابر مخزن اصرار گنجور گنجی پرداخته، بنام نامی و القاب گرامی آنحضرت موشح ساخته گزرانید و از انعام و احسان آن بادشاه فضلا پناه بهره مند گردید و تاریخ تهامی آن لسخه مامی نهصد و هشتاد و دو مرقوم نموده^۸ و پس ازین تاریخ بانگ مدتی

۱. از تذکره نویسان اطلاعی درباره احوال او بدست نمی آید جز آنکه یکی ابوالمعالی رازی مدح سلطان غیاث الدین مسعود بن محمد بن ملک شاه سلجوقی را مینموده است و بقول مجمع الفصحا در سنه ۵۴۱ وفات نمود - چهار مقاله (تعلیقات) ۱: ۱۴۷ - ۲ - ملکشاه بن الپ ارسلان (?) برای شرحش رک به راحة الصدور ۱۲۵ - ۱۳۸ - ۳ - مقصود مؤلف از آل سلجوق کتاب راحة الصدور است که در احوال پادشاهان سلجوقی نوشته شده اما راجع باین شعر از جایی چیزی پیدا نشد - ۴ - آ: 'چون موراند' - ۵ - طبق طبقات اکبری: ۳۹۹ 'از نسل شیخ زین الدین است دیوان شعر دارد و خمسه را تقلید کرده، همه عمر در درگاه گذرانید' و بلاخن: ۶۶۱ مینویسد که اسحق مولانا سعدالدین خوانی است، در نشتر عشق ۲۱۶ ب: اسحق عبدالله از نبیره های قاضی محمد راضی و از نسل شیخ زین الدین خانی است برای شرحش نیز رک به طبقات اکبری (انگلیسی) ۲: ۷۲۳ و حواشی مجالس النفایس: ۱۵۹ و بدایونی ۳: ۲۳۳ آتشکده آذر: ۱: ۲۹۰، تذکره حسینی: ۹۸ ب و منتخب الاشعار: ۵۷ ب - ۶ - رک به بلاخن: ۶۶۱ - ۷ - بلاخن: ۶۶۱ بحواله سپرنگر (۵۸) مینویسد که او بحواله نفایس تاریخ رحلتش ۹۸۰ ه نوشته است - درینصورت ممکن نیست که این مثنوی را در ۹۸۲ ه بانجام رسانیده باشد -

مرغ روح آن طوطی هند شکر خای از قفس تن رهائی یافته بشاخسار قدم پرواز نمود - این چند بیت در ستایش اکبر بادشاه از آن کتاب بلاغت آیات است - منظور انظار سخن فهان روزگار باد ! :

چرخ که این قبه خرگاه تست
ذات تو لعل است جهان حقه ای
می ز لب خون جگر میخورد
مس بقبول تو چو زر میشود

هاله زده گرد رخ ماه تست
اطلس چرخ از علمت شقه ای
زهـر بدور تو شکر میخورد
عیب بلطف تو هنر میشود

رفیعی^۳ کاشی : معروف بمیر حیدر معانی ، در فن معما و تاریخ ید بیضا داشت و در عهد اکبر بادشاه بود ، اورا ست :

نازک دلم ایشوخ ! علاجم چه توان کرد
من عاشق معشوق مزاجم چه توان کرد
حکیم رکنای کاشی : از مجلسیان شاه عباس^۴ ماضی بود بتقریبی از شاه رنجیده ترجیع بندی گفته که مطلعش اینست :

گر فلک یک صبحدم با من گران باشد مرش
شام بیرون میروم چون آفتاب از کشورش

- ۱ - در آ : 'شفقه' و در پی 'منقه' تصحیح قیاسی - ۲ - در جمیع نسخه 'چون' تصحیح قیاسی - ۳ - پی : 'رفیقی کاشی' - در ترجمه انگلیسی طبقات در حواشی ۴ : ۷۲۴ نوشته شده که رفیعی متخلص بکاشی است اما در طبقات (فارسی) : ۳۹۹ تخلصش 'رفیعی' مرقوم است - بلاخن : ۶۶۳ مینویسد که طبق تقی اوحدی اسمش امیر رفیع الدین حیدر است ، او سید طباطبائی کاشان است - سپرنگر (فهرست : ۵۸) مینویسد که چون از هند بایران رفت ، در راه غرقاب گشت اما حقیقت اینست که او سلامت ماند و بهندوستان باز آمد و بعد از آن بحواله آتشکده سال فوتش ۱۰۳۲ ه نوشته است - برای شرحش رک به طبقات اکبری : ۹۹ - بدایونی : ۳ : ۳۳۲ ، مآثر رحیمی : ۳ : ۶۲۰ - ۶۲۵ مرآة جهان نما : ۶۴۶ الف سفینه خوشگو : ۱۰۳ ب ، مجمع النفایس ۲۵۲ ، مخزن الغرایب : ۱۱۳ ب ، نشتر عشق : ۲۱۲ ب و منتجب الاشعار : ۵۵ الف - ۴ - برای شرحش رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۳ : ۲۴۹ - ۷۴۷ تاریخ مفصل ایران از عبدالله رازی : ۳۹۸ تا ۴۰۴ ، زندگانی شاه عباس اول - برای مزید منابع رک به اردو دائره معارف اسلامیه ۱۲ : ۷۳۱ -

و این دو بیت نیز ازو باقیست :

آه می هوس سرت گو سر نمی دانم چه شد (؟)

تیغ بر کف دیدمش ، دیگر نمی دانم چه شد

دوش بر یاد قدش آهی کشیدم زبر لب

نه فلک را سوخت ، بالا تر نمی دانم چه شد

و از ایران بهندوستان آمده ملازم اکبر بادشاه شده و در زمان شاهجهان بادشاه بمعارض دولت صعود نموده از جمله مقربان جناب سلطنت بود . آخرها بطواف بیت الله فایز شده ، باز بایران رفت و بقیه عمر همانجا بسر برد ، در سنه یکهزار و پنجاه و هفت وفات یافت .

رضی دانش : در زمان خلافت حضرت فردوس آشیانی بمند آمد و این

بیت مشهور اوست :

۱ - از 'و این دو بیت نیز' گرفته تا 'بالا تر نمی دانم چه شد' در نسخه پی مسطور نیست . در نسخه اصل و آ ، آی که می هوس' نوشته شده که مبهم است ، تصحیح قیاسی . ۲ - صاحب مجمع النفایس : ۸۰۶ ، راجع به تاریخ رحلتش مینویسد 'در تاریخ ۱۰۶۴ فوت شد ، مسیحای معالی تاریخ وفات از چنین یافت . ع ، رفت بسوی فلک باز مسیح دوم' ازین مصرعه سال ۱۰۶۶ بر می آید که طبق قول مجمع النفایس نیست ، صاحب مفتاح النواریح : ۲۵۱ سال فوتش ۱۰۵۶ ه نوشته است ، اما در دیگر همه تذکره ها امثال نشتر عشق : ۵۳۸ الف - ۵۴۲ الف ، سرو آزاد : ۹۱ ، میخانه : ۳۶۱ ، خزانه عامره : ۴۱۳ ، تذکره نصرآبادی : ۲۱۴ ، شمع النجم : ۴۲۲ ، صبح گلشن : ۴۰۹ ، رحالة الادب : ۴ : ۲۶ سال رحلتش ۱۰۶۶ ه مذکور است . برای شرح احوالش هم رک به همین منابع نیز به ریاض الشعراء ۳۵۸ : مرآة آفتاب نما : ۱۶۸ ب منتخب الأشعار : ۱۲۵ ب و برای آثارش به فهرست بانکی پور ۳ : ۱۰۷ و ربو : ۶۸۸ - ۳ - 'بتدای شهرت دانش از سال ۱۰۶۵ است . چه در شعبان این سال قصیده ای در مدح شاه جهان بسرود و پادشاه را خوش آمد و او را دو هزار روپیه بصلت داد ، پس از این بخدمت داراشکوه . . . پیوست و در حضرت او پابگهی بلند یافت . آنشکده ۲ : ۴۶۶ -

تاک را سر سبزا دار ای ابر نیسان در بهار قطره تا می تواند شد چرا گوهر شود؟
 شعرای عصر تلاشها کردند، هیچکس بآن خوبی نتوانست گفت و او چند
 گاه در بنگاله پیش شاه شجاع بسر برد و عازم^۲ وطن مالوف گشت و از آنجا بمقام
 اصلی^۳ شتافت - ازوست:

وعده^۴ همصحبان چون رفته روز محشر است
 دیر می آید قیامت، کشت تنهایی مرا
 رفتی و از اشک بلبل در چمن طوفان گذشت
 روز بر گل چون چراغان شب باران گذشت^۵
 باغ را از رخنه^۶ دیوار می بینم مباد
 باغبان تا در کشاید موسم گل بگذرد
 دران وادی که ما باشیم^۷ آبادی نمیشد
 سیاهی میکند از دور گاهی چشم آهونی

- ۱ - آتشکده: 'سر سبز کن' - ۲ - در حواشی آتشکده: ۲: ۴۶۶ مسطور است که وقتی شاهزاده داراشکوه ابن بیت را بشنید سخت پسندید و ده هزار روپیه به صلتش فرمود و آنرا بمسافت گذاشت و خود هم در این میدان طبع آزمایی کرد و چنین سرود:
- ملطنت سهل است، خود را آشنای فقر کن قطره تا دریا تواند شد چرا گوهر شود؟
- ۳ - در حواشی آتشکده: ۲: ۴۶۶ مسطور است که 'از بنگاله' به حیدرآباد دکن رفت، و عبدالله قطب شاه را بستود و سپس از جانب این شهریار بسال ۱۰۷۲ هجری بعنوان نیابت زیارت بمشهد مقدس باز گشت، صاحب تذکره نصر آبادی: ۲۵۲ و صاحب نشتر عشق ۱۹۵ الف هم باین اتفاق دارد - ۴ - در همه تذکرها مثلاً نشتر عشق: ۱۹۵ الف و ب، سرو آزاد: ۸۸، آتشکده آذر: ۲: ۴۶۶، خزانه عامره: ۲۱۹، شمع الحجمن: ۱۴۷ سال رحلتش: ۱۰۷۶ هجری داده شده است - برای بیشتر شرحش نیز رک به مرآة جهان نما: ۶۴۶ الف، مجمع النفایس: ۲۲، مرآة الخیال: ۲۰۸ کلمات الشعراء: ۳۸ فرحة: ۳۷۴ ب (که بیشتر از مرآة العالم ماخوذ است)، منتخب الاشعار: ۵۲ ب، مرآة آفتاب نما: ۱۵۶ ب، مخزن الغرایب: ۱۰۶ الف - ۵ در پی این شعر مسطور نیست - ۶ - پی 'میگردم'، آ: من باشم -

بدیع^۱ پیش ولد رضی دانش همراه پدر آمده بود ، باز بولایت رفت ، ازوست :

نزد نیکان بسکه از کردار بد شرمنده ایم

موزند میلی شکست رنگ بر رخسار ما

ناز ابروی ترا کس نتوانست کشید

این گفالیست که خم کرد بسی بازوها

رفیع^۲ : حسن بیگ نام دارد و مشهدی الاصلست ، مدتی پیش نذر محمد خان والی توران بود ، در سال هژدهم جلوس فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه بهندوستان که مرکز مستعدانست (برگ ۸۳ ب) آمده^۳ بسعادت ملازمت آنحضرت مستعد گردیده بمنصب سر افزای یافت و در عهد فرخ مهد چندی خدمت دارالانشاء داشت بجهت کبر من پای قناعت در دامن^۴ عزالت کشیده از سرکار والا موظف گشته ، از اشعار اوست :

از وطن یاری نیامد با من شیدا برون	آمدم مانند دست از آستین تنها برون
چو رشته از گهرم گر لباس پوشانی	هر آورم سر خود را همان بعریانی
چو غنچه ای که بود در میان خرمن گل	نشسته ام بدل جمع در پریشانی

- ۱ - در فرحة : ۳۷۴ ب در تذکره خود شرحش نوشته شده - اما همه^۵ آن از مرآدالعالم ماخوذ است - ۲ نیز رک به نشتر عشق : ۲۱۳ الف - بجمع النفایس : ۲۵۹ - ۲۶۸ مخزن الغرایب : ۱۱۶ الف - سرو آزاد : ۱۰۷ تذکره نصرآبادی : ۲۶۸ - ۳ - نشتر عشق : ۲۱۳ الف راجع به آمدنش به هندوستان مینویسد 'میرزا - - - - - بامید بهبود به هندوستان آمد ، و در سنه یکهزار و پنجاه و چار و بقول آزاد پنجاه و دو بتاریخ چهاردهم رجب بمرحمت سه هزار روپیه و یک دستم^۶ خلعت و منصب پانصدی معزز شد ، صاحب سرو آزاد : ۱۰۷ هم سنه ۱۰۵۴ نوشته است ، میگوید 'چهاردهم رجب سنه اربع و خستین و الف (۱۰۵۴) بآستانبوسی صاحبقران ثانی شاهجهان دولت تازه اندوخت ، کنبو : ۲ : ۳۴۲ آمدن رفیع پیش شاهجهان را در وقایع سال هژدهم سنه ۱۰۵۴ بتاریخ بیست و پنجم جهادی الثانی نوشته است - ۴ - از تذکره نویسان اطلاعی راجع به تاریخ رحلتش بدست نمی آید ، صاحب نشتر عشق : ۲۱۳ الف مینویسد 'در آخر دهلی آمد و از حضور شاهی وظیفه بدست آورده ، باقی عمر ←

رونق : موسوم بسهراب جوانی خوش فکر بود و بتقریبی مقتول گردید ، ازوست :

خرامش جلوه گاه^۱ سرو شادابست پنداری   پرقرم ی براهش فرش منجابست پنداری
بسکه ذوق و اشدن بر روی مهانم بود   کاسه^۲ چینی نمیخواهم که بر خوانم بود

راسخ^۳ : تخلص سیر پند زمان ولد میر عماد است و از سپاهگری و طالب علمی نصیب و بهره وافی^۴ دارد ، از زاده های طبع اوست :

یاد چشم سرمه آلودش زخویشم می برد   میکند گرد رم آهو زخود پنهان مرا
یاد از شام غم بزم خموشان کردیم^۵   مشتی از سرمه گرفتیم و پریشان کردیم
جامه^۶ صبر بالای جنون تنگ آمد   هر چه از دست بر آمد بگریبان کردیم

—:0:—

← بگوشه گذرانید و در گذشت ، در سرو آزاد : 'در دارالخلافة شاهجهان آباد وظیفه حیانتش منقطع گردید' نیز رک به مرآة آفتاب نما : ۱۵۷ ، خزانه عامره ، ۲۳۳ ، کلمات الشعراء : ۴۰ ، فرحة : ۳۷۵ الف (که بیشتر آن از مرآة العالم گرفته شده) -

۱ آ - : 'جاو پای' پی : 'جلوه گاهی' - ۲ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۴۶ الف کلمات الشعراء : ۴۲ مرآة الخيال : ۳۷۹ - ۳۸۲ ، مجمع النفايس : ۲۵۲ - ۲۵۴ مخزن الغرایب : ۱۲۲ الف - در سرو آزاد : ۱۲۸ ، تذکره بینظیر : ۶۷ ، شمع الجمن : ۱۷۴ سال رحلتش ۱۱۰۷ مسطور است - ۳ - آ : 'وافر' - ۴ - پی : در مصرعه اولی ردیف 'کردیم' و در مصرعه ثانی 'کرده ایم' دارد - ۵ - نسخه پی این شعر ندارد -

باب الزا'

زکی : عبدالله نام داشت و بخوارق عادات و کشف و کرامات معروف بود ، قاضی بیضاوی مینویسد که او قبل از رحلت خود گفته که در تفحص مذهب حق استفتا از مصر می آید و بعد از فوت من میرسد باید که آن کاغذ را از دست طالبان گرفته بدست من دهید ، حاضران ازین سخن بشگفت آمده منتظر ظهور سانحه بودند ، چون رحلت کرد و بر تخته غسل خوابانیدند ، کاغذ استفتا در رسید بموجب وصیتش عمل کردند ، برخاسته جواب باصواب نوشته و کان ذلک فی سنه تسع و سبعین و ستایه^۲ - از واردات طبع والا اوست :

در عالم بیوفا دویدیم بسی بیچاره تر از خویش ندیدیم کسی
تازانه^۳ روزگار خوردیم بسی از دست دل خویش نه از دست کسی
زلالی خنساری : مثنوی موسوم بسبع سیاره به غایت سلامت و عذوبت گفته^۴ ،

۱ - در آ ، شرح اولین شاعری که در ذیل حرف الزاء نوشته شده ، زینبی علوی است اما در نسخه اصل اسم این شاعر در آخر شعرای حرف الزاء برده شده ،
۲ - پی : تسع و تسعین و ستایه [۶۹۹] صاحب تذکره حسینی : ۱۰۲ ب ،
تذکره نصر آبادی : ۲۳۶ و شمع انجمن : ۱۸۵ سال رحلتش ۱۰۳ ه
نوشته اند ، صاحب سرو آزاد : ۳۶ بحواله ناظم تبریزی و شمع انجمن :
۱۸۵ سال فوتش : ۱۰۲۵ ه نوشته اند ، ریاض العارفین : ۳۳۲ و مجمع الفصحا:
۱ : ۲۴۴ سال رحلتش سبع و سبعین ستایه (۶۷۷) نوشته شده - نیز
رک به تذکره نصر آهادی : ۲۳۶ و مخزن الغرایب : ۱۲۷ ب - ۳ - اصل :
'تازیانه' تصحیح از پی - ۴ - طبق مؤلف سفینه خوشگو : ۹۵ الف : - - -
'بهمه' حال زلالی این مثنویهای هفتگانه را که محمود و ایاز و آذر و میند

و شعله دیدار و میخاله و ذره خورشید و سلیمان نامه و حسن گلو سوز باشد

۳ ۴ ۵ ۶ ۷
و سبعة سیاره نام دارد ، در سال هزار و یک هجری که عبارت 'نظامی'

سر آمد نازک خیالانست و این چند بیت از رشحات طبع زلال مثال اوست :

الهی تکیه بر لطف تو دارم گناهانرا برحمت میسپارم
چنان عصیانم از اندازه شد بیش که نازد رحمت بر وسعت خویش
اگر خاشاک من بر شعله پاشند ستم در حق آتش کرده باشند
این بیت هم در تعریف امپا ازوست :

ز جست و جستن او سایه در دشت چو زاعی آشیان گم کرده می گشت
از ارادتمندان میر محمد باقر است ، در مدح او گفته :

بتبخیرش^۲ یدالله چون فرو شد نم فیض آنچه بد درکار او شد
تاریخ فوتش 'از جهان رفت زلالی بچنان' ، یافته اند^۳ ،
زینخان^۴ کوکه : [در عهد] اکبر بادشاه ار اعظام امراء عالیجاه بود ، در

← از تاریخش خبر میدهد طرح انداخته و در سال هزار و چارده با تمام رسانید ،
برای تفصیل این سبعه سیاره رک به فهرست کتابخانه^۵ بانکی پور : ۲۸ ،
۲۹ ، ۳۰ ، نمره : ۲۸۲ و ایتہ (اینڈیا آفیس) : ۲ : ۸۱۶ - ۸۱۹ :
عبدالمتندر (بانکی پور) در شرح مثنوی محمود و ایاز نوشته است که زلالی این
مثنوی را در ۱۵۹۲/۵۱۰۰۰ م شروع کرد و در ۱۶۱۶/۵۱۰۲۴ م پایان
رسانید ، اما در سفینه خوشگو مسطور است که زلالی در طی این مدت
سبعه را بانجام رسانید .

۱ - نسخہ پی این جملہ و این شعر زیر ندارد - ۲ - پی : 'بتبخیرش' - ۳ -
در سرو آزاد : ۴۲ ، مفتاح : ۳۲۸ و شمع انجمن : ۱۸۴ سال رحلتش ۱۰۳۱
و ایتہ (اینڈیا آفیس) : ۲ : ۶۲۵ و براون : ۴ : ۲۵۲ و شفق : ۲۷۳ سال فوتش
۱۰۲۴ ہ نوشتہ اند اما صفا در گنج سخن : ۳ : ۸۱ منہ ۱۰۲۴ یا ۱۰۳۱
سال رحلتش نوشتہ است - برای شرح احوالش نیز رک بہ مرآة الخیال : ۸۶ ،
سفینہ خوشگو : ۹۵ الف و مجمع النفایس : ۲۸۷ تذکرہ نصر آبادی :
۲۳۰ حبیب السیر : ۳ : ۳۵۰ ، مخزن الغرایب : ۱۲۹ الف ، خزانه عامرہ :
۲۴۷ ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۷ الف ، ریحانة الادب : ۲ : ۱۲۵ و تذکرہ شعرای
خوانسار : ۶۵ ببعد - ۴ - بلاخمن : ۳۶۷ - ۳۶۸ احوالش مفصلاً داده و
نوشتہ کہ بعلت افراط میخواری در ۱۰۱۰ ہ در گذشت ، نیز رک بہ
مآثر الامراء : ۲ : ۳۶۲ - ۳۷۰ ، بدایونی : ۳ : ۳۳۵ ، ذخیرة الخوانین : ۱ :
۱۲۷ - ۱۲۴ ، نشتر عشق : ۲۲۴ ب و ۲۲۵ الف و نگارستان سخن : ۳۷ -

واختن سازهای هندی و اقسام هنر عدیل و نظیر نداشت ، او راست :
 آرامشم نمیدهد این چرخ کج خرام تا رشته^۱ مراد بسوزن بر آورم
 زینتی علوی^۱ : در تاریخ^۲ بیهقی مسطور است که سلطان محمود غزنوی روز
 جلوس خود صله^۳ قصیده که زینتی در مدح او گفته بود پنجاه هزار^۴ درم بر فیل
 بار کرده و این بیت از قصیده اوست :
 خسرو خسروان ملک محمود ملت و ملک را همیشه پناه^۴

—:۵:—

۱ - برای بحث برنام وی رک به لهاب الالباب (تعلیقات) ۶۶۸ - ۶۷۰ ، برای
 احوالش به سخن و سخنوران : ۱ : ۱۴۵ - ۱۴۶ آثار گم شده ابوالفضل
 بیهقی - ۲ - در تاریخ بیهقی : ۱ ۱۴۴ در وقایع جمادی الاولی سال ۵۴۱۱ مسطور
 است - 'و آنچه شعراء را بخشید خود اندازه ای نبود ، چنانکه (در) یک شب
 علوی زینبی (را) که شاعر بود یک پیل (وار درم) بخشید (و) هزار هزار
 درم ، چنانکه عیارش در ده درم نقره نه (و) نیم آمدی و فرمود تا آن صله^۳
 گران را در پیل نهادند و بخانه^۵ علوی بردند' - ۳ - در تاریخ بیهقی : ۱ :
 ۱۴۴ چنانکه در فوق مذکور شد بجای 'پنجاه هزار درم' 'هزار هزار درم'
 مسطور است - اما در وقایع عهد مسعود بن محمود رمضان سال ۵۴۲۳ :
 ۱ : ۳۲۹ مینویسد 'علوی زینبی را پنجاه هزار درم بر پیل بخانه^۵ او بردند
 - - - الخ' - ۴ - نسخه پی احوال زینتی علوی ندارد .

باب السین

سوزنی^۲ ممرقندی : تعشق به پسر سوزن گری بهم رسانیده و بسوزنی متخلص شده ، در گفتن هیجا بیهجابا بود^۳ ، آخرها قصیده امتغناریه گفته که مطلعش اینست :
تاکی ز گردش فلک آبگینه رنگ بر آبگینه خانه طاعت ز نیم منگ
تاریخ فوتش 'سوزنی فحاش' دم یافته اند .

۵۵۶۶

سلطان ساوجی^۵ : مسبب^۶ تقریبش بامیر حسن نویان آن بود که (برگ ۴۸۴)

۱ - : 'حرف السین' - ۲ - مجد عوفی و تذکره نویسان دیگر حتا در نام او اشتباه کرده اند زیرا که قطعا کنیه او ابوبکر بوده است چنانکه خود گفته است :
سوزنی القاب دارم ، لیک بوبکر بنام خوب نامستم ، گنه کردم ، پناه آورده ام
نامش ابراهیم بوده است چنانکه میگوید .

من گر ابراهیم نامم ، خواهم ابراهیم وار

تا در آن بیت الحرم از مدح تو گیرم مقام

لباب الالباب (تعلیقات) : ۶۹۴ - ۳ - 'قریب چهار هزار بیت تصنیفش همه
هجو معاصرانش' مرآة آفتاب نما : ۱۵۷ ب - ۴ - صاحب ریاض العارفین :
۳۶۱ براون بحواله دولتشاه : ۲ : ۳۴۳ ، شفق : ۲۰۰ و بدیع الزمان در
سخن و سخنوران ۱ : ۳۳۴ - ۳۴۴ بحواله تقی الدین کاشی و دولتشاه باهمین
تاریخ ۵۶۹/۶۴ ، ۱۱۶۳ اتفاق دارند ، اما در مجمع الفصحا : ۱ : ۲۴۹
سال رحلتش ۵۶۲ مسطور است ، نویسنده ریحانة الادب : ۲ : ۲۴۰ هر دو
تاریخ را نوشته است و صاحب سخن و سخنوران : ۱ : ۳۳۴ - ۳۴۴ هم مال
۵۵۶۳ را ذکر نموده است - در هیچ تذکره سال ۵۶۶ مذکور نیست برای
اهوالش لیز رک به تاریخ بیهقی (تعلیقات) : ۳ : ۱۳۲۳ - ۱۳۳۹ ، ۱۳۴۶ ،
مجمع النفایس : ۳۹۸ ، مخزن الغرایب : ۱۴۵ ب ریحانة الادب : ۲ : ۲۴۰ ،
سخن و سخنوران : ۱ : ۳۳۴ - ۳۴۴ و صفا : ۲ : ۶۶۲ - ۵ - 'ساوه از
اقلیم چهارم است و شهرکی اسلامی طولش از جزایر خالدا و عرض از خط
استوا و در اول در آن زمین بحیره بوده است - - الخ نزهت القلوب : ۱۴۸ -
۶ - 'مسبب تقریبش بامیر حسن نویان آن بود که روزی' نسخه پی ندارد -

الف) روزی میر حسن نویان تیر می انداخت و سعادت نام غلامی تیر می آورد،
 سلمان فی البریه، این درر ایات در رثته نظم کشیده بگوش امیر رسانید :
 شها تیر در بند تدبیر تست سعادت دیوان از بی تیر تست
 بعهدت ز کس لاله‌ای بر نخاست بغیر از کمان، ورنه بنالد رواست
 که در عهد سلطان صاحبقران نکرده کسی زور جز بر کمان
 مولوی جامی علیه الرحمة در شان سلمان گفته که حروف اول سلمان 'سل'
 است و آخر 'مان' که فن شعر ازو پرس و دیگرانرا مان و سلمان سنه تسع و ستین
 و سبع مایه ازین خاکدان فانی بسرای جاودای انتقال نمود^۳ -

۱ - پی و آ : 'سلک نظم' - ۲ معنی 'سل' در زبان عربی 'پرس' میباشد و معنی
 'مان' ول کن یا بگذار، میباشد مفهوم این جمله این باشد که دقایق فن
 شعر از سلمان پرس و دیگران را ول کن - ۳ مؤلفین مجمع النفایس : ۲۹۹ ،
 ریاض الشعراء : ۱۶۴ ، مرآة آفتاب نیا : ۱۵۸ ، تذکره حسینی : ۱۱۲ ب ،
 تذکره الشعراء : ۲۸۶ و خزانه عامره : ۲۵۵ بحواله دولت‌شاه با بختاور خان
 مؤلف مرآة العالم در سال رحلتش یعنی ۵۷۶۹ اتفاق دارند ، در مجمع الفصحاء :
 ۲ : ۱۹ نوشته شده که او در ششصد و شصت و نه در گذشت ، آزاد
 در خزانه عامره : ۲۵۵ مینویسد 'سال وفات سلمان . . . بقول ناظم
 تبریزی سنه خمس و ثمانین و سبعمایه (۷۸۵ هـ) خلاف تحقیق است' صاحب
 شمع انجمن : ۱۹۴ سال رحلتش ثمان و سبعین و سبعمایه (۷۷۸ هـ) نوشته است ،
 صاحب نشر عشق : ۲۳۴ ب و ۲۳۵ الف هم برین تاریخ متفق است ،
 صاحب گنج سخن : ۲ : ۲۲۷ هـ سال رحلتش ۵۷۷۸/۱۳۷۶ م داده است ،
 مترجم در 'از سعدی تا جامی' : ۲۹۰ مینویسد 'سلمان در حدود سال ۵۷۰۰/
 ۱۳۰۰ م متولد شده است که مولوی عبدالقادر بآن اشاره نموده و دلیل
 برآن شعریست که در کتاب مثنوی فراق نامه آمده و آنرا در سال ۵۷۶۱/
 ۱۳۶۰ م تالیف کرده ، در آنجا میگوید شصت و یک سال از عمر او گذشته
 است و همان محقق فاضل دلایل متقنی آورده که سلمان در دو شنبه ۱۲ صفر
 ۵۷۷۸ وفات یافته است' نیز رک به ریحانة الادب : ۲ : ۱۵۳ ، مجالس النفایس :
 ۳۵۳ - ۵۴ - منتخب الاشعار : ۶۱ ب تذکره حسینی : ۱۱۲ ب ،
 مخزن الغرایب ۱۴۲ ب و اردو دائره معارف اسلامیہ ۱۱ : ۱۸۶ - ۱۸۷
 برای آثارش رک به ایتہ (اینڈیا آفیس) ۱۵۹ و ۲۹۶ و ۱ : ۷۱۸ ، ریو ←

مام میرزا: خلف شاه اسماعیل^۲ ماضی صفویست، بصحبت اهل سخن میل داشت و احوال شعرای عصر خود را بعبارت رنگین بحیز تحریر در آورده بتذکره ماسی موسوم ساخته^۳ و پیش مؤلف این نسخه جامع بخط میرزاست، این رباعی زاده طبع اوست:

خون در جگرم ز لعل جان پرور تست تنگی دلم ز حقه گوهر تست
هر تار ز کاکلت جدا فتنه گریست حاصل که تمام فتنه‌ها در سر تست

← ۲: ۶۲۵ بانکی پور: ۱: ۲۲۲ و کتابخانه ایشیاتک سوماتی بنگال (مجموعه کرزن): ۱۷۵: ۲۲۸ -

۱. مجمع الفصحاء: ۱: ۳۱ نشتر عشق: ۲۴۶ ب ریاض الشعراء:
۱۶۷ آتشکده: ۱: ۶۳ وحید دستگردی در حواشی تحفه ماسی
نوشته است که در سنه ۹۸۳ با شاهزادگان دیگر صفویه کشته شده
است، علی اصغر حکمت در حواشی مقدمه تالیف خود 'جامی' مال رحلتش
۵۹۸۴ نوشته است - برای شرح رک به عالم آرای عباسی: ۱: ۳۳،
براون: ۳: ۲۵ - ۸۱ حبیب السیر ۴: ۵۵۵، لب التواریخ: ۲۶۰،
سفینه خوشگو: ۱۵ ب، نشتر عشق: ۲۳۶ ب از معدی تا جامی: ۵۲۱
و حواشی ص: ۴۹۵ و مقدمه تحفه ماسی از وحید دستگردی و حواشی
آتشکده آذر: ۱: ۶۲ - ۶۳ و صاحب مجمع الفصحاء: ۱: ۳۱ نوشته است
که او شرح حالش را در تاریخ روضه ناصری مفصل نوشته، سالنامه
پارس قمری ۱۳۶۸، ۱۳۲۸ 'تاریخچه ادبیات ایران': ۳۲ - ۲ - برای
شرح رک به تاریخ عالم آرای عباسی: ۱: ۱۸ - ۳۳، براون: ۴: ۸۳،
۱۶۳، تاریخ مفصل ایران: ۳۸۹ - ۳۹۴ - ۳ - تحفه ماسی یادگار اوست
که در سال ۹۵۷ بمتابعت بهارستان جامی و مجالس النفایس امیر علیشیر
نوایی و تذکره الشعرای دولتشاه معرقندی فراهم ساخته، در این کتاب
قریب هفتصد تن از شعرای همزمان و قریب بعهد خویش را نام برده
و ارباب تذکره ای که پس از وی بوده اند، اکثر از این گنجینه نفیس
ذخایری برداشته اند آتشکده: ۱: ۶۳ برای شرح تحفه ماسی نیز رک به
فهرست کتابخانه بودلین: ۱: ۲۱۳ و ریو: ۱: ۳۶۷ و مقدمه تحفه
ماسی از وحید دستگیری -

سجایی نجفی : رباعیات آن مربع نشین کرمی نشین سخن طرازی مشهور آفاق است ، در زمان شاه طهماسب صفوی از سحاب فیض طبعش چمنستان معانی شاداب بود و از رشحات خامه گهر بارش گشمن نکته دانی سیراب و در نجف معالی زاویه خمول ساخته و از زخارف دنیا دست همت کشیده ، پای قناعت در دامن عزلت پیچیده بود ، از رشحات سحاب طبع فیاض اوست :

جز یک موجود که اثرش دم بدم است موجود دگر شمرده آن عدم است

۱ - در نسخه پی 'سجایی نجفی' مسطور است - مؤلف نشتر عشق : ۲۴۰ الف - ۲۴۱ الف صاحب مجمع النفایس : ۳۰۷ و مؤلف سفینه خوشگو : ۲۶ الف و صاحب مرآة آفتاب نا : ۱۵۸ بحواله علیقلیخان و نویسنده مخزن الغرایب : ۱۵۰ ب اورا استر آبادی نوشته اند بنا بر نشتر عشق ۲۴۰ الف - ۲۴۱ الف و ریاض العارفین : ۱۳۸ : بعضی اورا از اهل شوشتر دانسته ، تحقیق آنست که مولدش در شوشتر و اصل از جرجان است موطنش نجف اشرف ، صاحب مرآة آفتاب نا : ۱۵۸ الف اورا خرقانی نوشته است - ۲ - 'نسخه ای از رباعیات یا کلیات گونه ای از سجایی استر آبادی مشتمل بر ۶۲۵ رباعی مکتوب در قرن یازدهم هجری در کتابخانه مجلس شورای ملی شماره ۱۰۸۷ محفوظ است که رساله ای بنام عروة الوثقی در ابتدا و مثنوی کوتاه در انتهائی آن درآمده ، آشکده آذر : ۲ : ۷۸۱ (حواشی) نیز رک به مرآة الخیال : ۱۰۸ ، سفینه خوشگو : ۲۶ الف سرو آزاد : ۱۴-۳- برای شرحش رک به تاریخ عالم آرای عباسی : ۱ : ۳۳-۱۵۴ ، مائیکس : ۲ : ۱۶۴ ۱۶۹ براون : ۴ : ۸۴-۹۸ ، ۱۰۰-۱۰۳ سجایی در عهد شاه عباس کبیر هم بوده است ، زیرا که او مثنوی عرفانی خود را بنام او منسوب کرده است ، تاریخ ادبیات فارسی (ایته) : ۱۴۰ - ۴ - همه تذکره نویسندگان مثلاً سرو آزاد : ۱۴ ، نشتر عشق : ۲۴۰ الف - ۲۴۱ الف و صاحب شمع انجمن بر ۱۰۱۰/۱۶۰۱ متفق اند ، اما رضا قلیخان در مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۱ نوشته است که در ۱۲۰۱ وفات یافت و حسن سادات ناصری در حواشی آشکده : ۲ : ۷۸۰ نوشته است 'مؤلف الذریعه بنقل از تذکره غنی وفات سجایی را بسال ۱۰۲۱ بقلم آورد و البته بیوجه میناید . . . چنانکه در عرفات العاشقین رهنمونی شده است و مذکور افتاد وفاتش بسال ۱۰۰۱ یا ۱۰۰۲ بود - ۵ - نسخه پی 'خر' دارد -

بر راه ظهور غیر یک ره رو نیست بسیار مودگی نشان قدم است
 سلطان: تخلص علیقلی خان زمان است که از امراء با جاه اکبر بادشاه
 بود، احوال او در اکبر نامه و طبقات اکبری مفصلاً مسطور است. طبع نظم
 داشت، اوراست:

باریک چو موئیس میانی^۲ که تو داری گویا سر آن موست دهانی که تو داری^۳

و او بشاهم نام جوانی تعشق پیدا کرده^۴ او را بر تخت می نشاند و بطرز
 نوکران دست بسته ایستاده میشد، بادشاه بادشاهم میگفت و خدمات بتقدیم میرسانید،
 عرش آشیانی برین سائحه و قوف یافته او را طلب حضور فرمودند و او بجوانپور
 رایت بغی افراخته بود و نوبت خود سری نواخته^۵، در سنه نهصد و هفتاد و چهار
 بآن بادشاه انجم سپاه صف قتال آراست و در عین داروگیر تیری از کانهخانه^۶ قضا
 باو رسیده، اسپش چراغ پا شده بزمین افتاده از مرکب دولت و اقبال پیاده گردید^۷
 و بهادر^۸ خان برادرش نیز در همان معرکه^۹ مرد آزما شربت ناگوار قتل کشید
 و یکی از فضلالی زمان تاریخ این سائحه عبرت افزا چنین گفته:

قتل علی^۱ قلی و بهادر ز جور چرخ جانان! مپرس از من بیدل که چون شده^۹
 جسم ز پیر عقل چو مال وفات شان آهی ز دل کشید و بگفتا 'دو خون' شده^{۱۰}

← ۶ - پی 'اثرم بدست' آ و نسخه اصل 'موجود کش اثر' تصحیح بصورت 'که اثرش'
 قیاسی است - ۱ لیز رک به ذخیره الخوانین : ۱ : ۲۶ - ۳۱ و مآثر الامراء : ۱ :
 ۶۲۲ - ۶۳۰ - ۲ در جمیع نسخه ها 'میان' تصحیح از روی بدایونی : ۳ :
 ۲۳۹ - ۳ - در نسخه اصل 'گویا سر موئیس دهان تو که داری' تصحیح
 از روی بدایونی - ۴ - پی: 'تعشق بهم رسانیده بود و بر تخت . . . . - ۵ - برای
 تفصیل سرپیچی او رک به طبقات اکبری : ۲ : ۳۰۵ - ۳۳۸ ، آیین اکبری :
 ۲۳۵ - ۳۴۷ - ۶ - برای تفصیل این وقایع رک به ذخیره الخوانین : ۱ :
 ۲۶ - ۳۱ ، طبقات اکبری (ترجمه انگلیسی) جلد دوم بامداد اشاریه -
 ۷ - 'محمد سعید نام، برادر خانزمان علی قلی خان و از امراء پنجوزاری اکبری
 است . . . الخ' مآثر الامراء : ۱ : ۳۸۴ - ۳۸۷ - ۸ - این شعر پی ندارد -
 ۹ - 'بیدل که چون شده' آ ندارد - ۱۰ - این تاریخ یک مال زیاده
 است - اما چون حادثه قتل ایشان در ماه ذی الحجه که آخر سنه ۵۹۷۴ است
 بوقوع آمده، این قدر تفرقه رواست 'مآثر الامراء' : ۱ : ۶۲۲ - ۶۳۰ نیز ←

در جواب این مطلع آصفی :
 بر ما شب غم کار بسی تنگ گرفته
 کو صبح که آئینه ما زنگ گرفته
 بهادر خان گفته :

آن شوخ جفا پیشه دگر سنگ گرفته
 گویا بمن خسته ره جنگ گرفته
 سقا درویشا : صافی مشرب بود ، از مریدان شیخ جامی^۱ مجد خوبشانی است ،
 جذبه^۲ قوی داشت و در کوچہ های اکبر آباد با شاگرد^۳ و چند مشک بر دوش
 گرفته آب بخلاق میرسانید و در آنحال زبان آن دریای کمال از اشعار آبدار
 تر بود ، شاگردان او چند دیوان از منظوماتش^۴ ترتیب داده بودند ، هر گاه
 جذبه بر او غلبه میکرد^۵ یگان یگان را می شست ، مگر یک دیوان از دستش مانده
 (برگ ۴۸۴ ب) سنہ یکہزار در راہ میلان رخت هستی اورا سیل فنا در ربود^۶ ،
 دران کفرستان شخصی باشاره^۷ جناب رسالت علیہ الصلوٰۃ و السلام
 بتجهیز و تکفین او پرداخت ، اوراست :

عشق آن گل پیرهن بازم گریبان میکشد
 وہ کہ چاک جبیم آخر تا ہدامان^۲ میکشد
 اساس پارسایی را شکستم تا چه پیش آید
 سر بازار رسوایی نشستم تا چه پیش آید^۸
 سلطان مجد^۱ سبکی : سبک موضعی از مضافات قندهار و عامہ^۲ اهل ہند
 او را سبکی میخواندند و او میگفت چکنم کہ مرا بنام آنطور جانور کثیف
 میخوانند - وقتی قاسم گاہی^۳ را دید و پرسیدش عمر شریف چند است؟ گفت از
 خدا دو سال خوردم ، گفت مخدوم من ، شما را دو سال زیادہ میدانم - ازوست :
 زامدا عرفان بدلق و سبجہ و مسواک نیست
 عشق پیدا کن کہ اینها داخل ادراک نیست

← رک بہ سفینہ خوشگو : ۴۴ الف ، مخزن الغرایب : ۱۴۷ ب و نشتر عشق :
 ۳۳۳ ب -

۱ 'او از قوم بیات است - بیات قبیلہ^۱ ترک است کہ در ناحیہهای آذر بایجان ،
 اریوان ، تہران ، فارس و نیشاپور تمکن داشتند' بلاخمن : ۶۵۱ نیز رک
 بہ سفینہ خوشگو : ۴۶ الف و منتخب الاشعار : ۶۷ ب - ۲ - در نسخہ اصل
 'حاجی مجد خوشابی' تصحیح از روی بدایونی . ۳ . ۳۴۳ - ۳ - پی 'شکر' - ۴ -
 پی 'منظومات او' - ۵ - پی 'غلبہ نمودہ' - ۶ - طبق سفینہ خوشگو : ۴۶
 الف از و حضرت خلافت رخصت گرفته متوجہ سراندیب شد ، در راہ
 در گذشت - ۷ - پی و الف تا گریبان' - ۸ - پی نسخہ پی این شعر ←

سکندر بیگ: منشی شاه عباس صفوی بود و در فن انشاء پردازي و نکته طرازي يد بيضا مينمود وقایع احوال سلاطين صفويه و سوانح حالات اعظم و اعیان این سلسله علیه را بعبارات رنگین و استعارات سحر آئین ، مرقوم بلاغت شیم گردانیده و مؤلف خود را 'عالم' آرا، موسوم ساخته و آن سکندر کشور سخنوری در عهد شاه صفی بود ، سنه هزار و سی و هفت سرچشمه آبجیات زندگی گم کرده بظلمات عدم و تاریکی فنا در شد ، از اشعار اوست :

ایدل ز شراب عشق بیهوش شو   وز باده قرب مست و مدهوش مشو
هر چند ز دوست بیشتر بینی ناز   در عرض نیاز بکوش و خاموش مشو
حکیم مردم : در اوایل یهودی بود و توریت و انجیل ازبر داشت ، بعد از آنکه بشرف اسلام مشرف شد ، در اکثر علوم غور کرده جامع فنون غریبه تهته گردید - وقتیکه از ولایت بشهر تهته آمد ، در آنجا بعشق هندو پسری که در

← ندارد - ۹ - نیز رک به بدایونی : ۳ : ۲۳۶ ، سفینه خوشگو : ۴۴ ب ، مخزن الغرایب : ۱۵۰ الف و خزانه عامره : ۲۵۸ - ۲۵۹ - ۱۰ - پی : کاتبی .

۱ برای شرح احوالش رک به تاریخ عالم آرای عباسی ۱ : ۲ - و ریو ۱ : ۱۸۵ - عالم آرای عباسی ۱ : ۲ - ۲ - برای تفصیل این کتاب رک به ریو : ۱۸۵ ، ۳ - ششمین پادشاه از خاندان صفوی است و در ۱۲ صفر ۱۰۵۲ در کاشان در گذشت و جسد او را به قم بردند - وی مدت میزده سال و نیم سلطنت کرد لغت نامه دهخدا : (صرفه) ۲۶۵ - ۴ - این سال رحلت سکندر بیگ صحت ندارد ، زیرا که در تاریخ عالم آرای عباسی او وقایع سال ۱۰۳۸ هـ که سال آخرین شاه عباس کبیر است ، مرقوم ساخته است - ۵ - در آن نقط یک مصراع این شعر : 'هر چند زدوست بیشتر شبی مانده' ، ۶ - 'بعشق هندو پسری ابی چند نام از قوم نویسندہها مبتلا شده و چنان جوش و خروش سرداد که مزید بر آن تصور نتوان کرد - - - - - بر ابی چند مذکور عشق بدان غایت داشت که چون جای سوار شدی و او همراه بر اسپ دیگر در عقب میبود ، خود بر اسپ روی طرف دم سوار میشدی تا از دیدن مجروح نماند ، کسی پرسیدش که خدایت کیست ؟ گفت نمی دانم ابی چند مست یا غیر مقالات الشعراء : ۳۰۰ -

مهاوره اورا بابا می گفت ، مبتلا شد ، عربانی را شعار خود ساخت و چون مشهور بااجاد و زندقه بود ، در آغاز جلوس میمنت مانوس خدیو دین پرور بفتوای ارباب شرع بقتل رسید ، گویند وقتی که اورا بمقتل بردند ، این بیت را برشته^۱ نظم کشیده گفت :

سر جدا کرد از تن شوخی که با ما یار بود
قصه کوتاه کرد ورنه درد سر بسیار بود
دش در آغوش شبنم خفتی ایگل تا سحر
ناز بر بلبل نکن دیگر که تر دامن شوی
سرمد که ز جام عشق مستش کردند
خواندند سر افزاش و پستش کردند

۱ صاحب نشتر عشق : ۲۴۵ ب می نویسد 'در سنه یک هزار و هفتاد بشهادت گاهش فرستادند و به پهلوی مسجد جامع شاهجهان آباد سر از تن جدا کردند' و مولف نشتر عشق صاحب مرآة الخیال : ۱۹۲ و صاحب شمع انجمن : ۲۰۹ ، سال رحلتش ۱۰۷۱ ه نوشته اند ، در کلمات الشعراء : ۵۰ 'در اوایل جلوس عالمگیر شاه بسبب الحاد و عربانی بفتوای علمای زمان بقتل رسید' صاحب مفتاح التواریخ : ۲۶۹ سال رحلتش - ۱۰۷۲ ه نوشته است ، طبق مجمع النفایس : ۴۰۳ 'مزار سرمد در دهلی معلوم نیست ، اما جائیکه او را قتل کرده اند ، آن پیش دروازه مسجد جامع شاهجهان آباد دهلی است ، صورت قبری ساخته اند ، درد مندان وقت آمد و رفت زیارت آن میکنند این اشعار بر روی قبر سرمد مسطور است' -

شاه سرمد در عهد عالمگیر چون سفر ساخته بخلد برین
گفت تاریخ اکبر مسکین لحد مرقد شهید سرمد این

نیز رک به تذکره نصرآبادی : ۳۱۰ مرآة الخیال : ۱۹۰ ریاض الشعراء : ۱۷۰ ،
محزن الغرایب : ۱۵۴ ب رحانة الادب ۲ : ۱۸۶ - ۱۸۷ ، مرآة آفتاب نما :
۱۵۸ ب فرحة الناظرین : ۳۷۵ الف که مانند متن مرآة العالم است -
ریاض العارفین : ۱۴۱ - تذکره حسینی : ۱۱۰ الف نیز رک به 'سرمد کاشانی
و رباعیات او' از مولانا ابوالکلام آزاد مجله ایران و هند شماره ۱ سال
اول (۱۳۳۱) و خزینة الاصفیا : ۱ : ۳۵۳ ، مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۰ ،

میخواست خدا یسرتی و هشیاری
مستش کردند و بت پرستش کردند

برای مطلوب خود روزی عندالاحتیاج این رباعی باعتقاد خان ، پور دوم
آصف خان نوشته درخواست جزوی نموده بود :

کی در سرای عتبی لعل و گهر ضرور است   خود اعتقاد محض است چیزی اگر ضرور است
سرمد چو عندالیب است پروای زر ندارد^۱   یارش گل است گل را یک مشت زر ضرور است
سرخوش^۲ : موسوم بمحمد افضل در سلک غلامان خدیو حاسی اسلام
انتظام دارد ، دیوانی ترتیب داده است - اوراست :

کی تو انم دید زاهد جام صهبا بشکند   میبرد رنگم حبابی گر بدریا بشکند
مردم و از جست و جوی او نیاسایم هنوز   میدود چون ریشه زیر خاک اعضاء هنوز
پوشیده تهر خرقه^۳ پشمینه کشم می   چون ابر بود آب نهان در نمد من
سلیم^۴ : موسوم بمحمد قلی در عهد فردوس آشیانی بهند آمده با اسلام خان
میگذرانید ، معاصر شیدا و کلیم بود ، از نتایج طبع اوست :

نوبهار است و چمن در پی سامان گلست   ابر بر روی هوا دود چراغان گل است
تنگدستی چین میاندازد به پیشانی مرا   زلف معشوقم که میزیدد پریشانی مرا
سروری^۵ صفاهانی : در عهد شاهجهان بادشاه بهند آمده بعد از چندی

۱ - در ۱۱ مصرع اولی اینطور است 'سرمد چو خنده لب است پروای زر ندارد'
۲ - برای شرح رک به ، کلمات الشعراء : مقدمه و ۵۱ - ۵۶ مجمع النقایس : ۳۶۲ -
۳۶۸ ، تذکره حسینی : ۱۱۹ الف ، مخزن الغرایب : ۱۵۶ الف تذکره
نصر آبادی : ۴۵۰ ، مرآة الخیال : ۳۴۵ ، خزانه^۶ عامره : ۲۶۳ ،
نشر عشق ۲۴۸ ب - ۲۵۰ الف ، تذکره بینظیر : ۷۲ ، مرآة آفتاب نما :
۱۵۸ ب 'سرو آزاد : ۱۴۳' - ۳ - برای شرح احوالش نیز رک به تذکره
نصر آبادی : ۲۲۷ ، سفینه خوشگو : ۱۸۵ الف ، مجمع النقایس : ۳۸۹
ریاض الشعراء : ۱۶۸ ، سرو آزاد : ۶۳۰ ، مرآة آفتاب نما : ۱۵۸ ،
نشر عشق ۲۲۸ الف - ۴۴۰ الف و منتخب الاشعار : ۶۶ ب - ۴ - برای
شرح رک به سفینه خوشگو - ۱۶۳ الف تذکره نصر آبادی : ۲۹۱ ،
مجمع النقایس : ۳۱۰ مرآة آفتاب نما : ۱۵۸ الف ، مخزن الغرایب : ۱۵۸ الف ،
ریحان الادب : ۲ : ۱۸۸ - ۱۸۹ ،

متوجه بیت الله گردید ، در راه وفات یافت ، مجمع‌الفرس^۱ که 'بفرهنگ سروری' اشتهار دارد از مؤلفات اوست ، اوراست :

بترسید از سرشک من که باشد یتیم و خونی و از سر گذشته
سالک یزدی^۲ : چندی در گلگنده بسر کرده در سال سوم^۳ جلوس فردوس

آشیانی بمساعدت بخت بسعدت^۴ بندگی آن بادشاه فضل^۵ پناه سر افراز گردید . حکیم
رکنا همیشه میگفت که اگر اشعار تمام عالم را یکطرف گذارند و این بیت سالک را
یکطرف و مرا معیز کنند ، من این بیت سالک مسالک اکت^۶ سنجی را ترجیح
میدهم :

از بس بدشت [کرده ام] آشفته نالها
چون زلف دلبران شده شاخ غزالها
شکست شیشه^۷ خاطر^۸ ز ماغرم پیداست
چو لاله داغ دل از کاسه^۹ سرم پیداست^{۱۰}
جواب نامه^{۱۱} من نیست غیر لاله^{۱۲} امیدی
زدست سودن بهال کبوترم پیداست
رفت موسی از پی آتش خضر دنبال آب
جلوه معشوق یکجا آب و یکجا آتش است

۱ برای تفصیل این فرهنگ رک به ریو : ۲ : ۴۹۸ ، ۲ - صاحب سرو آزاد
۱۱۰ مینویسد 'ملا شفیعی یزدی بهاس هموطنی رعایت بسیار نمود
برای شرحش رک به مجمع النفایس : ۳۳۵ ، تذکره حسینی : ۱۱۸ ب
تذکره نصرآبادی : ۳۲۹ ریحانة الادب : ۲ : ۱۵۰ ، نشتر عشق : ۲۴۴ الف ،
کلمات الشعراء : ۴۵ - ۳ - در نسخه اصل 'سال سوم' که صحت ندارد
تصحیح از روی سرو آزاد : ۱۱۰ طبق نویسنده این کتاب : 'شفیعی یزدی
بهاس هموطنی رعایت بسیار نمود و در سنه ست و ستین و الف (۱۰۶۶) به
ملازمت صاحبقران ثانی شاهجهان رسالید' - ۴ - نسخه اصل و پی 'بخت
بسعدت' ندارد ، از آ گرفته شده ، - ۵ - پی 'جم جاه' - ۶ - نسخه اصل
'خاطرم' تصحیح قیاسی - ۷ - مصرع ثانی این شعر در پی اینطور است 'بیخودی
در عالم دیگر برد بیدار را' - ۸ - در پی و آ در مصرعه اولی 'غیر
ناامیدی نیست' -

سیادت' لاهوری : از فرندان میر جلال الدین محدث ، جوانیست فاضل خوشفکر -
 مر اوراست :

رنجها بردم که نوشد در سخن آیین من
 موج خون دل بود هر مصرع رنگین من
 بیخودی در عالم دیگر برد بیمار را
 صورت دیبا بود غمخوار بر بالین من
 در بیابان یادگار از گریه ام سیلاب ماند
 پل ازین طوفان چو عکس خود بزیر آب ماند
 ناخدا بنشین که حق در مرکز خود جا گرفت
 کشتی مر گشتگان عشق در گرداب ماند
 گره هم خود بخود از شوخی بند قبا و شد
 که خواهد داد دیگر یادش از حال فراسوشی
 بود طریق بزرگان اجابت سایل
 بکوه هر که صدای کند جواب دهد

و دو برادر دارد^۲ خرد ، یکی متخلص^۳ بمدهوش ، ساغر طبعش لبریز خیالات
 نشاء آمیز است . ازوست :

مائم و خیال تو ، نه اندیشه^۱ دیگر   ارزانی یاران دیگر پیشه^۲ دیگر (۳)
 باز آکه بی رویتو هر قطره اشکم   طفلی است که بر شیشه زند شیشه^۳ دیگر
 و دیگری فایق^۴ ، اگرچه^۵ بر او فوقیت ندارد اما ازو کم هم نیست . ازوست :

۱ نیز رک به کلمات الشعراء ۴۹ مجمع النفایس : ۳۶۸ ، مرآة آفتاب
 نما : ۱۵۸ ب تذکره حسینی : ۱۱۹ الف ، مخزن الغرایب : ۱۵۵ ب
 منتخب الاشعار : ۶۸ ب ، فرحة : ۳۷۶ الف و نشر عشق : ۲۴۷ ب -
 ۲۴۸ الف - ۲ - در پی 'دو برادر دیگر بودند' آ این کلمات ندارد - ۳ -
 'مدهوش از سادات لاهور و برادر میر جلال الدین سیادت تخلص بود ،
 در زمان عالمگیری به بعضی خدمات لاهور امتیاز داشت' نشر عشق
 ۵۷۳ ب - ۴ - 'فایق میر احمد برادر میر جلال الدین سیادت تخلص است ،
 طبع نثر هموار و درست داشت ، در علم عربی مستعد بود ، از لاهور بود'
 نشر عشق : ۴۶۸ الف - ۵ - پی این جمله ندارد : 'اگرچه بر او فوقیت
 ندارد ، اما ازو کم هم نیست' -

صد سخن هست بهر انجمن   لیست در خوبی خلوت ، سخنی
ز عکس رویتو چشم ترم گستان شد   نگاه راسته بازار گلروشان شد

سلوکی : تخاص ، مجد زمان نام ، از منتظران سرکار حضرت خلیفه الهی
و ندماء اسلام خان و پسرش همت خان است ، ریاض فن شعر و تاریخ گوئی بآبیاری
فکرت او شاداب و بزم بذله منجی و لطیفه ادایی بوجود طیبیت آمود او رشک
نشہ فزای سراب ، تاریخ مسجدی که اسلام خان در مزار حضرت میر نعمان قدس سره
در اکبرآباد بنا نموده بود ، 'بانی اسلام خان بهادر' [۱۰۵۸] یافته ازوست :

کنج گلخن مسجد شاهانه ام   سایه دیوار دولت خاله ام
هوشیاری ورد جوش مستیم چشم ساقی گوشه میخاند ام

—:o:—

باب الشین'

شاه^۲ کبود^۳ جامه : گویند پادشاه آن^۴ عصر بسی ازو رنجیده امر کرد که مرش بیارند و او فرستادگانرا فریفته بر آن آورد که او را زاده پیش سلطان برند، روزی که سلطان جشنی طرح انداخته بود، موکلان او را از نظر گذرانیدند، پادشاه که از باده خورسی سرخوش بود، از دیدنش بخار^۵ غضب مبتلا گردید و اراده سیاست موکلان نمود، او در بدیهه خواند :

من خاک تو در چشم خرد می آرم   عزت نه یکی نه ده^۶ نه صد^۷ می آرم
سر خواستهای بدمت کس نتوان داد   می آیم و بر گردن خود می آرم
پادشاه بشنیدن این رباعی از سر خون او در گذشت -

شاهی سبزواری^۸ : شعراء متفق اند که موز خسرو، لطافت حسن و نزاکت کمال و صفای سخن حافظ در کلامش جمع است -
معاصر شیخ آذری بود - ازوست :

بدور چشم تو بیمار شد چنان زرگس   که تکیه زد بعضا و آنگه از زمین برخاست

۱ آ : 'حرف الشین' - ۲ - نیز رک به لباب الالباب (تعلیقات) : ۵۷۳ ، تذکره حسینی : ۱۲۵ ب ، آتشکده ۱ : ۸۴ - و مجمع الفصحاء : ۱ : ۵۷ - ۳ - کبود جامه ولایتی است و اکنون چون جرجان خراب است ، مجموع ولایت داخل کبود جامه است حاصلش ابریشم و انگور و غله بسیار میباشد ، و ولایتی عریض است - نزهت القلوب : ۱۹۰ - ۴ - در لباب الالباب : ۵۶ ، و تذکره حسینی : ۱۲۵ ب و مجمع الفصحاء : ۱ : ۵۷ اسم این پادشاه 'سلطان تکش خن خوارزمشاه' است ، - ۵ - نسخه اصل 'نجبا' تصحیح از نسخه پی و آ - ۶ - ہی 'دو' - ۷ - ہی و آ 'که' - ۸ - برای شرح احوالش رک به حبیب السیر ۳ : ۱۵۰ ، تذکره حسینی : ۱۲۶ ب ، منتخب الاشعار : ۷۴ الف و شمع النجم : ۲۳۲ -

شجاعی^۱ : سیف الملوک نام داشت و از علمای^۲ زمان اکبر بادشاه ، وقتیکه بمعالجه^۳ سید محمد جامه باف 'فکری'^۴ تخلص ، اشتغال^۵ داشت ، سید در باره او گفته :
سیف قاطع بندگان مولوی سیف الملوک آنکه طرح نو بحکمت در عمل آورده بود
دی اجل میگفت بهر بردن^۶ جان مریض هر کجا رفتیم پیش از ما علاجی کرده بود
و او در باب بی پرهیزی سید این رباعی مستزاد گفته :

ای^۷ میر دو من^۸ عصیده^۹ چون می گنجد ، در معده مست
ور می گنجد^{۱۰} بریده چون می گنجد ، زاد حال نخست
لوحی که درو رباعی جا نکند ، با خط غبار
خود گو که درو قصیده چون می گنجد ، با ثلث درست

(برگ ۴۸۵ ب) شکیبی صفاهانی : در عهد اکبر بادشاه از ایران بهندوستان آمده با عبدالرحیم خانخانان بسر میبرد و ساقی^{۱۱} نامه بنام نامی او در کمال متانت گفته و هژده^{۱۲} هزار روپیه صلہ یافته ، در بحر خسرو^{۱۳} شیرین مثنوی دارد ، این بیت

۱ نیز رک به بلاخن : ۶۱۲ ، طبقات اکبری : ۳۹۵ بدایونی : ۳ :
۱۶۲ : سفینه^{۱۴} خوشگو : ۴۹ ب نشتر عشق : ۲۶۰ الف و صبح گلشن :
۲۲۲ - ۲۰۲ آ و پی 'علماء' ندارد ، ۳ - برای شرح احوالش رک به بلاخن
: ۶۷۱ ، بدایونی ۳ : ۲۹۵ ، سفینه خوشگو ۵۱ الف و ب مجمع النقباس :
۷۰ ، نشتر عشق ۲ : ۴۱۳ و شمع انجمن : ۳۶۵ - ۴ - نسخه پی واژه
'اشتغال' ندارد - ۵ - پی 'برون' - ۶ در بی :

ای میر دو من عفیده چو میگنجد در معده مست
ور میگنجد تبرید ابگوشت چون میگنجد

زاد حال نخست نه لوحی که دو رباعی جانکند با خط غبار خود گو که درو
غضبیده چون میگنجد یا ثلث درست - ۷ - من = من هندی = ۴ کیلو
۸ - عصیده = نوعی از حلوه ، حلوائی که از آرد و روغن درست کنند
(فرهنگ عمید) . ۹ - آ : 'زنده چومی گنجد' - ۱۰ - 'دیگر در ایامی که در سند
ساقی نامه که درین نسخه ثبت شده بعرض رسانید ، دوازده هزار روپیه در
خوانها کرده در هن مجلس با اسب عراقی و سراپای خاصه باو عنایت شد
مآثر رحیمی : ۳ : ۶۹ - ۱۱ - صاحب میخانه : ۲۳۶ بر این صلہ هژده هزار
روپیه با صاحب سرآةالعام اتفاق دارد ، اما بلاخن : ۶۴۶ بحواله هفت
اقلیم . . . و . . . نوشته است ، در خزانه عامره : ۳۶۸ م . . . و . . .
مسطور است - ۱۲ - بلاخن : ۶۴۲ بحواله مآثر الامراء نوشته است ←

از آنجاست :

مر بی فکر او پائیس در خواب لب بی ذکر او جوئیست بی آب
و آن نکته‌دان آخر حال از خانخانان رنجیده خود را از دکن با کبرآباد
رسانید و بوسیلہ مہابت خان زمانہ بیگ بملازمت جهانگیر بادشاہ مستعد شدہ^۱
رخصت ایران خواست۔ بادشاہ مہربانی بسیار باو فرمودہ ، فرمود کہ مولوی
بایستی بموجب تخاص خود چند روز می شکیبید و از ما نمی کبیدید^۲۔ شکیبی
فاصیہ خدمت بر زمین ارادت سود و این رباعی معروض داشت :

گفتی ز شکیبی کہ ز ما کبیدید یعنی کہ ز قبلہ دعا کبیدید
حد نیست مرا کہ گویم این بہتانست^۳ گویند بسگ کہ از وفا کبیدید

و آنحضرت از استماع این بغایت خوشوقت شدہ ، بخط خاص ہدست مبارک
بر بیاض خاص نوشتہ و شکیبی بصدارت دہلی ممتاز شدہ^۴ در سن شصت و
ہفت دران بلدہ طیبہ طومار حیاتش طی گردید و 'شکیبی رفت' [۱۰۲۲] تاریخ
فوتش یافتہ اند^۵۔

حکیم شفانی^{۱۰} : نام خود در یکی از مصنفات خویش چنین مینویسد ، مظفر بن

← کہ بر تسخیر تہ ۹۹۹ - . . . ۵۱ یک مثنوی نوشت ، جانی بیگ و
خانخانان بصلہ^{۱۱} آن یک ہزار اشرفی دادند ، بلاخن می گوید کہ ممکن است
کہ آن مثنوی باشد کہ در بحر خسرو شیرین نوشتہ است ۔

۱ - برای شرح رک بہ مآثر الامراء ۳ : ۵ - ۳ - ۲ - 'شکیبی از برہانپور بدارالخلاانہ
آگرہ آمد و بتاریخ بیست و ہفتم ربیع الاول سنہ ہزار و نوزدہ باستمداد
مہابت خان بسعدت خدمت . . . جهانگیر مستعد گردید' میخانہ : ۲۳۶

۳ - نسخہ اصل 'کبید' تصحیح قیاسی - ۴ - ہی 'نہانست' - ۵ - ہی 'بسبک'
۶ - آ : 'بخط مبارک در بیاض نوشتند' - ۷ - ، در سال ہزار و ہیزدہم التماس
انزوا کرد ، خانخانان برای او از درگاہ جهانگیری صدارت صوبہ دہلی و
سیورغال گرفتہ رخصت آرام گزین داد ، و او در دارالخلافت بر فہام و جمعیت
میگذرانید خزانہ عامرہ : ۲۶۸ - ۸ - در نسخہ اصل 'منہ' تصحیح قیاسی - ۹ -
برای شرح احوال و آثارش رک بہ بلاخن : ۶۱۲ ، تاریخ عالم آرای
عباسی : ۷۶۱ : تذکرہ نصر آبادی : ۲۱۲ ، ذخیرۃ الخوانین ۱ : ۲۴۵ -
۲۴۶ ، میخانہ ۲۷۵ ، ۳۷۶ ، سفینہ خوشگو : ۱۴۷ الف ، ریاض الشعراء :
۱۷۳ ، تذکرہ حسینی : ۱۶۰ ب مجمع النفایس : ۴۴۴ ، سرو آزاد : ۴۷ ،
نشر عشق ۲۶۴ ب ۲۶۷ الف ، ریاض العارفین : ۳۶۶ ، منتخب الاشعار :

محمد الحسینی الشفائی : مولدش صفاهانست ، از مجلسیان شاه عباس صفوی بود ، در فن طبابت و حذاقت یگانه دوران و در هزل و مطایبه و هجا بینظیر زمان ، میگفت علم مرا طبابت پوشیده و طبابت مرا شعر و شعر مرا هجا . در سنه هزار و سی و هفت شربت جانگزای ممت چشید و تیغ زبان در نیام کشید ، از اشعار اوست :

امشب همه شب در هرم آن رشک قمر بود

تا صبح سر ناله ببالین اثر بود

در خانه من بود بهشتی که نگاهم

در لاله و گل رفته فرو تا بکمر بود

بیا اینهمه صفه رای تمنا نشکستم

شوقم نه باندازه یارای نظر بود

ملا شیری^۴ : گویند در وقت عرش آشیانی اکبر بادشاه که بر زبان عوام کالالعام جزورد 'الله اکبر' چیزی دیگر نبود و غوغای عظیم برخاست ، قطعه

۷۱ ب ، مجمع الفصحاء ۲ : ۲۱ - ۳۲ و براون ۴ : ۲۵۶ برای تفصیل

مثنویاتش نمکدان حقیقت ، مهر و محبت رک به فهرست کتابخانه بودلین نمره

۱۷۰۲ - ۱۷۰۳ و ۱ : ۶۷۹ - ۱۰۹۳ و برای دیده بیدار رک به فهرست

ایندیا آفس : ۱ : نمره ۱۵۳۲ صفحه ۸۳۶ ، بلاخن در حواشی آیین اکبری

(انگلیسی) : ۶۱۲ نوشته است که یک نسخه مثنویش در کتابخانه ایشیاتک

سومایتی بنگال نمره ۷۹۵ هم محفوظ است ، فقط در میخانه : ۲۳۴

سال رحلتش ۱۰۲۲ نوشته شده - در دیگر تذکره ها مثل مآثر رحیمی ، ۳ : ۷۰ سفینه

خوشگو : ۱۲۰ ب ، سرو آزاد : ۲۹ ، خزانه عامره : ۲۶۷ و شمع انجمن :

۲۱۸ سنه ۱۰۲۳ ذکر یافته - برای تفصیل احوالش نیز رک به

بلاخن : ۶۴۶ ، طبقات اکبری : ۴۰۱ ، میخانه : ۲۳۴ - ۲۴۴ و

مقالات الشعراء : ۳۴۱ - ۳۴۵ - ۱۰ - مجمع النفایس ۴۴۴ سفینه

خوشگو : ۱۴۷ الف و آفای شفیع در حواشی میخانه نوشته است

'بقول داغستانی (صفت آسان ۱۳۴) در مجلس شاه عباس صفوی رتبه منادست

یافته و صاحب مخزن الغرایب اورا حکیم باشی شاه مذکور گفته است -

۱ آ 'طبا' - ۲ پی 'ما' - ۳ - نسخه اصل 'شکستم' ، تصحیح از روی آ و پی

و میخانه : ۳۷۵ - ۴ - برای احوالش رک به بلاخن : ۱۱۲ و ۶۷۹ ،

طبقات اکبری : ۳۹۸ سفینه خوشگو : ۵۷ ب ، مجمع النفایس : ۴۵۵ ، نشتر

هشقی : ۲۶۱ الف و نگارستان سخن : ۵۱ - بدایونی ۴ : ۲۵۲ -

مشمول پرده بیت گفته از آنجمله است :

تا بزاید هر زمان کشور بزاید آفتی
فتنه در گوی حوادث کو خدا خواهد شدن
بادشاه اسسال دعوای نبوت کرده است
گر خدا خواهد پس از سالی خدا خواهد شدن

و ملا رساله منظوم 'هزار شعاع' نام در ترمیم آفتاب مشتمل بر هزار قطعه
گزرانید و بغایت مستحسن افتاد .

شیدائی فتحپوری : معاصر قدسی و کایم بود - از موزونی طبع ، بیایه علمی ،
شعر گفتی - گویند اشعارش قریب بدو لک بیت است - مداح سلطان شهریار
بود - ازوست :

ای [که] بر روی تو کرد آینه را چشم نیاز
شانه را دست دعا در شب زلف تو دراز
برگشتن رویت چو نظر تازه کند چشم
صد دفتر گل از سژه شیرازه کند چشم
شیدا نکشاید سژه از هم که چو خمور
بی باده دیدار تو خمیازه کند چشم

سلطان شادمان^۲ کهکر : در^۱ سلک ملازمان فردوس آشیانی منسلک بود ،
از عهد فردوس مکانی آباو اجداد او خطاب سلطانی دارند (برگ ۴۸۶ الف) طبع
موزون داشت - اوراست :

شاخ شکسته گل ندهد لیک زلف یار	هرجا شکست خورد ، گل آفتاب دار
بر برگ گل گذشتی و شبم خبر نیافت	نازم بتوسن تو که داد شتاب داد
ای گل چه آتشی تو مگر باغبان چرخ	نخل ترا ز چشمه خورشید آب داد
نام من اگرچه شادمانست	اما غم بیسهار دارم

- ۱ - پی 'برآید هر زمان' - ۲ - پی 'تراید' - ۳ - پی 'که' - ۴ - پی 'بسیار'
- ۵ - نیز رک به تذکره نصرآبادی : ۴۴۴ ، سفینه خوشگو : ۱۷۷ ب - ۶ -
- پی : 'پیماده' ، اصل 'بیماره' - ۷ - برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء :
- ۵۹ ، مرآةالخیال : ۲۰۱ ، مجمع النفایس : ۴۵۸ و شمع انجمن : ۲۳۲ - ۸ -
- پی 'در سلک ملازمان فردوس آشیانی منسلک بود' ندارد -

باب الصاد

صوفی مازندرانی: نامش ملا محمد است. چون صوفی طبیعت و صافی طوبت بود، بصوفی اشتهار یافت^۲، در عنفوان جوانی و شروع بهار زندگانی خانماترا وداع نموده، میل گنگشت گلشن آباد هندومتان نموده و اطراف و اکناف ممالک هند را گردیده، در احمدآباد طرح اقامت انداخت^۳ و میر سید جلال بخاری را تعلیم نموده و بایشان تعلق خاطر داشت، اشعار نمکینش ولی شور انگیز و اکثر منظوماتش دلاویز است، دیوانی مرتب ساخته شصت هزار بیت از دواوین متقدمین و متاخرین انتخاب کرده، بیاضی ترتیب داده 'بتخانه' نام نهاده^۴، این چند بیت از 'ساقی نامه' آن سبوکش باده معانی مرقوم میگردد:

بده ساقی آن می که جوش آورد	زمین و زمان در خروش آورد
ازان می که در خم چو گیرد قرار	خم آتش بر آرد ز دل چون چنار
ازان می که دوزخ برد تاب ازو ^۵	بود تیغ خورشید را آب ازو
نمباند این باده اصلا بآب	تو گوئی که حل کرده اند آفتاب
که این می بر اندازد از رخ نقاب	بسوزاند اندر دل سنگ آب

و در آخر جهانگیر بادشاه پیش طلبداشته، میف خان که در آنوقت ناظم احمد آباد بود و با ملا توجه و اعتقادی داشت طوننا و کرها سر انجام سفر نموده فرستاد و در دو سه منزلی احمد آباد بعالم صفا شتافت^{۱۰}، در آنحالت این رباعی نوشته:

- ۱ - آ: 'حرف الصاد' - ۲ - پی 'داشت' - ۳ - طبق آفای شفیع در حواشی میخانه:
- ۳۴۶: 'از تذکره ها معلوم میشود که ملا محمد در عهد اکبری با ابو حیان طبیب و ملا حسن یزدی وارد هند گشته مقیم احمد آباد شد، تقی اوحدی گفته است که در ایام تصنیف تذکره اش یعنی ۱۰۲۰ - ۱۰۲۴ ملا مقیم گجرات بود، در ایام سلطنت جهانگیر در کشمیر هم مدتی قیام داشت -
- ۴ - راجع به تفصیل بیاض او رک به میخانه: ۳۴۵ و مآثر الامراء: ۳:
- ۴۵۰ - ۴۵۱ - ۵ - در جمیع نسخه ها 'در جوش' مسطور است، تصحیح از روی میخانه: ۳۴۹ کرده شده - ۶ - در میخانه زمان و زمین - ۷ - پی:
- باب - ۸ - در میخانه: قافیه این شعر 'او' است، بجای 'ازو' -
- ۹ - پی: آب - ۱۰ - تذکره لویسمان بر سال رحلتش اتفاق نکرده سنین ۱۰۰۸، ۱۰۳۲ و ۱۰۳۵ نوشته اند برای شرحش رک به

ای شاه نه تخت و نه نگین میباید   وز بهر تو یک دو گز زمین میباید
صندوق خود و کاسه درویشانرا   خالی کن و پر کن که همین میباید
بادشاه از خواندن این رباعی رقت کرد و افسوس خورد -

صبوحی^۱ : رندی لا اوبالی بود ، منظومات مرغوب دارد - اوراست :

اسیر عشق و گرفتار قید تقدیریم   چو شیر از دو طرف میکشند زنجیرم
خیالت در نظر آورده^۲ میگویم وصالست این   وصال را تمنا میکنم لیکن خیالست این
هیچ جایی نه نشستی^۳ که رقیبت^۴ نه نشستی   جز دل من که تو جا کردی و او بیرون ماند

در سنه نهصد و هفتاد و سه در اکبر آباد از دست ساقی قضا جام ممت در
کشیده ، بیخود گردید و شیخ فیضی تاریخ فوتش 'صبوحی میخواره'^۵ [۹۷۳] یافته -
صیرفی^۶ : تخلص شیخ یعقوب کشمیری است که در تصوف و سایر علوم
اتصاف داشت و تصانیف دارد و در زمان اکبر بادشاه بوفور فضل و دانش
شهره آفاق بود ، دیوانی مرتب ساخته - اوراست :

هم ز دل دزدیده^۷ صبر و هم دل^۸ دیوانه را

دزد من با خانه میدزدد^۹ متاع خانه را

← بلاخن ۶۵۹ و حواشی ، میخانه : ۳۴۵ - ۳۶۰ با حواشی ،
مآثر الامراء : ۳ : ۴۵۰ - ۴۵۱ سفینه خوشگو : ۱۴۳ الف ، نشتر عشق
۵۱۴ ب - ۵۱۵ الف ریاض العارفین : ۲۲۷ ، مجمع الفصحاء : ۲ : ۳۸ -
۱ - طبق بلاخن : ۶۵۲ داغستانی اورا سمرقندی گفته است ، اما در
آتشکده ۲ : ۷۶۵ نوشته شده که اصلا از بدخشان است اما بنام هروی
معروف است . . . ۲ - 'آورده' - ۳ - در جمیع نسخه ها 'نه نشینی'
تصحیح از بدایونی : ۳ : ۲۵۷ - ۴ - پی 'رقیبی' - ۵ - پی 'صبوحی
میخواره' برای شرحش رک به بدایونی : ۳ : ۲۵۷ ، طبقات اکبری : ۴۰۰
و ترجمه انگلیسی همین کتاب : ۲ : ۷۲۷ کلمات الشعراء : ۶۸ ، سفینه
خوشگر : ۴۲ الف آتشکده آذر : ۲ : ۷۶۸ ، لغت نامه دهخدا
صفحه ۱۳۷ حرف ص - ۶ - سفینه خوشگو : ۶۶ ب ، مخزن الغرایب :
۱۸۱ ب مجمع الفصحاء : ۱ : ۳۱۴ و سعید نفیسی : تاریخچه مختصر ادبیات
ایران ، سالنامه پارس ۱۳۶۸ ق ، ۱۳۲۸ ش ص ۲۵۱ آیین اکبری : ۱ :
۶۵۱ و حواشی ، منتخب التواریخ : ۳ : ۱۴۲ - ۱۴۹ - ۷ - پی : در
دیده - ۸ - پی : 'هم ز دل دیوانه' - ۹ - پی 'میدزد' -

تاریخ رحلتش را قادری بدآونی شیخ امم 'بود' یافته -

۱۰۰۳

میر صابر صفاہانی : در زمان حضرت فردوس آشیانی بہندوستان آمدہ در سلک ملازمان آنحضرت منسلک گردید ، [و در عہد] شاہجہان بادشاہ اکثر اوقات بخدمات دیوانی و بخشگیری و واقعہ نگاری ماسور [میشد] طبع نظم داشت و رباعیات [بہ] طرز سحابی میگفت ، با خان عظیم الشان اعظم خان کمال صداقت و اخلاص داشت در وقتیکہ آن سموالکمان ناظم صوبہ گجرات بود ، میر مذکور چند رباعی در مدحش گفته (برگ ۸۶ ب) این دو رباعی از آجملہ است :

خانی کہ دو چاکرند ، فتح و ظفرش بخت و اقبال خواجہ تاشان درش
در مردی و مردمی چو جد و پدرش سرداری و سروری سزوار مرش

در تاریخ باغی^۱ [کہ] خان مرحوم احداث نموده :

خورشید گئی^۲ ز باغ اعظم خانست می را طرب از ایام اعظم خانست
ماعی کہ جہان منور است از نورش یک پرتوی^۳ از چراغ اعظم خانست

مرد خیر^۴ و نیکنفس بود ، در سنہ بیست و ہشت جلوس فردوس آشیانی مطابق ۱۰۶۴ ہجری برہانپور مرحلہ پیمای نیستی گردید و استخوانیہای او را بمشہد مقدس بردند . خواجہ شکیب متینی و تربیت کردہ میر مسطور است کہ از قدیم با فقیر مربوط و از اوایل جلوس میمنت مانوس و برفوت اقل الخلق^۵ سعادت اندوز بندگی حضور است ، کمال شایستگی دارد .

صالحای زواری : از وطن مالوف برآمدہ بچیدر آباد عرف گنکندہ آمدہ رحل اقامت انداخت و از مردم آنجا رجس خاطرہ بہم رسانیدہ و شہر آشویی^۶ برای آنها گفته ، از آجملہ است :

بیت

شیخ خاتون کہ مادرش پدرت در عمل مادہ و بعلم تراست

- ۱ - جمیع تذکرہ نویسسان بر دوازدهم ذی قعدہ ۱۰۰۳ ہجری تاریخ رحلتش اتفاق دارند .
- ۲ - ہی : شیخ امم - ۳ - ہی 'بر' - ۴ - ہی : 'دو جاگزید' .
- ۵ - آ : 'اعزہ' بجای 'باعی' - ۶ - در جمیع نسخہ ہا 'خورشید گل' تصحیح قیاسی - ۷ - در جمیع نسخہ ہا 'پرتواز' تصحیح قیاسی - ۸ - ہی : نیک خبر - ۹ - ہی : اقل الحلیفہ - ۱۰ - ہی : 'شہر آسانی' .

شیخ خاتون^۱ : پیشوا و صاحب مدار عبدالله^۲ قطب الملک بود و در فضل و کجالات بغایت تبحر داشت و دیگر برای میر قاسم که عمده^۳ تجار حیدر آباد بود گفته: میر قاسم^۴ که صاحب دوسراست نیکبختش مخوان که عین جفاست از وجودش همیشه فریادی حیدر آباد و حیدر آبادی در وصف تنهایی راه او راست :

خوش آن رهرو که ره تنها سپارد که تنهایی بس افتادن ندارد
سیر صیادی^۵ : از مادات طهران بود در سال بیست و هشتم جلوس حضرت فردوس آشیانی شاهجهان^۶ پادشاه بهندوستان آمده در ملک ملازمان السلاک یافت ، اشعار رنگین و منظومات متین دارد ، از راست :

هم زنده کرده^۷ تو وهم کشته^۸ تو ایم ما صبح صادق توئی آفتاب ما
در دهر^۹ هر که هست مهیا بچنگ ماست بر روی ما کسی که بایستاد رنگ ماست

۱ - سبب نسبت شیخ مجد بخاتون آنست که یکی از سلاطین دختر خود را به یکی از آباء ایشان داده بود ، ایشان از نسل آن خاتونند - وی فاضل دقیق طبع بود - شرح اربعین علامی شیخ بهاءالدین تألیف اوست - قبل از ۱۰۸۰ هـ بهند رفت و بخدست عبدالله قطب شاه کمال اعتبار بهم رسانید و آنجا فوت شد - طبع شعر هم داشت - تذکره نصر آبادی : ۱۵۹ - ۱۶۰ -
۲ - عبدالله قطب شاه - حاکم گولکنده ۱۰۲۰ - ۱۰۸۳ - ۳ - در پی این اشعار اینطور نوشته شده :

میر قاسم که صاحب دوسراست از وجودش همیشه فریادی
نیک بختش مخوان که عین جفاست از وجودش همیشه فریادی
حیدر آباد و حیدر آبادی دو وصف تنهایی او راست

۴ - از مادات طهرانست ، خوش طبیعت و غریب خیال بود ، اگرچه شعر کم است ، اما معانی نجیب دارد ، از اصفهان متوجه^{۱۰} هند شده کاری نساخت ، در آنجا فوت شد ، تذکره نصر آبادی : ۳۵۸ نیز رک به کلمات الشعراء : ۶۵ ، سرو آزاد : ۱۱۱ ، نشتر عشق : ۲۸۹ ب ، منتخب الاشعار : ۸۴ الف -
۵ - همه^{۱۱} تذکره^{۱۲} نویسان نوشته اند که بتاريخ پنجم ربیع الاول سنه یکهزار و شصت و پنج بملازمت آن بادشاه عز امتیاز اندوخت ، اما صاحب خزانه^{۱۳} عامره : ۲۹۳ سال خمس و الف (۵۰۰) نوشته که سهو کتابت بنظر میآید - ۶ - در مآثرالکرام : ۲ : ۱۱۱ ، 'عشق' بجای 'دهر' -

صایب تبریزی: موسوم بمحمد علی، ملک الشعراء ایرانست و بسلامت سخن و فصاحت کلام و دقت طبع و علو فکر، سرآمد شعرای زمان، عمر دراز یافته و پرتو افکار آن مهر سپهر نکته دانی بر فضای اطراف عالم و اکناف یافته، دواوین^۱ متعدده دارد و پیوسته نقوش و لطایف نکات بر صحایف روزگار می نگارد. از نتایج فکر صایب اوست:

بوی گل و باد سحری بر سر راه اند
حسن خط باحسن خلق و مردمی انباز شد
پایه نظم بلند از علم کمتر چون بود
از جبهه^۲ کریم گره زود و او شود
صایب دو عالم از اثر تو بنای فقر
گر میروی از خود به ازین قافله نیست
رفته رفته آخر حسنش به از آغاز شد
علم موزون کم چرا از علم ناموزون بود
یک لحظه بار خاطر دریا بود حباب
افتاد چون دو قطره اشک از نظر مرا

در سنه یکهزار و هشتاد و سه رخت هستی بر بست^۳.

صاحب^۴: موسوم بکاظم از جمله حکمای قدیم الخدمت بادشاه دین پناه بود، بخطاب مسیح البیان امتیاز داشت. اشعار بسیار دارد. اوراست:

خود را ندیده تا برخت دیده باز کرد
آینه گل بدست تو داده ز خویش رفت

۱. برای شرحش رک به کلمات الشعراء: ۶۵ مجمع النفایس: ۵۰۶، مرآة آفتاب نیا:
۱۶۰ الف تذکره حسینی: ۱۶۹ الف. مخزن الغرایب: ۱۸۶ ب، آتشکده
آذر: ۱: ۱۲۰-۱۲۶ با هواشی گنج سخن: ۳: ۱۱۱ مقدمه کلیات
صایب تبریزی بقلم آقای امیر فیروز کوهی، براون: ۴: ۲۶۵ تاریخ
ادبیات ایران دکتر سلیم نزاری: ۷۷ تاریخ ادبیات ایران از هرمان ایته:
۱۹۹-۲۰۰، با کاروان حله ۲۹۹ تا ۳۰۷. برای دیگر منابع رک به اردو
دائرة معارف اسلامیة ۱۲: ۴۳-۴۴. ۲. برای شرح آثارش رک به
منابع مزبور. ۳. اصل: 'یکهزار و هشتاد و سه'، تصحیح از بی-
لشتر عشق: ۲۹۱ الف. ۳۰۱ ب، سرو آزاد: ۱۰۱، شمع انجمن:
۲۵۲، خزانه عامره: ۲۸۷، مفتاح التواریخ: ۲۷۵ بر سال رحلتش ۱۰۸۰ هـ
و براون: ۴: ۳۶۵ سال ۱۰۸۸ هـ در کلمات الشعراء: ۶۵، گنج سخن: ۳:
۱۱۱ و لغت نامه دهخدا (حرف ص): ۲: ۱۰۸۱ هـ مرقوم است که
نزدیک بصحت است. ۴. نیز رک به کلمات الشعراء: ۶۷، مخزن الغرایب:
۱۸۶ الف، شمع انجمن: ۲۶۰ و ریحانه الادب ۲: ۴۲۲.

غافل آمد در برم آنشوخ بی پروا نشست می طپد دو سینه دل ترسم خبردارش کنند
تاریخ فوتش 'افسوس ز صاحب میخندان' یافته اند .

۱۰۸۰

صهبائی: آن سرخوش صهباء مخموری از نکته منجان این زمان سعادت
اقتران است - میر عبدالباقی نام ، در سلاک ملازمان خدیو جهان انتظام دارد
و شیرین سخنان شور انگیزش نشه بخش باده گشان خم خانه معانیست و خط
نستعلیق خوب مینویسد ، دیوانی ترتیب داده است ، اوراست :

لب فرو بستم از سستی و مدهوشی نیست   مخنی نیست که شرمنده خاموشی نیست
ز دست مرکشی شانہ سینه چاک شدم   که کاکل تو در آغوش مو بمو گیرد
بدارالخیر اجمیر در سنہ ۱۰۹۴ پیمانہ عمرش لبریز گردید -

—:0:—

۱ - نیز رک به مرآة جهان نا : ۶۶۱ الف ، مجمع النفایس : ۵۲۱ و فرحة :
۳۷۶ الف - ۲ - پی 'داشت' -

باب الضاد

ضمیری (برگ ۴۸۷ الف) صفاہانی: در فن رمل مہارت تہام داشت و بنا بر اطلاع او بر ضایر از شاہ طہاسب صفوی ضمیری تخاص یافتہ بود۔ از مثنویات او 'ناز و نیاز' و 'واسق و عذرا' و 'خزان و بہار' و 'ایلی و مجنون' و 'سکندر نامہ' متعارفست و در تتبع نہ دیوان اکابر نہ دیوان ترتیب دادہ و ہر یکی را نامی نہاد۔ تتبع شیخ سعدی را 'صیقل بلال' و دیوان خسرو را 'معشوقہ لا یزال' و دیوان حسن را 'حسن مآل' و دیوان کمال خجندی را 'احیای کمال' و دیوان حافظ را 'عیون الزلال' و دیوان خیالی را 'آئینہ خیال' و دیوان شاہی را 'سحر حلال' و دیوان صالح بنائی را 'فراغبال' و دیوان آصفی را 'در بيمثال'۔ از منظومات اوست:

لب مکیدی و من از شوق فتادم بیخود با تو کیفیت ابن بادہ ندانم چون کرد ضیاءالدین خیر آبادی: روزی بر فراز منبر دستار او بر پیشانی فرود آمدہ بود، از حضار مجلس ستم ظریفی باو گفت کہ دستار را لختی بر مہر نہ، بدیہہ در جواب گفت:

- ۱۔ رک بہ سفینہ خوشگو: ۲۱ الف تاریخ عالم آرای عباسی ۱: ۱۲۹، مجمع النفایس: ۵۳۱ تذکرہ حسینی: ۱۷۳ ب، مرآة آفتاب نیا: ۱۶۰ ب مجمع الفصحا: ۲: ۳۳۵ راجع بہ تاریخ رحلتش از تذکرہ ہا اطلاعی بدست نیامد، ایتہ در فہرست کتابخانہ ایندیا آفیس نوشتہ است کہ در حوالی ۵۹۹۰ در گذشت۔ ۲۔ رک بہ ایتہ: ۲: ۳۸۵ - ۳۔ رک بہ ایضاً: ۲: ۳۹۵ و ۱: ۸۱۶ - ۸۱۹ - ۴۔ در سفینہ خوشگو: ۲۱ الف و ایتہ: ۲: ۱۲۰ اسم این مثنوی بہار و خزان مرقوم است۔ ۵۔ رک بہ ایضاً: ۲: ۳۴۱ - ۶۔ رک بہ ایضاً: ۲: ۲۴۶ - ۱ و ۱: ۸۱۶ - ۸۱۹، در سفینہ خوشگو: ۲۱ الف و ایتہ: ۲: ۱۶۰ ذکر یک مثنوی دیگر جنت الاخیار ذکر یافتہ نہ جس الاخیار - ۷۔ پی کلمات 'نہ دیوان' ندارد۔ ۸۔ برای شرح این دیوان رک بہ فہرست ایندیا آفیس ۲: ۲۴۳ و ۱: ۸۱۶ - ۸۱۹ - ۹۔ در آ: 'صالح بیانی' مسطور است۔ ۱۰۔ جمیع تذکرہ نویسندگان برین اتفاق دارند کہ ابیانش از یکصد ہزار متجاوز است۔

یکشهر حدیث من و اشعار منست در هر کنجی سخن ز گفتار منست
 گر پیش نهم یا پسش ای مرد سره^۱ افسار خر تو نیست ، دستار منست
 ضیائی^۲ جونپوری : با جهانگیر قلیخان^۳ ولد اعظم بسر میبرد ، دیوانی دارد
 این چند بیت از ساقی نامه^۴ اوست :

بیا ساقی آن زینت جام را می زعفران طبع گلفام را
 بمن ده که عیشم جوانی کند غم در عدم زندگانی کنند
 بده می کزین دور نا معتدل رسد روزگاری که در زیر گل
 در انگشت مردم کند زیوری دهنهای ماران^۵ چو انگشتری

ضمیر^۶ : تخلص روشن ضمیر است ، قابل و مستعد بود و در خدمت بادشاه
 خدا آگاه اعتبار داشت - این رباعی مشتمل بر تاریخ فتح جنگی که در کهجوه با شاه
 شجاع واقع شد ، در عین گرمی معرکه منظوم ساخته از نظر مقدس گزرانید و
 مستحسن افتاد - دوازده هزار روپیه صلہ مرحمت شد^۷ -

رباعی

ای حرز تو سوره تبارک بادا پیوسته ترا تاج تبارک بادا
 جسم زبی شگون فتحت تاریخ دل گفت شود فتح مبارک بادا

- ۱ - نسخه اصل 'مرد سره' تصحیح از فرحة^۸ : ۳۷۶ ب - ۲ - رک به میخانه :
 ۵۷۳ - ۳ - جهانگیر قلیج خان (که تصحیف جهانگیر قلی خان است)
 شمس الدین را جهانگیر در ۱۰۱۶ به جهانگیر قلی خان مخاطب کرد و در
 همان سال به نیابت پدر خود به حکومت گجرات رفت ، حواشی میخانه : ۵۷۳ ،
 برایش نیز رک به بلا خمن : ۴۹۹ نمره ۱۶۳ - ۴ - در جمیع نسخ 'مارا'
 تصحیح از میخانه : ۵۷۴ - ۵ - 'در علم موسیقی مثلی وی از مادر گیتی
 بوجود نیامده بچهارده هزار نوای مبین سامعه نواز اهل صحبت کرده بود
 و درین علم تصانیف عالی دارد ، چون عهد حضرت عالمگیر بود ، بسبب
 تبعیت بادشاه کمی توجه باین علم نداشت ، ملک انکار میکرد و وی
 طبع عالی داشته ، مخزن الغرایب ۱۹۸ الف نیز رک به مرآة جهان نا : ۶۶۱ ب
 مجمع النفایس : ۵۳۴ ، فرحة : ۲۷۶ ب شمع انجمن : ۲۶۹ و تذکره
 نصر آبادی : ۶۰ - ۶ - صاحب خزانه عامره : ۲۹۷ بحواله اخلاص
 شاهجهان آبادی مؤلف همیشه بهار نوشته است که هزار روپیه صلہ این
 رباعی باو مرحمت گردید -

و هنگامی که خدیو حق آگاه بحفظ قرآن مجید موفق شدند ، این بیت منظوم ساخته :

تو حامی شرع و حامی تو شارع تو حافظ قرآن و خدا حافظ تو
این رباعی نیز در مدح حضرت ظل الهی از نتایج طبع ضمیر منیر^۱ اوست :

رباعی

ای عالمگیر مرشد مهر ضمیر ذات تو کند تمام عالم تسخیر
چون هست ظهور ذات حق در همه جا شک نیست که مایه هم شود عالمگیر
در شعر هندی مهارت تمام داشت ، و بنهی تخلص میکرد^۲ که معنیش عاشق
باشد ، در اوانی^۳ که بخدمت بندر سورت هر افزای یافته بود ، در سنه یکهزار و
هشتاد رخت حیات بر باد داد^۴ -

—!o!—

۱ - پی : 'قرآن' ۲ - پی : 'مستزاد است' ۳ - پی : 'ننهی' ۴ - پی :
'اوایل' ۵ - در خزانه عامره : ۶۹۷ : 'وفات او در بندر سورت است'

باب الطاء

طالب اصفهانی^۱ : درزی قلندران به هندوستان رسیده ، قریب هشت سال در کشمیر گذرانیده ، آخرها در سلک ملازمان اکبر بادشاه منسلک گردید - اوراست : شادم از اهل جهان کز اثر صحبت شان بجهانی ندهم^۲ گوشه^۳ تنهائی را معتمد خان مولف اقبالنامه جهانگیری مینویسد که روزی حسین پسر سلطان قوام بخدمت جهانگیر بادشاه این رباعی گزارانید [برگ ۴۸۷ ب]

گردی که ترا از طرف دامن ریزد   آب از رخ سرخ^۴ سلیمان ریزد
گر خاک ترا باستحان بفشارند^۵   از وی عرق جبین شاهان ریزد
درینوقت بنده این رباعی بابا طالب معروضداشتم^۶ ، بغایت خوش نمودند و بخط خاص در بیاض ثبت نمودند :

زهرم بفراق خود چشانی که چه شد   خونریزی و آستین فشانی که چه شد
ای غافل از آنکه تیغ هجر تو چه کرد   خاکم بفشار تا بدانی که چه شد
طارمی^۷ : تخلص ملا علی محدث است که در روزگار اکبر بادشاه بهند آمده ، بدرس علم حدیث مشغول بود ، ازوست :

تن خاکی چنان افسرده شد ، از درد هجرانم
رو به بیرون چو گرد از جامه گر دامن بیفشانم^۸

۱ - نیز رک به بلا خمن : ۶۷۶ و حواشی ، مآثر رحیمی ۳ : ۱۲۵۹ ، بدایونی ۳ : ۲۶۵ توزک جهانگیری (اردو) ۲ : ۱۴۹ - ۱۵۰ سفینه خوشگو : ۹۷ ب مجمع النفایس : ۵۳۸ ، مخزن الغرایب : ۱۹۹ ب و نشتر عشق : ۳۰۸ ب - ۳۰۹ الف - ۲ - پی : 'بدهم' - ۳ - آ : 'سرمد' - ۴ - پی : 'بفشاند' - ۵ - پی : 'معروضداشت' - ۶ - نیز رک به بدایونی ۳ : ۲۶۲ ، سفینه خوشگو : ۵۱ الف ، صبیح گلشن : ۲۶۰ وی صاحب تصانیف عالییه است - شرح مشکاة بزبان عربی نوشته صاحب سفینه خوشگو : ۵ الف نوشته است که طارم از مضاف سمرقند است - - - بعد از آن مینویسد چون همایون بادشاه مرتبه دوم فتح هندوستان کرد ، او در رکاب بود و بجهت اکبر شاهی نیز اعزاز ←

در سنه احدی^۱ و ثانی و تسعایه از جهان فانی بعالم باقی شتافت - ملا عالم کابلی تاریخ فوتش یافت ، بگو 'مردہ ملا علی محدث'

۴۹۸۲

طالب آملی^۲ : خاله زاده^۳ حکیم رکنا بود و بسبب قرابتش بهندوستان آمده ، بشرف خدمت جهانگیر بادشاه مشرف شده خطاب ملک الشعرائی یافت^۴ - اوراست :

دشنام خلق را ندمم جز دعا جواب   ابرم کہ تلخ گیرم و شیرین عوض دهم
عبرافسردہ ام در پردہ دارم بوی خویش^۵   گر بمخرم^۶ گرم میسازند بوی میدهم
تاریخ رحلتش 'حشرش بعلی ابن ایطاب باد'^۷ [۱۰۳۵] یافته اند .

← تمام داشت، برای شرحش نیز رک به لغت نامه^۸ دهخدا (ط ۱۳) و برای طارم نیز رک به ایضاً - ۷ - پی : 'و من بیفشانم' .

۱ - 'در سنه احدی و ثانی و تسعایه از جهان فانی بعالم باقی شتافت' - نسخه^۹ ہی ندارد - بدایونی : ۴ : ۲۶۲ و صاحب سفینه^{۱۰} خوشگو با این تاریخ در مرآةالعالم اتفاق دارند - اما مؤلف نشتر عشق : ۳۱۴ الف نوشته است کہ در سنه نهصد و هشتاد باکبر آباد در گذشت - ۲ - برای شرح زندگانش رک به توزک جهانگیری (اردو) جلد اول و دوم باسداد اشاریه میخانه : ۳۸۴ ، آذر : ۴ : ۸۷۰ تا ۹۰۴ و حواشی آن ، سرو آزاد : ۴۴ ، مخزن الغرایب : ۱۱۹ ب ، مجمع النفایس : ۵۳۹ تا ۵۴۴ مقالات الشعراء : ۳۷۳ ببعده - خزانه^{۱۱} عامره : ۳۰۱ : شمع انجمن : ۲۷۳ ، مفتاح التواریخ : ۲۳۱ ، براون : ۲۵۳ ، شفق : ۲۷۳ ، شعرالعجم : ۳ : ۱۴۸ ، و لغت نامه دهخدا (ط) : ۴۴ - تذکره نصر آبادی : ۲۲۳ - برای تفصیل نسخ دیوان طالب رک به فهرست مخطوطات کتابخانه^{۱۲} بانکی پور :

۳ : ۴۸ و برای مثنویش جهانگیر نامه به فهرست کتابخانه بودلین : ۱ : ۲۳۱ - ۳ - او این خطاب در سال ۱۰۲۸/۱۶۱۹ م یافت - توزک جهانگیری (اردو) ۲ : ۱۴۸ - ۴ - پی : 'خوش' - ۵ - ہی 'بمیرم' - ۶ - صاحب طبقات شاهجهانی نوشته کہ اواخر خبطی بر دماغش زده بود ، بچاموشی در ساخته و ترک همه نموده ، بگوشه بنشسته تا کسی مختلط نمی شد ، تا در ایام شہاب بوزار و چهل وفات یافت - اما ازین مصراع مشہور کہ ←

طغرای مشهدی: طبع دقیقه یاب و فطرت بلند داشت، در عهد شاهجهان^۱ بادشاه بهندوستان آمده، کمال بی تعلقی داشت و هرگاه بحجره خود درآمد، از درون زنجیر میکرد و وقتیکه بیرون بر می آمد^۲ در حجره را وا میگذاشت، چون سبب این خلاف را عده ای ازو استفسار نمودند، گفت متاع حجره خود منم وقتیکه بر آمدم دیگر چه احتیاج در بستن - در نظم و نثر یگانه و در فن انشا طرازی وحید زمانه بود^۳، از اشعار اوست:

چو آن ساعت که بزم آرا نشینی بر لب جویی
خط پشت لب چشم قدح را کرده ابرویی
کمر می بینم و چیزی بدستم در نمی آید
چو آن عکسی که باشد بر رخ آئینه از مویی

—:O:—

← در تاریخ وفاتش یافته اند، هزار و سی و پنج بر می آید، لهذا قول اول غلط است، سفینه خوشگو: ۱۴۰ ب بیشتر از تذکره نویسان سال رحلتش ۱۰۳۵ هـ و بعضی ۱۰۳۶ هـ نوشته اند - دهخدا سال رحلتش ۱۰۳۶ هـ نوشته است -

۱ - نصر آبادی: ۲۲۳ او را در تذکره خود قزوینی الاصل، نوشته است، اما سایر تذکره نویسان او را مشهدی نوشته اند - ۲ - در سفینه خوشگو: ۱۵۴ الف و مجمع النفایس: ۵۴۶ نوشته شده که در اوایل عهد جهانگیری بهندوستان رسید - ۳ - در جمیع نسخه ها 'می برآمد' تصحیح قیاسی ۴ - برای تفصیل آثارش رک به کلمات الشعراء ۷۰ سفینه خوشگو: ۱۵۴ الف مجمع النفایس ۵۴۶ -

باب النطاء

ظہیرا فاریابی: مداح قزل ارسلان بود، روزی سلطان او را گفت،
برای ریش سرخ خود بدیبه بگو، کہ خاتمه آن بر حسن طلب متضمن باشد۔
او فی الفور این ایات در رشتہ نظم کشیدہ، بسمع سلطان رسانید:

واعظی! بر فراز منبر گفت کہ چو پیدا شود سرای نہفت

۱ صاحب نشتر عشق: ۳۰۴ ب مینویسد 'اوایل حال چندی در صحت ملوک
و امرای زمان خود گذرانید. و شاگرد استاد رشیدی سمرقندی است کہ قصہ
مہرو وفا بنظم آورده، بعد از آنکہ ظہیر مدتی ملازمت سلاطین و حکام نمود و
در آخر استعفا خواست و بطاعت و علم مشغول گشت و در محروسہ تبریز
ساکن شد دولتشاہ مینویسد 'در شاعری مرتبہ عالمی دارد، چنانکہ بعضی
اکابر و افاضل متفق اند کہ سخن او لاذک تر و با طراوت تر از سخن انوربست
و بعضی قبول نکرده اند و از مجدالدین ہمگر فارسی درین باب فتوی
خواسته اند او حکم کرده کہ سخن انوری افضل است' صاحب نشتر عشق:
۳۲۴ ب مینویسد اکثر قصایدش در مدح قزل ارسلان و دیگر اتابکان است
طبق تذکرہ نویسان و صفا و براون در سرخاب تبریز در جوار خاقانی مدفون
شد۔ صاحب خزانه عامرہ: ۳۰۴ بحوالہ 'ہفت اقلیم سال رحلتش ۵۹۲ ہ نوشته
است و در تذکرہ حصینی: ۱۷۷ ب نوشته شدہ کہ 'در سال ششصد و پنجاہ
و ہشت رحلت ورزید، ہنجا بہ پهلوی خاقانی آرمید' برای شرحش رک بہ
لباب الالباب ۲: ۷۳۳ (تعلیقات)، مجالس النفایس ۳۳۹ - ۳۴۰ تذکرہ الشعراء
(دولت شاہ): ۱۲۲ مرآة الخیال: ۵۶، خزانه عامرہ ۳۰۴: مجمع الفصحاء
: ۱: ۳۳۰ گنج سخن: ۲: ۴۵، براون: ۲: ۴۱۲ تا ۴۲۵، سفق:
۱۸۹، رجحانہ الادب: ۳: ۴۴، مقدسہ دیوان ظہیر فاریابی باہتمام ہاشم
رضی۔ لغت نامہ دہخدا (ظ): ۳۱ - ۳۲ - فاریاب۔ از بلاد شمال شرقی
خراسان قدیم ہر سر راہ بلیخ بہ مرو - ۳ - (۶۲۲ - ۶۲۶) از امرای
اتابکان آذربایجان - ۴ - در مجالس النفایس: ۳۴۰ عالمی -

ریشهای سیاه روز امید
باز ریش مفید را ز گناه
مرد کی سرخ ریش حاضر بود
گفت ما خود درین شمار نه ایم
بنده ز آنسرخ ریش مظلوم است
که ز انعام شاه محروم است
باشد اندر پناه ریش مفید
بخشد ایزد بریشهای سیاه
دست در ریش زد چون این بشنود
در دو گیتی بهیچ کار نه ایم

ظهوری: مولدش از طهران و نامش نورالدین مجد از وطن برآمده،
میر عراق و فارس نموده از بنادر دکن به بیجاپور رسیده، بخدمت ابراهیم
عادل شاه مشرف گردید و رساله مشتعل بر نظم و نثر موسوم بگلشن^۳ ابراهیم

در میخانه: ۲۶۸ 'مولدش از طهران' اما در بیشتر تذکرهها او را ترشیزی
نوشته اند، مؤلف سفینه^۴ خوشگو: ۱۲۵ الف، مخزن الغرایب: ۲۰۷ ب
و نشتر عشق: ۳۲۵ الف - ۲ - 'می گویند که مدتی در یزد و شیراز قیام
نموده، بالآخر در سنه ۹۸۸ هـ دکن رسید' سرو آزاد: ۲: ۳۴ و فهرست
بانکی پور: ۳: ۳۳ - ۳ - مؤلف مآثر رحیمی: ۳: ۳۹۳ تا ۳۹۵ مینویسد
'ملک قمی و ظهوری نه هزار بیت در اقسام سخن بمدح ابراهیم عادلشاه
بادشاه آنجا (دکن) گفته ترتیب داده مسمی بگلزار ابراهیم ساختند'، مؤلف
سفینه^۴ خوشگو هم طبق مآثر رحیمی نوشته است - اما صاحب تاریخ عالم
آرای عباسی: ۱۳۲ و ۷۵۲ می گوید که ملک قمی و مولانا ظهوری باتفاق
کتاب نوری که نه هزار بیت است تمام کرده، هر یک چهار هزار و پانصد
بیت گفتند و نه هزار هون بالمناصفه صلح یافتند' و مصحح آتشکده: ۱:
۲۶۷ نوشته است 'گلزار ابراهیم و خوان خلیل این هر دو کتاب را بنام
عادلشاه بتالیف آورده و در فراهم کردن آنها با ملک قمی مشارکت داشته،
چنانکه در دیباچه^۵ خوان خلیل گوید 'ظهوری قبل ازین در پیرایش گلزار
ابراهیم و اکنون در گسترده خوان خلیل سهیم و عدیل ملک الکلام است'
مصحح میخانه در حواشی: ۲۶۸ هم ذکر نوری نموده است و این نه نوشته
که در نوشتن این سهیم و شریک ملک قمی بود و این در مدح ابراهیم
عادلشاه بود، 'اما اینه در فهرست بودلین نوشته است که نوری اثر عادلشاه
است بر موسیقی و صاحب سفینه خوشگو هم موید این قول است - برای
بیشتر شرح آثارش رک به حواشی آتشکده: ۱: ۲۶۶ تا ۲۶۸ و فهرست

تصنیف نموده و رعایت‌های کلی یافته ، سنه یکهزار و بیست و چهار در بیجاپور
پیانده اجل نوشید و از ساغر مرگ مدهوش گردید - ساق نامه اش نشاء بخش
طبایع ست . این چند بیت از آنجاست :

دگر شاهد شام شد مشکبوی^۲ سرت گرم ای ساقی^۱ صبح روی

بگلگشت مهتاب بیرون خرام

که لبریز شد ماه را باز جام (برگ ۴۸۸ الف)

ز شوق خرام تو ماه تمام زمین را گرفته است در سیم خام

ز جام تو مهتاب دم^۳ زد دگر که مستانه افتاد بر بام و د

برون آ که در بزمگاه طرب ز رویت خورد غوطه در روز و شب

—:O:—

← بانکی پور : ۳ : ۳۳ و فهرست کتابخانه^۱ بودلین : ۱ : ۶۷۲ و برای شرح
احوالش به خزانه عامره : ۳۱۴ ، عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۸۳ ، مرآةالخیال :
۷۷ تا ۷۹ -

۱ بیشتر تذکره نویسان بر ۱۰۲۵ هـ (۱۶۱۶ م) سال رحلتش اتفاق دارند ،
اما صاحب مجمع‌التفایس : ۵۶۲ بحواله^۲ تقی اوحدی مینویسد در ۱۰۲۷ هـ
مسموع شد که هر دو (ملک قمی و ظهوری) فوت شدند ، عبدالنبی در
میخانه : ۲۶۹ و براون : ۴ : ۲۵۳ و شفق : ۳۷۳ ، سال رحلتش :
۱۰۲۴ هـ (۱۶۱۵ م) نوشته اند ، دهخدا : (ظ) : ۲۴ سال رحلتش ۱۰۲۶ هـ
نوشته است - ۲ - میخانه : ۳۰۹ 'مشک موی' - ۳ - میخانه : ۳۱۰
'مهتاب می زد' -

باب العین

عنصری^۱ : در عهد سلطان محمود سبکتگین بود ، قصیده طولانی دارد که
جمع حروب و فتوح سلطان دران مندرج ساخته^۲ - این رباعی اوراست :

بگرفت سرزاف تو رنگ از دل تو   بزدود وفا و مهر زنگ از دل تو
تا کم نشود کبر پلنگ از دل تو   موم از دل من بر بود و سنگ از دل تو

عہاد فقیہ^۳ کرمانی : وی شیخ خانقاه دار بوده ، شعر خود را بر همه واردان
خانقاه میخوانده است ، و استدعای اصلاح میکرده و ازینجا میگویند که شعر وی
[مال] اهالی کرمانست و ویرا نخلبند شعراء میگویند -

عراقی^۴ : در علوم نقلی و عقلی سر آمد اقران شده ، در یکی از مدارس همدان
پدرس اشتغال داشت - ناگاه سلطان عشق بر مملکت خاطرش امتیلاء یافته ، بقلندر
پسر مبتلا شد و از خانمان بر کنده ، همراه او بهندوستان افتاده و در ملتان
بصحبت شیخ بهاء الدین زکریا قدس سره رسیده ، رسید بآنچه رسید و بعد از فوت
از ملتان برآیده و بطواف حرمین شریفین مشرف شده ، عزیمت دیار روم نمود و در
قونیه از خدمت شیخ صدرالدین^۵ فصوص الحکم سماع نموده 'لمعات' را تصنیف

۱ برایش رک به تاریخ بیہقی ۳۸۶ و مقدمه دیوان عنصری از بحیی قریب ،
تعلیقات لباب الالباب ۶۵۷ ، مجالس النفایس ۳۴۱ ، ۳۴۲ ، صفا ۱ : ۵۵۹ -
۵۶۷ ، براون ۲ : ۱۲۰ ، سخن و سنخوران ۱ : ۹۸ - ۱۰۸ - ۲ - مطلع
این قصیده اینست :

ایا شنیده هنرهای خسروان بخیر   بیاز خسرو مشرق عیان بین تو هنر
برای این قصیده رک به دیوان عنصری : ۷۸ تا ۸۶ ، ۳ - برای آثار و
سبک عہاد و زندگانش رک به حواشی آشکده : ۲ : ۶۲۴ تا ۶۳۴ و در آخر
تفصیل مآخذ برای عہاد هم نوشته شده و نیز به رساله^۶ دکتری در احوال و آثار
عہاد فقیہ از دکتر ناظر زاده کرمانی - ۴ - برای احوالش و منابع رک به
آردو دائره معارف اسلامیہ ۱۳ : ۴۴ - ۴۷ - ۵ - خلیفہ ابن عربی بود ،
میخانه : ۳۶ (حواشی) -

نموده^۱، در سنه [۵۶۸۸] داعی حق را لبیک اجابت گفته، در صالحه دمشق^۲ در تفای
مرقد شیخ محی الدین عربی مدفون گردید. از طبع واردات والای اوست:

بطواف کعبه رفتم بجرم وهم ندادند
که برون در چه کردی که درون خانه آئی
در دیر را زدم^۴ من ز درون ندا برآمد
که بیا بیا عراقی تو ز خاصگان^۵ مائی

عسجدی^۶: وی از مرو است و از مداحان^۷ سلطان محمود غزنوی بود. در

۱. شیخ فخرالدین عراقی تمامت اقصای روم را طواف کرد، تا بخدمت خلاصه^۸
اولیا شیخ صدرالدین قونیوی قدس الله سره رسید، جماعتی در خدمت شیخ
فصوص بحث می کردند و شیخ فخرالدین استماع میکرد و شیخ عراقی
در اثنای که فصوص می شنید، لمعات را می نوشت، چون تمام بنوشت بر
شیخ عرض کرد، او تمام بخواند پس به بوسید و بر دیده نهاد و گفت: 'ای
فخرالدین عراقی سر سخن مردان آشکار کردی و لمعات بحقیقت لب فصوص
است' میخانه: ۳۶ - ۲ - یک دوکلمه^۹ افتاده است درین محل در متن^{۱۰}. مؤلفین
نشر عشق: ۳۳۲ الف و حبیب السیر: ۲: ۳: ۴. تاریخ رحلتش ششم ذی
قعدة منه ششصد و هشتاد و هشت نوشته اند، اما در سایر تذکرها بجای ششم ذی
قعدة^{۱۱} 'هشتم ذی قعدة' نوشته شده، مدت زندگانش: ۵۶۱۰ - ۶۸۸/۱۲۱۳
۱۲۸۹ م گنج سخن ۲: ۱۴۸ - ۳ - 'قبر او پهلوی حضرت محی الدین بن عربی
است، چنانچه این درویش در صالحیه دمشق که محله^{۱۲} او مشهور است،
بزیارت این بزرگان مشرف گشته ام و قبر شیخ اوحدالدین کرمانی نیز همدران
بقعه است' میخانه: ۴۷ (حواشی بحواله^{۱۳} جمالی) نیز رک به نفعات الانس:
۵۴۵ حبیب السیر ۲: ۳: ۴. ۴. ۳: ۴. تذکرة الشعراء: ۲۳۹ - ۴ - در
مرآة العالم 'میزدم من' نوشته شده، تصحیح از روی کلیات عراقی کرده شده،
۵ - در جمیع نسخها 'تو خاص ازان مائی' نوشته شده، تصحیح از روی
کلیات کرده شده، ۶ - در لباب الالباب: ۲۸۴ و مجمع الفصحاء: ۱: ۳۴
اسمش 'ابو نظر عبدالعزیز بن منصور العسجدی السروزی' برای شرح زندگانش
و دیگر منابع رک به آتشکده: ۲: ۶۵۷ تا ۶۵۹ (حواشی) و لباب الالباب:
۲: ۶۷۴ (تعلیقات) و مقدمه دیوان عسجدی به تصحیح طاعری شهاب شفق:
۶۳ - ۶۴، صفا: ۱: ۵۷۷ تا ۵۸۰، ۷ - پی: 'مداحان'

وصف خربزه گوید ،

آن^۱ زبرجد رنگ مشکین^۲ بوی و طعمش طعم شهید
رنگ دیبا^۳ دارد او بوی^۴ چو بوی^۵ عود^۶ خام
چون ببری^۷ میشود هر یک ازان ده ماه نو
ور نه بری ، باشد اندر^۸ ذات خود ماه تمام

دادی^۹ دادم تو عشوه و من بتو دل کردی کردم تو جور و من جمله تحمل
بردی بردم تو دل زمن ، من ز تو غم هستی هستم تو شاد و من خوار و خجل
عبید زاکانی^{۱۰} : باوجود فضل و کمال به هزل و مطایبه مایل بود ، مشاعره و
مطایبه^{۱۱} او با سلمان ساوجی مشهور است^{۱۱} ، گویند بنام شاه ابواسحق^{۱۲} نسخه در علم
معانی^{۱۳} و بیان تصنیف نموده است در وقتیکه بسلطان گزرا نید ، مسخره ای آمد و شاه
کتاب را گذاشته ، متوجه^{۱۴} آن مجموعه^{۱۵} هزل گردید - عبید در آن حالت این
رباعی گفته بسمع حاضران رسانید :

در عام و هنر مشو چون من صاحب فن تا نزد عزیزان نشوی خوار چو من
خواهی که شوی قابل^{۱۴} ارباب زمن کنگ^{۱۵} آور و کنگری کن و کنگرزن^{۱۶}

عبید از آنوقت بهزل پرداخت و مشهور آفاق شد -

- ۱ - نسخه اصل 'ای' کلمه 'آن' از عوفی : ۲۸۷ گرفته شده ، - ۲ - نسخه اصل
'مشکی' تصحیح از عوفی کرده شده ، - ۳ - پی : 'دنیا' - ۴ - پی : 'وبوی' - ۵ -
پی : 'بوی' بجای چوبوی - ۶ - عوفی : 'بوی قناری عود خام' - ۷ - عوفی :
'چون تو ببری شود هر یک' - ۸ - عوفی : 'باشد او در ذات خود' - ۹ -
اشعار ذیل فقط در نسخه اصل - ۱۰ - برای شرح زندگانش رک به 'از سعدی
تاجاسی' : ۲۶۳ تا ۲۶۷ - ۱۱ پی 'مطایبه' - برای تفصیل مطایبه با سلمان
رک به 'از سعدی تا جاسی' : ۲۶۳ تا ۲۶۴ ، - ۱۲ - شیخ ابواسحق اینجو
(۷۴۳ - ۷۵۸ هـ) - ۱۳ - برای شرح آثارش رک به از سعدی تا جاسی :
۲۶۷ - ۲۷۰ - ۱۴ - 'شوی پسند ارباب زمن' از سعدی تاجاسی : ۲۶۵
۱۵ کنگ : (بکسر کاف یا بکسر کاف و نون) بخیل خسیس و بفتح کاف و
سکون نون و کاف بمعنی بال مرغ و شاخه درخت و بکسر کاف بمعنی امرد
قوی چش و بی حیا نیز گفته شده (فرهنگ عمید) - ۱۶ - کنگر بضم کاف عربی
و کسر کاف فارسی که بدریوزه بدر خانه مردم رود و صدائی مکروه برآورد تا ←

عبدی، ابر قوهی : اهاجی او از اشعارش با رتبه تر است ، برای میرزا کافی
که از اعظم خراسان بود ، گفته :

میخواستم که بینم تا چون کسی است کافی
کابی دو چار من شد چون بر درش رسیدم^۲
دل گفت باش عبدی شاید [که] بینی او را
گفتم چه بینم او را ، کافیست اینکه دیدم

تصیدهای دارد که در هر بیتش ، شپش و چغد و لکک و مگس لازم گرفته :
گوش کن^۳ همچون شپش ، طوری که در این روزگار
لکک و چغد و مگس دارند از وی ننگ و عار
ای سیه رو چون مگس وی کشتنی همچون شپش
دور از دولت چو چغد ای لکک نکبت شعاع
چغد رویت ، خیال پیشانی شپش ، ایشان مگس
خود بگو چون گشته اند این هر سه بر لکک سوار
در هجو خود گفته :

عبدی تو شبهای زمستان مانی زیرا که درازی و سیاهی تو خنک
عارفی^۴ هروی : وی صاحب کتاب مقاله گوی و چوگان و آن نظمی

← صاحب خانه ناچار برای رفع زحمت او بوی وجهی داده او را منصرف
سازد و کنگر بکسر کف عربی و کسر کاف فارسی یک نوع آلت موسیقی
است که در هندوستان سازند (حکمت) کنگر (بضم اول و سوم) گدای
سمج - کسی که با پر روئی و بی شرمی گدائی کند - بمعنی بوم و چغد هم
گفته شده (فرهنگ عمید) -

۱ نیز رک به هفت اقلام : ۱ : ۱۹۴ ، سفینه خوشگو : ۲۷ ب ، مجمع النقایس :
۵۸۹ ، منتخب الاشعار : ۱۰۰ ب و نشتر عشق : ۳۶۲ ب ابرقو و ابر قوه
و ابر قویه نام خره از بزد - این کلمه معرب بر کوه است یعنی ناحیه کوه
یا بالای کوه - (لغت نامه دهخدا) : (آ) : ۳۶۹ - ۲ - کلبی براه دیدم
چون بر درش رسیدم ، سفینه خوشگو : ۴۷ ب - ۳ - در جمیع نسخدها کن که
نوشته شده 'که' زاید است ، تصحیح قیاسی - ۴ - بی : عازمی هروی - نیز رک
به 'تاریخچه ادبیات' در سالنامه پارس ۱۳۶۵ ق ۱۳۲۵ ش : ۳۴ ، از سعدی
تاجاسی : ۵۵۰ - ۵۵۱ ، تذکره الشعراء : ۴۹۶ و مجمع النقایس : ۵۷۵ -

صر آمد و یست^۱ و این چند بیت از آن کتاب است :

هر بار که در عرق شدی غرق   بهاران بودی و در میان برق
بگریخته^۲ آذر از سسم   آویخته صر صر از دم او
هر پی^۳ که دوید در بر گوی   گردیده ز سرعتش سر گوی
آن لحظه که در نبرد رفته   صد بار صبا بگرد رفته
از کوه چو سیل در گذشته   وز بحر چو باد بر گذشته

عاملی^۴ کور شیرازی : در هنر لطیفه گوئی [برگ ۴۸۸ ب] قرین نداشت .
وقتیکه غزالی شاعر بشیراز رفت غزلی طرح شده بود و بسبب درد دندان از غزالی
تاخیری واقع شد - عاملی برای او گفته :

غزالی این سخن پرداز کاندرا شاعری خود را
چنان داند که شاگرداند خاقانی و حسانش
بشیراز آمده و وقتی که شعری در میان افتاد
ز بهر امتحان تکلیف فرمودند یارانش
بهانه درد دندان کرد و درمان باشدش کردن
اگر خواهد که گوید شعر باید کند دندانانش

عشتی^۵ خان : از پیرزاده های ترک بود ، در عهد اکبر بادشاه به دوشستان
آمده بر مدارج دولت و اقبال صعود نموده و بخدمت میربخشیکری امتیاز

۱ - 'مهمترین اثر معروف او منظومه' صوفیانه و تمثیلی اوست که بدرستی آنرا
حال نامه نامیده است و غالباً در السنه و افواه بمناسبت موضوع آن بمثنوی
'گو و چوگان' معروف است و آنرا در سال ۸۴۲ هـ (۱۴۳۸ م) در مدت دو
هفته تالیف کرده و در حواشی نوشته شده که مثنوی حال نامه عارفی
در لندن بسال ۱۹۳۱ م بسعی و اهتمام گوین سیاز بچاپ رسیده است -
از معدی تاجاسی : ۵۵۰ - ۵۵۱ - ۲ - پی : 'نگریخته' - ۳ - پی : 'بی'
۴ - 'مولانا عاملی از داراب خرد محله اصطخر و از سخنوران نامدار صاحب
فخر است ، بهند نیامده ، گویند معزول البصر بوده ، در عالم هزل و لطیفه
گوئی خیلی پرکار آورده اند' سفینه خوشگو : ۲۰۴ ب - ۵ - نسخه اصل :
'بشیراز آورد وقتی' تصحیح از آ - ۶ - بیز رک به بدایونی : ۲۷۷ - ۲۷۹ -
مؤلف مرآة العالم از همین کتاب گرفته است ، و نشتر عشق ۳۶۶
الف و ب

داشت ، ازوست :

غنیچه از شوق لب در صبحدم خندان نبود   بلکه بھر دیدن روی تو چشم دل کشود
هوقت خط نوشتن میکنم از گریه تر کاغذ   ز رشک آنکه بنویسد قلم نام تو بر کاغذ

عرفی شیرازی^۱ : آن عندلیب گاشن سخن طرازی در زمان اکبر بادشاه
بیوستان سرای هندوستان آمده غزل سرانی میکرد و با شیخ فیضی ابن شیخ مبارک
مشاعره و مطایبه داشت - گویند فیضی با سگان بسیار میل داشت ، نوبتی عرفی را
که گذر بمنزلش افتاد ، چند سگان^۲ گرد و پیش آن شیر بیشه^۳ طبع آزمائی دید و
پرسید که مخدوم زادهها چه نام دارند ، فیضی گفت عرفی ، او گفت مبارک باشد^۴ و
مداح حکیم ابوالفتح و عبدالرحیم خانخانان بود و در مرض موت که سنه نه صد
و نود بود قصیدهای گفته و دران آرزوی رفتن نجف معلی کرده که مطلعش اینست :
جهان بگشتم و دردا بویچ شهر و دیار   نیافتم که فروشنده^۵ بخت در بازار
و در آخر قصیده^۶ گفته :

که گر شود ره کوی تو جمله نشتر خیز   کنم بمردمک دیده طی نشتر زار^۷
بکوش مژه از گور تا نجف بروم   اگر بپند بجاکم^۸ کنند ور به^۹ تنار^{۱۰}

چون به اساتذہ^{۱۱} متقدمین و متاخرین سخنان^{۱۲} بی ادبانه می گفت ، عرفی
جوان مرگ شدی^{۱۳} [۵۹۹۴] تاریخ^{۱۴} گفته اند ، بعد از فوتش میر صابر صفاهانی که
ذکرش در حرف صاد مذکور شده ، استخوانهای او را روانه^{۱۵} نجف معلی نمود و از
اتفاقات این مصرعه تاریخ شده :

'بکوش مژه از عند تا [۵۱۰۲۷] نجف آمد'

- ۱ برای بیشتر شرح زندگانش رک به بدایونی : ۳ : ۲۸۵ تا ۲۸۷ ، مآثر رحیمی
: ۳ : ۲۹۳ تا ۳۵۴ ، بلاخمن : ۶۳۹ تا ۶۴۱ ، طبقات اکبری : ۲ :
۷۱۹ تا ۷۲۰ ، آئین اکبری (نواکشور) : ۱ : ۳۰۵ ، میخانه : ۱۷۵ - ۱۸۵
سفینه^{۱۶} خوشگو : ۶۱ ب ، مرآةالخیال : ۵۶ ب ، هفت اقلیم : ۱ : ۲۸۷ -
۲۹۸ آثار و سبک عرفی شیرازی از دکتر عابد علی خان دانشگاه کراچی -
شعر و شاعری عرفی ، و براون : ۴ : ۲۴۱ - ۲۴۸ - ۲ - پی : 'مکان' - ۳ -
در جمیع نسخدها 'مبارک باد شد' ، تصحیح از بدایونی : ۳ - ۲۸۵ - ۴ -
آ : 'فروشده' - ۵ پی : 'قسمیه' - ۶ - پی : 'نشتر را' - ۷ - میخانه : ۱۸۱
'بمیرانیم' - ۸ - پی : 'در' میخانه : 'و گر' - ۹ - پی : 'نثار' - ۱۰ :
آ و پی 'کلات' - ۱۱ - 'در ماه شوال مننه نهصد و نود و نه موافق اعداد

حکیم حاذق را اعتقاد آنست که عرفی غزل^۱ به از قصیده میگفت ، چنانچه گفته اند :

عرفی ما در غزل استاد بود شهر خراب و ده آباد بود
عتابی^۲ : مید مبد نام نجفی در دکن اعتبار تمام داشت ، آخر با کبر آباد آمید ،
بیقیدانه میگذرانید و در عربی و فارسی و خط و انشایی نظیر وقت بود ، ازوست :

در گلخن هوس دل فرزانه سوختم قندیل کعبه بر در میخانه سوختم
شب زلف تو بجمعیت^۳ دلها خوش باد که ز کویت من آزرده پریشان رفتم

عبدالنبی^۴ فخرالزمانی : از قزوین است . در آغاز بهار جوانی ، هوای گلگشت هندوستان جنت نشان در سرش افتاده از وطن برآمده و بمقصد رسیده ، بسبب قرابتی که با نظام الدین احمد مؤلف طبقات اکبری داشت ، یکچند با او میبود و در قصه خوانی و نکته دانی عدیل نداشت ، 'نوادر حکایات' و 'میخانه' از تالیفات اوست ، از ساقی نامه اش این چند بیت مرقوم میگردد :

← عبارت 'استادالبشر' (۵۹۹۹) در عمر سی و شش سالگی بدارالسلطنت لاهور بمرض اسهال وداع عالم فانی نمود و بمقبره میر حبیب الله نگاهداشته شد ، سفینه^۵ خوشگو : ۶۱ ب ، میخانه : ۱۷۸ مدت زندگانش ۹۶۳-۵۹۹۹ - گنج سخن : ۳ : ۴۳ - نیز رک به آردو دائره معارف اسلامیه : ۱۳ : ۲۶۶-۲۶۹ -

۱ این بحث طولانی است - برای تفصیل این رک به - - شعرالعجم : ۳ : ۷۳ آثار و سبک عرفی شیرازی : ۱۵ - ۲ - نیز رک به بدایونی ۳ : ۲۷۵ بلاخن : ۶۵۸ هفت اقلیم ۱ : ۱۳۳ - ۱۳۸ ، سفینه خوشگو : ۷۴ ب ، مجمع النقایس : ۵۹۱ مخزن الغرایب : ۲۲۷ الف - ۳ - بدایونی : ۳ : ۲۷۶ 'شب زلف تو ز جمعیت دلها خوش کرد' ، در مخزن الغرایب هم همین طور نوشته شده ، - ۴ - برای بیشتر شرح زندگانش و آثار و تالیفات او رک به مقدمه میخانه و آن شرح که خود عبدالنبی در اواخر میخانه : ص ۴۹۸ تا ۵۱۰ داده است - ۵ - عبدالنبی خود راجع به آثار خود : ۵۰۷ مینویسد 'سه تالیف نمود ، یکی بجهت خواندن قصه حمزه و آداب آن قصه تا قصه خوانان را دستوری باشد و نام آن دستورالقصص قرار دهد - ثانی بعضی از حکایات شیرین و نقلهای رنگین مرتب سازد و آن را به نوادرالحکایات یا بحرالنوادیر موسوم ←

شرابی! چو خون دل عاشقان ز چشم صراحی همیشه روان
 برنگ خزان و بوی بهار ز تلخی بصد تندی خوی یار^۲
 چو پروانه اش دیدی اندر ایساغ [ارگ ۴۸۹ الف]
 نگشتی دگر گرد شمع و چراغ
 سرت کردم ای ساقی دلستان برغم فلک شو بمن مهربان
 علی^۳: نامش ناصر علی و موطنش لاهور است، بقناعت و وارستگی در
 مهربندی میگذراند و در اشعار او استعارات بلند بسیار است - ازوست:

ندارد حیرت دل تاب حسن بی حجابش را
 که باشد صافی آئینه^۴ شبنم آفتابش را
 نظرها غافل و عالم پر از کیفیت و حسنش
 بود حکم پری در شیشهها رنگ شرابش را
 بمحشر حرف بیصوتست فریاد شهیدانش
 نمیدانم که داد این سرمه چشم نیم خوابش را
 بشوخی پای او بوسیدن و قالب تهی کردن
 کدامی بی ادب تعلیم فرما شد رکابش را

← در داند. ثالث مولفات ساقی نامه‌های متقدمین و متاخرین را ترتیب داده با
 احوال ایشان بر بیاض برد و نام آن را میخانه گزارد، نسخه‌ای از
 نوا در الحکایات (که در ۵۳. ۱ هـ در احمد آباد تحریر شد) در موزه بریتانیه محفوظ
 است - رک به ریو: ۱۰۰۴ ب که مینویسد: از دیباچه^۵ آن کتاب که مصنف او
 را در ۱۰۴ نگاشته بود، ظاهر می شود که این کتاب پنج صحیفه داشت و هر
 صحیفه دوازده باب و هر باب دوازده حکایت، نسخه^۶ مذکور فقط صحیفه^۷ اول
 دارد اما فهرست صحیفه^۸ دوم نیز در آنجا درج است -

۱ در مرآة العالم 'شراب'، تصحیح از میخانه: ۵۱۱ - ۲ پی: 'بار - ۳ -
 برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء: ۷۴ (سرخوش دوست علی بود)،
 مرآت جهان نما: ۶۶۷ الف مرآة الخیال: ۳۵۲ - ۳۶۱، مجمع النفایس:
 ۶۲۹ (خان آرزو دوست پسرش میان علی عظیم بود)، ریاض الشعراء: ۲۰۰،
 سرو آزاد: ۱۲۹ - ۱۳۲ مخزن الغرایب: ۲۳۸ الف، خزانه عامره:
 ۳۳۰، ریاض العارفین: ۳۷۹ و مفتاح التواریخ: ۲۸۹ راجع به تاریخ
 رحلتش: 'ششم مبارک رمضان سنه یکهزار و یکصد و هشت در گذشت'
 کلمات الشعراء ۷۵ بیشتر تذکره نویسان برین تاریخ اتفاق دارند بجز
 ریاض العارفین و مرآة آفتاب نما که بالترتیب ۱۱۱۹ و ۱۱۲۰ نوشته اند -

بدین شوخی غزل گفتن علی از کس نمی آید
بایران میفرستم تا که میگوید جوابش را

عاصی^۱: موسوم بسید لطف الله المشتھر به بهوره کوکه زاده ، مشمول
عواطف حضرت شاهنشاهی است سلیقه^۲ نظم دارد و این چند بیت از طبع وقاد اوست :

از پی جاه خراب اینهمه نتوان بودن
چشم واکن که بخواب اینهمه نتوان بودن

نکنند لب بآب دریا تر هر که یک قطره آبرو دارد
بهرتر از کاسهای فغفور نیست کاسه^۳ سر اگر چه مو دارد
سر را چو نثار ره جانان کردی دیگر همه ساقط است از گردن تو

عرشی^۲: دایره نشین سخن منجی و نکته طرازیست ، شعرهای بلند دارد
در اسلام آباد عرف متھرا عزلت ورزیده ، چند شعر آبدار از قصیده که در ثنای
مؤلف کتاب گفته مرقوم میگردد :

طالب حق نکشد رنج ز آسیب زمان که بطوبی نرسد آفتی از باد خزان
هر که دستش تهی از اهل ستم خوفش نیست کاوش تیشه نباشد چو زری نیست بکان
بفقیری مروسامان بکرم باز دهد همت خان فلک رتبه بختاور خان
مگر از سایه^۴ لطف تو خجالت ناکست که ها گوشه گرفتست ز اطراف جهان
دل بد خواه تو از بسکه ز تیغ خون شد میتوان یافت بخاکش همه کن مرجان

عارف^۳ لاهوری : شعرش بنزاکت تمام است و دیوانی ترتیب داده ، ازوست :
عارف احوال^۴ نم^۵ اما ازین جمع دو^۶ رو هر کرا یکبار می بینم مکرر میشود
زیر قدم خاک نشینان خرابات فرشی نبود شسته تر از چادر میتاب
بر من از جور تو هر دم کار مشکل میشود کز تو هر سنگی که بر دل میزنم دل میشود

۱ مخزن الغرایب : ۲۴۲ الف 'در عهد عالمگیر بادشاه بود' - ۲ - نیز رک به
مجمع النفایس : ۶۴۵ ، نشتر عشق : ۳۶۴ الف و ب - در نشتر عشق و صبح
گلشن : ۲۷۶ سال رحلتش ۱۰۹۱ مسطور است - ۳ - برایش رک به کلمات الشعراء :
۸۱ ، مجمع النفایس : ۶۲۱ ، نشتر عشق : ۳۳۳ الف و نگارستان سخن : ۵۸ - ۴
آ و پی : 'احوال' - ۵ - پی - 'نیستم' - ۶ - پی و آ : 'درو' -

علوی: موصوم بسید کبیر فاضل جید، در فن شعر و انشاء صاحب سلیقه است، بنا بر میلان طبعش بفقیر خلوت گزین کنج قناعت و انزواست و در دارالخلافت شامجهان آباد متصل قدمگاه رسول صلی الله علیه وسلم مسجد و مدرسه و کتبه که جامع اوراق احداث نموده، در آنجا بافاده طلبه اشتغالدارد، نصابه و غزلیات شوق افزا بنام این نیارمند گفته از آنجمله است:

ندارد طایر چشم نصیب از آرمیدنیا
 که از شوق وصال تست دایم در پریدنها
 مگر دارد خیال پای بوست چون عبا در سر
 که رنگ خویش می نیم در انداز پریدنها
 بخوان علوی ثنای خان بختاور که از فیضش
 کشی جام می عشرت بجای غم چشیدنها
 (برگ ۴۸۹ ب) ستایش گر خان بختاور ای
 از آن شد فلک علویا رام سا

—:۵:—

۱ در فرحة: ۳۷۷ ب شرحش نوشته شده، از مرآة العالم ماخوذ. ۲ - نسخه
 اصل 'آزار مندینیا' تصحیح از فرحة: ۳۷۷ ب - ۳ - در انداز پریدنها
 از پی گرفته شده نسخه اصل: 'در بند پریدنها' - ۴ - پی: 'کشیدنها'
 ۵ - پی: 'ستایش گری'

باب الغین

غضاری رازی : چون پدرش کاسه گر بود ، بنا بران این تخلص اختیار کرده ، قصیده در مدح سلطان محمود غزنوی نظم نموده بود و عنصری جواب آن گفته و بحضور سلطان در میان آن دو سخنندان مباحثات و مشاعرات فراوان شده ، غضاری بر عنصری غالب آمد - سلطان فرمود تا دیوان اشعار آبدار آن عنصر لطیف را بآب شستند - این دو بیت در صنعت اغراق ازان یگانه آفاق است :
صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان یگانه ایزد دادار بی نظیر و هال
و گرنه هر دو به بخشیدی^۲ او بروز^۳ جزا^۴ امید بنده نماندی^۵ بایزد متعال
غیاثی^۶ : منصف [تخلص] مولدش اصفهانست در من بیست و سه سالگی
بهندوستان آمده صحبت آصفخان جعفر اختیار نمود ، بعد ازان با میرزا رستم^۷ صفوی
میبود تا آنکه جهان پدرود نمود ، صاحب دیوان است ، ازوست :

گل رخسار ترا لیلی گل مجنونست سرو در پیش قدمت مصرع ناموزونست
این چند بیت از ساقی نامه آن سرمست باده معانیست :

بیا تا کم از می خوشگوار زمین را بوشتی زمانرا بهار
ازان می که نامش کم چون بیان سخن مست آید برون از دهان
ازان می که تا روی او دیده ام نگه مست گردیده در دیده ام
وفاتش سنه یکهزار و نوزده در برهانپور واقع شد -

۱ - پی : 'غضاری' برای بیشتر شرحش رک به لباب الالباب : ۲۹۱ ، ۶۷۸ - ۶۷۹ ،
تذکره الشعراء ۳۹ مجمع النفایس : ۶۴۹ ، مرآة الخیال : ۲۹ سخن و سخنوران :
۱ : ۱۰۸ تا ۱۱۱ ، صفا ۱ : ۵۷۰ - ۵۷۵ ، لغت نامه (غز) : ۲۴۳ -
۲ - در جمیع نسخه ها 'بخشیدی' تصحیح از تذکره الشعراء بصورت
به بخشیدی - ۳ - آ : 'بردر' - ۴ - آ : 'سخا' ، تذکره الشعراء و
مجمع النفایس : 'عطا' - ۵ - تذکره الشعراء : 'نبودی' - ۶ - نیز رک به
میخانه : ۲۱۶ و سفینه خوشگو : ۸۰ ب - ۷ - برای تفصیل 'غیاثا با
میرزا رستم' رک به میخانه : ۲۱۶ - ۲۱۷ -

غروری کاشانی : از ولایت بهندوستان آمده ، با عبدالرحیم خانخانان میبود -
ساقی نامه^۲ رنگین بنامش گفته - این چند بیت از آنجا است :

ز فیض هوا آنچنان شد بهار   که بر صفحه گلن گل آرد بیار^۳
شده سبز چون خط روی بتان   ز فیض هوا مغز در استخوان
تسریرا^۴ بجمدی رسیده کمال   که شد در دهن سبز لفظ نهال

غزالی^۵ مشهدی : به سببی که یکی از ان الحاد و بیقیدی بود میخواستند
بکشند ، از ایران فرار نموده ، چون بدارالامان هندوستان آمده ، خانزمان که برخی
از احوال او درین جریده مفیده مثبت گردیده ، از جونپور هزار روپیہ خرج راه
باو فرستاد ، این قطعه^۶ لطیفه آمیز نوشت :

ای غزالی بحق شاه نجف   که سوی بندگان بیچون آی
چونکه بیقدر بوده ای آنجا   سر خود را بگیر و بیرون آی

و آن سخندان چند سال با خانزمان گذرانیده ، بعد از ان خود را به اکبر
بادشاه^۷ رسانیده از مقربان بارگاه سلطنت گردید و خطاب ملک الشعرائی یافت ،
امرار المکتوم^۸ و رشحات الحیات^۹ از مصنفات اوست ، گویند بعد از وفات

-
- ۱ - نیز رک به مآثر رحیمی : ۳ : ۱۱۳۳ ، میخانه : ۴۵۰ ، مقالات الشعراء :
۴۶۵ ، سفینه خوشگو : ۱۸۷ ب ، مجمع النفایس : ۶۵۲ ، مخزن الغرایب :
۲۴۴ ب و منتخب الاشعار : ۱۰۳ الف - ۲ - برای ساقی نامه و قصایدش
رک به مآثر رحیمی : ۱۱۳۵ - ۱۱۶۸ و میخانه : ۴۵۱ - ۴۵۶ -
۳ - نسخه اصل 'بهار' تصحیح از میخانه : ۴۵۳ - ۴ - میخانه : 'طریرا' -
۵ - نیز رک به بدایونی ۳ : ۱۷۰ ، طبقات : ۳۹۶ ، سفینه خوشگو : ۴۷ ب
آشکده : ۲ : ۴۷۱ ، نشتر عشق : ۳۹۲ ب و ریاض العارفین : ۱۹۶ -
۶ - چون علی قلی خان زمان کشته شد او در ۵۹۷۴ در ملازمت اکبر بادشاه
آمد - ریو ۲ : ۶۶۱ ب - ۷ - برای شرح این کتاب رک به ریو : ۲ :
۲۳۱ و ۷۲۴ تا ۷۲۶ - ۸ - برای شرح این کتاب رک به ریو : ۲ :
۲۳۱ علاوه ازین تصنیفات دیگر هم دارد که تذکره نویسان ذکر آنها
نموده اند رک به نشتر عشق : سفینه خوشگو و مجمع النفایس برای مرآة الکائیات
رک به ایتمه ۳۵۸ برای مثنوی نقش بدیع رک به ریو : ۶۶۲ الف و ب ، و
فهرست کتابخانه^{۱۰} بودلین ۲ : ۶۵۵ و برای دیوانش رک به ریو : ۲ : ۶۶۱ ب -

بیست' لک روپہ نقد ازو بر آمد و سایر اجناس را برین قیاس باید کرد ، از اشعار اوست :

ای صبا آن طره^۱ را بر عارض زیباش نه
آنچه بی رخصت زجا برداشتی بر جاش نه
چرخ فانوس خیال و عالمی حیران درو
مردمان چون صورت فانوس سر گردان درو

در قصیده سیاق^۲ الاعداد^۳ از یک تا صد نوشته و این مطلع ازوست :

بیک سخن ز دو لعلت^۴ به فیض یافت مسیحا^۵
حیات باقی و نطق^۶ فصیح و نشأه احیا

تاریخ رحلتش را شیخ فیضی چنان یافته :

عقل تاریخ وفاتش^۷ بدو طور سنه نهصد و هشتاد نوشت
مدفنش خاک پاک سرکنج است^۸ -

مرزا غازی^۹ ترخان تبتی : در ابتدای سلطنت جنت مکانی جهانگیر بادشاه

- ۱ - در جمیع نسخه ها 'به' بیست لکه 'نوشته شده' ، 'به' زاید است - تصحیح قیاسی - ۲ - 'زلف' آتشکده : ۲ : ۴۷۲ - ۳ - در نسخه اصل و آ 'سیاق العدد' نوشته شده - ۴ - آ : 'به' یک سخن زده و لعلت به فیض یافت مسیحا^۵ - ۵ - آ : 'تعلق' ۶ - در بعضی تذکره ها سال رحلتش ۵۹۷ داده شده و بیشتر از تذکره نویسان ۵۱۰۸۰ نوشته اند - مثلاً در مجمع النفایس بحواله^۷ قاسم گاهی سال رحلتش ۵۹۷ و در مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۵ هم ۵۹۷ نوشته شده و در ریاض العارفین : ۱۹۶ ، ۵۹۵۷ نوشته شده و در بدایونی : ۳ : ۱۷۰ ، بلا خمن : ۶۳۸ و طبقات اکبری (ترجمه انگلیسی) ۲ : ۷۱۴ ، ۵۹۸۰ مسطور است - ۷ - بدایونی : 'و (به) بندگان بادشاهی حکم فرمودند تا او را در سرکنج که مقبره^۸ مشایخ کبار و سلاطین سالفہ است دفن کردند' - مؤلف مرآة العالم ترجمه^۹ غزالی از بدایونی با یک کمی تغییر گرفته است - ۸ - میرزا غازی بیگ پسر میرزا جانی بیگ ترخان است ، حاکم تہتہ ، چون میرزا در رکاب بادشاهی در برهانپور زندگی سپرد ، عرش آشیانی غایبانہ میرزای غازی را مشمول عوطف داشته ، آن ولایت را بدو باز گذاشتند - - - چون نوبت سریر آرائی ہندوستان بچنت مکانی رسید ←

حکومت قندهار داشت و بصحبت ارباب سخن مشغوف بود و ملا مرشد یزد جردی و ملا اسد قصه خوان و طالب آملی و میر نعمت الله و صلی^۳ از جمله [برگ ۴۹۰ الف] ندمای او بودند و از خوان افضال او فیض می ربودند و او در نظم اشعار دستگامی داشت و در نغمه شناختن بی نظیر بود، ملا مرشد برای او گفته :

← - - - صوبه ملتان هم ضمیمه گشته بخطاب فرزندی و منصب هفت هزاری بلند رتبه گردید . . . میرزا غازی بیگ بسیار مستعد و بصحبت اهل سخن مشغوف بود ، خود هم شعر می گفت ، مآثر الامراء : ۳ : ۴۵۳ برای بیشتر شرح زندگانش رک به بلاخن : ۳۶۳ توزک جهانگیری (اردو) : ۱ : ۲۲۸ - ۲۳۰ و باسداد اشاریه میخانه : ۲۲۸ - ۲۳۴ ، مقالات الشعراء : ۸۲۸ - ۸۳۷ ، سرو آزاد : ۴۰ و مجمع الفصحاء : ۱ : ۶۲ تذکره نصر آبادی : ۶۰ -

۱ - 'اسد خلف الصدق ملا حیدر قصه خوان است ، در شاهنامه خوانی عدیم المثال بود ، در عهد جهانگیری بهند افتاد و بخطاب محظوظ خانی پایه اعتبار فزود ، نشر عشق : ۲۷ الف غالباً این ملا اسد ، ملا عبدالرشید قصه خوان است که وطنش بندر لاهری (سند) بود و صاحب تاریخ طاهری نوشته است که 'ملا رشیدی در آنوقت از لاهوری بندر در شهر تهته عبور داشت و بموجب قصه خوانی در نظر ایشان (میرزا غازی) گذشت . . . در اندک زمانی صاحب سامان شد در ۱۰۲۶ در گذشت ، مقالات الشعراء : ۸۲۹ (حواشی) - ۲ - در جمیع نسخ مرآة العالم 'واصلی' تصحیح از میخانه : ۴۳۹ و مقالات الشعراء : ۸۳۱ - 'مؤلف کتاب میخانه و مسود این ابیات بستانه شش ماه با وصلی در هندوستان هم سفر بود ، پاره از احوال او تحقیق نموده ، درین تالیف بر بیاض برد - پوشیده نماند که آن مجموعه سخنوری از سادات طباطبائی شیراز است نام وصلی میر نعمت الله است - در آن وقت که مولانا مرشد پروجردی به شیراز آمد و در آنجا نشوونما یافت ، میر نعمت الله شاگردی او اختیار کرد . . . بعضی از اشعار او خالی از رتبه نیست ، تا آن وقت که این ضعیف او را دید قریب بچهار هزار بیت از قصیده و غزل و مثنوی متفرقه داشت ، فاماً دیوان ترتیب نداده بود ، وقتی که استادش از فارس به هند آمد . . . او را طلبید . . . میرزای مذکور التفات بسیار به وصلی کرد . . . الحال که سنه ثمان و عشرین و الف است ←

گر نغمه^۱ سازت بسکون می آید   رمزیت بگویمت که چون می آید
از بسکه بگرد زخمه ات میگردد   پیچیده ز طنهور برون می آید

و دیوان میرزا از پنجهزار بیت زیاده است - وقاری تخلص میکرد ، گویند در قندهار شاعری وقاری تخلص بود ، میرزا غازی بمبلغ یکهزار روپیه ابن تخلص را ازو خریده^۲ [الف] و خلعت و اسپ ضمیمه^۳ آن گردانیده و آن نهال جویبار کامرانی در نوبهار زندگی که سنین عمرش به بیست و پنج رسیده بود - به تندباد اجل از پا در آمد ، این چند بیت از ساقی^۴ نامه اوست :

بباغ ارفند^۳ عکسی^۴ از روی یار   بود نوک هر خار رشک بهار
بآب ار بشوید دو زلف سیاه   بتاثیر سنبل شود هر گیاه
و گرسوی میخانه تازان^۵ شود   می از چادر همیشه عریان شود
ازان می که گر ریزیش در ایاغ   ایاغ^۶ فروزان شود چون چراغ
غزنوی^۷ : تخلص خان کلان برادر خان اعظم^۸ کوکلتاش که از امرای

- ← دیگر خبری از احوال آن فرهنگ دانش و نکته پروری باین ضعیف نرسیده ،
میخانه : ۴۳۹ - ۴۴۴ نیز رک به مقالات الشعراء : ۸۳۱ -
۱ - برای بیشتر تفصیل رک به میخانه : ۲۲۹ و مقالات الشعراء : ۸۳۶ - در
میخانه ، مقالات الشعراء ، نشتر عشق و سرو آزاد سال رحلتش ۵۱۰۲۱ نوشته
شده ، جهانگیر را خبر رحلتش در ماه اردیبهشت ۵۱۰۲۳ رسید - توزک
جهانگیری (اردو) ۱ : ۴۲۶ - برای تفصیل کشته شدن او رک به
مقالات الشعراء : ۸۳۴ - ۲ - برای ساقی نامه^۸ او رک به میخانه : ۲۳۰ تا
۲۳۴ - ۳ - نسخه اصل 'قند' تصحیح از میخانه - ۴ - پی : 'عکسی روی' -
۵ - در نسخه پی و مقالات الشعراء : ۸۳۶ 'یاران' نوشته شده - ۶ - در
جمع نسخه ها 'ایاغش' نوشته شده تصحیح از مقالات الشعراء و میخانه کرده
شده - ۷ - میر مجد خان مشهور بخان کلان برادر بزرگ شمس الدین
مجد خان اتکه است - در شهادت و پردلی یگانه وقت بود ، بهمراهی
میرزا کامران و در رکاب جنت آشیانی کارهای نمایان کرد - در دور اکبری
مصدر خدمات عمده گردید - مدتها صاحب صوبه مملکت پنجاب بود - - - -
صاحب کمال بود ، بترکی و فارسی شعر می گفت ، دیوانی مرتب دارد
مشمول بر قصاید و غزلیات و در موسیقی نیز مهارت داشت - متأثرالامراء ۳ : ←

کبار اکبر بادشاه بود ، گویند مجاس او هیچگاه از فضلا و شعرا خالی نبوده ، دیوانی ترتیب داده ، اوراست :

برو ای غزنوی دم از سگان یار همدم زن
قناعت کن بنان خشک و استغنا بعالم زن
غریب^۱ : تخلص ملا سعدالله است از فقرای باب الله بود و از صحبت اغنیاء
تنفر می نمود ، اکثر اشعارش در تصوف است - قصاید غرا دارد ، صاحب یک
لک و سی هزار بیت است ، این رباعی زاده طبع اوست :
دنیا که فرودگه گدا و شاه است خرابی و خیالی^۲ بدل آگه است
این عمر چو رشته ایست در گردش چرخ چندانکه دراز میشود کوتاه است
غنائی^۴ : موسوم [به] میر عبدالوهاب برادر^۵ مظفر خان^۶ و والد اسد خان^۷

← ۲۱۱ - ۶۱۷ همه تذکره نویسان بر ۵۹۸۳ سال رحلتش اتفاق دارند
و نوشته اند که او در پتن در گذشت - برای بیشتر شرحش رک به بلا خمن
: ۲۳۸ - ۲۳۹ و بدایونی : ۳ : ۲۸۷ - ۲۸۸ ذخیره الخوانین ۱ : ۲۴۸ ،
نشر عشق : ۳۹۱ الف و ب و مخزن الغرایب ۲۴۲ ب - ۸ - مجد عزیز
کوکلتاش ملقب به خان اعظم بعد از فوت پدر باین خطاب عالی رسید - از
نواحی کابل متوطن است - والده^۸ مشار الیه دایه^۹ حضرت عرش آشیانی است
بوسیله^{۱۰} آن مرحومه اتگه خیل چندان استیلا نمود که زیاده از آن کسی در
درگاه مقدس از شان و شوکت و کثرت و جمعیت و مزید قرب و منزلت
دیگری به قرینه^{۱۱} آنها نبوده - - - - ذخیره الخوانین ۱ : ۸۰ - ۹۹ در احمد
آباد سال نوزدهم سنه ۱۰۳۳ هـ باجل طبیعی در گذشت برای بیشتر شرح احوالش
رک به مآثر الامراء : ۱ : ۶۷۵ تا ۶۹۳ بلا خمن : ۳۴۳ - ۳۴۷ و بدایونی
: ۳ : ۲۸۰ - ۲۸۲ -

۱ - مؤلف فرحة : ۲۷۸ الف ترجمه اش نوشته است اما چیزی نیافزوده است
بر مرآة العالم - ۲ - پی : 'متنفر بود' - ۳ - در مرآة العالم 'خیال' تصحیح
از فرحة - ۴ - در مآثر الامراء : ۱ : ۱۴۰ و فرحة : ۳۷۸ الف و ب
امش عبدالوهاب و تخلص او عنایتی نوشته شده و در حواشی مآثر الامراء 'عنایتی'
هم مسطور است ، درین کتاب : ۱ : ۱۴۰ در ضمن شرح اسد خان معموری
نوشته شده که 'عبدالوهاب خان عنایتی تخلص برادر^{۱۲} خرد مظفر خان معموری است
که در سخن طرازی و عبارت سنجی سلیقه درست داشت و صاحب دیوان است ←

معموریست ، دیوانی دارد ، اوراست :

ذوق جانبازی اگر اینست^۱ نخچیر ترا در میان جان الف سان جا کند تیر ترا
 فتم چون در ره^۲ او ، گریه شوید روی امیدم کسی کافتاد بر خاک^۳ درش با آبرو خیزد
 غنی^۴ : آن عندلیب گلستان سخن سرانی در کشمیر جنت نظیر که منشاء
 وطن او بود ، غزل سرانی مینمود - درین فن طرز خاص اختیار دارد در سنه هزار
 و هفتاد و هفت از خارستان دنیا دل برکنده میل گنگشت آباد عقبی نمود^۵ . و عزیزی
 تاریخ رحلتش بطریق تعمیه گفته :

'افتاد بر زمین سخن از رفتن غنی' [۵۱.۸۰] ، دیگری بهتر ازویافته :

ع : بی سخن داد سخن داد غنی [۵۱.۷۸]

← در عهد جهانگیری ابتداء بخشی قندهار شد . پس ازان که سلطان داور
 بخش پسر خسرو باتالیقی خان اعظم کوکه صاحب صوبه گجرات گردید ،
 اورا بیخشگیری آنولایت برنواختند ، 'هانجا ودیعت حیات سپرد' - ۵ - برادر
 خرد مظفر خان ، مآثر الامراء - ۶ - 'مظفر خان میر عبدالرزاق معموری از
 سادات صحیح النسب معمور آباد است که موضعی است از نجف اشرف ،
 نیاگان او بهند آمدند ، در عهد عرش آشیانی جولانی عرصه روزگار گشته ،
 به بخشگیری سپاه بنگاله تعین گشت ، پس از سریر آرائی جهانگیر بادشاه
 بخطاب مظفر خان نامور شده در عهد شاهجهانی او در دارالخلافه منزوی
 گشت و هانجا در گذشت ، مآثر الامراء ۳ : ۳۷۶ - ۳۷۹ - ۷ - اسد خان
 سپاهی دوست بود و چون سلطان پرویز باتالیقی مهابت خان بتعاقب
 شاهزاده ولیعهد رخصت یافت ، او هم در سلک کمکیان منتظم گشت ، بعد
 ازان از پیشگاه خلافت و جهانبانی بیخشگیری دکن سر بلند گردید - - -
 در سال چهارم شاهجهانی : ۵۱.۴۱ در لاهور بساط هستی در نوردید -
 مآثر الامراء ۱ : ۱۴۰ - ۱۴۲ -

۱ - پی : 'نیست' - ۲ - فرحة : ۳۷۸ الف 'راه' - ۳ - پی : با خاک -
 ۴ - نیز رک به مرآة جهان نما : ۶۶۸ ب کلمات الشعراء : ۸۳ ، مجمع النقایس :
 ۶۶۵ و تذکره نصر آبادی : ۴۴۵ - ۵ - مؤلفین نشتر عشق : ۳۹۵ الف ،
 سرو آزاد : ۱۰۳ ، مفتاح التواریخ : ۲۷۳ و لغت نامه (غلیان) : ۳۴۴
 سال رحلتش ۵۱.۷۹ نوشته اند و مؤلفین فرحة : ۳۷۸ ب و گنج سخن :
 ۱۰۸ ، ۵۱.۷۷ (م ۱۶۶۶) -

'وای غنی' [۱۰۷۷] و 'غنی بوده'، نیز یافته اند. از واردات طبع غنی است :
 آب بود معنی روشن غنی خوب اگر بسته شود گوهر امت
 چه سان کنم دم بسمل بلند افغانرا به' سرمه کرده سیه قاب تیغ مژگانرا
 کوش غواص شنید از لب خاموش صدف دم نگهدار' کزین به گهری نتوان یافت

غافل مسمی به مجد اسماعیل^۳ : جوانی مستعد و خطوط نسخ و نستعلیق برتبه
 می نویسد، توفیق حج دریافته، وضع صلاح و شکستگی حال، اصلاح و درستی
 بخش مال او گردیده، در زمره بندگان درگاه انتظام دارد و با راقم این نامه
 اقبال اخلاص مند، از واردات طبع [هرگ . ۴۹ ب] آن غافل آگاه دل است :

مایه^۱ عیش دو عالم دل پر درد نداشت
 وز بد و نیک جهان یک نفس سرد نداشت
 از نشان قدم عشق جبین نازک تر
 آبروی رخ آئینه دلان گرد نداشت
 نسخه^۲ مردمی از خوی تو باید برداشت
 مایه^۱ بیخودی از بوی تو باید برداشت
 طعنه^۳ غیر و جفاهای رقیب غم جان
 تا یکی از همه از روی تو باید برداشت

—:o:—

۱ - پی : 'از سرمه' . ۲ - در نسخه پی 'نکدا' نوشته شده ، درین محل این
 نسخه کرم خورده ست - ۳ - ترجمه غافل مسمی به مجد اسماعیل فقط در
 نسخه اصل است .

باب الف

فردوسی^۱ طوسی : چون بمجنس سلطان محمود افتاد ، مقبول نظر شد و برا
گفت مجلس ما را فردوس ساختی ، ازین جهت فردوسی تخلص کرد - شاهنامه بر
جودت طبع او دلیلی ساطع و حجتی واضح است :
قیاس کار ز شاهنامه اش مگیر که نیست بزور بازوی او رستم مبهجستانی
یوسف^۲ زلیخا در بحر شاهنامه تصنیف نموده ، این بیت از آنجا است :
بدنبال چشمش یکی خال بود که چشم خودش هم بدنبال بود
و هم دران کتاب از تصنیف داستانهای شاهنامه معترف بگزاف خویش شده ،
این بیت نوشته :

که این داستانها دروغ^۳ است پاک دو صد زان نیرزد بیک مشت خاک
تاریخ فوتش^۴ روح شاهنامه یافته اند -

فغانی^۵ شیرازی : درویش فانی مشرب بود و آنصاحب معنی در صورت

۱ برای مآخذ شرحش رک به تعلیقات لباب الالباب : ۲۵۸ ، ۲۶۰ و حواشی
آتشکده آذر : ۴۷۵ - ۴۹۵ سخن و سخنوران : ۲۹ - ۹۸ ، 'فردوسی پر
چار مقالے' (بزیان آردو) حماسه سرای در ایران ص ۱۶۳ - ۳۲۴ ، لغت نامه
(فرازی) : ۱۵۰ باکاروان حله ص ۱۱ - ۲۵ حواشی و تعلیقات چهار مقاله :
۲۴۳ - ۲۴۴ ، ۲۴۶ شعرالعجم : ۱ : ۹۳ - ۱۷۳ ، تنقید شعرالعجم ۸۰ - ۱۴۳
و آردو دائره معارف اسلامیہ ۱۵ : ۲۳۵ - ۲۴۳ و صفا : ۱ : ۳۲۱ - ۴۵۸ ،
۲ - انتساب این کتاب بفردوسی صحت ندارد . رک به تاریخ ادبیات در
ایران (صفا) : ۴۹۳ - ۴۹۶ و 'فردوسی پر چار مقالے' ۱۸۰ - ۲۷۲ - ۳ -
هی : 'دروغیست پاک' - ۴ - این تاریخ فوتش صحت ندارد زیرا وی در
۵۱۱ یا بعد رحلت کرد - رک به منابع مزبور ، - ۵ - 'و بهمان نزدیک
(در مشهد) در سنه نهصد و بیست و بقولی بیست و پنج و بقول بعضی
در سنه نهصد و پانزده درگذشت' نشر عشق : ۴۲۴ ب - ۴۲۸ ب مؤلفین
مرآة آفتاب نما ۱۶۳ الف ، تذکره حسینی : ۲۰۷ ب ، تحفه سامی : ۱۰۲ -
۱۰۳ ، شع انجمن : ۳۶۴ ، هفت اقلیم : ۲۶۵ - - - - - ←

قلندران میگزرانید - گویند در ابتدای حال شب اول ماه رمضان المبارک که در میکرده‌ها می بستند ، او با رندی همچو خود رفاقت کرده و هر یک یک ران گوشت بهمرسانیده ، در میخانه پنهان میشدند و تا روز عید بهان اکتفا نموده ، باده می پیمودند و آخرها از طریق میگزاری انحراف جسته ، راه توبه و انابت پیش گرفت - اوراست :

نسخهٔ سحر سامری کاغذ توتیا^۱ شود چون بکرشمه سردهی نرگس سرمدسای را
تا میتوان شکست دل دوستان نخواه کاین خانه را بکعبه مقابل نهاده اند

فغفور گیلانی^۲ : وقتی او را با حکیم شفائی اتفاق ملاقات افتاد ، حکیم گفت که 'از کجائی؟' گفت 'از گیلک' گفت 'گیلک و کودن هر دو بحساب جمل برابر اند' - او بی تأمل گفت ، 'چنانچه شفائی و صاحب جهل مرکب' و آخرها عزیمت هندوستان نمود ، چون بقندهار رسید ، مرزا غازی ترخان را دریافته مشمول اصناف مهربانی گردید ، لیکن از ملا مرشد یزدجردی و اسدی قصه خوان که در اشعار او دخاها میگردند ، آزرده شده ، بی رخصت میرزا روانه لاهور گشت - میرزا از رفتنش خیلی متالم شده ، بدست خود رقعہ باو نوشت و ملا مرشد و اسدی را گفت 'شما نیز معذرت نامه باو بنویسید ، شاید که معاودت نماید' - فغفور در جواب مراسلات اعزه این رباعی نوشت :

این جیغه که در چنگ دو^۳ کرگس باشد حیف است که لوٹ دامن کس باشد
خر را طلب شاخ زیادت طلبی است با یک سر خر دو گوش خربس باشد

بعد ازان فغفور بقیه عمر در خدمت شاهزاده پروبزه بسر برد ، عزیزی تاریخ فوتش چنین یافته :

چون بهشتی بود شد تاریخ او همنوا با عندلیبان بهشت^۴
میرزا فصیحی هروی انصاری^۵ : در زمان شاه عباس ماضی خطاب ملک الشعرائی

← ریاض العارین : ۲۰۳ ، بر ۹۲۵ هـ سال رحلتش اتفاق دارند - علاوه
ازین‌ها براون : ۴ : ۲۲۹ و شفق : ۳۷۳ هـ سال فوتش ۹۲۵ هـ (۱۵۱۹ م)
نوشته اند - برای شرح مفصلش رک به تذکره‌های مزبور و ریاض الشعراء :
۲۰۹ - و رسالهٔ دکتری انعام الحق کوثر در دانشگاه پنجاب -

۱ پی : 'توبنا' - ۲ - در نسخه اصل 'که بکرشمه' نوشته شده ، تصحیح از
روی ریاض الشعراء : ۲۱۲ کرده شده ، ۳ پی : 'شکفت' - ۴ - در
اکثر تذکره‌ها فغفور را گیلانی نوشته اند ، اما در مرآة الخیال و خلاصته الافکار ←

داشت و شاه^۲ انجم^۳ سپاه در احترام و اعزاز آن فصیح نکته طراز بغایت می کوشید و از گلشن صحبت فیض منقبت^۴ او گلهای فیض و انساب میچید. منظومات این ناظم سلسله فصاحت دلربا و دل آویز و اشعار آبدار^۵ آن سر غزل دیوان فصاحت شوق افزا و شور انگیز است. این رباعی را برای جوانی که آیات حسن و کمال از مصحف جمال او همواره مطالعه میکرد گفته:

رباعی (برگ ۴۹۱ الف)

ای روی ترا ترجمه در دین مصحف   وز خال و خط یافته تزیین مصحف
یک نقطه^۶ سهو در همه روی تو نیست   گویا بخط مصنف است این مصحف

- ← اور ایزدی نوشته شده - میخانه: ۲۳۱ (حواشی) - ۵ - 'بهند آمده در ۱۰۲۵ هـ در خدمت سلطان پرویز بن جهانگیر بادشاه می بود' مجمع النفایس: ۶۹۶ - ۵ - مؤلفین شمع انجم: ۳۷۲ سرو آزاد: ۳۸ سال رحلتش ۱۰۲۸ هـ نوشته اند و نویسندگان سفینه^۷ خوشگو: ۱۳۱ الف و تذکره نصر آبادی: ۲۴۳ و ریاض الشعراء: ۳۴۰ سال رحلتش ۱۰۳۰ هـ نوشته، در میخانه: ۲۳۵ نوشته شده 'مدفنش در نیم کروهی اله آباد بر سر راه آگره واقع است'، برای بیشتر شرح احوالش رک به میخانه: ۳۳۱ - ۳۴۲، مآثر رحیمی ۳: ۹۰۱ و آتشکده: ۲: ۸۴۳ - ۸۴۵ ۷ - مؤلف مرآة العالم ترجمه فصیحی از میخانه: ۳۹۰ - ۳۹۳ گرفته است با چندی تغییرات - برای شرح احوالش نیز رک به تذکره نصرآبادی: ۲۴۷، سفینه خوشگو: ۱۶۸ ب: مجمع النفایس: ۶۹۲ - ۶۹۳، سرو آزاد: ۵۰، آتشکده: ۲: ۷۷۰ - ۷۷۱ و نشتر عشق: ۴۰۶ الف - ۴۰۸ الف -
- ۱ - مؤلف تاریخ آرای عباسی: ۶۹۶ در ذیل وقایع سال ۱۰۳۱ نویسد: 'شاه عباس باثنای قیامش در دارلسلطنت هرات بصحبت فصیحی مسرور گشته، او را تکلیف موافقت فرمود، و او آهنگ عراق ساز داد، اکنون از هم صحبتان بزم مقدس است' - ۲ - 'شاه انجم سپاه - - دلربا و دلاویز' نسخه پی ندارد - بجای این عبارت فقط این جملات نوشته شده 'ملک الشعرائی داشت و نزد شاه انجم سپاه بسیار معزز و شترم بوده و اشعار آبدار' - ۳ - در نسخه اصل 'گلهای فیض منقبت او' بتکرار آمده، - ۴ - رک به حواشی میخانه: ۳۹۲ تذکره نصرآبادی: ۲۴۷ - ۵ - پی: 'مطالع' برای بیشتر شرح این واقعه رک به میخانه: ۳۹۱ - ۳۹۲ -

و ترکیب ' بندی در غایت فصاحت و کمال سلامت دارد ، به اترقیم چهار بیت ازان صفحه را رنگین کرد و صحیفه را تزیین بخشید :

ساقیا آن قدح نور بیار	آنچراغ دل منصور بیار
جرعه ای در قدح خاور ریز	محک حوصله طور بیار
نگه از ذوق چنان رفت از هوش	که کشیدش مژهها دوش بدوش
زنده کن باز بمضرب طرب	که رگ مرده بود تار خودش

گویند در سنه هزار و بیست و دو مرزا بهوای سیر هندوستان با معشوق از هرات گریخت و حسین خان شاملو بیلگر بیگی^۶ خراسان جمعی عقب او تعیین کرد تا مرزا را با معشوقش گرفته آوردند. آن ترک بیرحم ریش میرزا را تراشیده محبوس گردانید. چون این خبر بشاه رسید، بحسین خان زجر و تو بیخ بسیار کرد و آن نادان میرزا را رها کرده عذرها خواست ، دران حالت این رباعی میرزا در سلک نظم کشید :

با یار بسیر هند آماده شدم	برگشتم و زین تعاقب آزاد [ه] شدم
نا رفته بهند واژگون شد کارم	آئمه مخطط شد و من ماده شدم
نه دست ^۷ شانه بوسیدم و نه دامن بادی	فصیحی زلف معشوقم که بیموجب پریشانم

فارسی^۹ : شریف نام داشت ، اوایل عصر جهانگیر بادشاه بمعارج دولت و جاه صعود نمود - بخطاب امیرالامرای نامور بود ، ولد خواجه عبدالصمد^۸ منصور مشهور است که در یکطرف دانه^۸ خشخاش 'سوره اخلاص' نوشته و پسرش در

۱ برای این ترکیب بند رک به میخانه : ۳۹۴ - ۳۹۶ - ۲ - پی : 'صفحه' - ۳ - در مرآة العالم 'کشندش' ، تصحیح از میخانه : ۳۹۵ - ۴ - میخانه ۳۹۵ 'زنده کن تار' - ۵ - در جمیع نسخهها 'مرزا را' نوشته شده : تصحیح قیاسی - ۶ - برای تفصیل این واقعه رک به میخانه : ۳۹۲ - ۷ - پی و آ : 'بیلگر بیگی' - ۸ - نسخه پی این شعر ندارد - ۹ - مؤلف مرآة العالم شرح شریف فارسی از بدایونی : ۳ : ۳۱۰ گرفته است - نیز رک به طبقات اکبری : ۴۰۴ سفینه خوشگو : ۹۷ الف : مآثر الامراء : ۶۲۵ - ۶۲۹ ، مخزن الغرایب : ۲۷۴ الف ، تذکره خوشنویسان : ۹۰ و توزک جهانگیری (آردو) جلد اول بامداد اشاریه - ۱۰ - برای شرح رک به مآثر الامراء : ۶۲۵ - ۶۲۶

یکدانه^۱ خشخاش هشت سوراخ کرده و تارها در آن گذرانیده بود و بر دانه^۲ برنجی صورت سوار مساح و جلو داری نقش نموده، صاحب دیوان است - اوراست :

شرر ناله بغربال عدم^۱ می بیزم^۲ که بگوش تو سبادا رسد آواز درشت

فنائی^۳ : از طائفه چغته در زمان اکبر بادشاه پیاپی^۴ خانی ترقی نموده تا بر صدور بعضی امور ازان رتبه افتاد، روزی چند در بند بود، آخر خلاصی یافته کارش بدیوانگی کشید - روزی حضور اکبر بادشاه گفت سه شین که شمشیر و شعر و شطرنج باشد، کس از من نبرده، بادشاه در بدیهه فرمود که شین شیطانی نیز - دیوانی دارد - ازوست :

تا گل روی تو از باده گلغام شگفت باده از عکس [رخ خوب^۴] تو در جام شگفت فیضی فیاضی : ذکرش در زمره علماء مرقوم گردیده -

فدایی^۵ تخلص مرزا رستم صفوی است، احوال آن سهر سپهر سیادت و افضال درین مختصر بطریق اجمال سابقا صورت تحریر یافته، بنظم اشعار مشغوف بود، هجا و هزلیاتش مرتب اثر^۶ از سایر اقسام شعر اوست - وقتی که برادرش میرزا^۷ مظفر از قندهار عزیمت هندوستان نمود و در قندهار با برادر صحبتش منغض بود^۸، این رباعی در ملک نظم کشید :

آن کور که در راه حسد پامال است دجال نگویش خر دجال است گویند ز ایران خنکی^۹ می آید ای باد سموم وقت استقبال است و خلف آن والا نهاد میرزا مراد^{۱۰} اشعار آبدار بسیار دارد، ازو این

۱ - بدایونی و مخزن الغرایب 'بغربال ادب' - ۲ - پی : 'می پرم' - ۳ - مؤلف مرآة العالم از بدایونی : ۲۹۶ گرفته است نیز رک به بلاخن : ۴۷۱ و منتخب اشعار : ۱۰۹ ب - ۴ - نسخه اصل : 'روی تو' تصحیح قیاسی - ۵ - برای بیشتر شرح زندگی سیامی وی رک به مقالات الشعراء : ۴۸۸ - ۴۹۲ آثار الاسراء : ۴۳۴ - ۴۴۰ ، ذخیره الخوانین : ۱ : ۹۹ - ۱۰۱ - ۶ - در نسخه اصل 'مرتبه' نوشته شده تصحیح قیاسی - ۷ - برای شرح احوالش رک به آثار الاسراء : ۳ : ۲۹۶ - ۳۰۲ ، ۸ - برای شرح این تیرگی روابط بین هر دو برادر رک به کتاب مزبور : ۲۹۶ - ۲۹۸ ، ۹ - کلمه 'خنکی' از آ گرفته شده، در سایر نسخهها 'خنک' - ۱۰ - برای او رک به آثار الاسراء : ۳ : ۵۸۳ -

یادگار است :

یزتف گوینی که خون در دل ختن نکند   ستار سوی لب بوی بزمین نکند
شکت شیشه دلهای بلبلان خندان   که با برهنه صبا جلوه در چمن نکند
فیضا : برادر کلان منیر لاهوری است . در مخزنه فی و نکند صحیحی اشتباه
داشت . از نتیجه طبع فیض آگین اوست :

عمر بگشت و ز راه وعده گردی بر نخواست

قای ای بیک نظر بر دوش مرگن زبست

فروغی : مخاطب بافضلخان در عهد جهانگیر پادشاه از امرای صاحب جاه
بود ، طبع سوزون داشت . از سالی نامه اوست :

مرا سومیانی ده از لای خم   که پایم شکست است در پای خم
فروغی کشمیری : به ثنا طرزی و مدح بردازی حضرت فردوس آملیانی
رطب اللسان بود . از "انوار طبع اوست :

از آن غم و غم نیست کز سبکباری^۱   همیشه همچو که است خانه بر دو نیم
ای که در رفیق شتاب تیر^۲ دارد عمر^۳ تو   چون کبان بهر چه میسازی^۴ منقش خانه را

قای^۵ : مسمی بشیخ محسن بحر فاضل بود ، طبع رسا داشت و بنصرت سرفراز و از
جمله مصاحبان داراشکوه بود ، آخر^۶ عمر موظف گردیده ، در بنامه کشمیر پای مسکون

- ۱ - در مآثر الامراء : ۳ : ۵۸۶ این شعر در ضمن شرح مراد کام مخاطب بر میرزا
مکرم خان پسر میرزا مراد التفات خان نوشته شده ، ۲ - شرحش در فرحة :
۳۷۸ ب کمالا از مرآة العالم گرفته شده - ۳ - در فرحة : ۳۷۸ ب این شعر در
شرح فیضا نوشته شده - ۴ - برای شرح احوالش رک بر سفینه^۷ خوشگو : ۱۸۸
ب ، خزانه^۸ عامره : ۳۶۸ ، مخزن الغرایب : ۲۶۵ الف ، نشتر عشق : ۴۰۵
الف و صبح گلشن : ۳۱۵ - ۵ - آ : 'فروغی از انوار طبع اوست' - ۶ -
پی : 'سبکساری' - ۷ - پی : 'شتاب و تیز دار' - ۸ - نسخه اصل 'غم تو' ،
تصحیح از پی و صبح گلشن : ۳۱۵ - ۹ - پی و آ : 'می مازد' - ۱۰ - نیز
رک به کلمات الشعراء : ۸۵ ، مرآة الخیال : ۲۰۵ ، مخزن الغرایب : ۲۷۲
ب نشتر عشق : ۳۹۹ ب - ۴۰۰ الف ، مفتاح التواریخ : ۲۷۵ و صبح
گلشن : ۳۰۸ - ۱۱ - برای تفصیل موظف شدنش رک به مرآة الخیال : ۲۰۵ -

در دامن عزت پیچیده ، بقناعت میگذرانید و درس میگفت و غنی شاگردش بود (برگ ۴۹۱ ب) و کتاب مثنوی خود را یکی موسوم به 'ناز و نیاز' و دیگری مسمی به 'هفت اختر' از کشمیر برای این نیازمند فرستاده ، سخنش خیلی رنگین و مرتب است - این غزل بطریق یادگار قلمی میگردد :

گرم زخم ز جوهر پاک از گزاف نیست
دعوی سینه صافی آئینه لاف نیست
نیک و بد زمانه یک چشم دیده ایم
ما را بسان آئینه با کس^۲ خلاف نیست
با صد هزار سلسله کس از حریم حسن
همچون دوزلف یار بسر در طوف نیست
فانی بشرح معنی باریک زلف او
همچون زبان شانه کسی موشگف نیست
در موج خیز حادثه یک آشنا بس است
گر ناخدای دست نگیرد خدا بس است

فطرت^۳ : مرزا معز نام دارد و از نجبای ایران است و بفضل و کمال ممتاز اقران و درین عهد سعادت مهد از ایران به هندوستان آمده ، مشمول عنایت خدیو خدا آگاه گردیده و با صبیبه^۴ شاهنواز خان صفوی پیوند ازدواج یافته و بیاضی در غایت تکلف که از اشعار آبدار او و دیگر صاحب طبعان بخط خوشنویسان موشح است مؤلف این اوراق تکلیف نموده و این نیازمند بجهت مناسبت نام آن 'گلشن فطرت' گذاشته ، از نتایج فطرت عالی اوست :

نیست با قاصد مروکاری دلآرام^۴ مرا
می برد مژگان بر گردیده پیغام مرا
قاصد آن نا مهربان بسیار عاشق^۵ دشمنست
نامه را گر میبری باری مبر نام مرا
نیست در طرز سخن فطرت کسی با من شریک
بیت^۶ رنگین معنیم را خانه^۵ در بسته است

- ۱ - نسخ پی و آحرف 'از' ندارد - ۲ - پی : 'باکش' - ۳ - برای شرح احوالش رک به کلمات الشعراء : ۹۸ - ۱۰۲ ، مرآة الخیال : ۲۶۰ - ۲۶۲ ، تذکره نصر آبادی : ۱۷۶ مآثر الامراء : ۳ : ۶۳۳ - ۶۳۶ تذکره حسینی : ۲۱۴ ب ، سرو آزاد : ۱۲۶ ، آتشکده : ۲ : ۴۹۱ - ۴۹۲ ، مخزن الغرایب : ۲۷۳ الف ، نشتر عشق : ۴۶۷ الف ، ۲ : مفتاح التواریخ : ۲۸۶ ، شمع انجمن : ۳۶۷ و منتخب الاشعار : ۱۱۱ الف - ۴ - پی : 'دلآرامی' - ۵ - پی : 'برهن' - ۶ - پی : 'نیست' -

چه پروا از نصیحت مالکان راه غفلت را
 صبا کی پای خواب آلوده را بیدار میسازد
 شراب با گل مهتاب نشه پیش دهد
 لبش بخنده دندان نیا ربود مرا

—:۰:—

۱ پی : 'بیدا' - ۲ - پی : 'پیش' -

باب القفا

قطران^۱: آن چمن آرای گلشن سخنوری استاد انوری است و این دو بیت از ترجیع بند ذو قانیتین اوست:

یافت زین^۲ دریا دگر بار ابر گوهر بار بار
باغ و بستان^۳ یافت گوهر ریز^۴ گوهر بار بار
باد نفشانده^۵ همی بر سوسن و منبل عبیر^۶
ابر بفروزد همی بر لاله^۷ و گل تار تار

قمری^۸: سراج الدین نام داشت لطیفه گوی نکته دان بود - این رباعی ازوست:
ای در مردی چو باز و در کینه عقاب عنقا بتهوری و طوطی بخطاب
از باده ببطی فرست مر قمریرا چون چشم خروس در شب همچو غراب
قاسم^۹: انوار آذر با ایجان است، صاحب وجد و حال بود - از واردات

- ۱ - برای شرحش رک به اباب الالباب (تعلیقات): ۷۰۵، آتشکده: ۲: ۱۳۵ - ۱۳۶
تذکرة الشعراء: ۷۶، ریحانة الادب: ۳: ۳۱۱ - ۳۱۲، منتخب الاشعار:
۱۱۴ ب، نشر عشق: ۴۳۴ ب و ایته ۲: ۳۱۳ که راجع به قوس نامه نوشته
است سخن و سخنوران: ۲: ۱۳۰ - ۱۶۰ و منابع دیگر که سعید نفیسی در تعلیقات
لباب الالباب نوشته است - ۲ در مرآة العالم 'این' تصحیح قیاسی، اباب الالباب:
۴۰۱ 'زی'، ۳ - پی: 'باغ دبستان' - ۴ - در جمیع نسخ مرآة العالم
'دیگر ابر' نوشته شده، تصحیح از لباب الالباب - ۵ - پی: 'نفشانده' - ۶ -
عوفی: 'عبهر عبیر' - ۷ - عوفی - 'همی بر کله گلنار نار' - ۸ - برای او رک
به مجالس النفایس: ۳۳۸ و آتشکده: ۲: ۹۰۴ - ۹۱۴ که مصحح این تذکره
حسن سادات ناصری بحث مبسوط راجع به احوال و آثارش کرده است - ۹ -
برای شرح احوالش رک به مجالس النفایس: ۱۸۳ - ۱۸۴ بذیل (کسانیکه
امیر علی شیر بصحبت ایشان نرسیده اما اشعار ایشان باو رسیده) حبيب السیر:
۳: ۱۴۵، تذکرة الشعراء: ۳۸۵ مرآة الخیال: ۶۶، ریاض الشعراء: ۳۰۶،
تذکره حسینی: ۲۲۲ ب آتشکده: ۱۰۹، مرآة آفتاب نما: ۱۶۶، نشر
عشق: ۴۲۹ ب، خزینة الاصفیا: ۲: ۴۳۰ مجمع الفصحاء: ۲: ۲۸، براون:
۳: ۴۷۳، از سعدی تاجامی: ۵۳۴ - ۵۴۵ برای تفصیل چندی از آثارش رک
به ریو: ضمیمه: ۱۸۴ و ۲: ۶۳۷ و ایته (بودلین): ۵۹۵ -

طبع پر انوار اوست :

گفتی بر من منشین یا از سر جان بر خیز   قربان سرت کردم بنشینم و بر خیزم
رویتو اگر نه در 'مقابل بودی   کارم زغم فراق مشکمل بودی
دل باتو و دیده از جهالت محروم   ای کاش که دیده نیز با دل بودی

قاسم^۲ خانی : با ملا ولی دشت بیاضی مشاعره و مباحثه داشت ، برای او گفته :

بیچاره ولی قصد در مکنون کرد   در هر سخنی غارت صد مضمون کرد
چون مهره حقه باز حرفی که شنید   در گوش نهاد و از دهن بیرون کرد
قراری^۳ گیلانی : برادر حکیم ابوالفتح است ، بفقیر و انکسار موصوف بود ، صاحب دیوان است - ازوست :

از امتداد هجران شادم که میتوان کرد
بیگانه وار با او آغاز آشنائی
چه تهمت بر اجل بندم ز چشمت خورده ام تیری
که آنم^۴ میکشد گر بعد صد سال دگر میرم
قاسمخان^۵ : یزنه^۶ (?) آصف خان کریم الطبع و شعراء دوست بود ، سنه
یکهزار و چهل و یک^۷ هجری در صوبه داری بنگاله بصوب عقبی (برگ ۴۹۲
الف) شتافت - دیوانی دارد - ازوست :

بعد ازین در عوض اشک دل آید بیرون
آب چون کم شود از چشمه^۸ گل آید بیرون

۱ - پی : 'درنه' - ۲ - نیز رک به سفینه خوشگو : ۸۳ ب - ۳ - برای بیشتر تفصیل
رک به بدایونی ۲ : ۲۱۱ ، طبقات اکبری : ۴۰۲ ، آتشکده : ۸۵۱ - ۸۵۳
با حواشی ، بلاخمن : ۶۵۶ - ۶۵۷ - ۳ - آتشکده : ۲ : ۸۵۱ ، مخزن الغرایب
۲۷۵ ب ، نشتر عشق ۴۴۲ الف و شمع انجمن : ۳۸۴ بلاخمن : ۶۵۶ - ۴ - نشتر
عشق ۴۴۲ الف : 'اینم' - ۵ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۳ :
۷۸ - ۸۲ کلمات الشعراء : ۹۳ مرآة الخیال : ۱۰۴ - ۱۰۶ ، سفینه خوشگو :
۱۵۶ ب و ریاض الشعراء : ۳۱۲ - ۶ - پی : 'برند' - ۷ - مؤلفین سرو
آزاد : ۴۹ و نشتر عشق : ۴۳۱ سال رحلتش ۱۰۴۲ نوشته اند ، اما نویسنده
مآثر الامراء : ۳ : ۸۱ با مرآة العالم اتفاق دارد - ۸ - نشتر عشق : ۴۳۱ الف
'از دجله'

عشقت^۱ آمد پی^۲ دل^۳ بردن و در مینه^۴ نیافت
 دزد از خانه^۵ مفلس خجل آید بیرون
 برگرد عارضت خط ریحان نوشته اند
 یا بوسستان برگرد گستان نوشته اند
 ننوشته هیچکس چو من اوصاف زلف تو
 جمعی نوشته اند [و] پریشان نوشته اند

قدسی^۶ مشهدی: مجد جان نام داشت و در سال پنجم^۷ جلوس حضرت
 فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه بهندوستان آمده، در ملک مناقب گزاران
 انسلاک یافته، نوبت ملک الشعرانی مینواخت و آن بادشاه فردوس آراگاه
 اورا بزر سنجیده^۸ بودند. معاصر او^۹ کلیم بود، از منظومات اوست:

دلَم خون شد چو دیدم حلقه حلقه گشته گیسویش
 گمان بر دم که هر یک چشم حیرانست^۹ بر رویش

بلبل دم از خصومت طوطی زند چرا^{۱۰} آئینه را ز عکس رخت گل خیال کرد
 در نالشم روز بروز از هوای تو آخر هوای سرد تو ما را نهال کرد

۱ - پی: 'عشق آمد' - ۲ - پی: 'زپی بردن' - ۳ - پی 'دل' ندارد - ۴ - نشتر
 عشق 'در خانه نیافت' - ۵ - برای شرحش نیز رک به کنبو: ۳: ۳۰۵ - ۳۰۹،
 میخانه: ۵۳۹ مرآة الخیال: ۱۱۰-۱۱۵ سفینه خوشگو: ۱۸۳ ب تذکره حسینی:
 ۲۲۶ ب و آتشکده: ۲: ۴۹۷ ب بعد و برای تفصیل منظوماتش رک به ریو: ۲:
 ۶۸۶ و فهرست بانکی پور: ۳: ۷۶ ب بعد - ۶ - طبق سرو آزاد: ۶۱ 'در شهر
 ربیع الآخر سنه اثنتین و اربعین و الف (۱۰۴۲) بتقبیل عتبه^{۱۱} صاحبقران ثانی منتهی
 بر لب گذاشت، روز اول قصیده بعرض رسانید - - بعنایت خلعت و انعام دو
 هزار روپیه کامیاب گشت و در ذیل ثنا طرازان انخراط یافت و بیومیه بیش
 قدری موظف گردید، و برای متن و شرح گزرانیدن این قصیده در دربار
 شاهی رک به کنبو: ۱: ۴۲۳ - ۴۲۴ مولوی شفیع در حواشی میخانه: ۵۴۰
 بحواله فهرست بادی عمود: ۶۸۶ نوشته است که 'او بتوسط عبدالله خان
 فیروز جنگ بملازمت شاهجهان بادشاه رسید' - ۷ - برای تفصیل این رک به
 کنبو: ۲: ۱۳۵ و سرو آزاد: ۶۱ - ۶۲ - ۸ - پی: 'معاصر شد او' - ۹ - پی:
 'حیرانی ست' - ۱۰ - آ و پی 'مگر' -

من آن نیم که گنم سرکشی ار تیغ جفا   چو شمع زلده سرخویش' دیده ام برپا
 قیصر عبداللطیف' : نام ، از بلده تهته است بحدت فهم و جودت طبع
 اتصاف دارد ، صاحب دیوان است و چند قصیده و رباعی برای این نیازمند
 گفته ، این مطلع و رباعی از آنجمله است :

هر که خواهد مدد از بخت و نصیب از دوران
 گو نهد سر بدر دولت بختاور خان
 بخت است کلید گنج دولت بجهان   بخت است فرازنده' اقبال مهان
 نازد همه کس ببخت و مینازد بخت   چون جسم بجان بذات بختاور خان

—:o:—

۱ پی : 'در خویش' - ۲ - در فرحة : ۳۷۹ الف شرحش نوشته شده ، اما از
 مرآةالعالم ماخوذ است .

باب الکاف

کمال اسمعیل اصفهانی: آن موسس بنیان سخندانی را خلاق المعانی گفته اند - در اوایل مداح سلاطین ساعدیه بود، آخرها ترک مداحی نموده پای عزلت در دامن انزوا کشیده و در قتل عام هلاکو خان سنه ششصد و سی و نه شربت شهادت چشید، از منظومات اوست:

شیمی ز معنی باریک نکته میرفت مگر حدیث میان تو در میان آورد
کسی نشان میانت نداد جز کمرت زهی کهر که نشانی ز بی نشان آورد
در عشق چه حیلها که می پردازم تا از همه کس نهفته ماند رازم
مانند زبان شمع آنگاه سوزم کز اشک بگرد خویش خندق سازم

کمال خجند: احوال آن صاحب کمال در ذکر عرفاء بطریق اجمال مسطور شده، اشعارش اکثر غزل است، گویند بعد از فوتش از اسباب در حجره او

۱ آ: 'حرف الکاف' - ۲ - طبق نشتر عشق: 'کلام آن مرحوم که اکثر در مدح سلسله ساعدیه اصفهان و سلاطین خوارزم است، قریب پانزده هزار بیت بوده باشد' مؤلف مجمع الفصحاء: ۱: ۴۸۹ مینویسد 'دیوانش دیده شده است، ده پانزده هزار بیت است'، بنا بر نویسنده تذکره الشعراء ۱۶۷ 'دیوان کمال الدین اسمعیل نزد فضلا قدری دارد' مؤلف تذکره حسینی: ۲۳۳ الف مینویسد 'ملقب بخلاق المعانی، دیوانش تخمینا ده هزار بیت بوده باشد' - ۳ - طبق نشتر عشق 'پایان عمر در اصفهان بخانه خود منزوی گردید، در سنه ششصد و بیست و سه لشکر اکتافان اصفهان را بخاک برابر ساخت، مغلی بخانه کمال رسیده، او را بقتل رسانید' دولتشاه در تذکره الشعراء: ۱۶۷ نوشته است 'قتل عام در اصفهان واقع شد و کمال الدین اسمعیل نیز در آن غوغا شهید شد - قد وقع شهادته، فی ثانی جهادی الاول سنه خمس و ثلثین و ستایه (۵۶۳۵هـ)' مؤلفین ریاض العارفین: ۳۹۵ و گنج سخن: ۲: ۹۹ هم با این سال رحلتش ۵۶۳۵ اتفاق دارند، نویسنده شمع انجمن: ۳۹۸ سال رحلتش ۵۶۴۶ نوشته است، براون: ۲: ۵۴۰ - ۵۴۲ شرحش اجمالا نوشته است که بیشتر از تذکره دولتشاه ماخوذ است و راجع به تاریخ رحلتش اشاره ←

غیر از بوریا و سنگی که زیر سر می نهاد ، چیزی دیگر نیافتند . از منظومات اوست :
 خوشا غمی که برویم ز روی او آید   که هر چه آید ازان رو مرا نکو آید
 سوار اشک که راند به هر طرف گلگون   چو خاک پای تو بیند ازان فرود آید
 تیغ ترا چه حاجت رخصت بخون ماست   بر حلق تشنه حکم روانست آب را
 تاریخ رحلتش 'کمال خجندی' ولی' تافتند .

کاتبی نیشاپوری : گویند امیرزاده ابراهیم شروانشاه قصیده ردیف 'کل' ،
 باو فرموده ، قصیده منجیده گفت ، در اثنای خواندن ازو پرسید که از کجائی؟
 فی الفور خواند :

همچو عطار از گلستان نیشاپورم ولی   خار صحرای نیشاپورم من و عطار گل

← نه کرده است . برای شرحش نیز رک به مجالس النفایس ۳۴۸ ، ریاض الشعراء :
 ۳۱۹ ، مجمع النفایس : ۷۲۴ و ریحانة الادب : ۳ : ۳۸۲ - ۳۸۳ - ۴ - مؤلف
 مخزن الغرایب ۲۹۷ ب هم همین نوشته است برای بیشتر شرح سخن سرایش
 رک به مقدمه دیوان کمال بتصحیح دولت آبادی .

۱ - دولتشاه در تذکرة الشعراء : ۳۶۳ مینویسد 'وفات شیخ در تبریز بوده در
 شهر سنه اثنی و تسعین و سبعمائة (۷۹۲ هـ) و در خطبه فرح بخش تبریز
 مدفون است . مؤلف منتخب الاشعار : ۱۱۶ الف هم با این تاریخ اتفاق
 دارد و در مجمع الفصحاء : ۲ : ۲۹ ، مال رحلتش ۷۹۳ هـ نوشته شده ، مؤلفین
 نشتر عشق ، ریاض الشعراء : ۳۲۶ ، شمع انجمن : ۳۹۸ ، حبیب السیر : ۳ :
 ۳ : ۹۱۰-۹۰۹ مفتاح التواریخ ، نفحات الانس : ۵۵۰ . مال رحلتش ۸۰۳ هـ نوشته
 اند . طبق حکمت در از سعدی تا جامی : ۳۴۸ 'دولتشاه تاریخ وفات او را در
 سال ۷۹۲ هـ (۱۳۹۰ م) دانسته است ولی ریو با دلایلی که (در فهرست
 نسخ فارسی موزه بریتانیا) ذکر کرده آن تاریخ را معتبر نمی شمارد ، در کتاب
 مجالس العشاق تاریخ جدید تری برای وفات او ذکر شده و آن سال ۸۰۸ هـ
 میباشد' مؤلف گنج سخن : ۲ : ۲۶۵ تاریخ رحلتش ۸۳۷ هـ (۱۴۳۳ م)
 نوشته است . برای بیشتر شرحش نیز رک به ریحانة الادب : ۲ : ۴۰۳ - ۴۰۴ ،
 نفحات الانس : ۵۵۰ ببعده ، براون : ۳ : ۳۲۰ - ۳۳۰ و از سعدی تا جامی
 ۲۴۳ - ۳۵۵ با حواشی مجمع النفایس : ۷۲۶ - ۷۲۷ ، ریاض الشعراء :
 ۳۲۶ ، نشتر عشق ۴۶۲ الف - ۴۷۴ الف ، مخزن الغرایب : ۲۹۷ ب و
 مقدمه دیوان کمال بتصحیح دولت آبادی - ۲ - پی : 'یاد'

همدران اثنا امیرزاده باز بر دست خود گرفت ، او فی الحال خواند :
 زهره ابریشم دهد از چنگ تا دوزد سهیل' باز داران ترا بر بهله یلغار گل (?)

امیرزاده دو هزار دینار صلہ آن قصیده باو داد و آن عالی همت تمامی
 آن مبلغ را بر فقراء و ارباب حواجج صرف نمود ، روز دیگر که جمعی مهان او
 شدند قیمت آرد در خانه او موجود نبود ، در آنحال این قطعہ گفت :

مطبخی را دی طلب کردم کہ بغرایی^۲ پزد
 تا شود زان آش کار ما و مهان ساخته
 گفت لحم دنبہ^۳ گریابم کہ خواهم داد آرد
 گفتم آن کو آسیای چرخ گردان ساخته

تاریخ فوت او ازین مصرع مستفاد میشود - ع "نماند کاتبی" و ماند ذکر
 او بجهان .

- ۱ - آ 'بنهل' - ۲ - پی : 'بغراسی' - ۳ - در آتشکده : ۱ : ۲۷۳ 'لحم و دنبہ'
 ۴ - 'و در وبای عام کہ در اطراف در شہور سنہ تسع و ثلثین و ثمانمایہ
 واقع بود ، آن فاضل غریب مظلوم در استر آباد دعوت حق را لبیک اجابت
 گفت و مرقد منور مولانا کاتبی در خطہ استر آباد است ، در بیرون مزار
 متبرک امام زاده معصوم کہ موسوم است بہ نہ گوران' - تذکرۃ الشعراء : ۴۲۹
 مؤلفین خزانه عامرہ : ۳۸۵ ، مرآة الخیال : ۶۷ ، شمع النجمن : ۳۹۵ و سعید
 نفیسی در سالنامہ پارس ۱۳۶۵ ق صفحہ ۲۸ و ایتمہ در فہرست کتابخانہ
 بودلین : ۱ : ۳۶۶ در ذیل ذکر مثنویش بہرام و گل اندام بر سال رحلتش
 ۸۳۹ ہ اتفاق دارند - مؤلف حبیب السیر : ۳ : ۳ : ۱۴۹ سال فوتش ۸۹۳ ہ
 نوشتہ است و این سہو کتابت میباشد بجای ۸۳۹ ہ ، والہ داغستانی در ریاض
 الشعراء : ۳۳۲ و ہدایت در ریاض العارفین : ۲۱۴ و براون : ۳ : ۴۸۷ ،
 و صفا در گنج سخن : ۲ : ۲۷۱ سال فوتش ۸۳۸ ہ (۱۴۳۴ م) نوشتہ اند -
 برای شرح احوالش نیز رک بہ مجالس النفایس : ۱۸۶ ، مجالس المومنین : ۲۵۰
 نشتر عشق : ۴۷۷ الف - ۴۸۰ الف ریاض العارفین : ۲۱۴ و آتشکده : ۱ :

کامران میرزا: بعد از فوت بابر بادشاه بحکم و اجازت برادر کلان
هایون بادشاه از قندهار تا لاهور در تصرف داشت، الویه سلطنت و کامرانی
می افراشت، نوبتی این غزل را در سلک نظم کشیده بخدست هایون بادشاه
فرستاده و آنحضرت در جایزه آن سرکار حصار^۳، باو مرحمت فرمودند:

حسن تو دمبدم افزون بادا   طالعت فرخ و میمون بادا
هر غباری که ز راهت خیزد   نور چشم من محزون بادا
هر که گرد تو چو پرکار نگشت^۴   او ازین دایره بیرون بادا
کامران تا که جهانراست بقا   خسرو در هایون بسادا

گویند در اوایل آنچنان تقید بامور شرعی داشت که از قلمرو خود تخم
انگور را برانداخته بود و اواخر بنوعی گرفتار شراب گردید که صبح را
بغیوق و غیوق را بصبح میرسانید و هرگز رنج خمار نمیکشید و در آخر ایام
استیلای شیر شاه افغان^۵ نسبت هایون بادشاه طریق مخالفت و منازعت مسلوک
داشته، خانمان دولت را بر انداخت، چنانچه احوال آن سرو جویبار ادبار در
تواریخ^۶ هند مفصل مسطور شده. گویند او پس از محاربات از هایون بادشاه گریخته
پناه بسلم^۷ شاه پسر شیر شاه^۸ آورده، هرگاه^۹ میرزا نزد او سیرفت افغانان

- ۱ - برای شرحش رک به نشتر عشق : ۴۷۶ ب ، مجمع النهایس : ۷۲۸ ،
سفینه خوشگو : ۳۶ الف ، صبح گلشن : ۳۳۷ ، مفتاح التواریخ : ۱۶۳ و
برای کتب تاریخی که دران شرح کامران میرزا نوشته شده ، رک به
مقالات الشعراء : ۶۶۰ - ۶۷۰ که در حواشی آن حسام الدین راشدی شرحش و
منابع شرحش هم نوشته است - ۲ - مؤلف مرآة العالم گرفته از 'بعد از فوت
بابر بادشاه' تا 'خسرو دهر هایون بادا' از مآثر رحیمی : ۱ : ۵۲۰ - ۵۲۱
باختصار گرفته است که درین کتاب در ذیل عنوان 'ذکر آمدن میرزا از کابل
به پنجاب' نوشته شده - ۳ - یعنی 'حصار فیروز' - ۴ - پی : 'بِراهِت' - ۵ -
پی : 'نشست' - ۶ - در نسخ پی و آ : 'افغان' نوشته نه شده - ۷ - برای تفصیل
رک به حواشی مقالات الشعراء : ۶۶۰ - ۶۷۰ ، ۸ - برای شرحش رک به
ب- ایونی : ۱ : ۳۷۴ - ۳۹۱ و مآثر رحیمی : ۱ : ۶۳۱ - ۶۴۰ و دیگر تواریخ هند ،
۹ - برای شرحش رک به بدایونی : ۱ : ۳۵۶ - ۳۷۴ و مآثر رحیمی : ۱ : ۶۱۳ -
۶۳۱ و دیگر کتب تاریخ هند - ۱۰ - مؤلف مرآة العالم این عبارت از
بدایونی : ۱ : ۳۸۸ - ۳۹۲ گرفته است ، برای تفصیل رک به این صفحات -

میگفتند که 'مورو' ، می آید و میرزا در غایت خجلت و انفعال روزگار میگذرانید - روزی حضور سلیم شاه از مقری پرسید که 'مورو' کرا گویند - او گفت مرد عظیم الشان را میگویند - میرزا گفت ، پس سلیم شاه خوش [مورو] است ، او خجل شده منع کرد که دیگر این لفظ را نگویند - وقتی سلیم شاه از میرزا شعر خواست ، میرزا در بدیهه این مطلع خواند :

گردش گردون گردان گردان^۱ را گرد کرد^۲

بر سر^۳ اهل تمیزان^۴ ناقصانرا مرد کرد

نوبتی سلیم شاه بطریق مطایبه به^۵ میرزا گفت که زنهای شما سر می تراشند ، میرزا جواب داد که زن های ما همچو شما موی سرانگه می دارند -

گاهی^۶ میان^۷ کالی : قاسم نام داشت و عمرش بصد^۸ و بیست سال کشید ،

- ۱ - در جمیع نسخ مرآة العالم 'مود هو آمد' نوشته شده ، تصحیح از بدایونی : ۱ :
 ۳۹۰ کرده شده (مورو یعنی مرغ) - ۲ - پی : 'رد نان' - ۳ - پی :
 گرد کرد^۴ - ۴ - پی : 'سر سر' - ۵ - پی : 'تمیزان' - ۶ - پی : 'بامیرزا' -
 ۷ - مؤلف مرآة العالم شرح گاهی قاسم از بدایونی : ۳ : ۱۷۲ تا ۱۷۶ گرفته
 است - برای بیشتر تفصیل رک به آن کتاب نشتر عشق : ۴۸۰ ب تا
 ۴۸۲ ب مقالات الشعراء : ۶۷۷ ، برای بیشتر شرح زندگانش رک به
 حواشی مقالات الشعراء : ۶۷۶ - ۶۸۵ ، سفینه خوشگو : ۵۲ الف ، خافی : ۱ :
 ۲۴۲ ، رحانة الادب : ۳ : ۳۵۰ تا ۳۵۱ بلا خمن : ۶۳۶ تا ۶۳۸ ،
 طبقات اکبری : ۳ : ۱۷۴ ، آئین اکبری (نولکشور) : ۱ : ۳۰۴ ، مجمع النفایس :
 ۷۴۰ ، تذکره حسینی : ۲۳۴ ب ، مخزن الغرایب : ۳۰۰ ب - ۸ - بلا خمن :
 ۶۳۶ - ۶۳۸ مینویسد که ابوالفضل او را میانکال میگوید و میانکال اسم
 کوههای است در میان سمرقند و بخارا - ۹ - در سفینه خوشگو : ۵۲ الف 'صد
 و ده و بقولی صد و بیست سال عمر یافت مؤلفین منتخب اللباب : ۱ : ۲۴۲ و
 طبقات اکبری : ۳۹۶ مدت عمرش یکصد و بیست سال نوشته اند - حسام الدین
 راشدی در حواشی مقالات الشعراء : ۶۸۱ مینویسد 'صاحب هفت اقلیم عمر گاهی
 را یکصد و ده سال شمرده و میر غلام علی این قول را در ید بیضا نقل کرده
 است و میر قانع نیز همین قول را گرفته ، دکتور هادی حسن مدت صد و بیست
 سال را اصحح دانسته و بدینوجه سال تولد او را ۵۸۶۸ قرارداده است' (اسلامک
 کلچر ۱۰۰ - ۱۰۲)

اگرچه در شعر او اکثر مضامین دیگر سخنوران است، چنانچه میگفت که من التزام نکرده ام که اشعار من باشد، اما هئیات مجموعی دارد که هیچکس دران وادی با او شریک نیست. از علم تفسیر و هیئت و کلام و تصوف و فن موسیقی و معما و تاریخ اورا بهره تمام بود، اگرچه صحبت مشایخ و مولوی عبدالرحمن جامی قدس سره^۲ دریافته اما عمر بوسعت مشرب که قریب بالحداد باشد، صرف کرده و با این صفت وارستگی^۴ و آزادی و بذل و ایثار بر وجه اتم داشت و قلندران^۵ و لوطیان بسیار همیشه گرد و پیش او می بودند، ازوست:

چون سایه هم‌هم بهر جا^۶ روان شوی شاید^۷ که رفته رفته بما مهربان شوی
چون^۸ ز عکس عارضش آئینه برگ گل شود گر دران آئینه طوطی بنگرد بلبل شود
تاریخ فوت میرزا کامران چنین یافته^۹:

کامران آنکه بادشاهی را کس نبود ست همچو او در خورد
شد ز کابل بکعبه و آنجا جان بحق داد و تن بخاک سپرد
گفت تاریخ او چنین گاهی

'پادشاه کامران بکعبه مرد' [۵۹۶۴]

- ۱ - بدایونی : ۳ : ۱۷۵ راجع باین مینوسد 'چون ملا قاسم را می گفتند که اکثر اشعار شما مضمون دیگران است، میگفت که من التزام نکرده‌ام که همه اشعار من باشد، اگر شما را خوش نیاید، قلم تراش بگیرید و از دیوان من بتراشید' - ۲ - نیز رک به مخزن الغرایب : ۳۰۰ ب، سفینه خوشگو : ۵۲ الف، مقالات الشعراء : ۶۸۲ 'و دیوان خطی او بسیار نادر الوجود است تا این زمان یک نسخه در کتبخانه آقای مسعود حسن رضوی لکنوی یافته شده است که هم ناقص و بسیار خسته و خراب است و این دیوان دارای ۱۳۰۳ بیت است و دکتور هادی حسن ۴۲۵ بیت اشعار دیگر گاهی را فراهم آورده و دیوان را برای چاپ کردن ترتیب داده است' حواشی مقالات الشعراء : ۶۸۳، ۶۸۴ - ۳ - آ : 'رحمة الله - ۴ - پی : 'و آراستگی' - ۵ - 'و قلندران و لوطیان' - - - می بودند' نسخه پی ندارد - ۶ - بدایونی : ۳ : ۱۷۳ 'بهر سو' - ۷ - خانی : ۱ : ۲۴۲ 'باشد که رفته رفته بکار آشنا شوی' - ۸ - بدایونی : ۳ : ۱۷۴ 'چون ز عکس عارضش آئینه برگ گل شود' - ۹ - 'تاریخ فوت میرزا - - - پادشاه کامران بکعبه مرد' نسخه پی ندارد - بدایونی : ۱ : ۴۵۲ این اشعار نوشته است و در مقالات الشعراء : ۶۶۷ هم همین اشعار نوشته شده راجع به رحلتش -

شیخ فیضی تاریخ فوتش 'دوم از' ماه ربیع الثانی' یافته -

کلیم : موسوم بطالب مولدش همدان است ، (برگ ۴۹۲ ب) ، در آغاز جوانی بشیراز شتافته دانش آموزی فرا پیش گرفت و لیختی بعلوم رسمی آشنائی بهم رسانیده ره نورد هندوستان گردیده و اگرچه مدتی در دکن و دیگر ممالک هندوستان بسر برد ، اما آخر بدرگه آسانجابه فردوس آشیانی رسیده در سلک ملازمان منملک گردیده و اورا جهت نظم نمودن بادشاهنامه بکشمیر فرستادند و هانجا بود تا نظم سلسله وجودش از هم کمیخت - معاصر شیدا و مجد جان قدسی بود - چون حضرت فردوس آشیانی قدسی را بزر سنجیدند^۲ او گفت شخصی را که حاق باید کشید اورا بزر کشیدند - آخر او هم بزر سنجیده^۳ شد - از اشعار اوست :
تا شد مژه بی اشک فتاد از نظر من اکنون چکنم رشته که وقتی گهری داشت
دوست بهیچم فروخت با همه یاری یار فروشی درین زمانه همین است

۱ - در سفینه خوشگو : ۵۲ ، شعر دارای این مصرعه نوشته شده :

تاریخ وفات مال و ماهش هستم گفتا 'دوم از ماه ربیع الثانی'

مؤلف سفینه خوشگو : ۵۲ الف مینویسد 'در سال نهصد و شصت و هشت در گذشت . . . مدفنش جای با نام است در آگره' و سایر تذکره نویسان بر تاریخ رحلتش دوم ربیع الثانی ۵۹۸۸ اتفاق دارند - مؤلف نشتر عشق بحث طولانی کرده است راجع به سال رحلتش در اوراق ۴۸۰ ب تا ۴۸۲ ب و او هم برین تاریخ اتفاق دارد و در آخر مینویسد 'و میرزا ابو طالب صاحب خلاصه الافکار می نویسد 'که وفات ملا در لاهور اتفاق افتاد' مؤلف مخزن الخرایب : ۳۰۰ ب راجع به مدفنش می نویسد 'مزارش عنقریب دروازه اکبر آباد که مدار دروازه مشهور است ، واقع شده ، گنبد سنگین نهایت مرتفع بر سر قبرش بلند کرده اند و مردم بزیارتش می روند' برای بیشتر تفصیل تاریخ رحلتش رک به حواشی مقالات الشعراء : ۶۸۱ تا ۶۸۳ -

۲ - برای آراء تذکره نویسان راجع به بادشاهنامه و سخن سرانی کلیم رک به

کلمات الشعراء : ۹۴ ، مرآة الخیال : ۱۱۹ تذکره لصر آبادی : ۲۲۰ ،

سفینه خوشگو : ۱۸۸ ب ، مجمع النفایس : ۷۲۹ ، نشتر عشق :

۴۸۷ ب - ۴۹۴ الف ، مرآة آفتاب نما : ۱۶۷ ب ، ریحانة الادب : ۳ :

۳۷۸ - نیز رجوع شود به مقدمه دیوان کلیم بتصحیح آقای پرتو بیضایی و

براون ۴ : ۲۵۸ - ۳ - قدسی در سال ۱۰۴۵ هـ بزر سنجیده شد -

۳ - مؤلف سرو آزاد : ۷۸ - ۷۹ مینویسد که اولاً کلیم در سال ۱۰۴۴ ماه ←

مفلسانرا کس نمیخواهد ز مینا کن قیام
تا تهی شد دیگرش کس دست در گردن نکردا

و ماده 'تاریخ فوتش ازین مصرع مستنبط' است -

ع : طور معنی بود روشن از کلیم [۵۱۰۶۱]

میرزا محمد کاظم منشی^۴ : ولد امینا^۵ که چندی^۶ در ایام پادشاهزادگی

← شوال بزر منجیده شد و بعد ازان قدسی ، 'ابو طالب کلیم در تهنیت اربع
و توصیف تخت مرصع قصیده‌ای نظم کرد و به پایه سریر اعلی معروض داشت ،
مطالعش این است :

خجسته مقدم نو روز غره شوال فشانده اند چه گلهای عیش بر سر مال
قصیده درجه قبول یافت و کلیم بمیزان عنایت خسروی منجیده شد ، مبالغ
پنج هزار و پانصد روپیه هم سنگ بر آمد و بان زبده موزونان انعام شد و در
جشن نو روز سال دیگر یعنی خمس و اربعین و الف (۱۰۴۵) حاجی محمد جان
قدسی در مقابله قصیده بزر منجیده شد . . . الخ نیز رک به کتب ۲ :
۷۳ - ۷۴ برای بیشتر تفصیل نوازشات شاهجهانی بر کلیم در سالهای مختلفه
رک به سرو آزاد : ۷۹ - ۸۰ -

۱ - پی : 'کردن' - ۲ - پی : 'مثبت' - ۳ - و این مصرعه گفته غنی است : سرو
آزاد : ۸۰ ، تقریباً همه تذکره نویسان برین سال رحلتش اتفاق دارند بجز
مؤلف مرآة الخیال : ۱۱۹ که مینویسد 'وفات وی در سنه الف و اثنی و
ستین بوده و مرقدش در یکی از دهات لاهور واقع است - ۴ - نشتر
عشق : ۴۹۶ الف برای بیشتر شرحش رک به مقدمه عالمگیر نامه : ۱ -
۸ مرآة جهان نما : ۶۷۷ الف ، مجمع النفایس : ۷۲۹ ، مرآة آفتاب نما :
۱۶۷ ب ، نشتر عشق : ۴۹۶ الف فرحة الناظرین : ۳۷۹ الف ، ایلیت :
۷ : ۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ایته : ۲۸۱ - ۵ - در مرآة آفتاب نما : ۱۶۷ ب و
فرحة الناظرین : ۳۷۹ الف اسم پدرش 'امتیاز کاشی' نوشته شده ، اما ایات :
۷ : ۱ مینویسد که اسمش محمد امین قزوینی و او مؤلف پادشاهنامه است که
تاریخی است مربوط بدوره شاهجهانی و بیشتر مؤرخین این عصر از این کتاب
استفاده زیادی نموده اند ، خصوصاً عبدالحمید لاهوری مؤلف پادشاهنامه
ترتیب مضامین از این کتاب گرفته است - برای بیشتر شرحش رک به همین
کتاب در مقدمه 'عالمگیرنامه' : ۲ 'محمد کاظم بن محمد امین مشهور بمیرزا کاظم
ولد امینای کاشی' نوشته شده ، - ۶ - پی : 'یکچندی'

بخدمت تعلیم حضرت بندگان عالی امتیاز می داشت - در اوایل جلوس سعادت مانوس حضرت خلیفةالرحمانی بتالیف عالمگیرنامه مامور شد و احوال خیرمآل ده ساله^۱ خدیو خدا آگاه را بعبارات رایقه و کلمات لایقه در حیز تسطیر آورده ، مورد اعتبار (؟) و تحسین گردید و بخدمت دارالانشاء و داروغگی ابتیاع^۲ خانه قیام داشت و مجموعه^۳ اهلیت و کمالیت بود - از منظومات اوست :

بر لب لعل تو آن خال سیاه^۴ هوشربامت
 شده ممزوج بهم باد^۵ و تریاک آنجا
 چند کاظم ز درش خاک بمژگان روی^۶
 گوهر دل مگرت گم شده در خاک آنجا
 رمیدنهای ما بگرفت از محنون بیابانرا
 مبادا وحشت ما را آزند از چشم آهوئی
 بر گلستان تند مگذر ای نسیم
 خطاظر بلبل ز گل نازکتر است
 در سنه بیست و سوم جلوس که رایات جلال رونق افزای خط^۷ اجمیر بود ،
 مرض اکله اورا دریافت و رخصت شاهجهان آباد گرفته ، در آنجا بعالم بقا شتافت -
 خلفش میرزا عبدالله جوان قابل است و بهره از فضیلت دارد . بخدمتش مقرر شده ،
 درینولا بعد انتقال^۸ سید علیخان مرحوم داروغگی کتابخانه یافته و بادشاهزاده والا
 کهر مجد کاش را تعلیم کتب فارسی میدهد و مطمح نظر تربیت حضرت ظل
 الهی است -

کامل^۹ : احمد بیگ نام داشت و همراه والد خود میرزا فضلعلی نجم ثانی از ایران بههندوستان آمده بشرف ملازمت بادشاه دین پناه عالمگیر شاه سعادت اندوخت و از جوهر ذاتی و کردانی در خدمت آن بادشاه جوهر شناس اعتبار بهم رسانیده ، بمرتبه^{۱۰} خانی و درجه^{۱۱} امرایی ترقی نموده و وزیر خان مجد طاهر که از امرای کبار عالمگیری بود ، نسبت دامادی داشت [در] سنه هزار و هشتاد و دو در هنگامی که خدمت قلعداری تهنائیسر^{۱۲} که از جمله^{۱۳} خاندیس است ، داشت سلطان روحش دست از تصرف^{۱۴} قلعه^{۱۵} بدن باز کشید - صاحب دیوان است ، ازوست :

۱ - برای تفصیل ماسوریت برای نوشتن عالمگیر نامه و اسلوب بیان آن رک به مقدمه عالمگیرنامه : ۲ و ایلیت : ۷ : ۱۷۴ - ۱۸۰ - ۲ - مؤلف متأثر عالمگیری : ۱۶۳ در ذیل وقایع سال بیست و یکم عالمگیری (۵۱۰۸۸) مینویسد 'مجد کاظم عالمگیر نامه نویس بداروغگی ابتیاع خانه مقرر شد' - ۳ - پی : 'سیه' - ۴ - پی : 'باد^{۱۶} تریاک' - ۵ - نسخه اصل 'روی' تصحیح از پی - ۶ - پی : 'انتقال' ندارد - ۷ - ترجمه اش در فرحةالناظرین : ۳۷۹ الف نوشته شده ، اما بیشتر از مرآةالعالم ماخوذ است - ۸ - پی : 'تهالسبر' - ۹ - پی : 'تصرف ندارد' -

اگر تنگست جا بر اهل شور از ناله زارم
کسی نگرفته است از دست من دامن صحرا را
غزالان از رسیدن چشم پوشیدند کامل را
بیاد چشم او سامانش از خود رفتن است اشب

غم زهر دل سفری شد سوی من می آید چون غریبی که ز غربت بوطن می آید
گرامی: تخلص ، عبدالرحمن نام ، از پسران امانتخان معروف میرگ
معین است و دیوانی ترتیب داده ، از آنجمله است :

به پیغامی^۱ توان تسخیر کردن ناشکیبانرا
چو بوی گل نسیمی میبرد از جا دل مارا
گرامی مصرع الفت دلم را مضطرب دارد
تا پیدنهای دل صحرا بصحرا میبرد ما را

کیفی: تخلص ، محمد قاسم نام ، یکی از ملازمان بادشاهی است و این حسن

مطلع او ناصر علی را داغ دارد :

سری در دیده ام [کذا] در حلقه زلف میمهر شب (برگ ۴۹۳ الف)
چو قمری طوق گردن بالش خوابست بر دوشم

—:oi—

۱ در مآثر الامراء: ۱: ۲۶۷ اسمش وزارت خان نوشته شده . در ترجمه
امانت خان میرگ معین ، ۱: ۲۵۸ - ۲۶۸ مینویسد 'هفت پسر و هشت
دختر داشت (یعنی امانت خان) از همه اعقاب کثیر مانده الا وزارت خان
متخلص بگرامی ، (که پسر دوم است) بحسنات شگرف سرآمد اوان بود ،
طبع موزون داشت ، صاحب دیوان است ، این شعر ازو مشهور :
تا قافله سالار جنون فال سفر زد دیوانه ما دامن صحرا بکمر زد
یک پسر داشت موسوم به میرگ معین خان ، پیش ازین چندی ودیعت
حیات سپرد ، ازو فرزندی نماند' - ۲ - پی و آ: 'پیغام' -

باب اللام

لطف الله^۲ نیشاپوری : بضعف^۳ طالع شهرت داشت ، گویند وقتی در فصل بهار کبوتری چند بدست آورده ، متنجنه ساخت و شیشه^۴ شرابی بهمرسانیده در باغی گذاشته ، بطلب جوانی که با او تعلق خاطر داشت ، رفته تا او را بیارد و دمی بفریاد بر آرد^۵ و قضا را حریفانی که برینمعنی مطلع بودند تا از راه دیوار باغ درمی آیند^۶ و متنجنه را خورده و دو کبوتر زنده دو دیگ میگذارند و سرش پوشیده بگوشه پنهان میشوند ، چون یار خود را آورده خواست که متنجنه بکشد سرپوش از دیگ برداشتن همان بود و پریدن کبوتران همان ، از غایت بیطاقتی روی بآسمان کرده گفت ، خدایا این خوارق عادات را بفرعون و شداد هایستی نمود ، من زیاده ازین ایمان دارم و هم میگویند که روزی دستاری^۷ نفیس بسته بجایی میرفت ، قضا را تند بادی دستار را از سرش در ربود و بهوا برد و از چشم او ناپدید گردید - دران وقت این رباعی گفته :

فریاد ز دست فلک ایسر و بن   کاندر بر من نه نو گذارد^۸ و نه کهن
با این همه^۹ هیچ نمی یارم^۹ گفت   گر زین^{۱۰} بترم کند که گوید^{۱۱} که مکن

- ۱ آ : 'حرف اللام' - ۲ - در شمع انجمن هم ۸۱۰ هـ سال رحلتش نوشته شده ، مؤلف ریحانة الادب : ۲۶۲ هـ ۸۱۰ هـ نوشته است استاد محرم آقای دکتر یار شاطر در کتاب 'شعر فارسی در عهد شاهرخ' ص : ۹۳ وفاتش را بسال ۸۱۲ هـ نوشته اند - ۳ - دولت شاه در تذکرة الشعراء : ۳۵۲ بعد ، چند تا واقعه ضعف طالعش نقل کرده است ، برای شرح احوالش نیز رک به همین تذکره ۲ : ۷۰۷ - ۷۰۹ مجمع النفايس : ۷۴۶ ، نشتر عشق : ۴۹۹ الف ، خزانه عامره : ۳۹۷ ریاض العارفين : ۲۱۵ ، مجمع الفصحاء ۲ : ۲۹ ، شمع انجمن : ۴۰۹ و ریحانة الادب : ۲۶۲ - ۴ - پی : 'برآر' - ۵ - پی : 'می درآیند' - ۶ - برای بیشتر شرح رک به تذکرة الشعراء : ۳۵۲ ، - ۷ - ایضاً : ۳۵۴ 'بماند' - ۸ - در جمیع نسخ مرآة العالم : 'این هم' نوشته شده ، تصحیح از تذکرة الشعراء - ۹ - پی : 'آرم' - ۱۰ - مرآة العالم : 'مگر بد تر ازین کند' ←

لسانی شیرازی : در طرز متاخرین کامل البیان و با طلاق لسان بود
او راست :

هر گز غبار خاطر موری نبوده ام این سلطنت بملک ملبهان برابر است
بیا که گریه من آنقدر زمین نگذاشت که در فراق تو خاکی بسر توان کردن

—:o:—

← تصحیح از تذکرة الشعراء - ۱۱ - نسخ پی و آ : کلمه 'که' ندارد -
۱ برای شرح احوالش رک به شمع النجم : ۴۱۰ منتخب الاشعار : ۱۲۳ ب و
براون ۴ : ۲۳۵ مجالس النفایس : ۱۶۰ ، تحفه سامی : ۱۰۴ سفینه
خوشگو : ۵۶ ب ، تذکره حسینی : ۲۳۶ الف مجمع النفایس : ۷۴۶ - ۷۴۷ ،
نشر عشق : ۴۹۷ ب - ۴۹۹ الف خزانه عامره : ۳۹۸ ، مرآة آفتاب نما :
۱۶۸ الف ، هفت اقلیم ۱ : ۲۶۲ ، ریحانة الادب ۳ : ۴۱۵ - ۴۱۶ -

باب المصم

مجدالدین 'همگر فارسی : از شعرای معروف است ، معاصر شیخ سعدی
رحمة الله علیه بود ، ازوست :

ای چهره 'تسو آئینه' صنع خدایی جان چهره کشاند ز تو چون چهره کشایی
آئینه همه چیز نماید بجز از جان تو هیچ بجز صورت جان می نه نمایی
معزی^۲ نسائی^۳ : در خدمت معزالدین^۴ ملکشاه بود و بهمین نسبت معزی^۵
تخلص نموده و قوت حافظه اش بمرتبه ای بود که بیک شنیدن ، قصاید مطول
یاد میگرفت ، گویند شب عید سلطان ملکشاه کمان بدست در جست و جوی
هلال بود ، ناگاه چشمش بر ماه نو افتاد ، بمعزی فرمود^۶ که شعری مناسب حال
بخواند ، او فی البدیهه^۷ این رباعی گفت :

۱ حبیب السیر ۱ : ۳ : ۶۸ ، تذکرة الشعراء : ۱۹۶ ، تذکره حسینی :
۲۵۴ الف ، مجمع النفایس : ۷۵ ، خزانه عامره : ۴۰۱ ، مخزن الغرایب :
۳۰۹ الف ، نشتر عشق ۵۰۴ الف ، مجمع الفصحاء : ۱ : ۵۹۴ ، براون ۳ :
۱۲۴ از سعدی تا جامی : ۱۴۰ - ۱۴۴ و مجدالدین همگر از سعید نفیسی -
۲ - برای شرح احوالش رک به لباب الالباب : ۳۰۰ - ۳۰۱ چهار مقاله :
۵۴ ، ۶۵ - ۶۸ و ۸۱ (تعلیقات : ۱۲۹ - ۱۳۰) تذکرة الشعراء : ۶۵ بیست
مقاله قزوینی : ۱ : ۷۵ - ۸۴ ، مقدمه دیوان معزی بقلم عباس اقبال و برای
دیگر منابع رک به لباب الالباب (تعلیقات) : ۶۸۳ - ۳ - نسا : از بلاد قدیم
خراسان قدیم در نزدیکی کلات فعلی - ۴ - معزالدین ابوالحارث منجر
(۵۱۱ - ۵۵۲ هـ) - ۵ - نظامی عروضی که با معزی ملاقی شده است
راجع به تخلص بحواله او مینویسد ' (سلطان به علاءالدوله گفت) اورا
به لقب من باز خوانید و لقب سلطان معزالدین والدین بود ، امیر علی مرا
خواجه معزی خواند ، سلطان گفت امیر معزی - - - الخ' برای بیشتر
تفصیل رک به چهار مقاله ۶۸ - ۶۹ - ۶ - در چهار مقاله ۶۷ - ۶۸ این
واقعه هم نوشته شده است .

ای ماه کمان شهر یاری گویی یا ابروی آن طرفه نکاری گویی
 نعلی زده از زر عیاری گویی در گوش سپهر گوشواری گویی

۱. انی شیرازی^۲: گویند با شاه اسمعیل خاطری داشت، شاه ازو استفسار این معنی کرد و او از سر صدق معترف شده، مشمول مهربانی و عنایت گردید و بوقت رخصت بی ادبانه ساق شاه را بوسید بدگویان زبان طعن کشوده، شاه را بران آوردند که سینه بیگناه او را هدف تیر سیاست و بلا مازد و شاه بی انصافی را کار فرموده ناوکی درکار او کرد و آن مجروح ناوک بیدادی زخم کاری برداشته، بدیهه این غزل در [سلک] نظم کشید و شربت تلخ مرگ چشید^۳:
 مرا بظلم بکشتی^۴ طریق داد این بود ز بادشاهی حسن توام مراد این بود
 سری جدا شده از تن بخاک راه افتاد سمند ناز تو هر جا که پا نهاد این بود
 مکتبی^۵: از خطه پارس بود و گوی بلاغت از امثال می ربود، از منظوماتش لیلی و مجنون در غایت سلامت و کمال لطافت است. او آن کتاب فصاحت آیات را بنام سلطان قاسم بن امیر منصور فارسی تالیف نموده:

سر خلیل سپه کشان مشهور شده قاسم بن امیر منصور
 چون پنجه زند بهر که بد خوست چو بهلد^۶ کشد ز پنجه اش پوست
 و تاریخ اتمام آن چنین گفته:

۱ - در چهار مقاله: ۸ - شعر اول اینطور نوشته شده:

ای ماه! چو ابروان یاری گویی یا فی، چو کمان شهریاری گویی
 ۲ - خزانه عامره: ۳۹۹ 'نخلی' - ۳ - نیز رک به تحفه سامی: ۱۱۳،
 سفینه خوشگو: ۲۲ ب تذکره حسینی: ۲۵۴ ب، مجمع النفایس: ۷۵۵،
 منتخب الأشعار: ۱۲۶ ب، مخزن الغرایب: ۳۱۵ ب، نشتر عشق:
 ۵۰۸ ب - ۵۱۰ الف - ۴ - در شرح این واقعه سام میرزا در تحفه سامی
 مینویسد که قبرش در گورستان سرخاب تبریز است. نیز رک به تذکره
 حسینی و نشتر عشق - ۵ - تحفه سامی: 'مرا بجور بکشتی' - ۶ - نیز رک
 به تحفه سامی: ۱۲۹، مجمع النفایس ۷۷۱ نشتر عشق: ۵۲۰ الف
 رحانة الادب: ۴: ۷۰ و مجمع الفصحاء: ۲: ۴۰ - ۱۴ و هفت اقلیم: ۱:
 ۳۰۴ - ۷ - در نسخه اصل 'چو چشم بد دهر که بد خوست' تصحیح
 از پی - ۸ - سفینه خوشگو 'بهلد کند ز'.

چون مکتبی این کتاب بگشود^۱ (برگ ۴۹۳ ب)

تاریخ کتاب 'مکتبی' بود

مکتبی در اثنای سیاحت بهند آمده و مخاطره سفر دریا کشیده و پر^۲ غربت گردیده - این سه بیت در تعریف کوه نجد^۳ ازوست :

بر قله^۴ او فلک حصاری بر دامن او زمین غباری

سنگی که ز دامنش فتادی تا چرخ ز جنبش ایستادی

بر پشت وی آمان نمودی چون بر شتری جل کبودی

میرم^۵ سیاه قزوینی : صاحب سلوک بود و خود را از ملاء متنفر [؟]

داشته بگفتن هزل و مطایبه سی پرداخت - اورامت :

آن سرو قدی که قد رعنا^۶ دارد مانند الف میان جان جا دارد

بالای بتان بلای جانست^۷ مرا من بنده^۸ آنکسم که بالا دارد

محتشم^۹ کاشی : ترکیب بند او که در مرثیه امام حسین رضی الله عنه گفته

مشهور است و در تاریخ جلوس شاه اسمعیل^{۱۰} ثانی صفوی شش رباعی گفته که

ازان یکهزار^{۱۱} و یکصد و هشت تاریخ از حروف منقوطة، از نتایج طبع محتشم است :

به پیش صورت او ضبط آه خود کردن گان بجز صله^{۱۲} صورت آفرین دارم

چنان بفکر تو مستغرقم که همچو تویی ستاده پیشم و من چشم بر زمین دارم

۱ - پی : 'نکشود' - ۲ - پی : 'پیر غریب' - ۳ - پی : 'کوه بخداست' - ۴ -

در جمیع نسخ مرآة العالم 'میرم شاه' نوشته شده ، تصحیح از تحفه سامی :

۱۳۱ کرد شده ، برای شرحش نیز رک به سفینه خوشگو : ۶ ب ،

مجمع النفایس : ۸۷۰ صبح گلشن : ۴۸۴ ریحانة الادب ۴ : ۱۳۲ - ۱۳۳ -

۵ - تحفه سامی : 'سرو روان که قد' مجمع النفایس : ۸۷۰ 'سرو سهی' -

۶ - پی : 'جان گشت' تحفه سامی : 'جان ست بلی' مجمع النفایس 'جانست ولی' -

۷ - برای شرح احوالش رک به تاریخ عالم آرای عباسی ۱ : ۱۳۰ ،

تحفه سامی : ۱۹۰ ، مآثر رحیمی ۳ : ۲۸۱ - ۳۹۳ مجمع النفایس :

۸۵۸ - ۸۶۰ ، خزانه عامره : ۴۰۵ ، مخزن الغرایب : ۳۰۸ ب ،

مرآة آفتاب نما : ۱۶۸ ب ، نشتر عشق : ۵۲۳ ب - ۵۲۹ ب ، مجمع الفصحاء :

۲ : ۳۶ ، منتخب الاشعار : ۱۲۴ ب ، راهنمای ادبیات فارسی : ۳۴۸ و

کنج سخن : ۳ : ۴۰ - ۸ - ۵۹۸۴ - ۵۹۸۵ - ۹ این تاریخ مغلوط است

شاید سهو کتابت - سال جلوس شاه اسمعیل ۵۹۸۴ است نه ۱۱۲۸ -

ملک قمی^۱: از ایران بدکن^۲ آمده داخل مجلسیان نظام شاه^۳ بحری شد و پس از رحلتش از ندای ابراهیم^۴ عادلشاه بوده، بمراتب ثروت و دوات ترقی نمود و ظهوری داماد او بود، از منظومات آن ملک اقلیم سخن دانی قریب به یک لک بیت است، ازوست:

گذشت گرم غضب یار تا کجا میرفت که خیل فتنه مراسم از قفا میرفت
چمن ز رویتو هر حیرتی که داشت بدل گره شد و بدر افتاد غنچه شد ناش

مخوی^۵: تخلص میر محمود است که بیست و پنج سال در زمان اکبر بادشاه منشی ممالک هندوستان بود، این رباعی را بر صدر دیباچه^۶ دیوان بیرم خان خانانان نوشته بود:

از کون و مکان نخست آثار نبود کاشیاء همه از دو حرف 'کن' شد موجود
آمد چو همین دو حرف مفتاح وجود شد مطلع دیباچه^۶ دیوان شهود

- ۱ - میخانه: ۲۵۹ سفینه خوشگو: ۱۲۷ الف مآثر رحیمی: ۴۴۶ سرو آزاد: ۳۱ -
- ۲ - در حواشی میخانه: ۲۵۹ نوشته شده بقول تقی کاشی (سپرنگر ۳۰)
- ملک در ۹۸۵ به هند رفته در احمدنگر مقیم شد اما در سرو آزاد: ۳۱ نوشته شد و در رمضان سنه سبع و ثمانین و تسعمایه (۹۸۷) از قزوین بر آمده سری بدیار دکن کشید - و از مرتضی نظام شاه دیوانه والی احمد نگر و بعد او از برهان شاه اکرام و انعام فراوان یافت برای شرح احوالش نیز رک به مآثر رحیمی ۳: ۴۴۶ - ۴۸۹، تاریخ عالم آرای عباسی:
- ۱۳۲ سفینه خوشگو: ۱۲۷ الف، مجمع النفایس ۸۶۲ خزائن عامره: ۴۱۱، نشتر عشق ۵۵۵ الف، مفتاح التواریخ: ۲۲۴ ریحانة الادب ۴: ۷۷ و شمع انجمن: ۴۲۰ میخانه: ۲۶۱ سرو آزاد: ۳۲ در شمع انجمن: ۲۲۰ و مفتاح التواریخ: ۲۲۴ سال رحلتش: ۱۰۲۴ نوشته شده: اما در ریحانة الادب: ۴: ۷۷،
- ۵۱۰۲۵ نوشته شده - ۳ - مرتضی نظام شاه دیوانه از ۵۹۷۲-۹۹۶-۱۵۶۵م -
- ۱۵۸۸م والی احمدنگر بود - ۴ - ابراهیم عادلشاه ۵۹۸۸ - ۱۰۳۷/۱۵۸۰م -
- ۱۶۲۷م - (۵) مؤلف مرآة العالم ترجمه اش از بدایونی: ۳: ۳۲۱ -
- ۳۲۳ گرفته است - برای بیشتر تفصیل رک به همین کتاب -

مرشد یزد جردی^۱ : یکچند در قندهار با میرزا غازی^۲ ترخان بسر میبرد و بعد از فوت او از مجاسیان مهابتخان^۳ گردید و آخرها بوسیله^۴ میرزا ابوالحسن^۵ آصفخان در ملک ملازمان^۶ فردوس آشیانی شاهجهان بادشاه غازی امتیاز یافت ، بعد از چند گاه رشته^۷ حیات او^۸ گسیخته شد - ازوست :

مژگان نبود بگرد چشم من زار غیرت بره نظارهام ریخته خار

۱ مؤلفین سفینه^۹ خوشگو : ۱۴۳ ب ، تذکره^{۱۰} حسینی : ۲۶۳ الف ، مخزن الغرایب : ۳۲۱ الف ، مآثر الامراء : ۳ : ۳۴۷ و سرو آزاد : ۳۹ نوشته اند که مرشد از یزد جرد است ، مؤلفین مجمع النفایس : ۸۱۱ ، و مقالات الشعراء : ۷۵۲ و تذکره نصرآبادی : ۲۵۳ او را از برو جرد نوشته اند ، عبدالباقی در مآثر رحیمی : ۳ : ۷۸۱ مینویسد 'مرشد خان از آدمی زادگان قصبه^{۱۱} برو جرد من اعمال همدان است ، از اجله^{۱۲} سادات آن قصبه بود - الخ' و مؤلف میخانه : ۴۰۹ مینویسد 'به تحقیق پیوسته که مولد آن مداح خاندان حضرت ختمی پناه از برو جرد همدان است - الخ' - برای شرح احوالش نیز رک به همین تذکره ها - ۲ - برای تفصیل ملحق شدن خان با میرزا غازی رک به میخانه : ۴۱۱ - ۴۱۲ ، ۳ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۳ : ۳۸۵ تا ۴۰۸ از مآثر رحیمی : ۳ : ۷۸۶ - ۷۸۷ باثبات میرسد که پس از در گذشتن غازی خان مرشد مستقیماً پیش مهابت خان رفت ، بلکه اولاً بدربار جهانگیر آمد در سرو آزاد : ۲ : ۳۹ نوشته شده 'سیرتقی اوحدی صفاهانی صاحب تذکره عرفات گوید - - - چون میرزا غازی جرعه^{۱۳} شهادت چشید ، اراده^{۱۴} درگاه جهانگیر بادشاه نمود ، در اثنای تحریر این مقالات به آگره آمد ، چند روز او را دریافتم ، پس در اجمیر رفتم ، به اردوی جهانگیری واصل شد و بملازمت سلطانی مشرف گردید ، والجال با مهابت خان می باشد ، خان آرزو : ۸۱۱ مینویسد 'استاد خاثر زمان امانی تخلص ، پسر خانخانان مهابت خان است' ۴ - برای شرحش رک به مآثر الامراء : ۱ : ۱۵۱ - ۱۶۰ و قاموس المشاهیر ۱ : ۷ : ۵ - مؤلف مرآة العالم شرح مرشد از میخانه نقل کرده است - اما در میخانه مفصلاً نوشته شده ، برای تفصیل پیوستن مرشد با شاهجهان رک به میخانه : ۴۱۳ - ۶ در مقالات الشعراء : ۷۵۴ ، سرو آزاد : ۳۹ ، شمع النجم : ۴۳۶ ، و نشتر عشق سال رحلتش : ۵۱۰۳۰ نوشته شده -

در دیده سیاهیم نه از مردمک است . ۴. ب نگیم ربود خال از رخ یارا
 مسیحانی کبرانوی : سعدالله نام و پسر خوانده مقرب خان حکیم و
 معاصر شیدا بود ، قصه سینا زن راجه رامچند منظوم ساخته . این چند بیت از
 آنجاست :

دل از عشق چه ریش دارم	رقابت با خدای خویش دارم
زمین و آسمان لبریز مهتاب	جهان غوطه زده در موج سیماب
چو آب انداخت بر فرق آن بت مست	زدستش آب هم میرفت از دست
قدم چون بعد غسل از آب برزد	نهال آتشین از آب سر زد
قوی شد قول اهل هند گویا	که ماه آید برون بیشک ز دریا

۱ - در میخانه : ۴ ، ۶ این شعر اینطور نوشته شده :

'در دیده سیاهیم از مردمک است جنب نگیم ربوده خال از رخ یار
 ۲ - سفینه خوشگو : ۱۷۴ الف کلمات الشعراء : ۱۰۶ برای بیشتر شرحش
 رک به همین کتاب که سرخوش راجع به شعر گویش مفصلاً نوشته
 است اما در مجمع النفایس : ۸۰۳ نوشته شده ، فقیر آرزو گوید که
 شعر مسیحا هرگز بیابا صحابی نمی رسد ، برای بیشتر شرحش رک به
 آیین اکبری (ترجمه انگلیسی) : ۶۱۳ ، مآثر الامراء : ۳ : ۳۸۲
 که بیشتر از مرآة العالم ماخوذ است . ۳ - در نسخه پی : 'کبرانوی' و آ :
 کبرانوری نوشته شده ، 'کیرانه قصبه ای از پانی پت است که در رونق و طراوت
 انموذج شاهجهان آباد توان گفت ، از هنگسی که نادر شاه قتل دران کرده ، از
 رونق مثل شاهجهان آباد افتاد' مجمع النفایس : ۸۰۳ - ۴ - برای بیشتر شرحش
 رک به بلاخمن : ۶۱۳ ، و مآثر الامراء : ۳ : ۳۷۹ - ۳۸۲ - ۵ - یک
 نسخه از 'قصه رام و سینا' در کتابخانه بودلین محفوظ است رک به ایت ۲ :
 ۸۱۲ - مینویسد که این ترجمه راماین است که بنام شاه جهانگیر منسوب
 کرده شده علاوه ازین مشنویش معدن الابرار که در جواب مخزن الاسرار
 گفته در کتابخانه بودلین محفوظ است . برای شرحش رک به فهرست
 مخطوطات این کتابخانه : ۱ : ۲۳۴ - ۶ - در نسخه پی و آ کلمه 'اهل'
 نوشته نه شده ، ۷ - در جمیع نسخه ها 'مانا' ، تصحیح از مآثر الامراء : ۳ :
 ۳۸۲ - ۸ - مآثر الامراء : 'آمد' - ۹ - مآثر الامراء 'دیار' -

تنش را پیرهن عریان ندیده
کم صد سر فدای پای سیتا
چو جان اندر تن و تن جان ندیده
چه یکتا سر چه دو تا سر چه می تا
در تعریف دارا شکوه ازوست :

بر فیل سوار جلوه گر گشت ز دور
چون نور تجلی خدا بر سر طور
منیر^۲ لاهوری^۴ : (برگ ۴۹۴ الف) شاعر طبیعت بود در خدمت سیفخان^۵
داماد آصفخان میگذرانید ، بعد ازان در ملک بادشاهی منسلک گردید . در
تعریف تیل گفته :

دهد تعلیم خ-وبی نوخ-طانرا
بزللف دلبران پیوندد کرده
ولی نعمت بود حسن بتانرا
دل خود را بموئی بند کرده
ماهر^۶ : مجد علی نام دارد و در فن نظم^۷ و نثر ماهر است ، رساله پنجم

۱ - مؤلف کلمات الشعراء : ۱۰۷ راجع باین شعر مینویسد^۸ این یک بیت را به لک
بیت منجیده اند . . .

تنش را پیرهن عریان ندیده
چو جان اندر تن و تن جان ندیده
روزی مرزا مجد علی ماهر این بیت را میخواند و تحسینها میکرد ،
میدانست که در نعت گفته ، فرمود که کاش این همه اشعار که در تمام عمر
گفته ام بآن مرد نصیب میشد و این یک بیت بمن میدادند ، فقیر گفت که
در تعریف عصمت سیتا گفته ، شنیده بی اعتقاد شد ، گفت عجب پست فطرت
و دون همت بود ، چه طور معنی را در چه محل فرود آورده^۹ - ۲ - پی و آ :
'سیتا' - ۳ - برای شرحش رک به نشتر عشق ۵۲۱ ب ۵۲۳ الف
متخزن الغرایب : ۳۲۳ ب ، مجمع النفایس : ۸۶۵ - ۸۶۶ ، سرو آزاد : ۶۰ ،
مرآة آفتاب نما : ۱۶۹ الف ، منتخب الاشعار : ۱۳۶ ب و مقاله ای بقلم
دکتر سید عبدالله در مجله^{۱۰} دانشکده السنه شرقیه بابت ماه منی ۱۹۲۸ م - ۴ -
آ : 'منیر لاهوری منشی' - ۵ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء : ۲ :
۴۱۶ - ۴۲۱ - ۶ - در فرحة : ۳۷۹ ب 'پیوسته کرده' ، - ۷ - برای شرح
احوالش رک به کلمات الشعراء : ۱۰۲ - ۱۰۶ ، مجمع النفایس : ۸۰۲ - ۸۰۳ ،
سرو آزاد : ۱۱۲ ، ۱۱۳ و خزانه عامره : ۴۱۴ ، نگارستان سخن : ۸۹
- ۸ - مؤلف کلمات الشعراء : ۱۰۲ مینویسد 'استاد همه دان پخته کار انسان
صاحب دل کامل عیار بوده ، با کلیم قدسی و میر یحیی و غیره هم از شعرای عصر ←

نامی خدیو دین پناه تصنیف نموده به 'گل اورنگ' موسوم ساخته و آن رساله را شیرازہ بند فضل و کمال دانشمند خان در اوایل جلوس مبارک از نظر اطهر گزرائیده بود، از منظومات اوست :

پاک باطن را بدشمن زود گردد مینه صاف
 یک نفس یکدم برد^۱ در دل غبار آئینه را
 بی نصیب از می کف خاکی درین میخانه نیست
 یک سبو گر بشکند سامان صد ساغر شود

موعب^۲ : نام لطف الله موطنش کنجاہ از مضافات صوبہ لاهور است ،
 بمذوبت^۳ لسان و طلاق بیان موصوف^۴ معروف بشیخ جیون ، برادرِ سر خوش
 نشای حب الہی بچ خوشی کنجاہی است بکتب متداولہ درست آشنا بود و ماهر در
 فن شعر و انشاء و معاست ، در ملک بندہ های روشناس بادشاہی سرفراز و بتقدیم
 خدمات عالی^۵ ممتاز میکردد و با جامع اوراق مربوط است و رشتہ^۶ اخلاص را بہ
 تنظیم اکثر اشعار خویش بنام نیازمند مضبوط دارد - از آن جمله است :

کاکل^۷ سنبست آرایش زنجیر کند   دل دیوانہ بدین سلسلہ شبگیر^۸ کند
 پیچش خامہ^۹ بکف طرہ سنبل گردد   تا ہریشانی گیسوی تو تحریر کند
 خاک بخت زر خورشید نماید موب   کیمیای نظر فیض گر اکسیر کند

← جہانگیری تا نازک خیالان عہد عالمگیری صحبت داشته ، دیوانی ضخیم و
 مثنوی های رنگین دارد ، نثر مثل ظہوری پر مضامین تازه نگاشته ، گل اورنگ
 در مدح شاہ اورنگزیب گل مرسبد فکرهای اوست . . . مثنوی جامع نشاتین
 در زمین تحفة العراقین گفته بود ، برای بیشتر تفصیل سخن سرایش رک بہ
 همین تذکرہ ۱۰۲ - ۱۰۶ ،

- ۱ - در مرآة العالم 'از نفس' ، تصحیح از فرحة : ۳۸۰ الف ، ۲ - در مرآة العالم
 'بود' تصحیح از فرحة - ۳ - مؤلف فرحة : ۳۸۰ الف شرحش اجالا نوشته
 کہ از مرآة العالم ماخوذ است مینویسد 'با بختاور خان واسطہ و اتحاد داشت'
- ۴ - 'بمذوبت لسان و طلاق بیان موصوف' نسخہ^۱ پی ندارد - ۵ - آ :
- 'موصوف و با جامع اوراق مربوط' - ۶ - پی : 'مانی' - ۷ - پی : 'تا بکل'
- ۸ - نسخہ^۲ اصل 'مشکیر' ، تصحیح از آ - ۹ - پی : 'جامہ'

ابر احسان و کرم همت بختاور خان
 مسایه اختر اقبال شود عالم را
 چون هوس در دل تقدیر نگنجد یکدم
 کامگار از غم آشفته دلم ورنه کجا
 شکر شکر تو دارم بدهان گر چه فلک
 مرد سیف و قلمم بی سخن از جوهر طبع

که ز صدق نفسش صبح تباشیر کند
 گر فلک خاک کف پایتو تخمیر کند
 آنچه در حوصله فکر تو تدبیر کند
 بنده در خدمت عالی تو تقصیر کند
 هر دم از عشوه بلوزینه من میر کند
 حیرت از بخت که در تجربه تاخیر کند

—:0:—

بہا النون

لزاری^۱ قہستانی^۲ : دستور^۳ نامہ در آداب معاشر از تالیف اوست ، گویند اورا وقتی در حام شیراز با شیخ سعدی اتفاق ملاقات افتاد و شیخ بقراین دریافت کہ او حکیم لزاریست ، بمنزل خود برده ، در ضیافت تکلف را بمرتبہ کمال رسانیدہ ، بعد از سه روز حکیم از شیخ رخصت خواست و وقت عزیمت بخادم شیخ گفت ، اگر شیخ بقہستان تشریف فرمایند ، بدو آموزم کہ ضیافت چہ قسم باید کرد . چون این سخن بشیخ رسید ، متاسف گردید کہ مگر قصوری در شرایط مہانداری بوقوع آمدہ ، پس از چند گاہ گذر شیخ بقہستان افتاد ، حکیم شیخ را بمنزل خود برده در روز اول سیر داغی پخت^۴ ، روز دوم قدری گوشت بریان ، بروی آش کشید ، سوم مقداری گوشت جوشانید ، پس بخدمت شیخ عرض کرد کہ آنقسم کہ شما کردید زیادہ از یکروز مشکل است و اینچنین مہانداری مشاہدہ نمودید ، سالہا بی تصدیع^۵ سر انجام میتوان داد :

ع ، تکلف گر نباشد خوش توان زیست

از اشعار اوست :

۱ - آ : 'حرف النون' - ۲ - برای شرح احوالش رک بہ تذکرۃ الشعراء ۲۵۸ مخزن الغرایب : ۲۳۶ ب نشتر عشق : ۶۳۲ الف ، آتشکدہ : ۲ : ۵۲۹ - ۵۳۵ ، مجمع الفصحاء : ۶۰۷ ، براون : ۳ : ۱۵۵ - ۳ - 'قہستان (بضم قاف) معرب کہستان یا کوهستان ، نام قدیم ایالت وسیع خراسان جنوبی کہ اکنون از نظر اداری شہرستان بیرجند و قاینات خواندہ می شود و خواف یا زوزن و بوزجان از بلاد مہم آن بودہ' فرهنگ امیر کبیر - ۴ - حسن سادات ناصری در حواشی آتشکدہ ۵۲۹ - ۵۳۰ مینویسد 'کتاب دستور نامہ منظومہ ایست لطیف و جاذب ، بشیوہ بوستان شیخ در بحر متقارب مشن مقصور یا مخذوف ، در حکمت و اخلاق و آداب معاشرت و آغاز آن بدین بیت است :

قل الحمد لله نزاری کفی سلام علی عبده المصطفی

خاور شناس معروف ، پروفیسور برتلس ، معلم دارالفنون لینن گراد این کتاب را تصحیح ترجمہ و طبع کردہ است - ۵ - نسخہ پی کلمہ 'پخت' ندارد - ۶ - ہی و آ : 'تصدیعہ' -

آوازه در افتاد که باز آدمم از می بهتان صریحست من و تو به کجا، کی
مجنون رخی کرد برون را چه تفاوت لیلیش درون رگ جانست بدرجی'

نوائی^۲: (برگ ۴۹۴ ب) تخلص امیر علی شیر است که وزیر با استقلال
سلطان حسین بایقرا بود و صیت فضل و کمال آن ملکی اخلاق اطراف آفاق را
گرفته، در زمان خود مرجع ارباب دول^۳ و اقبال مربی اصحاب دانش بود، گویند
سیصد و هفتاد بقعه^۴ خیر تعمیر نموده^۵ و تصانیف بسیار از آن عالیمقدار یادگار
مانده، دیوان ترکی و فارسی ترتیب داده، این چند بیت از دیوان فارسی او
مرقوم میگردد:

خیال طاعت بت^۶ میکنم بروز بسی چو شب رسد برد از خود مرا خیال کسی
دلیم بدست تو مرغیست در کف طفلی که فی کشد، نگذارد، نه سازدش قفسی
در جواب 'بحرالابرار' امیر خسرو قصیده گفته که مطلعش اینست:

آنشین لعلی که تاج خسروانرا زیور است
اخگری بهر خیال خام^۷ پختن در سراست

و بخدمت مولوی اعتقاد بسیار داشت. در وقتیکه مولوی از سفر
شام و حجاز معاودت نموده آمد، آن امیر کبیر این رباعی در سلاک نظم کشیده،
بسمع مولوی رسانید:

انصاف بده ای فلک مینما فام تا زین دو کدام خوبتر کرد خرام
خورشید جهانتاب تو از جانب صبح یا ماه جهانگرد تو از جانب شام

۱ - آ: 'نه در جی' - ۲. در شرح حال و تاریخ زندگانی نظام‌الدین علی شیر
مقدسین و ارباب تواریخ و میر چه در زبان او و چه بعد از و تحقیقات بسیار
کرده اند و همچنین در اروپا و آسیا مقالات زیادی راجع باو نوشته شده،
در همه تذکره‌های فارسی ذکرش نموده شده، مقاله در سالنامه پارس بقلم سعید
نفیسی شماره مال قمری ۱۳۶۵ بذیل عنوان تاریخچه ادبیات: ۱۷ تا ۲۰، و
مقدمه مجالس النقایس بقلم اصغر حکمت که در آن فهرست دیگر مقاله‌ها داده شده
که بالسنه^۸ اروپائی نوشته شده، - ۳ - پی: 'دولت' - ۴ - برای شرح
تاسیسات و تالیفات نوایی رک به مقدمه^۹ مجالس النقایس - ۵ - مرآة العالم
'شب میکنم'، تصحیح از ریاض الشعراء: ۲۰۶ - ۶ - پی: 'شبی'

و فوت آن اسیر والا نهاد در سنه نهصد و شش واقع شده و 'جنت جنت' تاریخ اینواقعہ گفته اند۔

نوید نیشاپوری^۲: در خدمت هایون بادشاه بسر میبرد و قصاید غرا در مدح آن بادشاه علین آرامگاه گفته و منہ نهصد و هفتاد و سه عازم بیت الله گشته در اثنای راه داعی حق را لبیک اجابت گفته، مدفنش بلده^۳ اجین است ازو یادگار است:

اگرم ز اشک پر خون^۴ شده لاله گون زمینها
 نتوان شدن پریشان گل عاشقی است اینها
 هلال خواست شود^۵ حلقه^۶ درت شب عید
 ز دور بست خیالی ولی بهم نرسید

نوری سفیدونی^۷: سفیدون قصبہ ایست از توابع دهلی، چون مدتی در جاگیر او بود بهمان منسوب گشت، در زمان هایون بادشاه و اکبر خطاب ترخانی^۸ یافته از جمله ندیمان بود، آخرها خدمت تولیت روضہ منوره هایون بادشاه بدو مفوض شده، هانجا ودیعت^۹ حیات سپرده، دیوان دارد، این قطعہ ازوست:

۱ مولانا صاحب کہ مصاحب میر علی شیر نوایی بود، از رحلتش مرثیہ^{۱۰} سوزناکی نوشته است کہ از مطلع آن تاریخ تولد و رحلت نوایی بر می آید:
 ای فلک بیداد و بی رحمی بدینسان کرده ای [۸۴۴]
 وی اجل ملک جهان را باز ویران کردہ ای [۵۹۰۶]

برای این مرثیہ رک بہ مجالس النقایس: ۲۴۴ بیعد - ۲ - مؤلف مرآة العالم در شرح نوید نیشاپوری از بدایونی ۳: ۳۷۷ استفاده کرده است۔ در بدایونی و مجمع النقایس: ۸۸۹ اسمش نویدی نوشته شده نیز رک بہ سفینہ خوشگو: ۱۰۷ ب - ۳ - بدایونی: ۳: ۳۷۷: 'گاگون'
 ۴ - بدایونی: 'شدن حلقه' - ۵ نیز رک بہ بدایونی ۳: ۱۹۷ - ۲۰۰ (او) ہم عصر نوری بود و ذکر ملاقات با او ہم کرده است) بلاخمن: ۶۱۱ و نگارستان سخن: ۱۳۵ - ۶ - بالضم: کسبیکہ بادشاه او را از تکالیف آداب معاف کرده باشد و بگناهی مؤاخذہ نکند - ۷ - 'عمر درازی یافته، بسال هزار و ہژده در گذشت' سفینہ خوشگو: ۹۹ الف و در نگارستان سخن: ۱۳۵ نوشته شده 'در ۵۹۹۴ در اٹک بمرد' اما در دیگر تذکرہها نوشته شده کہ در ۹۹۴ او بہ تولیت روضہ هایون بادشاه نامزد ساخته شده و بدایونی نوشته است کہ او در دهلی در گذشت۔ اما سال رحلتش نہ نوشته است۔

ز روی مکرست وز راه احسان   به ترخان داد خانی شاه عادل
 ازین خانی همین نامیست بروی   ازین نام 'شگرف' اورا چه حاصل
 ز ترخانی هم اورا شکوه ای نیست   به نزد خسرو دانای کامل
 که غیر از خان خشکی می نماند   ز ترخانی تری گردد چو زایل^۲

نامی^۳: از اعیان بلده^۴ بهکر بود، میر محمد معصوم نام در سلک امرای
 اکبری انتظام داشت، وقتی که بایلچیگری نزد شاه عباس رفت^۵، از هند تا
 بلده^۶ ایران و همه جا در راهها و منزلها بر سنگهای کوهستان و مساجد اشعار
 خود را کند^۷ - ازوست:

چون گریه^۸ من دید نهان کرد تبسم   پیداست که این گریه^۹ من بی اثری نیست
 داد پیغام بقاصد من خنده کنان   ظاهر است از سخن او اثر خنده هنوز

۱ - نسخه اصل 'نامی شگرف' تصحیح از بدایونی - ۲ - پی و آ: 'خود امل'
 ۳ - برای شرح احوالش رک به طبقات اکبری: ۴۰۱، بدایونی ۳: ۳۶۴ -
 ۳۶۶، بلاخن: ۵۷۸ - ۵۸۰ ذخیره الخوانین: ۱: ۲۰۰ - ۲۰۵
 مقالات الشعراء: ۷۹۸ - ۸۰۳: متأثر الامراء ۳: ۳۲۶ - ۳۲۹، سفینه
 خوشگو: ۱۱۴ الف و نشتر عشق: ۶۲۹ الف و ب - ۴ - ' - - در خدمت
 عرش آشیانی دولت روشناسی اندوخت، تا سال چهارم بمنصب دو صد و
 پنجاهی اوج پهای عزت بود و بتدریج بقرب و اعتبار پادشاهی امتیاز یافته،
 بحجابت ایران مامور گردید و بفرط فراست و کاردانی مورد الطاف شاه عباس
 صفوی گشت، چون از ایران دیار مراجعت نمود، در سنه ۱۰۱۵ ه از بارگاه
 جنت مکانی بعنوان امین الملکی به بهکر رفته بود که ودیعت حیات سپرد -
 متأثر الامراء: ۳: ۳۲۷ - ۵ - 'ذوق عبارت بسیار داشت و خود کتبه
 نویس و خوش خط بود، از ابتدای ایروان و نخجوان و تبریز و اصفهان
 تا قندهار و کابل و کشمیر و هندوستان و دکن هر جا رسید از اشعار خود
 نوشته و بر سنگ کنده یادگاری گذاشت، چنانچه سر دروازه قلعه اکبر آباد
 و مسجد جامع فتحپور میگری و غیره اشعار ایشان بخط کتبه در سنگ کنده اند
 - - - الخ' ذخیره الخوانین ۱: ۲۰۳ نیز رک به مجمع النفایس: ۹۰۰،
 طبقات اکبری (ترجمه انگلیسی): ۲: ۷۲۹ و حواشی -

نظیری^۱ نیشاپوری : بینظیر روزگار خود بود و در خدمت اکبر بادشاه و جهانگیر بادشاه ترقیات عظیم نموده ، آنچه که می یافت صرف احباب و فقرا میکرد - از اشعار اوست :

بدیده هر نفسش جا دهم ز دل که مباد   هوای خزانہ بود گرم میهان مرا
اثر نگر که بلب لا رسیده آه هنوز   هزار آبلہ دل بر سر زبان دارد
میرزا نظام^۲ : (برگ ۴۹۵ الف) دست غیب^۳ آن عندلیب سخن طراز از
عندلیبان غزل سرای بستان سرای شیراز بود و در زمان اکبر بادشاه به گشن آباد
هند آمده ، هنگامه^۴ سخنوری گرم میداشت ، ازو یادگارست :

بمن در راه گر پهلوی زلد باد صبا اقم   ضعیفم آنچه آن کز جنبش مژگان ز پا اقم
چنان با خاک کویش الفتی باشد غبارم را   که تا بر داردم صد بار از دست صبا اقم

۱ - حسن سادات ناصری مصحح آتشکده در حواشی این کتاب : ۲ : ۷۱۱ تا ۷۳۸ شرح زندگانش و سبک شعرش با تفصیل نوشته است - در میخانه : ۵۲۴ تا ۵۳۲ شرحش نوشته شده و اطلاعات عبدالنبی استناد زیادی دارد ، زیرا که ذکرش در ردیف شعرای نموده است که با آنها بر خورده است ، و آقای مولوی شفیق در حواشی راجع به رحلتش بحث مودسندی کرده است علاوه ازین رک به مآثر رحیمی : ۴ : ۱۱۵ بعد ، سرو آزاد : ۲۴ ، بلاخمن : ۶۴۹ تا ۶۵۰ با حواشی بدایونی : ۳ : ۳۷۵ تا ۳۷۶ ، توزک جهانگیری : ۹۱ ، کلمات الشعراء : ۱۱۲ ، سفینه خوشگو ۱۲۳ الف ، مجمع النفایس : ۹۰۵ - ۹۰۹ مخزن الغرایب : ۳۳۸ ب ، مرآة آفتاب نما ۱۷۰ ب ، مجمع الفصحاء : ۲ : ۴۸ ، براون : ۴ : ۲۵۲ شفق : ۳۷۳ - و حواشی آتشکده : ۲ : ۷۳۳ برای بیشتر منابع ۲ - برای شرح احوالش رک به تذکره نصر آبادی : ۲۷۱ ، سفینه خوشگو : ۱۵۱ ب ، تذکره حسینی ۲۸۷ ب ، مجمع النفایس : ۹۰۹ ، سرو آزاد : ۳۸ ، مرآة آفتاب نما : ۱۷۰ ب نشتر عشق : ۶۲۳ الف و ریحانة الادب : ۲ : ۱۸ - ۳ - طبق مجمع النفایس : ۹۰۹ 'دست غیب' قبیله ایست از سادات شیراز ، در تذکره نصر آبادی : ۲۷۱ نوشته شده ، سبب شهرت ایشان بدست غیبی آنست که شخصی از عناد شجره ایشان طلبید ، پس از غیب دستی پیدا شده شجره ایشان را آورد -

نصیرای' همدانی: بسخن سرایی و نکته دانی و حید زمانه بود، در فن انشاء^۲ عدم المثل و بگانه، دیوانش^۳ در غایت سلاست و فصاحت است، از منظومات اوست:

بخونم پنجه رنگین کرد دست در حنا بندم
روا شد حاجتم جز زور بازوی دعا بندم
ندارم طالع بلبل نیام رخصت شاخی
مگر چون نکبت گل آشیانی در هوا بندم

دوران زندان که من دارم نشیمن چنان گم شد بظلمت راه روزن
که آهم چون لعاب عنکبوتان تنیده بر در و دیوار زندان
مرا تا بخت من نظاره که شد نگه چون سرمه در چشم سیه شد
نشیند هر دم از الهاس آهم ز دل صد پاره بر دوش نگام

نوعی^۴ خبوشانی^۵: در عهد اکبر بادشاه از ایران به هندوستان رسیده، در مقدمه^۶ 'ستی شدن هندو زنی' سرگرم مدح طرازی بادشاه وقت گردیده^۶، القصه

- ۱ - در جمیع نسخ مرآة العالم 'نصیری همدانی' لوشته شده، تصحیح از تذکره‌ها نموده شده - برای شرح احوالش نیز رک به تذکره نصر آبادی: ۱۶۶، مرآة آفتاب نما: ۱۷۰ الف، منتخب الشعراء: ۱۴۶ الف و ریحانة الادب: ۴:
- ۲۰۰ - ۲ - طبق خان آرزو در مجمع النفایس: ۹۳۳ 'در فن انشاء ید طولی داشت، چنانچه منشآت او شهرت تمام دارد، وفاتش - بعد از ظهوری بعرضه آمده و پیش از ملا طغرا، چرا که طغرا مآخذ چند فقره نثر او از ظهوری بر آورده چنانکه در کلیات انشای طغرا مسطور است، صاحب نشتر عشق: ۶۱۰ الف مینویسد 'در انشای نثر زیاده تر از نظم ید طولی داشت - - - در منشآت خود که بکتمپ خانه راقم موجود است، داد سخنوری داده و عبارت بسیار صاف و پاکیزه و با محاوره بقلم آورده' - ۳ - 'شاعری دون مرتبه' اوست، دیوانش بعدد اسمای الهی هزار و یک بیت است - تذکره نصر آبادی: ۱۶۶
- ۴ - مؤلف مآثر رحیمی که معاصر نوعی بود، شرح زندگانش مفصلاً نوشته، رک باین کتاب ۳: ۶۳۵ - ۶۷۹، بدایونی: ۳: ۳۶۱، میخانه:
- ۲۰۰ - ۲۰۲، سفینه خوشگو: ۱۰ الف، و مخزن الغرایب: ۳۴۹ الف - کلیات الشعراء: ۱۱۴ آتشکده: ۱: ۳۸۶ - ۳۸۷، تذکره حسینی: ۲۸۷ الف -
- ۵ - 'خبوشان شهری وسط است از اقالیم چهارم و توابع بسیار دارد و در دفاتر ←

بر شاعری و سخنوریش شاعری عادل تر از 'سوزو و گداز' نیست و دیوانی دارد - ازوست :

تا رویتو بینم مژدهام پاک کن از اشک در دیده نگاهم چو نفس در ته آبست
نسبتی^۲ : منشا و مولدش قصبه تهنایسر است ، درویش مشرب و آزاده
منش بود ، دیوانی^۳ ترتیب نموده ، ازوست :

قامت او سایه را سرو خرابان میکند نقش پای او زمین را گل بدامان میکند
از سر زلف سیاهش خون دلها^۴ میچکد شام کوئی گریه بر حال غریبان میکند
نسبت دل بدرد معتبر است لاله از داغ آبرو دارد
نقی کمری : از اعیان سکنه^۵ کشمیر است ، در عهد فردوس آشیانی

← دیوان ولایت را ارستو ، نویسنده و در عهد مغول هلاکو خان تجدید عمارت آن کرد و نبیره اش ارغو خان بر آن عمارت افزود و آب و هوای خوب دارد ، حاصلش غله و پنبه و انگور و میوه فراوان باشد (نزهةالقلوب : ۱۸۶) ۶ - برای شرح این واقعه رک به مآثر رحیمی و میخانه -

۱ - 'والحق در میان تازه گویان این زمان ممتاز و مستثنی است ، اگرچه بعضی از مستعدان این زمان سخنان او را شتر گریه میدانند و میگویند که رطب و یابس در کلامش بسیار است ، اشعار بلندش در غایت بلندی است ، و سایرش در نهایت پستی است ، باعتقاد راقم درین زمان بینظیر و بیمثال است و مثنوی نیز در بحر خسرو و شیرین مسمی بسوز و گداز در لباس نظم جلوه داده و بسیار خوب گفته ، مآثر رحیمی : ۳ : ۶۳۵ - ۶۳۸ - ۲ - نیز رک به کلمات الشعراء : ۱۱۸ ، سفینه خوشگو : ۱۷۵ الف ، تذکره حسینی : ۲۸۵ ب ، مجمع النفایس : ۹۲۴ ، مخزن الغرایب : ۳۵۳ ب و نشتر عشق : ۶۳۵ ب - ۳ - خان آرزو در مجمع النفایس : ۹۲۴ مینویسد : 'بالجملة دیوان او را تمام مطالعه کردم ، قریب پانزده شانزده هزار بیت خواهد بود' و طبق صاحب سفینه خوشگو : ۱۷۵ الف 'مثنوی در جواب مخزن اسرار گفته ، دیوانش مشهور و متداول' - ۴ - پی 'بدامان میچکد' - ۵ - در بیشتر تذکره ها نوشته شده که او از ایران است نه از کشمیر - مثلاً خان آرزو در مجمع النفایس ۹۳۴ مینویسد 'شیخ علی نقی از کمره است که قصبه ایست از ایران ، معاصر اکبر بادشاه بود از ایران بهند نیامده ، اما در تعریف شیخ فیضی قصیده گفته فرستاده . . الخ' در سرو آزاد : ۱۹ هم نوشته شده 'شیخ علی

شاهجهان بادشاه گلشن نکته دانی و سخن سنجی بر شجاعت اقلام بلاغت نظام
شادابی داشت ، ازوست :

کم ده شراب وصلی که پر شد ایاغ ما   روغن چنان مریزه که میرد چراغ ما
کردی سفید چشم نقی را ز التظار   این بود پنبه‌ای که نوادی بداغ ما

—:۵:—

← نقی کمره قصیده سی و پنج بیت در ستایش شیخ فیضی پرداخته و از صفاهان
بهند روان ساخته، طبق مؤلف سفینه خوشگو : ۱۱۹ ب 'آبای او از مشایخ
ولایت کمره اند ، در مدح حاتم بیگ عابدل‌دوله قصاید غرا دارد ، و آن حاتم
وقت مبلغ خطیری بجایزه آن همه ساله در وجه او مقرر کرده . . . الخ'
در تذکره نصرآبادی : ۲۳۴ هم مسطور است که آبای او از مشایخ کمره اند ،
و از هیچ جا باثبات نرسیده است که او در کشمیر آمد و ساکن شد .

۱ - در بیشتر تذکرها نوشته شده که او در عهد شاهجهانی در سال ۱۰۳۱ ه
در گذشت ، اما این عهد اکبری است نه شاهجهانی ، دوره حکومت
شاهجهان بادشاه از ۱۰۳۷ تا ۱۰۶۸ ه است ، مؤلفین نشر عشق : ۶۴ .
الف و سرو آزاد : ۴۳ و شمع انجمن : ۴۵۵ ، و خزانه عامره : ۴۴۱
بر سال ۱۰۳۱ ه اتفاق دارند ، در تذکره نصرآبادی : ۲۳۴ سال رحلتش ۱۰۳۰ ه
نوشته شده ، مؤلف ریحانة‌الادب : ۴ : ۲۳۲ ، راجع به رحلتش مینویسد 'وفات
او در سال یکهزار و شصتم هجرت در صد و دو سالگی در اصفهان واقع
گردید' اگر این سال رحلتش درست باشد ، در آنصورت نوشته مؤلف مرآة‌العالم
که در عهد شاهجهانی زنده بود درست میشود - ۲ - سرو آزاد : ۴۳
'کم کن شراب لطف که پر شد ایاغ ما' - ۳ - آ 'روشن - ۴ - آ پی : 'مکن'
- ۵ - سرو آزاد : 'میرد' -

باب الواو

وحشی^۲ : از بافق بود که موضعی است از اعمال یزد ، فرهاد و شیرین آن خسرو اقلیم سخن مشهور است - گویند ابن رباعی را در حالت نزع گفته بر لوح مزار او که از سنگ رخام است ، نقش کرده اند :

کردیم نامزد بتو نابود و بود خویش گشتم هیچکاره ملک وجود خویش
غماز در کمین گهرهای راز بود قفلی زدیم هر در گفت و شنید خویش
تا چشم نیم مست ترا دید روزگار خاک سیاه بکاسه چشم غزال کرد
شاخ مژگانم چو گلبن غنچه می آرد بهار
بس که چشم گلفشانم بر گل روی تو ماند
تاریخ فوتش عزیزی گفته :

ع : 'بلبل گزار معنی بسته لب' [۳۹۱]

ولی دشت بیاضی^۵ : با حسین ثنائی دمعصر بود ، دیوانی دارد ، ازوست :

۱ آ : 'حرف الواو' - ۲ - رک به مقدمه دیوان وحشی بافقی بکوشش حسین نخعی مقدمه مرحوم رشید یاسمی منقول در فرهاد و شیرین و خلد برین و مسعطات وحشی با فقی ، عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۳۱ ، آتشکده ۲ : ۶۳۴ - ۶۳۵ با حواشی حسن سادات ناصری فهرست طولانی منابع شرح وحشی داده است ، میخانه : ۱۵۲ ببعده برای شرح آثارش نیز رک به آتشکده و فهرست مخطوطات کتابخانه بودلین : ۱۶۸۸ ، ۱۶۱۹ و ۱۷۰۳ ریو : ۲ : ۶۶۳ - ۶۶۴ ، فهرست کتابخانه بانکی پور ، - ۳ - این هر دو شعر در نسخه پی نوشته نه شده ، ۴ - برای شرح احوال و آثارش رک به حواشی آتشکده : ۲ : ۶۰۶ - ۶۰۷ و عالم آرای عباسی : ۱ : ۱۳۰ و شمع انجمن : ۵۱۱ ، سفینه خوشگو : ۸۲ الف ، تذکره حسینی : ۲۸۹ ب ، نشتر عشق ۶۷۵ ب مرآة آفتاب نما : ۱۷۱ - ۵ - 'دشت بیاض شهری ندارد و ولایتی است ، قصیده آنرا فارس گویند ، به نسبت خیابان و تون بیلاق و میوه سرد سیری مثل جوز و بادام و غیره باشد' نزهت القلوب : ۱۸۴ در حواشی آتشکده : ۶۰۶ نوشته شده 'و آن روستایی است از توابع قاین خراسان و چون خاک آنجا سفید است ، بدین نام مشهور گشته و اسم قدیم آن سپید روستا و قصیده آن بنام فارس است' -

فکر تلافی دل من کن که هجر تو این بار آن نکرد که هر بار کرده بود
 ز ضعف گر نکتم ناله کس نمیداند که زیر پیرهنم مشمت استخوانی هست
 واله: تخلص میر ضیاءالدین! مخاطب باسلام خان است، چنانچه شمه‌ای از
 احوال او در ضمن سوانح خدیو خدا آگه سمت گزارش یافته، اشعار آبدار^۱ از
 جویبار طبع نکته بارش مترشح گردیده و این دو بیت ازو مشهور و برالسنه^۲ سخن
 فهان مذکور است:

بیتو شام غم بر روزما شب بخون میزند
 مردم چشم^۳ ز گریه غوطه در خون میزند
 وسعی پیدا کن ای صجرا که امشب در غمش
 لشکر آه من از دل خیمه^۴ بیرون میراند

و بعد از صوبه داری کشمیر که بنظم صوبه مستقرالخلافة اکبر آباد
 (برگ ۴۹۵ ب) سرافرازی یافت در هانجا مسافر ملک بقا شد و در حظیره^۵ صاحب
 معارف والایقان میر مجد نعمان قدس سره، مدفون گردید و غنی کشمیری
 قطعه^۶ تاریخ فوتش گفته، ماده^۷ تاریخش اینست:

'مرد اسلام خان والا جاه' - همت خان^۸ خلف الصدقش در قابلیت و کمالات از
 اقران خود ممتاز است و بعنایت و انطاف خلیفةالرحمن سرفراز و مرجع سخن فهان
 نکته طراز، از نتایج طبع همت والای اوست:

بجز خاری که مجنون داشت در دل بیابان جنون خاری ندارد
 وحیدی^۹: در سخنوری بسیار صاحب تلاش افتاده و در اشعار خویش داد
 صنعت تجنیس داده، ازوست:

چون ز عشاق من غمدیده خون افشان ترم
 چهره بینی هر زمان از اشک خون افشان ترم
 بر ترم الیاس و بر خشکی خضر از عشق تو (?)
 باز میگویم که در عشقت از ایشان برترم

- ۱ - برای احوالش رک به مآثر الامراء: ۱: ۲۱۷ - ۲۲۰ و فرحة: ۳۸۰ ب - ۲ -
- گرفته از 'اشعار آبدار' تا الخ مؤلف مآثر الامراء از مرآة العالم گرفته است
- با یک کمی رد و بدل، ۳ - پی: 'چشم' - ۴ - پی: 'خیمه' من بیرون
- میزند، ۵ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء ۳: ۹۴۶ - ۹۴۹
- ۶ - برای شرحش رک به مجمع النفایس: ۱۰۰۵ -

باورم گویند روز و شب رقیبت را که هست
تا دران گلشن نه بیم هیچ ناید باورم
وحید^۲: مجد طاهر نام در ایران خدمت واقع، نویسی دارد، چون مستعد
و صاحب کمال است و اشعار آن وحید روزگار بر زبانها دایر است، ازوست:

بسان مغز بادامی که از توام جدا باشد
روز و شب تو چند بغفات رود وحید
در آغوشم نمایان است خالی بودن جایش
بر مخمل دو خواجه، عمر اینقدر مخواب
کس نمیگوید ز جور عشق مطلوب مرا
حرف بدکی میتواند گفت کس خوب مرا
شرح حال ما غریبان نیست غیر از پیچ و تاب
میتزان پیش از کشودن خواند مکتوب مرا

وحدت: تخلص، رضی الدین نام، به پیرایش شعر و نمایش انشا آشناست
و بهره از طالب علمی هم میدارد، چند بیت از قصیده‌ای که در تهنیت عید بنام
این مؤلف کتاب گفته، مذکور میگردد:

ز عیشها در و بام جهان گلستانست
بحسن یوسفی این شاهدیت عید لقب
به پیش رونق اقبال خان بختاور
شد است مصرع هر بیت من شگوفه باغ
وحدت^۳: تخلص شیخ عبدالاحد نبیره، شیخ احمد مهرندی است، فضیلت
درست و فطرت علمی و طبع بلند دارد - ازوست:

جلوه گاه شمع رویش دوش این کاشانه بود
گوهر مقصود را از سنگ طفلان یافتم
آن تیغ که زندگی ازو در خلل است
هم تشنه، خون خالق و هم موج بلاست
پرده های دیده، فانوس یک پروانه بود
عقل اینجا سنگسار مشرب دیوانه بود
آتش فگن خرمن طول اسلمت
همدست قضا و هم زبان اجل است

۱. نسخ پی و آ: 'رقیب' - ۲ - در سرو آزاد: ۱۳۲ - ۱۳۶ شرح زندگانش
مفصل تر نوشته شده از دیگر تذکرها، نیز رک به کلمات الشعراء: ۱۱۹،
مجمع النفایس: ۹۶۲، تذکره بینظیر: ۱۲۸، تذکره حسینی: ۲۹۱ الف،
نشر عشق: ۶۶۱ الف و ب، مرآة آفتاب نما: ۱۷۱ ب، منتخب الاشعار:
۱۵۰ ب ریحانة الادب ۴: ۲۸۲ - ۳ - پی: 'کعکت' دارد - ۴ - نیز رک به
مخزن الغرایب: ۳۷۶ ب، نشر عشق: ۶۶۰ ب - ۶۶۱ الف و تذکره
بینظیر: ۱۲۳ -

واصل: فضیلت و شاعری را با هم جمع کرده، در بلده^۱ سهرند زاویه نشین است - ازوست:

امشب فلک بیاد رخت دل طپیده است   کوکب برنگ کاغذ آتش رمیده است
هوشم برنگ بوی چمن در پریدن است   تا چهره^۲ تو گلشن منبل دمیده است

واعظ^۳ قزوینی: نامش مجد رفیع است اکثر اشعار او مضامین تازه دارد - ازوست:

نتوان نهاد پای طلب از ادب بخاک (برگ ۴۹۶ الف)

سر داده اند بسکه عزیزان براه تو

در راه تو مانند پی ارباب نظر را   چشمی ز پی حفظ ادب در کف پایست
دوست میسازد تواضع دشمن دیرینه را   خاکساری میکند جاروب گرد کینه را

چو دست سائلان نبود کلی دامن وسعت را

به از زیرش نباشد آبخاری گوی همت را (?)

واضح^۴ موسوم بمیر مبارک الله ولد ارادتخان^۲ نبیره^۳ اعظم خان^۴، شعرش خالی از نازک خیالی نیست^۵، چنانچه ازین ابیات واضح میگردد:

مگر بر جام بلبل زد خزان سنگ جفا کامشب

بگوشم از شکست رنگ گل آواز می آید

مگر مضراب از منقار بلبل ماختی مطرب

نوای موج گل امشب ز تار ساز می آید

قیامت قامتی گوئی بگلگشت چمن آمد

که موج گل برنگ ناله^۶ بلبل کشد بالا

۱ - برای شرح احوالش نیز رک به کلیات الشعراء: ۱۲۱، تذکره نصرآبادی:

۱۷۱، مجمع النقایس: ۹۷۴، سرو آزاد: ۱۰۵ - ۱۰۶ و ریاض العارفین:

۴۰۹ - ۲ - نیز رک به مآثر الامراء ۱: ۲۰۴ - مجمع النقایس: ۹۹۵ - ۱۰۰۲،

سرو آزاد: ۱۴۶ - ۱۴۷ - نشتر عشق: ۶۷۹ ب - ۶۸۱ الف، و تذکره

بینظیر: ۱۳۰ - ۳ - برای احوالش رک به مآثر الامراء: ۱: ۲۰۳ - ۲۰۴

۴ - برای شرح احوالش رک به مآثر الامراء ۱: ۱۷۴ - ۱۸۰ - ۵ - کلیات

دارد ضخیم، مشتمل بر غزلها، مثنوی آئینه راز که در بحر یوسف زلیخا با تمام

رسانیده، خیلی بقدرت گفته، مجمع النقایس برای تفصیل این مثنوی رک

به فهرست مخطوطات در کتابخانه^۷ ایندیا آفیس: ۱۱۴، نیز رک به تذکره

حسینی: ۲۹۲ ب و ریحانة الادب ۴: ۲۶۸ -

بهار حسن کی آوارہ سازد عاشق خود را
 رگ گل میشود زنجیر پا دیوانه ما را

واسق کلانوری : در بادی العمر هر چند از دین بیگانه بودا ، لیکن چون استعداد قبول اسلام در فطرت او ودیعت نموده بودند ، بدلات قائد توفیق از ربیعان سن تمیز خدمت خدا پرست دینداری مجد مسلم نام دریانته بحق طلبی^۲ آشنائی داشت و در همان کسوت ، نهان از نظر معاندین باذخار سعادت یعنی طلب علم و بتادیه عبادات مشغول میبود تا آنکه شوق اظهار یگانگی پرستی ، خرمن شرک او را یکسر سوخت و باین^۳ اراده فیض اعاده در خدمت مجمع الفضایل و الحقایق مولانا عبدالله میالکوتی ، از موطن خود ، بحضور هدایت ظهور خدیو دین پرور بخدا نیازمند بادشاه بیمانند رسیده ، بشرف کلمه^۴ طبعه فیوضات ابدی اندوخت - باسم امتیاز رسم اخلاص^۵ کیش نامور گردیده و بمنصب و خدمات سر افزاری یافته ، منظور انظار تربیت گشته ، بتامیس عقاید ایمان و تکمیل فواید ایقان تقیه^۶ دارد و بطلاقت لسان و عذوبت بیان موصوف و با مؤلف

- ۱ - اصلش کهنتری است که قومیت از شرفای هنود ، مجمع النفایس : ۱۰۰۷
- ۲ - پی : 'بحق طلب' - ۳ - پی : 'بمان' - ۴ - مدتی از معارف اسلام خود را پوشیده می داشت ، پدرش که قانون گوی کلانور بود ، خبر یافتن قصد هلاکش کرد ، از آنجا گریخته بخدمت فضایل دستگاه مولوی عبدالله خان مولوی عبدالحکیم میالکوتی رفت ، برفاقت ایشان در سنه بیست و دوم جلوس والا عالمگیری بحضور پر نور آمده ، احراز ملازمت نموده بتلقین بادشاه دین پناه شرف اسلام دریافت ، کلمات الشعراء : ۱۲۳ - ۵ - پی : 'بتلقین'
- ۶ - در کلمات الشعراء و نشتر عشق : ۶۷۹ الف اسمش مجد اخلاص و در تذکره حسینی : ۲۹۳ الف 'مجد اخلاق' مسطور است - ۷ - طبق مؤلف مجمع النفایس : 'در عهد عالمگیری مسلمان گشته و در عهد بهادر شاه بادشاه سرش بشیخ چیز فرو نیامده ، تا آنکه نوبت سلطنت بهادشاه شهید مجد فرخ میر رسید ، پس صحبتش با سید عبدالله خان و سید حسین علی خان که یکی وزیر اعظم و دوم میر بخشی و امیرالامراء بود ، بحدی رسید که او را بمشردی می پرستیدند ، بعد از قتل این دو برادر در عهد فردوس آرامگاه برحمت حق پیوست ، فقیر آرزو چند بار او را نظر بر آشنایی والد مرحوم دیده بسیار بر خود چیده مردی بنظر آمده ، مؤلفین نشتر عشق : ۶۷۹ الف و صبح گاشن : ۵۸۶ سال رحلتش ۱۱۴۳ هـ نوشته اند -

اوراق' مربوط است :

از تپش آسودن دل شاهد^۲ مرگ دل است
نبض از جنبش چو آساید رگ خراب فناست

فن نثر را بہ از نظم ورزیدہ^۳ و دیگر کہالات علمی این ہر دو فنش را
پوشیدہ ، طرفہ شعلا ادراکیست ۔

—:o:—

۱ - آ : 'مالوف' - ۲ - آ : 'شاید' - ۳ - 'در نثر نویسی پایہای داشت کہ
عالمگیر پادشاہ، روش اورا پسند فرمود و احسنیت میگفت' نشتر ، عشق :
۶۷۹ الف ۔

باب الہا

ہاتفی^۲: ہمشیرہ زادہ عارف نامی مولوی جامی است، خمسہ نظامی را جواب گفته و بسی جواہر نکات را بمثقبہ اندیشہ سفشہ^۳، چون شاہ اسمعیل صفوی شیبکخان^۴ اوزبک را بقتل رسانیدہ بر ممالک خراسان مستولی گردید، هاتفی نزدیک بلدہ جام بخدمت شاہ رسید، بنظم فتوحات شاہی مامور گشتہ، زیادہ از ہزار بیت گفته بود کہ دست اجل مهر خموشی بر دہانش نہاد و باتمام آن نامہ فرصت نیافت۔ این چند بیت در مدح شاہ اسمعیل از ان مثنویست:

مثل در زمانہ بفرزانی سرشتہ ز مردی و مردانگی
چہ مردی کہ ہرکس کہ نامش شنود دگر ظن نیاید ازو در وجود
ہمہ پادشاہان شدہ پست او چو شاہان شطرنج^۵ در دست او

- ۱ - آ 'حرف الہا' - ۲ - برای شرح احوالش رک بہ مجالس النفایس: ۶۲
- حبیب السیر: ۳: ۳۴۶۳ میخانہ: ۱۰۳ - ۱۱۰، تحفہ سامی: ۹۶،
- ۳ - برای شرح دیوان و مثنویاتش رک بہ حواشی آشکدہ: ۱: ۳۷۹ - ۳۸۴، برای شرح مثنویش لیلی و مجنون رک بہ فہرست مخطوطات ایندیا آفیس جلد اول نمبرہ ۱۳۹۸ - فہرست کتابخانہ بودلین: ۹۹۶، ۱۰۱۶، ریو: ۲: ۶۵۲، و ایتہ نوشتہ است کہ سر جونز تصحیح این مثنوی کردہ بود کہ در کلکتہ در سال ۱۷۸۸ م بچاپ رسید و برای تیمور نامہ رک بہ ریو: ۲:
- ۶۵۳ - ۶۵۴، حماسہ سرایی در ایران: ۲۴۱ - ۳۴۲، فہرست کتابخانہ بودلین: ۲۹۸ و برای خسرو شیرین رک بہ فہرست ایندیا آفیس: ۱۷۸،
- ۴ - نسخہ پی: 'بینکخان' از مشہور ترین پادشاہان ازبک یکی شیبک خان یا مجد خان شیبانی یا شاہی بیگ خان در مال ۹۱۶ ہ از شاہ اسمعیل صفوی شکست خورد و کشتہ شد - ۵ - در تحفہ سامی: ۹۶ - ۹۷ این واقعہ ملاق شدن هاتفی با شاہ اسمعیل با تفصیل نوشتہ شدہ، برای بیشتر شرح این واقعہ رک بہ میخانہ: ۱۰۴ - ۱۰۵، مجمع النفایس: ۱۰۳۳ سفینہ خوشگو:
- ۱۳ الف، حماسہ سرایی در ایران: ۳۴۳ - ۳۴۴، مجمع الفصحاء: ۲: ۵۴،
- ۶ - پی: 'شاہان شمشیر' -

وفاتش سنه نهمصد و چهاردها واقع شد .

هلالی استر آبادی : کتاب 'شاه' و 'گدا' و 'صفات العاشقین' از مصنفات اوست ، گویند وقتی که عبید* خان اوزبک بهرات استیلا یافت ، هلالی مشمول عاطفت خانی* شد ، محسود اقران گردید ، معاندان کمر مخالفت او بسته پیش خان مستفق گشته آن بدر آسمان کمال را بتهمت رفض بقتل رسانیدند ، بعد از آنکه

- ۱ - مؤلف میخانه : ۱۰۳ هم با این تاریخ اتفاق دارد اما جمیع تذکره نویسان دیگر سال رحلتش ۹۲۷ ه نوشته اند مثلاً تحفه سامی : ۹۷ ، حبیب السیر ، بابر نامه (انگلیسی) ۱ : ۲۸۸ سفینه خوشگو : ۱۳ الف ، تاریخ ادبیات ایران (شفق) : ۳۷۳ ، ریحانة الادب ۴ : ۳۰۵ - ۳۰۶ و براون ۴ : ۲۲۷ - ۲۲۸
- ۲ - سام میرزا : ۹۰ تا ۹۴ شرح مفصلاً نوشته است مجالس النفایس : ۳ - ۶۸ - در تحفه سامی اسم این مثنوی 'شاه و درویش' نوشته شده مؤلف مجمع النفایس : ۱۰۳۰ مینویسد 'مثنوی شاه و درویش که مشهور به شاه و گدا است و لیلی و مجنون او شهرت دارد ، خیلی صاف گفته ، بطرز خاص' یک نسخه این مثنوی در کتابخانه ایندیا آفیس محفوظ است ، ایتها در فهرست این کتابخانه : ۱ : ۱۴۲۶ مینویسد که این مثنوی صوفیانه است - ایتها ترجمه این بزبان الهانی کرده است - تاریخ کتابت این نسخه بیستم محرم ۱۰۳۶ ه است - برای بیشتر شرح این مثنوی رک به ربو : ۲ : ۶۵۶ ، فهرست کتابخانه بودلین نمره ۱۰۲۲ - ۱۰۲۵ ایتها در فهرست ایندیا آفیس فهرست منابع دیگر هم داده است - ۴ - طبق مؤلف سفینه خوشگو : ۱۶ الف 'در اوایل مشق مثنوی صفات العاشقین نام فکر کرده' ایتها در فهرست ایندیا آفیس نمره - ۱۴۳۰ مینویسد که این مثنوی را میتوان در ردیف مثنویات اخلاقی گذاشت - و بحواله سپرنگر : ۴۲۷ مینویسد که این مثنوی قبل از ۹۱۳ ه منظوم شد - یک نسخه دیگر همین مثنوی درین کتابخانه هم است - برای شرح دیگر نسخه‌های این مثنوی رک به همین فهرست و فهرست کتابخانه بودلین : نمره : ۱۰۲۶ ، هلالی یک مثنوی دیگر موسوم به لیلی و مجنون هم نوشت ، برای شرح این مثنوی رک به فهرست مخطوطات ایندیا آفیس : ۱ : ۶۵۶ الف ، در تحفه سامی : ۹۲ اشعار منتخب ازین مثنوی نوشته شده ، - ۵ - در جمیع نسخه‌های مرآة العالم عبدالله خان ازبک که درست نیست - تصحیح از تحفه سامی کرده شده ، - ۶ - سفینه خوشگو : ۱۶ الف 'هلالی ابتداء بصوب خراسان شتافته در هرات بعضی از متداولات مطالعه نمود ، در حیثی که عبدالله خان اوزبک ←

عبید خان را معلوم نبود که کشتن او ناحق بوده ، دیوانش طلبید همین که
کشود این بیت بر آمد :

ما را بیجا کشته پشیمان شده باشی خون دل ما ریخته حیران شده باشی
هلالی قزوینی : اهاجی بسیار دارد و در هجو کسی گفته این دو بیت از
آنجاست :

ریش و رویش سیه و هر دو بنا گوش سفید

چون کلاغیست جناح ایض و اسود سر و دم

یکجو از روی مروت بفقیری ندهد شکش از بشکافند بسان گندم

هدایت الله : مشرف اصطلح شاه طهماسب صفوی بود ، گویند پادشاه شرط
کرده که جواب خمسه را یعنی بگوید و بمقاله هجری بیت اثرنی طلا بگیرد و بیتی
که معنی داشته باشد ، عوض آن یک دندان او بشکنند ، چون تمام کرد ، زر
مشروط باو دادند و بسبب معنی داشتن سه بیت سه دندان او را بحکم پادشاه
بر کنیدند ، این دو بیت از جمله اشعار بی معنی اوست :

← هرات را متصرف شد ، مولانا هلالی چون قرب و مصاحبت بسیار پیدا کرده
بود ، مولانا بقایی لنک و شمس الدین قیستانی که در حضرت خان بودند ،
حسد کردند و بعزت و رفض متهم ساختند ، تا در نیکصد و سی و شش بقتل
رسید ، سفینه خوشگو : ۱۹۰ الف برای بیشتر شرحش رک به مقدمه دیوان
هلالی چغتایی بقلم سعید نفیسی ، رحانة الادب : ۴ : ۳۱۹ - ۳۲۰ ،
منتخب الاشعار : ۱۵۵ ب مخزن الغرائب : ۳۷۸ الف مرآة آفتاب نما :
۱۷۳ الف ، خزانه عامره : ۴۵۷ .

۱ . در مرآة العالم تصیده در هجو کسی نوشته تصحیح نیاسی . ۲ . بنابر سفینه
خوشگو : ۸۱ الف ' این چند بیت در هجو مردم قم گفته :
زرد گوشه دوسه از خانه بیرون تاخته اند
چشمها سرخ و سیه کرده بمال مردم
یک جو از روی مروت بفقیری ندهند
گر شکم شان بشکافند بسان گندم
۳ . نیز رک به سفینه خوشگو : ۲۹ الف و تذکره حسینی : ۳۰۰ الف .

دندان چپ درینچه کور است

آدینه کهنه بیحضور است (برگ ۴۹۶ ب)

پای دهل و هریسه بادیت اینها همه آفت ماهویست

همدمی: تخلص خان عالم ولد همدم کوکه است که از امرای
هایون بادشاه بود، طبع موزون داشت، ازوست:

دل من بین و هر سو تازه داغی از جنون در وی

محیط بیکنار^۲ و هر طرف گرداب خون در وی

هاشم^۳ قندهاری: از مصاحبان بیرم خان خانانان، دیوانی مرتب
نموده - ازوست:

روم در باغ بی رویتو اشک لاله گون ریزم

پیای هر گلی بنشینم و از دیده خون ریزم

میر هاشم کشمیری: از سادات صحیح النسب و سرگروه سالکان وادی
طلب بود، سابقه^۴ فرزندى با میر نعلان اکبر آبادی داشت و انزوا در برهانپور
اختیار کرده، علم توکل می افراشت، مراتب فضل^۵ و معنی اندیشی و
فقر و درویشی او از ملفوظات پیر خودش خواجه عبدالباقی کابلی نقشبندی که
نگاشته^۶ کلک حقایق سلک اوست، بر ارباب کمال ظاهر میگردد، روزی بشکار گاه
کراره که در برهانپور مرغزار دلکشا و تفرج جای فرح افزاست و آبشاری
بطول و عرض قریب صد گز در غایت لطافت و صفا در آنجا میریزد، رفته بود،
این لولوی غلطان آبدار از عمان طبع گوهر بارش بساحل نطق افتاد:

ای آبشار نوحه^۶ گر از بهر چیستی؟ چین بر جبین فکنده^۶ ز اندوه کیستی؟

آخر چه درد بود که چون من تمام شب؟

سر را بسنگ میزدی و میگریستی

۱ - نیز رک به بدایونی ۳: ۳۸۵ و ذخیره الخوانین: ۱: ۲۱۳ - ۲ - بدایونی:
۳: ۳۸۶ 'محیط محنت است' - ۳ - مؤلف مرآة العالم ترجمه هاشم از
طبقات اکبری: ۴۰۱ گرفته است، برای شرح احوالش رک به بدایونی ۳:
۳۸۸، سفینه خوشگو: ۷۰ الف، تذکره حسینی: ۲۹۵ ب، خزانه
عامره: ۴۵۸ و شمع انجمن: ۵۳۰ - ۴ - کلمات 'فضل و' پی ندارد - ۵ -
پی: 'نوحه کرا' - ۶ - 'فکنده' پی ندارد.

هادیخان : از خویشان خلیفه سلطان مشهور ، در زمان فردوس آشیانی از
 ایران به هندوستان آمده ، داخل ملازمان آن پادشاه فردوس آرامگاه شد و بخطاب
 خانی ممتاز گردید ، صاحب دیوان است - ازوست :
 قسمت خود میخورد هر که درین عالم است
 واسطه شو خوشنما [در] مفت گرم داشتن

—:o:—

باب الیاء

یحییٰ محزونی^۲ : تاریخی تالیف نموده ، محتوی بر تولد و وفات اکثری از سلاطین و وزراء و مشایخ و علماء و شعراء ، از نتائج طبع اوست :
ای که بر لاله^۳ [خود] زلف ممن ما داری
قصید شوریدگی عاشق شهیدا داری

ساعد سیم نمائی و دل از دست بری تو درین کار نگارا^۴ بد بیضا داری
یاری یزدی^۵ : بسبب تهمت مقرر شده بود که روز دیگر او را بقتل رسانند ، این مطلع گفته نجات یافت :
از قتل ما خواهد شدن فردا تماشای دگر چیزی نماند از عمر ما مائیم فردای دگر
یحییٰ کاشی : اقسام شعر را خوب میگفت و درین عصر فردوس آشیانی
بنظم بادشاهنامه اشتغال داشت و بمناقب طرازی آنحضرت مباحی بود ، اشعار
او نیز برتبه است ، از منظومات اوست :

گر بی شریک خوانمت ای شاه دین رواست
زین گفت حاجم بدلیل و پیاپی نیست
تو ساینه^۶ خدائی و این همچو آفتاب
روشن بود که هیچ یکی را دو مایه نیست

۱ - آ : 'حرف الیا' - ۲ - پی 'محزونی' ندارد - ۳ - پی : 'نگار' - ۴ - مؤلف
سفینه خوشگو : ۱۶۵ ب از مرآةالعالم استفاده کرده است اما این افزوده است
'شاعر درست سلیقه بسیار دان بود ، اما شعرش یافته نمی شود در عهد
شاه عباس ماضی بعلمتی برو بسته بودند ، مقرر شده بود که روز دیگر بقتل
رسد ، شب این مطلع گفت و مشهور شد ، صبح ازان بلا نجات یافت' مطلع
هآن است که در مرآةالعالم مسطور است - ۵ - برای شرح احوالش رک به
کلمات الشعراء : ۱۲۵ - ۱۲۶ ، تذکره حسینی : ۳۱۷ ب ، مجمع النقایس :
۱۰۴۳ ، مآثر الامراء ۳ : ۴۶۹ ، سرو آزاد : ۸۵ - ۸۶ ، خزانه^۷ عامره
۴۶۰ مرآة آفتاب نما : ۱۷۲ ب ، مفتاح التواریخ : ۲۶۰ و شمع انجمن : ۵۳۸

ای کرده خدا سر آمد شاهانت   میزان فلک مگر بسنجد شانت
همسنگ تو در جهان نه بندد صورت   آئینه مگر نهند در میزانت

ایکه از دشواری ره از فنا ترسی مفرس
بسکه آسانست این ره میتوان خوابیده رفت

خورمی در خاک غربت نیست من همچون نهال (برگ ۹۷ ء الف)
مشت خاکی از وطن ایکاش بر میداشتم

ندارم چشم احسان زان چو مژگان   زبانم بر سر مردم دراز است

—!o:—

اختتام

الحمد لله والمنت که این شکرنامه روزگار در مکتب، نسخه غرایب آثار که پس از تتبع و تصفح کتب بسیار و بعد از انتخاب تواریخ نامدار که مشتمل بر اخبار و محتوی بر سوانح ادوار و اعصار است، مقرون بجد و جهد بیشتر و تحقیق و تنقیح صداقت آثار بامدادات غیبی و توجهات لا ریبی، بطریق یادگار مرتب گردید و بنهایت ایجاد و اختصار محیط فواید تامه و عواید عامه گشت و چنانچه بحر مواج^۳ در کوزه در آید و مطول^۴ در مختصر مفصل و نماید، این نسخه جامع بر کرسی افاده نشست و چندان تامل و دقت طبیعت در اوایل بکار رفت که نظر ثانی را درین تذکره حرف نماند و از بسکه حزم و احتیاط که لازمه ذهن مستقیم و فهم سلیم است، مدتی^۵ دراز بمواظبت مطالعه برنگ زری که از کوره بر آید سهدب گردید، چون چهره کشای وقایع پیشین و حال بمرتبہ کمال، و از هر خبر^۶ تفصیل را متضمن است، بمرآت عالم که بحسب تاریخ بآئینه بخت ملقب گشته، بامید چشم از تفرج کنان اقلیم فطرت و نظارگیان شاهد خبرت^۷ آنکه هنگام سیر این هفت اقلیم حکایات و روایات مؤلف اوراق را بتحفه^۸ دعای خیر و استدعای حسن خاتمه اش که بمنزله علت غایتی این تسوید است، یاد فرمایند، هر گاه که دیده^۹ توجه را بر این نسخه جامع بکشایند، مأمول^{۱۰} او را بر ورق^{۱۱} زبان و صحیفه^{۱۲} لسان ثبت نمایند، ان الله معجز المبدعوات صلی الله علیه خیر خلقه محمد و آله و اصحابه الطیبین الطاهرین و علی کل من وصل به بعین الیقین و رسوخ^{۱۳} الدین و مسلموا علیه تسلیها کثیرا کثیرا۔

—:0:—

- ۱ - نسخه پی اختتام ندارد - ۱۱ : 'خاتمه' - ۲ - پی : 'ورنگین' - ۳ - پی :
- 'امواج' - ۴ - پی : 'مفصل' - ۵ - پی : 'مدتی است دراز' - ۶ - پی : 'جنس'
- ۷ - پی : 'حیرت' - پی : 'معمول' - ۹ - پی 'ورق' ندارد - ۱۰ - پی : 'صفة'
- ۱۱ - پی : 'علی' - ۱۲ - پی : 'بر سوخ' -

کیفیت وفات بختاور خان

'الله یحیی و یمیت' ، جلوه طراز ایجاد و اعدام ، هر گاه خواهد تقدیر نیرنگی بروی کار آورد ، تا یک چندی زمانه لباس سوگواری در بر و خاطر زمانیان دستخوش ملالت گردد ، برگزیده بنده مخصوص جلالیل نعم خویش را که کام بخشی و فیض رسانی ظاهر باو بسته ، حسن نیت و لطف طویت او داشته است ، بفرمان قضا جریان 'یاایهوالانفس' السیطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة' ، بقرب خود طلب فرماید . تبیین این مقال کدورت مآل آنکه تا هشت روز مرض ذات الصدور بر پیکر روح فیض و احسان ، مترگ وسیله برد انسان ، مقرب بارگاه خلیفه دوران مؤلف این نسخه حیرت بیان بختاور خان مستولی شد و بتاریخ پانزدهم ربیع الاول سن بیست و هشت جلوس عالمگیری مطابق سنه یکهزار و نود و شش هجری در بلده احمد نگر هنگام طلوع صبح صادق که آن اسوه خدا پرستان برای استعداد وضو مقابل قبله نشست ، یرلیغ ارتحال تبلیغ در رسید [که] تکبیر دامن بر افشاندن دل از هواجس تعلقات جسمانی بر خوانده بهمدی کروییان و همنشینی قدوسیان بشتابد ، در نظر صورت پرستان ازین واقعه هوش آگاه جان کاه ابواب انجیح و مرام بر روی ناسوتیان بسته شد و بفقدان چنین خیر خواه ، کل کائنات جهان بر جهانیان تیره گردید ، راقم این غم داستان ماقی خسته جان حالت خود چه نویسد که از واژون طالعی بختش فرو خوابید و فلک غربال مثال خاک عالم نومیدی بر فرقت بیخت . پادشاه حق شناس حقیقت اساس که بر حقوق سی ساله خدمت مصاحب رازدار بخرد همه دان خود نظر داشتند ، آنقدر متأسف گردیدند که از رحلت هیچ بنده عمده بدین گونه علامات تأسف و تاثر هرگز ملحوظ نشده ، (برگ ۹۷ ب) و تا چند روز این حالت استقرار داشت ، مکرر به بادشاهزاده های عظام و نوینان کرام فرمودند که درین چنین صنف جهان کسی در سلطنت

۱ - پی : این بخش 'کیفیت وفات بختاور خان' ندارد . ۲ - کلمه 'ایجاد و' آآ ندارد .
 ۳ - القرآن : ۲۸ : ۸۹ - ۴ - نسخه اصل 'مصاحبت' تصحیح از آآ کرده شده ، - ۵ - آآ 'چنین' ندارد .

تیموریہ پر روی کار نیامده در مزاج شناسی و استوار پیشی و تہذیب اخلاق و خیر خواہی خلایق مستثنی بود ، ما اورا باین پایہ و خدمت داشته بودیم ، ورنہ او در خور کارہای دیگر بود ، بصدور قاضی و اکثر علماء و امراء فرمان رفت کہ بہ تجهیز و تکفین پرداختہ ، نعش آن مرحوم را طرف عدالت گاہ آورند ، و حضرت خود بدانجا تشریف آورده ، بذات مقدس امامت نماز جنازہ بخشوع و خضوع تمام بتقدیم رسانیدند و بعد فاتحہ خواندن قدمی چند بمشایعت آن مخفوف انوار رحمت برداشتند . زہی قدردانی ابن خداوند نشأتین^۱ و نیکو فہمی بندگی ابن بندہ^۲ مقبول کونین و بر حسب امر معلی وظایف خیرات و مہرات و ختمات قرآن بتقدیم رسید و یک چند بامانت نگاہ داشتند و بعد مرور مدت بدارالخلافت شاہجہان آباد بمکان بختاور پورہ کہ آن مہرور مضجع خود قرار دادہ بود و کیفیت آن در نمود سوم افزایش این کتاب بقلم آورده نقل نمودند :

دریغاً ازان گوہر ہی بہا کہ آخر بچوبی^۳ صدف کرد جا
 روان است تا ذکر این کھنہ دیر روانش بود تازہ از ذکر خیر
 کاتب سطور الم دستور را کہ از خاک برداشتہ و نواختہ^۴ خان رضوان
 مکان است و از ابتدای سن تمیز در خدمت آن استاد ہنروران تربیت یافتہ ، بشغل خدمت انشاء و دیوانی سرکار امتیاز داشت و بندگان حضرت از مدتہا بتقاریب گذشتن مسودات احکام مطاعہ از نظر اصلاح اثر بر حالت این بیقدر آگہی داشتند ، یاد فرمودہ در ملک بندگان منخرط نمودہ ، بہرحمت منصب و خدمت فرق اعتبار بر افراختند . بتقریبی معروض داشت کہ خان مرحوم ابن کتاب متضمن سوانح عالم را بتبدیل وقایع دہ سالہ^۵ خلافت ابد طراز بتصفح مستثنی تالیف نمودہ و احقر ہم تا ہفدہ سال در استنباط مقدمات از کتب عدیدہ و نگارش برخی عبارات از خود جہد موفور مبذول داشتہ ، در کتاب خانہ^۶ والا معطل

۱ - نسخہ اصل 'نشأتین' تصحیح از آ . ۲ . آ : 'بخاکی صدف' . ۳ - آ :
 'خوشہ' جان .

خواهد بود ، اگر باحقر مرحمت شود مورد انظار تتبع داشته باشد و مردم از آن نقل بردارند و بدین تقریب نیز از یمن فیوضات' صاحبقران نامی از آن مرحوم بماند ، الحمد لله که مسؤل بدرجه قبول تلقی یافت ، [که] این نسخه اشتہار و انتشار یابد و نقل ها برداشته شود ، انشاء الله العزیز معی مشکور در اشتہار این نسخه مصروف می دارد ، امید که هر موقعی که آن را مطالعه نماید ، بفتح خیر روح مطہر آن مغفور را خوشنود سازد ۔

—:o:—

---

۱ - نسخه اصل 'فتوحات' تصحیح از آ آ کرده شده ، در آ این عبارت این طور نوشته شده 'فیوضات پیر و مرشد کائنات و خورشید کرم و احسان بر فرق من ذره بیقدر تافت ، حضرت نامی از آن مرحوم نیز بماند' که بی ربط است ۔

فہرست کلمات و مصطلحات نادر ترکی و مغولی و ہندی

ارگچہ : مرکب عطریات ، نوعی از
آب جو

اسپک : خیمہ کلان

اشلوک : نظم ، شعر ،

اگران : جمع آغر ، رود خشک کہ
سیلاب ازان قطع شدہ ، وجای
جای آب ایستادہ باشد

التمش : بالفتح و تہای فوقانی نیز
مفتوح و کسر میم و مکون
شین معجمہ ، ترکی بمعنی
فوج پیشین (انند راج)

الکہ : ملک ، زمین ،

الوس : بضم تین و و او غیر ملفوظ و
سین مہملہ ساکن ، در ترکی
قوم و طایفہ را گویند ، و این
مخفف اولوس است ، و
"اولوس" در ترکی بمعنی
جماعت است ۔

انطاس : ناپدید شدن ۔ پوشیدہ شدن ،
محو شدن

انناس : میوہ درخت کاج

اورسی : مرصع با جواهر ،

اولوش : (بشین معجمہ) نصیب و بخش
و قسمت ۔

الف

اختہ بیگی : شخصی کہ اختہ کردن
حیوانات باستصواب او باشد ۔

احدیان : جمع احدی : بالکسر و بآخر

الف بصورت یاع یکی و بفتح تین
و بتحتانی رسیدہ ، منصبداری

باشد از انواع منصبدران ، و این

از عہد اکبر پادشاہ است ، و

ظاہرا بہمین معنی در ایران

نیز بود ۔ در بہار عجم نوشتہ

کہ جماعہ احمدیان تنہا

منصب ذات دارند و سوار و

پیادہ متعینہ سرکار بہا خود

ندارند و گویند کہ احدی

از طرف پادشاہ برای اجرای

حکمی بر امراء مسلط میشود

(انند راج)

اختہ خانہ : جائیکہ گاو و اشتر و

امثال آن را اختہ کنند

ارم : ناحیہ ، ملک

ارک : پشت یا پشتبان ، قلعہ کوچک

(بزبان فارسی)

(ب)

بیوتات: بیت ، بیوت ، بیوتات ، خانه ،

(پ)

پاشلیقی : ناحیه که زیر فرمانروایی
امیرالامراء باشد

پاشلیق (باشلیغ) : راهنا ، فرمانده کل

پان : برگ تنبول

پرز : خواب پارچه از قبیل مخمل
و ماهوت

پرگنات : جمع پرگنه ، بخش ،

پلارک : تیغ و جوهر تیغ

پهونچی : قسمی از زیور که زنان بر
ساعد می بندند ،

پیشخانه : بار و چادر و اسباب سفر
سلاطین که از پیش برند

(ت)

تابینان : (جمع تابین) پیروی کننده

تابین باشی : افسر اعظم لشکر و فوج

تالاب : حوض آب

تال پریان : تال نام سازی در شبه قاره و

نوازنده آن را تال زن خوانند ،

ترخان : لقبی است از القاب که

سلاطین ترکستان که ایشان

را حن گویند بکسی دهند ،

باجناق : باجناق - همزلف - شوهر
خواهر زن

بادر : بیست و نهم ماه قمری ،

بادلیج : نوعی از توپ

بان انداز یا بان دار : بان درختی

که هر آن خوشبو است ،

بهنندی بان چیزی است که

بباروت پر کرده بمدد آتش

بر فوج مخالف اندازند ،

و آن بشکل هوایی باشد که

آتشبازی معروف است ، ظاهرا

نامش اگن بان است ، چه بان

در هندی تیر را گویند ، و اگن

بمعنی آتش -

بانس : نی

بخشیگری دوم : خزانه دار ،

برانغار : فوج جانب دست راست که

بعربی آن را میمنه خوانند -

برچی : نیزه کوچک

برسات : برشگال

بنجاره : تاجر اجناس

بهوت : دیو

بیژه : قطار کشتیها

بیغول : کوچه بن بست ، گوشه ،

بگهه : قطعه زمینی تقریبا ۱۶۱۳۰۳

مربع گز

(ث)

ثغار : خوراکی که به سپاهیان میدهند
ثغور : بضم تین بمعنی مرزها ، جمع
ثغر ،

(ج)

جاموس : گاومیش

جرگه : بالفتح ، نوعی از شکار ، و آن
چنان است که اشکریان گرد
صحرا حلقه زنند تا صید بدر
نرود ، مسیح کاشی گوید چشم
او در جرگه دارد آهوی عقل
مرا ، حد مجنون کی بود داخل
شدن در جرگه من ، و بترکی
قمرغه خوانند ، و جرگه پهلوانان
و بعضی گویند جائیکه پهلوانان
باهم کشتی گیرند ، و آنرا در
عرف پاکستان اکهاره خوانند ،
و این دلالت دارد بر آنکه
جرگه و جرگ و ترگ هر سه
 مترادف باشند ، حق آنست
که جرگه بمعنی مطلق صف و
حلقه است ، خواه مردمان
باشند ، خواه سایر حیوان از
چرنده و پرنده و در غیاث
نوشته که جرگه بالکسر
خطاست ، و این لفظ ترکیست

که هر وقت خواهد بی احضار
بمضور بادشاه رود ، اگر
تقصیری و خطایی کند او را
بمواخذہ نگیرند .

تتوز : عدد نه ، ارمغان ، بعلت اینکه
امراء و ملوک را تحایف بتعداد
نه اهداء میشد ، و این عدد
در پیش شاهان مغلیه مقدس
محسوب میشد .

تگامشی : عجلت ، تعاقب ،

تلایه : دسته پیش آهگان در جلو ،

تلواسه : اضطراب و بیقراری

تنسوق : تحفه و چیز نفیس و نادر ،

توره : سپریست قد آدم ، یا جوال
کوچک بزبان هندی

توزک : انتظام ، ترتیب ، شان و
شوکت ،

تولکچی : جایی یا هدنی که صیاد بر آن

تیر از مقام معین میزند یا پناه

گاه که صیادان برای شکار بکار
میبرند .

تهانه : کلانتری

تهاندار : رئیس کلانتری

لیل : روغن

تیول : جاگیر و مدد معاش ،

چول : بیابان بی آب و علف
چیله : غلام ، مرید ،

(ح)

حزیران : بکسر اول و یای معروف ،
ماه نهم از سال رومیان و آن
مطابق ماه خرداد باشد
حلوانی : شیرینی فروش ، قناد ،
حویلی : خانه بزرگ

(خ)

خالصه شریفه : خالصه بمعنی خاصه
و نیامیخته چیزی ، و باصطلاح
زمین و ملک پادشاهی که
بجاگیر کسی نباشد -

خسر : پدرزن

خفیه نویس : جاسوس ، مخبر ،
خواص پوره : قریه خواصان ،

(د)

داروغه : فرماندار ، کلانتر
داروغگی : مردی که اختیار و اقتدار
فرماندار داشته باشد -
دالان : حیاط بزرگ ،
دالی : مردی که دلورا برای آب
گرفتن در چاه میاندازد -
دام : سکه کوچک مساوی شاهی

جریب : جریب چهار قفیز است ،
و قفیز یکصد و چهل و چهار
گز است ، و پیمانه غله است
و آن دوازده ضعیع است

جریبی : بازرس اراغی

جلدوی : انعام و صله

جلو : بکسر اول و فتح دوم ، عنان
اسپ و بمعنی اسپ کوتل ،
و این لفظ ترکی است -

جلوریز : سبک عنان

جوانغار : فوج جانب دست چپ که
بعربی آنرا میسره خوانند -

جیبه (یا جیبا) : زره بکتر

جیغه : گوهر یا زیورست که در
دستار میآویختند -

(چ)

چارآئینه : نوعی از اسلحه و آن عبارت
از چار پاره آهن پهن می باشد
که در زره بر مینه پیوند
می کنند

چارقب : پوشش مخصوص سلاطین
توران

چبوتره : جای بلند و مسطح ،

چنداول : جمعی از مردم که در
عقب لشکرهای منظم حرکت
میکردند

چنور : بادبزن دستی

سده : دهم روز از بهمن ماه کہ
روز جشنی و عیدی بزرگ از
پارسیان بوده .

سراندی : کوچہ بند

سرکاری : داروغگی و سر براهی کار و
اہتمام بسر انجام امری

مزاوول : بضم اول و ضم واو بمعنی
حاصل کننده ، و این لفظ
ترکی است .

منجق : کمر بند و علم و دامن قبا
(انند راج)

سنگھاسن : تخت شاہی ،

سنیاسیان : درویشان تارک الدنیا ہندو
سورون : سوران ، نعرۂ سورون کہ
سپاہی علیہ یکدیگر موقع
مبارزہ در می آرند

سہرا : دستہ گل کہ در موقع عروسی
داماد می پوشد .

سپب : بروزن و معنی تیب کہ
سرگشتہ و مدہوش و پریشانی
درکار باشد - بضم تین جمع و
یال اسپ

سیورغال : مدد معاش انعام

(ش)

شپہ تیر : (بفتح اول و دوم مشدد)
آواز تیر

درخت لیم : درختی کہ میوہ اش تلخ
میباشد ،

درسن یا درشن : زیارت ، ملاقات ،
شرفیابی

دلدل : مرداب ، میاہ آب ، لایستان

دمدمہ : آواز طبل و دهل ، دیگر
بمعنی سرکوب قلعه است ،
و آن برج مانندی است کہ
در برابر قلعهها از چوب و
سنگ و گل بسازندہ ، و بر بالای
آن توپ و خمپارہ کشیدہ
بقلعمین محصور بیندازند .

دوپٹہ : چار قد

دھکدھکی : (ڈگڈگی) طبلک ،

(ڈ)

ڈاک چوکی : جای چاپار ، پیک گاہ ،

ڈولی : پالکی

(و)

رنگہ : ژندہ ودلق

(ز)

زنبورک : توپ کوچک

(س)

ستی شدن : طبق صاحب جهانگیری

ستی بزبان ہندی زنی باشد کہ

با شوہر مردہ خود بآتش

بسوزد

در ماه یک بار کردن کاری را
و (بالضم) بدل و عوض امیر -

عید گلابی : در عهد اکبر پادشاه در
آغاز بهار عیدی بود که امراء
شیشه‌های گلاب آن روز
پیشکش میکردند ، و در اواسط
عهد مجد اورنگزیب عالمگیر
پادشاه این رسم بر افتاد (بهار
عجم)

عیوق : نام ستاره ایست در کنار
کهکشان

(غ)

غراب : کشتی

غسلخانه : عبارت است از حمام ،
گویند شیر شاه در عهد سلطنت
خود در قلعه حضرت دهلی مکانی
مقرر کرده بود که بعد فراغ
از غسل در آن می نشست ، و
گیسوان خود را در همانجا خشک
می کرد ، چون نوبت بجلال
الدین اکبر پادشاه رسید آنرا
دیوان خاص نام گذاشت -

(ف)

فیلخاصه : اصطبل فیلان

(ق)

قراول : محافظ ، دیدبان ، فوجی که
برای جنگ بمکانی تعیین شود -

(ص)

صعاع : تختها و سنگهای پهن و
پاره‌های هر شی که مثل کاغذ
پهن باشد -

صندل : (بالفتح) چوبی معروف که
سپید آن خوشبو بود ، و سرخ
او بو ندارد ، و این ظاهر معرب
چندل (بلام) است ، و چندن
(بنون) مشترک است در هندی
و فارسی و بالفظ بودن و
کردن و مائیدن و مالدین و
کشیدن مستعمل -

(ض)

ضلع : بخش

(ط)

طاسهای گجراتی : طشت کلان یا جامه
زرتار ،

طوغ : نشان فوج

طیفور : پرنده ، جهنده مانند مرغ یا ملخ

(ع)

عرض مکرر : منصبداری که عرایض
مردم را در پیشگاه شاهنشاه
در می آورد -

عقبه : (بالفتح و الكسر) نوعی از
جامهای نگارین ، هودج (بالکسر)

کرناہی : بگل ، بوق
 کروه : بضم تین ، بھندی کوس گویند ،
 و آن چہار ہزار زرع مسافت
 زمین باشد ۔

کنگایش کردن : مشاورت کردن

کوتوال : شحنہ ،

کودالہا : بیلچہا

کوڑہ : شلاق

کوسہ جنگی : کشتی جنگی

کوکلتاش : برادر رضاعی

کھڑکی : دربیچہ

کیلا : موز

(ک)

گجیم : برگستوان

گھڑی : دقیقہ

(ل)

لشکر منقلا : ہراول دستہ

لنگرہا : جائیکہ خوراک بمساکین و

فقراء تقسیم میشود

لہریہ : مخطط ، راہ راہ ،

(م)

محال خالصات : زمین و ملک

پادشاہی

مطمورہ : سردآب و محل زیر زمینی

کہہ درانجا خواربار وغیرہ

را پنہان کنند

قشلاق : جاہای گرم کہ زمستان
 دران بسر می برند ۔

قلاوزی : راہبری ، دلالت راہ ،

قلیج : انبوه سپاہ ، قلب لشکر در
 میدان کارزار

قمرغہ : شکار گاہ کہ امراء و سلاطین
 در احاطہ کلان آہو و گوزن
 میگذازند ۔

قنات و خیمہ : سرا پردہ و خیمہ ،

قوربیگی : داروغہ سلاح

قورچی : سلاح دار ، اہتمام کنندہ دربار
 بادشاہ ،

قورخاصہ : سلاح

قورخانہ : سلاح خانہ

قوش بیگی : داروغہ مرغان شکاری

قول : فوج درمیان و انبوه سپاہ

قیراط : نیم دانگ است کہ چہار جو
 باشد ۔

(ک)

کتل : برآمدہ تپہ مانند ، اسپ پدک

کثرہ : محلہ ، کوچہ ، ناحیہ شہر ،

گچہری : داد گستری ،

گریاس : بالاخانہ ، دربار بادشاہ و

امراء ، دری خانہ

کرکیراق خانہ : انبار ملبوسات

وزن قمری : منجیده شدن پادشاه
با زر و جواهر در آغاز هر سال
قمری

(ه)

هریل : جانوری سبز رنگ مانند کبوتر
یا طوطی ،

هون : آسان و هموار

(ی)

هاما : بزبان مغولی دارای چند تا معنی
است :

(۱) فرمان شاهی ، حکم ، اعلان

(۲) قانون

(۳) سزای موت ، بزبان ترکی

بمعنی قتل و غارت ، قصاص ،

رسم و قاعده مستعمل است ،

یرلیغ : فرمان شاهی

یسال : صف ، قطار ، فوج

یساول : میر ترک ، نقیب

ییلاق : جای تابستان :

موند : (موند) پیشانی ،

میر آتش : داروغه توپخانه

میر توژکان : داروغه سامان و آرایش

مجلس و دربار و ترتیب و

انتظام لشکر

(ن)

لاگیر : گل خوشبودار و تنه اش ،

نواره : یک دسته کشتیهای کوچک

که برای دفاع سواحل کشور

بکار میبرند -

نوئینان : جمع نوئین ، دراصل داماد

را گویند و ترکان سلاطین را

باین لفظ خطاب کنند ، بمعنی

امیر اعظم ، پادشاهزاده ،

نوئین نویان ، شاهزاده ، امیر

جنرل از القاب بزرگان ترک

است و این لغت فارسی نیست

ترکی است بلکه مغولی ،

(و)

وزن شمسی : منجیده شدن پادشاه بزر

و جواهر در آغاز هر سال

شمسی

—:o:—

فہرست مناصب

نمبر شمار	منصب	امپ ہر نوع	فیل ہر نوع	شتر	قاطر	درجہ اول	درجہ دوم	درجہ سوم	ارابہ
۱	ہفت ہزاری	۴۹۰	۱۴۱	۱۱۰	۲۷	۷۰۰۰۰	۴۵۰۰۰	۲۸۰۰۰	۲۲۰
۲	پنچہزاری	۳۴۰	۱۱۵	۱۰۰	۲۰	۲۶۰۰۰	۲۹۰۰۰	۲۸۰۰۰	۱۶۰
۳	چہار ہزار پانصدی	۳۰۵	۹۰	۷۲	۱۸	۲۶۰۰۰	۲۵۸۰۰	۲۵۷۰۰	۱۴۵
۴	چہار ہزاری	۲۷۰	۸۰	۶۵	۱۷	۲۲۰۰۰	۲۱۸۰۰	۲۱۶۰۰	۱۳۰
۵	سہ ہزار پانصدی	۲۳۵	۷۵	۵۷	۱۵	۱۹۰۰۰	۱۸۸۰۰	۱۸۷۰۰	۱۱۵
۶	سہ ہزاری	۲۲۰	۷۰	۵۰	۳	۱۷۰۰۰	۱۶۸۰۰	۱۶۷۰۰	۱۰۰
۷	دو ہزار پانصدی	۱۷۰	۵۰	۴۰	۱۰	۱۴۰۰۰	۱۳۸۰۰	۱۳۷۰۰	۸۰
۸	دو ہزاری	۱۵۰	۴۰	۳۰	۷	۱۲۰۰۰	۱۱۹۰۰	۱۱۸۰۰	۶۸
۹	یک ہزار پانصدی	۱۲۰	۳۵	۲۴	۵	۱۰۰۰۰	۹۸۰۰	۹۷۰۰	۵۰
۱۰	ہزاری	۱۰۴	۳۱	۲۱	۳	۸۲۰۰	۸۱۰۰	۸۰۰۰	۴۲
۱۱	نہصدی	۱۰۰	۲۰	۲۰	۳	۷۷۰۰	۷۴۰۰	۷۱۰۰	۴۰
۱۲	ہشت صدی	۸۲	۲۸	۱۷	۲	۵۰۰	۴۷۰۰	۴۴۰۰	۳۴

نمبر شمار	منصب	اسب هر نوع	فیل هر نوع	شتر	قاطر	درجه اول	درجه دوم	درجه سوم	ارابه
۱۳	هفت صدی	۶۰	۱۹	۱۵	۲	۴۰۰۰	۲۷۰۰	۳۶۰۰	۲۷
۱۴	شش صدی	۳۸	۱۵	۱۴	۲	۳۵۰۰	۳۲۰۰	۲۰۰۰	۲۱
۱۵	پانصدی	۳۴	۱۰	۱۳	۲	۲۸۰۰	۲۷۵۰	۲۷۰۰	۱۵
۱۶	چهار صدی	۲۰	۹	۵		۲۰۰۰	۱۷۵۱	۱۵۰۰	۱۳
۱۷	سه صدی	۱۵	۷	۴		۱۴۰۰	۱۲۵۰	۱۲۰۰	۱۰
۱۸	دو صدی	۱۲	۶	۳		۹۷۵	۹۵۰	۹۰۰	۷
۱۹	بوزباشی	۱۰	۳	۲		۷۰۰	۶۰۰	۵۰۰	۵

(ماخوذ از کتاب

اسرائل عنود

۳۸۴، ۳۵۲)

—:0:—

منابع

- ۱ - ابوالفضل (احوال و آثار) ڈاکٹر ظہورالدین احمد لاہور ۱۹۷۵
- ۲ - انشای فیضی ، ابوالفیض مرتبہ دکتراے - دی لاہور ۱۹۷۳
ارشاد فیضی
- ۳ - آتشکدہ آذر بخش اول و دوم لطف علی بیگ بیگدلی تهران ۱۳۳۶-۳۸
متخلص بہ آذر بتصحیح
وتحشی حسن مادات
ناصری
- ۴ - آداب عالمگیری منشی انہالک ابوالفتح
خان بتصحیح عبدالغفور لاہور ۱۹۷۱
چوہدری
- ۵ - آثار گم شدہ ابوالفضل دکترا سعید نفیسی تهران ۱۳۱۵
بیہقی
- ۶ - آئین اکبری ابوالفضل لولکشور اگست
۱۸۶۹ م
- ۷ - احوال و اشعار ابو عبد اللہ جعفر بن محمد رودکی تهران ۱۳۰۹
- ۸ - اخبار الاخیار تالیف سعید نفیسی تهران ۱۳۱۹ ش
- ۹ - اخبار الاخیار عبدالحق محدث دہلوی لکھنؤ ۱۲۷۰
- ۱۰ - ارض القرآن جلد اول و دوم عبدالحق محدث دہلوی دہلی ۱۳۳۲
- ۱۱ - از سعدی تا جامی تالیف بقلم اصغر حکمت اعظم گڑھ ۱۹۵۵-۵۶
ادوارد براون ترجمہ و حواشی تهران ۱۹۴۸ م
- ۱ - المنجد فی اللغۃ والادب والعلوم بیروت ۱۹۲۷

- ۱۳ - انشای طاهر وحید میرزا   میرزا طاهر وحید   لکهنؤ   ۱۸۷۳
- ۱۴ - اورینتل کالج میگزین لاهور   کہ از طرف اورینتل کالج (دانشکده السنہ شرقی) منتشر میشود (شماره‌های مختلف)
- ۱۵ - باکاروان حله   دکتر عبدالحسین زوین   تهران   ۱۳۴۳
- ۱۶ - برهان قاطع   محمد حسین بن خلف تبریزی متخلص به برهان   تهران   ۱۲۳۲-۳۳
- ۱۷ - بزم تیموریہ   سید صباح الدین عبدالرحمن   اعظم گڑھ   ۱۹۴۸
- ۱۸ - بہار عجم   ٹیک چند بہار   نولکشور   ۱۹۱۶
- ۱۹ - بیدل   عباد اللہ اختر   لاهور   ۱۹۵۲
- ۲۰ - تاریخ ادبیات ایران   دکتر رضا زادہ شفق   تهران   ۱۳۲۱
- ۲۱ - تاریخ ادبیات در ایران (دو جلد)   دکتر ذبیح اللہ صفا   تهران   -
- ۲۲ - تاریخ ادبیات ایران   دکتر سلیم نیساری   تهران   ۱۳۳۴
- ۲۳ - تاریخ ادبیات ایران و تاریخ شعراء   تالیف حسین فریور   تهران   -
- ۲۴ - تاریخ ادبیات فارسی   ہرمان ایتہ ترجمہ و حواشی بقلم دکتر رضا زادہ شفق   تهران   ۱۳۳۷
- ۲۵ - تاریخ بیہقی   خواجہ ابوالفضل محمد بن حسن بیہقی دبیر بکوشش سعید نفیسی   تهران   ۱۳۲۴

- ۲۶ - تاریخ عالم آرای عباسی اسکندر بیگ ترکمان تهران ۱۳۱۴
- ۲۷ - تاریخ فرشته یا گلشن ابراهیمی ملا محمد قاسم هندوشاه نولکشور ۵۱۳۸۱ لکھنؤ
- ۲۸ - تاریخ محمد شامی معروف بہ نادرالزمانی خوشحال چند نسخہ خطی در کتاب خانہ عمومی لاہور
- ۲۹ - تاریخ مفصل ایران عبداللہ رازی تہران ۱۳۳۵
- ۳۰ - تاریخ مفصل ایران (جلد اول) عباس انبال تہران ۱۳۱۲
- ۳۱ - تاریخچہ مختصر ادبیات ایران سعید نفیسی مائنامہ پارس تہران ۱۳۲۸ ش
- ۳۲ - تحفہ خطاطین مستقیم زادہ سلیمان سعدالدین افندی استنبول ۱۹۲۸
- ۳۳ - تحفہ ساسی سام میرزای صنوی تہران اسپند ماہ ۱۳۱۰ شمس
- ۳۴ - تحقیقات چشتی نور احمد چشتی لاہور ۵۱۳۲۴
- ۳۵ - تذکرۃ الخطاطین مسمی بکتاب امتحان الفضلاء۔ میرزای سنگلاخ ۵۱۲۹۱
- ۳۶ - تذکرۃ الشعراء۔ دولتشاہ سمرقندی تہران ۱۳۳۷ خورشیدی۔
- ۳۷ - تذکرہ بینظیر۔ سعید عبدالوہاب افتخار۔ الہ آباد ۱۹۴۰ م
- ۳۸ - تذکرہ حسینی۔ میر حسین دوست سنہلی۔ نسخہ خطی دانشگاہ پنجاب لاہور
- ۳۹ - تذکرہ خوشنویسان۔ مولانا محمد ہفت قلمی دہلوی کلکتہ ۵۱۳۲۸
- ۴۰ - تذکرہ علمای ہند۔ رحمان علی لکھنؤ ۱۸۹۴ م
- ۴۱ - تذکرہ مصنفین دہلی۔ عبدالحق۔
- ۴۲ - تذکرہ نصرآبادی۔ میرزا محمد طاہر نصر آبادی۔ تہران مہر ماہ ۱۳۱۷

- ۴۳ - تقویم ہجری و عیسوی
 ۴۴ - تنقید شعر العجم -
 ۴۵ - توزک جهانگیری -
 ۴۶ - جامی
 ۴۷ - چہار مقالہ -
 ۴۸ - حبیب السیر -
 ۴۹ - حماسہ سرایی در ایران -
 ۵۰ - حیات شیخ عبدالحق
 محدث دہلوی -
 ۵۱ - خزانہ عامرہ -
 ۵۲ - خزینۃ الاصفیا (دو جلد)
 ۵۳ - خط و خطاطان -
 ۵۴ - خلاصۃ المکانیب
 ۵۵ - دستورالوزرا
 ۵۶ - دورہ کامل بیست مقالہ
 قزوینی -
- ابوالنصر مجد خالیدی
 حافظ محمود شیرانی
 جہانگیر بادشاہ ہند -
 علی اصغر حکمت -
 احمد بن عمر نظامی
 عروضی سمرقندی
 بتصحیح عبدالوہاب
 قزوینی و دکتر معین -
 غیاث الدین بن
 ہام الدین خواندسیر -
 دکتر ذبیح اللہ صفا -
 خایق احمد
 آزاد حسینی واسطی
 بلگرامی -
 مفتی غلام سرور
 لاہوری -
 مؤلفی انجمن معارف
 اعضاء سندن حبیب ،
 ابوالضیاء توفیق بک -
 سجان رائے
 غیاث الدین خواند میر
 با تصحیح و مقدمہ
 سعید نفیسی -
 عبدالوہاب قزوینی -
- کراچی ۱۹۵۲
 -
 علیگڑھ ۱۲۸۱
 ۱۸۶۴/ م
 تہران ۱۳۲۰
 تہران ۱۹۵۵ - ۵۷
 بمبئی ۱۲۷۳
 ۱۸۵۷/ م
 تہران اسفند ۱۳۲۴
 دہلی ۱۳۷۳
 نولکشور کانپور
 لکھنؤ ۱۳۳۲
 قسطنطنیہ ۱۳۰۵
 نسخہ خطی دانشگاہ
 پنجاب
 تہران ۱۳۱۷ ش
 تہران ۱۳۳۲

- ۵۷ - دیوان ابوالفرج رونی
بتصحیح آذای محمد علی
تهران ۱۳۰۴
ناصر
- ۵۸ - دیوان ابوالقاسم حسن بن
احمد عنصری -
تهران ۱۳۶۳
هجری قمری
- ۵۹ - دیوان ابو طالب کایم
۶۰ - دیوان اثیر آخسیکتی
تهران ۱۳۳۴
تهران ۱۳۳۷ شمسی
- ۶۱ - دیوان ادیب صابر ترمذی
۶۲ - دیوان جلال الدین اصفهانی
تهران
تهران
- ۶۳ - دیوان خاقانی شروانی
بکوشش حسین نخعی
تهران ۱۳۳۶
خورشیدی
- ۶۴ - دیوان خواجو کرمانی
۶۵ - دیوان خواجہ حافظ
شیرازی
بسمی احمد سہیلی خوانساری تهران ۱۳۳۶
باہتمام محمد قزوینی و
تهران ۱۳۲۰ ش
دکتر قاسم غنی
- ۶۶ - دیوان ظہیر فاریابی -
باہتمام و تصحیح ہاشم
کاوه تهران
رضی
- ۶۷ - دیوان عبدالعزیز بن
مسعود عسجدی مروزی
تهران ۱۳۳۴
باہتمام طاہری شہاب
با مقدمہ امتداد معید
نقیسی
- ۶۸ - دیوان کامل جامی
۶۹ - دیوان کمال الدین مسعود
خجندی -
تهران ۱۳۴۱
تبریز ۱۳۳۷
- ۷۰ - دیوان محمد بن عبدالملک
نیشاپوری متخلص بہ معزی
تهران ۱۳۱۸
بسمی و اعتمام عباس
اقبال
- ۷۱ - دیوان ہلالی چغتایی
۷۲ - ذخیرۃ الخوانین جلد اول
تهران ۱۳۳۷
کراچی ۱۹۶۱
- ۷۳ - راحة الصدور و آية السرور
در تاریخ آل سلجوق
(بتصحیح سید معین الحق)
تهران دیماہ ۱۳۳۳
محمد بن علی بن
سایمان الراوندی

- ۷۴ - راهنمای ادبیات فارسی
 ۷۵ - راهنمای صنایع اسلام
 ۷۶ - رجال حبیب السیر
 (از حمله مغول تا مرگ
 شاه اسمعیل)
 ۷۷ - رقعات عالمگیر (جلد اول)
 ۷۸ - روح بیدل
 ۷۹ - ریاض الشعراء
 ۸۰ - ریاض العارفین
 ۸۱ - ریحانة الادب جلد دوم ،
 سوم ، چهارم
 ۸۲ - ریحان نستعلیق اعنی
 رساله در علم خط
 ۸۳ - زبدة المقامات
 ۸۴ - زندگانی شاه عباس اول
 ۸۵ - سخن و سخنوران
 جلد اول و دوم
 ۸۶ - سر زمین هند
 ۸۷ - سفینه الاولیا
 ۸۸ - سفینه خوشگو
- خانم زهراى خانلری تهران
 دکترم - س دیماند تهران ۱۳۳۶
 ترجمه دکتر عبدالله فریار
 گرد آورده عبدالحسین تهران ۱۳۲۴ شمسی
 نوایی
 شاه اورنگزیب عالمگیر اعظم گڑھ ۱۹۲۹ م
 گرد آورده سید
 نجیب اشرف ندوی
 ڈاکٹر عبدالغنی لاهور ۱۹۶۸ ع
 علی قلیخان
 والد داغستانی
 رضا قلیخان هدایت
 محمد علی تبریزی تهران
 (مدرس) ۱۳۲۸ - ۱۳۳۱
 شمسی
 مرتبه محمد عبدالله لاهور ۱۹۴۱
 چغتائی -
 نید هاشم کشمی کانپور ۱۸۹۰
 نصرالله فلسفی تهران ۱۹۵۳ م
 بدیع الزمان بشرویه تهران ۱۳۰۸
 خراسانی هجری شمسی
 علی اصغر حکمت تهران ۱۳۳۷
 شمسی هجری
 داراشکوه لکهنؤ ۱۲۹۱ /
 ۱۸۷۸ ع
 بندر ابن داس خوشگو نسخه خطی دانشگاه
 پنجاب لاهور

- ۸۹ - شعر العجم پنج جلد
شبلی نعمانی
علیگڑھ —
- ۹۰ - شعر و شاعری عرفی
آغا سید علی
حیدر آباد ۱۳۴۵ھ
- ۹۱ - شمس اللغات (جلد اول
و دوم)
—
بمبئی ۱۳۰۹ھ
- ۹۲ - شمع انجمن
نواب سید صدیق
حسن خان۔
بھوپال ۱۲۹۳ھ
- ۹۳ - صبح گلشن
سید محمد علی حسن خان
بھوپال ۱۲۹۵ھ
- ۹۴ - طبقات اکبری۔
مولانا نظام الدین احمد
لکھنؤ (نولکشور)
بن محمد مقیم الہروی
نومبر ۱۸۷۵م
- ۹۵ - عالمگیر نامہ
منشی محمد کاظم بن
محمد امین۔
کلکتہ ۱۸۶۸م
- ۹۶ - عمل صالح یا
شاعجہان نامہ (۳ جلد)
محمد صالح کنبو
لاہوری
کلکتہ
- ۹۷ - غیاث اللغات
محمد غیاث الدین بن
جلال الدین۔
۱۹۲۳ - ۱۹۴۶م
- ۹۸ - فرحت الناظرین
محمد اسلم حفیظ اللہ
انصاری۔
کلیپور ۱۳۲۷
- ۹۹ - فردوسی پر چار مقالے
حافظ محمود شیرانی
لاہور ۱۹۰۸م
- ۱۰۰ - فرهنگ آصفیہ
سید احمد دہلوی
تہران ۱۳۳۴
- ۱۰۱ - فرهنگ امیر کبیر
محمد علی خلیلی و
علی اصغر شمیم
شمسی
تہران ۱۳۳۶
- ۱۰۲ - فرهنگ اندراج چہار جلد
—
خورشیدی
- ۱۰۳ - فرهنگ بزرگ
حسن عسکری
تہران ۱۳۳۷ شمسی
- ۱۰۴ - فرهنگ عامرہ
محمد عبداللہ خان خویشگی
کراچی ۱۹۴۶

- ۱۰۵ - فرہنگ غفاری
(فارسی بفرانسہ)
- ۱۰۶ - فرہنگ فرانسہ بفارسی
دو جلد
- ۱۰۷ - فیروزاللغات
الحاج مولوی
فیروزالدین
لاہور
- ۱۰۸ - قاموس تراجم الاعلام
جلد اول و سوم
بغداد مکتبہ المثنیٰ
- ۱۰۹ - کارنامہ بزرگان ایران
ادارہ کل انتشارات
و رادیو
تہران ۱۳۴۰
خورشیدی
- ۱۱۰ - کتاب القانون جلد دوم
این سینا
مصر ۱۲۹۴ھ
- ۱۱۱ - کلیات الشعراء
محمد افضل سرخوش
لاہور
- ۱۱۲ - کلیات شیخ سعدی
(چاپ علمی)
از روی نسخہ
محمد علی فروغی
تہران ۱۳۳۸ شمسی
- ۱۱۳ - کلیات عبید زاکانی
بتصحیح عباس اقبال
محمد دہر میاتی
تہران ۱۳۳۴
- ۱۱۴ - گنج باز یافتہ
دکتر ذبیح اللہ صفا
تہران ۱۳۳۹ - ۴۰
- ۱۱۵ - گنج سخن (سہ جلد)
محمد عوفی
تہران اسفند ۱۳۳۳
- ۱۱۶ - لباب الالباب
مولانا عبدالرشید
صاحب نعمانی
دہلی ۱۹۴۹-۵۷
- ۱۱۷ - لغات القرآن (پنج جلد)
علی اکبر دہخدا
(شمارہ های مختلف)
چاپخانہ دانشگاه
تہران
- ۱۱۸ - لغت لاسہ
- ۱۱۹ - مآثر الامراء (سہ جلد)
صمصام الدولہ شاہنواز
کلکتہ ۱۸۸۸ م
خان

- ۱۲۰ - مآثر الامراء (سه جلد) مترجم مجد ایوب قادری لاہور
۱۹۶۸ - ۱۹۷۰
- ۱۲۱ - مآثر الکرام دفتر ثانی میر غلام علی آزاد دکن ۱۹۱۳ م
بلغرامی
- ۱۲۲ - مآثر رحیمی جلد سوم ملا عبدالباقی نواوندی کلکتہ ۱۹۳۱
- ۱۲۳ - مآثر عالمگیری ساقی مستعد خان کلکتہ ۱۸۷۱ م
- ۱۲۴ - مجالس المومنین قاضی نور اللہ شوشتری تہران ۱۲۹۹
- ۱۲۵ - مجالس النفایس (دو ترجمہ) میر نظام الدین علیشیر نوابی باعتماد تہران ۱۳۲۳
علی اصغر حکمت
سعید نفیسی
مطبعہ مهر تہران
۱۳۱۴ ش
- ۱۲۶ - محمدالدین همگر
- ۱۲۷ - مجلہ دانشکدہ ادبیات (شمارہ های مختلف)
- ۱۲۸ - مجلہ سالنامہ پارس (شمارہ های مختلف)
- ۱۲۹ - مجمع الفصحاء دو جلد رضا قلیخان المہتخلص ہدایت
- ۱۳۰ - مجمع النفایس سراج الدین علیخان علی آرزو سعید نفیسی
- ۱۳۱ - محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی
- ۱۳۲ - مختصری در تاریخ تحول نظم و نثر پارسی در ادوار مختلف ادبی ذبیح اللہ صفا
- ۱۳۳ - مخزن الاسرار نظامی گنجوی تصحیح تہران ۱۳۱۳
و حواشی بقلم وحید دستگردی
شمسی ہجری

- ۱۳۴ - مخزن الغرایب
 شیخ احمد علی
 مندیلوی
 نسخہ خطی دانشگاه
 پنجاب لاہور
- ۱۳۵ - مرآة آفتاب نا
 شاہنواز خان ہاشمی
 دہلوی
 نسخہ خطی دانشگاه
 پنجاب لاہور
- ۱۳۶ - مرآة التخیال
 شیر خان لودی
 داس ولیم بیل
 بمبئی ۱۳۲۴ م
 نولکشور کانپور
 نوامبر ۱۸۶۷ م
- ۱۳۷ - مفتاح التواریخ
 میر علی شیر قانع
 تتوی
 کراچی ۱۹۵۷
- ۱۳۸ - مقالات الشعراء
 بقلم سید نجیب اشرف
 ندوی
 اعظم گڑھ
- ۱۳۹ - مقدمہ رقعات عالمگیر
 مرتب غلام رسول مہر
 مردان علی خان مبتلا
 لاہور ۱۹۶۸ م
 نسخہ خطی دانشگاه
 پنجاب لاہور
- ۱۴۰ - مکتوبات سعد اللہ خان
 ۱۴۱ - منتخب الاشعار
 عبدالقادر بن ملوک
 شاہ بدایونی
 کلکتہ ۱۸۶۵-۶۹
- ۱۴۲ - منتخب التواریخ
 جلد دوم و سوم
 خافی خان
 ملا عبدالنبی
 فخر الزمانی قزوینی
 کلکتہ ۱۸۶۹
- ۱۴۳ - منتخب اللباب جلد اول
 ۱۴۴ - میخانہ
 حمد اللہ مستوفی
 آقا حسین قلیخان
 عاشقی عظیم آبادی
 مولانا نورالدین
 عبدالرحمن جامی
 بمبئی ۱۳۱۱ م
 نسخہ خطی دانشگاه
 پنجاب لاہور
 نولشکور لکھنؤ
 ۱۹۱۰ م
- ۱۴۵ - نزهت القلوب
 ۱۴۶ - نشتر عشق
 جلد اول و دوم
 ۱۴۷ - نفحات الانس
 ۱۴۸ - نگارستان سخن
 ۱۴۹ - نور اللغات
 سید نور الحسن
 مولوی نور الحسن
 بہوپال ۱۲۹۳ م
 لکھنؤ نومبر ۱۹۲۴

- (۱۵۰) واقعات کشمیر اعظم نسخہ خطی دانشگاه
پنجاب لاہور
- (۱۵۱) واقعات عالمگیری عاقل خان رازی لاہور اگست ۱۹۳۵
- (۱۵۲) وفيات الاعیان قاضی القضاة ابن خلکان مورخ ۱۲۹۶ھ
- (۱۵۳) وقایع نعمت خان عالی نعمت خان عالی نولکشور لکھنؤ فروری ۱۸۷۲م
- (۱۵۴) ہفت اقلیم (جلد اول) امین احمد رازی
- بتصحیح سر دینیسون راس ۱۹۳۹م
- (۱۵۵) ریاض الاولیا ندر بختاور خان نسخہ خطی درموزہ
- (۱۵۶) مرآة جهان نما مجددقا بریتانیہ اور ینتل ۱۷۴۵
نسخہ خطی درموزہ
بریتانیہ اور ینتل ۱۷۷۷

- 157 Abdul Aziz, *The Mansabdari System and the Mughal Army*, Lahore. 1945.
- 158 Abu'l Fadl 'Allāmī, *A'in-i Akbari*, Eng. tr., vol I, by H. Blochmann, Calcutta, 1927; Eng. tr., vol. II, by H. S. Jarret, Calcutta, 1891, 1894.
- 159 Ahmad, Khwaja Nizamud Din, *Tabaqat-i Akbari*, Eng. tr., B. De., vol. II, Calcutta, 1936.
- 160 Ahmad, Zubaid, *The Contribution of India to Arabic Literature*, Allahabad, 1946.
- 161 Ali, M. Athar, *The Mughal Nobility Under Aurangzeb*, Aligarh, 1966.
- 162 Askari, Sayyid Hasan, "Mirza Muḥammad Baqīr Najm-i Thānī *Arshi Presentation Volume*, ed. Malik Ram and M. D. Ahmad, Delhi, 1965.
- 163 Babur, Zahir-ud-Din, *Babur Namaḥ*, Eng. tr., by A. Beveridge, London, 1912-1921.
- 164 Badāyānī, Abdul Qādir, *Muntakhabu-t-Tawārīkh*, Eng. tr. by T. Wolseley Haig, Delhi, 1973 (reprint).
- 165 Beale, Thomas William, *An Oriental Biographical Dictionary*, Calcutta, 1881.
- 166 Binyon, Laurence, *The Court Painters of the Grand Moguls*, London, 1921.

- 167 Blochet, Edgar, *Catalogue des Manuscrits Persans de la Bibliothèque Nationale*, 6 vols., Paris, 1905-1936.
- 168 Brockelmann, Carl, *Geschichteder Arabischen Litteratur*, Weimer-Berlin, 1898-1902.
- 169 Browne, E. G., *A Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the Univetsity of Cambridge*, Cambridge, 1896.
- 170 — *A Literary History of Persia*, vols. II, III and IV, Cambridge, 1928-1951.
- 171 Chandra, Satish, *Parties and Politics at the Mughal Court, 1707-1740*, Aligarh, 1959.
- 172 Dow, Alexander, *The History of Hindustan from the Death of Akbar to the Complete Settlement of Empire under Aurangzeb*, vol. III, London, 1792.
- 173 Elliot, H. M. *History of India as Told by Its Historians*, vol. VII, London, 1877.
- 174 *Encyclopaedia of Islam*, Leyden/London, 1913-1938; new edition, 1960-.
- 175 Ethe, Harmann, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the India Office*, vol. I, Oxford, 1903.
- 176 — *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtn Manuscripts in the Bodleian Library*, parts I, and II, Oxford, 1889.
- 177 Faruki, Zahiruddin, *Aurangzeb and His Times*, Bombay, 1935.
- 178 Friedman, Yohanon, *Shaykh Ahmad Sirhindī: An Outline of His Thought and a Study of His Image in the Eyes of Posterity* Montreal, 1971.
- 179 Ghani, Abdul, *A History of Persian Languge and Literature at the Time of Mughal Court*, parts I and II, Allahabad, 1929-1930.
- 180 — *Life and works of Abdul Qadir Bedil*, Lahore, 1960.
- 181 Ghauri, Iftikhar Ahmad, *War of Succession Between the Sons of Shahjahan, 1657-1658*, Lahore, 1964.
- 182 *Glossary of Castes and Tribes of the Punjab and North west Frontier Provinces*, Lahore, 1911.

- 183 Gulbadan Bānū Begum, *Humāyūn Nāmah*, ed, and tr. by A. Beveridge, London, 1902.
- 184 Haim, S. *The Larger English-Persian Dictionary*. vols. I and II, Tehran, 1941-1943.
- 185 — *The One-Volume Persian-English Dictionary*, Tehran, 1953.
- 186 Hajek, Lubor and Forman, W. and B., *Indian Miniatures of the Moghul School*, London, 1960.
- 187 Hallissey, Robert C., *The Rajput Rebellion Against Aurangzeb A Study of the Mughal Empire in Seventeenth-Century India* Columbia, 1977.
- 188 Hardy, P., "Commentary and Critique (Symposium: Decline of the Mughal Empire)", *JAS*, XXXV (1976), 257-263.
- 189 — "Modern European and Muslim Explanations of Conversion in South Asia: A Preliminary Survey of the Literature" *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Journal* 1977
- 190 — "The Treatment of Violence in Indo-Muslim Persian Writing on History and Polity", (an unpublished paper delivered at the International Conference on Islam in South Asia held in May, 1978 at McGill University)
- 191 Hasan Mohibbul, ed., *Historians of Medieval India*, Meerut, 1968.
- 192 *Imperial Gazetteer of India*, 26 vols., 1907-1909.
- 193 Iqbal, Muhammad, *The Mysteries of Selfishness : A Philosophical Poem*, Eng. tr. by Arthur J. Arberry, London, 1953.
- 194 Invanow, Wladimir, *Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Curzon Collection*, Asiatic Society of Bengal Calcutta, 1926.
- 195 Johnson, Francis, *Persian, Arabic and English Dictionary*, London, 1852
- 196 Lane Poole, Stanley, *The Muhammadan Dynasties*, Paris, 1925.
- 197 *Rulers of India (Aurangzeb) and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford, 1901.
- 198 Latif, Syad Muhammad, *Lahore : Its History, Architectural Remains and Antiquities With an Account of Its Modern Institutions and Their Trade. Customs, etc.*, Lahore, 1956-1957, (reprint).

- 199 Maitra, K. M. *A Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts preserved in the Kapurthala State Library* Lahore, 1921.
- 200 Morley, W. H., *A Descriptive Catalogue of the Historical Manuscripts in Arabic and Persian Language, preserved in the Library of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, London, MDCCCLII.
- 201 *New Century Encyclopaedia of Names*, vol. III, New York, 1954.
- 202 Qazvini, Hamdollah Mostoufi, *Tārikh-e-Gozide*, Paris 1903.
- 203 Rieu, Carles, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, vols. I and III, London, 1879-1895.
- 204 Sarkar, Jagadish Narayan, *History of History-Writing in Medieval India: Contemporary Historians. An Introduction to Medieval Indian Historiography*, Calcutta, 1977.
- 205 Sarkar Jadunath, *History of Aurangzeb*, 5 vols., Calcutta, 1912-1925.
- 206 — *The India of Aurangzeb (Topography Statistics and Roads) Compared with the India of Akbar*, Calcutta, 1901.
- 207 — *Ma'asir-i-Alamgīrī*, Eng. tr., Calcutta, 1947.
- 208 — *Shivaji and His Times*, Calcutta, 1929.
- 209 Shafi, Mohammad, ed, *Woolner Commemorative Volume* (in memory of the late Dr. A. C. Woolner), Lahore, 1940.
- 210 Shah, Rev. Ahmad, *Miftahul Quran*, parts I and II, Benaras, 1906.
- 211 Sharma, Sri Ram, *The Religious Policy of the Mughal Emperors*, 1940.
- 212 Steingass, F., *A Comprehensive Persian English Dictionary*. London, 1947.
- 213 Storey, C.A., *Persian Literature, A Bio-bibliographical Survey*, vol I, part II, London, 1939.
- 214 Syed, Anees Jahan, *Aurangzeb in Muntakhab-al Lubab*, Bombay, 1977.
- 215 Sykes, Sir Percy, *A History of Persia*, vol, II, London, 1951.
- 216 Welch, Anthony, *Calligraphy in the Arts of the Muslim World*, Austin, 1979.
- 217 Yar-Shater, Ehsan, "Safavid Literature : Progress or Decline," *Iranian Studies*, VII (1974), 217-270.
- Note* : For addition bibliographical references, see the *Mir'at*, vol. I, Introduction, pp. 67-71.

اشاریہ

مرتبہ

خواجہ عبدالحمید یزدانی

فہرست اسماء رجال - ضمیمہ اسماء رجال

فہرست اماکن و اعلام جغرافیائی

فہرست کتب و مجلات

فہرست اسماء رجال

(الف)

ابراہیم : ۵۸۸	آتش خان : ۱۷۴ ، ۱۰۰
ابراہیم (سوزنی) : ۵۸۸	آتش قلماق : ۱۷۴ ، ۱۶۸ ، ۱۰۲
ابراہیم بیگ : ۲۲۲	آدم (حضرت) : ۵۲۵ ، ۴۵۹
ابراہیم حسین : ۷۶	آذری ، شیخ : ۶۰۰ ، ۵۳۱
ابراہیم خان : ۹۵ ، ۸۹ ، ۶۶ ، ۴۲	آشنا (مرزا محمد طاہر) : ۵۴۱ ، ۲۹۷
۵۵۸ ، ۳۷۷ ، ۲۳۰ ، ۱۶۵	آصف خان : ۸۲ ، ۵۳ ، ۵۲ ، ۱۲
ابراہیم خان فتح جنگ : ۱۷۶	۵۹۶ ، ۵۶۷ ، ۵۴۱ ، ۴۴۱ ، ۱۵۳
ابراہیم شروانشاہ ، امیر زادہ : ۶۵۱	۶۶۸ ، ۶۴۷ ، ۶۳۰
۶۵۲	آصف الدولہ : ۵۴
ابراہیم عادل شاہ : ۶۱۸ ، ۵۷۶	آصف قمی : ۵۴۴
۶۶۵	آصفی : ۵۹۳ ، ۵۵۰ ، ۵۳۸ ، ۵۳۲
ابراہیم غزنوی ، سلطان : ۵۲۶	۶۱۱
۵۲۷	آقا افضل اصفہانی : ۲۰۶
ابراہیم میرزا : ۵۶۲	آقا ترابا : ۴۸۸
ابن بواب : ۴۶۴	آقا رشید : ۴۸۹ ، ۴۸۶
ابن حسین : ۲۰۶ ، ۲۰۴ ، ۱۹۹	آقا رشیدا : ۴۸۸ ، ۴۸۷
۳۳۷ ، ۲۵۹ ، ۲۵۶	آقا علی : ۱۶۳
ابن رایق : ۴۶۳	آقا یوسف : ۱۲۹
ابن عباس : ۴۶۰	آغر خان : ۲۴۲ ، ۱۶۹ ، ۱۱۷
ابن مقلہ : ۴۶۳ ، ۴۶۱	آگھی : ۵۳۳ ، ۵۳۲
ابن ہشام : ۴۶۰	آنجناب (حضرت محمد) : ۴۵۹
ابن یمین محمود : ۵۳۰	آنحضرت (عالمگیر) : ۳ ، ۲
ابوالاسود : ۴۶۱	ابابکر ہروی ، مولانا : ۴۷۵

- ابوالبشر : ۴۵۹
 ابو اسحاق اطعمه : ۵۳۰ ، ۵۳۱
 ابوبکر اکبر آبادی : ۵۱۸
 ابو تراب بیگ : ۵۳۷
 ابو جعفر طبری : ۴۶۰
 ابو الحسن : ۴۰۴ ، ۵۵۳
 ابو الحسن علی بن هلال : ۴۶۴
 ابو حیان : ۶۰۵
 ابو سعید (میرزا) : ۵۴۱
 ابو سعید خان : ۱۳۳ ، ۴۷۵
 ابوسعید گورگانی ، سلطان ، ۴۶۷ ، ۵۳۲ ، ۴۶۸
 ابو طالب : ۱۲۱
 ابوالعباس احمد راضی : ۴۶۳
 ابو العلامی گنجوی : ۵۲۸
 ابو علی محمد بن علی مقله : ۴۶۲
 ابو علی سمجور : ۵۲۶
 ابوالغازی : ۴۰۴
 ابوالفتح : ۷۵ ، ۱۲۱ ، ۱۶۱
 ابو الفتح خان : ۲۹۱
 ابو الفرج (رونی) : ۵۲۶ ، ۵۲۷
 ابو الفضل : ۴۷۹
 ابو الفضل بیهقی : ۵۸۷
 ابوالمحمد : ۳۵۳ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶
 ابوالمظفر محمد بن محمد : ۱۵۲ ، ۱۰۳
 ابوالمعالی : ۱۰۳
 ابوالمکارم : ۱۲۸ ، ۱۲۹
 ابو منصور محمد القاهر : ۴۶۳
 ابی طالب : ۶۱۵
 اتسز علاء الدین (خوارزمشاه) :
 ۵۷۸ ، ۵۲۹
 اجل سنگه کچهواہ : ۳۱۷
 احتشام خان : ۷۹ ، ۹۹ ، ۱۱۲ ،
 ۳۱۴ ، ۲۴۳
 احمد شیخ : ۴۶۶
 احسن الله : ۵۴۰
 احمد : ۴۰۳
 احمد اتون : ۵۳۳
 احمد بہمن شاہ ، سلطان : ۵۳۲
 احمد بیگ خان : ۳۴ ، ۳۶ ، ۷۹
 احمد بیگ کابل : ۶۵۸
 احمد خضروویہ : ۵۲۹
 احمد خویشگی : ۲۲ ، ۳۴ ، ۷۹
 احمد طبسی ، ملا : ۵۳۳
 احمد قزوینی : ۵۳۷
 احمد میرزا ، سلطان : ۵۴۹
 اختصاص خان : ۸۱ ، ۸۲ ، ۹۱ ، ۱۷۱
 اختیار ترین : ۱۰۱
 اخسیکتی ، امیرالدین : ۵۶۴
 اخلاص خان : ۳۴ ، ۴۰ ، ۷۹ ،
 ۲۰۲ ، ۱۱۲
 اخلاص خان خویشگی : ۱۹۸ ، ۲۰۴ ،
 ۲۰۷ ، ۲۱۴ ، ۲۸۱
 اخوند ملا ، میر : ۴۴۲
 ادريس ، حضرت : ۴۵۹
 ادھم بیگ : ۳۲۵
 ادھم خان : ۳۲۵
 ادھم ، میرزا ابراہیم : ۵۴۲
 ادیب صابر : ۵۲۹ ، ۵۳۰
 ارادخان : ۵۹ ، ۸۳ ، ۹۹ ،
 ۱۸۴ ، ۲۰۳ ، ۲۱۱ ، ۲۸۲
 ارجن گور : ۲۶ ، ۲۹
 ارسلان خان : ۱۵۸ ، ۱۸۱ ، ۳۱۱

اسمعيل خان : ۱۷۶
 اسمعيل خويشگي : ۳۴ ، ۲۴
 اسمعيل نيازي : ۳۵۳ ، ۳۴
 اسير ، ميرزا جلال : ۵۳۸
 اسيري لاهوري : ۵۴۴
 اشرف : ۳۶۹
 اشرف (صفاپاني) : ۵۴۴
 اشرف خان : ۳۷۴ ، ۲۲۶ ، ۶۴
 ۴۹۰ ، ۴۸۹
 اشرف خان مير منشي : ۴۸۰ ، ۴۷۹
 اشكي قمي : ۵۳۸
 اصالت خان : ۴۰ ، ۲۶ ، ۲۵ ، ۱۵
 ۴۲ ، ۴۴ ، ۵۳ ، ۷۶ ، ۱۲۵
 ۳۴۰ ، ۲۳۷ ، ۲۰۹ ، ۱۴۰ ، ۱۳۰
 اظهري اعمي : ۵۴۲
 اعتبار خان : ۱۶۴ ، ۱۴۴ ، ۱۳۰
 ۳۱۴
 اعتقاد خان : ۱۷۸ ، ۱۷۵ ، ۵۲
 ۱۹۰ ، ۲۸۰ ، ۳۶۳ ، ۵۹۶
 اعتقاد خان : ۲۰۷ ، ۸۰ ، ۶۴ ، ۱۸
 ۲۲۶ ، ۲۹۸ ، ۲۴۹ ، ۴۲۱
 ۴۸۹
 اعتقاد الدوله : ۵۴۲
 اعجاز اكبر آبادي (محمد سعيد) : ۵۴۶
 اعزالدين : ۳۰۷
 اعظم (شهزاده) : ۱۳
 اعظم خان : ۱۶ ، ۱۵ ، ۱۳ ، ۱۲
 ۳۳ ، ۴۰ ، ۵۰ ، ۵۶ ، ۵۹ ، ۱۰۴
 ۱۸۴ ، ۵۷۵ ، ۶۰۷ ، ۶۱۲ ، ۶۸۲
 اعليحضرت : ۷ ، ۵ ، ۴ ، ۳ ، ۲ ، ۱
 ۱۲ ، ۱۴ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۱۸ ، ۲۱

۳۷۴
 ارسلان علي : ۳۱۱
 ارسلان قلي : ۱۸۱
 ارشد خان : ۳۶۵
 ارغو خان : ۶۷۷
 ارغون كابلې : ۴۶۶
 ازرق : ۵۲۷
 استغنا ، عبدالرسول كشميري : ۵۴۳
 اسحق بيگ يزدي : ۳۱۱
 اسد : ۳۳۰ ، ۳۲۸
 اسد خان : ۱۳۵ ، ۱۰۱ ، ۵۷ ، ۵۴
 ۱۳۸ ، ۱۷۱ ، ۲۱۸ ، ۲۲۷
 ۳۸۰ ، ۲۹۳ ، ۵۵۴ ، ۶۳۵
 اسد كاشي : ۲۸۵ ، ۲۸۴ ، ۱۰۲
 اسدي طوسي : ۵۲۶
 اسفند يار : ۲۱۸
 اسفند يار بيگ : ۲۴۸ ، ۲۴۵
 اسفند يار خان : ۲۴۸
 اسفند يار معموري : ۱۹۲ ، ۱۰۳
 ۱۹۸ ، ۱۹۹ ، ۲۰۶
 اسلام خان : ۴۰ ، ۳۴ ، ۳۳ ، ۸
 ۴۷ ، ۵۸ ، ۶۱ ، ۶۴ ، ۷۶ ، ۸۹
 ۹۹ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲
 ۱۵۸ ، ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۱۸۱ ، ۱۹۲
 ۱۹۵ ، ۱۶۶ ، ۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲
 ۲۰۷ ، ۲۱۸ ، ۲۲۸ ، ۲۳۰ ، ۲۹۷
 ۳۰۰ ، ۴۸۹ ، ۵۹۶ ، ۵۹۹
 ۶۸۰
 اسلام بن صدره : ۴۶۰
 اسمعيل ، حضرت : ۴۵۹ ، ۱۷۴
 ۴۶۰

الدبردی خان : ۱۷۷	۳۶ ، ۳۸ ، ۴۵ ، ۵۱ ، ۵۲ ، ۵۴
الداد : ۱۰ ، ۲۹۱	۵۵ ، ۵۷ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۶۲ ، ۶۶
الدوردیخان : ۳ ، ۴۳ ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۵۵	۶۷ ، ۶۸ ، ۶۹ ، ۸۰ ، ۱۰۱ ، ۱۲۴
۶۷ ، ۱۰۳ ، ۱۱۰ ، ۱۶۳ ، ۱۷۷	۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۴۴ ، ۱۵۱
۱۸۱ ، ۱۸۵ ، ۱۹۰ ، ۲۰۹ ، ۳۱۱	۱۵۳ ، ۱۷۱ ، ۲۰۶ ، ۲۱۱
۳۴۰ ، ۳۷۴ ، ۵۶۶	۲۱۳ ، ۲۱۵ ، ۲۴۰ - ۲۴۲
الد یار بیگ : ۲۵ ، ۶۶	۲۹۷ ، ۳۱۳ ، ۳۱۴ ، ۳۳۲
الد یارخان : ۲۵ ، ۶۶ ، ۸۵ ، ۱۰۱	۳۶۶ ، ۴۵۰ ، ۴۵۷
۱۱۰ ، ۱۲۱ ، ۱۳۰ ، ۱۸۳ ، ۲۴۵	اعزا خان (آغر خان) : ۱۱۴
۲۸۱ ، ۳۰۵	افتخار خان : ۲۶ ، ۲۷ ، ۳۱ ، ۷۶
التفات خان : ۹۷ ، ۱۶۵ ، ۱۸۳ ، ۲۹۰	۱۰۱ ، ۱۲۱ ، ۱۲۹ ، ۲۳۷ ، ۲۹۰
۶۴۳	۲۹۵
الف ابدال : ۵۳۴ ، ۵۳۵	افسری ، شیخ کمال : ۵۴۵
الف خان : ۶۰ ، ۷۵ ، ۱۸۵	انضبل : ۲۱۶ ، ۵۳۵
الفت خان : ۱۲۱	افضل خان : ۳۲۷ ، ۴۲۱ ، ۴۴۱
الفتی قلیج خان : ۵۳۹ ، ۵۷۴	۶۴۳ ، ۴۷۷
القادر بالله : ۴۶۴	افلاطون : ۴۲۷
الهام الله : ۳۴	اقبال افغان نیازی : ۲۹۵
امام ابوحنیفه : ۳۸۴ ، ۴۲۴ ، ۴۴۹	اقدس مشهدی : ۵۳۶
امام اسمعیل : ۳۱۴ ، ۴۰۴	اکبر بادشاه : ۱۸۹ ، ۲۱۵ ، ۳۶۸
امام حسین : ۶۶۴	۴۲۱ ، ۴۲۶ ، ۴۲۹ ، ۴۳۰ ، ۴۳۱
امام محمد غزالی : ۴۰۹	۴۳۴ ، ۴۳۵ ، ۴۳۸ ، ۴۳۹ ، ۴۷۹
امام نجم الدین عبدالغفار : ۵۳۷	۴۹۰ ، ۴۹۷ ، ۵۵۶ ، ۵۶۲ ، ۵۶۳
امام وردی : ۱۰۲ ، ۳۳۹	۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۶۹ ، ۵۷۵
امان الله : ۱۲۳	۵۷۹ - ۵۸۱ ، ۵۸۶ ، ۵۹۲
امانت خان : ۱۳۰ ، ۱۶۳ ، ۴۸۷	۶۰۱ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶ ، ۶۱۴
۶۵۸	۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۳۱ ، ۶۳۵
امتیاز کاشی : ۶۵۷	۶۴۲ ، ۶۶۵ ، ۶۷۳ ، ۶۷۴ - ۶۷۷
امرسنگه : ۳۵	اكتافان : ۶۵۰
امرسنگه چندراوت : ۲۵ ، ۳۱ ، ۱۸۹	اکرام خان : ۷۳ ، ۹۹ ، ۱۰۶ ، ۱۰۹
۳۱۷	۱۲۵ ، ۱۴۴ ، ۱۴۶ ، ۲۷۹ ، ۳۳۰
	۳۳۹

انوری : ۵۲۸ ، ۵۲۹ ، ۶۱۷ ، ۶۴۶
 اوداجی رام : ۳۵۳
 اودی بہان راٹھور : ۱۳۰ ، ۱۳۹ ،
 ۱۴۳
 اودیپوری محل : ۳۶۳
 اودیت سنگھ : ۳۵۵ ، ۳۵۶
 اودے سنگھ بہدوریہ : ۳۵۵ ، ۳۵۶
 اورم خان : ۱۳۰
 اورنگ آبادی محل : ۳۹۸
 اورنگ زیب : ۲ ، ۳ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۲ ، ۱۳
 ۱۷ ، ۱۸ ، ۱۹ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۶ ، ۲۷
 ۲۸ ، ۳۴ ، ۳۵ ، ۳۶ ، ۴۱ ، ۴۳ ، ۴۷
 ۶۲ ، ۶۴ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۷۸ ، ۸۱ ، ۹۶
 ۹۷ ، ۹۸ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۳ ، ۱۲۰
 ۱۲۶ ، ۱۵۲ ، ۱۸۳ ، ۲۰۳ ، ۲۱۱
 ۳۳۶ ، ۳۶۴ ، ۳۸۲ ، ۳۹۰ ، ۳۹۱
 ۴۰۳ ، ۵۲۲ ، ۵۴۳ ، ۵۴۴ ، ۵۵۸
 ۶۶۹
 اوزبک خان : ۱۰۱ ، ۱۲۹
 اہتام خان : ۱۴۳ ، ۱۵۸ ، ۱۹۳ ، ۱۹۴
 ۲۲۷
 اہلی ترشیزی : ۵۳۴
 اہلی خراسانی : ۵۳۴
 ایرج خان : ۷۴ ، ۱۸۵
 ایزدبخش : ۳۹۸
 ایمن افریدی : ۱۲۳
 ایوب قادری : ۳۸۰
 (ب)
 بابا بیگ : ۱۷۶

امیدی طہرانی : ۵۳۵
 امیر الامراء : ۱۳۵ ، ۱۴۰ ، ۱۴۴
 ۱۵۳ ، ۱۵۴ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ،
 ۱۸۳ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۲۸
 ۲۳۵ ، ۲۹۱ ، ۲۹۲ ، ۳۳۷ ، ۳۷۸
 ۵۰۱
 امیر بیگ ، پیروی : ۵۵۰
 امیر تیمور گورگان : ۴۶۱ ، ۴۶۶
 امیر حسن نویان : ۵۸۸ ، ۵۸۹
 امیر چویان : ۴۷۵
 امیر حمزہ : ۵۶۶
 امیر خان : ۴۴ ، ۷۶ ، ۹۱ ، ۹۵
 ۱۲۲ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۴۰ ، ۱۴۶
 ۲۱۳ ، ۲۳۶ ، ۳۴۹ ، ۳۶۹ - ۳۷۱
 امیر خان ترکمان : ۵۳۳
 امیر خسرو (دہلوی) : ۴۹۵ ، ۵۳۳
 ۶۰۰ ، ۶۱۱
 امیر رفیع الدین حیدر (معانی) : ۵۸۰
 امیر علاء الدولہ : ۱۹۶
 امیر علی شہر (نوانی) : ۴۷۰ - ۴۷۲
 ۵۴۸ ، ۵۴۹
 امیر ، م - م - م : ۵۴۸
 امیر فلی : ۱۹۵
 امینا : ۶۵۷
 امینای دشی : ۶۵۷
 امینای گجراتی : ۱۲۴
 اندرمن : ۵۷
 اندرمن ندیلہ : ۱۲۶ ، ۳۱۷
 انگوی بیونسلاہ : ۳۵۵
 انوپ سنگھ : ۳۷۶

- باباطالب : ۶۱۴
 بابر بلادشاہ : ۵۷۲ ، ۶۵۳
 بادل بختیار : ۳۱۷
 باقر خان : ۱۶۱ ، ۱۶۰ ، ۱۱۷ ، ۴۶
 ۱۸۵ ، ۲۱۴ ، ۳۰۷ ، ۵۵۲
 بانی اودے پوری : ۳۹۸
 بانی بھوت دیوی : ۳۹۴
 ہایزید غازی : ۱۲۸ ، ۱۲۷ ، ۷۲
 ہایسنغر میرزا : ۴۶۸
 ہایقرا ، سلطان حسین : ۴۷۲
 ہیکم ماکانی : ۴۶۳
 ہجاجی : ۳۵۴
 ہچتر : ۳۵۵ ، ۳۵۷
 ہختان بیگ : ۱۰۰ ، ۱۰۹
 ہختاور خان (نیز رک ۸ جامع شکر فنامہ) :
 ۳۰۹ ، ۳۳۸ ، ۳۴۶ ، ۴۰۹ ،
 ۴۱۸ ، ۴۲۴ ، ۴۲۹ ، ۴۳۴ ،
 ۴۳۶ ، ۴۶۲ ، ۴۹۲ ، ۴۹۵ ،
 ۵۱۹ ، ۵۲۱ - ۵۲۳ ، ۵۲۵ ،
 ۵۴۵ ، ۵۴۶ ، ۵۵۴ ، ۵۵۹ ،
 ۵۶۰ ، ۶۲۸ ، ۶۲۹ ، ۶۴۹ ،
 ۶۶۹ ، ۶۷۰ ، ۶۸۱ ، ۶۹۳
 بختیار خان : ۱۷ ، ۱۶۳ ، ۱۶۷
 ۱۶۸ ، ۱۷۱ ، ۳۲۷
 بدائونی : ۴۲۲ - ۴۲۸ ، ۶۰۷
 بدر شاشی : ۵۴۷
 بدر النساء بیگم : ۱۵۲ ، ۳۹۲ ،
 ۳۹۶
 بدن سنگھ بہدوریہ : ۴۵
 بدیع الزمان : ۳
 بدیع بینش : ۵۸۳
 بدیع مشہدی : ۱۵
 برخوردار خان : ۲۲۶
 برسوجی دکنی ، بر سنگدیو : ۴۳۰
 برق انداز خان : ۱۳۳ ، ۴۱
 برہان شاہ : ۶۶۵
 برہان الدین : ۲۹۸
 برہمن ، چندر بہان : ۵۵۱ ، ۵۵۲
 بزرگ اسید خان : ۱۲۱ ، ۱۳۲ ،
 ۱۶۱ ، ۳۳۷
 بزرگ خاتم : ۵۴۱
 بساطی سمرقندی : ۵۴۷
 بسنت : ۱۱۳
 بسوزت راؤ : ۱۹
 بشارت خان : ۲۳۰
 بشن ہراین : ۲۴۵
 بقائی ، جلال بیگ : ۵۶۵
 بقائی سہارنپوری : ۵۵۴
 بقائی لنگ : ۶۸۷
 بکرم سنگھ : ۳۱۵
 بھگوتی داس : ۲۴۳
 بلرام : ۲۰
 بلند اختر : ۱۰۳ ، ۱۰۶ ، ۱۰۸ ،
 ۱۱۰ ، ۱۹۵ ، ۱۹۷ ، ۲۰۵ ،
 ۲۰۷
 بلوی چوہان : ۹۹
 بنانی ہروی : ۵۴۸
 بنھی : ۶۱۳
 بوداق بیگ : ۲۲۵ ، ۲۲۷ ، ۲۲۹ ،
 ۳۰۲
 (بولبرس) ابوالبرس خان : ۳۷۹ ، ۴۰۳
 بہاء الدین عمر ، شیخ : ۵۷۲

۱۳۹ ، ۱۲۸ : کچھوواہہ	۲۹۸ : بہاء الدین
۲۴۴ ، ۲۴۱ ، ۲۴۰ : بہولا ناتھ	۱۷۴ : بہادر
۲۴۷ ، ۲۴۵	۳۶۵ ، ۲۷ : بہادر بیگ
بہیتل داس کور : ۲۷	۱۷۸ : بہادر پچکوتی
بھیکن خان : ۴۲	بہادر خان : ۴۰ ، ۲۳ ، ۱۸ ، ۱۵
بھیل افغان : ۱۴	۴۷ ، ۵۰ ، ۶۱ ، ۶۲ ، ۷۲ ، ۷۶ ،
بھیم : ۴۹ ، ۴۲ ، ۲۷	۷۷ ، ۷۸ ، ۸۶ ، ۱۰۰ ، ۱۰۷
بیانی (خواجہ عبداللہ مروارید) : ۴۷۳	۱۱۱ ، ۱۲۶ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹
بی بدل خان گیلانی : ۵۵۱	۱۳۳ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰ ، ۱۶۱ :
بی بی پا کدامنان : ۴۴۰	۱۶۷ ، ۱۶۸ ، ۱۷۴ ، ۱۷۸
بی بی حاج و تاج : ۴۴۰	۳۵۱ ، ۳۷۶ ، ۵۹۲ ، ۵۹۳
بیخود ، جامی : ۵۵۳	بہادر سنگھ : ۲۲۲
بیدار بخت : ۱۰۱	بہادر شاہ ، بادشاہ : ۶۸۳
بیدل ، عبدالقادر : ۵۵۳	بھاگو : ۳۶۸ ، ۳۶۹ ، ۳۷۲
بیرم خان (خان خانان) : ۳۶۴	بھاؤ سنگھ : ۲۲۲
۶۸۸ ، ۶۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۵۵ ، ۴۲۶	بھاؤ سنگھ ہادا : ۸۹
بیرم دیو سیسودیہ : ۴۲ ، ۱۲۸	بہاء الدین : ۲۳۷
۳۸۲ ، ۱۴۳	بہاء الدین زکریا ، شیخ : ۶۲۰
بیکسی غزنوی : ۵۵۰	بہرام : ۴۰ ، ۲۴ ، ۱۰۳
بیگانہ ، ابوالحسن : ۵۵۳	۵۴۹ ، ۱۶۲
بیگم صاحب : ۵۵ ، ۱۴۴ ، ۱۸۲	بہرام ، میرزا : ۵۶۲
۲۱۱ ، ۲۷۴ ، ۳۱۱ ، ۳۳۲ ، ۳۳۳	بہروز : ۵۴۹
۳۳۴ ، ۳۳۶ ، ۳۳۸ ، ۳۴۳	بہرہ مندخان : ۳۶۵
۳۷۵ ، ۳۹۶ ، ۳۹۷ ، ۴۱۰	بہگوان داس : ۲۴۳
۴۵۲ ، ۴۴۸	بہگوتی داس : ۱۷۵
بیم نرائن : ۲۴۰ ، ۲۴۷	بہگونت سنگھ ہادا : ۱۰۲ ، ۲۵
۲۸۹	۱۳۰ ، ۱۶۲ ، ۱۷۷
بینی پرشاد : ۳۸۰	بہلاجی : ۳۵۴
(پ)	بہلول : ۵۶۵
پچکوتی : ۱۷۴	بہلول خان : ۳۵۳
	بھوا ناتھ : ۲۴۷

' ۱۸۶ ، ۱۴۲ ، ۱۳۲ ، ۱۳۰
 ' ۲۹۷ ، ۲۲۵ ، ۲۲۱ ، ۲۲۰
 ' ۳۶۳ ، ۳۴۶ ، ۳۴۴ ، ۳۰۳
 ۴۷۵
 ترکمتاز خان : ۱۱۶ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸
 ۳۵۳ ، ۱۳۹
 تشریف خان : ۱۵۸ ، ۱۸۱ ، ۲۰۹
 تقرب خان ، حکیم داؤد : ۵۵ ، ۵۸
 ' ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۹ ، ۱۴۴
 ۲۷۹ ، ۲۳۶ ، ۱۷۹
 تقی بلبانی : ۵۵۷
 تقی الدین شستری : ۵۵۶
 تماچی : ۲۸۳ ، ۲۸۴
 توسنی منوہر : ۵۵۵ ، ۵۵۶
 تھور خان : ۱۸ ، ۲۵ ، ۴۰ ، ۱۰۱
 ۱۲۹ ، ۱۷۵ ، ۴۸۶ ، ۴۸۷
 تیر انداز خان : ۱۴۰ ، ۲۰۴ ، ۲۵۴
 تیماچی : ۲۸۳
 تیمور ، امیر : ۴۶۷ ، ۵۳۰

(ث)

ثقب : ۵۶۳
 ثانی خان ہروی : ۵۶۳
 ثانی مشہدی : ۵۶۲ ، ۶۷۹

(ج)

جادو راو : ۱۲
 جادو راے : ۳۵۳
 جادون کلیانی : ۳۵۵
 جامی بیخود : ۵۵۴

پرتاب سنگھ جھالا : ۱۴۳
 پرتھی پت : ۱۶۳
 پرتھی راج : ۱۲۸ ، ۴۴
 پرتھی سنگھ : ۱۷۷ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱
 پر دل خان : ۱۶ ، ۲۲ ، ۴۰ ، ۱۲۷
 ' ۲۷۹ ، ۲۲۱ ، ۱۶۸ ، ۱۳۹ ، ۱۳۳
 ۳۵۳ ، ۳۵۲
 پردومن : ۱۸۹
 پرموجی دکنی : ۲۸ ، ۳۱ ، ۴۴
 ۲۱۸ ، ۱۴۳
 پرم دیو سیسودھہ : ۲۷۳
 پرہیز بانو بیگم : ۳۳۸
 پلنگ حملہ : ۱۰۱ ، ۱۲۰ ، ۱۲۹
 ۳۱۱ ، ۱۵۸
 ہندت : ۳۱۸
 پیران ویسہ : ۲۶۲
 پیر مجد : ۱۱۷
 پیروی ساوی : ۵۵۰
 پیروی بلس : ۶۰
 پیغمبر (صلی اللہ علیہ وسلم) : ۴۲۲

(ت)

تاتار بیگ : ۱۰۱
 تاج العالم : ۵۰۸
 تاج نیاز : ۱۹۱
 تجلی شیرازی : ۵۵۷
 تحاق خان : ۱۳۳
 تدروی ابھری : ۵۵۵
 تحسین : ۵۵۸ ، ۵۵۹ ، ۵۶۱
 تربیت خان : ۳۵ ، ۵۷ ، ۱۲۷

- جامع شگرفنامہ، اوراق وغیرہ (بختاور خان): ۲۵، ۱۵۲، ۴۵۳، ۴۶۲، ۵۴۵، ۵۷۲
- جاسی، عبدالرحمان: ۴۷۲، ۵۶۵، ۶۸۵، ۶۷۲، ۶۵۵، ۵۸۹
- جالباز خان: ۳۴
- جانباز خویشگی: ۱۲۸
- جان بیگ: ۱۰۰، ۱۳۲، ۱۳۸
- ۱۹۵، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۷
- جانثار خان: ۱۷۸، ۳۵۳
- جانسپار خان، میر بہادر: ۶۰، ۶۱
- جان نثار خان، ۸۰، ۱۰۸، ۱۳۰
- ۱۶۸
- جانی بیگ: ۲۷، ۳۲۱، ۶۰۲
- جبرئیل: ۴۵۹
- جدائی، میر سید علی: ۵۶۶
- ججھار سنگ بندیلہ: ۴۶
- جسونت: ۸، ۱۰، ۱۳، ۱۶
- ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۳۳، ۳۴، ۳۵
- ۱۰۶
- جسونت سنگھ (رائہور): ۴، ۵
- ۷، ۱۰، ۱۹، ۱۰۵
- جعفر، الہ وردیخان: ۵۶۶
- جعفر: ۹۶، ۱۷۷، ۵۶۷
- جعفر اللہ: ۵۴
- جعفر بیگ ترکمان: ۱۲۸
- جعفر خان: ۵۲، ۵۴، ۵۵، ۷۴
- ۷۵، ۲۹۹، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۲۴
- ۳۴۹، ۳۶۳، ۳۶۵، ۳۷۴
- ۳۸۰، ۵۰۳
- جعفر المقتدر باللہ: ۴۶۲
- جگت سنگھ ہادا: ۱۲۸، ۲۵۲
- جلال: ۲۷۱، ۲۷۲
- جلال بیگ، بقائی: ۵۶۵
- جلال خان: ۶۲، ۲۷۹، ۴۳۱
- جلال دوانی، مولانا: ۴۳۳، ۴۳۴، ۵۳۵
- جلال الدین اکبر: ۱۶۸
- جلال الدین محمد اکبر: رک بہ اکبر بادشاہ۔
- جلال الدین محمد قاینی، مولانا: ۵۳۳
- جلال کا کر: ۲۷۹
- جم (جمشید): ۵۶۲
- جمال: ۱۳۳، ۱۶۳
- جمال خان: ۲۵۴
- جمال دلزاق: ۲۰۳، ۲۰۷
- جمال الدین عبدالرزاق اصفہانی: ۵۶۴
- جمال غوری: ۳۰۰
- جمالی دہلوی کنبو: ۵۶۵
- جمشید: ۴۰، ۱۵۶، ۱۸۵
- جنت آشیانی: ۱۶۸، ۴۲۲، ۴۸۵
- ۴۸۶
- جنت مکانی: ۲، ۴، ۱۵، ۱۹
- ۶۲، ۷۹، ۹۷، ۱۷۰، ۱۷۱
- ۲۰۶، ۲۴۱، ۲۹۳، ۳۰۱
- ۴۳۹ - ۴۴۲، ۴۸۳، ۴۸۵
- ۴۸۶، ۵۳۹، ۵۵۲، ۵۶۷
- ۶۳۲
- جوان بیگ: ۱۳۲
- جوہر خان: ۲۲۱، ۳۰۹، ۳۲۸
- جوہر خان: ۲۵
- جہاندار شاہ: ۵۴، ۲۱۳

- ۴۷۵ : حاجی محمد بندروز
 ۴۴۸ : حاجی محمد سعید
 ۴۶۰ : حافظ ابن حجر عسقلانی
 ۵۲۳ : حافظ جمیل
 ۴۷۳ : حافظ خواجہ ہروی
 ۵۱۸ ، ۵۰۰ ، ۴۹۵ : حافظ (شیرازی)
 ۶۱۱ ، ۶۰۰
 ۴۷۵ : حافظ فوطہ ہوری
 ۵۲۳ : حافظ موسی لاهوری
 ۴۳۳ : حبیب اللہ میرزا جان
 ۸۲ ، ۸۱ ، ۷۳ : حسام الدین خان
 ۶۲۴ : حسان
 ۵۸۳ : حسن بیگ (رفیع)
 ۲۵۱ : حسن بیگ زنکنہ
 ۳۵۳ : حسن خان عبدالرسول
 ۱۰۶ ، ۱۰۳ ، ۹۷ : حسن خویشگی
 ۱۱۰ ، ۱۰۸
 ۶۱۱ ، ۶۰۰ : حسن (دہلوی)
 ۱۰۱ ، ۶۷ ، ۴۴ : حسن علی خان
 ۳۷۴ ، ۲۷۶ ، ۱۴۶ ، ۱۲۸ ، ۱۰۷
 ۴۷۸ : حسن علی مشہدی ، مولانا
 ۴۷۵ : حسن کوچک چوپانی
 ۶۰۵ : حسن یزدی ، ملا
 ۳۶۶ : حسو پیر
 ۴۳۰ : حسین بن علی الواعظ کاشفی
 ۵۰۱ ، ۱۷۵ ، ۴۱ : حسین بیگ خان
 ۲۳۰ ، ۲۲۷ ، ۲۲۱ : حسین پاشا
 ۶۱۴ : حسین پسر سلطان قوام
 ۶۴۱ : حسین خان شاملو
 ۴۸۶ : حسین کشمیری ، ملا
 ۲۶۹ : حسین شاہ
- ۲۷۱ : جهان شاہ
 ۴۳۱ ، ۴۳۰ ، ۱۲۳ : جہانگیر
 ۴۴۱ ، ۴۳۹ ، ۴۳۸ ، ۴۳۶
 ۶۰۵ ، ۶۰۲ ، ۵۵۷ ، ۵۵۱
 ۶۳۲ ، ۶۱۵ ، ۶۱۴ ، ۶۱۲
 ۶۴۱ ، ۶۴۰ ، ۶۳۶ ، ۶۳۴
 ۶۷۵ ، ۶۶۷ ، ۶۶۶ ، ۶۴۳
 ۲۱۸ : جہانگیر قلی بیگ
 ۶۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۱۸ : جہانگیر قلی خان
 ۲۶۹ ، ۲۴۰ : جی دھج سنگھ
 ۳۷۵ : جیسنگھ
 ۱۶۰ : جیون
- (چ)
- ۱۶۰ : چاند خان
 ۱۸۹ ، ۱۸۲ : چتر بھوج چوہان
 ۳۸۸ : چلپی ، عبداللہ
 ۴۵ ، ۳۵ ، ۲۸ : چنپت رای بندیلہ
 ۲۲۹ ، ۱۲۵ ، ۵۷
 ۵۵۱ ، ۴۹۰ : چندر بہان برہمن
- (ح)
- ۶۷۸ : حاتم بیگ عہدالدولہ
 ۲۱۳ ، ۱۲۳ : حاجی احمد سعید
 ۴۵۲ ، ۴۴۸
 ۱۱۸ : حاجی اللہ وردینخان
 ۳۰۹ : حاجی شفیع
 ۷۹۲ : حاجی عبد اللہ
 ۴۹۱ : حاجی قاسم
 ۴۹۳ : حاجی محمد اسماعیل
 ۳۰۵ ، ۳۰۱ : حاجی محمد (عرب)

حکیم محمد مهدی : ۲۱۱ ، ۲۷۶ ،

۲۹۷

حکیم محمد مقیم : ۲۱۱

حکیم مومنا : ۳۳۲

حکیم میر هاشم گیلانی : ۴۴۶

حکیم نورالدین : ۱۴۶

حکیم امام : ۴۳۵ ، ۵۶۹

حمید الدین : ۲۳ ، ۳۴

حمید کاکر : ۲۳ ، ۳۴

حمیده بانو : ۲۳۷

حور پرور خانم : ۱۷۶

حیات افغان : ۱۸

حیاتی گیلانی : ۵۶۹

حیات ترین : ۱۴۴

(خ)

خاطر : ۱۷۰

خانی خان : ۵۵ ، ۲۰۳ ، ۲۵۴ ،

۲۵۶ - ۲۵۸ ، ۲۶۲ ، ۳۷۸ ،

۳۹۶ ، ۴۲۰ ، ۴۲۱ ، ۴۵۰

خاقان اعظم : ۲۱۱

خاتانی : ۵۲۸ ، ۵۶۴ ، ۵۷۶ ،

۶۱۷ ، ۶۲۴

خان اعظم : ۴۳۲ ، ۴۳۴ ، ۶۳۴ ،

۶۳۶

خان بیگ : ۱۳۲

خانجهان : ۵۳ ، ۶۳ ، ۶۷ ، ۱۲۱ ،

۱۶۱

خانخاان : ۳ ، ۱۲ ، ۲۸ ، ۳۳ ،

حسین گوک : ۵

حشمتی : ۵۷۰

حصیری : ۵۴۷

حضرت خاتم المرسلین نوز آنجناب محمد :

۴۴۳ ، ۴۴۵ ، ۵۹۳ ، ۶۶۶ ،

۶۶۷ ، ۶۹۲

حضرت رضا ، امام : ۴۷۰

حضرت سرور کائنات : ۱۳۹ ، ۵۱۷ ،

۵۱۸ ، ۵۲۲

حضرت سیدالبشر : ۴۴۳

حضرت میر نعمان : ۵۹۹

حقیقت خان : ۳۱۱

حکیم ابو الفتح : ۳۶۸ ، ۴۲۶ ،

۴۲۷ ، ۴۳۲ ، ۴۳۹ ، ۵۶۹ ،

۶۲۵ ، ۶۴۷

حکیم الملک : ۲۱۱ ، ۲۹۷

حکیم جهالای کاشی : ۳۲۳

حکیم حاذق : ۵۶۹ ، ۶۲۶

حکیم داؤد : ۱۲۹

حکیم رکنا : ۵۵۲ ، ۵۸۰ ، ۵۹۷ ،

۶۱۴

حکیم شمسای کاشی : ۲۱۱

حکیم صالح : ۱۲۳ ، ۳۰۹

حکیم ضیاء الدین : ۶۷

حکیم عبدالله : ۵۱۸

حکیم علی : ۴۲۷ ، ۴۴۶

حکیم عنایت الله : ۵۵

حکیم عین الملک گیلانی : ۵۷۵

حکیم قطب : ۶۷

حکیم محمد امین شیرازی : ۲۱۱ ،

۲۷۶

- ' ۳۸۵ ، ۳۸۴ ، ۳۷۶ ، ۳۷۴
 ' ۳۹۵ ، ۳۹۴ ، ۳۹۰ ، ۳۸۹
 ' ۴۰۰ ، ۳۹۸ ، ۳۹۶
 ' ۴۰۹ - ۴۰۷ ، ۴۰۴
 ' ۴۵۵ ، ۴۵۳ - ۴۵۱ ، ۴۲۱
 ' ۵۰۸ ، ۵۰۳ ، ۴۹۱ ، ۴۵۶
 ' ۵۹۵ ، ۵۵۴ ، ۵۴۲ ، ۵۱۶ ^{ببعد}
 ' ۶۴۴ ، ۶۱۲ ، ۶۱۰ ، ۵۹۶
 ' ۶۸۳ ، ۶۸۰ ، ۶۶۹ ، ۶۵۸
 ' ۶۹۴ ، ۶۹۳
 ' خسرو : ۱۰۳ ، ۱۰۱ ، ۷۵ ، ۵۳
 ' ۶۳۶ ، ۱۶۲ ، ۱۵۷ ، ۱۲۹
 ' خضر : ۱۰۱ ، ۴۲۳ ، ۵۹۷
 ' خلاصہ موجودات : ۱۳۹
 ' خلاق المعانی ، کہاں اسمعیل : ۶۵۰
 ' خلد آرامگاہ : ۳۳۳
 ' خلد مکان : ۲۴ ، ۱۶ ، ۵ -
 ' ۲۸ ، ۳۴ ، ۴۴ ، ۴۵ ، ۵۲
 ' ۵۳ ، ۵۴ ، ۵۷ ، ۶۳ ، ۶۶
 ' ۷۳ ، ۹۷ ، ۱۰۲ ، ۱۱۷
 ' ۱۶۲ ، ۱۷۱ ، ۱۸۱ ، ۲۲۶
 ' ۲۷۹ ، ۲۹۸ ، ۳۱۱ ، ۳۲۸ ، ۳۳۴
 ' خلیفہ سلطان : ۱۲۰ ، ۱۸۶
 ' ۶۸۹
 ' خلیل موسوی ، میر : ۵۷۲
 ' خلیل اللہ : ۲۲۵
 ' خلیل اللہ خان : ۴۲ ، ۴۴ ، ۴۸
 ' ۵۴ ، ۵۶ ، ۶۱ ، ۶۳ ، ۶۳ ، ۷۲ ، ۷۷
 ' ۷۸ ، ۸۰ ، ۸۳ ، ۸۵ ، ۸۶ ، ۸۸
 ' ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۱۸۶ ، ۲۳۶
 ' ۲۳۷ ، ۲۲۲ ، ۳۷۲
 ' ۳۷ ، ۴۰ ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۶۱
 ' ۲۰۹ ، ۲۳۸ ، ۲۴۲ - ۲۴۵
 ' ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۴۸ ، ۲۵۰ -
 ' ۲۵۲ ، ۲۵۶ ، ۲۵۸ ، ۲۶۷
 ' ۲۷۲ ، ۲۷۴ ، ۲۸۲ ، ۲۸۶
 ' ۲۸۷ ، ۲۸۸ ، ۲۹۰ ، ۴۰۳
 ' ۴۰۸ ، ۴۲۶ ، ۴۳۷ ، ۵۴۰
 ' ۵۶۹
 ' خاندوران : ۲ ، ۳۶ ، ۴۰ ، ۵۹
 ' ۷۹ ، ۹۴ ، ۱۰۰ ، ۱۱۹ ، ۱۲۷
 ' ۱۴۷ ، ۱۷۸ ، ۱۸۲ ، ۳۷۵
 ' خان زمان : ۱۶ ، ۳۳ ، ۴۰ ، ۵۶
 ' ۵۷ ، ۴۳۳ ، ۶۳۱
 ' خان سپہ سالار (سپہدار) : ۲۴۹
 ' ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۳ ، ۲۵۴
 ' ۲۵۵ ، ۲۵۸ ، ۲۶۱ ، ۲۷۰
 ' ۲۷۱ ، ۲۷۲ ، ۲۸۷ ، ۲۸۹
 ' ۲۹۰
 ' خان عالم : ۲۲ ، ۵۶ ، ۸۷ ، ۹۹
 ' ۱۲۱ ، ۱۲۹ ، ۱۷۴ ، ۶۸۸
 ' خان کللال : ۴۹۵
 ' خانہ زاد خان : ۳۴ ، ۴۰ ، ۶۰
 ' ۱۴۰ ، ۱۰۲
 ' خداوند خان : ۳۵۳
 ' خدمت خان : ۳۱۴
 ' خدمت طلب خان : ۲۳۰
 ' خدمتگار خان : ۱۰۱ ، ۲۸۲ ، ۳۸۱
 ' خدیو جہان ، روزگار ، گیتی وغیرہ
 ' (عالمگیر) : ۳۸ ، ۱۰۱
 ' ۱۰۵ ، ۱۸۵ ، ۲۲۹ ، ۲۳۴
 ' ۲۳۵ ، ۲۳۸ ، ۲۷۰ ، ۲۷۱
 ' ۲۷۵ ، ۲۷۶ ، ۳۱۹ ، ۳۳۵

- خلیل اللہ یزدی : ۲۳۷
 خنجر خان : ۳۱۱ ، ۲۲۸ ، ۸۱
 خندان : ۴۷۲
 خواجہ کرمانی : ۵۷۱ ، ۴۶۶
 خواجہ ابراہیم حسین : ۴۷۹
 خواجہ ابوالبقا : ۲۷
 خواجہ ابوالحسن (تربتی) : ۴۶ ، ۵۴۰ ، ۹۵
 خواجہ احرار : ۴۳۸
 خواجہ احسن اللہ : ۴۶
 خواجہ احمد : ۲۷۳ ، ۲۳۸
 خواجہ اختیار : ۴۷۶ ، ۴۷۵
 خواجہ اسحاق : ۳۴۹ ، ۳۲۴ ، ۳۷۹
 خواجہ اسحاق سیاوشانی : ۴۷۷
 خواجہ انور : ۲۲۱
 خواجہ باقی باللہ : ۴۴۴
 خواجہ بختاور : ۱۶۵
 خواجہ برخوردار : ۲۲۶
 خواجہ بزرگوار : ۱۳۹
 خواجہ پھول : ۳۸۱ ، ۳۳۳ ، ۳۱۴
 خواجہ ناج الدین سلمانی : ۴۶۱
 خواجہ جان : ۴۷۶
 خواجہ جوہر : ۲۲۱
 خواجہ خاوند محمود : ۲۷۳ ، ۲۳۱
 خواجہ خسرو : ۱۰۸ ، ۹۷
 خواجہ دربار خان : ۴۱۱
 خواجہ رحمت اللہ : ۱۰۰ ، ۴۴
 ۱۳۰
 خواجہ شکیب : ۶۰۷
 خواجہ صادق : ۳۷۹ ، ۳۲۴ ، ۲۲۷
 خواجہ طرب : ۳۱۳
 خواجہ عابد : ۱۶ ، ۱۰
 خواجہ عبدالباقی کابلی : ۶۸۸
 خواجہ عبدالحمی : ۴۶۸
 خواجہ عبدالشہید : ۴۳۸
 خواجہ عبدالصمد : ۶۴۱
 خواجہ عبداللہ صیرفی : ۴۷۵ ، ۴۶۴
 خواجہ عبداللہ مروارید : ۴۷۳
 خواجہ عبدالوہاب : ۱۷۸
 خواجہ عبیداللہ خان : ۴۰ ، ۲۴ ، ۱۲۵
 خواجہ علاء الدین عطار : ۲۷۳
 خواجہ قادر : ۳۲۳ ، ۳۰۱
 خواجہ قطب الدین : ۵۲۴ ، ۱۴۷
 خواجہ کمال افغان : ۱۸۹
 خواجہ محمد عبیداللہ : ۴۳۸
 خواجہ محمد مومن : ۴۷۴
 خواجہ محمد یوسف : ۳۶۵
 خواجہ محمود ، مولانا : ۴۷۷ ، ۴۷۸
 خواجہ مسعود خان : ۳۵۵
 خواجہ مشکئی : ۲۰۲ ، ۲۰۰
 خواجہ مظفر علی : ۴۲۶
 خواجہ معقول : ۱۶۱
 خواجہ معین الدین : ۱۳۹
 خواجہ منظور : ۹
 خواجہ میر علی تبریزی : ۴۶۶ ، ۴۶۱ ، ۴۶۷
 خواجہ ناصر الدین : ۴۳۸
 خواجہ نعیم الدین نعمت اللہ : ۵۳۲
 خواجہ نور : ۶۲
 خواجہ یاقوت : ۴۷۵

۱۷۸ ، ۳۰۷ ، ۳۸۱ ، ۴۲۱ ، ۴۵۷

۶۶۹

دانهی : ۵۷۴

دانیال ، شهزاده : ۱۶۸

داور بخش ، سلطان : ۶۳۶

داور خان : ۱۹۹

داؤد : ۳۷۲

داؤد خان : ۴۲ ، ۶۹ ، ۷۷ ، ۹۱

۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۱۳ ، ۱۱۹

۱۹۵ ، ۱۹۶ ، ۱۹۹ - ۲۰۲

۲۰۴ ، ۲۰۷ ، ۲۳۶ - ۲۷۸

۳۰۹ ، ۳۱۷ ، ۳۲۱ ، ۳۵۳

۳۶۳

دتا جی : ۳۵۳

دجال : ۶۴۲

دربار خان : ۱۳۰ ، ۳۰۹

درویش محمد باغ شمیری ، مولانا :

۴۷۳

درها خان : ۲۲۱ ، ۳۰۹

دلاور خان : ۱۸ ، ۱۰۰ ، ۱۳۶

۱۹۸ ، ۲۷۹

دلدار : ۷۵

دلدن نجمل : ۳۲۶

دل دوست : ۶۸

دلرس بانو : ۳۹۳ ، ۳۹۶

دلیر : ۱۲۸ ، ۱۳۳

دلیر خان : ۵۰ ، ۶۲ ، ۶۵ ، ۶۹

۷۴ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۸۹

۱۱۳ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۲۳

۱۲۸ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ - ۱۳۸

۱۴۳ ، ۱۵۸ ، ۲۰۰ - ۲۰۳

خواص احمد خان : ۲۸۰

خواصخان : ۱۷ ، ۲۴ ، ۴۰ ، ۱۰۲

۱۴۷ ، ۱۶۲

خودکاسی : ۵۳۷

خوشحال بیگ : ۱۷ ، ۲۶ ، ۴۵

۱۸۱ ، ۳۷۸

خوشحال خان : ۲۶ ، ۱۸۷

خوشحال ختک : ۳۶۹

خوشی بیگ : ۳۷۵

خیالی : ۶۱۱

(د)

داراب : ۲۰۶

دارابخان : ۲۶ ، ۶۴ ، ۱۷۴ ، ۲۳۹

۲۸۲

داراشکوه : ۱ ، ۲ ، ۴ ، ۱۴ ، ۱۵

۲۴ - ۲۸ ، ۳۶ - ۴۳ ، ۴۵ ، ۴۶

۴۸ ، ۴۹ ، ۵۱ - ۵۴ ، ۵۶ ، ۵۸ -

۶۴ ، ۶۶ ، ۶۹ ، ۷۲ - ۸۳ ، ۸۵ -

۸۷ ، ۹۱ ، ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۶ ، ۹۷

۱۱۲ - ۱۱۷ ، ۱۱۹ - ۱۲۴ ، ۱۲۶ -

۱۲۸ ، ۱۳۱ - ۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۷

۱۳۹ ، ۱۴۱ - ۱۴۳ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶

۱۵۴ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳ ، ۱۶۷

۱۷۴ ، ۲۱۳ ، ۳۳۶ ، ۳۸۲ ، ۳۹۷

۴۱۰ ، ۴۱۱ ، ۴۴۵ ، ۴۴۸ ، ۴۸۸

۵۸۲ ، ۶۴۳ ، ۶۶۸

داعی شیرازی : ۵۷۴

داماجی : ۱۲

دانشمند خان : ۶۹ ، ۸۹ ، ۹۵ ، ۱۵۳

ذوالفقار خان قرمانلو : ۱۷۰ ، ۱۸۸
 ذوالفقار سیستانی : ۵۷۶
 ذوالقدر خان : ۴۰ ، ۱۰۱ ، ۱۳۰
 ذہنی : ۵۸۶

(و)

راجسنگھ کور : ۱۲۹
 راجہ امر سنگھ : ۲۷۱
 راجہ اندرمن : ۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۹۶
 ۲۲۹
 راجہ پاسو : ۷۸
 راجہ بہارتہ : ۲۸
 راجہ ہتھل داس کور : ۲۶ ، ۴۲
 ۱۰۰ ، ۴۹
 راجہ بہروز : ۱۸۸
 راجہ بیربل : ۳۶۸
 راجہ بیر سنگھ دیو : ۴۳۰
 راجہ پھار سنگھ : ۲۵
 راجہ پیگو : ۲۶۲
 راجہ توڈر مل : ۶۹ ، ۲۲۱
 ۴۲۷ ، ۳۲۷
 راجہ جسونت سنگھ : ۱۴ ، ۲۱
 ۳۱ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۴۲ ، ۶۷
 ۹۹ ، ۱۰۵ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰
 ۱۲۲ ، ۱۲۵ ، ۱۳۱ ، ۱۳۲
 ۱۴۰ ، ۱۷۴ ، ۱۹۹
 راجہ جگت سنگھ : ۷۸
 راجہ جیسنگھ : ۳ ، ۴۵ ، ۴۶
 ۵۱ ، ۶۵ - ۶۸ ، ۷۷
 ۸۳ ، ۸۹ ، ۱۲۸ ، ۱۳۱ ، ۱۳۳
 ۱۳۵ ، ۱۳۷ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰

۲۰۴ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۲۴۸ ، ۲۵۲
 ۲۵۵ ، ۲۸۷ ، ۲۸۸ ، ۳۱۶
 ۳۱۷ ، ۳۱۸ ، ۳۱۹ ، ۳۲۱
 ۳۵۲ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶ ، ۳۶۰
 ۳۶۱

دمشق خان : ۱۳۰
 دوائی ، حکیم عین الملک : ۵۷۵
 دوہین چند : ۱۳۱ ، ۱۳۲
 دوست دار بانو : ۳۹۴
 دوستدار خان : ۱۲۹ ، ۲۳۹
 دولت آبادی محل : ۳۹۴
 دوات بیگ : ۴۰
 دولت خان : ۲۱۶
 دومی چند : ۱۳۱ ، ۱۳۲
 دھرم راج : ۲۴۵ ، ۲۴۶ ، ۲۴۷
 دیال داس جھالا : ۲۶ ، ۲۹ ، ۳۱
 دیانت خان : ۳۲۳
 دیانت رای : ۳۵۸
 دیبی سنگھ : ۳۱ ، ۳۲
 دیجسنگھ : ۲۴۰
 دیندار خان : ۳۴ ، ۴۰ ، ۴۹
 ۵۱ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ، ۱۵۷
 ۳۱۱

(ذ)

ذوالفقار خان : ۱۶ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۹
 ۳۲ ، ۳۴ ، ۳۷ ، ۴۰ ، ۴۹ ، ۵۰
 ۵۴ ، ۵۸ ، ۷۶ ، ۹۴ ، ۹۹ ، ۱۰۹
 ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۷۰ ، ۱۸۴ ، ۱۸۸
 ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵ - ۱۹۹ ، ۲۰۲
 ۲۰۴ ، ۲۱۱ ، ۲۱۲

راجہ کشن (بشن) سنگھ : ۴۴ ،	۱۶۱ ، ۱۶۸ ، ۱۷۴ ، ۱۷۵ ،
۲۵۶	۱۸۹ ، ۲۲۰ ، ۲۲۶ ، ۲۷۴ ، ۲۹۳ ،
راجہ عالم سنگھ : ۱۴۶	۳۰۰ ، ۳۰۸ ، ۳۰۹ ، ۳۱۰ ،
راجہ کرن بھورتیم : ۲۱۳	۳۱۴ ، ۳۱۶ ، ۳۱۷ ، ۳۱۸ ،
راجہ کلوا : ۵۱۳	۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۲۵ ، ۳۳۹ ،
راجہ گوپال داس : ۲۰	۳۴۱ - ۳۴۳ ، ۳۵۱ ، ۳۵۲ ،
راجہ مانسنگھ : ۳۱۵	۳۶۵ ، ۳۷۶ ،
راجہ مہاسنگھ بیدوریہ : ۱۲۶ ، ۳۶۹ ،	راجہ دیبی سنگھ : ۲۸ ، ۶۷ ، ۱۰۰ ،
۳۷۰	۱۴۶ ، ۳۷۰ ،
راجہ نرسنگھ : ۱۲۹ ، ۲۵۴ ،	راجہ راجروپ : ۷۸ - ۸۰ ،
راجہ ہرچند : ۱۹۶	۸۲ ، ۱۲۲ ، ۱۲۹ ، ۱۳۵ ،
رازی : ۵۷۹	۱۳۶ ، ۱۶۳ ، ۲۲۲ ، ۲۲۸ ،
راسخ سیر مجد زمان : ۵۸۴	۲۳۵
راقم شگرفنامہ (فقیر ، نیازمند وغیرہ)	راجہ راجچند : ۶۶۷
(بختاور) : ۶۲ ، ۱۸۶ ، ۲۱۸ ، ۳۸۳ ،	راجہ رام سنگھ : ۴۵ ، ۳۷۸ ،
۴۴۵ ، ۴۹۳ ، ۵۰۴ ، ۵۱۴ ،	۳۸۱
۵۱۵ ، ۵۱۶ ، ببعہ ، ۵۵۴ ،	راجہ رایسنگھ : ۳۱۷ ، ۳۱۹ ،
۵۵۸ ، ۶۳۷ ، ۶۴۴ ، ۶۴۹ ،	راجہ رایسنگھ رائہور : ۱۲۸ ،
راقمی ، مولانا : ۴۸۳	راجہ رایسنگھ میسودھہ : ۲۷ ، ۳۱ ،
رامسنگھ : ۴۳ ، ۴۹ ، ۹۳ ، ۹۹ ،	۱۰۰ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ، ۱۴۲ ،
۱۰۵ ، ۲۲۱	۱۴۳ ، ۳۲۱ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵ ،
رانا امر سنگھ : ۱۲۸ ، ۳۸۲ ،	راجہ رگناتھ : ۵۵ ، ۲۸۰ ، ۲۹۵ ،
رانا راج سنگھ : ۶۲ ، ۶۶ ، ۷۹ ،	راجہ روپ سنگھ رائہور : ۴۱ ،
۱۱۱	۴۹ ، ۲۳۲ ، ۳۱۱ ،
رانا جگت سنگھ : ۴۳	راجہ سبجان سنگھ : ۳۱ ، ۱۰۱ ،
راو امر سنگھ چندراوت : ۶۶ ، ۱۰۰ ،	۱۲۰ ، ۱۹۱ ، ۱۹۸ ، ۲۰۳ ،
۱۱۲ ، ۱۶۵	۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۳۵۳ ، ۳۶۰ ،
راو بھاؤ سنگھ ہادا : ۱۱۲ ، ۱۸۹ ،	راجہ سورج مل : ۳۱ ،
۳۶۰	راجہ سوورام : ۲۰ ، ۴۹ ،
راو دلپت : ۳۷۷	راجہ شیورام کور : ۴۲ ،

- رشید وطواط : ۵۲۹ ، ۵۳۰
 رشیدی سمرقندی : ۶۱۷
 رضوی خان : ۹۶ ، ۱۰۱ ، ۱۲۶
 ۱۷۱ ، ۲۷۸ ، ۳۳۸ ، ۳۷۵
 ۴۱۵ ، ۴۵۵
 رضی ارمائی ، میرزا : ۵۴۲
 رضی دانش : ۵۸۱ ، ۵۸۳
 رضی الدین ، وحدت : ۶۸۱
 رعایت علی خان : ۱۱۷
 رعد انداز بیگ : ۲۴
 رعد انداز خان : ۹۴ ، ۱۲۵
 ۱۳۰ ، ۱۸۷ ، ۲۲۰ ، ۲۲۸
 ۳۰۰ ، ۳۱۴ ، ۳۳۳
 رفیع ، حسن بیگ : ۵۸۳
 رفیعی کاشی : ۵۸۰
 رکن الدین روعیلہ : ۲۷۹
 رگھناتھ سنگھ رائیپور : ۳۲ ، ۵۵
 رگھناتھ سنگھ میرتیب : ۳۸۲
 رنبھا جی : ۱۰۲ ، ۱۲۲
 رندولہ خان : ۱۰ ، ۳۳ ، ۴۰
 ۳۶۰
 رنمست : ۱۲۸ ، ۱۳۳
 رنمل زمیندار : ۲۸۳
 روپ سنگھ رائیپور : ۴۱ ، ۱۰۲
 ۱۲۹
 روح اللہ : ۱۸۳
 روح اللہ خان : ۷۲ ، ۱۳۰ ، ۱۸۶
 ۲۳۰ ، ۲۳۷ ، ۲۹۰ ، ۲۹۵
 رودکی ، حکیم : ۵۷۷
 روز بھائی : ۱۰۰ ، ۱۰۹
 روشن آرا بیگم : ۱۲۶ ، ۱۵۲
- راو رتن : ۴۱
 راو سترسال ہادا : ۴۱ ، ۴۲
 ۴۹ ، ۸۹ ، ۲۸۳
 راو سجان سنگھ بندیلہ : ۲۵
 راؤ سعادت مند : ۲۱۱
 راؤ سور : ۳۷۶
 راؤ کرن بھورتیب : ۲۲۱ ، ۳۷۶
 رای بہارا مل : ۲۲۷
 رای رایان : ۱۰۱ ، ۱۲۹
 رای رگھناتھ : ۱۵۳
 رایسنگھ : ۶۶ ، ۷۲ ، ۱۰۲
 ۱۲۰ ، ۲۸۳ - ۲۸۵ ، ۳۴۲
 رای لون کرن : ۵۵۵
 رای گاسیداس : ۳۲۴
 رتن رائیپور : ۲۶ ، ۲۹ ، ۳۱
 رحمت النساء : ۳۹۴ ، ۳۹۶
 رحمت خان : ۶۷ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵
 ۱۴۱ ، ۱۷۵ ، ۱۸۱ ، ۱۸۲
 ۱۸۷ ، ۳۲۳ ، ۳۶۴
 رزق اللہ خان : ۳۶۶
 رستم : ۲۱۶ ، ۴۲۷ ، ۵۵۲
 رستم بی : ۳۷۴ ، ۳۷۸
 رستم خان : ۴۴ ، ۴۷ - ۴۹
 ۷۴ ، ۱۲۹ ، ۱۹۴ ، ۲۲۷
 ۳۸۰
 رستم راو : ۱۳ ، ۳۵۳
 رسول : ۱۹۴
 رشیدای خوشنویس : ۳۳۸
 رشید خان : ۳۴ ، ۴۰ ، ۹۹
 ۱۱۲ ، ۱۹۱ ، ۱۹۵ ، ۲۰۷
 ۲۴۲ ، ۲۴۸ ، ۲۸۹

۳۹۶
 زینتی : ۵۸۷
 (س)
 سادات خان : ۱۰۰ ، ۵۷۲
 ساقی : ۶۹۳
 سالک یزدی : ۵۹۷
 سام میرزا : ۴۷۴ ، ۵۹۰
 ماهو بهونسلہ : ۹ ، ۲۱۶ ، ۴۰۴
 سبحان خان : ۳۰۷
 سبحان قلیخان : ۲۲۲ ، ۳۷۵ ،
 ۴۰۳
 سبکرن بندیلہ : ۴۵
 سبل سنگھ سیسودیہ : ۱۲۸
 سبھا منکر بہدوریہ : ۲۱۲
 سپہ دار خان : ۱۲ ، ۱۶ ، ۲۳ ، ۳۳
 سپہر شکوہ : ۴۴ ، ۴۷ ، ۴۸ ، ۵۰ ،
 ۵۱ ، ۷۷ ، ۸۱ ، ۱۲۴ ، ۱۳۲ ،
 ۱۳۳ ، ۱۳۷ ، ۱۶۱ ، ۱۶۷ ،
 ۱۶۸ ، ۳۹۷
 سجانسنگھ بہدوریہ : ۲۱۲
 سجانسنگھ سیسودیہ : ۳۱
 سجابی نجفی : ۵۹۱ ، ۶۰۷ ، ۶۶۷
 سراج الدین جابری : ۱۹۰ ، ۱۹۶ ،
 ۲۰۶
 سراج الدین قمری : ۶۴۶
 سرانداز خان : ۱۴۰ ، ۲۰۴
 سرباز خان : ۳۶۶
 سربلند خان : ۴۴ ، ۵۳ ، ۷۳ ،
 ۲۹۰ ، ۳۶۵
 سرخوش ، محمد افضل : ۵۱۹ ، ۵۹۶

۱۸۷ ، ۱۸۲
 روشن رای بیگم : ۱۵۲ ، ۲۱۱
 روشن قلم : ۱۶۵
 رونق ، سہراب : ۵۸۴
 رہائی ہروی : ۵۷۹
 رہبر خان : ۲۳۵
 (ز)
 زاہد بیگ جورا غامی : ۱۱۸ ، ۱۵۸
 زاہد خان کوکہ : ۴۵ ، ۱۵۸ ، ۵۶۸
 زبدة النساء بیگم : ۱۵۳ ، ۳۹۲ ،
 ۳۹۷
 زبردست خان : ۱۸ ، ۲۳ ، ۴۰ ، ۸۰ ،
 ۹۹ ، ۱۱۲ ، ۱۹۴ ، ۲۰۱ ، ۲۰۷ ،
 ۳۵۲ ، ۳۶۶
 زکی ، عبداللہ : ۵۸۵
 زلالی خنسای : ۵۸۵ ، ۵۸۶
 زمانہ بیگ (مہابت خان) : ۶۰۲
 زیب النساء بیگم : ۱۵۲ ، ۱۸۷ ،
 ۳۹۲ ، ۳۹۳ ، ۵۴۴
 زید بن ارقم : ۴۶۰
 زین خان : ۶۲ ، ۱۷۲ ، ۳۶۸ ، ۵۸۶
 زین الحسن : ۲۵۶
 زین الدین : ۱۰۳ ، ۱۰۶ ، ۱۸۸ ،
 ۱۹۲ ، ۲۰۲ ، ۲۰۵ ، ۲۰۷
 زین الدین عایخان : ۳۵۲
 زین الدین ، مولانا : ۴۷۶
 زین العابدین : ۲۰۷ ، ۳۷۷ ، ۵۶۷
 زینب النساء بیگم : ۱۵۲
 زینبی علوی : ۵۸۵
 زینت النساء بیگم : ۱۵۲ ، ۳۹۲

سکندر (رومی) : ۲۴۱ ، ۴۲۷ ،
 ۵۶۲ ، ۵۹۴
 سکندر روہیلہ : ۲۴ ، ۳۲
 سکندر مرزا : ۴۶۹
 سلطان ابراہیم : ۴۰۲
 سلطان اویس : ۴۶۷
 سلطان بایزید : ۴۷۸
 سلطان بیگ : ۱۲۰ ، ۱۷۶
 سلطان پرویز : ۱۶۰ ، ۲۰۶ ، ۲۳۶ ،
 ۶۳۹
 سلطان تکش خان خوارزمشاہ : ۶۰۰
 سلطان جلایر : ۴۶۹
 سلطان حسین : ۲۶ ، ۴۳ ، ۷۶
 سلطان حسین بایقرا : ۴۷۳ ، ۴۷۴ ،
 ۴۷۶ ، ۵۳۲ ، ۶۷۲
 سلطان حسین میرزا : ۴۷۰ ، ۴۷۵ ،
 ۵۴۹ ، ۴۷۶
 سلطان خلیل : ۵۴۷
 سلطان ، علیقلی خان : ۵۹۲
 سلطان قوام : ۶۱۴
 سلطان محمد سپلکی : ۵۹۳
 سلطان محمد ملک شاہ (سلاجوقی) : ۵۷۹
 سلطان داؤد زئی : ۱۰۰
 سلطان سکندر : ۳۶۷ ، ۵۶۵
 سلطان شجاع : ۱۴۷
 سلطان علی : ۴۷۱ ، ۴۷۶
 سلطان محمد خان : ۴۰۲
 سلطان محمد خندان : ۴۷۱
 سلطان محمد عظیم : ۳۱۱
 سلطان المشائخ : ۴۱۹ ، ۵۰۷
 سلطان محمد نور : ۴۷۱

سردار خان : ۶۸ ، ۱۴۶ ، ۲۳۷
 سردار قیام خان : ۱۲۱
 سرفراز خان : ۱۲ ، ۶۸ ، ۱۲۷ ،
 ۱۴۶ ، ۳۵۲ ، ۳۵۵ ، ۳۵۶
 سرمد (برہنہ) : ۵۴۱ ، ۵۹۴ - ۵۹۶
 سرکی راجہ : ۲۶۹
 سرمست افغان : ۱۹۸
 سرنسنگھ روہیلہ : ۱۸۹
 سروری صفہانی : ۵۹۶
 سزاوار خان : ۵۰ ، ۶۱
 سعادت : ۵۸۹
 سعادت خان : ۶۲ ، ۱۷۲ ، ۱۸۱
 سعد الدین : ۴۵۳
 سعد بن زید (شریف مکہ) : ۴۰۳
 سعد اللہ خان : ۲۷ ، ۴۱ ، ۵۵ ،
 ۶۹ ، ۱۰۱ ، ۱۲۶ ، ۲۲۷ ،
 ۳۳۰ ، ۴۲۱ ، ۴۴۳ ، ۴۴۸ ،
 ۴۵۶ ، ۴۹۰
 سعدی (شیرازی) : ۲۹۸ ، ۶۱۱ ،
 ۶۶۲ ، ۶۷۱
 سعیدا : ۵۵۱
 سعید امرد : ۴۹۲
 سعید خان بہادر : ۳۶ ، ۶۳ ، ۶۸ ،
 ۱۴۴ ، ۱۸۶ ، ۲۷۹ ، ۲۸۰
 سعید منور خان بارہہ : ۳۵۲
 سقا درویش : ۵۹۳
 سکندر : ۳۵۸ ، ۴۰۴
 سکندر بن سلطان عمر شیخ ، سلطان :
 ۵۳۰
 سکندر بیگ منشی : ۵۹۴
 سکندر خان : ۴۳۵

- ۶۶۷ : میتا
 ۲۴۲ : سید ابابکر
 ۱۳۸ ، ۱۳۲ : سید ابراہیم
 ۱۴۷ : سید ابو محمد
 ۱۴۶ ، ۱۲۵ ، ۵۲ : سید احمد
 ۹۶ : سید احمد سعید
 ۶۶ : سید اختصاص خان بارہہ
 ۴۰۹ : سید امجد
 ۸۱ : سید بایزید
 ۹۸ : سید بدیع الدین
 ۴۵۰ : سید برکہ
 ۴۴۳ : سید البشر (صلی اللہ علیہ وسلم)
 ۴۴۵
 ۱۰۰ ، ۴۴ ، ۲۳ : سید بہادر
 ۱۷۲ ، ۱۵۸ ، ۱۳۰ ، ۱۰۱
 ۱۲۹ ، ۱۱۳ ، ۱۰۲ : سید قاتار
 ۲۵۶
 ۲۰۲ ، ۲۰۰ : سید تاج الدین
 ۲۱۰ : سید جعفر
 ۲۱۰ ، ۵۲ : سید جلال
 ۱۲۵ ، ۹۶ : سید جلال بخاری
 ۶۰۵ ، ۴۱۵ ، ۲۱۰ ، ۱۴۶
 ۴۳۸ : سید جمال الدین عطاء اللہ
 ۱۱۳ : سید جواد بخاری
 ۱۲۹ : سید چاند بخاری
 ۱۲۹ : سید حامد بخاری
 ۱۳۰ ، ۱۰۲ : سید حامد خان
 ۲۲۶
 ۲۱۰ ، ۷۳ : سید حسن
 ۶۸۳ : سید حسین علی خان
 ۴۷۵ : سید حیدر جلی نویس
- ۳۲۹ ، ۲۲۴ : سلطان معزالدین
 ۳۶۳
 ۵۴۷ : سلطان میرنشاہ
 ۵۱ : سلطان یار
 ۵۸۸ ، ۵۷۶ ، ۴۶۹ : سلطان ساوجی
 ۶۲۲ ، ۵۸۹
 ۵۹۹ : سلوکی (محمد زمان)
 ۵۹۶ : سلیم ، محمد قلی
 ۶۲ ، ۵۸ ، ۴۶ ، ۴ : سلیمان شکوہ
 ۷۷ ، ۷۴ ، ۷۲ ، ۶۶ ، ۶۴
 ۲۲۰ ، ۱۶۳ ، ۸۲ ، ۸۱ ، ۷۹
 ۴۹۹ ، ۴۸۵ ، ۲۲۱
 ۶۱۴ ، ۵۷۱ : سلیمان ، حضرت
 ۶۵۳ ، ۴۲۸ ، ۱۸۳ : سلیم شاہ
 ۶۵۴
 ۳۴۰ ، ۳۲۱ ، ۳۲۰ : سنبھاجی
 ۳۴۳
 ۵۴۹ ، ۵۱۶ : سنائی ، حکیم
 ۱۱۰ ، ۱۰۳ : سنجر
 ۵۲۹ ، ۵۲۸ : منجر سلجوقی ، سلطان
 ۱۴۳ : مندر داس سیسودھہ
 ۱۱۲ ، ۱۰۲ : سو بہکرن بندیلہ
 ۳۵۳ ، ۱۲۶ ، ۱۲۳
 ۳۸۲ : سورج مل سیسودھیہ
 ۱۲۸ : سورج مل کور
 ۵۸۸ : سوزنی سمرقندی
 ۷۳ : سہراب خان
 ۹۵ ، ۸۹ ، ۷۵ ، ۶۱ : سیادت خان
 ۱۶۳ ، ۱۶۲ ، ۱۴۰ ، ۱۳۷
 ۳۷۶
 ۵۹۸ : سیادت لاہوری

- سید خان : ۲۲۷
 سید خان جہاں : ۱۸ ، ۴۵ ، ۶۶ ،
 ۸۰ ، ۶۸
 سید دلاور خان : ۲۳ ، ۴۰ ، ۴۷ ،
 ۵۰
 سید راجی : ۱۰۳ ، ۱۰۴
 سید زین العابدین : ۱۲۸ ، ۳۱۷
 سید سالار خان : ۲۷ ، ۱۴۶ ، ۲۰۰ ،
 ۲۴۲
 سید سالار علیخان : ۲۰۳
 سید سعد اللہ : ۴۱۷
 سید سلطان : ۳۰۰ ، ۳۰۲
 سید شاہ مجدد : ۱۵ ، ۱۰۲
 سید شجاعت خان : ۱۰۰
 سید شریف خان : ۴۱۰
 سید شمس : ۱۰۰
 سید شیخن بارہہ : ۵۱
 سید شیر خان بارہہ : ۲۷ ، ۴۴
 سید شیر زمان : ۱۸
 سید شیر مجد قادری : ۲۱۱ ، ۴۰۹
 سید صادق : ۲۴۴
 سید صدر جہاں : ۴۳۵
 سید صلابت خان : ۸۱
 سید عابد بخاری : ۱۰۲
 سید عالم : ۹۷ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶ ،
 ۱۰۸ ، ۱۹۳ ، ۲۰۲ ، ۲۰۴ ،
 ۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۲۰۸
 سید عبدالجلیل : ۹۳
 سید عبدالرحمن : ۱۸
 سید عبدالرزاق : ۱۱۳
 سید عبدالرشید : ۷۳
 سید عبدالفتاح : ۴۱۸
 سید عبدالکریم : ۴۱۰
 سید عبداللہ : ۳۱۳ ، ۳۱۵ ، ۶۸۳
 سید عبداللہ خان چوگان بیگی : ۴۲۷
 سید عزت خان : ۲۷ ، ۸۶ ، ۱۰۱ ،
 ۲۲۸ ، ۳۷۴
 سید علی : ۹۶
 سید علی اکبر : ۱۲۹ ، ۳۵۳ ،
 ۴۵۷
 سید علی اوزبک : ۱۰۴ ، ۲۰۸
 سید علی خان : ۶۵۸
 سید علی خان میر : ۴۸۷
 سید فاضل گجراتی : ۴۱۹
 سید فیروز : ۴۰۹
 سید فیروز خان : ۶۶ ، ۱۰۱ ، ۱۷۱ ،
 ۳۸۱
 سید قاسم خان : ۵۹ ، ۹۳ ، ۹۷ ،
 ۱۰۳ ، ۱۰۶ ، ۱۱۹ ، ۱۲۷ ،
 ۱۴۴
 سید قطب عالم : ۱۰۱
 سید قلی : ۲۰۸
 سید قلی اوزبک : ۲۰۵ ، ۲۰۷
 سید کبیر ، علوی : ۶۲۹
 سید لطف اللہ بہورہ کوکہ زادہ :
 ۶۲۸
 سید لطف علی : ۴۴
 سید مجد (جامہ ہاف) : ۶۰۱
 سید مجد : ۱۴۶ ، ۱۴۷ ، ۲۱۰ ،
 ۲۷۱
 سید مجد (قنوجی) : ۳۳۳ ، ۳۳۴
 سید مجد صالح بخاری : ۲۱۱

میدی محمد علی : ۱۵۴
 میدی محمود : ۲۵۹ ، ۸۱
 میدی مرتضیٰ : ۴۳۶ ، ۱۰۴ ، ۷۲
 میدی مرزای مبرزواری : ۲۵۶
 میدی مسعود بارہہ : ۱۲۰ ، ۸۶ ، ۱۲۹
 میدی مصطفیٰ : ۴۳۶
 میدی مظفر : ۲۰۲
 میدی مظفر خان بارہہ : ۴۰ ، ۲۲
 ۲۰۴ ، ۱۹۸ ، ۹۹
 میدی مقبول عالم : ۴۵
 میدی منصور خان : ۱۲۸ ، ۷۲ ، ۶۸ ، ۱۴۳
 میدی منور : ۸۰ ، ۴۵ ، ۱۸
 میدی میر : ۷۶ ، ۲۴
 میدی میرزا : ۲۸۲ ، ۲۸۱
 میدی میرک شاہ : ۴۳۸
 میدی ناصر خان : ۵۰
 میدی نجابت خان : ۹۹ ، ۹۶ ، ۴۵
 میدی نصیرالدین : ۱۵۸ ، ۱۴۳ ، ۱۶۳ ، ۲۵۰ ، ۲۴۲ ، ۲۰۰ ، ۲۸۱ ، ۲۵۶
 میدی نعمت اللہ : ۴۱۶
 میدی نورالعیان : ۹۹ ، ۴۵
 میدی ہاشم : ۸۱
 میدی ہدایت اللہ : ۴۴۹ ، ۱۲۶ ، ۵۲
 میدی یحییٰ : ۳۱۵ ، ۳۱۳
 میدی یوسف : ۲۳
 میدی ابراہیم : ۲۲۸
 میدی فولاد : ۲۱۱
 میدی کامل : ۳۱۵ ، ۳۱۳
 میدی مسعود : ۳۵۷
 میدی میر ہاشم : ۱۳۷
 سیف اللہ : ۱۶۳ ، ۱۰۳ ، ۱۹۰ ، ۳۷۹ ، ۱۹۱
 سیف الدین محمود : ۳۵
 سیف بیجاپوری : ۱۷۱ ، ۱۰۲
 سیف الدین صنوی : ۲۴۷ ، ۱۶۵ ، ۳۰۹
 سیف الملک (شجاعی) : ۶۰۱
 سیف خان : ۱۰۶ ، ۹۹ ، ۴۰ ، ۳۵
 ۱۰۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۲ ، ۱۴۴
 ۱۵۳ ، ۱۶۳ ، ۱۶۷ ، ۱۶۸
 ۱۸۵ ، ۲۲۷ ، ۲۳۱ ، ۲۷۹
 ۲۸۱ ، ۲۹۷ ، ۳۰۰ ، ۳۲۶
 ۳۲۷ ، ۵۴۱ ، ۵۶۸ ، ۶۰۵ ، ۶۶۸
 سیوا : ۲۱۶ ، ۲۲۸ ، ۲۳۵
 ۲۹۱ ، ۳۰۷ ، ۳۱۶ ، ۳۱۸
 ۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۴۹ ، ۳۴۱
 ۳۵۱ ، ۳۵۲ ، ۳۵۴ ، ۳۶۴ ، ۴۰۴ ، ۳۷۶
 سیوا بھونسلا : ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۶۱
 سیوارام کور : ۳۵۵
 سیوارام : ۱۰۰
 (ش)
 شادمان ، سلطان : ۳۶۹ ، ۶۰۴
 شافعی : ۴۳۳
 شاہ ابواسحق : ۶۲۲

میدی محمد علی : ۱۵۴
 میدی محمود : ۲۵۹ ، ۸۱
 میدی مرتضیٰ : ۴۳۶ ، ۱۰۴ ، ۷۲
 میدی مرزای مبرزواری : ۲۵۶
 میدی مسعود بارہہ : ۱۲۰ ، ۸۶ ، ۱۲۹
 میدی مصطفیٰ : ۴۳۶
 میدی مظفر : ۲۰۲
 میدی مظفر خان بارہہ : ۴۰ ، ۲۲
 ۲۰۴ ، ۱۹۸ ، ۹۹
 میدی مقبول عالم : ۴۵
 میدی منصور خان : ۱۲۸ ، ۷۲ ، ۶۸ ، ۱۴۳
 میدی منور : ۸۰ ، ۴۵ ، ۱۸
 میدی میر : ۷۶ ، ۲۴
 میدی میرزا : ۲۸۲ ، ۲۸۱
 میدی میرک شاہ : ۴۳۸
 میدی ناصر خان : ۵۰
 میدی نجابت خان : ۹۹ ، ۹۶ ، ۴۵
 میدی نصیرالدین : ۱۵۸ ، ۱۴۳ ، ۱۶۳ ، ۲۵۰ ، ۲۴۲ ، ۲۰۰ ، ۲۸۱ ، ۲۵۶
 میدی نعمت اللہ : ۴۱۶
 میدی نورالعیان : ۹۹ ، ۴۵
 میدی ہاشم : ۸۱
 میدی ہدایت اللہ : ۴۴۹ ، ۱۲۶ ، ۵۲
 میدی یحییٰ : ۳۱۵ ، ۳۱۳
 میدی یوسف : ۲۳
 میدی ابراہیم : ۲۲۸
 میدی فولاد : ۲۱۱

شاه قلی خان : ۱۷۶ ، ۱۸۲ ، ۳۴۵

شاه کبود جامه : ۶۰۰

شاهم : ۵۹۲

شاه محمد نیشاپوری : مولانا : ۴۷۸

شاه مدار : ۹۸

شاه نعمت الله ولی : ۴۸۳

شاهنواز خان : ۲ ، ۳ ، ۱۶ ، ۱۷

۸۷ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۳۳

۱۲۶ ، ۱۳۷ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰

۲۰۹ ، ۳۹۳ ، ۳۹۶ ، ۶۴۴

شاهنواز سید : ۱۳۳

شاهی بیگ خان : ۴۷۷ ، ۶۸۵

شاهی سبزواری : ۶۰۰ ، ۶۱۱

شایسته خان : ۵۳ ، ۷۲ ، ۷۹

۱۲۱ ، ۱۲۲

شبلی (مولانا) : ۳۹۱

شجاع ، محمد : ۲ ، ۳ ، ۴ ، ۵ ، ۱۸

۲۵ ، ۳۵ ، ۴۵ ، ۵۹ ، ۶۷

۷۵ ، ۷۹ ، ۸۸ ، ۹۱ ، ۹۲

۹۵ - ۱۰۰ ، ۱۰۳ - ۱۰۶

۱۰۸ ، ۱۱۰ - ۱۱۲ ، ۱۱۹

۱۲۹ ، ۱۳۱ ، ۱۴۲ ، ۱۴۶

۱۵۸ ، ۱۶۳ ، ۱۷۳ ، ۱۷۶

۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ -

۱۹۳ ، ۱۹۵ - ۱۹۷ ، ۱۹۹ -

۲۰۹ ، ۲۱۱ ، ۲۱۴ ، ۲۳۸

۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۸ ، ۲۵۵

۳۹۴ ، ۵۴۳

شجاعت خان : ۱۶ ، ۱۷ ، ۲۲

۴۰ ، ۵۶ ، ۷۳ ، ۸۷ ، ۱۰۰

۱۲۸ ، ۱۵۸ ، ۱۶۲

شاه اسماعیل صفوی : ۴۷۴ ، ۴۷۶

۴۸۶ ، ۵۳۳ ، ۵۳۵ ، ۵۹۰

۶۶۳ ، ۶۶۴ ، ۶۸۵

شاه اسماعیل ثانی : ۵۶۲

شاه بیگ خان : ۹ ، ۱۵ ، ۲۸ ، ۳۶

شاه جنید صفوی : ۴۷۳

شاه جهان : ۱۴۴ ، ۲۰۳ ، ۲۸۱

۳۳۴ ، ۳۸۲ ، ۴۲۱ ، ۴۸۴

۴۸۶ ، ۴۸۸ ، ۵۴۰ ، ۵۴۳

۵۸۱ ، ۵۸۳ ، ۵۹۶ ، ۶۰۷

۶۰۸ ، ۶۱۶ ، ۶۴۸ ، ۶۶۶

۶۷۸

شاه حیدر : ۴۴۷

شاهرخ ، میرزا : ۴۶۸ ، ۵۳۱

شاه سلیمان : ۴۰۲

شاه شجاع : ۴ ، ۸۸ ، ۹۳ ، ۹۴

۱۵۹ ، ۱۹۵ ، ۴۱۶ ، ۴۸۴

۴۸۵ ، ۵۸۲ ، ۶۱۲

شاه صفی : ۵۵ ، ۵۳۸ ، ۵۹۴

شاه طوہاسپ : ۴۷۴ ، ۴۸۱ ، ۴۸۶

۵۶۲ ، ۵۹۱ ، ۶۱۱ ، ۶۸۷

شاه عالم : ۳۹۶ ، ۴۹۲

شاه عباس : ۵۵ ، ۶۷ ، ۱۷۰

۳۰۲ ، ۳۴۴ ، ۴۸۰ - ۴۸۲

۴۸۶ ، ۵۲۶ - ۵۳۸ ، ۵۸۰

۵۹۱ ، ۵۹۴ ، ۶۰۳ ، ۶۳۹

۶۷۴ ، ۶۹۰

شاه عباس ثانی : ۲۲۵ ، ۴۰۲

۴۸۷ ، ۵۵۸

شاه غیاث : ۴۸۳

شاه فتح الله شیرازی : ۴۲۶ ، ۴۴۰

۴۴۵

- شجاع خان : ۱۶۲ ، ۱۲۸
 شجاعی (میر اسفند یار) : ۳۴۸
 شجاعی (سیف الملوک) : ۶۰۱
 شرزہ خان : ۱۲۷ ، ۸۷ ، ۴۰ ، ۳۴
 شرزہ راف : ۳۵۳ ، ۳۱۷ ، ۱۴۳ ، ۱۲۹
 شرزہ مہدوی : ۳۵۸ ، ۳۵۷ ، ۳۵۵
 شرف الدین : ۳۶۵
 شرفخان : ۱۷۸ ، ۱۰۰
 شریفخان : ۱۹۴ ، ۱۵۸
 شعیب : ۴۶۰
 شفقت اللہ : ۶۱
 شفائی ، حکیم : ۶۰۳ ، ۶۰۲
 شفیعی یزدی : ۵۹۷
 شفیع اللہ : ۵۷
 شفیع خان : ۳۰۹
 شکیبی صفائانی : ۶۰۲ ، ۶۰۱
 شمس الدین : ۶۱۲ ، ۶۶ ، ۱۰
 شمس الدین محمد خان اتگہ : ۶۳۴
 شمس الدین قہستانی : ۶۸۷
 شمس الدین محمد مشرقی : ۴۷۵
 شمشیر : ۳۶۹
 شمشیر خان : ۱۴۴ ، ۸۰ ، ۱۷
 شمس الدین : ۱۸۶ ، ۱۸۱ ، ۱۷۲ ، ۱۶۳
 شمس الدین : ۳۷۲ ، ۳۷۰ ، ۳۶۹ ، ۲۳۵
 شمس الدین : ۳۷۷
 شہامت خان : ۱۶۳ ، ۱۴۴ ، ۵۹
 شہباز خان : ۱۹۴ ، ۱۷۸ ، ۷۲ ، ۲۳۵ ، ۲۲۸
 شہر یار : ۶۰۴ ، ۲۰۶
 شہسوار بیگ : ۱۳۹ ، ۱۳۰
 شہسوار خان : ۳۵۳
 شیبانی خان : ۵۴۸
 شیبک خان اوزبک : ۶۸۵
 شیخ آدم بنوری : ۴۲۰
 شیخ ابراہیم : ۴۲۴
 شیخ ابن حجر مکی : ۴۲۲
 شیخ ابوالفتح گجراتی : ۴۳۲
 شیخ ابوالفضل : ۴۲۷ ، ۴۲۹
 شیخ احمد : ۴۳۳
 شیخ احمد ، سہرندی : ۴۱۲ ، ۱۲۲
 شیخ احمد فیاض امیٹھی وال : ۴۳۵ ، ۴۱۳ ، ۴۱۴ ، ۴۹۰ ، ۶۸۱
 شیخ اسحاق : ۴۴۰ ، ۴۳۷
 شیخ الاسلام : ۴۲۲
 شیخ الہدایہ لنگر خانی : ۴۳۴
 شیخ اوحید الدین کرمانی : ۶۲۱
 شیخ بایزید افغان قصوری : ۴۲۰
 شیخ بایزید دیپال پوری : ۴۲۴
 شیخ بایزید مہارنپوری : ۴۱۶
 شیخ زادہ سہروردی : ۴۶۶
 شیخ زین الدین خوافی : ۵۷۹
 شیخ سلیمان منیری : ۴۵۲
 شیخ بدھو : ۲۳۴
 شیخ برہان شطاری : ۴۰۸
 شیخ بقا : ۵۵۴
 شیخ بہارو : ۲۳
 شیخ بہلول : ۴۴۵ ، ۴۴۳
 شیخ بہاء الدین ثانی : ۱۸۷
 شیخ بہاء الدین ملتانی : ۱۸۷ ، ۸۷

- شیخ بہنیا : ۳۶۶
 شیخ پیر محمد لکھنوی : ۴۱۶
 شیخ پیر محمد سلون : ۴۱۷
 شیخ جامی محمد خبوشانی : ۵۹۳
 شیخ جمال الدین (یاقوت) : ۴۶۴
 شیخ جیون : ۶۶۹
 شیخ حسن : ۳۶۶
 شیخ حسین خوارزمی : ۴۲۵
 شیخ حمید : ۲۰۲
 شیخ خاتون : ۶۰۸ ، ۶۰۷
 شیخ خوبن : ۷۹
 شیخ داود گنگوہی : ۴۱۴
 شیخ دولای گجراتی : ۴۱۹
 شیخ سعد اللہ لاہوری : ۴۲۴ ، ۴۳۶
 ۴۳۷ ، ۴۴۰
 شیخ سعد اللہ بنی اسرائیل : ۴۳۷
 شیخ سلیم چشتی : ۱۴۳
 شیخ سیف الدین : ۴۱۴ ، ۴۴۳
 شیخ شرف یحییٰ سنیری : ۳۸۹
 شیخ شمس الدین : ۴۲۲
 شیخ صبغۃ اللہ : ۴۱۴
 شیخ شہاب الدین مہروردی : ۴۶۶
 شیخ طاہر : ۴۵۱
 شیخ ظریف : ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۶
 ۱۰۸ ، ۱۳۰
 شیخ عبدالاحد : ۴۱۳ ، ۶۸۱
 شیخ عبدالحق دہلوی : ۴۴۳ ، ۴۴۹
 شیخ عبدالرحمن : ۴۱۷ ، ۴۷۹
 شیخ عبدالرحیم : ۱۱۴
 شیخ عبدالسلام : ۲۴۲
 شیخ عبدالعزیز : ۲۳ ، ۳۲ ، ۶۷
 ۳۰۷ ، ۴۰۸ ، ۴۵۳
 شیخ عبدالقادر جیلانی : ۴۴۴
 شیخ عبدالقدوس : ۴۱۴ ، ۴۲۴
 شیخ عبدالقوی : ۱۸ ، ۴۰ ، ۱۰۱
 ۱۳۰ ، ۲۲۶ ، ۴۲۱
 شیخ عبدالکریم : ۱۷۲
 شیخ عبداللہ : ۲۱۱ ، ۴۱۴
 شیخ عبداللہ زندہ پوش : ۴۱۶
 شیخ عبداللطیف : ۲۳ ، ۴۰۷ ، ۴۵۷
 شیخ عبدالملک : ۴۱۸
 شیخ عبدالنبی : ۴۲۴ ، ۴۲۸
 ۴۳۵
 شیخ عبدالوہاب : ۴۴۴
 شیخ علم اللہ : ۴۴۱
 شیخ علی متقی : ۴۴۴
 شیخ علی ہجویری : ۴۳۷
 شیخ عیسیٰ مندھی : ۴۰۸
 شیخ فرید : ۷۹ ، ۱۲۹ ، ۲۰۶
 شیخ فرید کھروال : ۴۱۸
 شیخ فیض اللہ مہارنپوری : ۴۸۳
 شیخ فیضی : ۴۲۷ ، ۴۲۹ ، ۴۳۲
 ۶۲۲ ، ۶۲۵
 شیخ قطب عالم : ۲۱۱
 شیخ کبیر : ۴۳۶
 شیخ کدانی : ۵۶۶
 شیخ لطف اللہ : ۴۸۲
 شیخ مبارک ناگوری : ۴۲۷ ، ۴۲۹
 ۴۳۱ ، ۴۳۲ ، ۶۲۵
 شیخ محسن محمد ، فانی : ۶۴۳
 شیخ محمد اشرف : ۴۱۴

شیخ میرگ : ۱۲۶ ، ۱۵۳ ، ۱۸۲
 شیخ ناظر : ۵۰۰
 شیخ نصیرالدین چراغ : ۵۲۴
 شیخ نظام : ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۱۳ ،
 ۱۲۹ ، ۱۳۹ ، ۱۵۷ ، ۳۸۸ ،
 ۴۵۰
 شیخ نظام قریشی : ۱۲۹
 شیخ نظام نارنولی : ۴۸۳
 شیخ نورالحق : ۴۴۹
 شیخ وجیہ الدین گجراتی : ۴۴۷
 شیخ وجیہ الدین گوپاسٹر : ۴۵۸
 شیخ ولی فریلی : ۱۰۳ ، ۱۰۸ ،
 ۱۱۰
 شیخ یحیی : ۴۸۸
 شیدا : ۵۴۲ ، ۵۷۰ ، ۵۹۶ ، ۶۰۴ ،
 ۶۵۶ ، ۶۶۷
 شیر شاہ افغان : ۱۸۳
 شیراللہ : ۶۲ ، ۱۷۲
 شیر بیگ : ۱۷۲
 شیر خان : ۲۸
 شیر سنگھ : ۹۹ ، ۱۸۹
 شیر شاہ : ۹۳ ، ۴۲۲ ، ۶۵۳
 شیون سنگھ : ۳۵
 (ص)
 صابر صفاہانی ، میر : ۶۰۷ ، ۶۲۵
 صاحب (کاظم) : ۶۰۹ ، ۶۱۰
 صاحبقران : ۲۱۱ ، ۴۵۰ - ۴۶۱ ،
 ۴۶۶
 صاحبقران ثانی (شاعرجوان) : ۱ ،
 ۳۳۲ ، ۴۴۰ ، ۴۴۲ ، ۴۴۵ ،
 ۴۴۸ ، ۵۸۳ ، ۵۹۷

شیخ محمد اشرف شطاری لاہوری : ۴۱۸
 شیخ محمد بقا : ۵۰۶ ، ۵۱۹
 شیخ محمد بن عیسی : ۴۱۹
 شیخ محمد حیات : ۱۹۵
 شیخ محمد سعید : ۱۲۲ ، ۴۱۲ ، ۴۵۷
 شیخ محمد صادق : ۴۱۵
 شیخ محمد صدیق : ۴۱۴
 شیخ محمد طاہر بوہرہ : ۱۷۶
 شیخ محمد عیسی : ۴۴۱
 شیخ محمد غوث گوالیاری : ۴۰۸ ،
 ۴۱۸
 شیخ محمد فرخ : ۴۱۳
 شیخ محمد فضل اللہ : ۴۴۱
 شیخ محمد لشکر : ۴۰۸
 شیخ محمد ماہ : ۴۱۹
 شیخ محمد معصوم : ۱۲۲ ، ۴۱۳ ،
 ۴۱۶
 شیخ محمد نقشبند : ۴۱۴
 شیخ محمد یحیی : ۴۱۴ ، ۴۴۵
 شیخ محمود ، مولانا : ۴۷۵
 شیخ محی الدین عربی : ۶۲۱
 شیخ معظم : ۴۶
 شیخ معین : ۴۲۶ ، ۴۳۹
 شیخ منور لاہوری : ۴۳۶ ، ۴۴۵
 شیخ موسی : ۸۶
 شیخ میر : ۱۷ ، ۲۴ ، ۳۰ ، ۴۰ ،
 ۴۷ ، ۶۵ ، ۶۹ ، ۷۴ ، ۷۶ ، ۷۷ ،
 ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۱۲ - ۱۱۷ ،
 ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۷ ، ۱۲۸ ،
 ۱۳۳ - ۱۳۷ ، ۱۳۹ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۲۳۶

ضمیر : ۶۱۲
 ضمیری صفاہانی : ۶۱۱
 ضیاءالدین خان : ۳۱۱
 ضیاءالدین خیر آبادی : ۶۱۱
 ضیائی جونپوری : ۶۱۲

(ط)

طارسی (ملا علی محدث) : ۶۱۴
 طالب آملی : ۶۱۵ ، ۶۳۳
 طالب اصفہانی : ۶۱۴
 طاہر خان : ۴۲ ، ۵۳ ، ۵۷ ، ۷۲ ،
 ۸۶ ، ۱۰۲ ، ۱۲۱ ، ۱۲۷ ،
 ۱۲۸ ، ۱۳۰ ، ۱۷۸ ، ۲۹۳ ،
 ۳۴۸
 طباخ (عبداللہ ہروی) : ۴۷۵
 طغانشاہ سلجوقی : ۵۲۷
 طغرای مشہدی : ۶۱۶ ، ۶۷۶
 طالب خان : ۱۹

(ظ)

ظفر جنگ : ۶۳
 ظفر خان : ۴۶ ، ۵۴ ، ۶۲ ، ۹۵ ،
 ۱۵۸ ، ۱۷۸ ، ۲۹۷ ، ۳۰۰ ،
 ۳۷۸ ، ۵۴۰ ، ۵۴۱
 ظہوری (نورالدین) : ۵۷۶ ، ۶۱۸ ،
 ۶۱۹ ، ۶۶۵ ، ۶۶۹ ، ۶۷۶
 ظہیر فاریابی : ۶۱۷

(ع)

عابد خان : ۱۶ ، ۱۹ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ،
 ۲۳۰ ، ۲۸۰ ، ۳۷۴ ، ۵۵ ،
 عابد خوائی : ۱۷۱

صادق خان : ۳۶۵
 صادق خوشرو : ۱۲۴
 صادق مجد خان : ۱۲۴
 صالحای زواری : ۶۰۷
 صالح بنانی : ۶۱۱
 صالح خان : ۳۰۹
 صایب تبریزی : ۵۴۰ ، ۵۵۳ ،
 ۶۰۹

صبوحی : ۶۰۶
 صدرالاسلام : ۴۲۲
 صدرالدین ، شیخ قونوی : ۶۲۰ ،
 ۶۲۱

صدرالصدور : ۱۸۷ ، ۲۳۸ ، ۲۹۵ ،
 صف شکن خان : ۱۷ ، ۲۴ ، ۳۰ ،
 ۳۷ ، ۴۰ ، ۷۴ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۵ ،
 ۸۷ ، ۱۱۲ - ۱۱۷ ، ۱۲۶ ،
 ۱۲۸ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ ، ۱۳۸ ،
 ۲۳۰ ، ۲۳۶ ، ۲۸۰ ، ۲۸۱ ،
 ۲۹۳ ، ۳۰۰ ، ۳۰۵ ، ۳۶۵

صفی خان : ۱۵۳ ، ۲۸۰ ، ۳۶۵ ،
 صفی الدین اردبیلی (ملا) : ۳۹۳ ،
 صفی میرزا : ۳۵۰ ، ۴۰۲ ،
 صلابت خان : ۸۲ ، ۱۶۵ ، ۱۸۳ ،
 ۳۵۸ ، ۳۶۵

صوفی مازندرانی (ملا مجد) : ۶۰۵
 صہبائی : ۶۱۰
 صیدی ، میر : ۶۰۸
 صیرفی ، شیخ یعقوب کشمیری : ۶۰۶

(ض)

ضابط خان : ۳۶۵
 ضحاک : ۴۶۰

عبد الحمید لاہوری : ۶۵۷	عادل خان : ۱۸۱ ، ۱۵۴ ، ۱۴
عبدالحی ، مولانا : ۴۷۳	۲۱۵ ، ۲۱۶ ، ۲۱۹ ، ۲۷۸
عبدالرحیم : ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۳۶۹	۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۲۵ ، ۳۳۰
۳۷۰	۳۵۲ ، ۳۵۳ ، ۳۵۷ ، ۳۵۸
عبدالرحیم خانخانان : ۳۶۴ ، ۴۳۷	۴۲۶
۴۴۱ ، ۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۲۵	عادل شاہ بیجاپوری : ۵۷۶
۶۳۱	عارف لاہوری : ۶۲۸
عبدالرحمن : ۱۰ ، ۲۴ ، ۳۴ ، ۱۰۳	عارفی ہروی : ۶۲۳
۱۰۶ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۹	عاصی ، سید لطف اللہ بہورہ : ۶۲۸
۱۶۲ ، ۲۸۰	عاقل خان : ۱۶۲ ، ۱۸۰ ، ۹
عبدالرزاق گیلانی : ۸۶	۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۲۲۸ ، ۲۲۹
عبدالرشید دیلمی : ۴۸۸	۳۰۲ ، ۳۰۵ ، ۴۰۸
عبدالعزیز ، مولانا : ۴۸۲	عالم سنگھ کونڈ : ۳۵
عبدالعزیز خان (مرزا خانی) : ۳۰۷	عالم شیخ : ۱۰
عبدالعزیز خان : ۶۷ ، ۲۳۱ ، ۲۷۳	عالمگیر : ۷ ، ۱۱ ، ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۵
۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۷ ، ۳۷۴	۳ ، ۴۵ ، ۴۶ ، ۵۳ ، ۵۵ ، ۶۲
۳۷۵ ، ۳۷۸ ، ۳۸۹ ، ۴۰۳	۶۸ - ۷۱ ، ۷۵ ، ۷۸ ، ۸۶
عبدالغنی خان : ۱۷۱ ، ۱۷۲	۱۱۲ ، ۱۱۹ ، ۱۵۰ ، ۱۵۲
عبدالقادر معتبر خان : ۳۵۲	۱۷۷ ، ۲۱۰ ، ۲۱۳ ، ۲۳۳
عبدالکریم میانہ : ۶۶ ، ۳۷۶	۲۷۱ ، ۳۱۵ ، ۳۳۸ ، ۳۴۴
عبدالله : ۴۰۴ ، ۴۹۲	۳۵۰ ، ۳۸۳ ، ۳۹۷ ، ۴۲۰
عبدالله بن عباس : ۴۶۰ ، ۴۶۱	۴۵۲ ، ۵۱۹ ، ۵۴۳ ، ۵۶۶
عبدالله بن عمرو عاص : ۴۵۹	۵۹۵ ، ۶۱۲ ، ۶۱۳ ، ۶۵۸
عبدالله بیگ : ۱۳ ، ۱۶ ، ۶۳ ، ۷۸	۶۸۴
۱۳۲	عاصم بن جدرہ : ۴۶۰
عبدالله (قطب الملک) : ۶۰۸	عاصمی کور شیرازی : ۶۲۴
عبدالله خان : ۱۶ ، ۲۷ ، ۴۰ ، ۶۳	عباد اللہ بیگ : ۱۲۹
۱۰۲ ، ۱۲۰ ، ۱۳۰ ، ۱۶۳	عباس افغان : ۱۰۲ ، ۱۲۹
۲۰۰ ، ۲۱۰ ، ۲۱۲ ، ۲۷۹	عبدالباری انصاری : ۲۸۴ ، ۲۸۵
۲۸۰ ، ۳۲۴ ، ۳۷۸ ، ۳۷۹	عبدالباقی تبریزی ، ملا : ۴۸۱
۴۰۳ ، ۴۳۲ ، ۴۳۳ ، ۴۳۵	۴۸۷
۴۴۲ ، ۶۸۶	

عرفی شیرازی : ۵۵۹ ، ۵۶۰ ، ۶۲۵ ،

۶۲۶

عروه بن زبیر : ۴۵۹

عزت خان : ۸۶ ، ۱۱۳

عزت (شیخ عبدالعزیز اکبر آبادی) :

۴۵۳

عزالدین : ۳۶۵

عزیزالدین : ۳۶۵

عزیز الله : ۲۳۷ ، ۲۸۲

عسا کر خان : ۱۳۲

عسجدی : ۶۲۱

عسکر خان : ۴۲ ، ۱۳۲ ، ۱۳۸ ،

۱۷۸ ، ۲۸۹

عسکری : ۲۲۷

عشقی خان : ۶۲۴

عصمت بخاری : ۵۴۷

عضدالدوله : ۴۲۷

عضدالملک : ۴۲۷

عطاءالله : ۲۵۰

عطار ، شیخ فریدالدین : ۵۱۶ ، ۶۵۱

علامی سعدالله : ۴۱۲

علامی شیخ بہاءالدین : ۶۰۸

عقیدت خان : ۱۲۱ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲

علا بیگ تبریزی ، ملا : ۴۸۱ ،

۴۸۲

علاء الدولہ سمغانی ، شیخ : ۵۷۱

علاء الدولہ ، میرزا : ۴۸۰

علاء الدین خلجی : ۱۸۳

علاءالدین مجد ، مولانا : ۴۷۲

علائی مہدوی : ۴۲۸

علوی ، سید کبیر : ۶۲۹

عبدالله خان سرانی : ۲۰۷

عبدالله ہروی ، مولانا : ۴۷۵

عبدالله قطب شاہ : ۵۸۲ ، ۶۰۸

عبدالله میرزا : ۶۵۸

عبدالمجید : ۱۰۲

عبدالمومن : ۴۳۲ ، ۴۳۳

عبدالنبی خان : ۴۴ ، ۶۰ ، ۱۰۰ ،

۲۱۴

عبدالنبی فخرالزمانی : ۶۲۶

عبدی ابرکوهی : ۶۲۳

عبید خان اوزبک : ۶۸۶ ، ۶۸۷

عبید زاکانی : ۶۲۲

عبید الله خان : ۱۲۵ ، ۱۸۲ ،

۲۲۱

عتابی ، سید مجد : ۶۲۶

عراقی : ۶۲۰ ، ۶۲۱

عرب خان : ۱۲۹

عرب شاہ : ۴۲۱

عرب شیخ : ۱۰۲ ، ۳۴۸

عرش آستینانی : ۴۲ ، ۵۵ ، ۶۷ ،

۱۶۸ ، ۲۷۳ ، ۳۱۵ ، ۳۶۶ ،

۳۶۸ ، ۴۲۱ - ۴۲۴ ، ۴۲۶ ،

۴۲۸ ، ۴۳۱ - ۴۳۴ ، ۴۳۶ ،

۴۳۸ ، ۴۷۸ ، ۴۷۹ ، ۴۸۲ ،

۴۸۳ ، ۴۹۹ ، ۵۱۷ ، ۵۳۹ ،

۵۵۶ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ، ۵۶۹ ،

۵۷۹ ، ۵۹۲ ، ۶۰۳ ، ۶۳۵ ،

۶۷۴

عرشی ، میر مومن : ۴۸۴

عرشی : ۶۲۸

- عیسائی ۴ ، حضرت : ۴۲۲
 عین القضاة ہمدانی : ۴۳۹
 (غ)
 غازان خان : ۴۶۵
 غازی افغان : ۲۷۱
 غازی بیجاپوری : ۱۰ ، ۲۴ ، ۲۳
 غازی بیگ : ۳۱۹
 غازی ترخان ، میرزا : ۶۶۶
 غازی ترخان تبتی ، مرزا : ۶۳۲ ،
 ۶۳۹
 غازی خان : ۴۲۵
 غافل (حاجی محمد اسماعیل) : ۴۹۳ ،
 ۶۳۷
 غالب : ۲۱۹
 غالب خان بیجاپوری : ۲۱۹ ، ۳۵۳
 غروری کاشانی : ۶۳۱
 غریب داس : ۵۱
 غریب ، ملا سعداللہ : ۶۳۵
 غزالی (شیرازی) : ۶۲۴
 غزالی مشہدی : ۶۳۱
 غزنوی ، خان کلان : ۶۳۴ ، ۶۳۵
 غضاری رازی : ۶۴۰
 غضنفر خان : ۴۳ ، ۵۲ ، ۷۵ ،
 ۱۸۲ ، ۱۸۳ ، ۲۷۴
 غلام محمد خان : ۱۰۰
 غلام محمد سہارنپوری : ۵۱۹
 غناتی ، میر عبدالوہاب : ۶۳۵
 غنی (کشمیری) : ۶۳۶ ، ۶۳۷ ،
 ۶۴۴ ، ۶۸۰
 غیاث الدین : ۱۵۸ ، ۴۷۷
 غیاثی ، منصف : ۶۳۰
- علی رضا ، اسیر المؤمنین : ۴۶۱ ، ۶۱۵
 علی بیگ : ۲۲۷ ، ۲۵۶
 علی خان : ۱۴۴ ، ۱۵۸
 علی رضا ، ملا (تجلی) : ۵۵۷
 علی شیرنوائی : ۴۷۰ - ۴۷۴ ، ۴۷۶ ،
 ۶۷۲ ، ۶۷۳
 علی عادل خان : ۲۱۶ ، ۲۱۹ ،
 ۴۰۴
 علی عادل شاہ : ۲۱۶
 علی عرب : ۱۲۹
 علی قلی بیگ : ۶۷
 علی قلی خان : ۶۷ ، ۱۰۰ ، ۱۹۲ ،
 ۲۰۷ ، ۵۶۳ ، ۵۹۲
 علی محمد : ۲۱۶
 علی مردان خان : ۱۰ ، ۴۱ ، ۴۲ ،
 ۶۳ ، ۶۶ ، ۷۸ ، ۱۱۷ ، ۱۲۹ ،
 ۱۴۳ ، ۱۶۳ ، ۵۰۱ ، ۵۵۷ ،
 ۵۵۸
 علی ، ناصر : ۶۲۷ ، ۶۲۸
 علی ہجویری : ۴۳۷
 علی ہمدانی : ۴۲۸
 ہاد فقید کرمانی : ۶۲۰
 عاق خان : ۱۳۳
 عمدۃ الملک : ۵۴ ، ۵۵
 عمر ترین : ۱۰۰ ، ۱۲۰
 عمر شیخ مرزا : ۴۶۹ ، ۵۳۰
 عنایت بیجاپوری : ۱۳۳
 عنایت خان : ۲۹۷ ، ۵۴۱
 عنایت میالہ : ۱۶۳
 عنایتی ، عبدالوہاب خان : ۶۳۵
 عنصری : ۶۲۰ ، ۶۳۰
 عیسائی بیگ : ۵ ، ۱۲ ، ۱۷ ، ۵۰

۳۵۱
 فرخ میر: ۴۱۴ ، ۶۸۳
 فردوس آشیانی: ۴ ، ۲ ، ۹ ، ۱۷ ،
 ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۵ - ۲۷ ،
 ۳۵ ، ۴۲ - ۴۴ ، ۴۶ ، ۵۲ -
 ۵۴ ، ۵۷ ، ۵۹ ، ۶۳ ، ۷۵ ،
 ۹۷ ، ۱۰۰ ، ۱۳۲ ، ۱۵۸ ،
 ۱۶۲ ، ۱۷۶ ، ۲۰۶ ، ۲۷۹ ،
 ۳۱۱ ، ۳۲۳ ، ۳۳۵ ، ۳۴۶ ،
 ۳۵۲ ، ۳۷۶ ، ۴۰۲ ، ۴۰۴ ،
 ۴۰۹ ، ۴۱۰ ، ۴۱۵ ، ۴۴۵ -
 ۴۴۸ ، ۴۵۰ - ۴۵۲ ،
 ۴۸۴ - ۴۸۷ ، ۴۸۹ ، ۴۹۹ -
 ۵۰۲ ، ۵۰۵ ، ۵۴۱ ، ۵۴۳ ،
 ۵۵۱ ، ۵۵۲ ، ۵۶۷ - ۵۶۹ ،
 ۵۸۱ ، ۵۸۳ ، ۵۹۶ ، ۵۹۷ ،
 ۶۰۴ ، ۶۰۷ ، ۶۰۸ ، ۶۴۳ ،
 ۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۶۶ ، ۶۷۷ ،
 ۶۸۹ ، ۶۹۰
 فردوس مکانی (بابر): ۵۷۲ ، ۶۰۴
 فردوسی طوسی: ۶۳۸
 فرقتی: ۵۳۷
 فروغی کشمیری: ۶۴۳
 فرهاد بیگ: ۱۲۹ ، ۱۶۳
 فرهاد خان: ۱۶۳ ، ۲۰۱ ، ۲۵۴
 ۲۵۹
 فریدون: ۴۰
 فریدون حسین بایقرا: ۵۳۴
 فسونی ، افضل خان: ۶۴۳
 فصیحی هروی انصاری ، میرزا:
 ۶۴۹ - ۶۴۱
 فضایل خان: ۴۵۲

غیاث الدین مسعود بن محمد بن ملک شاہ،
 سلطان: ۵۷۹
 غیرت خان: ۱۸ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ،
 ۱۸۲ ، ۲۱۸
 (ف)
 فاخر خان: ۴۶ ، ۵۲ ، ۹۵ ، ۱۵۸ ،
 ۱۷۸
 فارسی ، شریف امیرالامراء: ۶۴۱
 فاضل خان: ۵۲ ، ۵۴ ، ۵۸ ، ۱۲۳ ،
 ۱۲۹ ، ۱۵۳ ، ۲۰۶ ، ۲۳۶ ،
 ۲۸۰ ، ۲۸۱ ، ۲۹۳ ، ۲۹۵ ،
 ۲۹۷
 فانی (سید محمد محسن): ۲۹۷ ، ۶۴۳ ،
 ۶۴۴
 فایق: ۵۹۸
 فتاح خان: ۱۴۴
 فتح: ۲۰۵
 فتح جنگ خان: ۱۳ ، ۳۴ ، ۴۰ ،
 ۹۹ ، ۱۱۲ ، ۱۹۱ ، ۱۹۴ ،
 ۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۷ ، ۳۵۳ ،
 ۳۵۸
 فتح خان: ۱۳ ، ۳۴ ، ۱۳۳ ، ۱۹۴ ،
 فتح روہیلہ: ۱۷ ، ۱۵ ، ۳۴ ،
 فتح ہلی خان: ۱۲۸
 فخر زمان: ۵۴۷
 فخر الزمانی ، عبدالنبی: ۶۲۶
 فدائی بیگ: ۲۰۳
 فدائی ، مرزا رستم صفوی: ۶۴۲
 فدائی خان: ۷۲ ، ۷۷ ، ۸۰ ، ۸۳ ،
 ۱۱۲ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۸۵ ،
 ۱۹۶ ، ۱۹۸ ، ۲۰۱ ، ۲۰۳ ،
 ۲۳۰ ، ۲۸۰ ، ۲۹۳ ، ۲۹۵ ،

- قاسم : ۱۰۱ ، ۲۰۶
 قاسم بن امیر منصور ، سلطان : ۶۶۳
 قاسم آقا : ۲۲۱ ، ۲۲۷ ، ۲۳۰
 قاسم انوار : ۶۴۶
 قاسم خان : ۵ ، ۷ ، ۱۵ ، ۱۹ ،
 ۲۵ ، ۲۷ ، ۳۱ ، ۴۴ ، ۵۴ ،
 ۱۸۵ ، ۲۰۹ ، ۲۱۳
 قاسم خان یزنہ : ۶۴۷
 قاسم خانی : ۶۴۷
 قاسم سلطان : ۱۷۲
 قاسم کاهی : ۵۹۳ ، ۶۵۴
 قاسم علی : ۱۹۵
 قاضی ابراہیم تھتھوی : ۴۹۷ ، ۴۹۹
 قاضی اسلم : ۱۲۶ ، ۳۲۴
 قاضی بیضاوی : ۴۵۴ ، ۵۸۵
 قاضی خلیل الرحمان : ۴۵۵
 قاضی خان : ۴۲۵
 قاضی سراج الدین : ۴۴۱
 قاضی شمو : ۲۴۸
 قاضی شیخ محمد : ۴۲۳
 قاضی صدرالدین قریشی عباسی : ۴۲۳
 قاضی صدرالدین : ۴۴۰
 قاضی عباس : ۴۴۰
 قاضی عبدالرحمان : ۴۵۵
 قاضی عبدالوہاب : ۱۷۶ ، ۲۳۳ ،
 ۴۵۱ ، ۴۵۷
 قاضی قربان : ۳۳۳ ، ۳۳۴
 قاضی محمد اسلم : ۴۳۸ ، ۴۴۲ ،
 ۴۴۵ ، ۴۴۸ ، ۴۵۴
 قاضی محمد حسین جونپوری : ۴۵۶
 قاضی محمد خوشحال : ۴۴۵
 فضل اللہ خان : ۷۵ ، ۱۲۹ ، ۱۶۳
 فضل علی ، میرزا ، نجم ثانی : ۶۵۸
 فطرت ، مرزا معز : ۶۴۴
 فغانی شیرازی : ۶۳۸
 فغنور گیلانی : ۶۳۹
 فقیر : رک ۳۱ راقم ، مؤلف ، بختاور خان
 وغیرہ
 فقیر اللہ : ۳۵
 فکری : ۶۰۱
 فلکی (شروانی) : ۵۲۸
 فنائی : ۶۴۲
 فوجدار خان : ۱۲۶ ، ۱۴۴
 فولاد خان : ۲۱۱ ، ۳۴۲ ، ۳۴۳
 فیاضی ، ابوالفضل : ۴۲۹
 فیروز جنگ : ۲۷ ، ۴۴ ، ۱۳۶
 فیروز میواتی : ۱۳۳ ، ۱۳۷ ، ۱۶۰ ،
 ۱۶۲ ، ۱۶۵ ، ۱۷۱ ، ۱۸۲ ،
 ۳۱۱
 فیضا : ۶۴۳
 فیض اللہ خان : ۴۵ ، ۵۳ ، ۵۷ ،
 ۶۲ ، ۷۵ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ،
 ۱۷۱ ، ۲۳۹
 فیضی ، شیخ : ۴۲۷ ، ۶۰۶ ، ۶۴۲ ،
 ۶۵۶ ، ۶۷۷ ، ۶۷۸
 (ق)
 قابل خان : ۷۶ ، ۱۰۲ ، ۱۱۲ ،
 ۱۳۰ ، ۱۴۷ ، ۱۶۳ ، ۲۷۶ ،
 ۴۵۲
 قارد خان خواجہ : ۴۵۰
 قادر داد انصاری : ۱۷۴
 قادری : ۴۳۲ ، ۴۷۹ ، ۶۰۷

- قاضی محمد راضی : ۵۷۹
 قاضی نصیر الدین : ۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۵۱
 قاضی نظام بدخشی : ۴۲۵
 قاضی نظاما : ۱۳ ، ۱۸
 قاضی نور اللہ : ۱۰۴ ، ۴۳۹
 قاهر راضی عباسی ، خلیفہ : ۴۶۳
 قباد بیگ : ۱۲۹
 قباد خان : ۴۳ ، ۵۳ ، ۵۷ ، ۷۲ ، ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۱۳ ، ۱۱۶ ، ۱۸۶ ، ۲۳۱ ، ۳۱۷ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵ ، ۳۷۲
 قدر انداز خان : ۱۹۸
 قدسی (محمد جان) : ۲۹۴ ، ۶۰۴ ، ۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷
 قراری گیلانی : ۶۴۷
 قزل ارسلان : ۶۱۷
 قزلباش خان : ۲۴ ، ۴۰ ، ۷۴ ، ۷۵ ، ۹۹ ، ۱۳۸
 قطب الدین خان : ۶۶ ، ۶۷ ، ۷۹ ، ۱۴۳ ، ۲۳۵ ، ۲۸۴ ، ۲۸۵ ، ۳۱۸ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵ ، ۳۷۲
 قطب الدین خویشگی : ۱۴۳ ، ۲۸۴
 قطب کاسی : ۱۲۹
 قطب الملک : ۱۵۴ ، ۱۷۱ ، ۳۰۰ ، ۳۹۴ ، ۴۰۴ ، ۶۰۸
 قطب محیی شیرازی : ۳۸۹
 قطران : ۶۴۶
 قلعه دار خان : ۱۲۹ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۳۴۸
 قلندر بیگ : ۶۰
 قلیچ خان : ۱۰ ، ۱۷ ، ۲۵ ، ۴۰ ، ۴۸۴
- ۱۳۳ ، ۱۸۱ ، ۴۵۵ ، ۵۳۹
 قمری ، سراج الدین : ۶۴۶
 قمی ، ملک : ۵۷۶ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۶۵
 قوام الدین ، شاہ : ۵۳۵
 قوج علی : ۱۱۴
 قیصر عبداللطیف : ۶۴۹
 (ک)
 کآبی نیشاپوری : ۶۵۱ ، ۶۵۲
 کار طلب خان : ۱۹ ، ۲۳ ، ۴۰
 کاظم (صاحب) : ۶۰۹
 کاکر خان : ۳۴ ، ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲
 کامران میرزا : ۶۳۴ ، ۶۵۳ ، ۶۵۴ ، ۶۵۵
 کاسگار خان : ۶۸ ، ۷۴ ، ۱۲۹ ، ۱۷۶ ، ۲۷۶ ، ۳۰۶
 کاسل ، احمد بیگ : ۶۵۸
 کاسل بیگ : ۳۱۵
 کامل خان : ۴۵ ، ۳۱۵ ، ۳۶۹ ، ۳۷۲ ، ۳۷۰
 کاسی : ۵۳۷
 کامیاب : ۶۸
 کامیاب : ۳۰۹
 کانبجی کولی : ۱۴۶ ، ۱۶۰
 کاهی میان کالی ، قاسم : ۶۵۴ ، ۶۵۵
 کب رای : ۲۱
 کجاق خان : ۱۳۳
 کرم اللہ : ۲۳
 کرمسی راتھور : ۴۳
 کشنی (میر صالح) : ۴۸۴

کیسری سنگھ بہورتیہ : ۱۰۲

۳۸۲ ، ۱۲۸

کینی ، محمد قاسم : ۶۵۹

کیقباد : ۵۳۰

(گ)

گچ سنگھ : ۴

گرامی ، عبدالرحمن : ۶۵۹

گردھر داس : ۱۲۰ ، ۱۸۹

گردھر رائھور : ۱۹۹

گرزالدین ، حبشی : ۵۳۵

گروه ہر بہادر : ۴۲

گل محمد : ۱۶۰ ، ۱۶۱

گنج علیخان : ۶۳ ، ۷۸ ، ۱۲۸

گوردھن رائھور : ۲۷ ، ۲۸۳

گوھر آرا بیگم : ۲۴۸

گوھر سلطان بیگم : ۵۶۲

گیتی خدیو (عالمگیر) : ۳۶ ، ۳۷

۲۲۵ ، ۲۴۵ ، ۳۲۶ ، ۳۴۰

۳۵۰

(ل)

لالہ برمنگدیو : ۴۳۰

لسانی شیرازی : ۶۶۱

لشکر خان : ۵۷ ، ۸۰ ، ۸۷

۱۸۶

لطف اللہ خان : ۶۹ ، ۱۰۱ ، ۱۰۲

۴۵۳ ، ۱۲۶

لطف اللہ شیرازی : ۲۴۱

لطف اللہ نیشاپوری : ۶۶۰

لعل چند : ۲۲۷

لودی خان : ۱۶ ، ۲۲ ، ۴۰ ، ۷۲

۱۹۱ ، ۱۹۸ ، ۲۰۳ ، ۲۰۴

۳۱۷ ، ۳۱۸

کشن سنگھ : ۳۷۸

کشن سنگھ توتور : ۱۸۲

کشن سنگھ رائھور : ۴۱ ، ۱۰۰

کفایت خان : ۳۵ ، ۳۰۰ ، ۴۹۰

کلبی : ۴۶۰

کلیم (ابو طالب) : ۵۹۶ ، ۶۰۴

۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷

کمال اصفہانی : ۵۷۶ ، ۶۰۰ ، ۶۵۰

کمال خجندی : ۵۸۸ ، ۶۱۱ ، ۶۵۰

۶۵۱

کمال دهلوی ، شیخ : ۵۴۵

کمال الدین : ۲۷۹ ، ۵۴۸

کمال الدین حسین : ۴۳۳

کمال بودی : ۳۴

کمال نظر : ۲۳۰

کنور پرتھی سنگھ : ۱۴۰ ، ۱۷۷

۳۶۶

کنور رام سنگھ : ۴۵ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲

۱۸۹ ، ۲۲۰ ، ۳۲۱ ، ۳۳۹

۳۴۴ ، ۳۷۶

کنور کشن سنگھ : ۳۷۸

کنور لال سنگھ : ۶۲ ، ۶۶ ، ۱۱۱

کوچ مراد بخش : ۱۲۵

کوچک بیگ : ۳۰۱ ، ۳۰۲

کوک سنگھ : ۳۶۰

کوہکن : ۵۶۷

کھکر : ۳۶۹ ، ۳۷۰

کھیلو جی : ۲۸

کیخسرو : ۵۳۰

کیرت سنگھ : ۴۵ ، ۴۶ ، ۶۶

۶۸ ، ۸۹ ، ۱۴۷ ، ۱۷۵ ، ۳۱۷

۳۱۹ ، ۳۲۱ ، ۳۵۳ ، ۳۵۵

(م)

، ۲۷۴ ، ۲۲۶ ، ۲۱۱ ، ۲۰۹
 ، ۳۹۲ ، ۳۷۴ ، ۳۶۳ ، ۳۴۸
 ، ۳۹۶ ، ۴۵۷ ، ۵۵۳
 نید اکبر : ۸ ، ۲۲ ، ۱۲۵ ، ۱۵۳ ،
 ، ۳۷۴ ، ۲۷۴ ، ۲۳۸ ، ۲۰۹
 ، ۳۹۲ ، ۴۵۸ ، ۳۹۷ ، ۵۴۳
 نید اکرام لاهوری : ۴۵۸
 نید امین خان : ۳۸ ، ۴۳ ، ۵۲ ، ۵۷ ،
 ، ۱۲۷ ، ۱۲۰ ، ۱۱۱ ، ۶۹ ، ۶۷
 ، ۲۷۴ ، ۲۷۲ ، ۱۶۵ ، ۱۲۹
 ، ۳۶۳ ، ۲۹۳ ، ۲۹۰ ، ۲۸۰
 ، ۳۷۲ ، ۳۷۷ ، ۳۸۰ ، ۳۸۱
 نید امین قزوینی : ۶۵۷
 نید امین مشہدی ، ملا : ۴۸۹
 نید اورنگ زیب عالمگیر : ۳۱۵
 نید بدیع : ۷۵ ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ،
 ۱۵۷
 نید بیگ : ۱۶ ، ۲۷ ، ۳۴ ، ۱۰۲ ،
 ، ۱۲۰ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ - ۱۴۰ ،
 ، ۱۴۵ ، ۲۰۱ ، ۲۱۰ - ۲۱۲ ،
 ۲۵۱
 نید بیگ خان : ۳۲۲
 نید تقی خان : ۱۰۱ ، ۱۷۴ ، ۳۷۷
 نید جعفر : ۴۹۰
 نید حسین : ۹۹ ، ۱۸۹ ، ۲۰۶ ،
 نید حسین تبریزی ، مولانا : ۴۷۸
 نید حسین کشمیری : ۴۸۵
 نید حسین ، مولانا (زرین قلم) : ۴۸۲
 نید حکیم : ۴۵۴
 نید خان رابع : ۴۰۲
 نید خان نیازی : ۱۷۵

مادہو سنگھ : ۲۵
 مالوجی : ۲۸ ، ۳۱ ، ۴۴ ، ۲۰۷ ،
 ۲۷۶ ، ۲۱۸
 مانجی ملار : ۳۶۰
 مانی : ۴۶۲ ، ۴۷۵ ، ۴۷۶ ، ۴۸۸ ،
 ۴۹۱
 مانی شیرازی : ۶۶۳
 ماهر ، نید علی : ۶۶۸
 مبارز خان : ۳۷۹
 مبارک خان نیازی : ۱۷۵
 مترصن بندیلہ : ۱۰۲
 متوکل علی اللہ : ۴۰۴
 مجاہد خان : ۳۳۷
 مجلسی اصفہانی : ۱۵۴
 مجنون : ۵۴۶ ، ۶۵۸
 محتشم خان : ۱۴۵
 محتشم کاشی : ۶۶۴
 محرم خان : ۱۲۳
 محفوظ خان : ۶۳۳
 محلدار خان : ۳۱۳
 نید : ۲۸۵
 نید ابابکر خویشگی : ۱۳۷
 نید ابراہیم : ۱۶ ، ۲۲ ، ۵۴ ، ۱۴۵
 نید احسان : ۱۴۰
 نید اسحاق : ۱۴۵ ، ۵۰۳
 نید اصغر : ۴۷۹
 نید اعظم : ۹ ، ۲۳ ، ۴۰ ، ۵۴ ،
 ، ۵۹ ، ۷۵ ، ۸۳ ، ۸۸ ، ۱۰۰ ،
 ، ۱۰۱ ، ۱۲۹ ، ۱۵۳ ، ۱۶۲

- محمد صالح ترخان : ۱۷۴ ، ۳۱۷
 محمد طاهر : ۱۱ ، ۱۵ ، ۱۷ ، ۱۲۹ ،
 ۶۵۸
 محمد طاهر ، بوهره : ۴۵۱
 محمد عابد : ۲۷۱
 محمد عادل خان : ۲۱۵ ، ۳۱۶ ، ۴۰۴
 محمد عاقل : ۱۸
 محمد عزیز گوکلتاش (خان اعظم) : ۶۳۵
 محمد علی (صائب) : ۶۰۹
 محمد علی بیگ : ۱۱۴
 محمد علی خان : ۹۶ ، ۱۲۹ ، ۲۷۹
 محمد غزالی : ۴۰۹ ، ۳۸۹
 محمد غیاث : ۱۵۸
 محمد قاسم بیگ : ۹۶
 محمد قاسم خان : ۱۴۳
 محمد قاسم ، مولانا : ۴۷۲
 محمد قلی : ۵۴۴ ، ۵۹۶
 محمد قلیخان : ۳۶۴
 محمد قلی سلیم : ۲۹۴
 محمد کاظم : ۳۸۳
 محمد کاظم منشی ، میرزا : ۶۵۷ ،
 ۶۵۸
 محمد کام بخش : ۳۶۳ ، ۳۹۲ ، ۳۹۸
 ۴۵۸ ، ۴۸۷ ، ۴۸۸ ، ۵۲۳ ،
 ۵۵۶ ، ۶۵۸
 محمد کاسگار : ۷۴ ، ۳۰۶
 محمد کرمانی : ۴۳۷
 محمد مراد : ۱۶۵
 محمد مراد بخش : ۳۲۴
 محمد مراد بیگ : ۲۰۱
 محمد مراد شمیری : ۴۸۵
 محمد خدا بنده ، سلطان : ۵۳۷
 محمد خوشی کنجاہی : ۶۶۹
 محمد خویشی کنجاہی : ۴۱۹
 محمد رفیع ، واعظ : ۶۸۲
 محمد زاہد : ۳۲۴
 محمد زمان : ۱۹۶ ، ۲۰۶ ، ۵۹۹
 محمد سعید آصف قمی : ۵۴۴
 محمد سعید انصاری : ۴۹۲
 محمد سعید (اعجاز) : ۵۴۶
 محمد سعید (بہادر خان) : ۵۹۲
 محمد سلطان : ۸ ، ۱۰ ، ۱۷ ، ۲۲ ،
 ۲۴ ، ۳۳ ، ۴۰ ، ۵۳ ، ۵۵ ،
 ۵۶ ، ۵۸ ، ۷۷ ، ۹۴ - ۹۹ ،
 ۱۰۵ ، ۱۰۹ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ،
 ۱۱۷ ، ۱۱۹ - ۱۲۱ ، ۱۲۶ ،
 ۱۴۲ - ۱۴۴ ، ۱۴۶ ، ۱۵۳ ،
 ۱۵۹ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ، ۱۸۴ ،
 ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ،
 ۱۹۵ - ۱۹۷ ، ۲۰۱ - ۲۰۳ ،
 ۲۱۱ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱ ، ۳۹۲ ،
 ۳۹۴ ، ۳۹۵
 محمد شاہ : ۳۶۸ ، ۴۲۱
 محمد شاہ بن تغلق : ۲۶۹ ، ۵۴۷
 محمد شجاع : ۱۱۷
 محمد شریف : ۲۴ ، ۱۳۳ ، ۱۳۷ ،
 ۱۳۸ ، ۱۵۸
 محمد شیفیع : ۳۲۶ ، ۵۰۵
 محمد صادق : ۵۱ ، ۱۹۸
 محمد صادق دہلوی : ۴۴۴
 محمد صالح : ۴۹ ، ۱۱۴ - ۱۱۶ ،
 ۱۲۳

- ۵۸۷ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱ ، ۶۳۰ ،
 ۶۳۸
 محمود گوان : ۲۱۷
 محوی ، میر محمود : ۶۶۵
 مختار خان : ۱۲ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۲۳ ،
 ۴۰ ، ۶۰ ، ۶۴ ، ۲۱۹
 مخدوم الماک عبدالله سلطانپوری :
 ۴۲۱ - ۴۲۳ ، ۴۲۸ ، ۴۳۰
 مخلص خان : ۱۳ ، ۱۸ ، ۲۵ ، ۲۷ ،
 ۳۵ ، ۴۰ ، ۹۶ ، ۱۰۱ ، ۱۲۳ ،
 ۱۵۳ ، ۱۶۸ ، ۲۰۰ ، ۲۰۲ ،
 ۲۰۴ ، ۲۰۷ ، ۲۴۳ ، ۳۳۹ ،
 ۳۴۰ ، ۳۵۲
 مدهوش : ۵۹۸
 مراد بخش : ۲ ، ۳ ، ۵ ، ۷ ، ۸ ،
 ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۶ ،
 ۳۱ - ۳۳ ، ۴۰ ، ۴۲ ، ۴۸ ،
 ۵۱ ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۶۱ ، ۶۵ -
 ۶۸ ، ۹۵ ، ۱۲۲ ، ۱۲۴ ، ۱۲۷ ،
 ۳۹۴ ، ۳۹۸
 مراد خان : ۱۶۵ ، ۳۲۷ ، ۳۷۹
 مراد قلی : ۳۶۹ ، ۳۷۰
 مراد کام : ۹۷ ، ۶۴۳
 مراسم ابن مره : ۴۶۰
 مرتضی خان : ۱۵ ، ۲۳ ، ۳۰ ، ۴۰ ،
 ۴۹ ، ۵۱ ، ۱۰۲ ، ۱۰۷ ، ۱۳۰ ،
 ۲۰۶ ، ۲۲۱ ، ۲۲۷ ، ۲۸۰ ،
 ۴۳۶
 مرتضی ، حضرت علی رضی : ۵۳۳
 مرتضی نظامشاه : ۶۶۵
 مرحمت خان : ۱۲۱ ، ۱۸۳
 مرزا الغ بیگ : ۳۶۷
- ۴۸۶ : ملا ، مراد
 ۶۸۳ : مسلم ، وامق
 ۱۱۴ : معصوم
 ۴۵ ، ۳۸ ، ۱۳ ، ۸ : معظم
 ۱۶۱ ، ۱۵۴ ، ۱۵۳ ، ۷۹ ، ۶۱
 ۱۷۸ ، ۱۷۶ ، ۱۷۵ ، ۱۶۲
 ۲۰۹ ، ۲۲۴ ، ۲۲۶ ، ۲۳۲
 ۲۷۳ ، ۲۷۹ ، ۲۹۰ ، ۲۹۱
 ۳۰۵ ، ۳۰۷ ، ۳۱۱ ، ۳۱۶
 ۳۲۹ ، ۳۳۱ ، ۳۳۴ ، ۳۴۴
 ۳۴۵ ، ۳۵۱ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵
 ۳۹۲ ، ۳۹۵ ، ۳۹۶ ، ۳۹۸
 ۴۹۲
 ۲۴۳ ، ۱۲۶ ، ۳۶ ، ۲۸ : مقیم
 ۴۹۱
 ۳۸۳ : مکارم
 ۳۷۸ : منصور
 ۱۶ : منعم
 ۲۵۷ : مؤمن
 ۱۸۱ ، ۹۲ : میرگ
 ۱۵۴ : ناصر
 ۳۱۴ : ناصر چیلہ
 ۴۸۸ ، ۴۸۷ : نصیر
 ۴۴۹ : نعم
 ۱۴۵ : یعقوب
 ۴۸۰ ، ۸۰ ، ۱۷ : یوسف
 ۴۷۷ : محمود اسحاق
 ۲۵۵ : محمود بیگ بدخشی
 ۲۲۷ : محمود دلزاق
 ۴۷۷ : محمود شہابی
 ۵۲۶ : سلطان ، محمود عربوی

مظفر خان : ۱۸ ، ۳۳۷ ، ۴۲۶ ، ۶۳۵
 مظفر خان تربتی : ۴۲۶
 مظفر خان معموری : ۶۳۵ ، ۶۳۶
 مظفر لودی : ۱۶
 معتمد خان : ۴۹ ، ۶۲ ، ۱۲۳ ، ۱۴۴ ، ۱۷۵ ، ۱۷۹ ، ۱۸۳ ، ۲۲۱ ، ۳۸۱ ، ۵۰۰ ، ۶۱۴
 معزالدین (ملکشاه) : ۶۶۲
 معزالدین : ۳۰۷ ، ۳۲۴
 معزی نسائی : ۶۶۲
 معصوم خان : ۱۶ ، ۱۴۰
 معظم خان : ۳ ، ۳۸ ، ۵۲ ، ۸۹ ، ۹۴ ، ۹۸ ، ۱۰۱ ، ۱۰۴ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ، ۱۲۸ ، ۱۴۲ ، ۱۴۳ ، ۱۴۶ ، ۱۵۹ ، ۱۷۱ ، ۱۷۳ ، ۱۷۷ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ ، ۱۹۰ ، ۱۹۳ ، ۱۹۵ ، ۱۹۷ ، ۲۰۷ ، ۲۰۹ ، ۲۱۳ ، ۲۴۳ ، ۲۹۲
 معمور خان : ۲۲ ، ۳۴ ، ۶۸ ، ۹۱ ، ۳۴۸
 معموری ، اسد خان : ۶۳۵ ، ۶۳۶
 معین خان : ۱۷۸
 معین الدین احمد : ۱۳۰
 معین الدین تبریزی : ۴۷۵
 معین واعظ : ۴۲۶
 مغل خان : ۱۰۲ ، ۳۴۸
 مغول : ۱۳۳
 مفتخر خان : ۱۲ ، ۱۶ ، ۳۳ ، ۱۳۳ ، ۱۸۱ ، ۲۰۹

مرزا بیگ : ۲۰۵ ، ۲۰۷
 مرزا راجہ جینگو : ۷۷
 مرزا رستم صفوی : ۶۴۲
 مرزا شاهرخ : ۴۶۷
 مرزا معز ، فطرت : ۶۴۴
 مرزا منوہر (توسنی) : ۵۵۶
 مرزای مگسی : ۱۶۰
 مرشد علی قلی خان : ۹
 مرشد قلی خان : ۹ ، ۱۸ ، ۲۳ ، ۲۹ ، ۳۲ ، ۲۲۷
 مرشد یزدجردی : ۶۶۶
 مرید خان : ۲۲۲
 مریم (حضرت) : ۴۲۲
 مریم مکانی : ۴۸۷
 مستعد خان : ۳۴۳ ، ۴۹۱
 مستعصم ، خلیفہ : ۴۶۵
 مسعود خان : ۷۹ ، ۱۰۰ ، ۱۲۸ ، ۱۴۳
 مسعود غزنوی : ۵۲۶ ، ۵۲۷ ، ۵۸۷
 مسعود منگلی : ۳۴
 مسیح : ۵۵۹
 مسیح البیان (صاحب) : ۶۰۹
 مسیحی کیرانوی ، سعد اللہ : ۶۶۷
 مشکین قلم (میر عبداللہ ترمذی) : ۴۸۳
 مصری افغان : ۱۰۰ ، ۱۳۹ ، ۱۷۶
 مصطفیٰ خان : ۱۳۲ ، ۱۷۱ ، ۲۲۱ ، ۳۰۷
 مطیعی (الف ابدال) : ۵۳۴
 مظفر بن محمد الحسین الشفائی : ۶۰۲ ، ۶۰۳

- مقتدر بالله : ۴۶۲ ، ۴۶۳
مقربخان : ۳۶۶ ، ۶۶۷
مقصود بیگ ، ۱۹۸
مقصود بیگ قزدینی : ۴۸۱
مقیم خان : ۳۶ ، ۱۲۶ ، ۱۴۲ ،
۱۸۲ ، ۱۸۵ ، ۱۸۷ ، ۴۹۰
مکتبی : ۶۶۳ ، ۶۶۴
مکتوب خان : ۱۶۵
مکرم خان : ۹۷ ، ۱۰۳ ، ۱۰۶ ،
۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۰ ، ۱۴۵ ،
۱۸۳ ، ۱۸۵ ، ۳۶۳ ، ۳۷۸
مکرمخان صفوی : ۳۷۸
مکرمت خان : ۱۲۳ ، ۱۷۵
مکروپنچ : ۲۵۲
مکنند سنگھ ہادا : ۲۵ ، ۲۹ ، ۳۱
ملا احمد تتوی : ۵۱۷
ملا احمد ناتیہ : ۲۱۵ ، ۲۱۶ ،
۳۲۱ ، ۳۲۵ ، ۳۳۰ ، ۳۳۸ ،
۳۵۲
ملا اسد قصہ خوان : ۶۳۳ ، ۶۳۹
ملا جمال لاہوری : ۴۴۵
ملا چالاک : ۳۶۸
ملا حامد جونپوری : ۳۵۷
ملا حسن چابی : ۳۲۱
ملا حیدر : ۶۳۳
ملا خواجہ : ۴۱۱ ، ۴۱۲
ملا درویش : ۴۷۶ ، ۴۸۶
ملا زاہد کابلی : ۴۵۴
ملا سعد اللہ : ۴۱۲ ، ۶۳۵
ملا سعد الدین : ۴۹۸
ملا شاہ بدخشی : ۱۵۴ ، ۴۱۰
ملا شفیعی یزدی : ۶۹
ملا شکر اللہ : ۴۴۱ ، ۴۸۷
ملا شیری : ۶۰۳
ملا عالم کابلی : ۴۲۵ ، ۶۱۵
ملا عبدالحکیم سیالکوٹی (نیز رک بہ
مولوی عبدالحکیم) : ۴۴۷ ، ۴۴۸ ،
۴۵۵ ، ۴۵۸
ملا عبدالرشید : ۶۳۳
ملا عبدالسلام : ۱۲۶ ، ۴۴۸
ملا عبدالقادر بدایونی : ۴۳۰
ملا عبداللطیف ملطانی پوری : ۴۴۳ ،
۴۴۵
ملا عزیز اللہ : ۱۵۴
ملا علاء الدین : ۴۳۴
ملا علاء الملک تولی : ۵۲ ، ۲۹۸
ملا علی : ۴۸۲ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵
ملا علی رضای عباسی : ۴۸۲ ، ۴۸۳
ملا عوض وجہی : ۱۵۶
ملا عوض وجہی : ۳۰۱ ، ۴۴۹ ،
۴۵۰
ملا فایضی : ۴۸۸
ملا فتح اللہ شیرازی : ۴۹۱
ملا قطب ہانسی : ۴۵۶
ملا محمد (صوفی) : ۶۰۵
ملا محمد اکرم : ۴۵۸
ملا محمد تقی : ۱۵۴
ملا محمد حسین تبریزی : ۴۸۰
ملا محمد نافع : ۵۱۸
ملا محمد یعقوب : ۴۵۴
ملا محی الدین : ۴۴۶
ملا مرشد : ۶۳۳ ، ۶۳۹

- ملا معز : ۴۸۷
ملا مومن : ۴۴۶
ملا ولی دشت بیاضی : ۶۴۷
ملا یحیی لاهوری : ۴۵۸
ملا یحیی نائیب : ۳۵۲
ملفت خان : ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۲۳ ،
۳۳ ، ۵۰ ، ۷۶ ، ۱۲۹ ، ۲۲۷ ،
۲۳۷ ، ۲۷۶ ، ۲۹۵
ملک جیون : ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳ ،
۱۶۸
ملک حسین ابدالی : ۳۴۸
ملک عادل : ۹
ملک عنبر : ۲۷۸
ملک یار پران : ۵۰۶
ملکہ بانو : ۲۳۷ ، ۵۴۱
ممتاز الزمائی : ۲۳۷ ، ۳۱۱ ، ۳۲۳ ،
۴۸۷ ، ۳۳۳
ممتاز محل : ۴۸۷ ، ۵۴۱
میریز مہمند : ۵۱ ، ۱۰۰ ، ۳۵۳
منصور : ۲۱۰ ، ۲۱۲ ، ۲۷۸
منصور بارہہ : ۱۰۲
منصور حاجی بلخی : ۳۵
منصور خان : ۳۵ ، ۲۵۶
منصور کاشغری : ۲۷
منعم خان : ۱۶ ، ۱۰۱ ، ۱۷۶
منگل خان : ۳۴ ، ۱۲۸ ، ۲۳۶
منوچہر شروانشاہ : ۵۲۸
منور خان : ۲۵۶ ، ۲۵۹
منوہر پوری : ۵۵۶
منیر لاهوری : ۶۴۳ ، ۶۶۸
منوہر داس : ۱۲۰
مورخ خان : ۵۵۶
موسیٰ : ۵۹۷
مولانا اظہر : ۴۶۷
مولانا جعفر : ۴۶۷
مولانا جلال الدین : ۴۴۳
مولانا جمال تلہمی : ۴۳۷
مولانا خواجہ کوهی : ۴۳۸ ، ۴۴۲
مولانا زین الدین محمود : ۴۷۱ ، ۴۷۶
مولانا سلطان علی : ۴۷۰ ، ۴۷۲
مولانا سیمی : ۴۶۸
مولانا صادق حلوائی : ۴۳۹
مولانا صادق کشمیری : ۴۴۴
مولانا عبدالرشید : ۴۵۳
مولانا عبدالسلام لاهوری : ۴۴۰
مولانا عبدالقادر سہرندی : ۴۲۱ ،
۴۲۲
مولانا عبداللہ : ۴۵۵ ، ۶۸۳
مولانا عبداللہ سلطانپوری : ۴۲۲ ،
۴۴۶
مولانا عبداللہ صیرفی : ۴۶۷
مولانا عصام الدین اسفرائینی : ۴۲۱ ،
۴۲۵
مولانا علاء الدین لاری : ۴۳۳
مولانا علیشیر شہدی : ۴۷۳
مولانا فتح اللہ دانشمند : ۴۲۴
مولانا مبارکشاہ : ۴۶۶
مولانا محمد سعید : ۴۵۲
مولانا محمد فاضل کابلی : ۴۳۹
مولانا محمد یزدی : ۴۳۳
مولانا معروف بغدادی : ۴۶۹

- مولا نا میرزا خان : ۴۳۳
 مولا نا میرک شطرنجی : ۴۳۲
 مولا نا میر کلان محدث : ۴۳۸ ، ۴۴۲
 مولا نا ہجرانی : ۴۷۲
 مولا نا یوسف قراباغی : ۴۴۵
 مولا نا یوسف لاہوری : ۴۴۳
 مولا نا یوسف مشہدی : ۴۶۶
 مولف شکرنامہ و کتاب (بختاور خان):
 ۱۰۱ ، ۳۰۶ ، ۳۳۸ ، ۴۰۷ ، ۴۱۱ ، ۴۵۵ ، ۴۵۶ ، ۵۱۱ ، ۵۹۰ ، ۶۰۷ ، ۶۲۸ ، ۶۸۱
 مولوی : (رک بہ جامی)
 مولوی (مولا نا روم) : ۴۹۰ ، ۵۱۶
 مولوی سعید احمد : ۳۷۷
 مولوی عبدالحکیم سیالکوٹی : ۶۸۳
 مولوی علی اصغر قنوجی : ۴۰۹
 مولوی محمد امجد : ۴۰۹
 مومن شہرستانی ، میرزا : ۵۳۸
 موبہ ، لطف اللہ : ۶۹۹
 موهن سنگھ ہادا : ۲۵ ، ۲۶ ، ۳۱
 مہابت خان : ۲۸ ، ۶۱ ، ۸۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۷ ، ۱۵۴ ، ۱۷۲ ، ۲۲۶ ، ۲۳۶ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸ ، ۴۳۷ ، ۶۰۲ ، ۶۳۶ ، ۶۶۶
 سہارا جہ جسونت سنگھ : ۳ ، ۱۵ ، ۱۹ ، ۲۲ ، ۲۳ ، ۲۴ ، ۲۵ ، ۲۸ ، ۷۷ ، ۸۹ ، ۱۲۰ ، ۱۴۰ ، ۱۷۷ ، ۲۳۲ ، ۲۳۵ ، ۲۷۸ ، ۲۹۱ ، ۳۰۷ ، ۳۱۴ ، ۳۱۶ ، ۳۴۵ ، ۳۶۵ ، ۳۶۶
 مہا سنگھ بھدوریہ : ۴۴ ، ۴۵
 مہدی : ۲۱۰
 مہدی قلی خان : ۲۱۰
 مہوالنساء بیگم : ۳۹۲ ، ۳۹۸
 مہیس داس رائہور : ۲۶ ، ۲۷ ، ۹۹ ، ۱۰۵
 میان مہجنان قلیخان : ۱۷۲
 میان شیخ میر قادری : ۴۱۰
 میان علی عظیم : ۶۲۷
 میان گل : ۴۱۳
 میانمیر : ۱۶۱ ، ۴۱۰ ، ۴۱۱
 میانہ خان : ۲۰۷ ، ۲۵۴ ، ۲۷۱ ، ۲۷۲
 میدنی سنگھ : ۲۲۱
 میر آق : ۲۱۱
 میر ابراہیم : ۱۲۹ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۷۵ ، ۲۲۸
 میر ابراہیم حسین : ۲۳۷
 میر ابوالبقا : ۱۲۳
 میر ابوالحسن : ۱۵۸
 میر ابوالفضل معموری : ۲۲ ، ۳۴
 میر ابوالقاسم : ۱۲۳
 میر ابوالمعالی : ۹۷
 میر احمد خوانی : ۱۷۱
 میر احمد مشہدی : ۴۷۸
 میر اسحق : ۵۹ ، ۱۴۵
 میر اسفند یار : ۳۴۸
 میر باقر خان : ۲۳ ، ۸۵
 میر باقی : ۱۸۱ ، ۲۲۷
 میر بولاقی : ۱۸۱
 میر بہادر دل : ۶۰
 میر توزک : ۲۵ ، ۱۲۹
 میر تیمور گورگان : ۴۶۱

- میر ضیاء الدین محدث : ۵۹۸ ، ۴۳۸
 میر حبیب اللہ : ۶۲۶
 میر حسین : ۴۸۵ ، ۳۱۷
 میر حسینی : ۱۰۰
 میر حیدر بہائی (رفیعی) : ۵۸۰
 میر خان : ۱۸۲ ، ۷۲ ، ۶۷ ، ۴۴ ، ۲۷۸ ، ۲۳۷
 میر خلیل : ۳۳
 میر خلیل ، باخیزی : ۴۸۳
 میر خلیل موسوی : ۵۷۲
 میر خوند شاہ : ۵۷۲
 میر داد افغان : ۱۲۸
 میر دوری : ۴۷۸
 میر رستم ۹۶ : ۱۰۲ ، ۱۱۳ ، ۱۲۸ ، ۲۸۵ ، ۲۸۴
 میر رضی خراسانی : ۱۸۳
 میر روح اللہ : ۱۸۳
 میر زین الدین علی : ۶۱
 میر زین العابدین : ۴۹۲
 میر سلطان علی ، مولانا : ۴۷۶
 میر سید جعفر : ۴۱۵
 میر سید جلال بخاری : ۴۱۵ ، ۴۱۶
 میر سید حیدر : ۴۶۶
 میر سید علیخان : ۴۹۰
 میر سید قنوجی الجشتی : ۴۰۹
 میر سید محمد جولپوری : ۴۳۲
 میر شمس الدین : ۱۲ ، ۱۵
 میر صابر صفہانی : ۶۲۵
 میر صالح : ۴۸۴ ، ۱۶۵ ، ۱۴۰
 میر صدر الدین محمد : ۴۴۲
 میر ضیاء الدین اسلام خان : ۶۸۰
 میر ضیاء الدین حسین : ۱۰ ، ۸ ، ۳۳ ، ۱۶ ، ۱۱
 میر عبدالباقی (صہبائی) : ۶۱۰
 میر عبدالحی : ۴۶۷
 میر عبدالرزاق (مظفر خان معموری) : ۶۳۶
 میر عبدالکافی : ۵۳
 میر عبداللہ (کاشغری) : ۲۳۸
 میر عبداللہ الترمذی : ۴۸۵ ، ۴۸۳
 میر عربشاہ : ۵۶۳
 میر عزیز : ۱۱۳ ، ۹۹ ، ۹۶
 میر عزیز بدخشی : ۳۴۶ ، ۲۲۷
 میر عسکری : ۹
 میر علاء الدولہ : ۱۰۴
 میر علی اصغر : ۲۸۲
 میر علی ، مولانا : ۴۷۸ - ۴۷۶ ، ۴۸۱ ، ۴۸۳ ، ۴۸۴
 میر عماد : ۴۸۱ ، ۴۸۰ ، ۱۸۶ ، ۵۸۴ ، ۴۹۱ ، ۴۸۸ ، ۴۸۳
 میر عماد الدین : ۳۶۴
 میر عوض تاشقندی : ۴۴۹
 میر عیسیٰ : ۱۳۴
 میر غضنہر : ۳۰۶
 میر غیاث الدین منصور : ۴۲۶
 میر فتاح : ۱۴۴ ، ۱۲۳ ، ۶۹ ، ۶۷
 مہر فضل اللہ : ۷۵
 میر فندرسکی : ۴۸۱
 میر قاسم : ۶۰۸
 میرگ حسین : ۱۳۰
 میرگ شیخ : ۱۵۳ ، ۱۲۶ ، ۵۳ ، ۴۹۸ ، ۴۹۷ ، ۴۴۸ ، ۲۳۰

- میرگ معین : ۶۵۹
 میرگ مبارک الله : ۶۸۲
 میر نجد : ۲۱۱
 میر مجد اشرف : ۶۴
 میر مجد باقر : ۵۸۶ ، ۴۹۲
 میر مجد خان (خان کلان) : ۶۰۴
 میر نجد زاهد : ۴۵۷ ، ۴۵۰
 میر نجد شریف : ۴۸۵
 میر مجد مراد : ۱۸
 میر مجد معصوم نامی : ۶۷۴
 میر نجد نعمان : ۶۸۰
 میر مجد هادی : ۱۲۰
 میر محمود : ۲۲۷ ، ۱۸۱ ، ۱۲۳
 میر مراد : ۱۸۲
 میر مرتضیٰ : ۲۴۸ ، ۲۰۶ ، ۱۹۷
 ۲۵۱ ، ۲۵۳ - ۲۵۵ ، ۲۷۱
 ۲۷۲ ، ۲۸۸ ، ۳۳۷
 میر معز کاشی : ۴۷۸
 میر معصوم : ۱۶
 میر ملک حسین : ۱۵ ، ۱۰
 میرم سیاه قزوینی : ۶۶۴
 میر منصور منشی : ۴۷۶
 میر موسی : ۱۵۸
 میر مومن : ۴۸۵ ، ۴۸۴
 میر مهدی : ۲۱۱
 میر مهدی یزدی مراد بخشی : ۳۰۰
 میر نعمان : ۶۸۰ ، ۲۲۸ ، ۱۷۵
 ۶۸۸
 میر نعمت الله : ۱۲۰ ، ۱۰۱
 میر نعمت الله وصلی : ۶۳۳
 میر هوشدار : ۱۶ ، ۱۳
 میر یحیی : ۴۶۶
 میرزا ابراهیم اصفهانی : ۴۷۸
 میرزا ابوالحسن آصفخان : ۶۶۶
 میرزا ابوسعید : ۳۴ ، ۲۳
 میرزا ابوالمعالی : ۹۷
 میرزا ایرج شاهنواز : ۶۷۴
 میرزا باقر : ۵۶۳
 میرزا اشرف : ۳۶۵
 میرزا بیگ : ۲۴۲ ، ۲۰۳ ، ۱۹۰
 میرزا جیسنگھ : ۲۱۹
 میرزا حسام الدین حسن : ۸۲
 میرزا خان : ۹۸ ، ۲۸ ، ۱۶
 ۱۲۰ ، ۱۹۵ ، ۳۶۴ ، ۳۶۶
 ۴۰۸
 میرزا داراب : ۲۰۶
 میرزا راجہ اودیسنگھ : ۳۵۲
 میرزا راجہ جیسنگھ : ۱۱۴ ، ۱۱۲
 ۳۵۲ ، ۲۱۶
 میرزا رستم : ۶۴۲ ، ۲۳۰ ، ۷۵
 میرزا سلطان صفوی : ۵۳
 میرزا شامی : ۵۶۸
 میرزا شاہرخ : ۳
 میرزا شجاع : ۴۴
 میرزا شکرالله : ۴۸۶
 میرزا عرب : ۱۷۱
 میرزا علی عرب : ۲۱۱ ، ۱۲۹
 میرزا عیسیٰ ترخان : ۱۱۴
 میرزا غازی بیگ : ۶۳۴ ، ۶۳۳
 میرزا غیاث الدین علی : ۸۲
 میرزا کافی : ۶۲۳
 میرزا کوکہ : ۴۳۲

نذر بہادر : ۱۰۱
 نذر محمد خان : ۳۵ ، ۴۳ ، ۵۳
 ۷۵ ، ۱۰۱ ، ۱۰۳ ، ۱۰۶
 ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۲۹ ، ۱۵۷
 ۱۶۲ ، ۲۸۰ ، ۴۰۳ ، ۵۸۳
 نزاری قہستانی : ۶۷۱
 کسبتی : ۶۷۷
 نصرین احمد سامانی : ۵۷۷
 نصرت اللہ : ۶۸
 نصرت خان : ۶۸ ، ۸۰ ، ۱۰۲
 ۱۱۲ ، ۱۲۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۹
 ۱۳۰ ، ۱۵۷ ، ۳۴۸
 نصیرای ہمدانی : ۶۷۶
 نصیرالدین خان : ۲۰۷ ، ۲۵۰
 نصیری خان : ۳۶ ، ۳۸۲
 نظام الدین احمد : ۶۲۶
 نظام الدین علی : ۸۲
 نظام شاہ بحری : ۶۶۵
 نظام الملک : ۴۴ ، ۵۴ ، ۲۱۵
 ۲۱۶
 نظام ، میرزا (دست غیب) : ۶۷۵
 نظامی عروضی : ۶۶۲
 نظامی (گنجوی) : ۴۶۸ ، ۴۷۷
 ۵۲۵ ، ۵۷۱ ، ۵۷۹ ، ۶۸۵
 نظیری نیشاپوری : ۶۷۵
 نعمت اللہ ولی ، شاہ : ۵۳۱ ، ۵۷۴
 نعمت اللہ خان : ۷۳ ، ۱۲۰
 نقی کمری : ۶۷۷ ، ۶۷۸
 نواب بائی : ۳۹۴ - ۳۹۶
 نواب عبدالصمد خان : ۱۲۰
 نواب مغل خان : ۵۴۰
 نوازش خان : ۳۲۲

میرزا لہراسپ : ۶۱
 میرزا محمد : ۴۹۲
 میرزا محمد حسین : ۴۸۶ ، ۴۹۰
 میرزا محمد حکیم : ۴۲۲
 میرزا محمد زاہد : ۴۵۴ ، ۴۵۷
 میرزا محمد مشہدی : ۱۵
 میرزا محمود : ۱۰۱
 میرزا مراد : ۶۴۲ ، ۶۴۳
 میرزا مظفر : ۶۴۲
 میرزا مکرم خان : ۹۷ ، ۶۴۳
 میرزا نظام الدین احمد (نیز نظام
 الدین احمد) : ۴۳۱ ، ۴۳۲ ،
 ۴۷۹
 میرزا والی : ۹۷

(ن)

ناروجی : ۳۵۴
 ناصر چیلہ : ۳۱۳
 ناصر خان : ۵۰ ، ۳۷۸
 ناصر علی (مہرندی) : ۶۲۷ ، ۶۵۹
 نامدار خان : ۵۴ ، ۷۴ ، ۱۷۱
 ۲۹۰ ، ۵۵۳
 نابی (میر محمد مہصوم) : ۶۷۴
 نانک : ۲۶۴
 ناہر خان : ۴۴ ، ۴۶
 نثاری ، شیخ حسین : ۴۷۷
 نجابت خان : ۳ ، ۸ ، ۱۰ ، ۱۱
 ۱۶ ، ۱۸ ، ۲۲ ، ۲۳ ، ۲۹ ، ۳۳
 ۵۶ ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۹۵ ، ۱۷۴
 ۲۱۰ ، ۲۱۳ ، ۲۸۰ ، ۲۹۳
 ۲۹۹ ، ۳۰۹
 نجم ثانی : ۵۵۲

وزیر بیگ : ۱۸۴ ، ۲۰۳ ، ۲۱۱ ،
 وزیر خان : ۱۱ ، ۱۵ ، ۱۶ ، ۴۹ ،
 ۵۰ ، ۶۱ ، ۷۳ ، ۱۰۱ ، ۱۵۳ ،
 ۱۶۲ ، ۱۷۴ ، ۱۷۵ ، ۱۸۵ ،
 ۲۸ ، ۲۹۱ ، ۳۰۹ ، ۶۵۸ ،
 وصفی (میر عبداللہ ترمذی) : ۴۸۳ ،
 وطواط ، رشیدالدین : ۵۷۸ ،
 وفادار خان : ۳۴۸ ،
 وقاری (غازی ترخان) : ۶۳۴ ،
 ولد سنگھ : ۱۷۵ ،
 ولی بیگ : ۱۱۷ ، ۳۱۲ ،
 ولی دشت بیاضی ، ملا : ۶۴۷ ،
 ۶۷۹

(۵)

ہاتفی : ۶۸۵ ،
 ہادی خان : ۱۲۰ ، ۶۸۹ ،
 ہادی داد خان : ۲۳ ، ۴۰ ، ۴۷ ،
 ۵۰ ، ۱۰۰ ، ۱۹۵ ،
 ہاشم قندھاری : ۶۸۸ ،
 ہاشم کشمیری ، میر : ۶۸۸ ،
 ہدایت اللہ : ۶۸۷ ،
 ہدایت اللہ قادری : ۸۲ ،
 ہردومن کور : ۱۸۹ ،
 ہری رام : ۹۹ ،
 ہریسنگھ : ۴۱ ،
 ہزبر خان : ۲۵ ، ۳۴ ، ۴۰ ، ۱۰۱ ،
 ۱۲۰ ، ۱۲۹ ، ۱۶۸ ، ۳۴۵ ،
 ہلاکو خان : ۴۶۵ ، ۶۵۰ ، ۶۷۷ ،
 ہلال خان : ۳۵۳ ،
 ہلالی استرآبادی : ۶۸۶ ،
 ہلالی قزوینی : ۶۷۸ ،

نوازش خان (میرزا عبدالکافی) : ۵۳ ،
 ۶۲ ،
 نوائی : رک بہ علی شیر
 نوبت خان : ۱۸۷ ، ۳۰۱ ، ۳۱۲ ،
 نوح^۴ : ۱۱۷ ، ۴۵۹ ،
 نور جہان بیگم : ۵۴۱ ،
 نور خان : ۲۵۹ ،
 نورالحسن : ۱۹۲ ، ۱۹۳ ، ۱۹۹ ،
 ۲۰۱ ،
 نورالحسن سجاعی : ۲۱۰ ،
 نورالدین مجدد جہانگیر : ۳۰۱ ،
 نوری سفیدونی : ۶۷۳ ،
 نوعی خبوشانی : ۶۷۶ ،
 نوید نیشاپوری : ۶۷۳ ،
 لیازی خان : ۱۰۲ ،
 نیتوجی : ۳۴۳ ، ۳۵۱ ، ۳۵۴ ،
 ۳۵۵ ، ۳۶۴ ،
 نیک نام خان : ۱۹۸ ، ۳۱۱ ،
 ۳۱۲

(۶)

واصل : ۶۸۲ ،
 واضح : ۶۸۲ ،
 واعظ قزوینی : ۶۸۲ ،
 والہ (اسلام خان) : ۶۸۰ ،
 وابق کلانوری : ۶۸۳ ،
 وحدت (رضی الدین) : ۶۸۱ ،
 وحدت (شیخ عبدالاحد) : ۶۸۱ ،
 وحشی (بافقی) : ۶۷۹ ،
 وحید ، مجدد طاہر : ۶۸۱ ،
 وحیدی : ۶۸۰ ،
 وزارت خان : ۶۵۹ ،

- ہایوں بادشاہ : ۱۶۸ ، ۴۲۲ ، ۵۵۰ ، ۵۶۳ ، ۵۶۵ ، ۶۱۴ ، ۶۵۳ ، ۶۷۳ ، ۶۸۸
- ہمت خان : ۱۶ ، ۲۳ ، ۳۳ ، ۳۴ ، ۴۰ ، ۵۱ ، ۹۹ ، ۱۴۴ ، ۱۸۱ ، ۲۰۹ ، ۲۲۸ ، ۲۹۷ ، ۳۰۰ ، ۴۵۳ ، ۵۹۹ ، ۶۸۰
- ہمدم کوکمہ : ۶۸۸
- ہمدسی ، خان عالم : ۶۸۸
- ہمگر (مجدالدین) : ۶۱۷ ، ۶۶۲
- ہوشدار خان : ۱۳ ، ۱۶ ، ۲۳ ، ۳۴ ، ۴۰ ، ۵۶ ، ۶۰ ، ۸۳ ، ۱۰۰ ، ۱۱۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۹ ، ۱۳۵ ، ۱۳۸ ، ۲۳۹ ، ۲۸۰ ، ۲۸۱ ، ۳۰۰ ، ۳۱۴ ، ۳۳۳
- ہوشمند خان : ۱۱۰
- (ی)
- یادگار بیگ : ۲۷ ، ۶۸ ، ۸۰ ، ۱۲۹ ، ۱۴۰ ، ۵۶۵
- یادگار خان : ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۴
- یادگار مسعود : ۲۸ ، ۳۶ ، ۷۹
- یار محمد : ۳۷۹ ، ۵۰۵
- یاری یزدی : ۶۹۰
- یافت : ۱۱۷
- یاقوت حبشی : ۳۵۶
- یاقوت مستعصمی : ۴۶۱ ، ۴۶۴ ، ۴۶۵
- یحیی کاشی : ۶۹۰
- یحیی محزونی : ۶۹۰
- یزدانی : ۱۲۶ ، ۱۴۴
- یعقوب آق قوینلو ، سلطان : ۵۳۴ ، ۵۴۸
- یعقوب خان : ۲۳۰
- یعقوب ، حضرت : ۵۴۹
- یکہ تاز خان : ۳۵ ، ۱۰۰ ، ۱۷۷ ، ۱۹۷ ، ۱۹۸ ، ۲۰۴ ، ۳۰۶
- یمین الدولہ : ۵۲ ، ۵۳ ، ۱۵۳
- یمین الدولہ آصفخان : ۳۶۵
- یوسف : ۴۸۰ ، ۵۴۹ ، ۵۶۲ ، ۵۴۸
- یوسف خان : ۵۰
- یوسفزئی : ۳۶۷ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰ ، ۳۷۲ ، ۳۷۳ ، ۳۷۷
- یوسف شاہ مشہدی : ۴۶۶
- یوسف نیازی : ۱۳۳

ضمیمہ اسماء رجال

۵۷۵ ، ۵۷۹ ، ۵۸۰ ، ۵۸۶ ،
۵۹۲ - ۵۹۴ ، ۶۰۱ ، ۶۰۳ ،
۶۰۶ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۲۴ -
۶۲۶ ، ۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۵ ،
۶۴۱ ، ۶۴۲ ، ۶۴۷ ، ۶۵۳ -
۶۵۵ ، ۶۶۵ ، ۶۷۳ - ۶۷۶ ،

۶۸۸

براکمن : ۴۲۱ ، ۴۲۲ ، ۴۲۵ ،

۴۳۳ ، ۴۳۹ ، ۴۴۷ ، ۴۴۹

براون : ۵۲۹ ، ۵۳۰ ، ۵۳۵ ،

۵۳۶ ، ۵۶۲ ، ۵۷۱ ، ۵۷۲ ،

۵۸۶ ، ۵۸۸ ، ۵۹۰ ، ۵۹۱ ،

۶۰۳ ، ۶۰۹ ، ۶۱۵ ، ۶۱۷ ،

۶۱۹ ، ۶۲۰ ، ۶۲۵ ، ۶۳۹ ،

۶۴۶ ، ۶۵۰ - ۶۵۲ ، ۶۵۶ ،

۶۶۱ ، ۶۶۲ ، ۶۷۱ ، ۶۷۵ ،

۶۸۶

برتلس ، پروفیسر : ۶۷۱

بزمی انصاری : ۴۱۲

بلاخمن : ۴۳۴ ، ۴۶۶ ، ۴۶۹ ،

۴۷۰ ، ۴۷۲ ، ۴۷۳ ، ۴۷۵ ،

۴۷۷ ، ۴۷۹ ، ۵۳۸ ، ۵۳۹ ،

۵۵۰ ، ۵۵۵ ، ۵۵۶ ، ۵۶۵ -

۵۶۹ ، ۵۷۵ ، ۵۷۹ ، ۵۸۰ ،

۵۸۶ ، ۵۹۳ ، ۶۰۱ - ۶۰۳ ،

۶۰۶ ، ۶۱۲ ، ۶۱۴ ، ۶۲۵ ،

۶۲۶ ، ۶۳۲ ، ۶۳۳ ، ۶۳۵ ،

۶۴۲ ، ۶۴۷ ، ۶۵۴ ، ۶۶۷ ،

۶۷۳ - ۶۷۵

(آ ، الف)

آذر : ۵۲۷ ، ۵۲۸ ، ۵۳۰ ، ۶۱۵

آرزو ، خان : ۵۷۵ ، ۶۲۷ ، ۶۶۶ ،

۶۶۷ ، ۶۷۶ ، ۶۷۷

آزاد : ۵۸۹

آزاد ، مولانا ابوالکلام : ۵۹۵

احمد ، ایم - دی : ۵۵۲

اخلاص شاہجہان آبادی : ۶۱۲

ارشاد ، اے - دی : ۴۲۹

امیر فیروز گوہی : ۶۰۹

انعام الحق کوثر : ۶۳۹

اوحدی ، تقی کاشی : ۵۳۶ ، ۵۵۵ ،

۵۷۲ ، ۵۸۰ ، ۵۸۸ ، ۶۰۵ ،

۶۱۹

ایتہ ، ہرمان : ۴۳۱ ، ۵۲۶ ، ۵۲۸ -

۵۳۱ ، ۵۳۴ ، ۵۳۹ ، ۵۷۴ ،

۵۷۷ ، ۵۸۶ ، ۵۸۹ ، ۵۹۱ ،

۶۰۹ ، ۶۱۱ ، ۶۱۸ ، ۶۳۱ ،

۶۴۶ ، ۶۵۲ ، ۶۵۷ ، ۶۶۷ ،

۶۸۵ ، ۶۸۶

ایلیت : ۵۵۴ ، ۶۵۷ ، ۶۵۸

ایوانو : ۵۷۱

ایوب قادری : ۳۸۰

(ب)

بدایونی (نیز رک بہ منتخب التواریخ و

تاریخ بدایونی) : ۵۳۸ ، ۵۳۹ ،

۵۴۷ ، ۵۵۰ ، ۵۵۵ ، ۵۶۲ ،

۵۶۳ ، ۵۶۶ ، ۵۶۹ ، ۵۷۴ ،

ریو : ۴۴۴ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۴ ،
 ۵۵۷ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۲ -
 ۵۷۴ ، ۵۸۹ ، ۵۹۰ ، ۵۹۴ ،
 ۵۹۷ ، ۶۲۷ ، ۶۳۱ ، ۶۴۶ ،
 ۶۴۸ ، ۶۵۱ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ،
 ۶۸۶

(ز)

زبید احمد : ۴۲۵ ، ۴۴۹ ، ۴۵۴ ،
 ۴۵۵

(س)

مائیکس : ۴۰۲ ، ۵۹۱ ،
 سپرنگر : ۵۳۶ ، ۵۷۹ ، ۵۸۰ ،
 ۶۶۵ ، ۶۸۶ ،
 سٹوری : ۴۴۴ ، ۴۴۹ ، ۵۱۶ ،
 ۵۱۷ ، ۵۱۹ ،
 سر خوش ، محمد افضل : ۶۶۷ ،
 سرکار ، جادو ناتھ : ۲۸۱ ، ۳۷۸ -
 ۳۸۱ ، ۳۹۱ ، ۳۹۲ - ۳۹۷ ،
 ۴۰۳ - ۴۰۵

سعید احمد مارہروی ، مولوی : ۳۷۷ ،
 سعید نفیسی : ۴۶۸ ، ۵۲۶ - ۵۳۱ ،
 ۵۵۷ ، ۵۶۴ ، ۵۷۷ ، ۶۰۶ ،
 ۶۴۶ ، ۶۵۲ ، ۶۶۲ ، ۶۷۲ ،
 ۶۸۷

سنگلاخ : ۴۶۴ ، ۴۶۵ ،
 سہیلی خوانساری ، احمد : ۵۷۱ ،
 سینا : ۶۶۸

سید احمد : ۵۳۹ ،
 سید حسن عسکری : ۵۵۲ ،
 سید عبداللہ ، دکنر : ۶۶۸

(پ)

پرتو بیضایی : ۶۵۶

(ج)

جونز ، سر : ۶۸۵ ،
 جیرٹ : ۴۵۶

(ح)

حاجی خلیفہ : ۵۲۸ ،
 حافظ شیرازی ، خواجہ : ۵۱۸ ،
 ۵۴۸

حسین نخعی : ۵۶۴ ، ۶۷۹ ،
 حکمت ، علی اصغر : ۵۳۱ ، ۵۹۰ ،
 ۶۲۳ ، ۶۵۱ ، ۶۷۲

(خ)

خافی خان : ۵۵ ، ۱۲۸ ، ۲۰۲ ،
 ۲۵۴ ، ۲۵۶ ، ۲۶۲ ، ۳۷۸ ،
 ۳۹۶ ، ۳۹۷ ، ۴۰۸ ، ۴۱۰ ،
 ۴۱۵ ، ۴۱۷ ، ۴۲۰ ، ۴۲۱ ،
 ۴۴۳ ، ۴۴۸ ، ۶۵۴ ، ۶۵۵ ،
 خضر^۴ (حضرت) : ۶۸۰ ،
 خلیق احمد نظامی : ۴۴۳

(د)

دوانی ، ملا جلال الدین : ۴۳۴ ،
 دولتشاہ : ۵۸۸ ، ۵۸۹ ، ۶۵۰ ،
 ۶۶۰ ، ۶۵۱ ،
 دہخدا : ۵۲۹ ، ۵۷۴ ، ۶۱۶ ،
 ۶۱۹

(ر)

رازی ، امین احمد : ۵۲۷ ،
 راشدہ ، حسام الدین : ۶۵۳ ، ۶۵۴ ،
 رشید یاسمی : ۵۳۰ ، ۶۷۹

عبدالغنی : ۵۷۳ ، ۵۷۲ ، ۵۵۳
 عبدالمقتدر : ۵۸۹ ، ۵۸۶ ، ۵۷۱
 عبدالنبی : ۶۲۶
 عرشی ، میرزا محمد باقر نجم ثانی :
 ۵۵۲
 عوفی : ۵۲۷ - ۵۲۹ ، ۵۸۸ ، ۶۲۲ ،
 ۶۴۶

(ف)

فاروقی : ۲۱ ، ۲۹۱ ، ۳۴۴ ، ۳۹۱
 ۳۹۳ - ۳۹۸ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵
 فروزانفر ، بدیع الزمان : ۵۲۹ ،
 ۵۸۸ ، ۵۶۴
 فریڈ مین : ۴۱۳

(ق)

قاسم کاهی : ۶۳۲
 قانع ، میر : ۶۵۴
 قزوینی ، علامہ : ۵۲۶ ، ۵۲۷

(ک ، گ)

کرزن : ۵۹۰
 کنبو : ۴۰۳ ، ۴۰۷ ، ۴۰۹ - ۴۱۲ ،
 ۴۱۵ ، ۴۳۹ ، ۴۴۱ ، ۴۴۲ ،
 ۴۴۵ ، ۴۴۷ - ۴۴۹ ، ۴۵۴ ،
 ۴۵۷ ، ۴۸۴ ، ۴۸۶ ، ۴۸۸ ،
 ۵۴۰ ، ۵۵۲ ، ۵۸۳ ، ۶۴۸ ،
 ۶۵۷
 گوین میلز : ۶۲۴

(ل)

لیلی : ۶۷۲
 لین پول : ۲۹۱ ، ۴۰۴ ، ۴۰۵

سید محمد لطیف : ۴۳۴ ، ۴۳۷
 سید یاسین خان : ۵۶۶
 سیوطی ، جلال الدین : ۵۷۸
 (ش)

شبلی ، علامہ : ۳۹۱
 شفیق ، دکتر رضا زاده : ۵۲۹ ، ۵۳۰ ،
 ۵۳۴ ، ۵۶۴ ، ۵۷۱ ، ۵۷۷ ،
 ۵۷۸ ، ۵۸۶ ، ۶۱۵ ، ۶۱۷ ،
 ۶۱۹ ، ۶۲۱ ، ۶۲۹ ، ۶۷۵ ،
 ۶۸۶
 شفیع ، مولوی : ۳۸۸ ، ۴۷۴ ،
 ۵۳۶ ، ۵۶۳ ، ۵۷۸ ، ۶۰۳ ،
 ۶۰۵ ، ۶۴۸ ، ۶۷۵

(ص)

صفا ، دکتر ذبیح اللہ : ۵۶۴ ، ۵۷۷ ،
 ۵۷۸ ، ۵۸۶ ، ۵۸۸ ، ۶۱۷ ،
 ۶۲۰ ، ۶۲۱ ، ۶۳۰ ، ۶۳۸ ،
 ۶۵۲

(ط ، ظ)

طاہری شہاب : ۶۲۱
 ظہور الدین : ۴۳۰

(ع)

ع - قویم : ۵۲۹
 عابد علی خان ، دکتر : ۶۲۵
 عباد اللہ اختر : ۵۵۳
 عباس اقبال : ۶۶۲
 عبداللہ رازی : ۴۰۲ ، ۵۸۰
 عبدالباقی نہاوندی : ۶۶۶
 عبدالحمید لاهوری : ۶۵۷
 عبدالغفور : ۴۴۷

نیساری ، دکتر سلیم : ۶۰۹
(و)

والہ داغستانی : ۶۵۲
وحید دستگردی : ۵۹۰
ولید میر : ۵۳۴
(۵)

ہادی حسن ، دکتور : ۵۲۸ ، ۶۵۴ ، ۶۵۵

ہاشم رضی : ۵۶۵ ، ۶۱۷
ہدایت : ۶۵۲
(ی)

یار شاطر ، دکتور : ۶۶۰
یاقوت حموی : ۵۷۸
یحییٰ قریمب : ۶۲۰
یوسف شاہ مشہدی : ۴۶۶

(م)

مالک رام : ۵۵۲
مجنون : ۶۵۸ ، ۶۷۲ ، ۶۸۰
مسعود حسن رضوی : ۶۵۵
مہدی بیانی : ۴۶۵
میرزا محمد باقر نجم ثانی ، عرشی (نیز
رک بہ عرشی) : ۵۵۲

(ن)

ناصر ، محمد علی : ۵۲۷
ناصری ، حسن سادات : ۵۳۱
۵۳۴ ، ۵۴۴ ، ۵۹۱ ، ۶۴۶
۶۷۱ ، ۶۷۵ ، ۶۷۹
ناظر زادہ کرمانی : ۶۲۰
ناظم تبریزی : ۵۸۵ ، ۵۸۹
نوابی ، عبدالرحمن : ۵۷۳

فہرست اماکن و اعلام جغرافیائی

(الف)

- ۴۰۰ ، ۴۵۵ ، ۵۰۱ ، ۵۵۶ ،
۶۱۰ ، ۶۵۸
اجین : ۶۷۳
احمد آباد : ۳۸ ، ۹۶ ، ۱۶۰ ،
۲۱۰ ، ۴۰۰ ، ۴۱۶ ، ۴۱۸ ،
۴۲۲ ، ۴۳۶ ، ۶۰۵
احمد پور : ۱۱۲
احمد نگر : ۱۵ ، ۱۶ ، ۶۴ ، ۱۷۶ ،
۶۶۵ ، ۶۹۳
احول : ۲۹۹
اخصیکت : ۴۴۹
ادیسہ : ۳۴
ارخنک : ۲۴۲
اردستان : ۲۱۱ ، ۴۳۹
اردکان : ۵۵۷ ، ۵۵۸
ارک : ۱۷ ، ۷۹ ، ۱۶۲ ، ۱۷۲ ،
۱۸۱
اریوان : ۵۹۳
اسانی : ۳۸۰
استر آباد : ۶۵۲
اسفرائن : ۵۳۱ ، ۵۳۲
اسلام آباد : ۶۸ ، ۲۹۹ ، ۳۲۷ ،
۳۸۶ ، ۶۲۸
اسلامبول : ۴۷۴
اسلام نگر : ۲۸۵
اسمعیل جوگی : ۲۵۱
اصفہان : ۳۴۴ ، ۳۵۰ ، ۴۳۹ ،
- آدر بائیجان : ۵۳۴ ، ۵۵۵ ، ۵۹۳ ،
۶۴۶
آسام : ۲۴۰ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹
آشام : ۱۲۸ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ ، ۲۴۶ -
۲۴۹ ، ۲۵۱ ، ۲۵۳ - ۲۵۶ ،
۲۶۰ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۵ ،
۲۷۱ ، ۲۷۴ ، ۲۸۲ ، ۲۸۶ ،
۲۸۹ ، ۲۹۹ ، ۴۰۴
آصف آباد : ۲۹۹
آگرہ : ۱۶ ، ۲۶ ، ۶۰ ، ۹۸ ،
۱۲۵ ، ۱۲۷ ، ۴۳۳ ، ۴۸۲ ،
۵۳۸ ، ۶۴۰ ، ۶۵۶
الی براری : ۲۸۸
آوہ : ۲۶۲
ابراہیم آباد : ۴۲
ابور : ۵۵۵
اٹاوہ : ۶۰ ، ۹۶ ، ۱۷۱ ، ۲۲۱ ،
۳۲۷ ، ۳۲۸ ، ۵۰۱
اتک : ۲۹۲ ، ۳۱۵ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰ ،
۳۷۷
اجمیر : ۴۵ ، ۵۷ ، ۶۷ ، ۷۳ ،
۱۰۲ ، ۱۱۹ ، ۱۲۴ ، ۱۲۵ ،
۱۲۷ ، ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۲ ،
۱۳۳ ، ۱۳۸ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ ،
۱۴۶ ، ۱۶۰ ، ۱۸۹ ، ۱۹۰ ،

الہ آباد : ۴۲ ، ۵۹ ، ۷۹ ، ۹۱ ،
 ۹۳ - ۹۵ ، ۹۷ - ۹۹ ، ۱۰۳ ،
 ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۲ ، ۱۲۴ ،
 ۱۲۷ ، ۱۳۱ ، ۱۴۵ ، ۱۴۷ ،
 ۱۷۶ - ۱۷۸ ، ۱۸۲ ، ۱۸۵ ،
 ۱۸۸ ، ۱۹۹ ، ۲۵۱ ، ۳۰۱ ،
 ۴۱۷ ، ۴۵۶ ، ۵۰۵ ، ۵۶۷ ،
 ۶۴۰

امان آباد : ۱۲۳

امتیاز گڑھ : ۳۷۷

اناساگر : ۱۳۹

انبر سر : ۵۵۶

انتور : ۲۱۰

انگولہ : ۳۲۰

اوتر کول : ۲۶۱ ، ۲۶۵ ، ۲۷۲ ،
 ۲۸۸

اوچھ : ۱۱۲

اوجین : ۵ ، ۱۹ ، ۲۶ ، ۳۳ ، ۳۶ ،

اودھ : ۵۴ ، ۵۹ ، ۶۰ ، ۸۲ ، ۸۳ ،

۹۷ ، ۱۸۵ ، ۲۰۱ ،

اودیسہ : ۱۸۲ ، ۲۷۶ ، ۳۷۵ ،

۴۰۱

اورکنج : ۴۰۴

اورنگ آباد : ۷ ، ۹ ، ۸۹ ، ۱۵۸ ،

۲۱۰ ، ۲۱۷ ، ۳۰۵ ، ۳۱۶ ،

۳۵۲ ، ۳۵۸ ، ۳۵۹ ، ۳۶۵ ،

۳۷۶ ، ۳۷۷ ، ۴۰۰ ، ۴۰۱ ،

۴۰۹ ، ۴۳۳ ، ۴۵۸ ، ۴۹۱ ،

۵۰۱

اوہر : ۳۰۰

اوہند : ۳۸ ، ۳۷۱ ، ۳۷۷

۴۶۹ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ، ۴۸۸ ،
 ۵۳۰ ، ۵۳۵ ، ۵۳۷ ،
 ۶۳۰ ، ۶۸ ، ۶۰۳ ،
 ۶۵۰ ، ۶۷۴ ، ۶۷۸

اعز آباد : ۷۱ ، ۸۹ ، ۱۶۶ ، ۱۸۲ ،
 ۲۳۸ ، ۵۲۴

افغانستان : ۴۷۲

اکبر آباد : ۳ ، ۱۲ - ۱۴ ، ۱۶ ،

۲۴ ، ۳۴ ، ۳۷ ، ۳۹ ، ۴۶ ،

۵۱ ، ۵۲ ، ۵۸ ، ۶۲ ، ۶۵ ،

۷۵ - ۷۷ ، ۸۹ ، ۹۲ - ۹۴ ،

۹۶ ، ۱۱۹ ، ۱۲۱ - ۱۲۳ ،

۱۲۵ ، ۱۲۶ ، ۱۳۱ ، ۱۴۰ ،

۱۴۴ - ۱۴۶ ، ۱۶۴ ، ۱۶۸ ،

۱۷۵ ، ۱۸۴ ، ۲۱۱ ، ۲۳۶ ،

۲۷۹ ، ۲۸۰ ، ۲۹۱ ، ۲۹۷ ،

۳۰۰ ، ۳۱۳ ، ۳۱۴ ، ۳۳۰ ،

۳۳۱ ، ۳۳۴ ، ۳۳۶ ، ۳۳۹ ،

۳۴۶ ، ۳۴۷ ، ۳۹۹ ، ۴۰۰ ،

۴۰۹ ، ۴۳۴ ، ۴۳۸ ، ۴۴۱ ،

۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۸۹ ، ۵۴۲ ،

۵۶۷ ، ۵۹۳ ، ۵۹۹ ، ۶۰۲ ،

۶۰۶ ، ۶۱۵ ، ۶۲۶ ، ۶۷۴ ،

۶۸۰

اکبر پور : ۱۷

اکبر نگر : ۲ ، ۲۷ ، ۱۴۶ ، ۱۵۹ ،

۱۶۳ ، ۱۸۱ ، ۱۸۸ - ۱۹۲ ،

۱۹۵ - ۱۹۷ ، ۲۰۱ ، ۲۰۲ ،

۲۰۷ ، ۲۴۳ ، ۳۹۹

الوپ شکار : ۲۳۴

الور : ۳۱۸

بانس بریم (م) بانس بریلی : ۱۹	ایچہرہ : ۸۸
باول : ۲۲۵	ایسا کدہ : ۳۲۰
بتالہ : ۵۰۵	ایسا کرہ : ۳۱۹
بجور : ۳۶۷ ، ۳۶۸	ایران : ۵۷ ، ۱۷۰ ، ۱۸۱ ، ۱۸۶
بجرا : ۳۷۹	۲۱۱ ، ۲۱۸ ، ۲۲۵ ، ۲۲۷
بحرین : ۴۷۴	۲۲۹ ، ۲۹۸ ، ۳۰۳ ، ۳۴۴
بخارا : ۱۰ ، ۱۵ ، ۲۳۱ ، ۲۳۸	۳۴۶ ، ۳۵۰ ، ۳۵۱ ، ۴۰۲
۲۷۳ ، ۳۰۱ ، ۳۰۲ ، ۳۰۷	۴۶۱ ، ۴۶۵ ، ۴۷۸ ، ۴۸۱
۳۷۴ ، ۳۷۸ ، ۳۷۹ ، ۴۰۳	۴۸۲ ، ۴۸۶ ، ۴۸۹ ، ۴۹۲
۴۴۵ ، ۴۷۷ ، ۶۵۴	۵۴۵ ، ۵۴۲ ، ۵۴۴ ، ۵۵۵
بختاور پورہ : ۵۲۲ ، ۶۹۴	۵۵۸ ، ۵۷۲ ، ۵۸۰ ، ۵۸۱
بختاور نگر : ۵۱۹ ، ۵۲۲	۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۰۹ ، ۶۲۸
بدایون : ۳۱۴	۶۳۱ ، ۶۴۲ ، ۶۴۴ ، ۶۵۸
بدستا : ۲۹۹	۶۶۵ ، ۶۷۴ ، ۶۷۶ ، ۶۷۷
بدخشان : ۳ ، ۲۶ ، ۲۵ ، ۴۳	۶۸۹
۲۱۰ ، ۲۷۹	ایرج بہاندر : ۶۶
بد راؤ : ۳۸۰	ایروان : ۶۷۴
برار : ۶۰ ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۳۶۳ ، ۴۰۱	ایلچ پور : ۷۵ ، ۳۶۴ ، ۵۰۱
برو جرد : ۶۶۶	(ب)
برودہ : ۱۴۴	بارژنگ : ۳۲۷
برہ نیور : ۴ ، ۸ ، ۱۴ ، ۱۷ ، ۲۰	باری : ۱۲۵
۸۷ ، ۱۰۱ ، ۱۵۸ ، ۳۱۰	باغ امید : ۵۳۵
۳۷۶ ، ۳۹۵ ، ۴۰۰ ، ۴۰۸	باغ چودرہریان : ۵۰۵
۴۱۰ ، ۴۴۱ ، ۴۵۱ ، ۴۸۹	باغ خانخانان : ۴۳۷
۵۶۹ ، ۶۰۷ ، ۶۳۰ ، ۶۸۸	باغ دلکشا : ۲۹۰ ، ۲۹۱
برہما پتر : ۲۴۰ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹	باغ فرح بخش : ۲۹۵
۲۵۱ - ۲۵۳ ، ۲۵۶ ، ۲۵۸	باغ فیض بخش : ۸۸ ، ۲۹۵ ، ۴۱۲
۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۷۰	۵۲۴
بری تلہ : ۲۴۳ ، ۲۴۴	بافق : ۶۷۹
بریلی : ۲۰۳	باقر پور : ۱۹۱
بصرہ : ۲۲۱ ، ۲۳۰	بالا پور : ۷۳
	بالا گہات : ۲۴

۲۱۴ ، ۲۳۸ ، ۲۴۰ - ۲۴۲ ،
 ۲۴۴ ، ۲۴۶ ، ۲۵۹ ، ۲۶۱ ،
 ۲۶۶ ، ۲۶۹ ، ۲۸۱ ، ۲۸۷ ،
 ۲۸۸ ، ۲۹۰ ، ۲۹۲ ، ۳۲۷ ،
 ۳۳۷ ، ۳۸۱ ، ۳۹۹ ، ۴۰۱ ،
 ۴۱۶ ، ۵۸۲ ، ۶۲۶ ، ۶۴۷ ،
 بنگش : ۴۱ ، ۱۷۵ ، ۵۵۰ ،
 بنگنگا : ۱۴۴ ،
 بوقبیس : ۴۵۹ ،
 بوندی : ۴۱ ، ۸۹ ،
 بہادر پور : ۴ ، ۵۹ ، ۶۷ ، ۱۸۸ ،
 بہار : ۵۳ ، ۹۲ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۱۲۲ ،
 ۱۹۵ ، ۲۳۶ ، ۳۲۷ ، ۳۶۶ ،
 ۴۰۱ ، ۴۱۱ ، ۴۴۶ ، ۴۵۲ ،
 ۵۰۰ ، ۵۰۴ ،
 بہاگل پور : ۱۹۶ ،
 بہاگیرتی : ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۱۹۸ ،
 ۲۰۰ ،
 بہاولپور : ۱۱۲ ،
 بہت : ۲۹۲ ، ۲۹۹ ،
 بہدرواہ : ۵۱۴ ،
 بہدوریہ : ۳۷ ،
 بہرام پور : ۱۸۸ ،
 بہرت پور : ۱۲۳ ، ۱۴۴ ،
 بہرایچ : ۶۸ ، ۲۹۱ ،
 بہروج : ۴۲۳ ،
 بہکر : ۴۲ ، ۸۴ - ۸۶ ، ۹۱ ،
 ۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۱۸ ،
 ۱۲۷ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۸۵ ،
 ۲۲۸ ، ۳۷۴ ، ۳۹۹ ، ۶۷۴ ،
 بہنبر : ۲۹۲ - ۲۹۴ ، ۳۰۰ ،

بغداد : ۴۰۲ ، ۴۶۳ ، ۴۶۴ ، ۴۶۵ ،
 ۵۷۱ ،
 بکت گرہ : ۳۲۰ ،
 بکھر : ۴۵۵ ،
 بگرام : ۳۶۷ ،
 بگلانہ : ۱۱ ، ۷۳ ، ۱۴۳ ،
 بگہ گھاٹ : ۲۰۳ ، ۲۰۴ ،
 بلبان : ۵۵۷ ،
 بلخ : ۱۳ ، ۲۶ ، ۳۵ ، ۴۳ ، ۱۶۲ ،
 ۱۷۲ ، ۲۲۲ ، ۳۰۷ ، ۳۷۵ ،
 ۳۷۸ ، ۳۷۹ ، ۳۸۹ ، ۴۰۳ ،
 ۴۴۹ ، ۵۲۹ ، ۵۳۴ ، ۵۷۸ ،
 بلدانہ : ۶۰ ،
 بلکھتہ : ۱۸۹ ، ۱۹۷ - ۱۹۹ ،
 بلندری : ۲۹۲ ،
 بلوط : ۴۷۶ ،
 بلہور : ۹۸ ،
 بمبئی : ۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۲۱۵ ،
 بناس : ۲۴۹ ، ۲۵۰ ،
 بنارس : ۲ ، ۴ ، ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۵ ،
 ۹۷ ، ۱۴۵ ، ۱۷۸ ، ۱۸۱ ،
 ۱۸۸ ، ۲۹۲ ، ۳۱۱ ، ۳۸۶ ،
 بنبر : ۲۹۲ ،
 بنداسل : ۳۹۹ ،
 بندرا بن : ۳۸۶ ،
 بنگالہ : ۲ ، ۴ ، ۴۶ ، ۷۵ ، ۸۸ ،
 ۹۲ ، ۹۳ ، ۹۷ ، ۱۰۰ ، ۱۱۰ ،
 ۱۱۷ ، ۱۵۸ ، ۱۶۳ ، ۱۶۸ ،
 ۱۷۳ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۱۸۳ ،
 ۱۸۴ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ ، ۱۹۱ ،
 ۲۰۵ ، ۲۰۷ ، ۲۰۹ ، ۲۱۰ ،

۶۶۷
 پاندو (ماندو، ناندو) : ۲۵۱ ، ۲۸۹
 پایان گہات : ۱۵
 پتام : ۲۸۸
 پتکی : ۳۲۰
 پتن : ۶۶ ، ۶۸ ، ۱۷۶ ، ۲۱۰ ،
 ۲۲۱ ، ۴۵۱
 پتنبہ : ۲ ، ۵۳ ، ۵۸ ، ۷۹ ، ۸۰ ،
 ۹۱ - ۹۳ ، ۹۵ ، ۱۱۹ ، ۱۷۰ ،
 ۱۸۸ ، ۱۹۵ ، ۲۳۶ ، ۲۷۸ ،
 ۳۹۹
 پتورہ : ۱۹۶
 پربھانی : ۲۳۳
 پرتگال : ۵۰۳
 پریندہ : ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۵۷ ،
 ۳۵۸ ، ۳۹۹
 پشاور : ۲۳۷ ، ۳۶۹
 پکلی : ۲۹۹
 پکھلی : ۲۹۲ ، ۳۶۹
 پلاؤن : ۴۲ ، ۲۳۶ ، ۲۳۸ ، ۲۷۸
 پلتن : ۳۵۴
 پلتن کھول : ۳۲۰
 پنجاب : ۵۹ ، ۷۰ ، ۷۲ ، ۷۴ ،
 ۸۱ ، ۸۴ ، ۸۸ ، ۸۹ ، ۹۳ ،
 ۱۱۴ ، ۱۲۵ ، ۱۴۸ ، ۲۲۵ ،
 ۲۳۶ ، ۲۳۹ ، ۲۸۱ ، ۲۹۷ ،
 ۳۴۵ ، ۳۴۷ ، ۳۶۸ ، ۴۱۹ ،
 ۴۲۹ ، ۴۴۰ ، ۴۵۶ ، ۶۳۴
 پنج رتن : ۲۵۰
 پورندھر ، ۲۱۶ ، ۳۱۶ - ۳۲۰ ،

بھندا ادراک : ۳۲۰
 بھوتنت : ۲۴۴ - ۲۴۶
 بھوٹان : ۲۴۶
 بھیتورہ : ۳۵۷
 بھیرہ : ۸۱ ، ۲۹۹ ، ۳۶۸
 بھولسہ : ۲۸ ، ۱۴۶ ، ۱۸۵
 بھیم گرہ : ۲۵۲
 بیانہ : ۱۲۶
 بیاہ : ۷۷ ، ۸۱ ، ۱۱۲
 بیت اللہ : ۵۳۷ ، ۵۹۷ ، ۶۷۳
 بیجاپور : ۲ ، ۳ ، ۳۸ ، ۴۵ ، ۶۰ ،
 ۲۱۳ ، ۲۱۵ - ۲۱۷ ، ۲۱۹ ،
 ۲۳۷ ، ۳۲۱ ، ۳۲۳ ، ۳۲۵ ،
 ۳۴۲ ، ۳۵۲ ، ۳۵۴ ، ۳۵۷ ،
 ۳۵۸ ، ۳۷۶ ، ۴۰۴ ، ۴۴۱ ،
 ۴۹۰ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹
 بیجا گرہ : ۸۲
 بیج برارہ : ۲۹۹
 بیدر : ۶۰ ، ۶۱
 بیر بھوم : ۱۸۹ ، ۱۹۰
 بیرم کلہ : ۲۹۳ ، ۲۹۴
 بیسوارہ : ۱۷۴
 بیکانیر : ۲۱۴ ، ۳۷۶
 بیگم آباد : ۲۹۹
 بیل تلی : ۲۸۸
 بیہرہ : ۳۶۸
 (پ)
 پارس : ۶۶۳
 پالم : ۲۳۳
 پان پور : ۲۹۹
 پانی پت : ۸۹ ، ۳۰۵ ، ۵۰۲ ،

تلون : ۷۰
 تودہ : ۱۲۷ ، ۱۴۲
 تودہ بہیم : ۱۲۷
 توران : ۲۷ ، ۱۱۰ ، ۱۲۹ ، ۱۵۶ ،
 ۱۶۲ ، ۱۷۱ ، ۱۷۲ ، ۲۲۲ ،
 ۲۷۳ ، ۲۸۰ ، ۳۰۷ ، ۳۷۴ ،
 ۳۷۵ ، ۴۰۳ ، ۴۳۵ ، ۴۵۰ ،
 ۴۶۱ ، ۴۷۸ ، ۴۸۲ ، ۵۶۹ ،
 ۵۸۳

توسان ایسا : ۳۷۹

توند پور : ۱۳

تھارہ : ۱۷

تھانیسر : ۶۵۸ ، ۶۷۷

تھتہ : ۴۳ ، ۸۹ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ،

۱۱۷ ، ۱۲۱ ، ۱۲۴ ، ۱۵۸ ،

۱۸۱ ، ۱۸۶ ، ۲۹۳ ، ۳۷۴ ،

۳۹۹ ، ۴۰۱ ، ۴۱۰ ، ۵۹۴ ،

۶۰۲ ، ۶۳۳ ، ۶۴۹

تہران (نیز طہران) : ۵۹۳

(ج)

جالنا پور : ۱۷۶

جالندھر : ۸۰ ، ۴۲۲

جام : ۲۸۳ - ۲۸۵ ، ۶۸۵

جانوس : ۱۴۵

جرجان : ۵۹۱ ، ۶۰۰

جزایر : ۴۶۴

جگرو لداق : ۵۱۱

جلپائے گری : ۲۴۶

جلنان پور : ۱۷۶

جملدرہ : ۲۵۲ ، ۲۵۵ ، ۲۵۶ ،

۲۶۵ ، ۲۸۸

پوشانہ : ۲۹۳

پونج : ۲۹۲

پونہ : ۲۱۵ ، ۲۱۶ ، ۳۱۶

پھان : ۴۳۵

پھلتن : ۳۵۴

پیر پنجال : ۲۹۲ ، ۲۹۴ ، ۳۰۰

پیشاور : ۵۵۰

(ت)

تاشکنڈ : ۵۴۷

تال پریان : ۲۹۴

تازندہ : ۱۶۳ ، ۱۷۷ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵ -

۱۹۷ ، ۱۹۹ - ۲۰۳ ، ۲۰۵ -

۲۰۷

تبت : ۲۴۱ ، ۳۲۶ ، ۳۲۷ ، ۳۷۹ ،

۳۹۹ ، ۴۰۰

تبریز : ۴۷۵ ، ۴۸۱ ، ۴۹۰ ،

۶۵۱ ، ۶۶۳ ، ۶۷۴

تپکی : ۳۱۹

تتار : ۶۲۵

تخت پولاد : ۴۸۱

تخت سلیمان : ۴۲۷

تردی پور : ۲۰۶ ، ۲۰۷

ترکستان : ۴۷۶

ترسمہانی : ۲۶۰

تربنگ : ۱۲۹

ترہت : ۹۷

تستر : ۵۵۷

تکونہ : ۳۱۹ ، ۳۲۰

تلکوکن : ۳۱۸

تلگانہ : ۸۲

چاکنہ : ۱۰ ، ۱۰۱ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷	جمنا : ۸۹ ، ۲۸۱
چالپائیر : ۲۱۰	جمون : ۴۴ ، ۱۳۵ ، ۲۲۲ ، ۲۷۸
چاندور : ۳۴	۵۱۴ ، ۳۱۵
چالده : ۸۹ ، ۳۶۰ ، ۳۶۱	جنت البقیع : ۴۲۰
چاندی : ۸۲ ، ۱۲۲	جنیر : ۷۹ ، ۳۱۸
چاندیان : ۱۶۰	جودھ پور : ۲۱ ، ۴۴ ، ۶۶ ، ۶۷
چمبہ ککر : ۲۹۱	۷۷ ، ۱۲۱ ، ۱۳۱ ، ۱۴۲
چناب : ۱۱۲ ، ۲۹۳ ، ۲۹۵ ، ۲۹۹	جوگی گھپ : ۲۴۹ ، ۲۵۰
۵۱۴	جون : ۲۸ ، ۷۷ ، ۱۷۴ ، ۱۸۳
چناده : ۴۵ ، ۹۳ ، ۱۴۷ ، ۱۶۲	۲۳۸ ، ۳۲۴ ، ۳۳۳ ، ۳۴۷
چنبیل : ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹	۴۳۳
چنبہ : ۵۱۳	جونہ گدہ : ۶۶ ، ۶۸ ، ۱۴۳
چنداوی : ۱۴۵ ، ۳۵۷	۲۳۵ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵
چندر : ۲۱۶	جونپور : ۲۲ ، ۲۶ ، ۴۳ ، ۵۷
چنگش ہتی : ۲۹۳	۹۷ ، ۱۱۰ ، ۱۲۰ ، ۱۸۳
چورا گرہ : ۲۷	۴۱۹ ، ۴۳۳ ، ۴۵۶ ، ۵۰۵
چور نرائینہ : ۱۹	۵۳۹ ، ۵۹۲ ، ۶۳۱
چوکی کھنبہ : ۲۵۰	جھانگیر پور : ۱۸
چوکی ہتی : ۲۹۳	جھانگیر نگر : ۱۴۲ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱
چومک : ۲۹۲	۱۸۶ ، ۱۹۲ ، ۲۰۲ ، ۲۰۳
چھاچل : ۳۶۹	۲۰۵ ، ۲۰۸ ، ۲۴۱ ، ۲۴۳
چھوٹا ناگپور : ۱۹۹	۲۴۵ ، ۲۵۶ ، ۲۷۱ ، ۲۹۹
چیتور : ۲۷ ، ۴۱ ، ۶۸	جھلم : ۹۳
چین : ۵۰۸ ، ۵۰۹	جھپور : ۱۲۶
چیول : ۲۱۵	جیسلمیر : ۴۲ ، ۱۱۳
(ح)	جیند : ۴۵۶
حبشہ : ۳۱۳ ، ۳۱۵	(ج)
حجاز : ۴۴۱ ، ۴۴۳ ، ۴۷۸ ، ۵۳۱	چاتنگام : ۱۳۲ ، ۲۰۸ ، ۳۳۷
۵۵۰ ، ۶۷۲	چاتگانو : ۲۴۲
حرمین شریفین : ۳۱۳ ، ۳۸۰ ، ۳۸۵	چاچ : ۵۴۷

خواص پوره : ۱۶۷
خوزستان : ۵۵۷
خوشاب : ۸۱ ، ۳۶۸
خیبر : ۳۱۸

(د)

دادر : ۱۶۱ ، ۱۷۱
دانه : ۵۷۴
درنگ : ۲۵۲ ، ۲۶۵ ، ۲۸۸ ، ۲۸۹
درومرب : ۲۵۲
دریای شور : ۲۱۵ ، ۲۴۱
دریای خزر : ۳۴۴
دشت بیاض : ۶۷۹
دشت قبیچاق : ۳۲۷
دکن : ۳ ، ۵ ، ۸ ، ۱۰ ، ۱۳ ، ۱۵ -
۱۷ ، ۱۹ ، ۲۰ ، ۲۶ ، ۳۱ ، ۳۴
۳۸ ، ۴۵ ، ۵۳ ، ۵۷ ، ۶۰ ، ۶۱
۶۴ ، ۷۳ ، ۷۴ ، ۸۲ ، ۱۰۰ ،
۱۰۱ ، ۱۱۷ ، ۱۲۱ ، ۱۲۵ ، ۱۴۳
۱۵۳ ، ۱۵۸ ، ۱۶۱ ، ۱۶۲ ،
۱۷۵ ، ۱۷۷ ، ۲۰۷ ، ۲۰۹ ،
۲۱۱ ، ۲۱۳ ، ۲۱۵ ، ۲۱۷ ،
۲۱۹ ، ۲۲۱ ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ،
۲۶۲ ، ۲۷۹ ، ۲۹۰ ، ۲۹۱ ،
۳۰۸ ، ۳۱۱ ، ۳۱۴ ، ۳۲۸ ،
۳۲۹ ، ۳۳۰ ، ۳۵۲ ، ۳۶۱ ،
۳۶۴ ، ۳۶۵ ، ۳۷۲ ، ۳۷۶ ،
۳۸۲ ، ۳۹۵ ، ۴۰۱ ، ۴۳۰ ،
۴۴۶ ، ۴۵۱ ، ۴۸۹ ، ۵۰۲ ،
۵۴۰ ، ۵۷۲ ، ۵۷۶ ، ۵۸۲ ،
۶۰۲ ، ۶۱۸ ، ۶۲۶ ، ۶۳۶ ،
۶۵۶ ، ۶۶۵ ، ۶۷۴

۴۰۴ ، ۴۳۳ ، ۴۴۱ ، ۴۴۵ ،
۴۴۶ ، ۴۴۸ ، ۴۵۲ ، ۴۷۸ ،
۵۳۷ ، ۵۵۰ ، ۵۶۵ ، ۶۲۰ ،
حسن ابدال : ۶۹ ، ۱۷۶ ، ۴۵۳ ،
حصار : ۶۵۳

حضر موت : ۳۱۳ ، ۳۱۵

حیات بخش : ۱۸۰

حیدر آباد : ۶۱ ، ۶۲ ، ۲۱۰ ،
۲۱۷ ، ۲۳۳ ، ۵۸۲ ، ۶۰۷ ،
۶۰۸

(خ)

خان بانغ : ۲۴۱

خان بیاعان غلات : ۴۱۰

خانپور : ۲۹۳

خاندیس : ۱۱ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۶ ،
۲۰ ، ۶۱ ، ۷۳ ، ۸۹ ، ۹۴ ،
۹۸ ، ۲۱۰ ، ۳۰۹ ، ۳۱۰ ،
۳۷۷ ، ۴۰۱ ، ۶۵۸

خانوه : ۱۴۴

خبوشان : ۵۷۸ ، ۶۷۶

ختا : ۲۴۱ ، ۲۴۸ ، ۳۲۷

ختن : ۲۶۲

خراسان : ۲۶ ، ۱۷۶ ، ۳۴۴ ، ۴۴۸ ،

۴۶۱ ، ۴۶۹ ، ۴۷۲ ، ۴۷۷ ،

۴۹۴ ، ۵۲۶ ، ۵۳۱ ، ۵۳۳ ،

۵۳۵ ، ۵۷۹ ، ۶۲۳ ، ۶۴۱ ،

۶۷۱ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶ ،

خضر آباد : ۶۸ - ۷۰ ، ۹۵ ، ۹۶ ،

۱۴۶ ، ۱۶۷ ، ۲۳۸ ، ۳۴۷ ،

خضر پور : ۲ ، ۲۴۳ ، ۲۸۹ ،

خطا : ۲۶۲

خوارزم : ۵۲۹ ، ۶۵۰

دیکھو آباد : ۲۵۸	دکن کول : ۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۵
دبناج پور : ۲۴۰	۲۷۰ ، ۲۷۲ ، ۲۸۸
دینھتی : ۴۱۷	دسٹق : ۶۲۱
دینی پور : ۲۹۹	دتی پور : ۲۹۹
دیو پانی : ۲۷۱	دوآب : ۸۰
دیوتانی : ۲۷۱	دودھ : ۲۰۱ ، ۲۰۲
دیو کلدہ : ۳۶۱	دوگاچی : ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵
دیو گرہ : ۲۸ ، ۳۶۰	۲۰۱ ، ۲۰۲
دیول گانو : ۲۴ ، ۲۵۹	دولت آباد : ۸ ، ۹ ، ۷۹ ، ۹۰
(ڈ)	۱۲۱ ، ۱۲۵ ، ۱۶۲ ، ۲۱۵
ذبرو گڑھ : ۲۶۱	۳۷۶ ، ۵۰۰
(ر)	دولہ : ۲۶۱
راجپوتانہ : ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۴۴	دوسریہ : ۲۸۸ ، ۲۸۹
۳۱۸	دون : ۱۸۲
راجپورہ : ۳۷	دونا پور : ۱۹۲
راجگرہ بائینی : ۳۱۹	دوہہ : ۲۰۱
راج گرہ : ۳۱۸ ، ۳۲۱	دھادھر : ۳۲۸
راج محل : ۳۹۹	دھارور : ۱۲۹
راجور : ۲۹۳	دھا کہہ : ۳۹۹
راجوری : ۳۹۴ ، ۳۹۶	دھر : ۳۲۲
رام سر : ۱۲۸ ، ۱۳۳	دھرمات پور : ۱۹ ، ۲۱
راوی : ۲۹۰ ، ۵۱۴ ، ۵۲۲	دھلی : ۳۹ ، ۴۴ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۷۸
رترب : ۵۱۵	۸۸ ، ۲۳۹ ، ۳۸۱ ، ۴۰۰ ، ۴۰۳
رتن پنجال : ۲۹۴	۴۴۳ - ۴۴۵ ، ۴۹۲ ، ۴۹۵ ، ۵۰۶
رخنگ : ۹۷ ، ۱۸۶ ، ۱۸۸ ، ۲۰۷	۵۸۳ ، ۵۹۵ ، ۶۰۲ ، ۶۷۳
۲۰۸ ، ۲۴۲ ، ۳۳۴	دھندیرہ : ۱۰۰
ردرمال : ۳۱۶ ، ۳۱۷ ، ۳۲۰	دھول پور : ۳۶ ، ۳۷ ، ۳۹ ، ۱۲۵
رن : ۱۶۰	دھینگ : ۲۵۸ ، ۲۶۰ ، ۲۶۲
رنگا ماتی : ۱۸۸ ، ۱۸۹ ، ۲۰۱	۲۷۰ - ۲۷۲
۲۴۲ - ۲۴۴ ، ۲۴۸	دیپالپور : ۱۸ ، ۱۹ ، ۱۷۸ ، ۳۱۱
	دیکھو : ۲۵۹ ، ۲۶۰ ، ۲۶۷

سر کنج : ۶۴۲	روپ باس : ۱۲۳ ، ۱۲۶ ، ۱۴۱
سر کھ : ۳۷۰	روپ گرہ : ۳۲۰
سر کھج : ۱۲۴	روم : ۴۰۲ ، ۴۰۳ ، ۴۵۲ ، ۴۶۱
سر مستی گھات : ۲۵۰	۵۳۳ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱
سر مور : ۲۸۱ ، ۴۰۴	رون : ۵۲۷
سر ن گھات : ۱۷۶	روھر : ۷۶
سر وپ گرہ : ۳۲۰	روھیرہ : ۳۱۹ ، ۳۲۰
سرھند : ۷۸ ، ۴۱۸ ، ۴۲۱	رھتاس : ۹۳ ، ۱۷۶ ، ۱۸۲ ، ۳۱۲
سری یور : ۲۰۷	ری : ۵۴۸ ، ۵۷۹
سری گھات : ۲۵۰ ، ۲۵۱	ریواڑی : ۲۲۵
سری نگر : ۷۷ ، ۸۲ ، ۱۲۲	(ز)
۱۶۳ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱ ، ۲۶۱	زابلستان : ۲۹۲
۲۹۹ ، ۳۲۷ ، ۴۰۴	زایچور : ۷۲
سفیدون : ۶۷۳	زنجان : ۵۵۵
سکھر : ۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۸	(س)
سلپانی : ۲۷۱ ، ۲۷۲	سابرمتی : ۲۱۰
سلطانپور : ۸۱ ، ۱۴۳ ، ۱۷۶	سارنگ پور : ۱۰۰
۱۸۱ ، ۴۲۲ ، ۴۴۶	ساسور : ۳۱۶
سلون : ۴۱۷	ساگر گرہ : ۳۲۰
سلھت : ۴۹۹	ساوہ : ۵۵۰ ، ۵۸۸
سلم گرہ : ۱۸۳ ، ۲۲۰ ، ۲۲۱	سبزوار : ۵۳۶
سمرقند : ۱۰ ، ۴۳۹ ، ۴۷۷ ، ۵۴۸	سب ساگر : ۲۵۸
۶۵۴	سپلک : ۵۹۳
سمو گرہ : ۲۰ ، ۲۶ - ۲۸ ، ۴۱	متلج : ۶۹ ، ۷۲ ، ۷۶ ، ۷۷ ، ۷۹
۴۶ ، ۴۹ ، ۵۲ ، ۵۴ ، ۶۳	۱۱۲
۶۴ ، ۱۲۱ ، ۲۳۲ ، ۳۸۲	ست مالا : ۱۴۳
سنبل : ۴۵	سدھولی : ۲۰۳
سنبھل : ۴۳۴	سدیہ : ۲۵۹ ، ۲۶۱ ، ۲۶۴
سند : ۱۶۰ ، ۲۹۲ ، ۵۴۸	سرای باولی : ۲۲۵
سند براری : ۵۰۸	سرای بنولہ : ۱۶
سندر باری : ۷۰ ، ۱۸۲	

(ش)

شاہجہان آباد : ۱ ، ۲۴ ، ۴۲ ، ۵۱ ،
 ۵۵ ، ۵۸ ، ۵۹ ، ۶۲ ، ۶۵ ، ۶۹ ،
 ۷۱ ، ۷۶ ، ۷۸ ، ۸۸ ، ۹۰ ، ۱۲۲ ،
 ۱۲۷ ، ۱۴۵ ، ۱۴۷ ، ۱۷۵ ،
 ۱۷۶ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۱۸۳ ،
 ۱۸۵ ، ۲۲۲ ، ۲۸۰ ، ۳۰۰ ،
 ۳۰۴ ، ۳۰۵ ، ۳۳۴ ، ۳۳۶ ،
 ۳۴۳ ، ۳۴۷ ، ۳۸۱ ، ۳۹۹ ،
 ۴۰۰ ، ۴۲۰ ، ۴۵۱ ، ۴۹۰ ،
 ۴۹۲ ، ۵۱۹ ، ۵۲۳ ، ۵۲۴ ،
 ۵۴۳ ، ۵۸۴ ، ۵۹۵ ، ۶۲۹ ،
 ۶۵۸ ، ۶۶۷ ، ۶۹۴ ،
 شاہ ڈھورہ : ۴۲۰ ،
 شاہزادہ پور : ۶۶ ،
 شاہ نہر : ۵۲۳ ،
 شمسٹر : ۵۵۷ ،
 شفیع پور مہنیار : ۵۰۵ ،
 شکر پور : ۱۸۳ ،
 شکار پور : ۲۴۴ ،
 شمس آباد : ۱۷۸ ،
 شوشتر : ۵۹۱ ،
 شوسہ : ۵۵۵ ،
 شولہ پور : ۲۹۹ ، ۴۰۰ ،
 شیراز : ۴۲۶ ، ۴۴۱ ، ۵۳۵ ،
 ۵۵۷ ، ۶۲۴ ، ۶۳۳ ، ۶۵۶ ،
 ۶۷۰ ، ۶۷۵ ،

سنکوش : ۲۴۶ ،
 سنگنیر : ۷۵ ، ۷۹ ،
 سوتی : ۱۵۹ ، ۱۹۱ ، ۱۹۲ ، ۱۹۵ ،
 ۲۰۰ ، ۲۰۱ ،
 سونی پت : ۲۳۹ ،
 سوڈھرہ : ۴۲ ،
 سورتھ (سررت) : ۶۸ ، ۱۲۴ ، ۱۴۳ ،
 ۱۵۸ ، ۱۶۰ ، ۲۲۱ ، ۳۴۶ ،
 ۳۷۷ ، ۳۸۱ ، ۴۳۳ ، ۶۱۳ ،
 سورون : ۹۵ - ۹۷ ، ۱۷۷ ، ۱۷۸ ،
 سولہ گرہ : ۲۵۷ ،
 سون پت : ۲۳۹ ،
 سون گرہ : ۳۲۰ ،
 سونی پت : ۲۳۹ ،
 سویہ : ۲۱۶ ،
 سہارنپور : ۷۲ ، ۵۵۴ ،
 سہر ناد : ۴۲ ،
 سہرند : ۶۹ ، ۱۷۲ ، ۲۱۴ ، ۲۷۹ ،
 ۳۰۷ ، ۳۲۳ ، ۳۲۷ ، ۴۱۸ ،
 ۴۲۱ ، ۶۲۷ ، ۶۸۲ ،
 سہرہ : ۱۰۰ ،
 میالکوٹ : ۴۴۷ ،
 سیتاپور : ۲۰۳ ،
 میستان : ۴۷۱ ،
 میملہ گرہ : ۲۵۲ ، ۲۵۵ ، ۲۵۷ ،
 ۲۶۳ ،
 سیوستان : ۱۱۴ - ۱۱۶ ، ۱۷۴ ،
 ۱۸۱ ، ۳۱۱ ، ۳۷۴ ، ۴۱۰ ،
 سی ہزاری : ۱۸۲ ،

(غ)

غزنین : ۵۹ ، ۷۸ ، ۱۴۴ ، ۱۶۳ ،
 ۲۲۸ ، ۲۳۵ ، ۳۴۸ ،
 غیاث پور : ۴۱۰

(ف)

فارس : ۴۲۶ ، ۵۳۰ ، ۵۵۷ ، ۵۹۳ ،
 ۶۱۸ ، ۶۷۹ ،
 فتح آباد : ۱۲۹ ، ۲۰۹ ،
 فتحپور : ۹۸ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ، ۱۴۳ -
 ۱۴۵ ، ۴۲۶ ،
 فتحپور سیکری : ۵۶۹ ، ۶۷۴ ،
 فتح شکار : ۱۲۱-۱۲۳ ،
 فرخ آباد : ۳۴۴ ، ۳۵۰ ،
 فرخ آباد : ۱۷۸ ، ۳۴۴ ،
 فرمان باری : ۱۴ ، ۱۰۱ ،
 فرید آباد : ۵۱۹ ، ۵۲۲ ،
 فیروز : ۱۱۳ ،
 فیروزہ : ۴۲ ،
 فیض آباد : ۴۳ ، ۱۶۳

(ق)

قائم گنج : ۱۷۸ ،
 قاین : ۴۷۲ ، ۶۷۹ ،
 قدم گاہ رسول : ۵۲۳ ، ۶۲۹ ،
 قرا باغ : ۳۶۷ ،
 قرشی : ۵۵۰ ،
 قزوین : ۴۸۲ ، ۵۳۶ ، ۵۳۸ ، ۶۲۶ ،
 ۶۶۵ ،
 قطب آباد : ۷۲ ، ۳۵۷ ،
 قلعه بدن : ۶۵۸ ،
 قلعه رایسین : ۳۶ ، ۶۷

شیر پور : ۲۰۳

شیر حاجی : ۱۶۴ ، ۳۳۳

شیر خالی : ۲۹۲

شیموگ : ۲۳۴

(ص)

صاحب آباد : ۱۸۲

صالحیہ : ۶۲۱

صفاہان : رک بہ اصفہان

صنعا : ۴۰۴

(ط ، ظ)

طور متانی : ۳۷۰

طهران : ۵۳۵ ، ۵۵۵ ، ۶۰۸ ،

۶۱۸

ظفر آباد : ۱۰ ، ۵۷ ، ۶۰ ، ۲۲۷ ،

۴۰۱

ظفر نگر : ۲۱۱

(ع)

عالم گنج : ۴۱۰

عالم گیر نگر : ۲۴۸

عثمان آباد : ۲۱۷

عجم : ۱۵۶ ، ۲۶۸

عدن : ۵۰۴

عراق : ۴۲۲ ، ۴۶۱ ، ۴۷۸ ، ۴۹۲ ،

۵۴۳ ، ۶۱۸ ، ۶۴۰

عرب : ۴۶۰ ، ۴۶۱

عربستان : ۴۰۲ ، ۴۶۱

عز آباد : ۱۸۲

عماد پور : ۱۲۱

کالنجور : ۱۳۲ ، ۵۰۴	قلعہ غوری : ۴۳
کامان پھاری : ۱۷۵	قلعہ کلبانی : ۵۰۲
کامروپ : ۲۴۰ - ۲۴۲ ، ۲۵۷	قلعہ مندراں : ۵۰۵
۲۶۱ ، ۲۶۲ ، ۲۸۹	قندھار : ۱۰ ، ۲۳ ، ۲۸ ، ۱۱۴
کانپور : ۹۸	۱۲۸ ، ۱۴۴ ، ۱۶۰ ، ۱۶۱
کانگرہ : ۱۰ ، ۴۴ ، ۷۸ ، ۸۱	۲۳۷ ، ۳۵۰ ، ۳۵۲ ، ۳۶۷
۱۲۰ ، ۵۱۲ - ۵۱۴	۴۷۱ ، ۵۹۳ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴
کبود جامہ : ۶۰۰	۶۳۶ ، ۶۳۹ ، ۶۴۲ ، ۶۵۳
کتور : ۴۶۷	۶۶۶ ، ۶۷۴
کجالی : ۲۵۱ ، ۲۸۹	قنوات : ۵۵۰
کچ پور : ۲۵۹ ، ۲۶۰	قنوج : ۶۲ ، ۴۰۹ ، ۴۳۵
کچھ : ۱۲۴ ، ۱۶۰ ، ۲۸۳ ، ۲۸۴	قوانیم : ۶۲۰ ، ۶۷۴
کچھوہ : ۱۱۱ ، ۱۱۲	قوستان : ۶۷۱
کدہ بیتھلی : ۱۳۳ ، ۱۳۸	(ک)
کدہ مارنگ : ۷۷	کابل : ۲۰ ، ۵۹ ، ۶۱ ، ۶۲ ، ۸۰
کدہ مکتیسر : ۱۷۵	۱۳۰ ، ۱۴۴ ، ۱۷۲ ، ۱۷۵
کدھی : ۲۰۱	۱۸۱ ، ۱۸۵ ، ۱۸۶ ، ۲۳۰
کراہ : ۶۸۸	۲۳۵ ، ۲۳۶ ، ۲۷۳ ، ۲۷۷
کربلائی معلی : ۳۰۰	۲۷۹ ، ۳۴۴ ، ۳۴۷ ، ۳۴۹
کرگانو : ۲۵۲	۳۵۰ ، ۳۶۵ ، ۳۶۷ - ۳۶۹
کرمان : ۶۲۰	۳۷۷ - ۳۷۹ ، ۴۰۱ ، ۴۲۵
کرنال : ۷۶ ، ۸۹ ، ۲۸۱	۴۳۵ ، ۴۴۰ ، ۴۴۲ ، ۴۴۵
کرناتک : ۱۷۱ ، ۲۱۶	۴۵۴ ، ۵۰۵ ، ۵۳۹ ، ۵۴۰
کرہ : ۱۲۰	۶۳۵ ، ۶۵۵ ، ۶۷۴
کرہ مانک پور : ۶۷	کاچرودہ : ۱۹ ، ۲۰
کری باری : ۲۴۱ ، ۲۴۲	کازرون : ۵۵۷
کشتوار : ۳۹۴	کاشان : ۵۹۴
کشک سرایے : ۱۸۳	کاشغر : ۲۱۰ ، ۲۹۲ ، ۳۲۴
کشمیر : ۴۱ ، ۴۶ ، ۸۰ ، ۸۷	۳۲۷ ، ۳۴۹ ، ۳۶۷ ، ۳۷۸
۱۸۷ ، ۲۲۷ ، ۲۳۰ ، ۲۷۳	۳۷۹ ، ۴۰۳
۲۸۲ ، ۲۹۰ ، ۲۹۲ - ۲۹۵	کالیسی : ۳۵ ، ۶۲

کوکل : ۳۸۶	۳۲۷ ، ۳۲۶ ، ۳۰۰ - ۲۹۷
کوکلہ پہاڑی : ۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۶	۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۹۳
کوکن : ۱۰۱ ، ۲۱۵ - ۲۱۷	۳۹۹ - ۴۰۱ ، ۴۰۳
کول : ۲۷۶	۴۱۰ ، ۴۱۱ ، ۴۲۷ ، ۵۰۱
کوسکھیا : ۲۵۱	۵۰۷ ، ۵۰۸ ، ۵۴۱ ، ۵۶۵
کوه گده بیتھلی : ۱۳۲	۶۰۵ ، ۶۱۴ ، ۶۳۶ ، ۶۴۳
کوه لاهل : ۵۱۲	۶۴۴ ، ۶۵۶ ، ۶۷۴ ، ۶۷۷
کوهی : ۲۰۱	۶۷۸ ، ۶۸۰
کھاتم پور : ۱۲۰	کشن گره : ۴۱
کھلنا : ۱۱۱	کشن گنگ : ۲۹۲
کھاون : ۳۵۵	کعبہ : ۴۲۲ ، ۵۳۲ ، ۵۳۷ ، ۵۵۰
کھتازون : ۱۴۵	۵۶۶ ، ۶۲۱ ، ۶۵۵
کھجوه : ۱۸ ، ۹۷ ، ۹۸ ، ۶۱۲	ککھر : ۲۹۲
کھرگان : ۲۵۷	کلا نور : ۶۸۳
کھرگانون : ۲۵۸	کاوآن : ۱۴۳
کھندا کلہ : ۳۲۰	کاور : ۵۱۵
کھیلنا : ۳۶۵	کایابر : ۲۵۵ ، ۲۵۶
کیرانہ : ۳۶۶ ، ۶۶۷	کایان : ۶۰
(ک)	کایون : ۳۲۷ ، ۴۰۴
کجرات : ۲ ، ۵ ، ۹ ، ۱۹ ، ۶۶ -	کمرہ : ۶۷۸
۶۸ ، ۸۷ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹ ، ۱۲۴ ،	کناد (کنند) : ۲۱۰
۱۲۵ ، ۱۳۷ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰ ،	کنجاء : ۴۱۹ ، ۶۶۹
۱۴۱ ، ۱۴۳ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۷۵ ،	کنجی کوتہ : ۱۷۱
۱۸۱ ، ۲۳۵ ، ۲۷۸ ، ۲۸۴ ،	کندانہ : ۳۲۰
۲۹۳ ، ۲۹۹ ، ۳۰۰ ، ۴۱۸ ،	کنکر : ۴۱
۴۱۹ ، ۴۲۳ ، ۴۵۱ ، ۵۷۳ ،	کنور : ۳۵ ، ۲۹۲
۶۰۷ ، ۶۱۲ ، ۶۳۶	کنیر نورگل : ۳۶۷
گرگانو : ۲۴۹ ، ۲۵۲ ، ۲۵۸ -	کوتلہ قدم محترم : ۵۲۲
۲۶۰ ، ۲۶۲ - ۲۶۴ ، ۲۶۶ ،	کوچ بہار : ۲۴۰ ، ۲۴۲ - ۲۴۸
۲۶۷ ، ۲۷۰ - ۲۸۲ ، ۲۸۶ ،	۲۷۴ ، ۲۸۹
۲۸۸	کورہ : ۹۸ ، ۹۹ ، ۱۱۹
	کوسا گھات : ۲۴۳

لام دانگ : ۲۶۰

لامدہ : ۲۶۱

لاہری : ۳۹۹ ، ۶۳۳

لاہور : ۳۹ ، ۶۹ ، ۷۷ ، ۷۸ ، ۸۳

۸۶ ، ۸۸ ، ۱۶۱ ، ۱۸۲ ، ۲۲۲

۲۲۵ ، ۲۲۹ ، ۲۳۶ ، ۲۷۳

۲۷۶ ، ۲۸۱ ، ۲۹۰ ، ۲۹۲

۲۹۳ ، ۲۹۷ - ۳۰۰ ، ۳۰۲

۳۰۴ ، ۳۵۱ ، ۳۶۳ ، ۳۷۷

۳۹۹ ، ۴۰۰ ، ۴۱۰ - ۴۱۲

۴۱۸ ، ۴۱۹ ، ۴۲۳ ، ۴۲۴ ، ۴۲۶

۴۲۸ ، ۴۳۲ ، ۴۳۳ ، ۴۳۴

۴۳۶ ، ۴۳۷ ، ۴۳۹ ، ۴۴۰

۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵ ، ۴۵۳

۴۵۴ ، ۴۵۷ ، ۴۵۸ ، ۴۵۹ ، ۴۶۳

۵۰۵ ، ۵۲۴ ، ۵۲۷ ، ۵۳۹

۵۴۱ ، ۵۶۳ ، ۵۶۵ ، ۵۹۸

۶۲۶ ، ۶۲۷ ، ۶۳۶ ، ۶۳۹

۶۵۳ ، ۶۵۶ ، ۶۶۹

لبنان : ۴۱۶

لدھیانہ : ۴۵۶

لکھنؤ : ۲۷ ، ۱۷۱ ، ۲۰۳ ، ۴۱۷

لکھو کدہ : ۲۵۹ ، ۲۸۸

لکھو گر : ۲۵۸ ، ۲۵۹ ، ۲۶۲

۲۸۸ ، ۲۶۴

لکھی جنگل : ۱۷ ، ۱۷۸

لمغانات : ۳۶۷

ننہان : ۴۸۸

لٹکا : ۵۰۴

لنگر کوٹ : ۲۳۷

گرہ مکتیسر : ۱۷۷

گلبرگہ : ۳۹۹ ، ۵۳۲

گل بہار : ۴۲۵

گلکنڈہ : ۳۶۴ ، ۳۹۴ ، ۵۹۷

۶۰۷

گینگ : ۷۷ ، ۹۲ ، ۱۱۲ ، ۱۱۹

۱۴۵ - ۱۴۷ ، ۱۷۳ - ۱۷۵ ، ۱۷۷

۱۷۸ ، ۱۸۸ - ۱۹۰ ، ۱۹۵

۱۹۹ - ۲۰۳ ، ۲۰۷

گوالیار : ۳۶ ، ۳۷ ، ۱۲۲ ، ۱۲۵

۱۲۷ ، ۱۶۸ ، ۱۸۲ ، ۲۲۱

۳۳۹ ، ۳۸۱ ، ۳۹۴ ، ۴۳۶

۵۰۲

گواہتی : ۴۶ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲

۲۴۹ - ۲۵۱ ، ۲۵۷ ، ۲۶۱

۲۶۲ ، ۲۶۵ ، ۲۸۸ ، ۲۸۹

۳۸۱

گور کھپور : ۵۴ ، ۸۳ ، ۱۸۳

۱۸۸ ، ۳۴۰ ، ۳۵۶

گول پارہ : ۲۴۶ ، ۲۴۹

گولکنڈہ : ۱۰ ، ۱۳۰ ، ۳۰۰

۴۰۴

گومتی : ۵۷ ، ۱۶۳ ، ۲۰۰ ، ۴۱۷

گھات ماہی : ۵۹

گھورا گھاٹ : ۲۴۰ ، ۲۴۸

گیلان : ۵۷۵

گیلک : ۶۳۹

(ل)

لاڈلی پور : ۵۰۵

لاکھم پور : ۲۶۱

لال باغ : ۱۸۹

- ۲۸۶ ، ۲۷۱ : متھرا پور
 ۲۹۹ : مچھی بون
 ۳۸۶ : مجد آباد
 ۲۰۴ ، ۲۰۳ : محمود آباد
 ۲۰۰ ، ۱۹۵ ، ۱۸۹ : مخصوص آباد
 ۲۸۱ : مخلص پور
 ۴۶۰ : مدین
 ۴۰۳ ، ۱۷۵ : مدینہ منورہ
 ۲۰۹ ، ۵۴ ، ۴۵ ، ۱۵ : مراد آباد
 ۳۷۴ ، ۳۴۰ ، ۲۱۳
 ۱۹۹ ، ۱۸۹ ، ۱۸۸ : مرشد آباد
 ۳۲۰ : مرک کرہ
 ۲۸۳ : سروارید
 ۵۵۰ : مزدقان
 ۸۸ : مسجد وزیر خان
 ۴۷۹ ، ۴۷۶ ، ۴۷۰ ، ۱۱ : مشہد
 ۶۰۷ ، ۵۸۲ ، ۵۶۳ ، ۵۳۶
 ۵۸۵ ، ۴۸۰ : مصر
 ۱۹۷ ، ۱۹۵ : معصومہ بازار
 ۶۳۶ : معمور آباد
 ۳۲۸ : مغولستان
 ۹۸ : مکن پور
 ۳۱۳ ، ۱۷۵ ، ۶۸ : مکہ معظمہ
 ۴۱۵ ، ۳۸۱ ، ۳۴۶ ، ۴۰۳
 ۵۷۵ ، ۵۳۱ ، ۴۵۹ ، ۴۴۴ ، ۴۲۲
 ۸۸ - ۸۵ ، ۸۳ ، ۷۷ ، ۱۰ : ملتان
 ۱۸۶ ، ۱۳۰ ، ۱۲۱ ، ۱۱۲
 ۳۴۸ ، ۳۰۳ ، ۲۲۵ ، ۲۲۱
 ۴۲۲ ، ۴۰۱ ، ۳۹۹ ، ۳۵۰
 ۶۳۳ ، ۶۲۰ ، ۴۵۶
 ۵۰۴ : مالکی
 ۲۵۰ ، ۲۴۹ : مناس
 ۴۵۶ : منٹگری
- ۲۵۱ : لونا چہاری
 ۱۱۸ ، ۱۱۴ : لوہری
 ۳۵۲ : لوہ گانون
 ۳۲۰ ، ۳۱۹ ، ۱۲۷ : لوہ گرہ
 (م)
 ۸۰ : ماچھوارہ ، ماچھوارہ
 ۳۱۱ : ماچھورہ
 ۲۴۱ : ماچین
 ۱۱۱ : مادھوتی
 ۲۰۸ : مارا
 ۵۷۹ ، ۳۴۴ : مازندران
 ۲۰۳ : مالده
 ۱۶ ، ۱۲ ، ۱۱ ، ۹ ، ۵ - ۲ : مالوہ
 ۳۵ ، ۳۱ ، ۲۸ - ۲۶ ، ۲۰ ، ۱۹
 ۱۰۰ ، ۷۵ ، ۷۴ ، ۵۵ ، ۳۶
 ۲۷۹ ، ۲۰۳ ، ۱۸۵ ، ۱۰۲
 ۳۲۱ ، ۳۰۹ ، ۳۰۵ ، ۲۹۹
 ۴۰۱
 ۳۲۰ : مامولی
 ۳۲۰ : مان گرہ
 ۳۲۲ ، ۵۳ ، ۲۰ ، ۱۶ : ماندو
 ۵۰۵ : مانکپور
 ۳۲۰ : مانگ گرہ
 ۴۴۲ ، ۴۳۵ ، ۲۳۰ : ماوراءالنہر
 ۵۴۹ ، ۴۹۲ ، ۴۷۷ ، ۴۵۰
 ۲۹۹ : ماہیچہ
 ۱۷۴ : مہوارہ
 ۶۵ ، ۶۳ ، ۵۵ ، ۵۴ ، ۵ : متھرا
 ۲۰۹ ، ۱۸۵ ، ۱۷۷ ، ۹۶ ، ۶۶
 ۳۸۶ ، ۳۸۲ ، ۳۱۴ ، ۲۱۳
 ۶۲۸

ناندور : ۶۰
 ناندی : ۲۱۹
 نجف : ۵۱۰ ، ۵۹۱ ، ۶۲۵ ، ۶۳۱ ، ۶۳۶
 نخاس : ۴۲۰
 نخجوان : ۶۷۴
 ندر بار : ۱۴۳
 نربله : ۲۰ ، ۱۷ ، ۹ ، ۵
 نربله : ۷۴
 نرور : ۳۵
 نصرت آباد : ۳۷۷
 نلدرک : ۶۰
 نور گرہ : ۱۸۳
 نور منرل : ۱۲۳ ، ۱۲۲ ، ۵۶ ، ۵۵
 نور نگر : ۱۷۶
 نوشہرہ : ۲۶۸ ، ۲۹۳
 نیرا : ۳۵۵ ، ۳۵۴
 نیشا پور : ۵۷۴ ، ۵۳۱ ، ۴۶۸
 ۶۵۱ ، ۵۹۳
 نیلاب : ۲۶۹ ، ۳۶۷ ، ۲۹۵ ، ۳۷۰

(و)

وابل : ۲۱۵
 وامل : ۲۱۵
 وزیر پور : ۱۲۶
 وشوامتری : ۱۴۴
 ولندیز : ۲۷۸
 ویرناگ : ۲۹۹ ، ۲۹۸

(۵)

ہاجو : ۲۴۲ ، ۲۴۰
 ہارون : ۳۸۰ ، ۳۶۹

منجوه : ۱۹۷ ، ۱۹۶
 مند سور : ۷۳ ، ۴۴ ، ۲۸ ، ۱۵
 مندی : ۵۱۱
 منگل پیرا : ۳۵۱
 منگل ویدہ : ۳۵۶-۳۵۴
 منگھر : ۴۵۵
 منوھر پور : ۵۵۶
 منوھر نگر : ۵۵۶
 مورجن : ۲۲۰
 مورنگ : ۲۴۵ - ۲۴۳
 مونکی پتن : ۲۳
 مونگیر : ۱۴۶ ، ۱۴۲ ، ۹۲ ، ۴
 ۳۹۹ ، ۱۸۹ ، ۱۸۸
 مہاچین : ۲۴۱
 مہاندی : ۲۰۴ ، ۲۰۳
 میان دواب : ۲۲۸ ، ۱۸۳ ، ۱۸۲
 ۲۲۹
 میانکال : ۶۵۴
 میانوالی : ۸۴
 میرتھ : ۱۳۱ ، ۱۰۲
 میرداد پور : ۲۰۵ ، ۲۰۱
 میسور : ۲۳۴ ، ۲۱۹
 میگون : ۵۰۵
 میوات : ۶۸

(ن)

نابھہ : ۲۲۵
 ناتھورہ : ۳۵۴
 نارددرک : ۳۲۰
 نارنول : ۴۱۶
 ناسک : ۱۴۳
 ناسک کند : ۵۱۴
 نامروپ : ۲۶۴ ، ۲۶۲ ، ۲۵۹
 ۲۸۸ ، ۲۸۷ ، ۲۸۶ ، ۲۷۰

' ۲۵۴ ' ۲۴۶ ' ۲۲۵ ' ۲۱۰
 ' ۲۷۳ ' ۲۷۱ ' ۲۶۹ ' ۲۶۸
 ' ۳۴۴ ' ۳۰۳ ' ۲۹۹ ' ۲۹۲
 ' ۳۹۹ ' ۳۸۷ ' ۳۸۶ ' ۳۷۹
 ' ۴۲۱ ' ۴۰۴ ' ۴۰۳ ' ۴۰۰
 ' ۴۴۵ ' ۴۳۸ ' ۴۳۳ ' ۴۲۲
 ' ۴۷۴ ' ۴۶۱ ' ۴۴۸ ' ۴۴۶
 ۴۸۸ ' ۴۸۶ ' ۴۸۲ ' ۴۷۸
 ' ۵۰۲ ' ۴۹۴ ' ۴۹۲ ' ۴۹۰
 ' ۵۴۳ ' ۵۴۰ ' ۵۳۷ ' ۵۱۶
 ' ۵۵۷ ' ۵۵۱ ' ۵۵۰ ' ۵۴۴
 ' ۵۷۹ ' ۵۶۳ ' ۵۶۲ ' ۵۵۸
 ' ۶۰۵ ' ۶۰۱ ' ۵۸۴ ' ۵۸۱
 ' ۶۱۶ - ۶۱۴ ' ۶۰۸ ' ۶۰۷
 ' ۶۲۶ - ۶۲۴ ' ۶۲۰
 ' ۶۳۹ ' ۶۳۳ ' ۶۳۱ ' ۶۳۰
 ' ۶۵۸ ' ۶۵۶ ' ۶۴۲ ' ۶۴۱
 ' ۶۸۹ ' ۶۷۶ ' ۶۷۴ ' ۶۶۵

هندون : ۱۴۳ ، ۱۲۶

هورنگ : ۲۴۳

هوشنگ آباد : ۲۷۹ ، ۳۶۶

هیبت پور : ۸۳

هیر پور : ۲۹۳

هیره پور : ۳۰۰

(ی)

یزد : ۶۷۹

یک دوار : ۲۴۳ ، ۲۴۴

یمین : ۳۰۱ ، ۳۰۵ ، ۳۱۴ ، ۴۰۴

یوسفزئی : ۳۶۷ ، ۳۶۹ ، ۳۷۰

۳۷۲ ، ۳۷۳ ، ۳۷۷

هاشم پور : ۱۶۱

هتیم پول : ۸۸

هجرا پور : ۲۰۷

هجرا هتی : ۲۰۳

هرات : ۱۷۲ ، ۴۴۲ ، ۴۷۱ ، ۴۷۲

۴۷۶ ، ۴۷۷ ، ۵۳۳ ، ۵۶۵

۶۴۰ ، ۶۴۱ ، ۶۸۶ ، ۶۸۷

هردوار : ۷۲ ، ۷۳

هرریا : ۳۶۰

هری : ۵۳۳

هریس : ۱۲۹

هفت چنار : ۲۹۵

هاپون : ۵۰۲

هدان : ۶۲۰ ، ۶۵۶ ، ۶۶۶

هند : ۱۴۸ ، ۱۵۰ ، ۱۷۰ ، ۲۰۶

۲۴۷ ، ۲۵۱ ، ۲۶۵ ، ۳۹۹

۴۱۲ ، ۴۲۵ ، ۴۳۳ ، ۴۳۹

۴۴۸ ، ۴۷۵ ، ۴۸۲ ، ۴۸۶

۴۸۹ ، ۵۱۱ ، ۵۱۴ ، ۵۱۵

۵۱۸ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۴۲

۵۵۷ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۴

۵۷۵ ، ۵۸۰ ، ۵۸۱ ، ۵۹۳

۵۹۶ ، ۶۰۵ ، ۶۰۸ ، ۶۱۴

۶۲۴ ، ۶۲۵ ، ۶۳۳ ، ۶۳۶

۶۴۱ ، ۶۵۳ ، ۶۶۴ ، ۶۶۵

۶۶۷ ، ۶۷۴ ، ۶۷۵ ، ۶۷۷

۶۷۸

هندوستان : ۳ ، ۹ ، ۱۰ ، ۱۵ ، ۱۶

۱۹ ، ۲۹ ، ۳۴ ، ۴۱ ، ۵۲

۶۷ ، ۶۹ ، ۷۵ ، ۱۰۰ ، ۱۲۶

۱۵۷ ، ۱۶۱ ، ۱۷۱ ، ۱۷۶

فہرست کتب و مجلات

(آ، الف)	
ابن یمن و زلدگانی و آثار او : ۵۳۰	آتشگدہ : ۵۲۶ - ۵۳۲ ، ۵۳۴
احوال و آثار ابوالفضل : ۴۳۰	۵۴۴ ، ۵۴۵ ، ۵۶۲ ، ۵۶۴
احوال و آثار علامی سعداللہ خان : ۴۱۲	۵۷۱ ، ۵۷۶ ، ۵۷۹ - ۵۸۲
احوال و آثار عماد فقیہ : ۶۲۰	۵۹۰ ، ۵۹۱ ، ۶۰۰ ، ۶۰۶
احیاء العلوم : ۴۰۹	۶۰۹ ، ۶۱۸ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱
احیای کمال (دیوان) : ۶۱۱	۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۸ ، ۶۴۰
اخبار الاخیار : ۴۱۴ ، ۴۱۵ ، ۴۴۳	۶۴۴ ، ۶۴۶ - ۶۴۸ ، ۶۵۲
۴۴۴ ، ۴۵۰ ، ۴۵۱ ، ۴۶۵	۶۷۱ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۹
اربعون حدیث بمذہب الزیدیہ و شرح	۶۸۵
آن : ۴۰۴	آثار و سبک عرفی شیرازی : ۶۲۵
اردو دائرہ معارف اسلامیہ : ۱۸۷	۶۲۶
۴۱۳ ، ۴۳۱ ، ۴۴۴ ، ۴۶۲	آثار گمشدہ ابوالفضل بیہقی : ۵۸۷
۴۶۳ ، ۴۶۴ ، ۴۶۷ ، ۴۷۱	آذر و سپند ((مثنوی) : ۵۸۵
۴۸۰ ، ۴۸۹ ، ۶۰۹ ، ۶۲۰	آئین اکبری : ۱۲۷ ، ۱۴۷ ، ۱۶۰
۶۲۶ ، ۶۳۸	۲۱۱ ، ۲۴۱ ، ۲۴۲ ، ۲۴۸
ارض القرآن : ۴۶۰	۲۷۶ ، ۲۸۴ ، ۲۹۲ ، ۲۹۳
از سعدی تا جامی : ۵۳۱ ، ۵۴۷	۲۹۹ ، ۳۲۷ ، ۳۶۰ ، ۳۶۷
۵۶۵ ، ۵۷۴ ، ۵۸۹ ، ۵۹۰	۴۱۴ ، ۴۲۷ ، ۴۲۸ ، ۴۳۰
۶۲۲ - ۶۲۴ ، ۶۴۶ ، ۶۵۱	۴۳۴ ، ۴۵۶ ، ۴۷۹ ، ۴۸۲
۶۶۲	۴۶۲ ، ۴۶۳ ، ۵۹۲ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶
اسرارالمکتوم : ۶۳۱	۶۳۵ ، ۶۵۴ ، ۶۶۷
اسکندر نامہ (نظامی) : ۵۷۱	آئینہ خیال (دیوان) : ۶۱۱
اسلامک کلچر ، مجلہ : ۶۵۴	آئینہ راز (مثنوی) - ۶۸۲
اطول : ۴۲۱	ابجدالعلوم : ۴۰۹ ، ۴۳۸ ، ۴۴۷
الاعلام : ۴۰۴	۴۴۹ ، ۴۵۴
اقبال نامہ جہانگیری : ۵۵۱ ، ۶۱۴	

باغ ارم : ۵۴۹
 با کاروان حله : ۵۷۷ ، ۶۰۹ ، ۶۳۸
 بتخانہ (بیاض) : ۶۰۵
 بحرالابرار ، شنوی : ۵۳۳ ، ۶۷۲
 بحرالاسفار : ۴۳۱
 بحرالنوادر : ۶۲۶
 بوستان (شنوی) : ۶۷۱
 بہارستان جامی : ۵۹۰
 بہار و خزان (شنوی) : ۶۱۱
 بہرام و بہروز (شنوی) : ۵۴۹
 بہرام و گل اندام (مشوی) : ۶۵۲
 بیدل (کتاب) : ۵۵۳
 بیست مقالہ قزوینی : ۶۶۲
 بیضاوی : ۴۴۰ ، ۴۴۸

(پ)

پارس ، سالنامہ : ۴۶۸ ، ۵۳۰
 ۵۳۱ ، ۵۴۷ ، ۵۵۷ ، ۵۹۰
 ۶۰۶ ، ۶۲۳ ، ۶۵۲ ، ۶۷۲
 پنج گنج (نظامی) : ۵۷۱
 پیدائش خط و خطاطان : ۴۶۲ ، ۴۶۴
 ۴۶۷ - ۴۷۰ ، ۴۷۲ - ۴۷۴
 ۴۷۷ ، ۴۸۱ ، ۴۸۳ ، ۴۸۸

(ت)

تاریخ ادبیات ایران : ۴۳۱ ، ۵۳۴
 ۵۶۴ ، ۵۷۷ ، ۵۹۱ ، ۶۰۹
 ۶۸۶
 تاریخ الفی : ۵۱۷
 تاریخ بدایونی (نیز رک بہ بدایوانی
 و منتخب التواریخ) : ۴۲۷ ، ۴۲۸
 ۴۳۱

اکبر نامہ : ۴۳۰ ، ۴۸۰ ، ۵۹۲
 الفیہ شافیہ : ۵۲۸
 امپیریل گیزیٹیئر : ۸ ، ۱۶ ، ۱۷
 ۱۹ ، ۳۶ ، ۳۷ ، ۵۷ ، ۶۰
 ۶۹ ، ۷۲ ، ۸۱ ، ۸۴ ، ۸۹ ، ۹۲
 ۹۳ ، ۹۵ ، ۹۸ ، ۱۱۱ ، ۱۱۲
 ۱۲۰ ، ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶
 ۱۴۳ - ۱۴۵ ، ۱۶۱ ، ۱۶۳
 ۱۷۸ ، ۱۸۳ ، ۱۸۸ ، ۱۸۹
 ۱۹۹ ، ۲۰۳ ، ۲۱۰ ، ۲۱۳
 ۲۱۷ ، ۲۱۹ ، ۲۲۵ ، ۲۳۳
 ۲۳۴ ، ۲۳۹ ، ۲۴۰ ، ۲۴۶
 ۲۴۹ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹ ، ۲۶۱
 ۳۱۸ ، ۳۲۲ ، ۳۵۴ ، ۳۵۷
 ۳۶۸ ، ۳۶۹ ، ۳۷۷

امیر حمزہ ، قصہ : ۵۶۶
 انڈیا آف اورنگزیب : ۲۸۱
 انشای فیضی : ۴۲۹

این آؤٹ لائن آف . . . .
 شیخ احمد سرہندی : ۴۱۳
 اے ہسٹری آف پرشین
 لینگویج اینڈ لٹریچر ایت
 دی مغل کورٹ ۵۷۲
 ۵۷۳

(ب)

بابر نامہ : ۵۳۲ ، ۵۴۹ ، ۵۷۳
 ۶۸۶
 بادشاہنامہ : ۲۳۱ ، ۴۱۰ - ۴۱۲
 ۴۱۵ ، ۴۱۷ ، ۴۲۵ ، ۴۳۹ -
 ۴۴۳ ، ۴۴۵ - ۴۴۸ ، ۴۵۴
 ۶۵۶ ، ۶۵۷
 بادشاہنامہ یحییٰ کاشی : ۶۹۰

- تذکره بینظیر : ۵۴۴ ، ۵۴۵ ، ۵۵۳ ،
 ۵۶۳ ، ۵۸۴ ، ۵۹۶ ، ۶۸۱ ،
 ۶۸۲
- تذکره حسینی : ۵۲۹ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ،
 ۵۳۷ ، ۵۴۲ ، ۵۳۸ ، ۵۴۷ ،
 ۵۴۹ ، ۵۵۰ ، ۵۵۳ ، ۵۶۲ ،
 ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۴ ، ۵۷۸ ،
 ۵۷۹ ، ۵۸۵ ، ۵۸۹ ، ۵۹۵ -
 ۵۹۸ ، ۶۰۰ ، ۶۰۲ ، ۶۰۹ ،
 ۶۱۱ ، ۶۱۷ ، ۶۳۸ ، ۶۴۴ ،
 ۶۴۶ ، ۶۴۸ ، ۶۵۰ ، ۶۵۴ ،
 ۶۶۱ - ۶۶۴ ، ۶۶۶ ، ۶۷۵ -
 ۶۷۷ ، ۶۷۹ ، ۶۸۱ - ۶۸۳ ،
 ۶۸۷ ، ۶۸۸ ، ۶۹۰
- تذکره الخطاطین : ۴۶۲ ، ۴۶۴ ،
 ۴۶۵ ، ۴۶۷ ، ۴۶۹ ، ۴۷۰
- تذکره خوشنویسان : ۴۶۲ - ۴۶۵ ،
 ۴۶۷ ، ۴۶۸ ، ۴۷۰ - ۴۷۴ ،
 ۴۷۷ ، ۴۷۹ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ،
 ۴۸۶ ، ۴۹۰ ، ۴۹۲ ، ۴۹۱
- تذکره الشعراء : ۴۶۷ ، ۴۶۸ ، ۴۷۳ ،
 ۵۲۶ - ۵۴۲ ، ۵۴۷ ، ۵۴۸ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۱ ، ۵۷۸ ، ۵۸۹ ،
 ۵۹۰ ، ۶۱۷ ، ۶۲۱ ، ۶۲۳ ،
 ۶۳۰ ، ۶۴۶ ، ۶۵۰ - ۶۵۲ ،
 ۶۶۰ - ۶۶۲ ، ۶۷۱
- تذکره شعرای خوانسار : ۵۸۶
- تذکره شعرای زمان اکبری : ۴۸۰
- تذکره علمای هند : ۴۰۷ ، ۴۰۹ ،
 ۴۱۰ ، ۴۱۳ - ۴۱۶ ، ۴۲۴
- تاریخ بیہقی : ۵۷۷ ، ۵۷۸ ، ۵۸۷ ،
 ۵۸۸ ، ۶۲۰
- تاریخ جهانگشای جوینی : ۵۷۸
- تاریخ شامی : ۴۷۴
- تاریخ طاعری : ۶۳۳
- تاریخ عالم آرای عباسی : ۴۰۲ ،
 ۴۷۶ - ۴۷۸ ، ۴۸۳ ، ۴۸۶ ،
 ۵۳۷ ، ۵۶۲ ، ۵۸۰ ، ۵۹۰ ،
 ۵۹۱ ، ۵۹۴ ، ۶۰۲ ، ۶۱۱ ،
 ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۴۰ ، ۶۶۴ ،
 ۶۶۵ ، ۶۷۹
- تاریخ فرشته : ۴۰۵ ، ۵۶۵ ، ۵۷۶
- تاریخ گزیده : ۶۳۹ ، ۵۷۷
- (تاریخ) مجد شامی : ۴۶۶ ، ۴۸۰ ،
 ۴۸۴ ، ۴۸۵ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹ ،
 ۴۹۱
- تاریخ مفصل ایران : ۴۰۲ ، ۵۸۰ ،
 ۵۹۰
- تاریخچه مختصر ادبیات ایران : ۴۶۸ ،
 ۵۹۰ ، ۶۰۶ ، ۶۲۳ ، ۶۷۲
- تحفه سامی (تذکره سامی) : ۴۷۰ ،
 ۴۷۵ ، ۴۷۷ ، ۵۳۲ - ۵۳۶ ،
 ۵۴۸ - ۵۵۰ ، ۵۹۰ ، ۶۳۸ ،
 ۶۶۱ ، ۶۶۳ ، ۶۶۴ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶
- تحفة الانوار : ۵۵۲
- تحفة الحبیب : ۴۷۳
- تحفة العراقین : ۶۶۹
- تحفة الفصحاء : ۵۵۲
- تحفة الکرام : ۴۰۷ ، ۴۴۰ ، ۴۴۱ ،
 ۴۴۸ - ۴۵۰ ، ۴۵۵ ، ۴۵۷
- تحقیقات چشتی : ۴۴۰

- جنت الاخیار (مثنوی) : ۶۱۱
 چواہر الاسرار : ۵۳۲
 جہانگیر نامہ (مثنوی) : ۶۱۵
 (چ)
 چار آئینہ : ۵۱۶
 چار چمن : ۵۷۴
 چشمہ زندگانی (مثنوی) : ۵۷۴
 چہار چمن : ۵۵۲
 چہار مقالہ : ۵۲۶ - ۵۲۸ ، ۵۷۷
 ۵۷۹ ، ۶۳۸ ، ۶۶۲ ، ۶۶۳
 چہل صباح : ۵۷۴
 (ح)
 حاشیہ برشرح ملا : ۴۲۲
 حاشیہ بیضاوی : ۴۴۷
 حاشیہ خیالی : ۴۴۷
 حاشیہ شرح اشارات : ۴۴۷
 حاشیہ شرح مطالع : ۴۴۷
 حاشیہ صدر : ۴۱۰
 حاشیہ عبدالغفور : ۴۴۷
 حاشیہ مطول : ۴۴۷
 حاشیہ میرقبطی : ۴۴۷
 حالنامہ (مثنوی) : ۶۲۴
 حاوی : ۵۳۷
 حبس الاخیار (مثنوی) : ۶۱۱
 حبیب السیر : ۴۶۳ ، ۴۶۷ ، ۴۶۸
 ۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۴ ، ۴۷۵
 ۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۵ ، ۵۳۶
 ۵۴۸ ، ۵۴۹ ، ۵۷۱ - ۵۷۳
 ۵۸۶ ، ۵۹۰ ، ۶۰۰ ، ۶۲۱
 ۶۴۶ ، ۶۵۱ ، ۶۵۲ ، ۶۶۲
 ۶۸۵ ، ۶۸۶
 ۴۲۶ ، ۴۲۷ ، ۴۳۰ ، ۴۳۱ ، ۴۳۴
 ۴۳۵ ، ۴۳۸ - ۴۴۰ ، ۴۴۵
 ۴۴۷ ، ۴۴۹ ، ۴۵۰ ، ۴۵۴
 تذکرہ مصنفین دہلی : ۴۴۳
 تذکرہ نصر آبادی : ۵۳۷ ، ۵۳۸
 ۵۴۲ ، ۵۴۴ ، ۵۴۵ ، ۵۵۳
 ۵۵۷ ، ۵۵۸ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷
 ۵۶۹ ، ۵۷۰ ، ۵۷۶ ، ۵۸۱ -
 ۵۸۳ ، ۵۸۵ ، ۵۸۶
 ۵۹۵ - ۵۹۷ ، ۶۰۲ ، ۶۰۴
 ۶۰۸ ، ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۱۶
 ۶۳۶ ، ۶۴۰ ، ۶۴۴ ، ۶۵۶
 ۶۶۶ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۸ ، ۶۸۲
 ترجمہ تاریخ مدینہ مکینہ : ۴۴۴
 تفسیر بیضاوی : ۴۳۶ ، ۴۵۴
 تفسیر کبیر : ۴۲۸
 تلخیص المفتاح : ۴۲۱
 تنقید شعرالعجم : ۵۲۶ ، ۵۲۹
 ۶۳۸
 توزک جہانگیری : ۴۱۲ ، ۴۳۰
 ۴۳۶ ، ۴۳۸ - ۴۴۰ ، ۴۴۳
 ۴۸۶ ، ۵۳۹ ، ۵۵۲ ، ۵۵۶
 ۵۶۷ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۳۴
 ۶۴۱ ، ۶۷۵
 تیمور نامہ (مثنوی) : ۶۸۵
 ثمرات الحیات : ۴۰۸
 (ج)
 جامع رشیدی (انتخاب) : ۴۳۱
 جامع نشانین (مثنوی) : ۶۶۹
 جاسی (کتاب) : ۵۹۰

- خطای اسلامیہ : ۴۶۴
 خلاصہ اخبار : ۵۷۳
 خلاصہ الافکار : ۶۳۹ ، ۶۵۶
 خلاصہ التواریخ : ۴۲۷ ، ۴۳۰ ، ۴۶۲ -
 ۴۶۸ ، ۴۷۰ - ۴۷۲ ، ۴۷۵ -
 ۴۷۸
 خلاصہ الغنائم : ۵۱۸
 خلاصہ کونین : ۵۴۲
 خلاصہ المکاتیب : ۴۹۰
 خلد برین (مثنوی) : ۶۸۹
 خمسہ نظامی : ۴۷۷ ، ۶۸۵ ، ۶۸۷
 خوان خلیل : ۶۱۸
 (د ، ذ)
 دائرة المعارف اسلام : ۴۶۴ ، ۴۷۵ ،
 ۵۲۲
 در بيمثال (دیوان) : ۶۱۱
 دستور نامہ : ۶۷۱
 دستور الوزراء : ۵۷۳
 دی انسائیکلو پیڈیا آف اسلام : ۴۳۴
 دیوان آصفی : ۶۱۱
 دیوان ازرقی : ۵۲۷
 دیوان ابن یمن : ۵۳۰
 دیوان ابوالفرج : ۵۲۷
 دیوان ادیب صابر : ۵۲۹
 دیوان جعفر : ۵۶۶
 دیوان حاذق : ۵۶۹
 دیوان حافظ شیرازی : ۴۹۵ ، ۵۰۰ ،
 ۶۱۱
 دیوان حسن : ۶۱۱
 دیوان حشمتی : ۵۷۰
 دیوان خاقانی : ۵۶۴
 دیوان خسرو : ۶۱۱
 حدایق السحر : ۵۲۸
 حدیقہ سنائی ، انتخاب : ۵۱۶
 حسن گوسوز ، مثنوی : ۵۸۵
 حسن مآل (دیوان) : ۶۱۱
 حسن و دل (مثنوی) : ۵۵۳
 حسن یوسف (مثنوی) : ۵۵۵
 حماسہ سرانی در ایران : ۶۳۸ ، ۶۸۵
 حیات شیخ عبدالحق محدث دہلوی :
 ۴۴۳
 (خ)
 خزان و بہار (مثنوی) : ۶۱۱
 خزائن عامرہ : ۵۲۹ ، ۵۳۱ ، ۵۳۲ ،
 ۵۳۵ ، ۵۴۷ ، ۵۴۹ ، ۵۵۰ ،
 ۵۵۳ ، ۵۶۵ ، ۵۷۶ ، ۵۷۷ ،
 ۵۸۱ ، ۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۵۸۶ ،
 ۵۸۹ ، ۵۹۴ ، ۵۹۶ ، ۶۰۱ -
 ۶۰۳ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۲ ،
 ۶۱۳ ، ۶۱۵ ، ۶۱۷ ، ۶۱۹ ،
 ۶۲۷ ، ۶۴۳ ، ۶۵۲ ، ۶۶۰ -
 ۶۶۵ ، ۶۶۸ ، ۶۷۸ ، ۶۸۷ ،
 ۶۸۸ ، ۶۹۰
 خزینة الاصفیا : ۴۰۸ ، ۴۱۰ ، ۴۱۳ -
 ۴۲۰ ، ۴۴۴ ، ۵۹۵ ، ۶۴۶
 خسرو و شیرین : ۴۷۴ ، ۵۵۵ ،
 ۵۷۱ ، ۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۷۷ ،
 ۶۸۵
 خط و خطاطان : ۴۶۷ - ۴۷۲ ،
 ۴۷۴ ، ۴۷۷ ، ۴۸۱ - ۴۸۳ ،
 ۴۸۸
 خطای اسلامیہ : ۴۶۲ ، ۴۸۱ ،
 ۴۸۸ ، ۴۸۹

- دیوان معزی : ۶۶۲
 دیوان میرزا (غازی ترخان) : ۶۳۴
 دیوان نسبتی تھانیسری : ۶۷۷
 دیوان نصیرای ہمدانی : ۶۷۶
 دیوان نوائی (فارسی) : ۶۷۲
 دیوان نوری : ۶۷۳
 دیوان نوعی : ۶۷۷
 دیوان ہادیخان : ۶۸۹
 دیوان ہاشم قندھاری : ۶۸۸
 دیوان وحشی بافقی : ۶۷۹
 دیوان ہلالی استرآبادی : ۶۸۷
 دیوان ہلالی چغتایی : ۶۸۷
 ذخیرۃ الخوانین : ۴۲۶ ، ۴۲۷ ،
 ۴۲۹ ، ۴۳۰ ، ۴۸۰ ، ۵۳۹ ،
 ۵۶۳ ، ۵۶۷ ، ۵۸۶ ، ۵۹۲ ،
 ۶۰۲ ، ۶۳۵ ، ۶۴۲ ، ۶۷۴ ،
 ۶۸۸
 ذرۃ خورشید (مثنوی) : ۵۸۵
 (ر، ز)
 راحتہ الصدور : ۵۲۷ ، ۵۲۸ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۹
 رام و سینا (مثنوی) : ۶۶۷
 رامائن (مثنوی) : ۶۶۷
 راماین (ترجمہ) : ۴۳۰
 راہنمای ادبیات فارسی : ۶۶۴
 راہنمای صنایع اسلام : ۴۶۶ ، ۴۶۷ ،
 ۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۶ ، ۴۸۱
 رباعیات سعجابی : ۵۹۱
 رجال حبیب السیر : ۵۷۳
 رزمنامہ (مثنوی) : ۴۳۰ ، ۴۳۱
 رسالہ خط و سواد : ۴۶۲ ، ۴۶۴ ،

- دیوان خواجو کرمانی : ۵۷۱
 دیوان خیالی : ۶۱۱
 دیوان رودکی : ۵۷۷
 دیوان سرخوش : ۵۹۶
 دیوان سعدی : ۶۱۱
 دیوان سقا : ۵۹۳
 دیوان شاہی : ۶۱۱
 دیوان صالح بنائی : ۶۱۱
 دیوان صافی : ۶۰۵
 دیوان طالب : ۶۱۵
 دیوان ظہیرفاریابی : ۶۱۷
 دیوان عارف لاهوری : ۶۲۸
 دیوان عسجدی : ۶۲۱
 دیوان عنصری : ۶۲۰
 دیوان غونوی : ۶۳۵
 دیوان غضاری (غفایری) : ۶۳۰
 دیوان غیاثا : ۶۳۰
 دیوان فارسی : ۶۴۲
 دیوان (فرقی) : ۵۳۷
 دیوان فلکی : ۵۲۸
 دیوان قراری : ۶۴۷
 دیوان (قمی) : ۶۴۴
 دیوان قیصر : ۶۴۹
 دیوان کامران : ۶۵۵
 دیوان کامل جانی : ۵۶۵
 دیوان کلم : ۶۵۶
 دیوان کمال خجندی : ۶۱۱
 دیوان کمال الدین اسمعیل : ۶۵۰
 ۶۵۱
 دیوان گدائی : ۵۶۶
 دیوان گرامی : ۶۵۹

۶۱۷ ، ۶۴۶ ، ۶۵۱ ، ۶۵۴ ،
 ۶۵۶ ، ۶۶۰ ، ۶۶۱ ، ۶۶۳ -
 ۶۶۵ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۸ ،
 ۶۸۱ ، ۶۸۲ ، ۶۸۶ ، ۶۸۷
 زبدة المقامات : ۴۱۲ - ۴۱۴
 زبدة الحقائق : ۴۳۹

(س)

ساقی نامه ، امیددی : ۵۳۶
 ساقی نامه ثنائی : ۵۶۳
 ساقی نامه رنگین : ۶۳۱
 ساقی نامه شکیبی : ۶۰۱
 ساقی نامه صوفی : ۶۰۵
 ساقی نامه فسونی : ۶۴۳
 ساقی نامه ، میرزا غازی : ۶۳۴
 سببہ سیارہ : ۵۸۵ ، ۵۸۶
 سبک شناسی : ۴۶۰ ، ۴۶۱
 ستینگس : رک بہ فرهنگ ستینگس
 سحر حلال : ۵۳۴
 سحر حلال (دیوان) : ۶۱۱
 سخن و سخنوران : ۵۲۷ ، ۵۲۹ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۸ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ ،
 ۶۲۰ ، ۶۳۰ ، ۶۳۸ ، ۶۴۶
 سد سکندر (مثنوی) : ۵۶۳
 سر زمین ہند (تذکرہ) : ۵۶۵
 سرمد کاشانی و رباعیات او : ۵۹۵
 سروآزاد (تذکرہ) : ۵۳۷ - ۵۴۴ ،
 ۵۵۳ ، ۵۵۷ ، ۵۷۰ ، ۵۸۱ - ۵۸۵ ،
 ۵۹۱ ، ۵۹۶ ، ۵۹۷ ، ۶۰۲ ،
 ۶۰۳ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۵ ،
 ۶۱۸ ، ۶۲۷ ، ۶۳۴ ، ۶۳۶ ،

۴۶۶ ، ۴۶۷ ، ۴۷۵
 رسالہ در علم صرف (منظوم) : ۵۶۳
 رسالہ کشف الغمہ II : ۴۲۲
 رسالہ ہمد م بخت : ۵۱۸
 رشحات : ۵۱۸
 رشحات الحیات : ۶۳۱
 روح بیدل : ۵۵۳
 روضات : ۴۱۵
 روضتہ الاحباب : ۵۱۷
 روضتہ الانوار : ۵۷۱
 روضتہ الصفا : ۵۷۲
 روضہٴ نصری : ۵۹۰
 ریاض الاولیاء : ۴۰۷ - ۴۱۱ ،
 ۴۱۵ - ۴۲۰ ، ۴۴۹
 ریاض خلیل (بیاض) : ۵۷۲
 ریاض الشعراء : ۵۲۷ ، ۵۲۹ ، ۵۳۸ ،
 ۵۴۲ ، ۵۴۳ ، ۵۵۳ ، ۵۶۴ ،
 ۵۶۵ ، ۵۷۰ ، ۵۸۱ ، ۵۸۹ ،
 ۵۹۰ ، ۵۹۵ ، ۵۹۶ ، ۶۰۲ ،
 ۶۲۷ ، ۶۳۹ ، ۶۴۰ ، ۶۴۶ ،
 ۶۴۷ ، ۶۵۱ ، ۶۵۲ ، ۶۷۲
 ریاض العارفین : ۴۱۰ ، ۴۲۶ ،
 ۴۳۹ ، ۴۲۹ ، ۵۳۰ ، ۵۴۲ ،
 ۵۶۴ ، ۵۷۴ ، ۵۸۵ ، ۵۸۸ ،
 ۵۹۱ ، ۵۹۵ ، ۶۰۲ ، ۶۰۶ ،
 ۶۲۷ ، ۶۳۱ ، ۶۳۲ ، ۶۳۹ ،
 ۶۵۰ ، ۶۵۲ ، ۶۶۰
 ریحان : ۴۶۴ ، ۴۶۵ ، ۴۶۸ ، ۴۷۴
 ریحانۃ الادب : ۵۲۷ ، ۵۷۷ ،
 ۵۷۸ ، ۵۸۱ ، ۵۸۶ ، ۵۸۸ ،
 ۵۸۹ ، ۵۹۵ - ۵۹۷ ، ۶۰۹ ،

(ش)

- شاهد صادق (تذکره): ۵۶۴
 شاه و درویش (مثنوی): ۶۸۶
 شاه و گدا (مثنوی): ۶۸۶
 شاهنامه: ۶۳۸ ، ۵۲۶
 شاهنامه بدر: ۵۴۷
 شرح اربعین ، علامی شیخ بهاء الدین :
 ۶۰۸
 شرح ارشاد قاضی: ۴۳۶
 شرح بدیع البیان: ۴۳۶
 شرح جامع الاصول ابن اثیر: ۴۰۴
 شرح حصن الحصین: ۴۳۲
 شرح حکمة العین: ۴۴۷
 شرح سفر السعادت: ۴۴۴
 شرح عقائد نسفی: ۴۳۳
 شرح مشارق الانوار: ۴۳۶
 شرح مشکاة: ۶۱۴
 شرح مشکوٰۃ: ۴۴۴
 شرح موافق: ۴۵۴
 شعر العجم: ۵۳۰ ، ۵۲۹ ، ۵۲۶ ، ۶۱۵ ، ۶۲۶ ، ۶۳۸
 شعر فارسی در عهد شاهرخ: ۶۶۰
 شعر و شاعری عرفی: ۶۲۵
 شعله دیدار (مثنوی): ۵۸۵
 شمع انجمن: ۵۳۴ ، ۵۲۸ ، ۵۲۶ ، ۵۳۵ ، ۵۴۳ ، ۵۳۹ ، ۵۳۸ ، ۵۴۷ ، ۵۶۵ ، ۵۶۴ ، ۵۵۰ ، ۵۶۹ ، ۵۸۴ ، ۵۸۲ ، ۵۸۱ ، ۵۸۵ ، ۵۸۹ ، ۵۹۱ ، ۵۹۵ ، ۶۰۰ ، ۶۰۱ ، ۶۰۳ ، ۶۰۴ ، ۶۰۹ ، ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۳۸ ، ۶۴۰
- ۶۴۰ ، ۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۴۸ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۶۵ ، ۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۶۷۵ ، ۶۷۷ ، ۶۷۸ ، ۶۸۱ ، ۶۸۲ ، ۶۹۰
 سعی الصفا: ۵۳۱
 سفینه الاولیاء: ۴۱۰ ، ۴۱۴
 سفینه خوشگو: ۵۳۲ - ۵۳۹ ، ۵۴۲ ، ۵۴۳ ، ۵۴۹ - ۵۵۳ ، ۵۵۵ ، ۵۶۲ ، ۵۶۵ ، ۵۶۷ ، ۵۶۹ ، ۵۷۰ ، ۵۷۴ - ۵۷۶ ، ۵۸۵ ، ۵۸۶ ، ۵۹۰ ، ۵۹۱ ، ۵۹۳ ، ۵۹۴ ، ۵۹۶ ، ۶۰۱ - ۶۰۴ ، ۶۰۶ ، ۶۱۱ ، ۶۱۴ - ۶۱۶ ، ۶۱۸ ، ۶۲۳ - ۶۲۶ ، ۶۳۰ ، ۶۳۱ ، ۶۴۰ ، ۶۴۱ ، ۶۴۳ ، ۶۴۷ ، ۶۴۸ ، ۶۵۳ - ۶۵۶ ، ۶۶۱ ، ۶۶۳ - ۶۶۷ ، ۶۷۳ - ۶۷۹ ، ۶۸۵ - ۶۸۸ ، ۶۹۰
 سگندر نامه ثنایی: ۵۶۳
 سگندر نامه ضمیری: ۶۱۱
 سکینه الاولیاء: ۴۳۷
 سلیمان نامه (مثنوی): ۵۸۵
 مندباد نامه: ۵۲۸
 سواد اعظم: ۵۱۸
 سواطع الالهام: ۴۲۹
 سوز و گداز (مثنوی): ۶۷۷
 سیر الاقطاب: ۴۱۴
 سیر العارفين: ۵۶۵
 سیر المناخرین: ۴۱۴

۶۵ ، ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۷ - ۷۹ ، ۸۱ - ۸۱
 ۸۳ ، ۸۵ ، ۸۹ ، ۹۱ ، ۹۶ ، ۹۹
 ۱۰۱ - ۱۰۴ ، ۱۱۰ - ۱۱۹
 ۱۲۱ - ۱۲۸ ، ۱۳۰ ، ۱۳۳
 ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۳۹ - ۱۵۱
 ۱۵۳ - ۱۵۸ ، ۱۶۰ ، ۱۶۲ -
 ۱۶۵ ، ۱۶۷ - ۱۷۲ ، ۱۷۴ -
 ۱۷۶ ، ۱۷۸ ، ۱۷۹ ، ۱۸۱
 ۱۸۲ ، ۱۸۴ ، ۱۸۵ ، ۱۸۷
 ۱۸۸ ، ۱۹۴ - ۱۹۶ ، ۲۰۱ -
 ۲۰۴ ، ۲۰۷ - ۲۱۰ ، ۲۱۲
 ۲۱۷ ، ۲۱۸ - ۲۲۳ ، ۲۲۵ -
 ۲۳۲ ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ، ۲۳۹ -
 ۲۴۱ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ، ۲۴۷
 ۲۵۰ - ۲۵۲ ، ۲۵۵ - ۲۶۰
 ۲۶۵ ، ۲۶۶ ، ۲۶۸ ، ۲۷۱ ، ۲۷۳
 ۲۷۴ ، ۲۷۶ ، ۲۷۸ ، ۲۸۰
 ۲۸۱ ، ۲۸۳ ، ۲۸۵ - ۲۸۸
 ۲۹۰ - ۲۹۲ ، ۲۹۴ ، ۲۹۵
 ۲۹۸ - ۳۰۰ ، ۳۰۲ - ۳۰۸
 ۳۱۰ - ۳۱۳ ، ۳۱۵ - ۳۲۵
 ۳۲۷ ، ۳۲۹ ، ۳۳۰ ، ۳۳۲
 ۳۳۵ - ۳۴۱ ، ۳۴۳ - ۳۶۰
 ۳۶۲ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵ - ۳۶۷
 ۳۶۹ - ۳۷۶ ، ۳۷۸ - ۳۸۱
 ۳۹۱ ، ۳۹۳ ، ۳۹۴ ، ۳۹۷
 ۴۰۷ ، ۴۰۹ ، ۴۱۰ ، ۴۱۲
 ۴۱۶ ، ۴۵۰ - ۴۵۲ ، ۴۵۷
 ۶۵۸
 عرفات العاشقین (تذکرہ) : ۵۵۷
 ۵۹۱

۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۵۰ - ۶۵۲
 ۶۶۰ ، ۶۶۱ ، ۶۶۵ ، ۶۶۶
 ۶۷۸ ، ۶۷۹ ، ۶۸۸ ، ۶۹۰
 (ص ، ض)

صبح گشن : ۵۴۲ ، ۵۴۵ ، ۵۴۶
 ۵۵۲ ، ۵۵۳ ، ۵۵۵ ، ۵۵۷
 ۵۶۶ ، ۵۸۱ ، ۶۰۱ ، ۶۱۴
 ۶۲۸ ، ۶۴۳ ، ۶۵۳ ، ۶۶۴
 ۶۸۳
 صحیح بخاری : ۴۴۹
 صفات العاشقین : ۶۸۶
 صیقل ہلال (دیوان) : ۶۱۱
 ضمیمہ اور اینٹل کالج میگزین : ۴۲۲
 ۴۳۷ ، ۴۵۱

(ط)

طبقات اکبری (یا اکبر شاہی) :
 ۴۲۲ - ۴۲۷ ، ۴۲۹ - ۴۳۴
 ۴۳۷ - ۴۳۹ ، ۴۷۹ ، ۴۸۰
 ۵۳۹ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۷۹
 ۵۸۰ ، ۵۹۲ ، ۶۰۱ ، ۶۰۳
 ۶۰۶ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ ، ۶۳۱
 ۶۳۲ ، ۶۴۱ ، ۶۴۷ ، ۶۵۴
 ۶۷۴ ، ۶۸۸
 طبقات شاہجہانی : ۴۷۴ ، ۶۱۵

(ع ، غ)

عالمگیر نامہ : ۱ ، ۷ ، ۱۲ ، ۱۳
 ۱۶ - ۱۸ ، ۲۲ ، ۲۵ ، ۲۹ ، ۳۰
 ۳۳ - ۳۷ ، ۳۹ - ۴۱ ، ۴۷ ، ۴۸
 ۵۰ - ۵۳ ، ۵۵ - ۶۰ ، ۶۲ ، ۶۳

فرہنگ انند راج : ۸۵ ، ۱۳۶ ،
 ۱۳۷ ، ۱۴۹ ، ۱۷۸ ، ۱۹۵ ،
 ۲۰۵ ، ۴۰۲ ، ۵۰۲
 (فرہنگ) ستینگاس : ۱۶۷ ، ۱۶۸ ،
 ۱۸۷ ، ۱۹۹ ، ۴۱۲
 فرہنگ سروری : ۵۶۷
 فرہنگ عمید : ۶۰۱ ، ۶۲۲ ، ۶۲۳ ،
 الفوائد البہیمہ : ۴۳۴
 فہرست بادلی عمود : ۶۴۸
 فہرست کتابخانہ ایشیاتک سوسائٹی
 بنگال : ۵۳۴ ، ۵۷۱ ، ۵۹۰ ،
 ۶۰۳
 فہرست کتابخانہ بانکی پور : ۴۷۷ ،
 ۵۷۱ ، ۵۸۱ ، ۵۸۶ ، ۵۹۰ ،
 ۶۱۵ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۴۸ ،
 ۶۷۹
 فہرست کتابخانہ برتھ میوزیم : ۴۷۷
 (فہرست کتابخانہ) موزہ دہلی : ۴۹۲
 (فہرست کتابخانہ) موزہ میٹروپولیتن :
 ۴۷۰ ، ۴۷۱
 فہرست مخطوطات کتابخانہ ایندیا آفس :
 ۵۴۹ ، ۵۵۵ ، ۶۰۳ ، ۶۱۱ ،
 ۶۸۲ ، ۶۸۵ ، ۶۸۶
 فہرست مخطوطات کتابخانہ بوداین :
 ۵۱۷ ، ۵۶۳ ، ۵۹۰ ، ۶۰۳ ،
 ۶۱۵ ، ۶۱۸ ، ۶۱۹ ، ۶۳۱ ،
 ۶۵۲ ، ۶۶۷ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵ ،
 ۶۸۶
 فہرست نسخ فارسی موزہ بریتانیہ :
 ۶۲۷ ، ۶۵۱

عرفات و عرصات (تذکرہ) : ۵۵۷
 عروۃ الوثقی (رسالہ) : ۵۹۱
 عشق نامہ (مثنوی) : ۵۷۴
 عقائد نسفی : ۴۴۹
 العقیدۃ الصحیحہ فی الدین النصیحہ :

۴۰۴

عیار دانش : ۴۳۰

عیون الزلالی (دیوان) : ۶۱۱

غیاث اللغات : ۱۰۸

(ف)

فتاوی عالمگیری (یا عالمگیر شاہی) :

- ۳۸۸ ، ۴۰۹ ، ۴۵۱ ، ۴۵۶ -

۴۵۸ ، ۵۱۸

فتوحات شاہی (ازھا آفی) : ۶۸۵

فراغبال (دیوان) : ۶۱۱

فراقنامہ (مثنوی) : ۵۸۹

فرحۃ الناظرین : ۴۰۷ ، ۴۰۸ ، ۴۱۰ ،

- ۴۱۱ ، ۴۱۳ - ۴۲۰ ، ۴۴۵ -

۴۵۸ ، ۵۴۳ - ۵۴۵ ، ۵۵۱ ،

- ۵۵۳ ، ۵۶۶ ، ۵۶۷ ، ۵۸۲ -

۵۸۴ ، ۵۹۵ ، ۵۹۸ ، ۶۱۰ ،

۶۱۲ ، ۶۲۹ ، ۶۳۵ ، ۶۳۶ ،

۶۴۳ ، ۶۴۹ ، ۶۵۷ ، ۶۵۸ ،

۶۶۸ ، ۶۶۹ ، ۶۸۰

فردوسی پر چار مقالے اردو) : ۶۳۸

فرہاد و شیرین (مثنوی) : ۶۷۹

فصوص الحکم : ۶۲۰

فرہنگ آموزگار : ۶۵ ، ۱۱۵

فرہنگ امیر کبیر : ۳۴۴ ، ۶۷۱

کلیات صائب تبریزی : ۶۰۹

کلیات عراقی : ۶۲۱

کلیات واضح : ۶۸۲

کلیله و دمنه (مثنوی) : ۵۷۷

کمال نامه : ۵۷۱

کنزالاشتها : ۵۳۱

(گ)

گدائی ، مقاله بر : ۵۶۶

گرشاسب نامه : ۵۲۶

گل اورنگ : ۶۶۹

گلدسته (ازبرهمن) : ۵۵۲

گزار ابراهیم ، رساله : ۶۱۸

گلستان هنر : ۴۸۱

گشن ابراهیم : ۶۱۸

گشن فطرت (بیاض) : ۶۴۴

۴۵۶ : { گوسری آف کاسٹس اینڈ
ٹرائبز آف دی پنجاب ...

گنج روان (مثنوی) : ۵۷۴

گنج سخن : ۵۲۶ ، ۵۲۹ ، ۵۳۰

۵۳۴ ، ۵۳۵ ، ۵۳۹ ، ۵۷۲

۵۷۴ ، ۵۷۷ ، ۵۸۶ ، ۵۸۹

۶۰۹ ، ۶۱۷ ، ۶۲۱ ، ۶۲۶

۶۳۶ ، ۶۵۰ - ۶۵۲ ، ۶۶۴

گوهرنامه : ۵۷۱

گوی و چوگان ، مقاله : ۶۲۳ ، ۶۲۴

(ل)

۴۳۷ ، ۴۳۴ : { لاهور اٹس ہسٹری ،
آرکی ٹیکچرل ریمنیز

لائف اینڈ ورکس آف عبدالقادر بیدل :

۵۵۳

(ق)

قاموس المشاہیر : ۶۶۶

القرآن (کلام سبحانی ، کلام مجید

وغیره) : ۲۱ ، ۴۰ ، ۵۰ ، ۷۳

۱۰۶ ، ۱۸۱ ، ۲۸۷ ، ۳۸۹

۳۹۰ ، ۳۹۴ ، ۳۹۶

۴۱۳ ، ۴۲۸ ، ۴۳۵

۴۳۶ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵ ، ۴۴۶

۴۵۵ ، ۴۷۴ ، ۵۲۳ ، ۵۲۴

۶۱۲ ، ۶۹۳

قصہ سیتا (مثنوی) : ۶۶۷

(ک)

کارنامه بزرگان ایران : ۴۶۲ ، ۴۶۴

۴۶۶ ، ۴۶۷ ، ۴۷۴ - ۴۷۷

۴۸۱ ، ۴۸۳ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹

کشف الظنون : ۵۲۸

کعبہ عرفان (تذکرہ) : ۵۵۵

کلمات الشعراء : ۵۳۸ ، ۵۴۱ ، ۵۴۳

۵۴۴ ، ۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۵۷

۵۵۸ ، ۵۶۳ ، ۵۷۰ ، ۵۸۲

۵۸۴ ، ۵۹۵ - ۵۹۸ ، ۶۰۴

۶۰۶ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۶

۶۲۷ ، ۶۲۸ ، ۶۳۶ ، ۶۴۳

۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۵۶ ، ۶۶۷

۶۶۸ ، ۶۷۵ - ۶۷۷ ، ۶۸۱ -

۶۸۳ ، ۶۹۰

کلمات الصادقین : ۴۴۴

کلیات انشای طغرا : ۶۷۶

کلیات داعی شیرازی : ۵۷۴

کلیات شیخ عطار (انتخاب) : ۵۱۶

۲۰۷ ، ۲۱۱ ، ۲۱۴ ، ۲۱۹ ،
 ۲۲۶ ، ۲۳۷ ، ۲۷۹ ، ۲۹۷ ،
 ۲۹۸ ، ۳۲۴ ، ۳۲۸ ، ۳۳۰ ،
 ۳۴۰ ، ۳۵۱ - ۳۵۳ ، ۳۵۸ ،
 ۳۶۴ - ۳۶۶ ، ۳۶۸ ، ۳۷۶ -
 ۳۷۸ ، ۳۸۰ ، ۴۱۰ ، ۴۱۵ ،
 ۴۲۲ ، ۴۲۴ ، ۴۲۶ ، ۴۲۸ -
 ۴۳۰ ، ۴۳۳ ، ۴۳۵ ، ۴۳۶ ،
 ۴۳۹ - ۴۴۳ ، ۴۴۷ - ۴۵۱ ،
 ۴۵۴ - ۴۵۶ ، ۴۸۰ ، ۴۸۶ ،
 ۴۸۷ ، ۴۸۹ ، ۴۹۰ ، ۴۹۹ -
 ۵۴۲ ، ۵۵۱ ، ۵۵۲ ، ۵۵۷ ،
 ۵۵۸ ، ۵۶۴ ، ۵۶۶ - ۵۶۹ ،
 ۵۷۵ ، ۵۸۶ ، ۵۹۲ ، ۵۹۹ ،
 ۶۰۱ ، ۶۰۲ ، ۶۰۵ ، ۶۰۶ ،
 ۶۲۳ - ۶۲۶ ، ۶۴۱ - ۶۴۴ ،
 ۶۴۷ ، ۶۵۹ ، ۶۶۶ - ۶۶۸ ،
 ۶۷۴ ، ۶۸۰ ، ۶۸۲ ، ۶۹۰

مآثر رحیمی : ۴۲۵ ، ۴۴۰ ، ۴۴۱ ،
 ۴۷۳ ، ۴۷۹ ، ۵۶۲ ، ۵۶۳ ،
 ۵۶۹ ، ۵۷۰ ، ۵۸۰ ، ۶۰۱ ،
 ۶۰۳ ، ۶۱۴ ، ۶۱۸ ، ۶۲۵ ،
 ۶۳۱ ، ۶۴۰ ، ۶۵۳ ، ۶۶۴ -
 ۶۶۶ ، ۶۷۵ - ۶۷۷

مآثر عانمگیری : ۶۵ ، ۱۵۰ ، ۲۰۶ ،
 ۲۴۰ ، ۲۸۷ ، ۲۹۲ ، ۲۹۵ ،
 ۳۴۰ ، ۳۴۳ - ۳۴۵ ، ۳۵۰ ،
 ۳۵۱ ، ۳۵۴ ، ۳۵۵ ، ۳۵۷ ،
 ۳۵۸ ، ۳۶۳ ، ۳۶۵ ، ۳۶۶ ،
 ۳۷۳ ، ۳۷۸ - ۳۸۱ ، ۳۸۵ -

لب التواریخ : ۵۹۰

لب فصوص : ۶۲۱

لباب الالباب : ۵۲۶ - ۵۲۹ ، ۵۶۴ ،

۵۷۷ ، ۵۸۷ ، ۵۸۸ ، ۶۰۰ ،

۶۱۷ ، ۶۲۰ ، ۶۲۱ ، ۶۳۰ ،

۶۳۸ ، ۶۴۶ ، ۶۶۲

لطایف نامہ فخری : ۴۶۸ ، ۴۷۰ ،

۴۷۳

لغات القرآن : ۴۶۰

لغتنامہ (دہخدا) : ۵۲۶ ، ۵۳۰ ،

۵۷۴ ، ۵۹۴ ، ۶۰۶ ، ۶۰۹ ،

۶۱۵ ، ۶۱۷ ، ۶۲۳ ، ۶۳۰ ،

۶۳۶ ، ۶۳۸

لمعات : ۶۲۰ ، ۶۲۱

لیلی و مجنون : ۶۱۱

لیلی و مجنون مکتبی : ۶۶۳

لیلی و مجنون ہاتقی : ۶۸۵

لیلی و مجنون ہلالی : ۶۸۶

(م)

مآثر الامرا : ۲ - ۵ ، ۸ - ۱۳ ،

۱۵ - ۲۰ ، ۲۲ - ۲۸ ، ۳۱ ،

۳۳ - ۳۶ ، ۳۸ ، ۴۱ - ۴۶ ،

۴۹ ، ۵۲ - ۵۶ ، ۵۹ - ۶۴ ،

۶۶ - ۶۹ ، ۷۲ - ۷۵ ، ۷۸ -

۸۲ ، ۸۶ ، ۸۹ ، ۹۶ - ۹۸ ، ۱۰۰ -

۱۰۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۷ ، ۱۲۱ ،

۱۲۲ ، ۱۲۶ ، ۱۲۸ - ۱۳۰ ، ۱۳۲ ،

۱۴۰ ، ۱۴۴ ، ۱۴۵ ، ۱۵۸ ، ۱۶۱ ،

۱۶۲ ، ۱۶۵ ، ۱۷۰ ، ۱۷۱ ،

۱۷۵ ، ۱۷۷ ، ۱۸۱ ، ۲۰۶

- ' ۶۱۱ ، ۶۱۷ ، ۶۲۱ ، ۶۲۲ ،
 ' ۶۴۶ ، ۶۵۰ ، ۶۵۱ ، ۶۶۰ ،
 ' ۶۶۲ - ۶۶۴ ، ۶۷۱ ، ۶۷۵ ،
 ۶۸۵
 مجمع النفايس : ۵۳۱ ، ۵۳۷ ، ۵۴۲ ،
 ' ۵۴۷ ، ۵۴۸ ، ۵۵۱ - ۵۵۳ ،
 ' ۵۵۵ ، ۵۵۷ ، ۵۶۲ - ۵۶۵ ،
 ' ۵۶۷ ، ۵۶۹ ، ۵۷۱ ، ۵۷۴ -
 ' ۵۷۶ ، ۵۷۸ ، ۵۸۰ - ۵۸۴ ،
 ' ۵۸۶ ، ۵۸۸ ، ۵۸۹ ، ۵۹۱ ،
 ' ۵۹۵ - ۵۹۸ ، ۶۰۱ - ۶۰۴ ،
 ' ۶۰۹ - ۶۱۲ ، ۶۱۴ - ۶۱۶ ،
 ' ۶۱۹ ، ۶۲۰ ، ۶۲۳ ، ۶۲۶ -
 ' ۶۲۸ ، ۶۳۰ - ۶۳۲ ، ۶۳۶ ،
 ' ۶۴۰ ، ۶۵۱ ، ۶۵۳ ، ۶۵۴ ،
 ' ۶۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۶۰ - ۶۶۸ ،
 ' ۶۷۴ - ۶۷۷ ، ۶۸۰ - ۶۸۳ ،
 ۶۸۵ ، ۶۹۰
 مجمل التواريخ والقصص : ۵۲۶ ، ۵۳۰ ،
 مجموعة الفقراء : ۵۵۲
 محمود و اياز (مثنوی) : ۵۸۵ ، ۵۸۶ ،
 محیط زندگی و احوال و اشعار رودکی :
 ۵۷۷
 نخب الواصلين : ۴۱۶ ، ۴۱۹ ،
 مخزن الاسرار : ۵۲۵ ، ۵۷۱ ، ۵۷۶ ،
 ۵۷۹ ، ۶۶۷ ، ۶۷۷
 مخزن الغرايب : ۵۲۹ ، ۵۳۱ ،
 ' ۵۳۲ ، ۵۳۶ ، ۵۳۸ ، ۵۴۵ ،
 ' ۵۴۷ ، ۵۵۰ ، ۵۵۱ ، ۵۵۳ ،
 ' ۵۵۵ ، ۵۵۷ ، ۵۶۲ ، ۵۶۴ ،
- ' ۳۸۸ ، ۳۹۰ - ۳۹۸ ، ۴۰۷ ،
 ۴۴۹ ، ۴۵۷ ، ۶۵۸ ،
 مآثر الكرام : ۴۱۸ ، ۴۱۷ ، ۴۲۶ -
 ' ۴۲۹ - ۴۳۸ ، ۴۴۰ ، ۴۴۲ ،
 ' ۴۴۳ ، ۴۴۷ ، ۴۴۹ ، ۴۵۱ ،
 ۴۵۴ ، ۵۶۹ ، ۶۰۸ ،
 مثنوی شکیبی : ۶۰۲ ،
 مثنوی مرآة : ۵۲۲ ،
 مثنوی ، مولوی روم : ۴۱۸ ، ۴۹۰ ،
 ۵۱۶
 مجالس العشاق : ۶۵۱ ،
 مجالس المومنين : ۴۶۴ ، ۴۷۰ ،
 ۵۲۶ ، ۵۲۸ ، ۵۳۴ ، ۶۵۲ ،
 مجالس النفايس : ۵۲۷ - ۵۳۰ ،
 ' ۵۳۲ - ۵۳۴ ، ۵۴۷ ، ۵۵۰ ،
 ' ۵۵۳ ، ۵۷۷ - ۵۷۹ ، ۵۸۹ ،
 ' ۵۹۰ ، ۶۱۷ ، ۶۴۶ ، ۶۵۱ ،
 ' ۶۵۲ ، ۶۶۱ ، ۶۷۲ ، ۶۷۳ ،
 ۶۸۵ ، ۶۸۶ ،
 مجدالدين همگر (کتاب) : ۶۶۲ ،
 مجله ايران و هند : ۵۹۵ ،
 مجله تاريخ حيدرآباد دکن : ۴۴۳ ،
 مجله دانشکده ادبيات : ۵۷۷ ،
 مجله دانشکده السنه شرقيه : ۳۸۸ ،
 ' ۵۵۱ ، ۵۵۲ ، ۵۶۶ ، ۵۷۸ ،
 ۶۶۸
 مجمع الفرس : ۵۹۷ ،
 مجمع الفصحاء : ۵۲۶ - ۵۲۹ ، ۵۳۰ ،
 ' ۵۳۵ ، ۵۶۴ ، ۵۷۴ ، ۵۷۶ -
 ' ۵۷۹ ، ۵۸۵ ، ۵۸۸ - ۵۹۱ ،
 ' ۵۹۵ ، ۶۰۰ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶ ،

۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۶۱۰ ، ۶۱۲ ،

۶۲۷ ، ۶۳۶ ، ۶۵۷ ،

مرآة الخيال : ۴۱۶ ، ۵۲۶ ، ۵۲۹ ،

۵۳۱ ، ۵۳۲ ، ۵۳۸ ، ۵۴۶ ،

۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۷۷ ، ۵۷۸ ،

۵۸۲ ، ۵۸۴ ، ۶۸۵ ، ۶۹۱ ،

۵۹۵ ، ۵۹۶ ، ۶۰۴ ، ۶۱۷ ،

۶۱۹ ، ۶۲۵ ، ۷۲۶ ، ۶۳۰ ،

۶۳۹ ، ۶۴۳ ، ۶۴۴ ، ۶۴۶ -

۶۴۸ ، ۶۵۲ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ،

مرآة العالم : ۳۹ ، ۱۱۸ ، ۱۳۹ ،

۱۵۸ ، ۱۸۲ ، ۱۸۸ ، ۱۹۴ ،

۲۱۲ ، ۲۴۳ ، ۲۸۷ ، ۳۰۹ ،

۳۱۹ ، ۳۲۳ ، ۳۳۵ ، ۳۳۹ ،

۳۴۳ ، ۳۴۹ ، ۳۵۴ ، ۳۵۸ ،

۳۶۹ ، ۳۷۹ ، ۳۸۰ ، ۳۸۸ ،

۳۹۱ ، ۳۹۲ ، ۳۹۵ ، ۴۰۹ ،

۴۱۸ ، ۴۲۳ ، ۴۲۵ ، ۴۲۷ ،

۴۲۹ ، ۴۳۱ ، ۴۳۳ ، ۴۳۳ ،

۴۴۶ ، ۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵ -

۴۴۸ ، ۴۵۰ ، ۴۵۳ - ۴۵۳ ، ۴۵۳ ،

۴۵۶ - ۴۵۸ ، ۴۶۰ ، ۴۶۳ ،

۴۶۸ ، ۴۷۷ - ۴۷۹ ، ۴۸۹ ، ۴۹۲ ،

۵۱۶ ، ۵۲۹ ، ۵۳۰ ، ۵۳۳ -

۵۳۵ ، ۵۳۷ ، ۵۳۸ ، ۵۴۳ ،

۵۵۰ ، ۵۵۲ ، ۵۵۴ ، ۵۵۶ ،

۵۵۸ ، ۵۶۲ ، ۵۶۴ ، ۵۶۶ ،

۵۶۷ ، ۵۶۹ ، ۵۷۲ ، ۵۸۴ -

۵۸۹ ، ۵۹۵ ، ۶۰۱ ، ۶۱۵ ،

۶۲۱ ، ۶۲۴ ، ۶۲۷ ، ۶۲۹ ،

۶۲۲ ، ۶۲۳ ، ۶۲۵ ، ۶۲۰ -

۵۶۹ ، ۵۷۶ ، ۵۸۰ ، ۵۸۲ - ۵۸۶ ،

۵۸۹ ، ۵۹۱ ، ۵۹۳ ، ۵۹۶ -

۵۹۸ ، ۶۰۳ ، ۶۰۶ ، ۶۰۹ ،

۶۱۲ ، ۶۱۴ ، ۶۱۵ ، ۶۱۸ ،

۶۲۶ - ۶۲۸ ، ۶۳۱ ، ۶۳۵ ،

۶۴۱ - ۶۴۴ ، ۶۴۷ ، ۶۵۱ ،

۶۵۴ - ۶۵۶ ، ۶۶۲ ، ۶۶۴ -

۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۶۷۱ ، ۶۷۵ -

۶۷۷ ، ۶۸۱ ، ۶۸۷ ،

مخطوطات ایندیا آفیس : ۵۲۷

مذکر احباب : ۴۷۷

مرآت الاسرار : ۴۱۷

مرآة الاصطلاح : ۴۹۰

مرآة آفتاب نما : ۲۶۴ ، ۴۱۹ ،

۴۴۳ ، ۴۴۴ ، ۴۴۳ ، ۴۴۶ ،

۴۷۵ ، ۴۸۰ ، ۴۸۲ ، ۴۸۵ ،

۴۴۰ ، ۴۴۱ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵ ،

۴۵۱ ، ۴۵۷ ، ۴۵۵ ، ۴۵۶ ،

۴۶۹ ، ۴۷۸ ، ۴۸۱ ، ۴۸۲ ،

۴۸۴ ، ۴۸۵ ، ۴۸۸ ، ۴۸۹ ،

۴۹۱ ، ۴۹۵ ، ۴۹۶ ، ۴۹۸ ،

۶۰۹ ، ۶۱۱ ، ۶۱۲ ، ۶۲۷ ،

۶۳۸ ، ۶۴۶ ، ۶۵۶ ، ۶۵۷ ،

۶۶۱ ، ۶۶۲ ، ۶۶۳ ، ۶۶۴ ،

۶۶۶ ، ۶۶۸ ، ۶۷۵ ، ۶۷۶ ،

۶۷۹ ، ۶۸۱ ، ۶۸۷ ، ۶۹۰ ،

مرآة جهان نما : ۴۰۷ ، ۴۴۰ ،

۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۴ ، ۴۴۸ ،

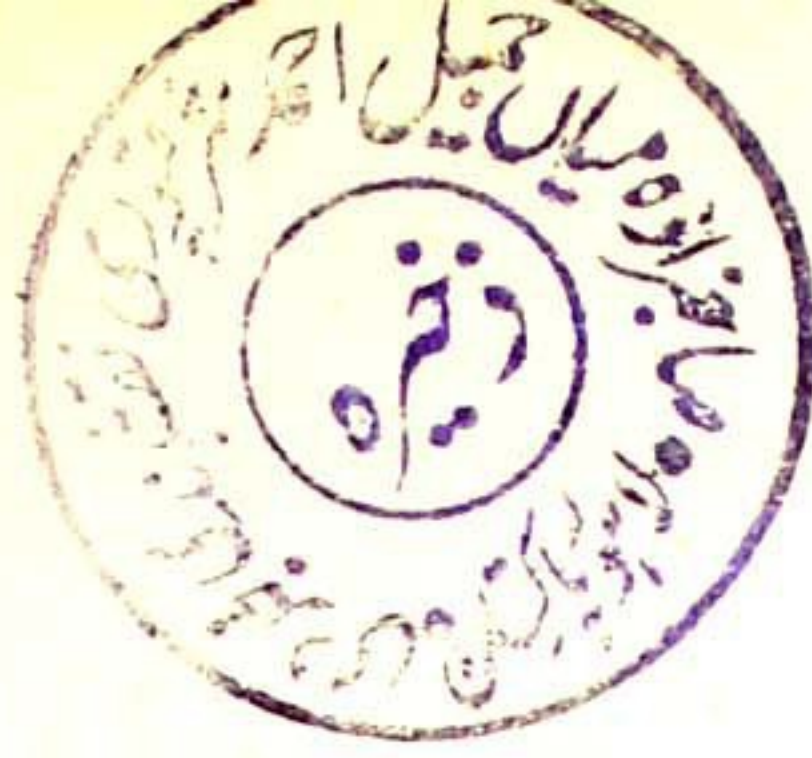
۴۴۹ ، ۴۵۱ - ۴۵۳ ، ۴۵۳ ،

۴۸۹ ، ۴۹۳ ، ۴۹۵ - ۴۹۵ ،

۴۵۱ ، ۴۵۳ ، ۴۵۵ ، ۴۵۷ ،

- مکتوبات معصوم : ۴۱۳ ، ۶۴۹ ، ۶۴۷ ، ۶۴۶ ، ۶۴۳
 ملخص انوار سهیلی : ۴۳۰ ، ۶۶۰ ، ۶۵۸ ، ۶۵۴ ، ۶۵۳
 ملخص تذکرۃ الاولیا : ۵۱۸ ، ۶۷۲ ، ۶۶۹ ، ۶۶۷ - ۶۶۴
 ملفوظات (خواجہ عبدالباقی نقشبندی): ، ۶۸۰ ، ۶۷۸ ، ۶۷۶ ، ۶۷۳
 ۶۸۸ ، ۶۸۶ - ۶۸۸ ، ۶۹۰
 مناظرہ شب و روز : ۵۲۶ ، ۶۳۱ : مرآة الكانیات (?)
 مناقب مرتضوی : ۴۸۴ ، ۴۴۷ : مراح الارواح
 منبع عیون : ۴۲۸ ، ۵۱۷ : مسرت پیرا ، بیاض
 منبع عیون المعانی : ۴۲۸ ، ۴۳۸ : مشکوٰۃ
 منبع نفایس العیون : ۴۲۸ ، ۴۹۸ ، ۴۲۱ : مطول
 منتخب اخبار الاخیار : ۵۱۸ ، ۴۲۶ : معارج النبوت
 منتخب الاشعار : ۵۲۶ ، ۵۲۹ ، ۶۶۷ : معدن الابرار (مثنوی)
 ، ۵۴۲ ، ۵۴۰ ، ۵۳۶ ، ۵۳۵ ، ۵۵۷ : معراج الخیال (مثنوی)
 ، ۵۵۳ ، ۵۴۹ ، ۵۴۷ ، ۵۴۴ ، ۴۲۶ : معراج النبوت
 ، ۵۷۰ ، ۵۶۹ ، ۵۶۵ ، ۵۶۴ ، ۶۱۱ : معشوقہ لایزال (دیوان)
 ، ۵۷۹ - ۵۸۲ ، ۵۸۹ ، ۵۹۳ ، ۵۳۲ : مفتاح الاسرار
 ، ۶۰۲ ، ۶۰۰ ، ۵۹۸ ، ۵۹۶ ، ۴۰۷ ، ۴۰۵ ، ۴۰۴ : مفتاح التواریخ
 ، ۶۴۲ ، ۶۳۱ ، ۶۲۳ ، ۶۰۸ ، ۴۲۶ ، ۴۱۷ - ۴۱۳ ، ۴۱۰ ، ۴۰۸
 ، ۶۶۱ ، ۶۵۱ ، ۶۴۶ ، ۶۴۴ ، - ۴۴۳ ، ۴۳۹ ، ۴۳۱ - ۴۲۹
 ، ۶۷۶ ، ۶۶۸ ، ۶۶۴ ، ۶۶۳ ، ۴۴۶ ، ۵۴۷ ، ۵۳۵ ، ۵۳۱ ، ۵۳۰
 ، ۶۸۷ ، ۶۸۱ ، ۵۶۵ ، ۵۶۱ ، ۵۹۵ ، ۶۰۹ ، ۵۶۵
 ، ۶۴۲ ، ۶۳۱ ، ۶۲۳ ، ۶۱۵ ، ۶۴۳ ، ۶۳۶ ، ۶۲۷ ، ۶۱۵
 ، ۶۶۵ ، ۶۵۳ ، ۶۵۱ ، ۶۴۴ ، ۶۶۵ ، ۶۵۳ ، ۶۵۱ ، ۶۴۴
 ، ۶۹۰ ، ۶۹۰
 مقالات الشعراء : ۵۹۴ ، ۵۴۰ ، ۵۹۴
 ، ۶۳۳ ، ۶۳۱ ، ۶۱۵ ، ۶۰۳ ، ۶۳۳ ، ۶۳۱ ، ۶۱۵ ، ۶۰۳
 ، ۶۵۶ - ۶۵۳ ، ۶۴۲ ، ۶۳۴ ، ۶۵۶ - ۶۵۳ ، ۶۴۲ ، ۶۳۴
 ، ۶۷۴ ، ۶۶۶ ، ۶۷۴ ، ۶۶۶
 مکتبات علامی : ۴۳۰ ، ۴۳۰
 مکتوبات (ابوالفضل) : ۴۳۰ ، ۴۳۰

۶۰۶ ، ۶۰۸ ، ۶۰۹ ، ۶۱۴ ،
 ۶۱۵ ، ۶۱۷ ، ۶۱۸ ، ۶۲۱ ، ۶۲۳ ،
 ۶۲۴ ، ۶۲۸ ، ۶۳۱ ، ۶۳۴ - ۶۳۶ ،
 ۶۳۸ ، ۶۴۰ ، ۶۴۳ ، ۶۴۴ ،
 ۶۴۶ - ۶۴۸ ، ۶۵۰ - ۶۵۴ ،
 ۶۵۶ ، ۶۵۷ ، ۶۶۰ - ۶۶۶ ،
 ۶۶۸ ، ۶۷۱ ، ۶۷۴ - ۶۷۹ ،
 ۶۸۱ - ۶۸۴

نفحات الانس : ۴۳۹ ، ۴۷۲ ، ۵۱۸ ،
 ۶۲۱ ، ۶۵۱

نقش بدیع : ۶۳۱

نگارستان : ۵۳۷

نگارستان سخن ، تذکره : ۵۳۵

۵۸۶ ، ۶۰۳ ، ۶۲۸ ، ۶۶۸ ،
 ۶۷۳

نگارنامه : ۵۵۲

نلدمن (مثنوی) : ۴۲۹

نمکدان حقیقت ، مثنوی : ۶۰۳

نمونه خطوط خوش : ۴۶۵ ، ۴۶۷ ،

۴۷۰ ، ۴۷۱ ، ۴۷۵ ، ۴۷۷ ،

۴۸۱ - ۴۸۳ ، ۴۸۸ ، ۴۹۰

نوادرا حکایات : ۶۲۶ ، ۶۲۷

نورس (منظوم) : ۶۱۸

نوروز و گل (مثنوی) : ۵۷۱

(و)

واقعات عالمگیری : ۵۳ ، ۶۸ ، ۹۵

۱۳۵ ، ۱۸۸ ، ۲۴۰

واقعات کشمیر : ۴۸۲ ، ۴۸۶

واقعات و عذرا (مثنوی) : ۶۱۱

مها بهارت : ۴۳۰ ، ۴۳۱

مهر و محبت (مثنوی) : ۶۰۳

مهر و وفا (مثنوی) : ۶۱۷

میخانه (عبدالنبی) : ۵۳۵ - ۵۳۷

۵۶۲ ، ۵۶۳ ، ۵۶۹ ، ۵۷۱

۵۸۱ ، ۶۰۱ - ۶۰۳ ، ۶۰۵

۶۰۶ ، ۶۱۲ ، ۶۱۵ ، ۶۱۸ -

۶۲۱ ، ۶۲۵ - ۶۲۷ ، ۶۳۰

۶۳۱ ، ۶۳۳ ، ۶۳۴ ، ۶۴۰

۶۴۱ ، ۶۴۸ ، ۶۶۵ - ۶۶۷

۶۷۵ ، ۶۷۶ ، ۶۷۹ ، ۶۸۵

۶۸۶

میخانه (مثنوی) : ۵۸۵

(ن)

ناز و نیاز (مثنوی) : ۶۱۱ ، ۶۴۴

نتایج الافکار : ۵۴۵

نزهت الخواطر : ۴۱۳ - ۴۱۷

۴۲۵ - ۴۲۷ ، ۴۳۴ ، ۴۳۵

۴۳۹ ، ۴۴۲ ، ۴۴۳ ، ۴۴۵

۴۴۹ ، ۴۵۳ ، ۴۵۷

نزهت القلوب : ۴۳۹ ، ۵۳۱

۵۵۰ ، ۵۵۷ ، ۵۸۸ ، ۶۰۰

۶۷۷ ، ۶۷۹

لشتر عشق : ۵۲۸ - ۵۳۰ ، ۵۳۲

۵۳۶ - ۵۳۹ ، ۵۴۱ - ۵۴۶

۵۴۹ - ۵۵۱ ، ۵۵۳ ، ۵۵۵

۵۵۷ ، ۵۶۳ ، ۵۶۵ ، ۵۶۶ ، ۵۶۹ -

۵۷۱ ، ۵۷۶ ، ۵۷۸ - ۵۸۳

۵۸۶ ، ۵۸۹ - ۵۹۱ ، ۵۹۳

۵۹۵ - ۵۹۸ ، ۶۰۱ - ۶۰۳

هفت پیکر : ۴۷۷ ، ۵۷۱	وفیات : ۴۶۲ ، ۴۶۳
ہایون نامہ : ۵۷۳	وقایع عالمگیر : ۳۸۲
ہای و ہایون : ۴۶۶ ، ۵۷۱	(۵)
ہمیشہ بہار ، تذکرہ : ۶۱۲	ہزار شعاع (رسالہ منظوم) : ۶۰۴
(۵)	ہفت اختر ، مثنوی : ۶۴۴
ید بیضا : ۶۵۴	ہفت اقلیم ، تذکرہ : ۵۲۷ ، ۵۲۹
یک نظر بر اورنگ زیب : ۳۹۱	، ۵۳۱ ، ۵۳۴ ، ۶۰۱ ، ۶۱۷
یوسف زلیخا : ۶۳۸ ، ۶۸۲	، ۶۲۳ ، ۶۲۵ ، ۶۲۶ ، ۶۲۸
یوسف و زلیخا (از جامی) : ۴۷۷	، ۶۵۴ ، ۶۶۱ ، ۶۶۳

غلطنامه

هر چند در مورد غلط گیری کمال دقت بکار برده شد باز هم این چند غلط بجای مانده است . استدعا میشود قبل از مطالعه این کتاب غلطهای زیر را اصلاح بفرمایند . امیدوار است غلطهای دیگر که ممکن است بعلمت حروف ریختگی در این کتاب وجود داشته باشد بوسیله خوانندگان گرامی تصحیح خواهد شد :

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵۰۰	۱۶	بین	ببین
۵۳۴	۱	خوامانی	خرامانی
۵۸۲	۱	قطره تامی	قطره تامی می
۶۲۸	۱۹	احوال	احزل
۶۵۳	۸	در	دهر

—:O:—

Publication of the Research Society of Pakistan

No. 55

All Rights Reserved

The Publishers express their deep gratitude to Ministry of Education, Government of the Islamic Republic of Iran for contributing a part of the expences incurred on the printing of this book

First Impression : Nov. 1979

Price : Rs. 45/-

Printed by S. Zafarul Hasan Rizvi
at ZAFARSONS Printers
9-Cooper Road, Lahore.

MIR'ĀT AL-'ĀLAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. II

of

Muhammad Bakhtāwar Khān

Persian Text with Introduction and Notes

by

Sajida S. Alvi

RESEARCH SOCIETY OF PAKISTAN,
LAHORE.

MIR'AT AL-'ALAM

History of Awrangzeb
(1658-1668)

Vol. II

of

MUHAMMAD BAKHTAWAR KHAN

Persian Text with Introduction and Notes

Edited by

SAJIDA S. ALVI

ARCH SOCIETY OF PAKISTAN